MÉDIATUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

MÉDIA ÉS IDENTITÁS 4.

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság
Médiatanács • Médiatudományi Intézet

Média és identitás 4.

Médiatudományi Könyvtár

41.

Sorozatszerkesztő:

Koltay András – Nyakas Levente: 2012–2019
Nyakas Levente – Szadai Károly: 2020–

Média és identitás 4.

Tanulmányok

Szerkesztette:

Apró István

Médiatudományi Intézet

2021

A kutatást támogatta:

Minden jog fenntartva.

© Apró István, Dobos Ferenc, Mák Ferenc, Pap Tibor, Rusu Szidónia, 2021
© Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2021

Tartalom

Szerkesztői bevezető **9**

Rusu Szidónia: Internethasználati szokások és digitális megosztottság az erdélyi magyar középiskoláskorú fiatalok körében **11**

Bevezető ... 11
1. Az információs és tudástársadalom főbb paradigmái ... 11
2. A digitális megosztottság főbb paradigmái ... 13
2.1. Másodlagos digitális egyenlőtlenség értelmezési keretei ... 14
2.2. Digitalizációs folyamatok az innováció tükrében ... 15
3. A digitális bennszülöttek az online térben ... 17
3.1. A digitális bennszülöttek értékrendje ... 18
4. Kutatás módszertana ... 18
5. Internethasználati szokások és digitális jelenlét ... 19
6. Internethasználati szokások és digitalizáció a digitális egyenlőtlenség dimenzióinak tükrében ... 21
6.1. Technikai felszereltség és használati autonómia ... 22
6.2. Képességek és készségek ... 24
6.3. Használat célja ... 25
7. Digitális bennszülöttek és értékrend ... 27
8. Digitális megosztottság többváltozós elemzése ... 29
8.1. Digitális megosztottság index felépítése ... 29
8.2. A digitális egyenlőtlenség társadalmi és szocializációs magyarázatának többváltozós regressziós modellje ... 30
9. Következtetések ... 32

Dobos Ferenc: A médiahasználat és identitás kölcsönhatása a határon túli magyar, gyermekeik számára különböző tannyelvű általános iskolát választó szülők körében **39**

1. A kutatás célja ... 39
2. Módszertani megfontolások ... 40
3.1. Fiktív médiafelület hierarchia a határon túli magyar szülők körében ... 43
3.2. Televízió nézési szokások változása ... 49
3.3. Rádióhallgatási szokások változása ... 79
3.4. A nyomtatott sajtótermékek használata ... 102
3.5. Internethasználati szokások változása ... 105

Dobos Ferenc: A médiahasználat változása 2011–2020 között a határon túli magyar fiatalok körében **137**

1. A kutatás célja ... 137
2. Módszertani megfontolások ... 138
3.1. Fiktív médiafelület hierarchia változása ... 141
3.2. Televízió nézési szokások változása ... 152

3.3. Rádióhallgatási szokások változása 181
3.4. Az internethasználati szokások változása 202

Mák Ferenc: A „Véghaza" gondjai és a Zrínyiek öröksége *Muraköz–Medjimurje* (1884–1918) 235

1. Zűrzavaros időkben 237
Muraköz és a Vendvidék rövid története 237
2. A magyar nyelv védelmében 245
A csáktornyai tanítóképző intézet és a polgári fiúiskola 245
3. „Túl a Murán Magyarország, túl a Dráván Horvátország" 251
Lapunk teljesíti hazafias kötelességét 251
4. A magyar értelmiség fóruma 257
„Sok keserűség és baj közepette" 257
5. A közös föld és a közös történelem értékeiről 266
Margitai József a tanár és a lapszerkesztő 266
6. „Kell egy háborúnak lenni, s legyen is" 271
Gönczi Ferenc a muraközi nép sorsáról 271
7. Hasznos szolgálatot tett szülővidékének 279
Bellosics Bálint, az etnográfus 279
8. Hol ma baglyok huhogása hallatszik 287
Zrínyi Károly, Csáktornya monográfusa 287
9. Maradjon fenn a dal és az írás 291

Pap Tibor: A vajdasági magyarok szülőföldhöz való viszonyulásának etno- és médiapolitikai folyamata a Vajdaságban és a Balkánon: geopolitikai és szemantikai mozgások 1989-től 2020-ig 295

Bevezető 295
1. Geostratégiai gazdasági és politikai körülmények 298
1.1. A (le)fokozódó nemzetközi helyzet 298
2. A gazdasági stratégiák szerepe az átalakulásban 300
3. Kisebbségpolitikai előfeltevések 313
3.1. A kisebbségelmélettől a kisebbségpolitikáig 313
3.2. A kisebbségi lét 'természete' 314
3.3. A kisebbségi lét és a jóléti/szociális állam határai 315
4. Az elméleti kisebbségpolitikai előfeltevések gyakorlati megvalósulása Szerbiában 319
4.1. A nulladik elem: a nem kisebbségspecifikus politikai színterek és a magyar képviselet 320
4.2. A megugrott küszöb: a magyar konszenzus múló, de intézményalakító pillanatai 323
4.3. A nemzeti tanácsok kialakulása Szerbiában 328
4.4. A területi alapú autonómia és a társadalmi/gazdasági problémák 335
5. Összegzés 346

Apró István: Írás és irányítás Néhány meghatározó sajtó- és eszmetörténeti epizód a média társadalomformáló szerepének kialakulásában 351

1. Bevezető 351
2. A klasszikus út: az angol példa 352
3. A teljes szabadságtól a totális cenzúráig: a francia forradalom 355
4. Angol minta, francia hév, poroszos környezet: a magyar történet 358
5. A jelen kulcsszavai: álhírek és populizmus 361

Szerkesztői bevezető

Immár negyedik tanulmánykötetünket bocsájtjuk útjára Média és Identitás címmel, és a korábbiakhoz hasonlóan a témakör széles spektrumából merítünk. A kötet gerincét ezúttal is a szorosan vett társadalomtudományi kutatások és az azokból készült egzakt elemzések adják, de hűen eddigi gyakorlatunkhoz, nyitottak maradtunk az egyéb műfaji és tartalmi megközelítések irányában is.

A digitalizáció az egyén mindennapi életének számos területén és dimenziójában jelen van. Az internethasználati szokások, illetve azokhoz kapcsolódó veszélyek és kihívások egyre szélesebb körben elterjedt, jelentős, interdiszciplináris kutatási területnek számítanak. Rusu Szidónia kutatása, illetve tanulmánya a digitalizáció különféle dimenzióinak és folyamatainak, valamint az internethasználati szokások komplex módszerekkel történő vizsgálatát tűzte ki célul. Azokra a fő kérdéskörökre keresi a választ, hogy milyen minták rajzolódnak ki a digitális megosztottságot, az internethasználatot és annak dimenzióit illetően, hogyan egyeztethető ez össze a fiatalok értékrendjével, illetve milyen mértékben tudják felvenni a lépést az új alkalmazások, innovációk megjelenésével.

A Médiatudományi Intézet legutóbbi két, a határon túli magyar közösségek körében elvégzett, a médiafogyasztást vizsgáló szociológiai felméréséről adnak számot Dobos Ferenc elemzései. Korábban elvégzett kutatásaink, a közösségek életének szempontjából meghatározó, domináns határon túli magyar rétegek (a fiatal korosztály és a felsőfokú végzettségűek) körében tárta fel az érintettek médiahasználati szokásait, mind regionálisan, mind idősorosan összehasonlítva az azokban fellelhető változásokat, valamint a mindezekből következő várható médiahasználati tendenciák irányultságait, módosulásait.

2019-ben realizált kutatásunkban tovább tágítottuk a kört, amikor is az asszimilációs folyamatok szempontjából leginkább neuralgikus, rétegképző tényező szerint vizsgáltuk a határon túli magyar szülők két csoportjának (a gyermekeik számára anyanyelvi, illetve többségi nyelvű iskolát választók) médiahasználati gyakorlatát. Célkitűzésünket az indokolta, hogy a negyed évszázadra visszanyúló értékrend-, illetve asszimilációkutatásaink eredményei egyértelműen azt mutatják: a nyelv- és identitásváltás, tehát a többségi társadalmakhoz való – mindegyik vizsgált régióban kivétel nélkül felgyorsulni látszó – asszimilációs folyamatok legkeményebb mutatója, hogy a határon túl élő magyar szülők milyen tannyelvű általános iskolába járatják gyermekeiket.

A határon túli magyar fiatalok különböző médiafelületekhez való viszonyának rohamos változása tette szükségessé, hogy rájuk fókuszáló kutatásunkat négy év elteltével, 2020-ban megismételjük. Dobos Ferenc második összehasonlító elemzése tehát egyfelől a legfrissebb látleletet szolgáltatja arról, hogy az érintett fiatal réteg tagjai milyen módon és milyen információforrások alapján helyezik el magukat az egyre szerteágazóbb médiatérben. Ugyanezen célból mutatja be az elmúlt egy évtized alatt (2011 óta) bekövetkezett változásokat idősorosan is.

Mák Ferenc, helyenként lírai hangvételű, ám ugyanakkor a maximális történeti pontosságot mindenkor szem előtt tartó tanulmánya a Zrínyiek földjére, a Muraközbe kalauzol bennünket. Egy elsüllyedt világ színeit és szikár tényeit tárja elénk, olyan részletességgel, amellyel talán sosem szóltak arról a tájról. Történeti, művelődéstörténeti, sajtótörténeti kincsesbánya ez a tanulmány.

Az identitás kérdéskörének más diemenzióiban mozog Pap Tibor tanulmánya.A szerző abból indul ki, hogy a 21. század geopolitikai átrendeződése és az azt alakító népmozgások új helyzetet és ennek nyomán új egyenlőtlenségeket hoznak létre a posztszocialista térségekben, így Kelet-Közép-Európában és a Nyugat-Balkánon, azaz az itt vizsgált két térség „történelmi" találkozási pontjának a határán kialakult Vajdaságban is. Az új egyenlőtlenségeknek ma az egyes többségi társadalmak is ki vannak téve, azok nem csak a kisebbségek társadalmi nagycsoportjait sújtják. Ezeket nagyobb részt a centrum/(fél)periféria elsősorban gazdasági alapokon kialakuló függőségei hozták létre és szilárdították meg a rendszerváltások óta eltelt három évtizedben. Az újonnan megszilárdult paradigma egy, a régiók mindegyike számára vesztes-vesztes játszmát vetít előre már rövidebb távlatokat vizsgálva is. A nemzetállamok további homogenizálódása mint potenciális posztmodernizációs nyereség mellett, a terület kiürülése és a gazdasági összeomlás is fenyegetésként jelenik meg. Ez a korábban elfogadott és bejáratott cselekvési/manőverezési eszköztárral rendelkező nemzetállam/külföld geopolitikai alapviszonyt is átalakítja. Ennek lecsapódása a vajdasági magyarság és az általa üzemeltett kisebbségi intézményrendszer tekintetében is egyre kézzelfoghatóbb.

Végül az irányítás és a média viszonyának történeti, eszmetörténeti és egyéb vonatkozásairól olvashatunk gondolat-kísérleteket. A mindenkori hatalom lényegében soha nem tudott lemondani a média általi irányítás vélt vagy valós lehetőségéről, a kezdetektől egészen napjainkig. Esszénkben ennek a folyamatnak néhány jellemző momentumát próbáljuk szemügyre venni, másokat csak érinteni. A vonatkozó, gigantikus méretű, sajtótörténeti, eszmetörténeti és megannyi más diszciplínát felvonultató szakirodalom árnyékában a cél természetesen nem lehet semmiféle teljességre törekvő összegzés vagy áttekintés, csupán szubjektív indíttatású szellemi kaland, megértési kísérlet a „miből lett és mivé lett" típusú kérdések jegyében.

A szerkesztő

Internethasználati szokások és digitális megosztottság az erdélyi magyar középiskoláskorú fiatalok körében

Rusu Szidónia*

Bevezető

A digitalizáció az egyén mindennapi életének számos területén és dimenziójában jelen van. Az internethasználati szokások, illetve azokhoz kapcsolódó veszélyek és kihívások egyre szélesebb körben elterjedt, jelentős, interdiszciplináris kutatási területnek számítanak. A kutatásom, illetve a tanulmány célja a digitalizáció különféle dimenzióinak és folyamatainak, valamint az internethasználati szokások komplex módszerekkel történő vizsgálata.

Azokra a fő kérdéskörökre keressük a választ, hogy milyen minták rajzolódnak ki a digitális megosztottságot, az internethasználatot és annak dimenzióit illetően, hogyan egyeztethető ez össze a fiatalok értékrendjével, illetve milyen mértékben tudják felvenni a lépést az új alkalmazások, innovációk megjelenésével. A kutatás során a háttérváltozókat, illetve a befolyásoló tényezőket is figyelembe véve, magyarázó változókat bevonva, illetve egymással összefüggésben, valamint időbeni változásának figyelembevételével is vizsgáljuk a jelenséget.

A kutatás során egy 2020-ban felvett adatforrást vettünk alapul, annak érdekében, hogy a digitális megosztottság, valamint az internethasználat aktuális trendjeit elemezni tudjuk. Mennyiségi módszerekkel dolgozunk, a deduktív logika mentén haladva. A tanulmány során betekintést nyerünk az információs és tudástársadalom legfőbb paradigmáiba, különös tekintettel a másodlagos digitális egyenlőtlenség paradigmáira, valamint a digitális bennszülöttek jellemzőire és értékrendjük alakulására.

1. Az információs és tudástársadalom főbb paradigmái

Az ipari forradalom és a technológia rohamos fejlődése következtében jelentős társadalmi változások következnek, amelyek az eddigi kutatásokban használatos fogalomrendszeren is jelentősen változtatnak. Az információs társadalom kialakulásának két fő irányvonalát fedezhetjük fel. Az egyik paradigma szerint a jelenlegi társadalmak radikális változásokon mentek keresztül, ide köthetők a Frank Webster által létrehozott elméleti kategóriák is, valamint a posztindusztrializmus, posztmodernizmus, információs és tudástársadalom elméletei is, ugyanakkor Beck másik modernitás, kockázattársadalom és reflexív modernitás tézisei is ide köthetők.[1]A másik vonulatba azon elméletek tartoznak, melyek a kontinuitást, a folytonosságot hangsúlyozzák leginkább. Ezen irányvonal szerint nem is beszélhetünk az információs és tudástársadalom kialakulásában

---

* Szociológus, a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Doktori Iskolájának végzős doktorandusz hallgatója, Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány munkatársa

1 Varga B.: A szociológia milleniumi „partitúrája". Néhány gondolat Manuel Castells társadalomszerveződési modelljéről. *Szociológiai Szemle,* 2002/1.

egy radikális fordulópontról, illetve ezen technológiák, valamint az információ újfajta feldolgozása nem fogja lényegesen megváltoztatni a társadalmakat. A kutatók kiemelik az információ kulcsfontosságú szerepét, viszont azt csakis a hatalomnak és gazdasági érdekeknek alárendelten.[2]

Ezen ellentmondásos paradigmák ellentmondásos elemzéseket is szülnek, az információs technológiákhoz való egyenlőtlen hozzáférést és használatot, a digitális megosztottság vizsgálatát a hagyományos értelemben vett egyenlőtlenségeket konceptualizáló fogalomkészlet által próbálják értelmezni. Ilyen módon az információs változások kutatása, úgy az elméleti, mint módszertani paradigmák tekintetében interdiszciplináris területnek számít.[3] Az információs társadalom meghatározására számos rövid definíció született, melyek eltérő aspektusokat emeltek ki:

Yoneji[4] az információs társadalmat egy olyan új típusú társadalomként definiálja, melynek átalakulása és fejlődése mögött az információs javaknak a termelése a hajtóerő. A meghatározási keretekben az információt, illetve a tudást, mint társadalmi hajtóerőt, gazdasági erőforrást határozzák meg, mely köré szerveződik a társadalmi kontroll, valamint a változás és az innováció is.[5]

Shement és Curtis[6] definíciók helyett modellt alkot, és az információs társadalomnak hat jellegzetes összetevőjét határozza meg: információs javak, információipar, információs munka, kölcsönös összekapcsoltság, integrált médiakörnyezet, valamint a technológia és a társadalmi haladás kategóriái.

A következő táblázat az információs társadalom szintetikus alapkategóriáit és ezekhez kapcsolt fogalomrendszert tartalmazza:

1. táblázat: Az információs társadalom szintetikus alapkategóriái

Alapkategória	Metafora
Termelés (gyártás)	Információipar, tudásipar, információ- és tudásipar, információgazdaság, tudásgazdaság, tudásalapú gazdaság
Foglalkoztatás	Fehérgallérosok, információ- és tudásmunkások, immateriális dolgozók, tudásosztály
Munka	Szimbólumfeldolgozók, intelligencia, agymunkás (brainworker, mind worker)
Erőforrás és technológia	Szellemi tőke, humán tőke, információs tőke (information capital), vállalati információs és tudásvagyon
Jövedelem és vagyon	Jóléti társadalom (affluence), jóléti állam (welfare state)
Fogyasztás	Consumer society, prosumers, mediatizált társadalom
Végzettség (iskolázottság)	Tanuló társadalom, meritokrácia
Megismerés	Élethosszig tartó tanulás, tudományos forradalom, nanoskála, petaskála
Konfliktuskezelési mód és hatalomtechnika	Információs hadviselés, cyberháborúk, üzleti intelligencia, bürokrácia, kontrollválság és forradalom, kockázattársadalom
Interkonnektivitás	Telematikai társadalom, „behuzalozott társadalom”
Világkép és logikai keret	Globális falu, technokultúra, információs civilizáció

Forrás: Z Karvalics[7]

2 Roszak T.: *Az információ kultusza, avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igaz művészete*. Budapest, Európa, 1990.

3 Dessewffy T. – Z. Karvalics L.: Az Új Törvénykönyv (internet, technológia, társadalom) *Kritika*, 2002/1.

4 Yoneji, M.: *Az információs társadalom*. Budapest, OMIKK, 1988.

5 Bell, D.: The Social Framework of the Information Society (In: Forester, T. [ed.]. 1980.)

6 Schement, J. R. – Curtis, T.: *Tendencies and tensions of the information age.* New Brunswick, Transaction Publishers, 1997.

7 Z. Karvalics L.: Az iskola az információs társadalomban. 2007.

Az elméleti zűrzavarok áthidalásában, ahogy korábbiakban is említettük, az információs és tudástársadalom elméletei nem tekinthetők a klasszikus értelemben vett elméleteknek, sokkal inkább modellekként, értelmezési keretként, hipotézisként szemlélendők.[8] Az információs társadalom elméletei implicit módon azt fogadják el, hogy az új technológiák – főként az internet – pozitív kimenetelűek: lehetőséget teremtenek az oktatáshoz való egyenlőbb hozzáférésre, a hr erősítésére, esélyt adnak jobb munkalehetőségekhez való hozzájutásra és a munkaerő-piaci helyzet javítására, egészségesebb életmódra, kormányzatba való hatékonyabb beleszólásba, illetve a társadalmi tőke növelésére.[9]

Ugyanakkor az információs társadalom számos kategóriája és vonása felvet kirekesztődési kérdéseket is. Ennek a megléte, illetve a milyensége szakadékot is teremthet bizonyos egyének és társadalmi csoportok között, azaz azok között, akik képesek hatékonyan felhasználni az információs és kommunikációs technológiákat (a továbbiakban: IKT), valamint azok között, akik erre valamilyen oknál fogva nem képesek.[10]

A következő fejezetben ennek a megosztottságnak, amit digitális egyenlőtlenség, vagy digitális megosztottság néven ismerünk, a különböző aspektusait vesszük górcső alá.

2. A digitális megosztottság főbb paradigmái

A digitális egyenlőtlenséggel kapcsolatos diskurzusok az 1990-es évektől kezdtek el egyre inkább a társadalomtudósok fókuszába kerülni. Az információs társadalom kialakulása értelemszerűen magával hozott egy eddig nem ismert, új egyenlőtlenségi formát, magát a digitális egyenlőtlenségeket. A fogalom konceptualizálásakor a kutatók az „inforich-infopoor" dichotóm terminust használták, amellyel az információban gazdagok, illetve az információban szegények közti különbségekre próbálták felhívni a figyelmet.[11] Ezeket a fogalmakat a digitális szakadék, illetve a digitális megosztottság kifejezések követték.[12] . A digitális megosztottság ilyen értelemben arra a szakadékra utal, mely az új IKT eszközök felhasználásának módja, valamint arra való képessége mentén differenciálja az egyéneket és a különböző társadalmi csoportokat.

A digitális megosztottságnak három fő paradigmája alakult ki. Az első a számítógépekhez és magához az internethez való hozzáférést veszi alapul, és korai digitális megosztottságként is nevezi ezt a megközelítést. Tartalmi szempontból ez esetben a kutatók dichotóm változó párokkal dolgozva, a hozzáférők és a nem hozzáférők közötti különbségeket írják le. A második típus a nekirugaszkodás szakasza, amelyre már nem csupán a hozzáférés volt a jellemző, hanem használati szempontból történt a megosztottság. Míg az előzőt korai digitális megosztottságnak, addig ezt a szakaszt elsődleges digitális megosztottságnak nevezzük. Ebben a szakaszban a kutatók a használók és a nem használók közötti különbségeket írják le. A társadalmi diffúzió előrehaladtával a kutatók számottevő része egy digitális telítődést feltételezett, mely esetében a különbséget a használat minősége hozta. Ezt nevezzük másodlagos digitális megosztottságnak. A következő ábra ennek az értelmezési keretét mutatja be.

8 Farkas J.: *Információs- vagy tudástársadalom?* Budapest, Infonia-Aula, 2002.

9 Dimaggio, P. – Hargittai , E. – Neuman, W. R. – Robinson J. P.: Social Implications of the Internet. *Annual Review of Sociology,* 2001/27.

10 Uo.

11 Haywood, T.: *Info-Rich, Info-Poor. Acces and Exchange in the Global Information Society.* London, Bowker Saur ed. 1995.

12 Stoll, C.: *Silicon Snake Oil: Second Thoughts on the Information Highway.* New York, Doubleday, 1995.

2.1. ábra: A digitális megosztottság értelmezési kerete

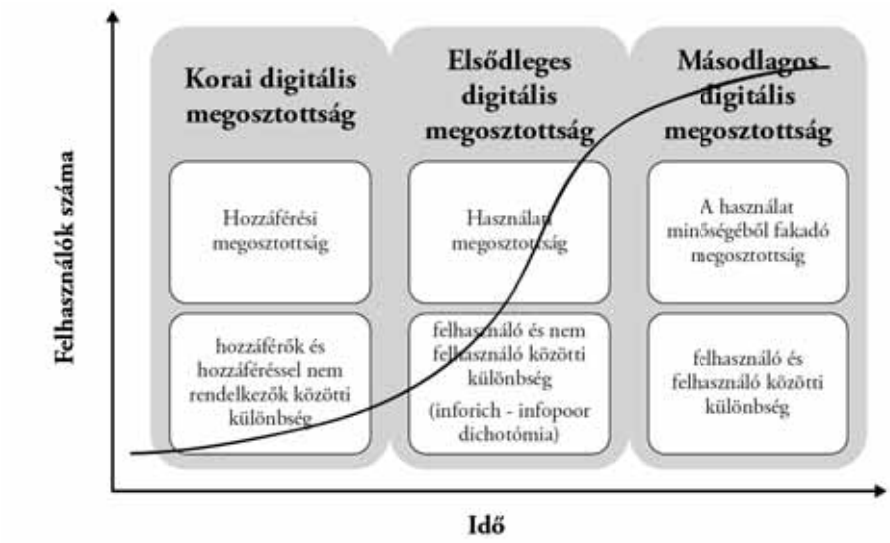

Forrás: Molnár[13]

2.1. Másodlagos digitális egyenlőtlenség értelmezési keretei

A diffúzió új szakaszába való lépés következtében a digitális megosztottság témakörében a kutatók új értelmezési kereteket, hangsúlyváltást javasolnak. Ahogyan a fenti ábrán is láthatjuk, a bináris hozzáférési szempontokat egy sokkal árnyaltabb koncepcióra cserélik fel.[14] A penetráció előrehaladtával nem az a lényeges kérdés, hogy ki az, aki hozzáfér az internethez, illetve ki az, aki nem fér hozzá, hanem az, hogy milyen minőséggel teszi azt, mit csinál az adott felületen, milyen gyakorisággal. Egyes kutatók szerint a telítettség teljessé válik a hozzáférésben, azaz gyakorlatilag mindenkinek hozzáférési lehetősége van, de ez nem azt jelenti, hogy teljesen felszámolódik a digitális megosztottság, hiszen teljesen új, eddig nem ismert indikátorok is megjelennek. Hangsúlyossá válnak a felhasználók közötti különbségek, mint a kapcsolati háló kiterjedtsége, vagy pedig a felhasználói tudáskészlet milyensége.

Ennek tekintetében a DiMaggio–Hargittai szerzőpáros egy teljesen új megközelítést javasol, melynek a digitális vagy technológiai egyenlőtlenség lesz a fókuszában.[15]

A másodlagos digitális egyenlőtlenségnek így több dimenzióját különíthetjük el, melyeket sorban megvizsgálunk a kutatás során: ezek a technikai felszerelés, a használat autonómiája, a képességek és készségek, a társadalmi támogatás, valamint a használat céljának egyenlőtlenségei.

13 Molnár Sz.: A megrekedt magyar modernizáció kiútkeresése a sokrétű digitális megosztottság útvesztőjéből. *Információs Társadalom*, 2017/2.

14 Dimaggio–Hargittai et al.: i. m. (9. lj.).

15 Bogár É. – Dessewffy T. – Galácz A. – Pintye I. – Rét Zs.– Ságvári B. – Sülyi Á.: *Digitális szakadék monitor*. Információs Társadalom- és Hálózatkutató Központ, 2004.

A *technikai felszereltség* közvetlen és közvetett módon is hatást gyakorol a használatra. Ennek az egyenlőtlensége a számítógép és a digitális eszközök, a szoftverek, valamint az internetkapcsolat minőségét foglalja magába. A technológiai felszereltség ilyen módon korlátozhatja, vagy éppen elősegítheti a felhasználót abban, hogy bizonyos alkalmazásokat, weblapokat minél szélesebb körben, minél gyorsabban és hatékonyabban el tudjon érni. Ha kevés, korlátozott, vagy régebbi, lassabb kapcsolatot feltételező eszközökkel rendelkezik a felhasználó, ez korlátozó tényezőként hathat a bizonyos tartalmak elérésekor, vagy pedig az internethasználat gyakoriságát illetően is.[16]

A második dimenzió, a *használat autonómiája* elsősorban a használat helyére vonatkozik. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy hol van alkalma és lehetősége a felhasználónak internetezni? Az internethasználat mennyire kontrollált környezetben történik (például munkahely, iskola). Előzetes kutatások bebizonyították azt, hogy minél nagyobb a használat autonómiája, annál nagyobb az internet adta lehetőségek hozadéka.[17]

Harmadik dimenzióként a *képességek, készségek egyenlőtlensége* jelenik meg. Ide tartozik a keresés, fellépés, letöltés ismerete, a háttértudás, illetve a tájékozódás. Ezekben mutató egyenlőtlenségeket nevezik "internet-kompetenciáknak" is.[18]

Következőként a *társadalmi támogatás* dimenziót határozták meg. Ez azt foglalja magába, hogy a felhasználó mennyire számíthat másoktól információkra, segítségre vagy esetleg éppen ösztönzésre az internethasználatot illetően. Ezen dimenzió a kapcsolathálóval is összefüggésbe hozható, illetve nemcsak az internetre való belépést, hanem az esetleges visszatérést is nagyban befolyásolja.

Utolsó dimenzióként a másodlagos digitális egyenlőtlenség vizsgálatakor a *használat céljának egyenlőtlenségét* határozhatjuk meg. Itt fontos elválasztani a szórakozási, szabadidős tevékenységeket a társadalmi, politikai és gazdasági tőke gyarapítását célzó tevékenységektől.

2.2. Digitalizációs folyamatok az innováció tükrében

Az információs társadalom folyamatos változásnak van kitéve. Folyamatosan új trendek veszik át egymás helyét, így az egyenlőtlenségek egyik forrása lehet az, hogy valaki képes-e tartani a lépést az aktuális innovációkkal, hajlandó-e alkalmazkodni, új technológiákat megtanulni, s ezeket a saját munka, tanulási területén életbe léptetni?

Gartner közismert ábrája az innovációk és az új technológiák úgynevezett hype-ciklusokban történő helyfoglalását mutatják be. Az információs társadalomban a technológiák terén folyamatos az innováció, újabb trendek, korszerű megoldások és napi divatok alakulnak ki. E görbe szerint ezen új innovációk kialakulása, s a hozzá fűzött elvárások szintje is majdhogynem exponenciálisan növekedik, majd amikor eléri a túlfűtött csúcspontot szinte hasonlóképpen csökkenni kezd.[19] A növekedés időszakában a média is belekapaszkodik ezekbe a sikertörténetekbe és szinte irracionális rajongás követi ezen új technológiák megjelenését. A drasztikus csökkenést – amelynek okozói között lehet az is, hogy a termék nem tud megfelel-

16 Carvin, A.: „More than just access. Fitting Literacy and Content into the Digital Divide". *Educational Review,* 2000.

17 Bogár–Dessewffy et al.: i. m. (15. lj.).

18 Dimaggio–Hargittai et al.: i. m. (9. lj.).

19 Dessewffy T.: *Digitális szociológia – A szociológiai képzelet a digitális korban*. Budapest, Typotex, 2019.

ni a felfokozott elvárásoknak, így nem fejlesztik tovább, esetleg a piacon megjelenik egy versenyképesebb technológia, amely akár az adott innováció teljes eltűnését is eredményezheti.

2.2. ábra: A Gartner-féle hype-görbe

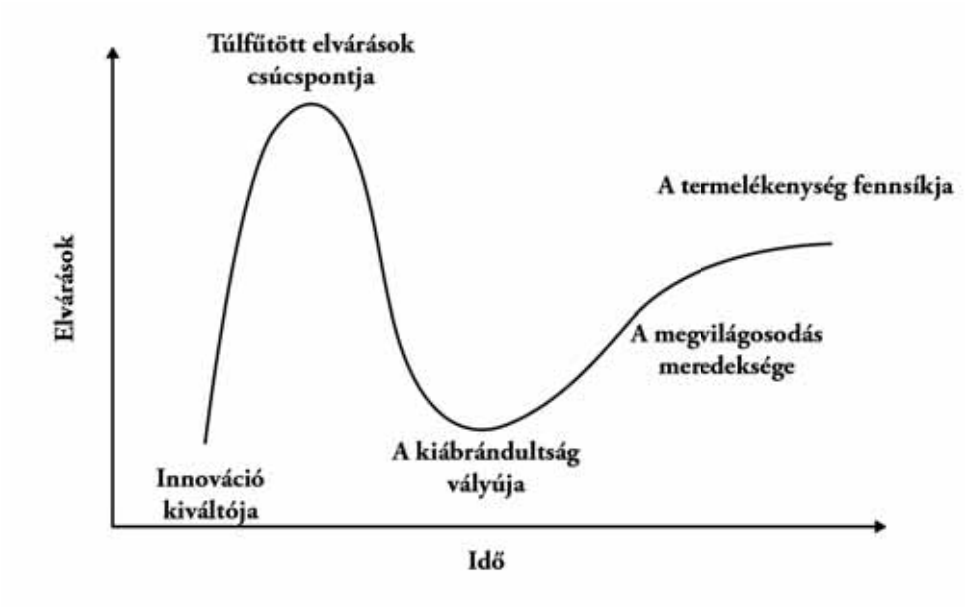

Forrás: Dessewffy[20]

Gondoljuk csak arra, hogy például a Hi5 közösségi portál mekkora közönséget vonzott be a 2000-es évek első felében, viszont a Facebook megjelenése után szinte teljesen eltűnt az információs technológia szinpadáról. Ugyanígy jelen esetben szemtanúi lehetünk annak, ahogyan az Instagram egyre több felhasználót vonz át a Facebooktól, bár ennek a dimenziói jóval összetettebbnek bizonyulnak. A dekadencia legmélyebb pontja után, azaz az innovációból való kiábrándultság után, kikristályosodik a felhasználók köre, esetleges hatékonyság növeléssel egyre szélesebb körben alkalmazzák, így a termék a hétköznapok részévé válik, s akár esetenként lassan növekedésnek is indulhat.[21]

Ez a digitalizáció szempontjából fontos elem, ily módon meg tudjuk ragadni folyamatában egyes technológiákkal való kapcsolatot.

Megismerjük a felhasználókat, a preferenciáikat, hiszen a trendeket ők határozzák meg, a digitális bennszülöttek egyre szélesebb körben férnek hozzá ezen új technológiákhoz, hozzájuk, igényeikhez mérten kell alakítani. Ahogyan később a kutatási eredményekből is láthatjuk a különböző felületek korosztály és helyspecifikusak: Snapchatet, Tik Tokot például inkább a fiatalabb korosztály használ, míg Társkereső appok, vagy a Facebook inkább a fiatal felnőttek, idősebb kamaszok körében közkedvelt. Tehát annak érdekében, hogy mélyebb be-

20 Uo.
21 Uo.

tekintést nyerjünk a digitális egyenlőtlenségek témakörébe, fontos folyamatában látni, illetve megnézni azt, hogy vertikálisan hogyan szegmentálja a célcsoportot, akik körében kutakodunk, jelen esetben a digitális bennszülöttek csoportjában.

3. A digitális bennszülöttek az online térben

A fogalmat Marc Prensky nevéhez kapcsoljuk,[22] aki szerint a digitális és infokommunikációs eszközök megváltoztatják a gyerekek, fiatal generáció viselkedési mintáit, valamint az oktatáshoz való viszonyukat. A digitális bennszülötteknek gyakorlatilag az anyanyelvévé válik az internet, míg a digitális bevándorlók (esetünkben a szülők, koraibb generációk) kénytelenek beletanulni, elsajátítani az új technológiákat, innovációkat, annak érdekében, hogy szót érthessenek a fiatalabbakkal. A következő táblázat jól szemlélteti azt, hogyan alakult a digitális bennszülöttek történeti fejlődési folyamata, valamint ez az új csoport, illetve társadalmi jelenség hogyan alakította a kutatási területeket is.

3.1. táblázat: A digitális bennszülöttek történeti fejlődésének áttekintése

Időintervallum	Fázis	Fő megállapítások	Vezető kutató/iskola
1996–2006	kialakulás	A digitális bennszülöttek fogalma ebben a periódusban jelenik meg először. Ez a kezdete egy újszerű technológiai megismerésnek úgy az oktatás, mint a magánélet terén, köszönhetően a fiatal generáció technológiai fejlődésének.	Marc Prensky,[23]
2007–2011	válaszreakció	A pedagógusok ezen változásokat morális pánikként értelmezik. Az ezredforduló következtében egy új csoport kialakulásáról, azaz a Millenáris generációról beszélnek. Ebben az időszakban számos kísérlet történik az új technológiák és az új generációhoz való adaptálódásra.	Bennett, Maton, Kervin,[24]
2012–2017	adaptáció	Megjelennek a digitális megosztottsággal kapcsolatos tudatosságra, valamint a Z Generációt érintő kérdésekre vonatkozó kutatások. A közösségi média, mint a Facebook, Instagram vagy a Twitter képezi a digitalizációt és az új médiát kutató szakemberek kutatási területét.	Junco,[25]
2017–jelenleg	újrakonceptualizálás	Új koncepció, az iGen kerül kidolgozásra. Különféle paradigmák jelennek meg a technológia és a digitális bennszülöttek kapcsán. A kutatók és az oktatók a problémákra és ezek megoldásaira is egyaránt fókuszálnak.	Jean Twenge,[26]

Forrás: Evans and Robertson[27]

22 Prensky, M.: Digitális bennszülöttek, digitális bevándorlók. *On the Horizon*. NCB University Press, Vol. 9. Nr. 5. 2001. 3–9.
23 Uo.
24 Benett, S. – Maton, K.: Beyond the 'digital natives' debate: Towards a more nuanced understanding of students' technology experiences: Beyond the 'digital natives' debate. *Journal of Computer Assisted Learning,* 26(5). 2010. 321–331.
25 Junco, R.: In-class multitasking and academic performance. *Computers in Human Behavior,* 28(6), 2012. 2236–2243.
26 Twenge, J. M.: Have smartphones destroyed a generation? *The Atlantic,* 20 (September), 2017.
27 Evans, C. – Robertson, W.: The four phases of the digital natives debate. *Human Behavior and Emerging Technologies,* Volume 2, Issue 3. 2020.

3.1. A digitális bennszülöttek értékrendje

Ahogyan a kutatási területeket, valamint az oktatáshoz való viszonyt is meghatározza a digitális bennszülöttek megjelenése, úgy az értékrendet is. Hiszen egy értékrend átalakulásnak lehetünk a tanúi az elmúlt években.

Ahogyan a Gartner-féle hype-görbe alapján láthattuk, hogy egy új technológiához való adaptálódás nem feltétlenül könnyű feladat, és azt is feltételezzük, hogy bizonyos értékekkel, kvalitásokkal kell rendelkeznie a felhasználónak ahhoz, hogy nyitott legyen az internet és a közösségi média adta új lehetőségek felé, vállalja a tanulási és adaptálódási folyamatokat.[28] Az értékrend, mint változó számos kutatásban megjelenik, mint egy olyan dimenziója az ember működésének, mely integráló funkciót tölt be, úgy a társadalomban, mint az egyén személyes életében.[29] Az értékeket legáltalánosabban úgy tudjuk meghatározni, mint olyan vezérelvek, melyek az egyének, csoportok életét, valamint gondolkodását irányítják.[30] A hazai értékrend kutatások jelentős része megállapította azt, hogy életkortól függetlenül a család, és a családnak a biztonsága számít a leginkább preferált értéknek.

A fiatalok körében inkább a modern, teljesítmény-orientációt és ösztönzést lefedő értékek kapnak magasabb pontszámot, valamint inkább az egyéni értékeket, mint változatos élet, siker, preferálják a tradicionálisabb értékekkel (mint hagyományok tisztelete, erkölcsi szabályok betartása) szemben.[31] Ugyanakkor a digitális bennszülöttek generációjánál is lehetnek különbségek a modern és hagyományos értékek mentén.

4. Kutatás módszertana

A kutatás során deduktív logika mentén kvantitatív adatforrásokkal dolgoztunk. Egy 2020 április–júniusában felvett online survey képezi a kutatás adatforrását. Az Erdélyi középiskolás fiatalok kérdéssorai már meglévő kérdőívekből adaptáltak, annak érdekében, hogy összehasonlítható legyen a más, meglévő kutatásokkal. A kutatás alappopulációja a 14–19 éves, középiskolás fiatalok voltak. [32]

Az Erdélyi középiskolások 2020 kérdőívben a kutatás szempontjából négy fontos kérdéstömböt használtam:

Szocio-demográfiai ismérvek: nem, életkor, településtípus, szexuális orientáció, tanulmányi átlag, szülő legmagasabb végzettsége, vallásosság

Internethasználattal kapcsolatos kérdéstömb: internethasználat gyakorisága, használt tartalmak, felhasználói kompetenciák és képességet, FoMO jelenség skála és attitűdök

Internethasználat kihívásai: online zaklatás formái, áldozatszerep, zaklatószerep, attitűdök

Értékrend és megelégedettség skálák

28 Csepeli Gy. – Prazsák G.: *Információs társadalom 2.0.* Budapest, 2012.

29 Szilágyi V. I.: *Az ember, a világ és az értékek világa.* Budapest, Gondolat, 1987.

30 Csepeli Gy.: Új szegénység. A digitális egyenlőtlenség kulturális hatásai. In: Antallóczy T. – Füstös L. – Hankiss E. (szerk.): *(Vész)jelzések a kultúráról.* Budapest, MTA PTI, 2009.

31 Csata I.: Az erdélyi Magyar fiatalok értékeiről. Lásd az *Irodalomjegyzék*et.

32 Székely L (szerk).: *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás.* Budapest: Kutatópont Kft.–ENIGMA 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., 2018. Velicu, A. – Balea, B. – Barbovschi, M.: *Acces, utilizări, riscuri și oportunități ale internetului pentru copiii din România, Rezultatele EU Kids Online,* 2018.

A kutatás során ezen adatforrások alapján kialakított indexeket néztük meg bizonyos háttérváltozók függvényében (mint szocio-demográfiai változók és elégedettség, értékrend), majd a későbbiekben összehasonlítottuk az adatsorokat a már meglévő adatokkal. Egyrészt a digitális megosztottság alakulását, másrészt az internethasználati szokásokra, valamint az értékrendre vonatkozó adatsorok, majd e kettő közti összefüggéseket néztük meg háttérváltozók bevonásával, faktoranalízissel, valamint többlépcsős regressziós modellek segítségével.

Az Erdélyi középiskolás 2020 kutatás korlátjaként fontos megemlíteni, hogy az adatsor online készült, megyénkénti, iskolatípusonkénti szisztematikus megkereséssel, viszont a Covid-19 által kialakult pandémia idején. Ez torzító tényezőként hathat az internethasználati, illetve az adatfelvételi trendre. A kutatás során 1791 válaszadó töltötte ki a kérdőív szocio-demográfiai, internet-, illetve mobiltelefonhasználatra vonatkozó kérdéseit 1085, viszont az internet veszélyeire vonatkozó kérdéstömbre összesen 700 validálható válasz érkezett. Az adatokat nem és megye szerint súlyoztuk.

A tanulmány következő részeiben ezen eredményekről olvashatunk részletesebben.

5. Internethasználati szokások és digitális jelenlét

Az alap szocio-demográfiai ismérvek után a következőkben az internethasználatra és a digitális jelenlétre vonatkozó adatokat mutatjuk be.

Ahogyan az alábbi ábrán is láthatjuk, az erdélyi magyar középiskolás korosztály gyakrabban inkább a közösségi média különböző oldalait, valamint a Youtube videómegosztó oldalt használja. Leggyakrabban Instagramot és Facebookot, legkevésbé Társkereső oldalakat, Twittert és pornográf tartalmú oldalakat használnak.

5.1. ábra: Közösségi média és internetes portálok használatának gyakorisága (százalék)

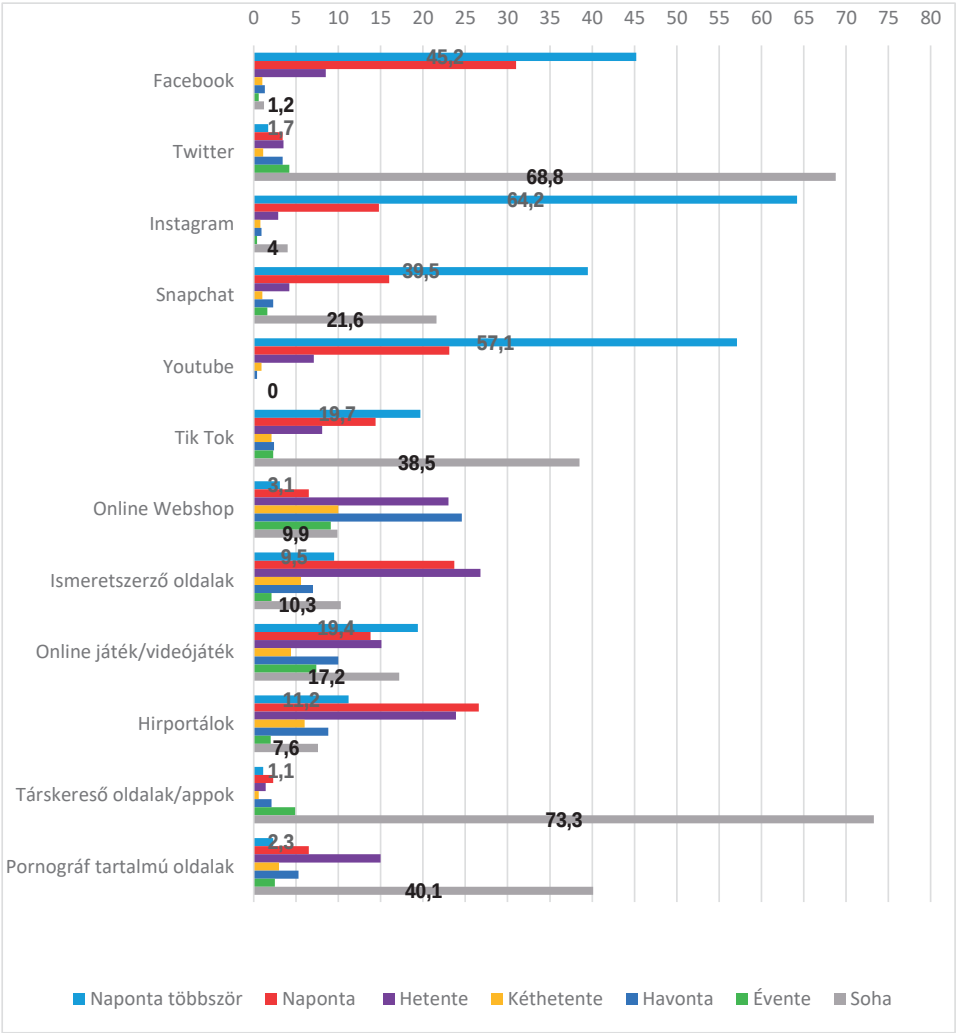

Forrás: Erdélyi Magyar Középiskolások 2020, saját szerkesztés

A különböző közösségi média és internetes felületek használatának gyakoriságát összevetettük a válaszadók nemével és az életkorral. A pornográf tartalmak és az életkor, valamint a nem között szignifikáns különbség van (p értéke kisebb, mint 0,01). A fiúk 4,6 százaléka naponta többször, míg 11,9 százaléka naponta néz pornográf tartalmú oldalakat, míg a lányok csupán 1,1 százaléka nézi naponta. A lányok jelentős része, azaz 66,1 százalék soha nem néz pornográf tartalmú oldalakat, míg a fiúk 14,2 százaléka tartozik ebbe a csoportba.

A társkereső oldalak látogatásának gyakorisága szempontjából is szignifikáns különbségeket találtunk (p értéke kisebb, mint 0,01). Inkább fiúk és idősebbek körében használatosak ezek az oldalak.

A hírportálok és az ismeretterjesztő oldalak tekintetében nincs szignifikáns különbség a különböző életkorú válaszadók között, viszont a fiúk és a lányok között szignifikáns különbséget találtunk.

Videójátékokat és/vagy online játékokat a fiúk 34,4 százaléka játszik naponta többször, míg a lányok csupán 4,3 százaléka tartozik ebbe a kategóriába, valamint a lányok 29,4 százaléka soha nem játszik online vagy videójátékokkal, míg a fiúk csupán 5 százaléka sorolható ide.

Tik Tokot inkább a fiatalabbak használnak (p értéke kisebb, mint 0,01): 14 évesek 42,9 százaléka, a 15 évesek 29,9 százaléka, a 16 évesek 24,6 százaléka Tik Tokozik, az életkor növekedésével csökken a Tik Tokozás gyakorisága, valamint inkább a lányok (p értéke kisebb, mint 0,05) (24,3 százalékuk naponta többször), míg a fiúk csupán 15,3 százaléka használja a felületet ilyen gyakran. Youtube-ot inkább a fiúk használnak többször, Snapchatet inkább a lányok.

Az Instagram használatnál életkor tekintetében nincs szignifikáns különbség, viszont a lányok 73,2 százaléka, míg a fiúk 54,9 százaléka használja az alkalmazást. Twittert inkább idősebbek használnak, ugyanígy Facebookot is, a 14 évesek csupán 20 százalékának van Facebook profilja.[33] Nemek közt nincs szignifikáns különbség a Facebook használatát illetően.

A következőkben azt is láthatjuk, hogy milyen gyakran töltenek fel tartalmak a különböző oldalakra. Leggyakrabban Snapchatre és Instagramra töltenek fel tartalmakat a válaszadó fiatalok. Legkevésbé Twitterre valamint Youtubera és Tik Tokra.

5.2. ábra: Tartalomfeltöltés gyakorisága (százalék)

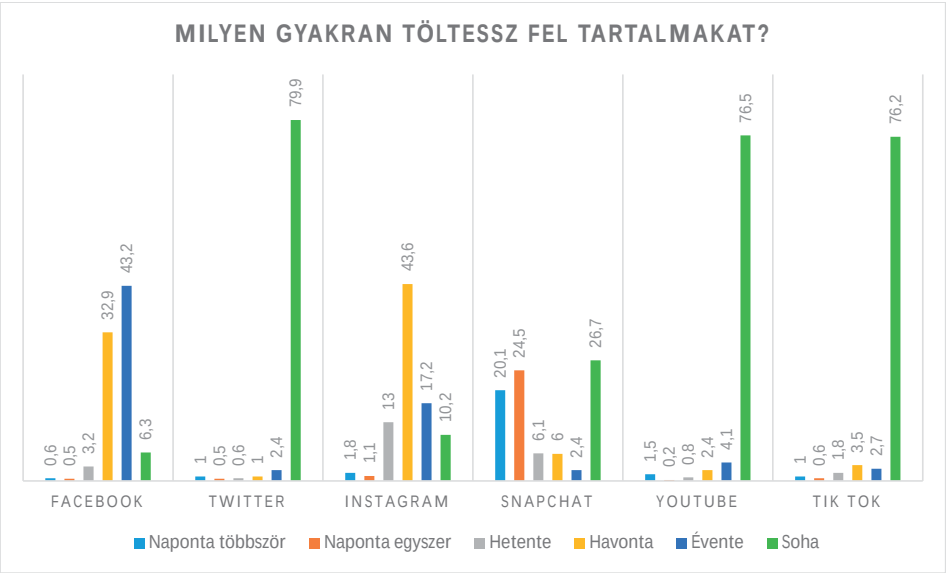

Forrás: Erdélyi Magyar Középiskolások 2020, saját szerkesztés

6. Internethasználati szokások és digitalizáció a digitális egyenlőtlenség dimenzióinak tükrében

Ahogyan korábban is említettük, kutatásunk során az internethasználati szokások, valamint a digitalizáció különféle aspektusaira is rákérdeztünk. Arra voltunk kiváncsiak, hogy az erdélyi

33 A regisztrációhoz szükséges alsó korhatár 13 év.

magyar fiatalok milyen technológiákkal rendelkeznek, milyen képességekkel, milyen tartalmakat használnak, valamint ezt milyen gyakorisággal teszik. Ezekből a dimenziókból építettük fel a későbbiekben a másodlagos digitális megosztottság indexet, amelyet különféle háttérváltozókkal kapcsolatban próbáltuk meghatározni egy többlépcsős lineáris regressziós modell segítségével. A következőkben az internet és telefonhasználatra vonatkozó kérdéseket a fentebb taglalt dimenziók mentén mutatjuk be.

6.1. Technikai felszereltség és használati autonómia

A technikai felszereltségnél hét eszközt soroltunk fel, ezek a következők voltak: okostelefon WI-FI-vel, okostelefon mobilinternettel, asztali számítógép laptop, táblagép, Okos televízió valamint okos óra. Az, hogy valaki rendelkezik-e vagy sem ezekkel az eszközökkel, illetve mennyi időt használja őket, egyrészt indikátora lehet a technikai felszereltségnek, másrészt a használati autonómiának is. Utóbbinak azért, mivel különbség van aközött, hogy valaki csak otthon fér hozzá az internethez, vagy pedig okostelefon és mobilinternet révén szinte bárhol hozzáférése van az online tartalmakhoz. A hozzáférést településtípus szerint is megvizsgáltuk.

Az alábbi ábrán (lásd a 6.1.1. ábrát) az eszközökhöz való hozzáférés nemek szerinti százalékos eloszlását láthatjuk.

6.1.1. ábra: Eszközökhöz való hozzáférés nemek szerint (százalék)

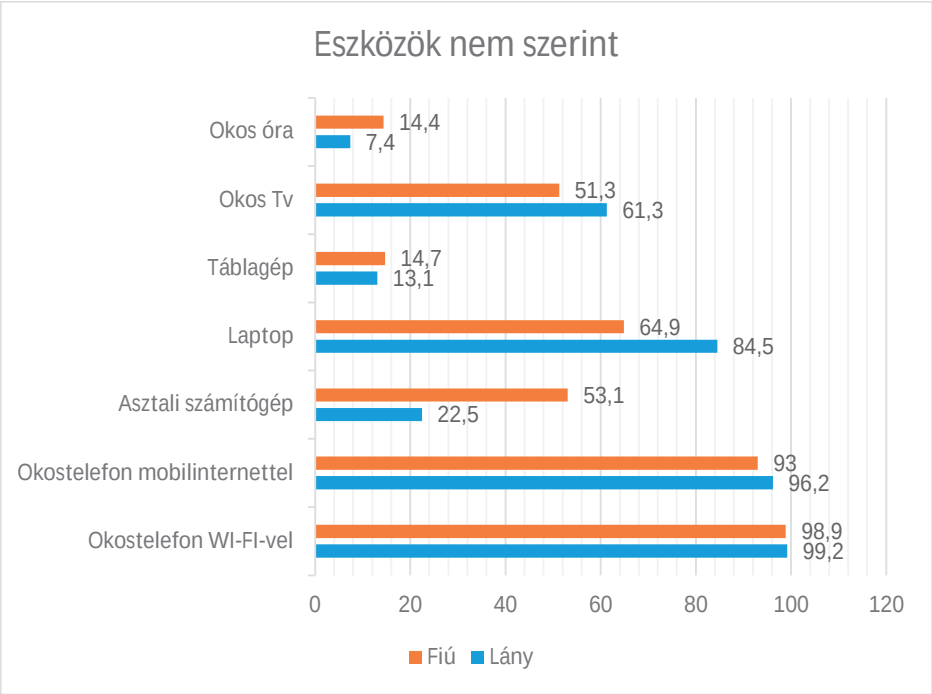

Forrás: Erdélyi Magyar Középiskolások 2020, saját szerkesztés

Szignifikáns különbséget találtunk a mobilinternettel rendelkező okostelefon eszköznél, az asztali számítógépnél, a laptopnál, az okos tévénél, valamint az okos óránál is a nemek tekintetében (p értéke kisebb, mint 0,01). A lányok 96,3 százaléka rendelkezik mobilinternettel ellátott okostelefonnal, a fiúk 93 százaléka rendelkezik ezzel az eszközzel. Az asztali számítógéppel több fiú (53,1 százalék) rendelkezik, mint lány (22,5 százalék), viszont a lányok a laptopnál vannak felülreprezentálva a fiúkhoz képest. Erre magyarázatként szolgálhat az, hogy a fiúk inkább játszanak számítógépes játékokat (a használt tartalmaknál ez be is igazolódik), amelyekhez inkább PC-t használnak. Okos Tv-el több lány, míg okos órával több fiú rendelkezik.

A másik háttérváltozó, amivel kapcsolatba hoztuk a technikai felszereltséget, az az, hogy valaki falun vagy városon él. Ebben az esetben (lásd 6.1.2. ábra) az asztali számítógép, valamint a táblagép tekintetében találtunk szignifikáns különbséget a falun, illetve a városon élők között (p értéke kisebb, mint 0,05).

6.1.2. ábra: Eszközökhöz való hozzáférés településtípusok szerint (*százalék*)

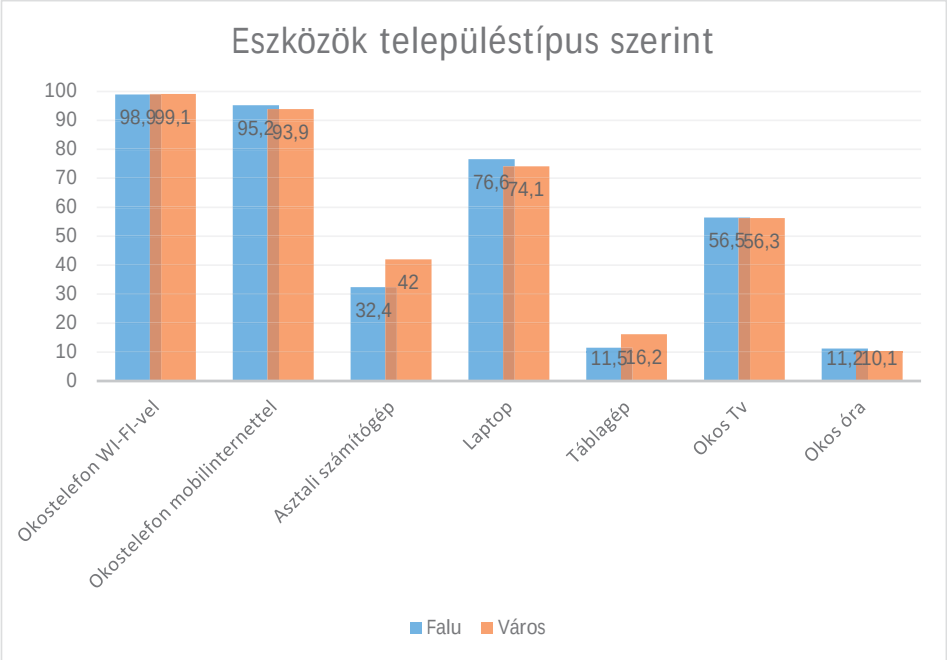

Forrás: Erdélyi Magyar Középiskolások 2020, saját szerkesztés

Az, hogy valaki milyen eszközzel rendelkezik, illetve mennyi időt tud tölteni ezeken az eszközökön, nemcsak a technikai felszereltségét ragadja meg, hanem a használati autonómiáját. Ahogyan a szakirodalmi részben is láthattuk, ez azt jelenti, hogy a felhasználó bármikor vagy szinte bármikor hozzá tud férni az internethez, és a különféle online tartalmakhoz.

Ahogyan az alábbi ábrán láthatjuk (lásd 6.1.3. ábra), legtöbben WI-FI-re rácsatlakoztatható okostelefonnal rendelkeznek, amelyet a legtöbb időn át is használnak. Ez feltételezi azt, hogy olyan helyen kell lenniük, ahol könnyedén rácsatlakozhatnak a vezeték nélküli internetre.

6.1.3. ábra: Mennyi időt használod a következő eszközöket ?(százalék)

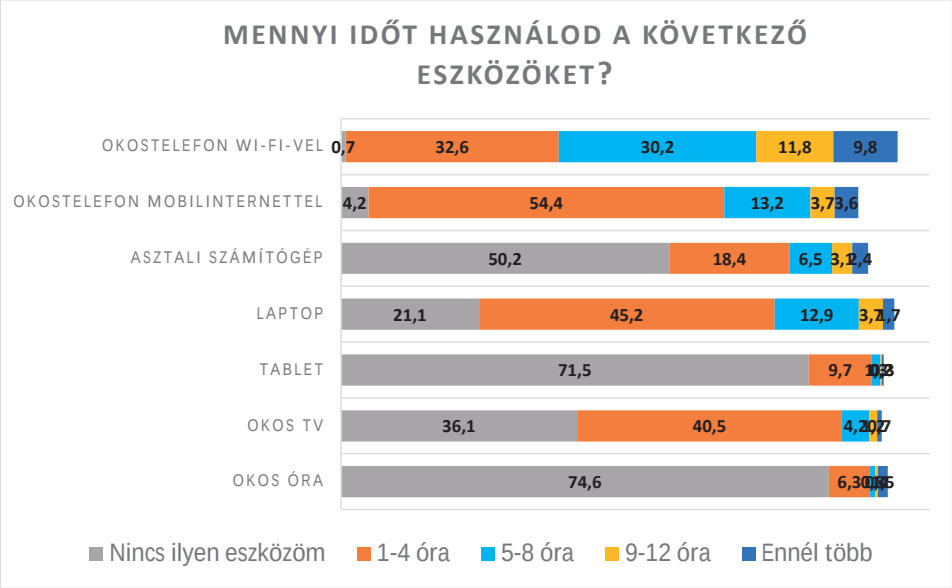

Forrás: Erdélyi Magyar Középiskolások 2020, saját szerkesztés

6.2. Képességek és készségek

A következőkben, mint a másodlagos digitális egyenlőtlenség másik indikátora, a képességekre, készségekre kérdeztünk rá. A kérdést okostelefonra vonatkozóan tettük fel, abból a feltételezésből indulva, hogy ezt az eszközt használják a fiatalok a leggyakrabban és legintenzívebben. A válaszadók közül voltak olyanok, akik már 5 évesen rendelkeztek okostelefonnal, legkésőbb pedig 17 évesen, viszont az átlagéletkor, amikor az első okostelefonjukat megkapták, az 11 és fél év volt. Az életkor azért is lehet egy fontos indikátor, mivel valaki minél fiatalabban kezd el digitális tartalmakhoz hozzáférni, annál hamarabb alakulnak ki különböző képességei, sajátít el új tudást, s könnyebben adaptálódik bizonyos új innovációkhoz, technológiák okozta kihívásokkal könnyebben néz szembe.

6.2.1. ábra: Telefonhasználattal kapcsolatos képességek nemekre lebontva (százalék)

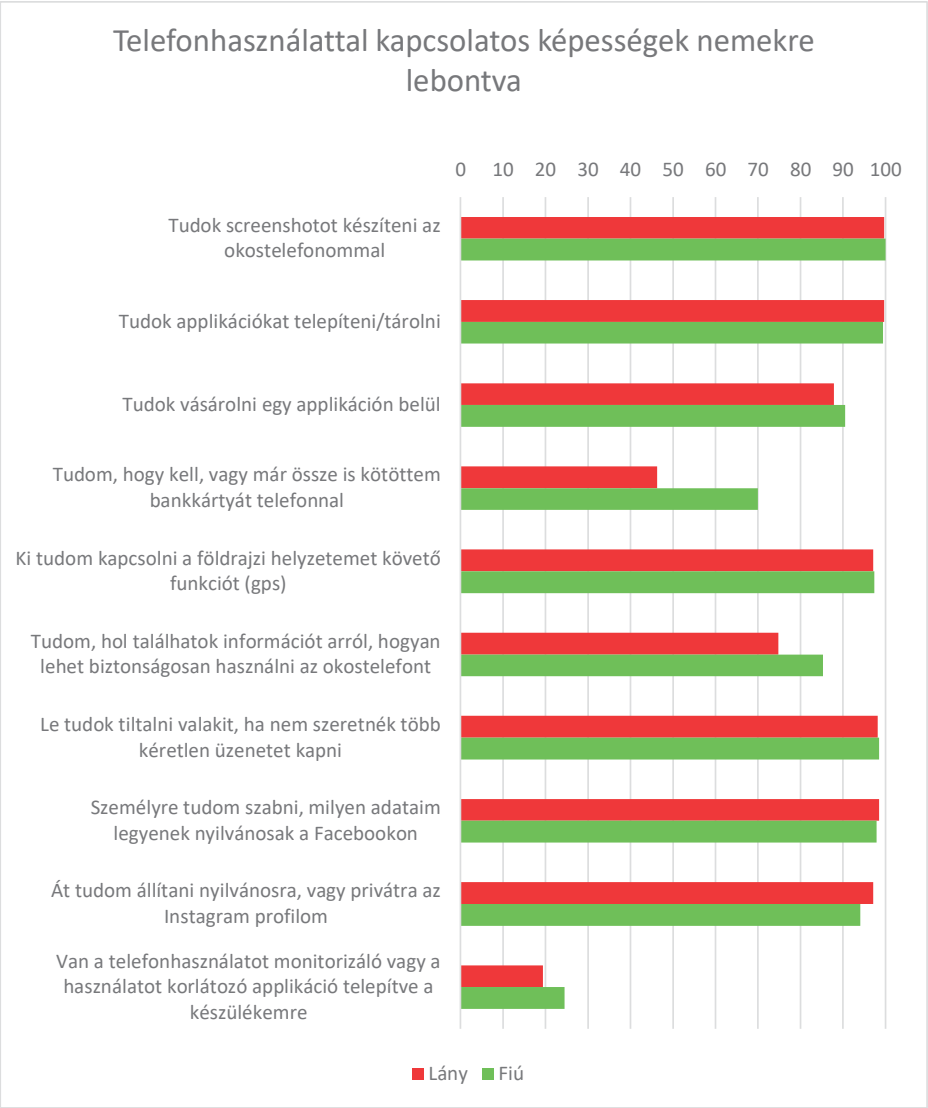

Forrás: Erdélyi Magyar Középiskolások 2020, saját szerkesztés

6.3. Használat célja

A negyedik dimenzióként a használat célját vizsgáltuk meg. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy nem mindegy az, hogy valaki mire használja az internetet, illetve az elektronikai eszközeit, hiszen ez is generálhat egyenlőtlenségeket és differenciálhatja, szegmentálhatja a fiatalokat. A következő ábra ezeket az itemeket mutatja be, azaz, hogy mire és milyen gyakorisággal használják az internetet és az okostelefont a fiatalok.

6.3.1. Okostelefon használatának célja (százalék)

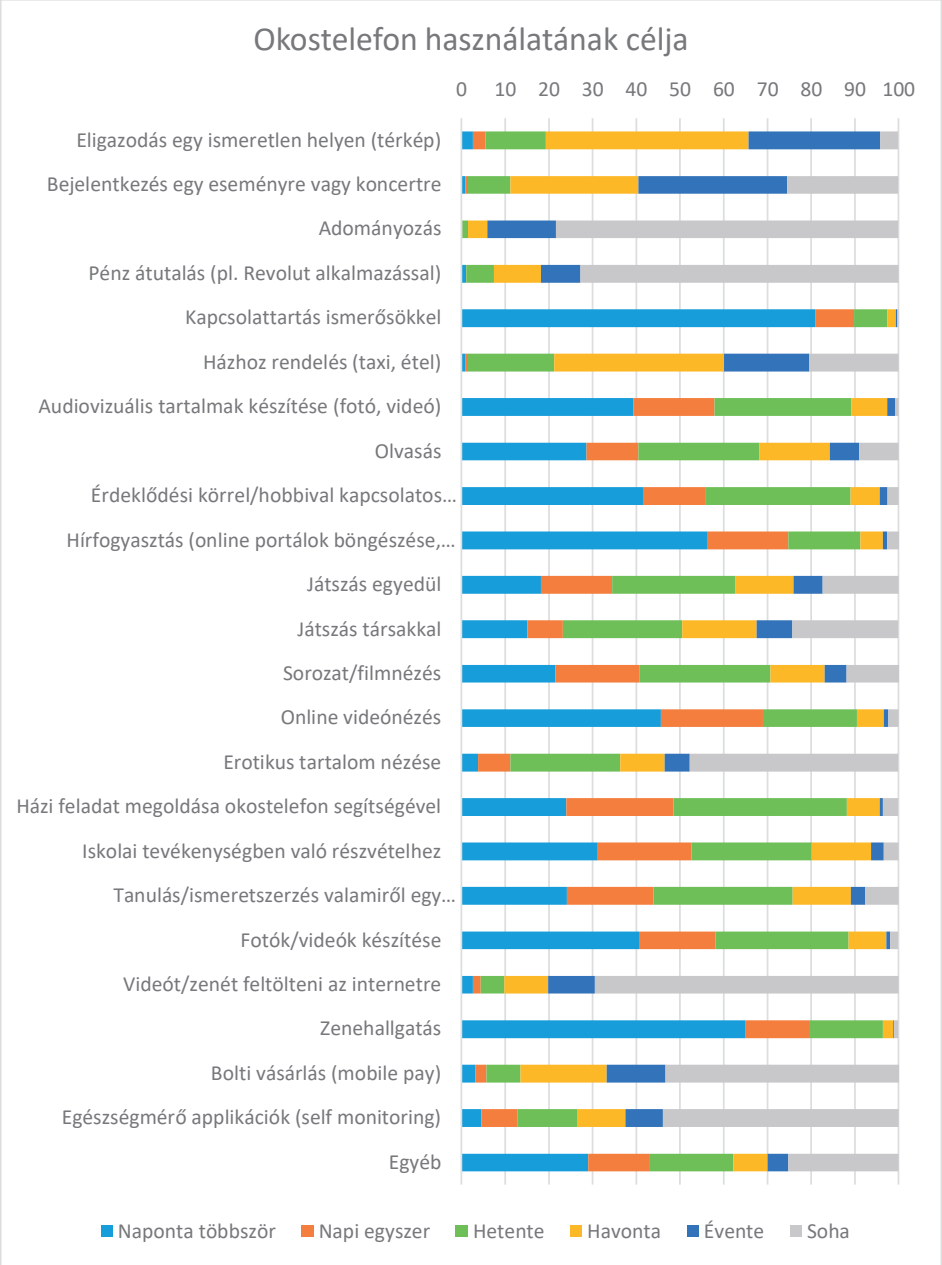

Forrás: Erdélyi Magyar Középiskolások 2020, saját szerkesztés

Ahogyan a fenti ábrán is láthatjuk (lásd a 6.3.1. ábra), a válaszadók naponta többször a következő aktivitásokra használják leginkább az okostelefonjukat: kapcsolattartás ismerősökkel (80,9 százalék), zenehallgatás (64,9 százalék), valamint hírfogyasztás (56,2 százalék). Nagyon ritkán, vagy soha nem használják adományozásra (soha válasznál 78,3 százalék), pénz átuta-

lásra (soha – 72,8 százalék), valamint videót és zenét feltölteni az internetre (69,9 százalék), ugyanígy egészségmérő applikációk használatára, internetes fizetésre (mobile pay), valamint erotikus tartalom nézésére is kevesen használják.

7. Digitális bennszülöttek és értékrend

A kutatásunk során egy 22 értékből álló skálán kérdeztük meg azt, hogy a fiatalok mely értékeket tartják fontosnak, és melyeket kevésbé fontosnak. Ahogyan az alábbi ábrán (lásd 7.1. ábra) és a hozzáfűzött magyarázó jegyzéken is láthatjuk, hogy a fiatalok számára az első három legfontosabb érték: igaz barátságok (3,82 átlag), szerelem, boldogság (3,69 átlag), valamint a békés világ (3,64). Az értékek sorrendjének alakulására vélhetően a világjárvány által okozott helyzet is hatással volt, hiszen ebben az időszakban a személyközi kapcsolatok, a békés világ értékei felértékelődhetnek. A legkevésbé fontos értékek a megkérdezett digitális bennszülöttek számára egyrészt a tradicionálisnak mondható értékek, mint: hagyományok (2,85 átlag), a vallás és spiritualitás (2,82 átlag), valamint az, hogy valaki mindent megszerezzen, amit csak akar (2,81 átlag).

7.1. ábra: Egyes értékek átlaga csökkenő sorrendben (ahol 1 – egyáltalán nem fontos, 4 – nagyon fontos)

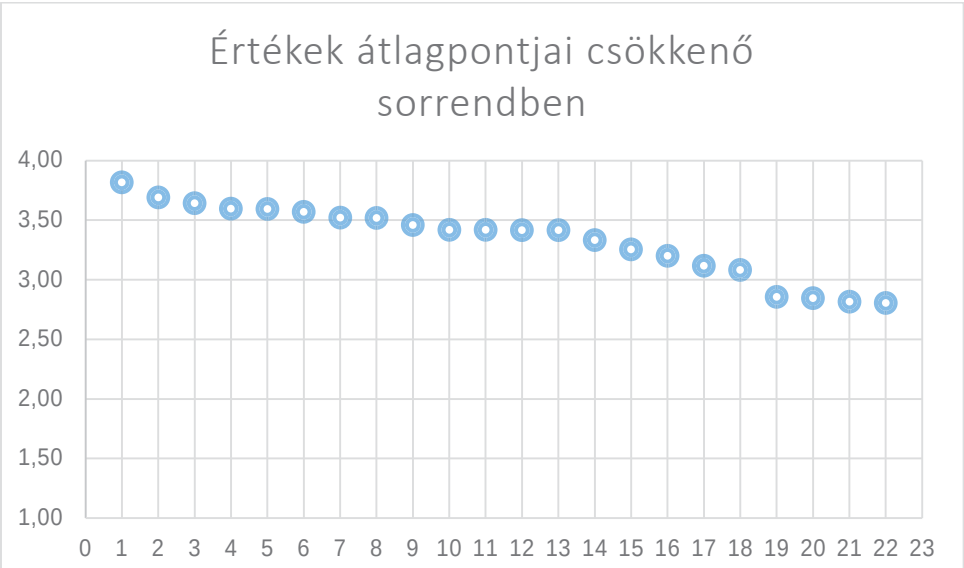

1 - Igaz barátságok (barátok, akik mindenben melletted állnak)	12 - Szakmai érvényesülés
2 - Szerelem, boldogság	13 - Segíteni másokon
3 - Békés világ (háború és konfliktusmentes)	14 - Magyarság
4 - Család (alapítása, fenntartása)	15 - Változatos élet (kihívások, új dolgok kipróbálása)
5 - Önmegvalósítás	16 - Vezetésre, döntésre való jog
6 - Személyes szabadság	17 - Szépség világa
7 - Mindig elérni kitűzött céljaid	18 - Pénz
8 - Erkölcsösség	19 - Közösségi problémákkal foglalkozás
9 - Jó viszonyban lenni az emberekkel	20 - Hagyományok (szokások megőrzése)
10 - Megbecsülés (hogy felnézzenek rád azok, akiknek a dsz a véleményére)	21 - Vallás, spiritualitás, Istenben való hit
11 - Munka	22 - Mindig megszerezni , amit kívánsz, megvenni, amit akarsz

Forrás: Erdélyi Magyar Középiskolások 2020, saját szerkesztés

A 22 értéket adatsűrítés, főkomponens elemzés során hét faktorban sűrítettük az értékeket, s így jöttek létre a következő faktorok: önállóság, kapcsolatorientáltság, hagyományos értékek, sikerorientáltság, filantróp értékek, közösségi értékek, posztmateriális értékek (lásd 1. Melléklet). Az egyes értékkategóriákat és az értékfaktorokat, valamint egy boldogság indexet, azaz, hogy mennyire tartja boldognak magát az illető egy korrelációs mátrixban összevetettük a közösségi média indexszel.[34]

Az alábbi táblázatban (lásd 7.1. táblázat) láthatjuk azt, hogy egyes változók milyen mértékben korrelálnak a közösségi médiahasználattal. Legerősebb a korrelációs együttható a pénznél, mint érték (0,291), valamint az önállóság faktornál (0,298), illetve annál az értéknél, hogy mindig megszerezd amit akarsz (0,254). Mindhárom esetben pozitív a korreláció, nyilván a modell adta eredményekből az ok- okozatiságot nem tudjuk kikövetkeztetni, viszont talán magyarázatként szolgálhat erre az, hogy közösségi média az egyéni értékeket, törekvéseket erősíti fel (mint önmegvalósítás, elérni a kitűzött célokat stb.) , valamint akár pénzkereseti forrásként is szolgálhat (lásd online marketing, mlm rendszerek térhódítása).

Ennek alapján elmondhatjuk azt, hogy kapcsolat van a közösségi média használata és az értékek, valamint a boldogság között., utóbbinál negatív korrelációs együtthatóval (-0,103).

34 A közösségi média indexet abból a kérdéssorból hoztuk létre, mely különböző felületek használatának gyakoriságára vonatkozott, illetve arra, hogy a válaszadó jelen van az adott közösségi oldalon, vagy sem. Ilyenek a Facebook, Instagram, SnapChat stb.

7.1. táblázat: Közösségi média index és értékrend faktorok korrelációs együtthatói

Változók		Közösségi média index
Boldogság_index	Korrelációs együttható	-0,103*
	Szignifikanciaszint	0,021
Érték: munka	Korrelációs együttható	0,115*
	Szignifikanciaszint	0,01
Érték: pénz	Korrelációs együttható	0,291**
	Szignifikanciaszint	0,00
Vallás, spiritualitás	Korrelációs együttható	-0,116*
	Szignifikanciaszint	0,01
Szépség világa	Korrelációs együttható	-0,089*
	Szignifikanciaszint	0,04
Mindig elérni a kitűzött célokat	Korrelációs együttható	0,189**
	Szignifikanciaszint	0,00
Mindig megszerezni, amit kívánsz, megvenni, amit akarsz	Korrelációs együttható	0,254**
	Szignifikanciaszint	0,00
Vezetésre, döntése való jog	Korrelációs együttható	0,094*
	Szignifikanciaszint	0,03
Önállóság_index	Korrelációs együttható	0,298**
	Szignifikanciaszint	0,00
Kapcsolatorientáltság_index	Korrelációs együttható	0,092*
	Szignifikanciaszint	0,04

Forrás: Erdélyi Magyar Középiskolások 2020, saját szerkesztés
**szignifikáns, korrelációs kapcsolat van a változók között*

8. Digitális megosztottság többváltozós elemzése

8.1. Digitális megosztottság index felépítése

Miután megnéztük azt, hogyan alakul az internethasználat és a digitalizáció a fiatalok körében, valamint, hogy ez miként befolyásolja az értékrendszerüket,aAz elemzés harmadik szakaszában a digitális egyenlőtlenség többváltozós értelmezésére került a hangsúly. Az elemzés függő változójaként egy négy dimenzióból álló digitális egyenlőtlenség indexet hoztunk létre. Az index a következő dimenziókból és változókból tevődik össze:

Technikai felszereltség dimenzió: itt az itemek arra vonatkoztak, hogy rendelkezik-e bizonyos eszközökkel. Ezek a következők voltak: okostelefon mobilinternettel, okostelefon WI-FI-vel, laptop, asztali számítógép, táblagép, okos televízió, valamint okos óra. A technikai felszerelés

indexnél minél nagyobb pontszámot kapott a válaszadó, a felsoroltak közül annál több tárggyal rendelkezett.

Használati autonómia dimenzió: A használati autonómia dimenziónál két itemet vettünk figyelembe. Egyrészt azt, hogy a válaszadónak van-e lehetősége bárhol internetet használni. Ha igen, akkor azt feltételeztük, hogy a használati autonómiája nagyobb, hiszen nincs helyhez kötve. Itt változóként a mobilinternettel rendelkezést vettük, hiszen arra következtettünk ebből, hogy akinek van lehetősége mobilinternetet használni, az szinte bárhol, illetve ott, ahol a mobilhálózat-lefedettség megengedi, lehetősége van internetet használni. A másik item, amit használtunk, az az internethasználat gyakoriságára vonatkozott. Ebben arra kérdeztünk rá, hogy milyen gyakran használ bizonyos eszközöket. Minél gyakrabban használja ezeket, annál valószínűbb, hogy a használati autonómiája nagyobb, a kevésbé gyakran internetezőkhez képest.

Képességek, készségek: A harmadik dimenzió egy olyan változót tartalmaz, amely 10 képességet sorakoztat fel, ezek a következők: tudok screenshotot készíteni az okostelefonommal (1), tudok applikációkat/alkalmazásokat telepíteni/tárolni (2), tudok vásárolni egy alkalmazáson belül (3), tudom, hogy kell, vagy már össze is kötöttem a bankkártyámat a telefonommal (4), ki tudom kapcsolni a földrajzi helyzetemet követő funkciót (5), tudom hol találok információt arról, hogyan lehet használni biztonságosan az okostelefont (6), le tudok tiltani valakit, ha nem szeretnék több kéretlen üzenetet (7), személyre tudom szabni, milyen adataim legyenek nyilvánosak (8), át tudom állítani nyilvánosra, vagy privátra az Instagramot (9), van a telefonhasználatot monitorizáló vagy a használatot korlátozó applikáció telepítve a készülékemre (10). Ezeknek a képességeknek az összesítése alapján határoztuk meg az indexet.

Használat tartalma dimenzió: A negyedik dimenzió olyan változókat tartalmaz, amelyek a használat tartalmi vonatkozásaira fókuszálnak. Itt a kérdőív kérdéseiből két itemet tudtunk kiemelni. Egyrészt a közösségi média használatára vonatkozóan, másrészt pedig a különböző tartalmakra vonatkozóan (lásd Ábra)

A digitális egyenlőtlenség indexből kimaradt egy dimenzió, az egyik a társadalmi támogatottságra kérdez rá. Ilyen jellegű kérdéskörök a kérdőívben nem szerepeltek.

8.2. A digitális egyenlőtlenség társadalmi és szocializációs magyarázatának többváltozós regressziós modellje

A tanulmány ezen fejezetében egy többváltozós lineáris regresszió segítségével azt vizsgáljuk, hogy a különböző társadalmi, szocio-ökonómiai háttérváltozók és szocializációs tényezők közül melyeknek van szignifikáns hatása, illetve nagyobb szerepe a digitális egyenlőtlenség kialakulásának szempontjából. A digitális egyenlőtlenséget két változóval próbáltam megragadni. Egyrészt a fentiekben említett digitális egyenlőtlenség indexszel, amely a technikai felszereltség, használati autonómia, tartalom/használat célja, valamint a készségek, képességek dimenziókból áll. Másrészt függő változóként egy közösségi média indexet is létrehoztam, amely a digitális egyenlőtlenségnek szintén lehet egy mutatója. Az elemzés során ezeket a függő változókat vetettem össze két modellben.

Az elemzést egy lineáris regressziós modell segítségével végeztük el, amely által arra voltunk kiváncsiak, hogy a társadalmi háttér és a szociodemográfiai tényezők milyen mértékben határozzák meg a digitális egyenlőtlenség intenzitását, mértékét. A modellt két fázisban

alkalmaztuk, különböző háttérváltozók bevonásával, valamint a függő változó megváltoztatásával.

Független változóink a különböző szociodemográfiai és társadalmi háttérváltozók voltak, amelyek a következők:

Szociodemográfiai változók: nem (0 – nő, 1 – férfi), állandó lakhely típusa (város – falu), életkor.

Társadalmi háttérváltozók, értékrend: tanulmányi átlag, hány személy él a háztartásban, szubjektív értékrend faktorok: önállóság, kapcsolatorientáció, hagyományos értékek, sikerorientáltság, filantróp, eszményi értékek, közösségi értékek, posztmateriális értékek.

A modellt két fázisban hoztuk létre. Elsőként függő változóként a digitális indexet használtuk. A modell magyarázóerejét a korrigált R^2 adja, ami jelen esetben 8,3 százalékot mutatott (R értéke 0,116). A második fázisban a függő változót változtattuk meg, a független változók ugyanazok maradtak. Ebben az esetben az új modell magyarázóereje megugrott 19,6 százalékra (R értéke 0,221). A modell független változóinak standardizált regressziós béta-együtthatóit az alábbi táblázat magyarázza. (lásd 8.1. táblázat).

8.1. táblázat: Többlépcsős lineáris regressziós elemzés a digitális egyenlőtlenség vizsgálatára (béta-együtthatók és R-értékek, N=683)

	Standardizált regressziós béta-együtthatók	
Független változók	*Változat* *Függő változó: digitális index*	*Változat* *Függő változó:* *közösségi média index*
Életkor	–0,037	0,108*
Állandó lakhely típus_Dummy	0,048	0,033
Tanulmányi átlag	0,006	-0,095
Nem Dumy	-0,075	-0,297**
Értékek: Önállóság faktor	0,072	0,227**
Kapcsolatorientáció faktor	-0,135*	0,098*
Hagyományos értékek faktor	–0,043	0,043
Sikerorientáltság faktor	–0,016	-0,002
Filantróp, eszményi értékek faktor	-0,095	0,054
Közösségi értékek faktor	-0,158**	0,050
Posztmateriális értékek faktor	-0,151**	0,032
Személyek száma/háztartás	-0,076	-0,118**
R értéke	0,116	0,221
R^2 értéke (korrigált)	0,083 (8,3%)	0,196 (19,6%)

Forrás: Erdélyi Magyar Középiskolások kutatás, 2020, saját szerkesztés

A modell első verziójában a szociodemográfiai és a társadalmi háttérváltozók közül szignifikáns béta-értékekkel rendelkezik a kapcsolatorientáció faktor (-0,135), közösségi értékek faktor (-0,158), valamint a posztmateriális értékek faktor (-0,151).

A modell alapján elmondhatjuk, hogy azok a diákok, akiknek az interperszonális, illetve társadalmi kapcsolatok fontos értéknek számítanak, a digitális jólét alacsonyabb fokán helyezkednek el. Ez talán azzal is magyarázható, hogy számukra fontosak a kapcsolatok, így feltételezhetően kevesebb időt töltenek az online térben, ugyanígy azok is, akiknek a közösségi értékek, valamint a posztmateriális értékek, mint erkölcsösség vagy éppen a személyes szabadság fontosak, kevésbé érdekeltek abban, hogy folyamatosan az online jelenlétüket erősítsék. Természetesen az egyes változók, valamint a modell magyarázóereje is nagyon alacsony, így ezen összefüggések csupán feltevésként fogalmazódhatnak meg, valamint egyéb faktorok is közrejátszhatnak a digitális egyenlőtlenségek kialakulásában.

A második modellbe függő változóként egy közösségi média indexet tettünk be. Ezt azért is tartottuk jelentősnek, mert a digitális bennszülöttek generációjának kommunikációjában, képességfejlesztésében, az innovációval való lépéstartásában fontos szerepe van annak, hogy jelen vannak-e a legújabb közösségi platformokon, használják-e azokat, vagy sem. A modellünk adta eredményeknél a háttérváltozók közül szignifikáns béta-értékekkel rendelkezik az életkor (0,108), a nem (-0,297), az önállóság faktor (0,227), kapcsolatorientáció faktor (0,098) valamint az, hogy egy háztartásban hányan élnek (-0,118). A modell magyarázóereje 19,6 százalékos (R értéke 0,221). A modell alapján elmondhatjuk, hogy ezen változóknak, főként az életkornak, a nemnek, az önállóságnak, mint értéknek hatása van a közösségi média indexre. Ugyanakkor annak is, hogy egy háztartásban hányan élnek, hiszen minél többen, annál inkább megosztódhat a platformok, vagy az internet használatának ideje. Ezen hatások viszont mindkét modell esetében gyengék, alacsony magyarázóerővel rendelkeznek. Összevetve a regressziós modell eredményeit a kétváltozós elemzések eredményeivel, elmondható, hogy mindkét esetben az értékrend hatással van a digitális egyenlőtlenségekre, valamint a közösségi médián való jelenlétre. Az, hogy valaki inkább önmegvalósítási, egyéni értékeket helyez előtérbe, szembe azokkal, akiknek inkább tradicionális vagy közösségi értékeik vannak, befolyással bír az online jelenlétükre. Bár a hagyományos rétegképző változók (mint nem, településtípus, tanulmányi átlag) önmagukban nincsenek akkora hatással a digitális megosztottságra, valamint a közösségi média használatra a modellek alapján, mégis feltevődik a kérdés, hogy ezek milyen módon hatnak a tartalomra, a használat módjára, illetve a digitalizáció szempontjából hátrányos csoportok miként zárkóznak fel (Bíró, 2013).[35] Ugyanakkor az is fontos kérdés, hogy a különböző életstílusok és értékrendek hatása milyen szinten változik a térségi dimenziók figyelembevételével.

9. Következtetések

A kutatásunk során egy helyzetképet szerettünk volna adni az erdélyi magyar középiskolások internethasználati szokásait és értékrendjét illetően.

Az internethasználati szokások és annak a hétköznapokra gyakorolt hatása meghatározó a fiatalok mindennapjaiban, valamint a jelen helyzet (Covid-19) következtében egyre inkább aktualitást élvez. Minderre rátevődik az is, hogy a mai tizenévesek az első olyan generáció, akik online küzdik végig, az önmagában sem teljesen problémáktól mentek serdülőkort. Az internet, a közösségi média és annak árnyoldalai drámai változásokat okozott a fiatalok életében.

35 Biró Z.: Digitális egyenlőtlenségek vidéki térségben. In: Biró A. Z. – Bodó J. (szerk.): *Internethasználat vidéki térségben. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra.* Csíkszereda, Státus. 2013. 1-21.

A kétváltozós elemzések és a többváltozós lineáris regressziós modellek alapján elmondható, hogy viszonylag összetett képet alkottunk az erdélyi magyar, 14–19 éves fiatalok digitalizációs trendjeit meghatározó tényezőkről. Az eredmények alapján összességében elmondható, hogy a fiatalok több mint 95 százaléka használ valamilyen formában internetet, a technikai felszereltség szempontjából is inkább a felsőbb kategóriákban vannak felülreprezentálva. Az elemzés során a digitális szakadékot és egyenlőtlenséget kétféle paradigmából is megvizsgáltuk. Egyrészt egy komlexebb digitális egyenlőtlenség mutatóval, másrészt pedig a közösségi médián való jelenlét mutatóival. Az internethasználatot is vizsgáltuk, viszont itt szignifikáns különbségek csupán a gyakoriság szempontjából voltak, hiszen az erdélyi magyar fiatalok több mint 90 százaléka internethasználónak számított. Az eredmények szignifikáns különbségeket mutattak a nem, helyenként a településtípus, valamint az értékrend szempontjából. Ezek a különbségek arra is utalhatnak, hogy bár az erdélyi magyar fiatalok körében az internethasználat tekintetében ezen rétegképző változók hatást gyakorolnak, mégsem erőteljesen, direkt módon fejtik ki hatásukat, hanem ezeknek a hatása részlegesen, indirekt módon mutatkozik meg.[36] Mindemellett a modelleink jelentős, nem magyarázott része arra enged következtetni, hogy számos más tényező, mögöttes tartalom szolgálhat magyarázatként a digitális egyenlőtlenség kérdését illetően, amelyek mélyebb kontextusba ágyazott elemzést igényelnek, valamint újabb kérdéseket vetnek fel: Az egyik legégetőbb kérdés e tekintetben, hogy mi a helyzet azokkal a hátrányos társadalmi helyzetből származó fiatalokkal, akik teljes mértékben lemaradnak az internethasználat nyújtotta lehetőségekről. Már az is egy erős mutató lehet, hogy ők eleve kiestek a kutatásból, mivel az adatfelvétel online készült, tehát arról a rétegről, akik nem férnek hozzá az internetes tartalmakhoz a digitális szegénység és megosztottság szempontjából jelen tanulmányban nem derült ki semmi. Hiszen hogyha a digitális egyenlőtlenséget a társadalmi egyenlőtlenség egyik jelentős mutatójaként értelmezzük, akkor nagyon fontos figyelembe venni azokat a csoportokat, amelyek valamilyen oknál fogva teljesen kimaradnak mind az elemzésekből, mind az internethasználat adta lehetőségekből. Illetve azokat is, amelynek tagjai társaikhoz képest nem ugyanolyan esélyekkel indulnak a felhasználás, az új technológiák és innovációk elsajátításának mikéntjét tekintve.

36 Uo.

10. Mellékletek

Melléklet 1.

Állítások/értékek	Főkomponens elemzés: Faktorok:						
	1	2	3	4	5	6	7
Mindig megszerezni , amit kívánsz, megvenni, amit akarsz	0.761	0.189	-0.101	0.054	-0.015	-0.064	0.012
Mindig elérni kitűzött céljaid	0.664	0.055	0.232	0.175	0.158	0.042	-0.034
Pénz	0.539	0.112	-0.109	0.226	-0.175	-0.029	0.183
Vezetésre, döntésre való jog	0.532	-0.078	-0.154	0.200	0.355	-0.084	0.192
Igaz barátságok (barátok, akik mindenben melletted állnak)	0.092	0.685	0.143	-0.163	0.047	0.193	0.157
Jó viszonyban lenni az emberekkel	0.117	0.653	-0.019	-0.081	0.052	0.459	-0.104
Megbecsülés (hogy felnézzenek rád azok,akiknek adsz a véleményére)	0.173	0.623	0.025	0.128	0.211	0.049	0.287
Szerelem, boldogság	0.022	0.551	0.472	0.115	-0.017	-0.303	0.039
Magyarság	0.094	0.019	0.733	0.013	-0.117	0.219	0.107
Hagyományok (szokások megőrzése)	-0.147	0.036	0.730	0.015	0.271	0.162	0.026
Család (alapítása, fenntartása)	0.008	0.417	0.542	0.101	-0.142	0.067	-0.171
Vallás, spiritualitás, Istenben való hit	-0.327	0.351	0.435	0.281	0.126	0.182	-0.175
Munka	0.134	-0.114	0.090	0.729	-0.091	0.148	-0.101
Szakmai érvényesülés	0.312	-0.028	-0.007	0.716	0.116	0.112	0.007
Önmegvalósítás	0.139	0.133	0.110	0.539	0.227	-0.091	0.289
Közösségi problémákkal foglalkozás	0.049	0.122	-0.052	0.094	0.761	0.169	-0.138
Változatos élet (kihívások, új dolgok kipróbálása)	0.359	-0.044	0.268	-0.151	0.579	0.054	0.240
Szépség világa	-0.271	0.195	-0.042	0.404	0.512	-0.071	0.220
Békés világ (háború és konfliktusmentes)	-0.010	0.093	0.239	0.047	-0.014	0.713	0.122
Segíteni másokon	-0.120	0.213	0.139	0.189	0.350	0.611	-0.092
Személyes szabadság	0.179	0.096	-0.041	-0.015	-0.003	0.024	0.756
Erkölcsösség	-0.136	0.198	0.224	0.229	0.054	0.396	0.440

Főkomponens-elemzés Varimax rotációval (KMO=0,79 magyarázott variancia 58,75 %)

Irodalomjegyzék

Bell, D.: *The Social Framework of the Information Society* (In: Forester, T. [ed.]. 1980.

Benett, S. – Maton, K.: Beyond the 'digital natives' debate: Towards a more nuanced understanding of students' technology experiences: Beyond the 'digital natives' debate. *Journal of Computer Assisted Learning.* 26(5). 2010. 321–331.

Beran, T. – Li, Q.: Cyberharassement: A Study of a New Method for an Old Behavior. *Educational Computing Research,* 32(3), 2005. 265–277.

Biró Z.: Digitális egyenlőtlenségek vidéki térségben. In: Biró A. Z. – Bodó J. (szerk.): *Internethasználat vidéki térségben. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra.* 1-21. Csíkszereda, Státus. 2013.

Bogár É. – Dessewffy T. – Galácz A. – Pintye I. – Rét ZS.– Ságvári B. – Sülyi Á.: *Digitális szakadék monitor*. ELTE - ITHAKA Információs Társadalom- és Hálózatkutató Központ, 2004.

Carvin, A.: „More than just access. Fitting Literacy and Content into the Digital Divide". *Educational Review.* 2000.

Csata I.: Az erdélyi Magyar fiatalok értékeiről. In: Gábor K. – Veres V. (szerk.): *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után.* Szeged – Kolozsvár, Belvedere, 2005.

Csepeli Gy. – Prazsák G.: *Információs társadalom 2.0*. Budapest, 2012.

Csepeli Gy.: Új szegénység. A digitális egyenlőtlenség kulturális hatásai. In: Antalóczy T. – Füstös L. – Hankiss E. (szerk.): *(Vész)jelzések a kultúráról*. Budapest, MTA PTI, 2009.

Csókay Á.: *Az újmagány – A társas magány virtuális színterei*. 2010.

Dányi E. – Dessewffy T. – Galácz A. – Ságvári B.: Információs társadalom, Internet, szociológia. *Információs Társadalom,* 2004/1. 7-25.

Dessewffy T. – Z. Karvalics L.: Az Új Törvénykönyv (internet, technológia, társadalom). *Kritika*, 2002/1. 2-6.

Dessewffy T.: *Digitális szociológia – A szociológiai képzelet a digitális korban*. Typotex, Budapest. 2019.

Dimaggio, P. – Hargittai, E. – Neuman, W. R. – Robinson J. P.: Social Implications of the Internet. *Annual Review of Sociology,* 2001/27.

Domonkos K. – Ujhelyi A.: Tevékenység és viselkedés a digitális környezetben. In: Ollé János (szerk.): *VI. Oktatás-Informatikai Konferencia Tanulmánykötet*. Budapest, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, 2013. 264–273.

Evans, C. – Robertson, W.: The four phases of the digital natives debate. *Human Behavior and Emerging Technologies,* Volume 2, Issue 3. 2020.

Farkas J.: *Információs- vagy tudástársadalom?* Budapest, Infonia-Aula, 2002.

Fehér K.: *Digitalizáció és új média: Trendek, stratégiák, illusztrációk*. Budapest, Akadémiai. 2016.

Glaude, M.: *Science , technology and innovation in Europe. Office for Official Publications of the European Communities*, Luxembourg, 2010.

Haywood, T.: *Info-Rich, Info-Poor. Acces and Exchange in the Global Information Society*. London, Bowker Saur ed. 1995.

Jones, C. – Ramanau, R. – Cross, S. – Healing, G.: Net generation or digital natives: Is there a distinct new generation entering university? *Computers & Education,* 54(3), 2010. 722–732.

Junco, R. – Heiberbert, G. – Loken, E.: The effect of Twitter on college student engagement and grades: Twitter and student engagement. *Journal of Computer Assisted Learning,* 27(2), 2011. 119–132.

Junco, R.: In-class multitasking and academic performance. *Computers in Human Behavior,* 28(6), 2012. 2236–2243.
Kurucz O.: Iskolai agresszió és közösségi média. *Új Pedagógiai Szemle*, 2012/7-8., 94–103.
Leslie, R.: *Children, Young People and New Media in the Home.* Concordia University, 2002.
Marsh, J. – Brooks, G. – Hughes, J. – Ritchie, L. – Roberts, S. – Wright, K.: *Digital Beginnings: Young Children's us of Popular Culture, Media and New Technologies.* Survey, The University of Sheffield, 2005.
Molnár Sz.: A megrekedt magyar modernizáció kiútkeresése a sokrétű digitális megosztottság útvesztőjéből. *Információs Társadalom,* 2017/2. 30–47.
Partridge, S. – Ypsilanti, D.: A bright outlook for communications. *The OECD Observer,* No.205: 2017. 1997. 19–22.
Prensky, M.: Digitális bennszülöttek, digitális bevándorlók. *On the Horizon*, NCB University Press, Vol. 9. Nr. 5. 2001. 3–9.
Robinson J. P. – Kestnbaum M. – Neustadtl, A. – Alvarez, A.: Mass media use and social life among Internet users. *Social Science Computer Review,* 18. (forthcoming). 2000.
Roszak T.: *Az információ kultusza, avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igaz művészete*. Budapest, Európa, 1990.
Rushkoff, D.: Present Shock: *When Everything Happens Now.* New York. Penguin Group. 2013.
Schement, J. R. – Curtis, T.: *Tendencies and tensions of the information age.* Transaction Publishers, New Brunswick, 1997.
Stoll, C.: *Silicon Snake Oil: Second Thoughts on the Information Highway*. New York, Doubleday, 1995.
Székely L. (szerk).: *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016.* Budapest, 2018. Kutatópont Kft. - Enigma 2001 Kiadó és Szolgáltató Kft.
Székely L. – Aczél P.: Magyar világ 2.0 – fiatalok és az újmédia. In: Székely L. (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-Medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest, Kutatópont KFT, 2018.
Szilágyi V. I.: *Az ember, a világ és az értékek világa.* Budapest, Gondolat, 1987.
Tapscott, D.: *Growing Up Digital: The Rise of the Net Generation.* New York, McGraw-Hill, 1999.
Twenge, J. M.: Have smartphones destroyed a generation? *The Atlantic,* 20 (September), 2017.
Varga B.: A szociológia milleniumi partitúrája. Néhány gondolat Manuel Castells társadalomszerveződési modelljéről. *Szociológiai Szemle*, 2002/1.
Velicu, A. – Balea, B. – Barbovschi, M.: *Acces, utilizări, riscuri și oportunități ale internetului pentru copiii dinRomânia, Rezultatele EU Kids Online,* 2018.
Wellman, B. – Haase, A. Q. – Witte J. – Hampton, K.: Növeli, csökkenti vagy kiegészíti az Internet a társadalmi tőkét? *Információs Társadalom,* 2000/1.
Yoneji, M.: *Az információs társadalom*. Budapest, OMIKK, 1988.
Z. Karvalics L.: *Az információs társadalom keresése*. Budapest, Infonia Alapítvány – Aula, 2002.
Z. Karvalics L.: Az iskola az információs társadalomban. 2007. https://slideplayer.hu/slide/2232650/
Zhao, S.: Do Internet Users Have More Social Ties? A Call for Differentiated Analyses of Internet Use? *Journal of Computer Mediated Communication 11,* 3. 2006. 844–862.
Zuboff, S.: *In the Age of the Smart Machine: The Future of Work and Power*. New York, Basic Books. 1989.

A médiahasználat és identitás kölcsönhatása a határon túli magyar, gyermekeik számára különböző tannyelvű általános iskolát választó szülők körében

Dobos Ferenc*

1. A kutatás célja

A határon túl élő magyarság körében lebonyolított legújabb médiakutatásunk szervesen kapcsolódik korábbi, 2011-től 2018-ig realizált vizsgálatainkhoz.[1] Az idézett kutatássorozat egyes fázisai az alábbi tartalmi súlypontok szerint vizsgálta a média szerepét (hatását) az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében.

A 2011-es határon túli reprezentatív mintákon megvalósított – s a regionális összehasonlítást is lehetővé tévő – első médiakutatásunkat elsősorban „befogadó-orientáltnak" nevezhetjük, amely a média fontosságát – határon túli magyar kisebbség-kutatásunkban azóta is egyedüli kezdeményezésként – tágabb összefüggésben, elsősorban a társadalmi/közösségi értékrend és identitás változása szempontjából vizsgálta.

A három évvel későbbi, 2014-es vizsgálatunk ezzel szemben elsősorban a magyar nyelvű közszolgálati médiafelületek határon túli használatának feltárására irányult, melynek során a kutatás altematikáit a Médiatudományi Intézettel egyeztetett formai és tartalmi keretek figyelembe vételével állítottuk össze.

A 2017–18-ban elvégzett kutatásaink az említett prioritások mentén különböző, a közösségek életének szempontjából meghatározó, domináns határon túli magyar rétegek (a fiatal korosztály és a felsőfokú végzettségűek) körében tárta fel az érintettek médiahasználati szokásait, mind regionálisan, mind idősorosan összehasonlítva az azokban fellelhető változásokat, valamint a mindezekből következő várható médiahasználati tendenciák irányultságait, módosulásait.

Jelen kutatásunkban tovább tágítjuk a kört, amikor is az asszimilációs folyamatok szempontjából leginkább neuralgikus, rétegképző tényező szerint vizsgáljuk a határon túli magyar

---

* Szociológus, Budapesti Fókusz Intézet

1 Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében.* Budapest, Médiatudományi Könyvár, 2. 2012.
Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2*. Budapest, Médiatudományi Könyvár, 9. 2014.
Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében*. Budapest, Médiatudományi Könyvár, 16. 2015.
Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2*. Budapest, Médiatudományi Könyvár, 18. 2015.
Dobos Ferenc: A médiahasználat és identitás kölcsönhatása a határon túli magyar fiatal korosztály körében. In: *Média és identitás*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 34. 2019. 61–176.
Dobos Ferenc: A médiahasználat és identitás kölcsönhatása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyar felsőfokú végzettségűek körében. In: *Média és identitás*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 34. 2019. 177–268.

szülők két csoportjának (a gyermekeik számára anyanyelvi, illetve többségi nyelvű iskolát választók) médiahasználati gyakorlatát.

Célkitűzésünket az indokolja, hogy a negyed évszázadra visszanyúló értékrend-, illetve asszimilációkutatásaink eredményei egyértelműen azt mutatják: a nyelv- és identitásváltás, tehát a többségi társadalmakhoz való – mindegyik vizsgált régióban kivétel nélkül vészjóslóan felgyorsult – asszimilációs folyamatok legkeményebb mutatója, hogy a határon túl élő magyar szülők milyen tannyelvű általános iskolába járatják gyermekeiket.

2. Módszertani megfontolások

A kutatás adatfelvételi (kérdezési) és adatfelviteli fázisa mind a négy régióban 2019. február 15. és március 20. között zajlott határon túli társadalomkutató műhelyek szervezésében rendelkezésre álló kérdezőbiztosi hálózat segítségével.

A mintaválasztást elsősorban az határozta meg, hogy a kutatásra fordítható anyagi erőforrások ezúttal sem tették lehetővé egy, a teljes népességre vonatkozó reprezentatív mintán történő kutatás elvégzését. A mintanagyság összesen 400 válaszadóra terjedt ki, régiónként (Erdély, Felvidék, Kárpátalja és Vajdaság) egyenlő mértékű, 100–100 főt kitevő megoszlásban.

A megkérdezettek magukat magyarnak valló, a kérdezés időpontjában általános iskolás korú gyermekkel/gyermekekkel rendelkező szülők közül kerültek ki, akik közel 50–50%-ban kerültek a mintába aszerint, hogy gyermeküket magyar, vagy többségi nyelvű iskolába járatják.[2]

1. ábra

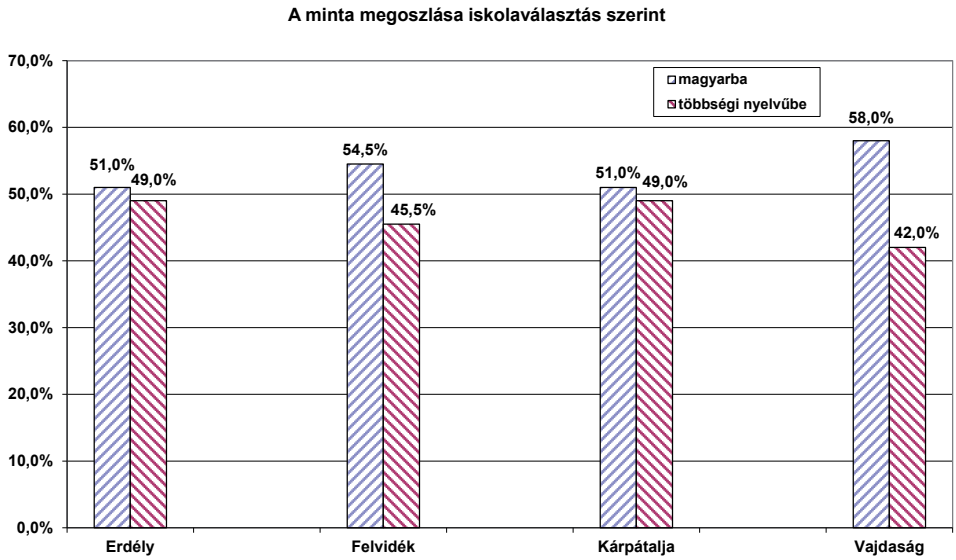

2 Miután népszámlálási és egyéb statisztikai adatok egyik régióban sem állnak rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy a határon túli magyar szülők milyen arányban járatják gyermekeiket a két iskolatípusba, csupán becslésekre hagyatkozhatunk. Eszerint mindegyik vizsgált területen élő szülők legkevesebb 30–35%-ban íratják gyermekeiket többségi nyelvű általános iskolába.

A kérdőívek mindegyik régióban mind formai, mind tartalmi szempontból azonosak voltak. Terjedelmük ugyan nem érte el a korábbi, reprezentatív mintákon realizált médiakutatásaink során alkalmazott nagyságrendet[3], ám azt ez esetben is biztosítottuk, hogy a médiafogyasztási szokások legkülönbözőbb dimenziói összehasonlíthatóak legyenek az előző kutatások eredményeivel.

Összességében tehát jelen kutatási jelentésünk adatsorai és az azokból levonható tendenciák a relatíve alacsony elemszámok miatt formai szempontból ugyan több vonatkozásban nem minősülnek reprezentatívnak, ám tartalmilag ennek ellenére megbízható – úgynevezett szonda szintű – áttekintést nyújtanak a határon túli magyar szülők jelenkori médiafogyasztási szokásainak állapotáról.

Az elmondottakon túl jelen idősoros összehasonlító elemzésünkben arra törekszünk, hogy az asszimilációs folyamatok szempontjából egymástól kategorikusan elkülönülő két határon túli magyar társadalmi (szülői) réteg médiahasználati szokásait elsősorban a nyelvi dimenzió mentén mutassuk be.

Előfeltevésünk szerint ugyanis az eredeti nemzeti identitás fellazulásának szempontjából formálisan kétféle határon túli magyar típus létezik. Olyan, magukat magyar nemzetiségűnek valló személyek, akik még magyar, s akik már nem magyar iskolába járatják gyermekeiket.

Alaphipotézisünk (valamint több, mint negyedszázados kutatási eredményeink) szerint az iskolaválasztás a nemzeti identitáshoz való viszony legfontosabb fokmérőjeként jelenik meg a határon túli magyarság körében: amíg a gyermekük számára magyar tannyelvű általános iskolát választók döntésükkel eredeti nemzeti identitásuk fenntartásának, illetve megerősítésének bizonyítékát adják, az utódaikat nem magyar iskolába járató magyar szülők az előbbivel ellentétes irányba (a nyelv- és identitásváltás, tehát a beolvadás/asszimiláció felé) befolyásolják utódaik sorsát.

A nemzeti identitás fogalmát történelmi, nyelvi és kulturális azonosságtudatként határozzuk meg, amely előfeltételez bizonyos időbeli és tartalmi folytonosságot. A kisebbségi helyzetbe került magyar közösségek identitás-struktúráiban értelemszerűen nagy hangsúlyt kap az etnicitás, mint olyan kulturális viszonyrendszer, amely történelmi és nyelvi folytonosságot biztosít, valamint önazonosságerősítő forrásként szolgál.

Az asszimiláció fogalmát, tekintettel annak szerteágazó politikai, társadalmi, kulturális és intergenerációs meghatározottságaira, valamint folyamatjellegére, tág értelemben használjuk: a kisebbségbe kényszerült magyar közösségekhez fűződő nyelvi, kulturális azonosságtudattal és nyelvhasználattal kapcsolatos kötelékek lazulásának, átértékelésének vagy megszűnésének folyamataként, az organikus kulturális viszonyrendszerből való kilépések sorozataként (egyre növekvő rétegek körében pedig sajnálatosan annak lezárásaként) határozzuk meg.

Az alábbi ábrán a BFI 1996 óta realizált asszimiláció kutatásainak módszertani alapmodelljét mutatjuk be, amely a nemzeti identitás megnyilvánulásának főbb területeit szemlélteti.

3 Főként a televízió csatornák, illetve rádióadók elérését szolgáló műszaki-technikai állapot felmérésére irányuló kérdésblokkok maradtak ki.

2. ábra

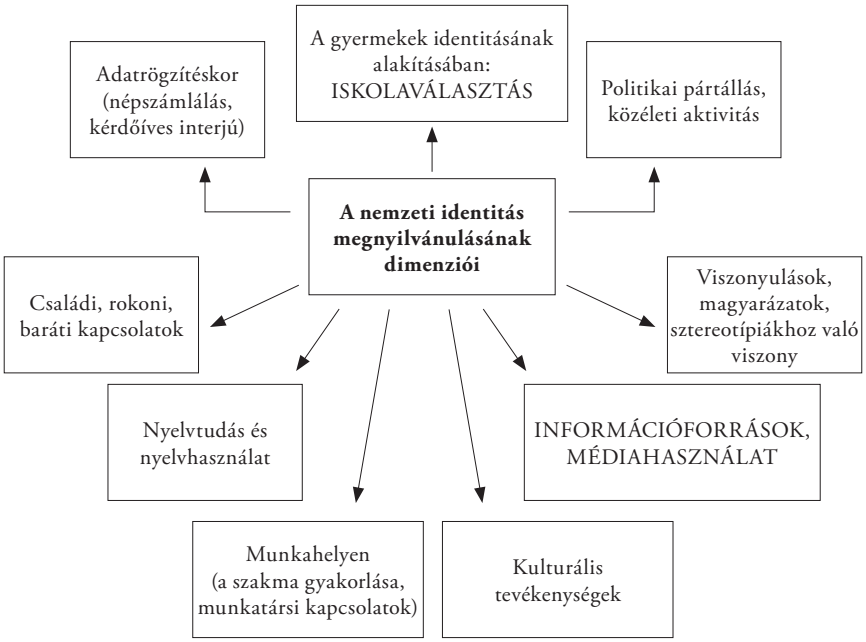

A határon túli magyarság asszimilációs érintettségét vizsgáló kutatásaink tematikai egységeinek meghatározásában az elmondottak miatt kizárólag gyakorlati szempontok játszottak szerepet. Eszerint a határon túli magyarság körében végbemenő asszimilációs folyamatokat az eredeti nemzeti identitást fenntartó társadalmi térben (interperszonális kapcsolatokban, az érintettek értékrendjében stb.) megjelenő diszfunkcióként definiáljuk. Olyan, a kisebbségi létet meghatározó társadalmi jelenségként, amely a határon túli magyarokat, mint egyéneket és – szűkebb/tágabb értelemben vett – mikro- és makro-közösségeiket folyamatosan arra kényszeríti, hogy az organikus nemzeti identitásukkal szemben megnyilvánuló többségi kihívásokra mindennapi gyakorlatuk során válaszreakciókat, illetve stratégiákat fogalmazzanak meg.

Az anyaország határain kívül rekedt magyar nemzeti közösségek tagjait érő asszimilációs folyamatok/nyomások természetével kapcsolatban mind a köztudatban, mind a szakirodalomban léteznek különböző – empirikusan ez ideig nem igazolt – sztereotípiák. Ezek egy részét mind előző, mind jelen vizsgálatunk adatai megerősítik, hiszen a mindennapi tapasztalat szintjén is különösebb kockázat nélkül megállapítható például, hogy gyermekük számára inkább azon szülők választják a magyar tannyelvű iskolát, akik maguk is anyanyelvükön tanulták a betűvetést, mindkét részről magyar nemzetiségű felmenőkkel rendelkeznek, családjuk tagjaival és környezetükkel magyar nyelven érintkeznek, munkatársaik és barátaik döntő mértékben magyarokból tevődnek össze, és fordítva: a családi, interperszonális stb. szinten szlovák, román, szerb, ukrán kapcsolatokkal rendelkezők – különösen pedig azok, akik maguk sem anyanyelvi általános iskolát végzettek – az előbbiekhez képest jelentősebb arányban íratják gyermekeiket többségi tannyelvű általános iskolába.

Asszimilációkutatásaink azonban valójában csupán ennél a pontnál kezdődnek. Annak empirikus adatok mentén való feltárására irányulnak, hogy a fent említett tényezők szerint különböző csoportokba (almintákba) sorolható határon túli magyarok körében milyen mértékben nyert teret és milyen okokra vezethető vissza az eredeti identitást gyöngítő iskolaválasztási gyakorlat.

Mindezen túl pedig a másfél évtizeddel korábban mért állapothoz képest bekövetkezett változásoknak milyen várható következményei lehetnek a beolvadási folyamat közeljövőbeli alakulása (visszafordítása, lelassítása, szinten tartása, illetve eszkalációja) szempontjából.

Összességében kutatásunk alapfeladatának ezen stratégiák tartalmi jegyeinek (szociológiai háttérokainak) feltárását tekintjük, méghozzá korunk legfőbb (idestova akár kizárólagos hatásúnak is mondható) tudat-, illetve identitásformáló információs terének, az elektronikus médiafelületek használatának bemutatásán keresztül.

Az iskolaválasztás és médiahasználat összefüggéseit elemzésünkben előbb az idei, 2019-es adatfelvételünk adatai alapján ismertetjük, majd idősoros grafikonjaink alapján azt vizsgáljuk, hogy szűk egy évtized alatt milyen mértékű változásokat (nyelvváltási, asszimilációs érintettséget stb.) tapasztaltunk az identitásukat őrző (esetünkben gyermekeik számára anyanyelvi iskolát választó), illetve gyermekeiket többségi nyelvű iskolába járató határon túli magyar szülők médiahasználati gyakorlatában.[4]

3.1. Fiktív médiafelület hierarchia a határon túli magyar szülők körében

Noha a fiktív médiafelület erősorrend – amint az már a korábbi kutatási eredményeink alapján elkészült elemzéseinkben bizonyosságot nyert – nem a későbbiekben bemutatásra kerülő tényleges médiahasználatot illusztrálja, fontos kiindulási pontként (információs bázisként) szolgál a határon túli magyarok médiafogyasztási gyakorlatának vizsgálatához.

3. ábra

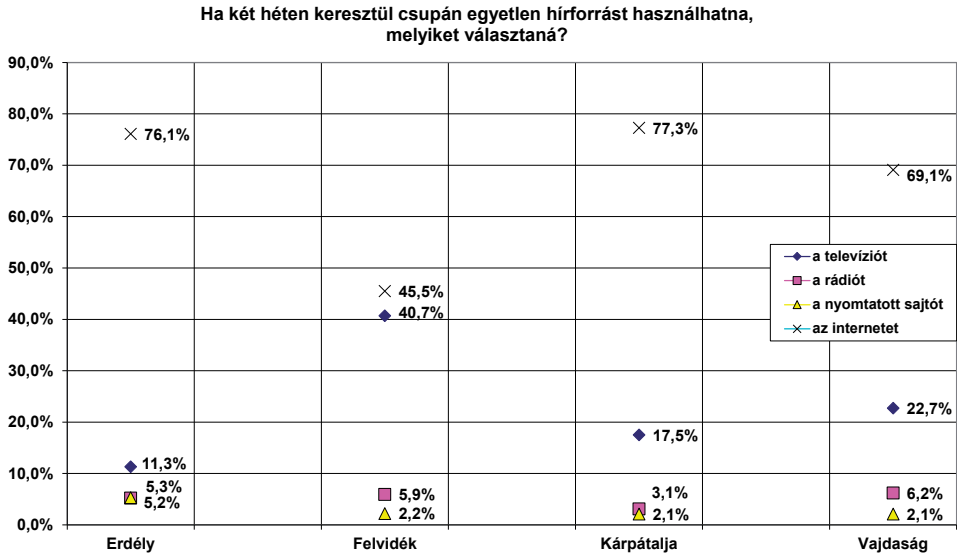

4 Az idősoros összehasonlító grafikonokban a jelenlegi, 2019-es állapotot a 2011-ben, illetve 2014-ben reprezentatív mintákon megvalósított médiakutatásaink adatsoraival vetjük össze. Ezek mintáinak reprezentativitását bemutató adatsorait lásd a hivatkozott tanulmánykötetek mellékleteiben.

Mindez plasztikusan tükröződik a grafikon adatsoraiban is, mely szerint egy régió kivételével szakadékszerű távolság választja el az egyetlen hírforrásként az internetet választó szülőket, és az egyéb (hagyományos) médiafelületeket preferálókat. Az internet 70–77%-os dominanciája mellett a televízióra voksolók aránya már mindössze 11–22%-ot tesz ki, a rádió és nyomtatott sajtó részesedése pedig csupán töredékmegoszlásokban mérhető. Az említett kivételt a felvidéki magyar szülők körében tapasztaltuk, akik az internetet és a televíziót közel azonos mértékben választanák egyedüli médiafelületként[5], ám esetükben is elhanyagolható mértékű a rádió, illetve a sajtó előnyben részesítése.

A határon túli magyar szülők iskolaválasztás szerint különböző rétegeire vonatkozó adatsorok – néhány atipikus kivételtől eltekintve – úgyszintén azt mutatják, hogy a válaszadók számára az internet, mint fiktív egyedüli információforrás olyannyira abszolút prioritást élvez, ami mellett a másik három hagyományos médiafelület (a televízió, a rádió, valamint a nyomtatott sajtó) részesedése elhanyagolható mértékűnek tekinthető.[6]

4. ábra

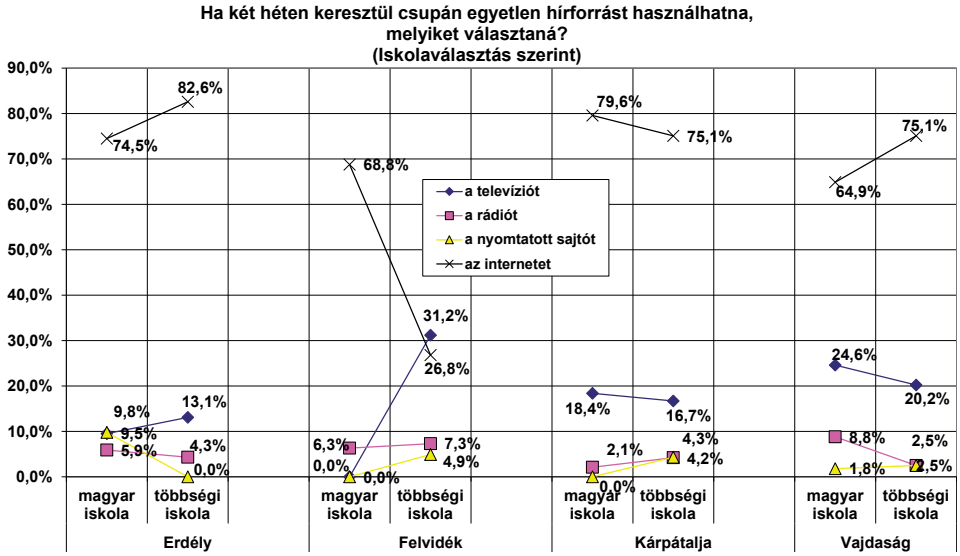

Az internetet választók között Erdélyben és a Vajdaságban a többségi iskolát preferálók vannak relatív többségben (8 és 10%-kal többen), míg Kárpátalján közel azonos arányban használnák az internetet mindkét almintába tartozó szülők. A felvidéki szülők körében azonban már sokkal jelentősebb különbségeket regisztráltunk: a magyar iskolába járó gyerekek szülei csaknem háromszor nagyobb arányban választották az internetet egyedüli hírforrásként,

5 Mindez leginkább abból a szempontból mondható váratlannak, hogy a BFI korábbi kutatásai folyamatosan azt mutatták, hogy az internet megjelenése óta azt a felvidéki magyarok a többi régióban élőkhöz képest nagyságrendekkel intenzívebben használták.

6 A nyomtatott sajtót például egyedüli hírforrásként a felvidéki és kárpátaljai magyar iskolát választók, illetve a gyermekeiket román iskolába járató szülők közül senki sem választotta.

mint a gyerekeiket szlovák iskolába járatók. Utóbbiak körében – az összes régiót tekintve egyedüliként – a televízió szerepel az első helyen a fiktív médiafelületek tekintetében.[7]

Ami a különböző nyelvű televízió csatornák fiktív erősorrendjét illeti, három régióban is a magyarországi közszolgálati televízió áll az első helyen (legmagasabb arányban Kárpátalján: 53,1%), a felvidéki szülők azonban legnagyobb arányban a többségi (szlovák) nyelvű kereskedelmi televíziókat választották.

5. ábra

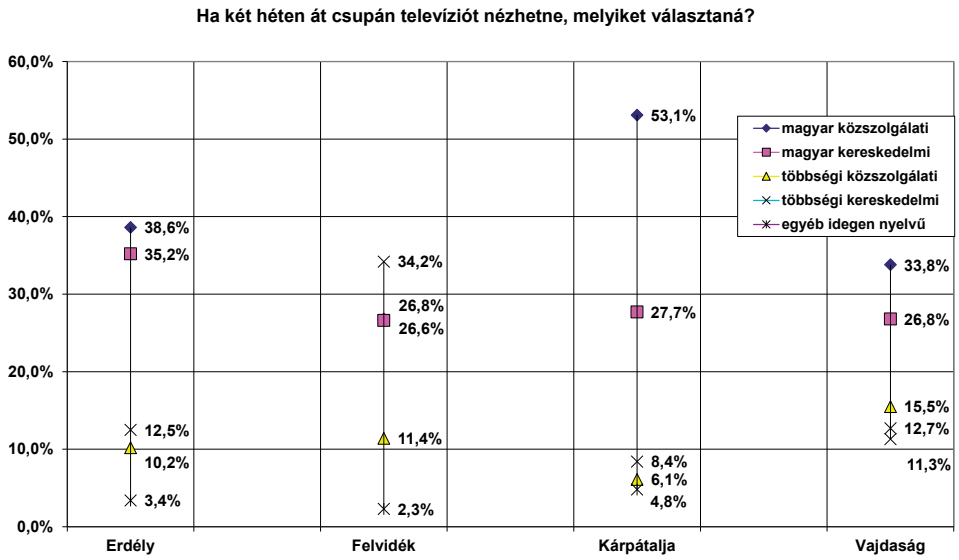

Miután a Magyarországról sugárzott kereskedelmi tévé csatornák nézettsége mindegyik régióban a második helyre került, elmondható, hogy a „fiktív hierarchia" a megkérdezettek teljes körében egyelőre relatíve erős anyanyelvi dominanciát mutat a magyar nyelvű közszolgálati televíziókkal együtt.

7 Mindez egyébként magyarázatot ad arra az előbb említett atipikus esetre, hogy a Felvidéken miért választották a többi régióhoz képest nagyságrendekkel (kétszer-négyszer) többen a televíziót egyedüli hírforrásként. Amint azt most láthattuk, a szlovák iskolát választók rendkívül alacsony „fiktív" internet preferenciái (mindösszesze 26,8%) miatt.

Mindez már korántsem érvényes a szülők iskolaválasztási gyakorlata szerint, ahol a gyermekeik számára többségi nyelvű iskolát választó szülők megdöbbentőnek mondható mértékben néznének kevésbé magyar nyelvű televíziókat a magyar iskolát választókhoz képest. Az erdélyiek és felvidékiek esetében például ez a csökkenés mintegy két és félszeres, a Vajdaságban azonban már ötszörös.

6. ábra

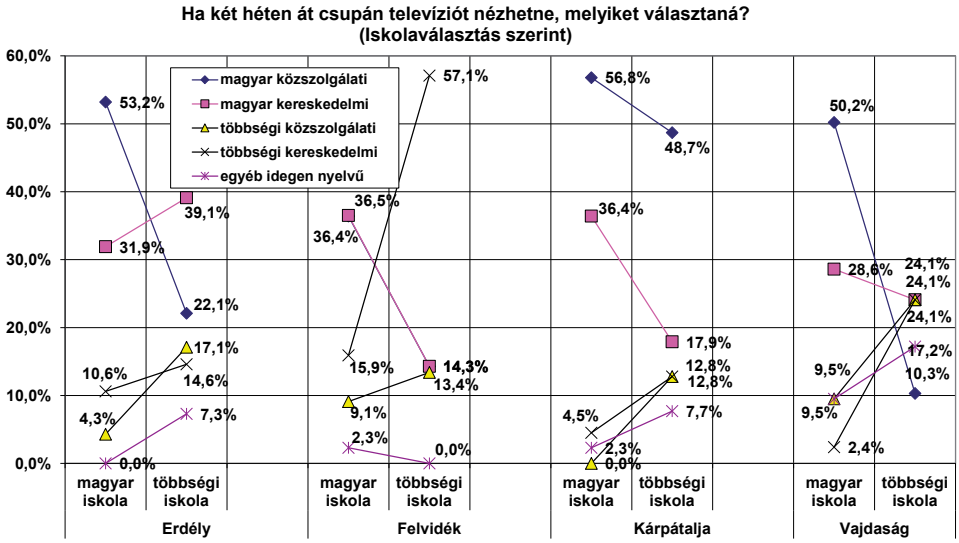

A grafikonon látható adatsorok igen szemléletesen példázzák azt – egyelőre ugyan csupán a „fiktív" szinten –, hogy mekkora szegregációs távolságok választják el a médiahasználat nyelvi dimenziói tekintetében az asszimilációban érintetteket, valamint az iskolaválasztás terén identitásőrző határon túli magyar szülői rétegek tagjait.

A megkérdezettek teljes körére vonatkozó adatok a fiktív internethasználat nyelvével kapcsolatban azt mutatják, hogy a magyar nyelvű felületek egyelőre még – ugyan régiónként eltérő mértékben, de – anyanyelvi dominanciát mutatnak.

7. ábra

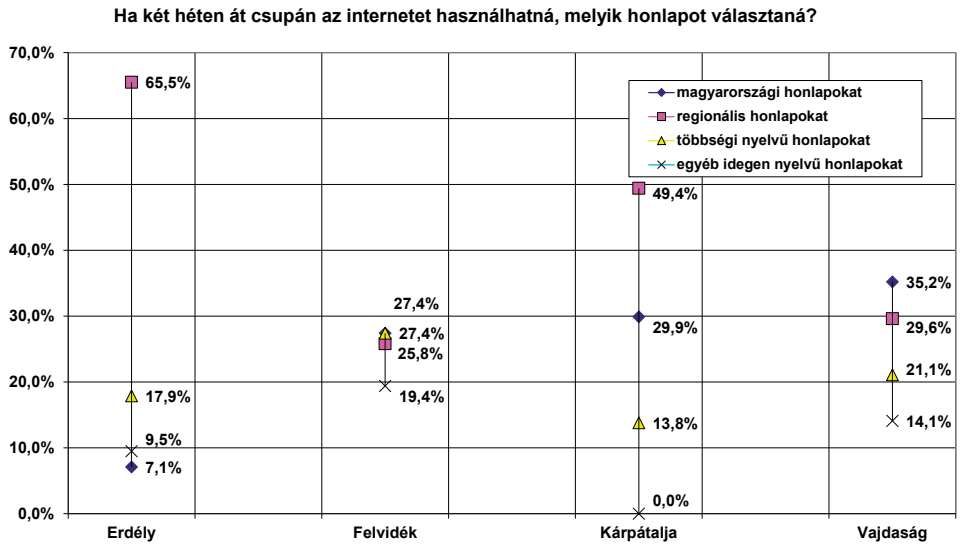

Az első két helyen a magyarországi, illetve a regionális magyar honlapok szerepelnek, Erdélyben pedig a regionális magyar nyelvű internetfelületek abszolút dominanciája érvényesül (65,5%), miközben a magyarországi honlapokat csupán az utolsó helyen választanák (7,1%).

Amint az várható volt, iskolaválasztás szerint újra egymástól élesen eltérő eredményeket tapasztaltunk. Ezek között elsőként az említhető, hogy a többségi iskolát választó szülők több régióban is igen számottevő mértékben fordulnának el a magyar nyelvű honlapok használatától. A magyarországi honlapokat a gyermekeik számára többségi iskolát választók Kárpátalján háromszor, a Vajdaságban pedig kétszer kevésbé használnának, miközben a többségi nyelvű internet felületeket tizenkétszer (24,4%), illetve hétszer (45,8%) többen néznék, mint az adott régióban élő, ám gyermekeiket magyar iskolába járató szülők.

8. ábra

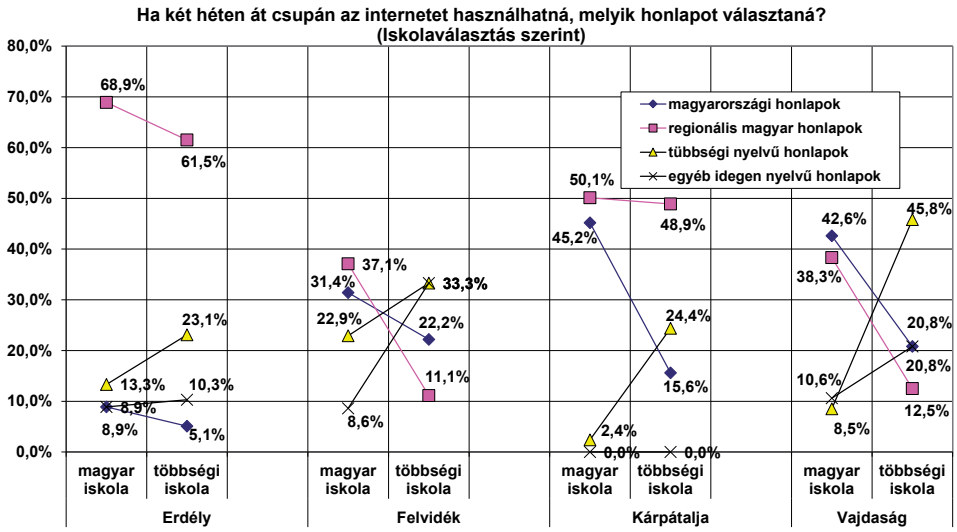

Ezzel párhuzamosan leginkább az említett két régióban élő többségi iskolát választók fordulnának el a regionális magyar nyelvű honlapok használatától, ami esetükben már a fiktív médiahasználattal kapcsolatban is igen markánsan jelzi az anyanyelvi információs bázis alighanem visszafordíthatatlan meggyengülését.

Ugyanez mondható el azzal kapcsolatban is, hogy a felvidéki, illetve vajdasági többségi iskolát választók esetében már az első két helyet a szlovák, illetve szerb, valamint az egyéb idegen nyelven való fiktív internethasználat foglalja el.

A fiktív médiafelület hierarchiával kapcsolatban bemutatott fenti adatsorok az alábbi említésre méltó tendenciákra hívják fel a figyelmet. Noha az összminta (az iskoláskorú gyermekekkel rendelkező határon túli magyar szülők) szintjén az anyanyelven való „fiktív" információszerzés jelenleg még megőrizni látszik relatív elsőségét, azonban a gyermekeiknek többségi iskolát választók számára már a szlovák, szerb stb. nyelvű tájékozódás jelent prioritást.

A továbbiakban ezen tendenciák részleteit vizsgáljuk, immáron a valós médiahasználat mutatóinak segítségével.

3.2. Televízió nézési szokások változása

3.2.1. A televíziót nem nézők

Áttérve tehát a tényleges médiahasználattal kapcsolatos adatok tárgyalására, elsőként a televíziót – a nyelvi dimenzióra való tekintet nélkül, tehát összességében – soha nem néző határon túli magyar szülők megoszlását mutatjuk be.

9. ábra

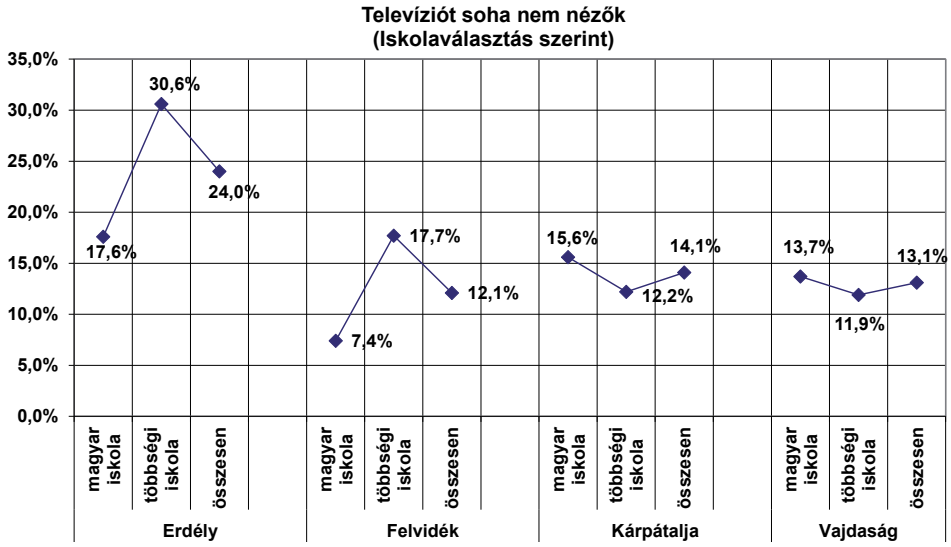

A grafikon adatsorai alapján elsőként az mondható el, hogy az erdélyi magyar szülők a többi régióban élőkhöz képest mintegy kétszer nagyobb arányban nem néznek televíziót. Ezen belül a román iskolát választók csaknem egyharmada, következésképpen elsősorban az ő „tévé nem nézési" szokásaik játszanak szerepet Erdélyben a televíziónézés erőteljes háttérbe szorulásában.

A többi régióban a nem televíziózó szülők részaránya mindössze 12–14%-ot tesz ki. Kárpátalján és a Vajdaságban a kétféle iskolát választók közel hasonló arányban nem néznek televíziót, a Felvidéken azonban az erdélyihez hasonló megoszlás látható: a gyermekeiket szlovák iskolába járató szülők több mint kétszer kevésbé nézik a televízióműsorokat (17,7%), mint a magyar iskolát preferálók (mindössze 7,4%, ami azt jelenti, hogy regionális összehasonlításban ők számítanak a leginkább televíziót nézőknek).

Első idősoros tendenciákat tartalmazó grafikonunk egzakt adatsorok alapján azt példázza, hogy a határon túli magyar szülők médiahasználatában kevesebb, mint egy évtized alatt milyen megdöbbentőnek mondható arányban szorult háttérbe a televíziónézés gyakorlata.

10. ábra

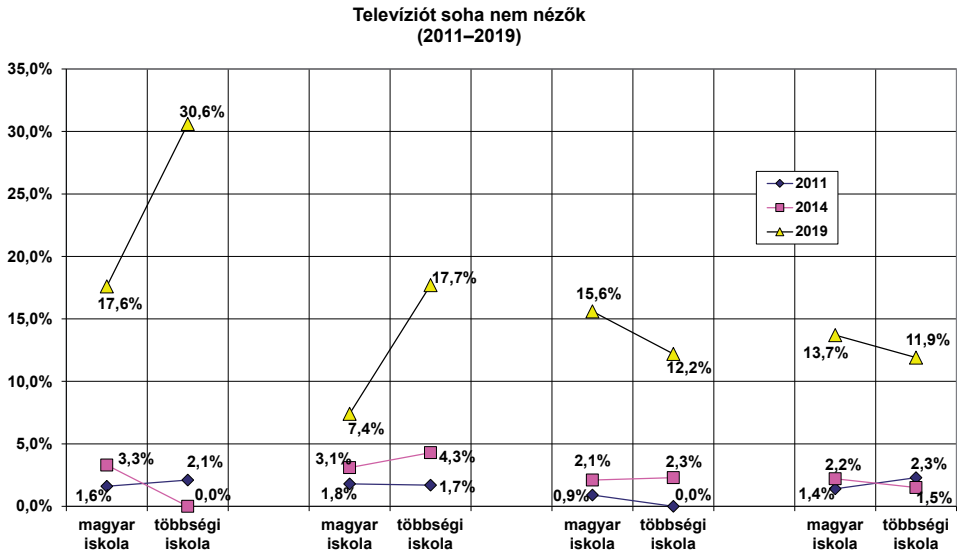

Mindez egyaránt vonatkozik mind a magyar, mind a többségi nyelvű iskolát választókra, noha régiók szerint számottevő különbségeket is regisztráltunk. E téren az erdélyiek esetében a legszembetűnőbb a tévézéstől való elfordulás, ahol a gyermekeiket román iskolába járatók közül már csaknem minden harmadik szülő nem néz televíziót (holott a vizsgált időszak elején ez az arány még csupán 0–2,1% volt), ám a magyar iskolát választók esetében is a sokszorosát teszik ki azok (17,6%), akik között a korábbi vizsgálataink során alig találtunk nem tévézőket (1,6–3,3%).

Némiképpen alacsonyabb értékek mentén ugyanez mondható el a felvidékiekről is, ahol úgyszintén a szlovák iskolát választók néznek kevesebben televíziót (a magyar iskolába járó gyerekek szüleihez képest több mint kétszer nagyobb arányban).

Kárpátalján és a Vajdaságban ugyanez a tendencia érvényesül: a korábban mért állapothoz képest ugyanúgy megsokszorozódott a televíziót nem nézők aránya, ám a kétféle nyelvű iskolát választók között az előbbi régiókban tapasztaltnál relatíve kisebb eltérések mutatkoznak.

A televíziónézéstől való rendkívül rövid idő, mindössze néhány év alatt végbe ment példátlan mértékű elfordulás alapvető fordulatot jelez az információfogyasztás tekintetében, amely, mint látni fogjuk elsősorban az internethasználat drasztikus mértékű térnyerésének köszönhető.

Mindazonáltal a többséget még mindig a televíziót (is) nézők alkotják, ezért a továbbiakban ennek különböző (elsősorban nyelvi) vonatkozásait vizsgáljuk.

3.2.2. A naponta televíziózásra fordított idő

Az előbbiekben látott, jelentősnek mondható különbségek kevésbé jellemzőek azzal kapcsolatban, hogy a televíziózó válaszadók naponta mennyi időt töltenek televíziónézéssel.

11. ábra

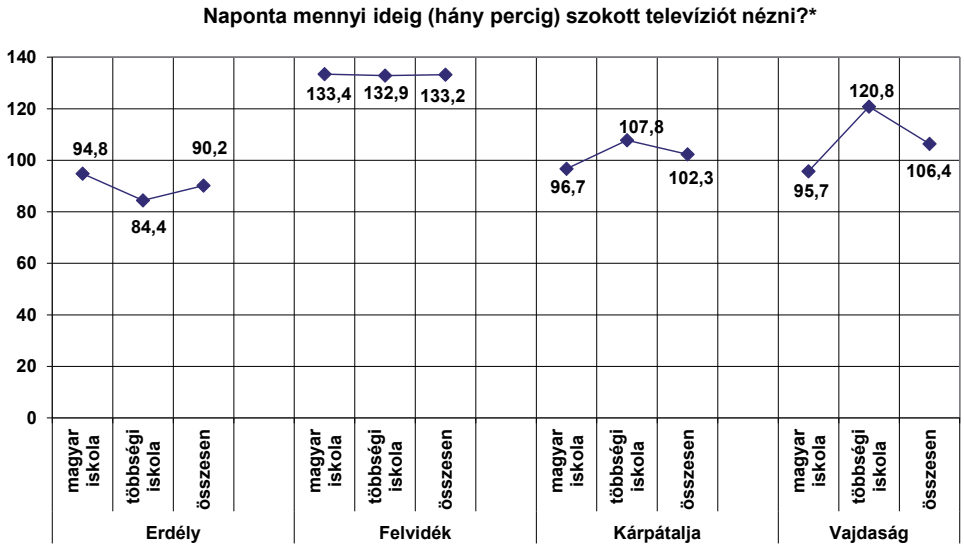

Jelmagyarázat:
** regionális átlagok az iskolaválasztás nyelve szerint*

A legtöbbet a felvidéki szülők (133 perc), a legkevesebbet pedig az erdélyiek (90 perc), míg a vajdaságiak és kárpátaljaiak esetében a televíziózásra fordított napi idő alig valamivel haladja meg a 100 percet.

Az iskolaválasztás szempontjából számottevő eltéréseket egyik régióban sem regisztráltunk, csupán a vajdasági szerb iskolát választók töltenek naponta 25 perccel több időt a tévé képernyők előtt, mint a gyermekeiket ebben a régióban magyar iskolába járatók.

Idősorosan azt láthatjuk, hogy a vizsgált nyolcéves időszakban a televíziózásra fordított napi idő a felvidéki, illetve kárpátaljai szülők esetében változott a legkevésbé, tekintet nélkül a különböző nyelvű iskolaválasztásukra.

12. ábra

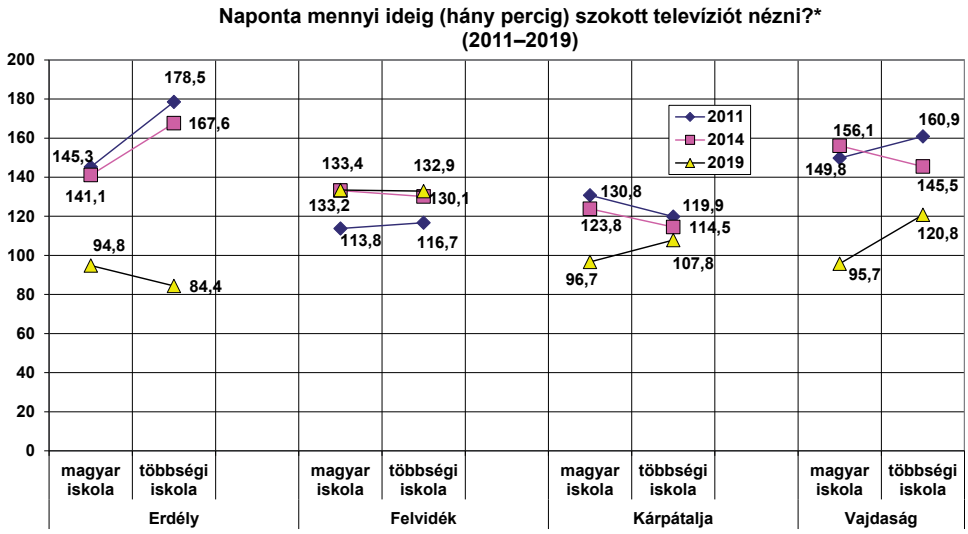

Ezzel szemben Erdélyben csökkent a legnagyobb mértékben a tévénézéssel eltöltött napi időmennyiség: a magyar iskolát választók 2011-hez képest jelenleg 50, a gyermekeiket román iskolába járatók pedig 93 perccel követik naponta kevésbé a televíziók műsorait. A szerb iskolát választó vajdasági szülők esetében is arányosan csökken a televíziónézésre fordított idő, ám az ottani magyar iskolába járó gyerekek szülei még náluk is kevesebbet néznek televíziót (naponta egy órával csekélyebb mértékben a korábbi állapothoz képest).

Végeredményben elmondható, hogy 2011 óta a felvidékieken kívül mindegyik régióban igen számottevően csökkent a televíziózásra fordított napi idő, méghozzá a különböző nyelvű iskolaválasztásra való tekintet nélkül.

3.2.3. A televíziónézés nyelvi dimenziói

A televíziónézés nyelvi dimenziói szempontjából az előbbiekhez képest már lényegesen megosztottabb adatsorokat regisztráltunk, melyek azonban mindegyik régióban ugyanolyan irányú tendenciát tükröznek.

Az ugyan nem lehetett kétséges, hogy a többségi iskolát választó szülők kevésbé nézik a magyar nyelvű televíziócsatornák műsorait, ennek mértéke azonban régiónként eltérő. E tekintetben a legszámottevőbb különbséget a Vajdaságban tapasztaltuk, ahol a szerb iskolát választók már 30 átlagponttal néznek kevésbé televíziót az anyanyelvükön a magyar iskolába járó gyerekek szüleihez képest. Ugyanez az arány a többi régióban 13–18 átlagpontot tesz ki, ami azonban ugyancsak jelentősnek mondható elszakadást jelez az anyanyelven való televíziózástól.

13. ábra

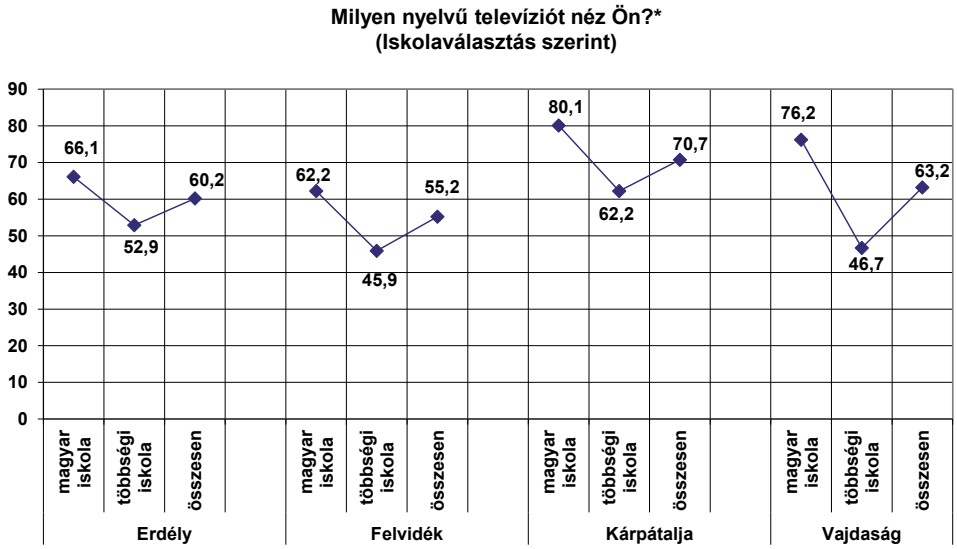

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelvűt……100-csak magyart*

Ami a magyar nyelvű televízió nézési intenzitást illeti, végeredményben csupán a kárpátaljaiak gyakorlata mondható relatíve kedvezőnek (70,7 átlagpont), hiszen a többi régióban ez az érték már alig haladja meg a 60 átlagpontot (a legkevésbé a Felvidéken, ahol az iskoláskorú gyermekekkel rendelkező magyar szülők mindössze 55 átlagpontnyi intenzitással néznek magyar nyelven sugárzó televíziókat.)

A televíziónézés nyelvi dimenziója szempontjából az alábbi grafikon plasztikusan mutatja be azt a tendenciát, amely a médiahasználat (jelen esetben a televíziónézés) terén az anyanyelv háttérbe szorulásának mértékét igazolja egy igen rövid időszak alatt.

14. ábra

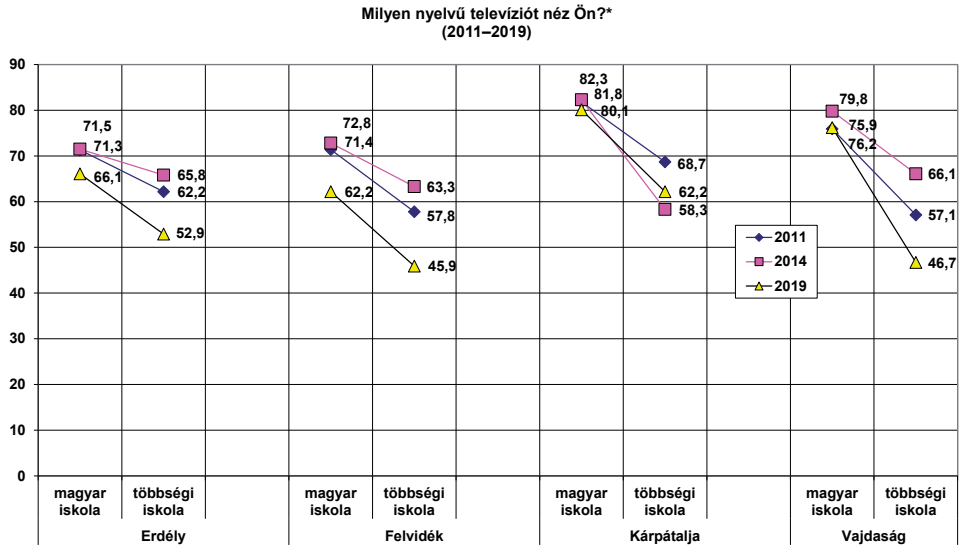

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelvűt……100-csak magyart*

Ezalatt elsősorban az értendő, hogy a gyermekeik számára többségi nyelvű iskolát választók körében a Felvidéken és a Vajdaságban már nem éri el az 50 átlagpontot az anyanyelvükön sugárzó televíziók nézettségi intenzitása (s az erdélyi román iskolába járó gyermekek szülei esetében is csupán 52,9 átlagpontot tesz ki). Mindez annak bizonyítéka, hogy az említett szülői rétegek számára a televíziózás terén immáron a többségi nyelv vált dominánssá. Más szóval az asszimiláció szempontjából kulcsfontosságú nyelvváltás a médiahasználat most vizsgált vonatkozásában már végbe is ment, ami – látván az idősoros adatokban mutatkozó egyértelmű megoszlásokat – kétséget kizáróan visszafordíthatatlan tendenciát jelez.

Még ennél is negatívabb fejleményként kell regisztrálnunk azonban, hogy két régióban a gyermekeiket magyar iskolába járató szülők körében is erőteljesnek mondható mértékben lazul/erodálódik az anyanyelven való televíziózás gyakorlata: 2011-hez képest Erdélyben 5, a Felvidéken pedig már 10 átlagponttal csekélyebb intenzitással követik a magyar nyelven sugárzó televíziók műsorait.

3.2.4. A különböző nyelvű televíziócsatornák nézettségi intenzitása

Tovább szűkítve a kört, a következőkben azt vizsgáljuk, hogy a bemutatott arányú napi televíziónézésre fordított időn, valamint az anyanyelven, illetve a többségi nyelveken sugárzó televíziócsatornák nézettségén belül, a tévéző határon túli magyar szülők mely televíziók műsorait mekkora intenzitással követik figyelemmel, amivel kapcsolatban régiók szerint az eddig látottakhoz képest már jelentősebb különbségek mutatkoznak.

1. táblázat

Ön melyik televíziócsatorna híreiből tájékozódik (leginkább melyik forrásból szerzi a mindennapi információit)?*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
többségi nyelvű közszolgálati tévé	40,5	54,9	35,4	39,5
többségi nyelvű kereskedelmi tévék	52,2	74,7	36,6	36,7
többségi nyelvű politikai tévé	35,4	43,8	19,2	14,5
a többségi közszolgálati televízió magyar nyelvű műsora	28,1	28,6	32,7	41,5
M1	52,8	49,5	73,3	42,8
M2	49,6	33,7	39,4	31,1
M3	21,2	20,4	17,1	11,8
DUNA TV	66,5	50,2	62,7	54,3
DUNA World	41,1	44,9	51,4	54,9
magyarországi kereskedelmi tévék (RTL KLUB, TV2)	66,6	73,2	68,2	62,7
HÍR TV	32,8	22,5	19,3	16,2
ATV	19,7	20,7	14,1	12,2
ECHO TV	13,9	8,2	11,9	12,8

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Az összmintákra vonatkozó adatokból az látható, hogy csaknem mindegyik régióban a magyarországi kereskedelmi televíziók a legnépszerűbbek (62,7–73,2 átlagpont). A többségi nyelvű kereskedelmi tévék ennél lényegesen alacsonyabb nézettségűek (36,6–52,2 átlagpont között), a Felvidéket kivéve, ahol a szlovák kereskedelmi televíziócsatornákat (elsősorban a Markízát) 74,7 átlagpontnyi intenzitással nézik és a szlovák nyelvű közszolgálati televíziókra is számottevően nagyobb gyakorisággal kapcsolnak (55 átlagpont), mint a többi régióban élők az ottani többségi nyelvű közszolgálati tévékre.

A két vezető magyarországi közszolgálati televízió (M1 és Duna TV) nézettségi intenzitása a Felvidéken kívül mindenütt meghaladja a többségi nyelvű közszolgálati tévék nézettségét (42 és 73 átlagpont között), ami relatíve stabilnak mondható részesedést mutat. A közéleti/politikai csatornák ezzel szemben ennél mindegyik régióban jelentősen csekélyebb nézettséggel bírnak. Közülük a Hír TV bizonyult a legnépszerűbbnek (32,8 és 16,2 átlagpont között), ám figyelemre méltó, hogy az Erdélyben és a Felvidéken élő szülők román, illetve szlovák politikai műsorokat már nagyobb gyakorisággal nézik, mint a hasonló típusú magyar csatornákét.

A többségi televíziócsatornák nézettségével kapcsolatban iskolaválasztás szerint a várható tendenciákat regisztráltuk, melyek a konkrét adatok szintjén a következő megoszlásokat mutatják.

15. ábra

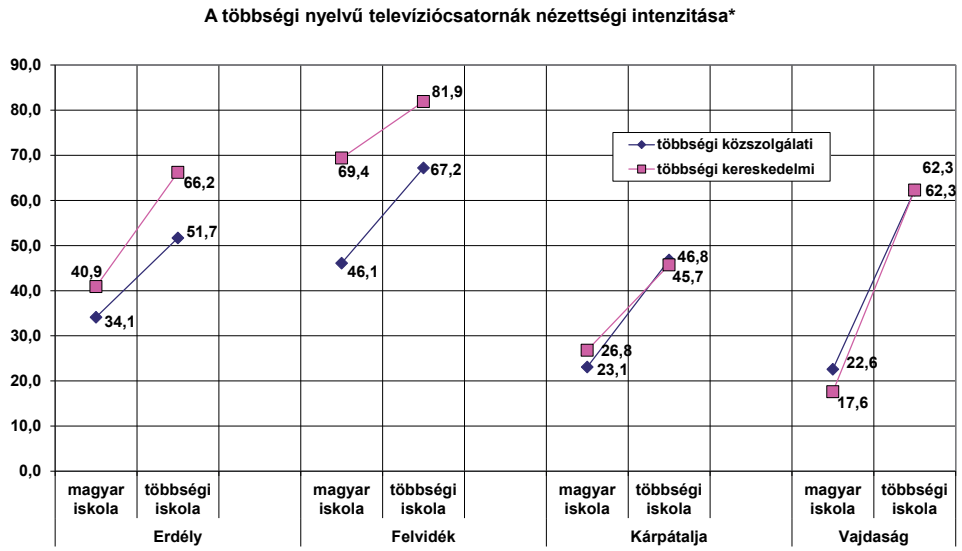

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

A gyermekeik számára többségi nyelvű általános iskolát választók természetesen az összes régióban dominánsan a többségi televíziókat nézik a közszolgálati, illetve a kereskedelmi csatornákra való tekintet nélkül. A gyermeküket magyar iskolába járató szülőkhöz képest a Vajdaságban a leginkább számottevő a különbség, ahol a szerb televíziókat immáron négyszer nagyobb gyakorisággal nézik. Ez az arány a többi régióban ugyan relatíve alacsonyabb (másfél–kétszeres), ám ennek ellenére nem vitás, hogy a televíziós médiafogyasztás tekintetében a többségi iskolaválasztásnak döntő szerepe van az anyanyelvtől való drasztikusnak mondható mértékű elfordulásban.

A többségi nyelvű közszolgálati televíziók nézettségének változása terén egyfelől az látható, hogy a magyar iskolát választó szülők három régióban is közel ugyanakkora gyakorisággal nézik a tárgyalt televíziócsatornák műsorait, mint nyolc évvel ezelőtt: Kárpátalján a legkevésbé, a Felvidéken pedig leginkább. A kivételt ezúttal a gyermeküket magyar iskolába járató vajdaságiak jelentik, akik szerb közszolgálati televíziókat lényegesen kevesebben néznek, mint azt a korábbi kutatásaink során tapasztaltuk.

16. ábra

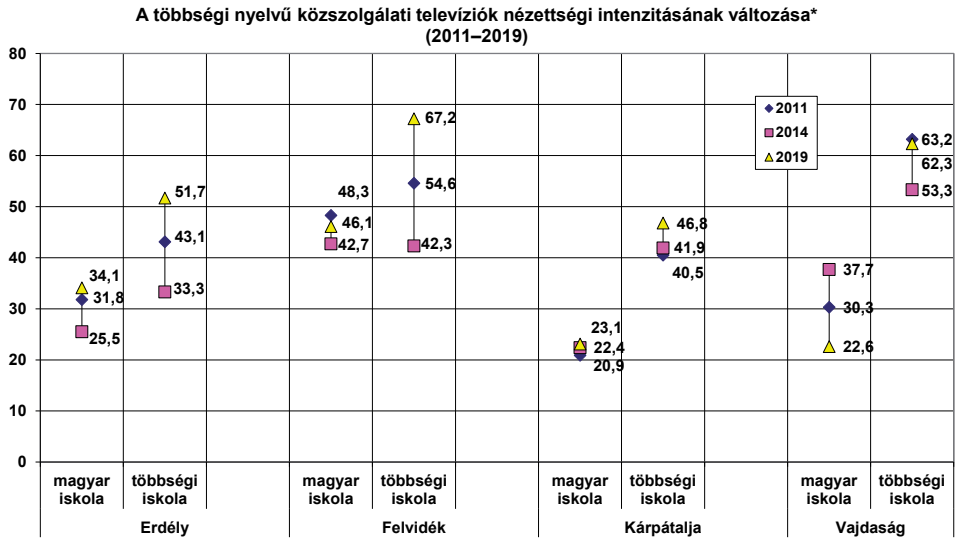

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

A többségi iskolát választók esetében ezzel szemben igen markánsan növekvő dominanciát regisztráltunk a többségi nyelvű közszolgálati televíziók nézettségével kapcsolatban. Elsősorban a Felvidéken és Erdélyben, ahol az idősoros adatok 25–18 átlagpontnyi növekedést mutatnak, ám a gyermekeiket szerb iskolába járatók esetében is a 60 átlagpontot meghaladó nézettségi intenzitást mértünk.

Ezek az adatsorok összességében azt mutatják, hogy szakadékszerű – és egyben egyre növekvő – távolság tapasztalható a két almintába tartozó határon túli magyar szülők többségi közszolgálati adásokat követő televíziózási gyakorlatában. S miután ez a tendencia a többségi iskolát választók esetében visszafordíthatatlannak tűnik, a szegregációs távolság csökkenése csupán annak függvénye, hogy a gyermekeiket magyar iskolába járatók milyen mértékben fognak „nyitni" a többségi nyelvű közszolgálati televízióműsorok nézettsége iránt. Ennek az asszimiláció szempontjából sajnálatos fejleménynek már most is láthatók jelei, hiszen az erdélyi magyar iskolát választók körében most mértük a legnagyobb arányú intenzitást a román nyelvű közszolgálati televíziók nézettsége tekintetében.

A többségi nyelvű kereskedelmi televíziók nézettségi gyakoriságának változása idősorosan az előbbiekben látottnál kevésbé szóródó tendenciát mutat.

17. ábra

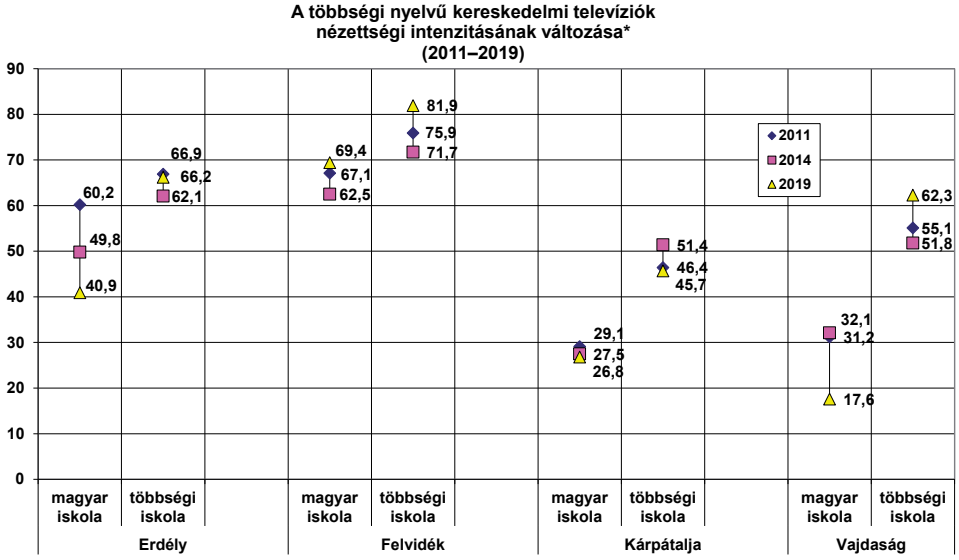

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Ezeket a legnagyobb intenzitással továbbra is a felvidéki szülők nézik, legkevésbé pedig a kárpátaljaiak. Az anyanyelven való médiafogyasztás háttérbe szorulásának szempontjából a felvidékiek gyakorlata a leginkább aggasztó, ahol a magyar iskolát választó szülők már gyakrabban követik a szlovák kereskedelmi televíziók műsorait (69,4 átlagpont), mint a többi régióban élő többségi iskolát választók az ottani román, szerb és ukrán nyelvű hasonló csatornákat. Hozzájuk képest a gyermekeiket magyar iskolába járató erdélyiek körében 2011 óta fokozatosan csökken a román kereskedelmi tévék nézettsége (40,9 átlagpont), a vajdasági magyar iskolát választók pedig mindössze 17,9 átlagpontnyi intenzitással kapcsolnak a szerb kereskedelmi műsorokra.

Ami a különböző magyar nyelvű televíziócsatornák nézettségi intenzitását illeti, iskolaválasztás szerint az előbbihez képest fordított tendenciákat mértünk: a többségi iskolába járó gyerekek szülei egyetlen kivétellel számottevően kevesebben néznek anyanyelvükön televízióműsorokat. Mindez leginkább a felvidéki szlovák iskolát választók esetében érvényes, akik az M1 és Duna tévét már csupán csaknem kétszer kevésbé követik (mindössze 35 körüli átlagpont), mint az ott élő, gyerekeiket magyar iskolába járató szülők.

18. ábra

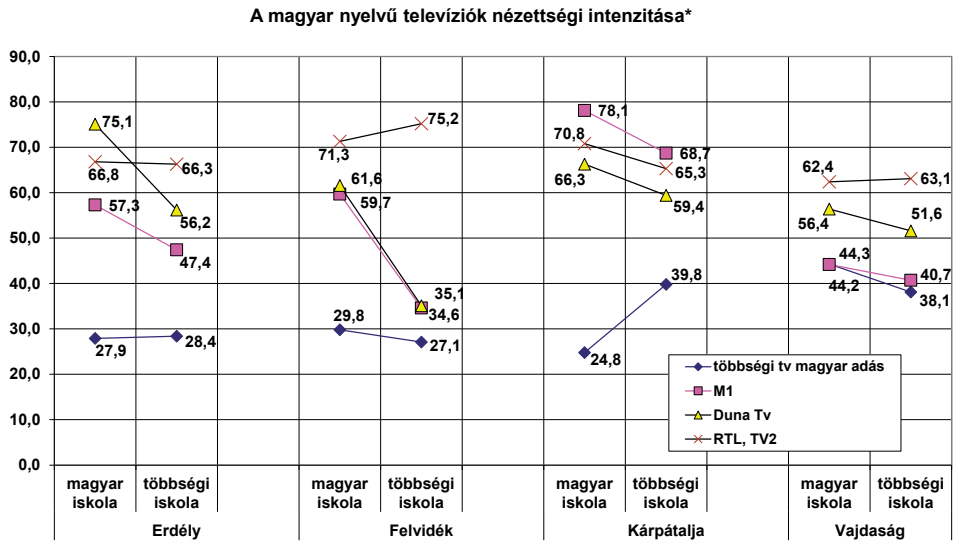

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Figyelemre méltó fejlemény továbbá, hogy a többségi iskolát végző gyerekek szülei gyakorlatilag ugyanolyan arányban követik a magyar nyelvű kereskedelmi televíziók műsorait, mint a magyar iskolát választók: gyakorlatilag mindegyik régióban az első helyen nézik ezeket a csatornákat (63,1–75,2 átlagpont). Mindez azonban azt is jelenti, hogy az anyanyelven való televízió nézési szokásaik a magyar nyelven sugárzó „gagyi-csatornák" döntően identitásromboló kínálatára szorítkozik.[8]

Végezetül említést érdemel, hogy az állami televíziók magyar nyelvű adásainak nézettsége mindegyik régióban – ráadásul mindkét alminta esetében – kivétel nélkül az utolsó helyre került.

8 Az egyetlen kivételként az ukrán iskolát választó szülők említhetők, akiknek körében az M1 televízió áll az első helyen, és a Duna TV-t is csupán 7 átlagponttal nézik kevésbé, mint a magyar iskolába járó gyerekek szülei.

Ami az utóbbiak idősoros nézettségének változását illeti, elmondható, hogy az állami televíziók magyar adásainak követése a vizsgált időszakban vagy a korábban mért alacsony szinten maradt (Erdély és különösen a Felvidék), vagy számottevően veszített népszerűségéből (Vajdaság).

19. ábra

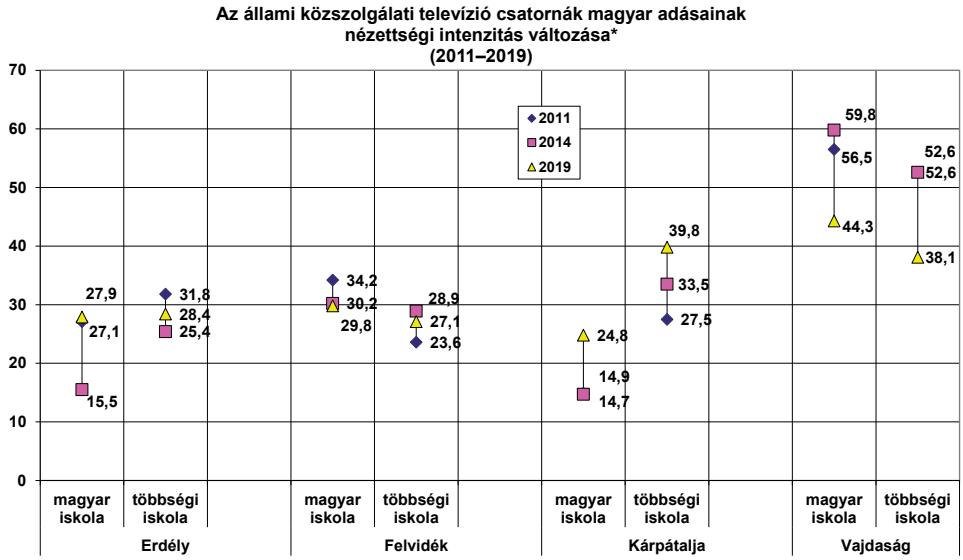

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Ezzel ellentétes tendenciát csupán a kárpátaljai szülők körében regisztráltunk, ahol ugyan 2011 óta relatíve növekedett a tárgyalt televízióadások nézettsége, ám ennek ellenére nem éri el a 40 átlagpontot.

Mindennek régiónként eltérő okai lehetnek, az azonban kétségtelen, hogy az állami televíziók magyar nyelven sugárzó adásai alighanem végleg a perifériára szorultak az érintett magyar közösségek tagjai (esetünkben a magyar szülők) médiafogyasztási gyakorlatában.

Nem sokkal pozitívabb az összkép az M1 televízió nézettségi intenzitása elmúlt években végbement változásával kapcsolatban sem. Ennek legkézenfekvőbb bizonyítéka, hogy Kárpátalján kívül mindenütt igen lényeges visszaesést regisztráltunk, elsősorban a gyermekeiket többségi nyelvű iskolába járatók körében (a Felvidéken, illetve a Vajdaságban különösen).

20. ábra

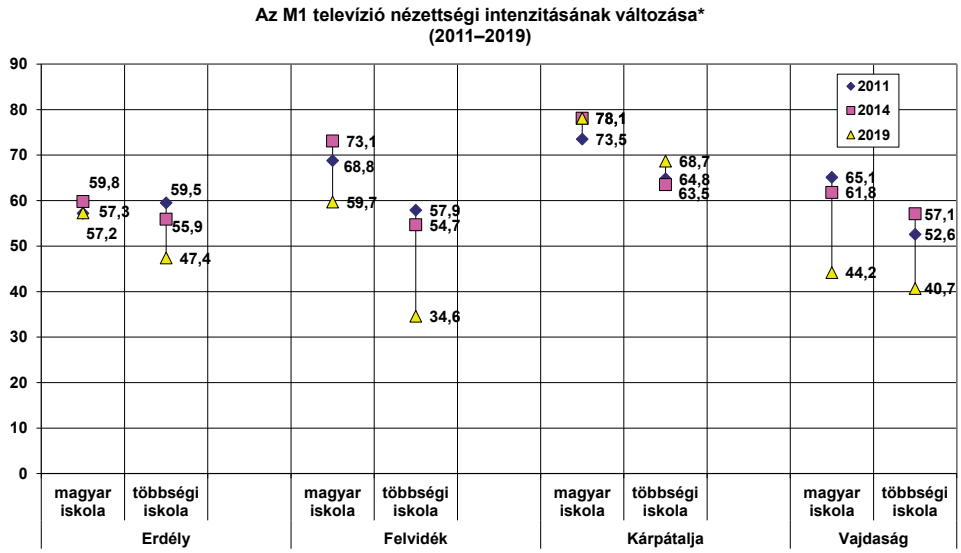

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Mindemellett figyelemre méltó, hogy az említett két régióban a magyar iskolát választó szülők is számottevően kevésbé nézik jelenleg a M1 műsorait: a felvidékiek 13, a vajdaságiak pedig 20 átlagponttal, mint azt korábbi kutatásaink során tapasztaltuk.

A Duna Televízió nézettségi intenzitásának változása az előzőhöz képest leginkább azzal írható le hogy a korábbi szinten stabilizálódott, s a román iskolát választókon kívül sehol sem csökkent.

21. ábra

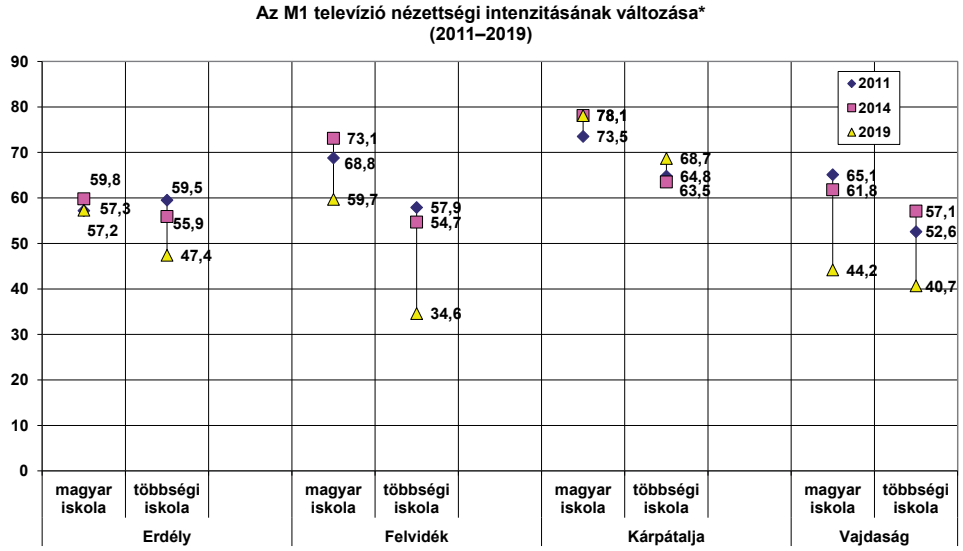

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

A „szinten tartás” ugyan a gyermekeiket magyar iskolába járatók körében mindegyik régióban jellemző, ám Duna tévét továbbra is leginkább az erdélyiek és kárpátaljaiak, legkevésbé pedig a felvidéki és vajdasági szülők néznek.

A magyarországi kereskedelmi televíziók nézettségi intenzitása változásával kapcsolatban ugyancsak a magas fokon stabilizálódott relatív mozdulatlanság jellemző.

22. ábra

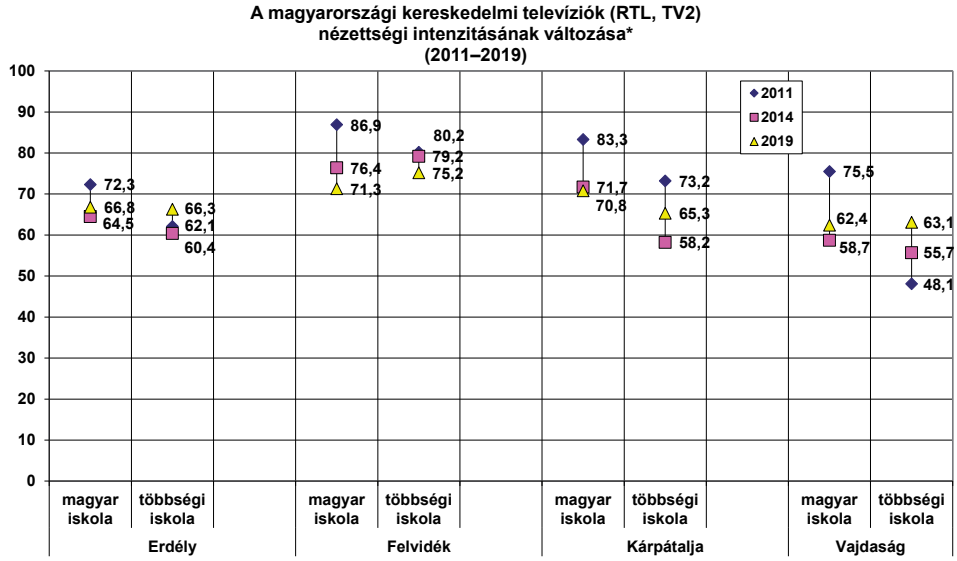

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Az említésre érdemes változások között figyelemre méltó, hogy amíg a magyar iskolát választók körében mindegyik régióban némileg csökkent az RTL Klub és a TV2 nézettsége, a gyermekeiket többségi iskolába járatók vagy a korábbi szinten (Erdély), vagy a magyar iskolába járó gyerekek szüleinél is nagyobb mértékben követik a tárgyalt televíziók műsorait (Felvidék és Vajdaság).

A politikai/közéleti televíziók nézettségi intenzitása néhány kivételtől eltekintve meglehetősen alacsony (különösen a Vajdaságban és Kárpátalján). Csaknem mindenütt megfigyelhető azonban, hogy amíg a magyar iskolát választók első helyen a Hír TV-t, addig a többségi iskolás gyerekek szülei a többségi nyelvű politikai/közéleti televíziókat nézik az első helyen.

23. ábra

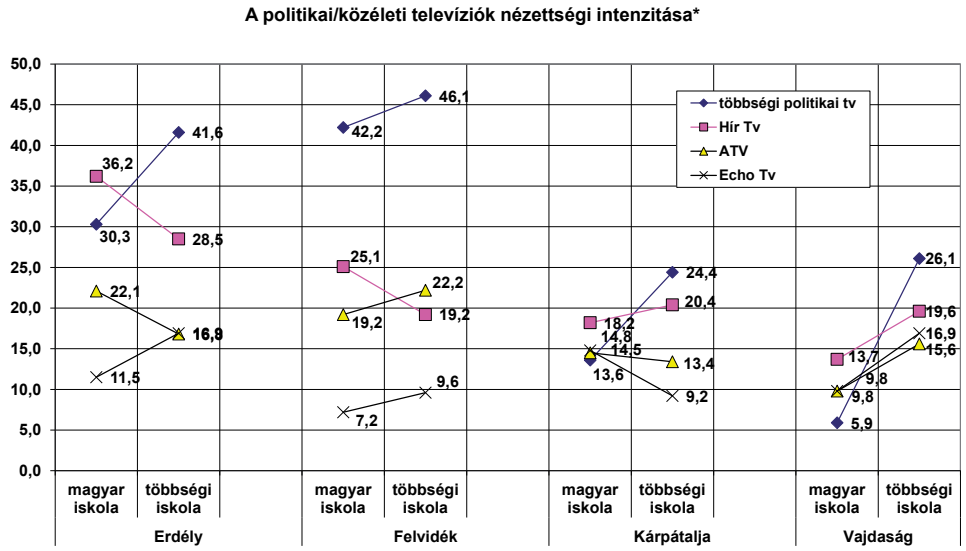

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Az egyetlen kivételt a felvidékiek esetében regisztráltuk, ahol az első helyen a magyar iskolát választók körében is a szlovák nyelvű politikai/közéleti televíziók állnak kiugróan magas, 42,2 átlagponttal.[9]

9 A Vajdaságban ez az arány például hétszer kevesebb, mindössze 5,9 átlagpontot tesz ki.

Mindez a Hír TV nézettségi intenzitása változásával kapcsolatban az alábbi tendenciákat tükrözi.[10]

24. ábra

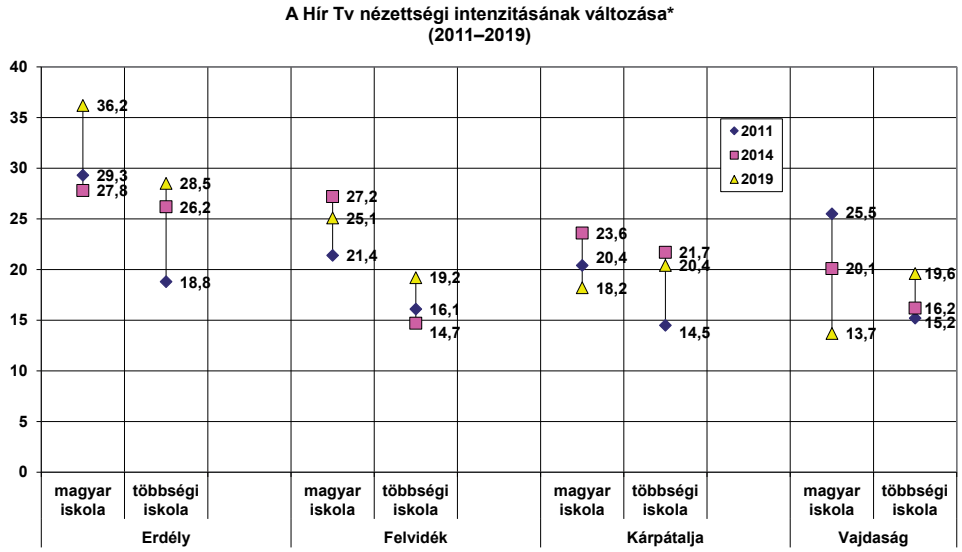

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

A leginkább Hír TV fogyasztóknak az erdélyiek bizonyultak. A magyar iskolát választók 36,2 átlagponttal magasan vezetnek a többi régióban tapasztalt nézettségekhez képest, emellett azonban a gyermekeik számára román iskolát választók is nagyobb intenzitással nézik a Hír TV műsorait (28,5 átlagpont), mint az egyéb régiókban élők bármelyik szülői rétege (a vajdasági magyar iskolába járó gyerekek szüleinél például több mint kétszer gyakrabban).

10 A kutatás terepmunka fázisának időszaka alatt/után a Hír TV és az Echo TV fuzionált, ezért csupán az előbbi idősoros adatait mutatjuk be.

3.2.5. A magyar nyelvű televízió-műsortípusok nézettségi intenzitása

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy az egyes magyar nyelvű televíziós műsortípusok nézettségi intenzitása szerint milyen tendenciák figyelhetők meg a határon túli magyar általános iskoláskorú gyerekekkel rendelkező szülők médiahasználatában. Adataink ezúttal nem az egyes magyar nyelvű televíziócsatornák, hanem az általuk sugárzott műsortípusok nézettségének mértékét, illetve annak változását szemléltetik. A következőkben tehát a különböző műsortípusok nézettségi fokával kapcsolatos adatsorokat ismertetjük. Ezeket korábbi gyakorlatunkhoz hasonlóan, ezúttal is három kategóriába soroltunk, melyek az értékőrző-, a tömegkulturális-, illetve a politikai/közéleti műsortípusok.

25. ábra

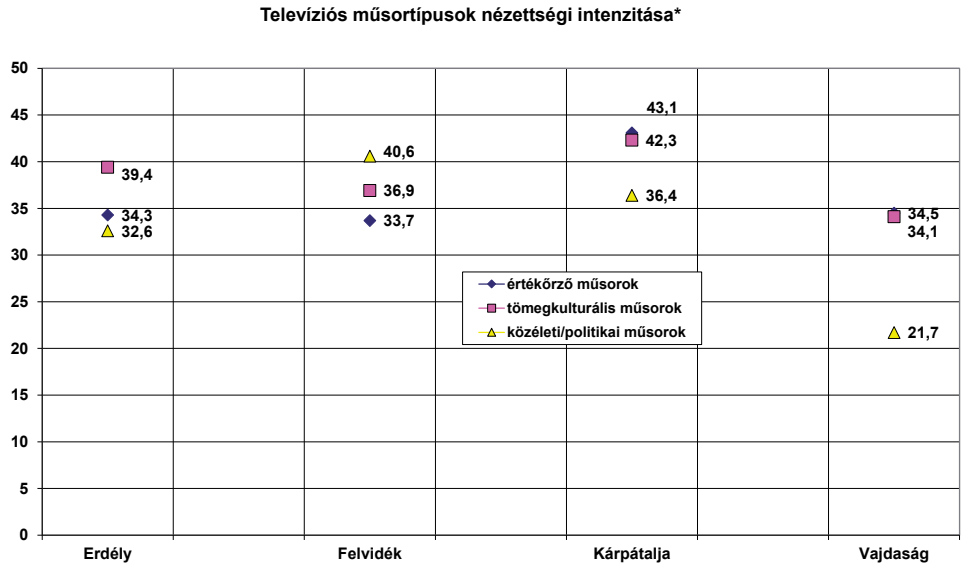

Jelmagyarázat:
** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok (1-soha nem nézi……100-gyakran nézi)*

A grafikon adatsorai azt mutatják, hogy a különböző magyar nyelvű műsortípusokat a válaszadók jelenleg relatíve egymáshoz közeli intenzitással nézik, ám regiónként eltérő sorrendben. Ez alatt az értendő, hogy az erdélyi magyar szülők leginkább a tömegkulturális, legkevésbé pedig a politikai/közéleti műsorokat követik, a Felvidéken viszont az első helyre a politikai adások kerültek. Ez utóbbi olyan szempontból mondható atipikusnak, hogy a többi régióban csupán az utolsó helyen követik ezeket a műsorokat (legkevésbé a Vajdaságban, mindössze 21,7 átlagpontnyi gyakorisággal). Az értékőrző műsorok nézettségi intenzitása – az asszimiláció szempontjából számtalan egyéb vonatkozásban is leginkább érintett – felvidékiek körében az utolsó helyet foglalja el (33,7 átlagpont), ám Erdélyben és a Vajdaságban is csupán ugyanilyen fokú nézettségi intenzitást regisztráltunk.

Az értékőrző műsorok nézettsége a kárpátaljai szülők körében bizonyult a legnépszerűbbnek (43,1 átlagpont), amit szorosan követ a tömegkulturális műsorok fogyasztása. Utóbbi

műsortípus három régióban is a második helyet foglalja el, az erdélyiek körében pedig az elsőt.

A továbbiakban a konkrét értékőrző televízió-műsorszámok nézettségi intenzitása alapján mutatjuk be az iskolaválasztás szerint tapasztalható eltérő médiahasználati szokásokat.

A) Értékőrző televízióműsorok

Az összminta megoszlásai a különböző magyar nyelvű értékőrző műsorokkal kapcsolatban azt mutatják, hogy csaknem mindegyik régióban az ismeretterjesztő filmek a leginkább népszerűek (47,6 és 58,2 átlagpont között). Az egyedüli kivételt a kárpátaljai szülők jelentik, akik az első helyen egyedüliként a határon túli magyar közösségekkel foglalkozó műsorokat követik (62,1 átlagpont). Ez utóbbi műsorszámok nézettségi intenzitása az erdélyiek körében a legalacsonyabb (34,9 átlagpont), hasonlóan a hagyományőrző (39,2 átlagpont), és a vallási tárgyú műsorokhoz (mindössze 13,9 átlagpont). Ezek a mutatók összességében arra utalnak, hogy az erdélyiek televízió nézési szokásaik terén korántsem viszonyulnak olyan pozitívan organikus értékeikhez, mint azt a róluk kialakult, illetve kialakított közvélekedés alapján feltételezzük.

2. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Nézettségi intenzitás*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
Értékőrző műsorok				
ismeretterjesztő filmek	47,6	55,0	58,2	49,6
művészfilmek	35,8	24,3	38,4	31,3
hagyományőrző műsorok	39,2	47,7	50,8	49,1
komolyzenei műsorok	32,8	15,1	21,6	19,2
irodalmi műsorok	35,8	32,1	37,4	28,6
vallási műsorok	13,9	16,3	32,9	20,7
a határon túl élő magyar közösségekkel foglalkozó műsorok	34,9	45,5	62,1	42,8
Regionális átlag	34,3	33,7	43,1	34,5

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

Az értékőrző műsortípusok nézettségi intenzitása a kárpátaljai magyar szülők körében mondható legmagasabbnak, akik a hagyományőrző műsorokat több mint 50, a vallási műsorokat pedig a 30 átlagpontot meghaladó mértékben követik figyelemmel.

Az asszimiláció lefékezése szempontjából kiemelten fontos magyar nyelvű értékőrző televízió-műsortípusok nézettségi intenzitását természetesen az iskolaválasztás szerint is megvizsgáltuk, melynek alapján nem csupán a várható tendenciák igazolódtak be, de a két almintába tartozó szülők közötti markáns különbségek pontos aránya is.

Az összesített műsorpreferenciák azt mutatják, hogy az értékőrző televízióműsorok nézettsége tekintetében relatíve Kárpátalján a legkedvezőbb a helyzet, ahol a tárgyalt műsorokat a magyar iskolát választók 47 átlagpontnyi intenzitással nézik, emellett pedig az ukrán iskolába járó gyerekek szülei is számottevően nagyobb gyakorisággal kapcsolnak ezekre a műsorokra (39,0 átlagpont), mint a többi régióban élő többségi iskolát választók.

26. ábra

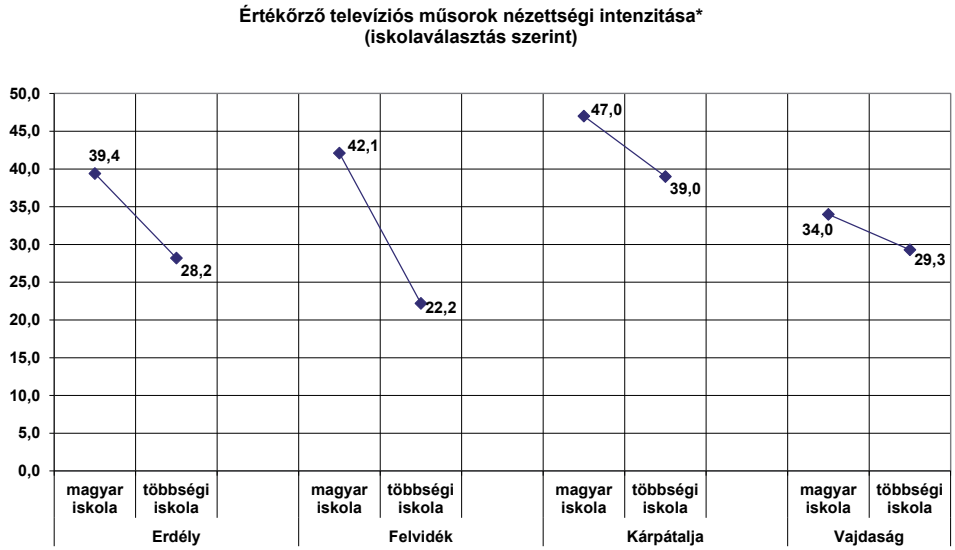

Jelmagyarázat:

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok (1-soha nem nézi……100-gyakran nézi)*

Az erdélyi és vajdasági megoszlások alacsonyabb szinten ugyancsak jelentős különbségekre utalnak. A két különböző iskolatípust választók között a Felvidéken tapasztaltuk a legszámottevőbb eltérést az értékőrző műsorok nézettségi intenzitása terén, ahol a magyar iskolás gyerekek szüleihez képest a gyermekeiket szlovák iskolába járatók már csupán kétszer kisebb gyakorisággal kapcsolnak a tárgyalt műsorszámokra (mindössze 22,2 átlagpont).[11]

11 Az értékőrző műsorok tételes nézettségi intenzitását iskolaválasztás szerint a következő, 3. táblázat adatsorai tartalmazzák.

3. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Nézettségi intenzitás iskolaválasztás szerint*

	Erdély		**Felvidék**	
	magyar iskola	**többségi iskola**	**magyar iskola**	**többségi iskola**
Értékőrző műsorok				
ismeretterjesztő filmek	52,7	41,5	63,6	43,4
művészfilmek	38,1	32,9	34,1	10,1
hagyományőrző műsorok	42,1	37,5	61,4	29,3
komolyzenei műsorok	40,9	22,7	21,4	6,6
irodalmi műsorok	49,2	19,8	40,9	18,4
vallási műsorok	13,5	14,1	18,1	14,2
a határon túl élő magyar közösségekkel foglalkozó műsorok	39,4	29,3	54,8	32,7
Regionális átlag	39,4	28,2	42,0	22,1
	Kárpátalja		Vajdaság	
	magyar iskola	többségi iskola	magyar iskola	többségi iskola
ismeretterjesztő filmek	66,1	50,2	54,1	43,6
művészfilmek	39,1	37,8	32,1	30,3
hagyományőrző műsorok	57,5	44,1	32,1	31,6
komolyzenei műsorok	20,1	23,1	17,6	20,9
irodalmi műsorok	39,4	35,4	33,4	22,2
vallási műsorok	34,5	31,2	22,5	18,2
a határon túl élő magyar közösségekkel foglalkozó műsorok	72,2	51,5	46,2	38,3
Regionális átlag	47,0	39,0	34,0	29,3

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

Az értékőrző műsorok nézettségi intenzitásával kapcsolatban eddig bemutatott, nagyrészt negatívnak mondható tendenciák még inkább megmutatkoznak a hagyományőrző televízióműsorok követésének idősoros adatsoraiban.

Mindezt egyfelől a többségi iskolát választók igen számottevő elfordulása igazolja: a felvidékiek körében már nem éri el a 30 átlagpontot a hagyományőrző műsorok nézettsége, ami a vajdaságiak esetében is alig haladja meg ezt az alacsony szintet. A tárgyalt televízióműsorok iránti érdeklődés csökkenése ugyan várható volt a gyermekeiket nem magyar iskolába járató szülők médiahasználati gyakorlatában, annak mértéke azonban immáron drasztikus mértékűnek mondható: például a Vajdaságban a szerb iskolát választó szülők kétszer alacsonyabb gyakoriséggal nézik a hagyományőrző műsorokat (31,6 átlagpont), mint tették azt 2011-ben, s a tendencia a többi régióban is hasonló.

Ami azonban ennél sokkal váratlanabb fejlemény, hogy a magyar iskolába járó gyerekek szülei körében is hasonló értékeket mértünk (a felvidékieket és részben a kárpátaljaiakat kivéve). Elsősorban Erdélyben (18 átlagpontos csökkenés), leginkább pedig a Vajdaságban, ahol a

magyar iskolát választó szülők ugyanolyan mértékben fordultak el a hagyományőrző műsorok nézésétől (32,1 átlagpont), mint azt a szerb nyelvű oktatás mellett döntők esetében láttuk.

27. ábra

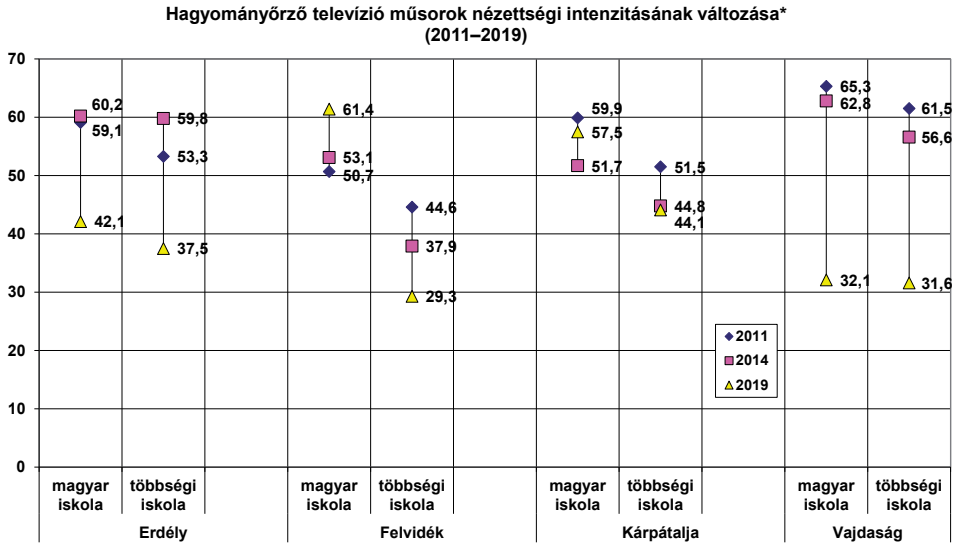

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

Az idézett tendencia már több mint – újabb – figyelmeztető jel a tekintetben, hogy a médiahasználat terén a nemzeti identitás erősítésére/fenntartására irányuló tartalmak vészjóslóan veszítenek jelentőségükből.

Mindez alighanem összefüggésben van a tömegkulturális műsorok tovább növekvő népszerűségével, melynek részleteit a következőkben tárgyaljuk.

B) Tömegkulturális televízióműsorok

A terjedelmes kérdéssorokkal vizsgált magyar nyelvű tömegkulturális műsortípusok esetében ugyanaz mondható el, amit a legutóbbi kutatásaink során tapasztaltunk: az úgynevezett „gagyi" műsorszámokkal kapcsolatban mindegyik régióban aránylag alacsony nézettségi intenzitást mértünk (napi rendszerességgel ismétlődő sorozatok, külföldi szappanoperák, valóságshow-k stb.).

Az úgynevezett valóságshow-k iránti érdeklődés például csupán Erdélyben éri el a 30 átlagpontot, a többi régióban azonban ennél lényegesen kevesebben nézik ezeket (a Felvidéken mindössze 10,9, Kárpátalján és a Vajdaságban pedig 16 átlagpont). Ugyanez még inkább elmondható a külföldi szappanoperák esetében, melyek nézettsége egyik régióban sem éri el a 20 átlagpontot.

4. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Nézettségi intenzitás*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
Tömegkulturális műsorok				
vetélkedők	39,7	53,1	56,3	47,4
bűnügyi filmek	35,6	49,7	60,1	40,6
könnyűzenei műsorok	42,5	32,1	46,2	41,6
valóságshow-k	31,3	10,9	16,1	16,8
zenei vetélkedők	49,1	32,8	38,8	37,7
kívánságműsorok	36,5	21,8	32,3	23,6
napi magyar sorozatok (Barátok közt, Jóban rosszban)	33,9	29,2	35,3	27,1
külföldi szappanoperák	16,0	15,1	18,6	11,1
régi magyar tévésorozatok	34,2	41,5	43,9	28,6
napi „reality" sorozatok (Éjjel-nappal Budapest, Édes élet, Magánnyomozók)	26,9	18,6	19,9	19,6
régi magyar fekete-fehér filmek	39,8	45,6	40,7	41,2
romantikus sorozatok	25,3	27,3	32,8	25,9
vígjátékok	65,4	53,1	68,8	50,3
mozifilmek	60,1	62,4	67,1	50,2
szórakoztató műsorok	56,1	60,7	58,3	49,7
Regionális átlag	39,4	36,9	42,3	34,1

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

A kereskedelmi televíziók „húzó" műsorfolyamait ezzel szemben sokkal számottevőbb arányban nézik a határon túli magyar szülők. Leginkább a vígjátékokat és vetélkedőket (a zenei vetélkedőket Erdélyen kívül meglepő módon relatíve kevesebben), amiket a vígjátékok, a mozi-, illetve bűnügyi filmek, valamint a különböző szórakoztató műsorok követnek.

A regionális átlagokat tekintve leginkább tömegkultúra fogyasztóknak a kárpátaljaiak bizonyultak (42,3 átlagpont), akiket az erdélyiek és felvidékiek követnek (39,4 és 36,9 átlagpont), végül pedig a vajdaságiak (34,1 átlagpont).

A tömegkulturális tartalmú magyar nyelvű televízióműsorok műsorpreferenciáival kapcsolatos összesített adatsorok a két eltérő iskolaválasztás szerint mindegyik régióban egymáshoz meglepően relatíve közeli értékeket mutatnak.

28. ábra

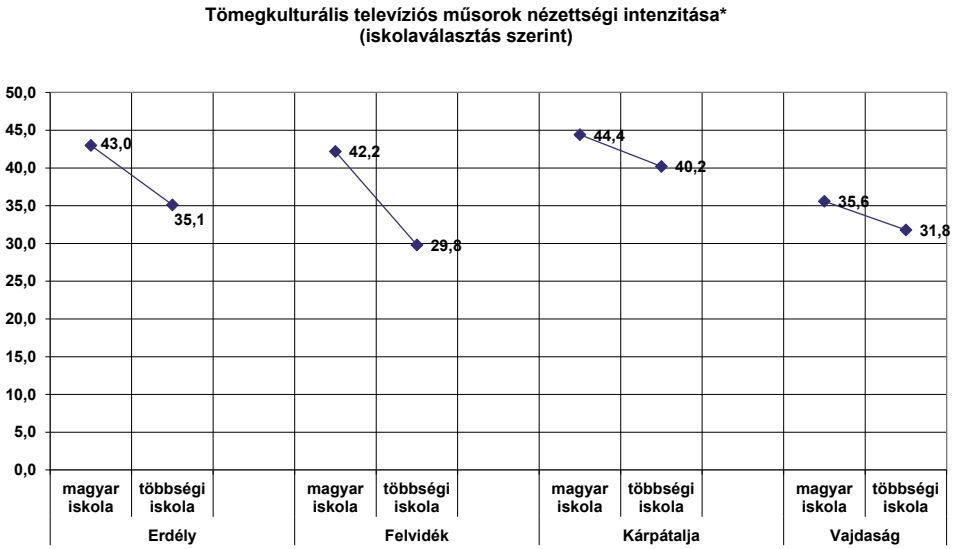

Jelmagyarázat:

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok (1-soha nem nézi……100-gyakran nézi)*

Mindennek a kereskedelmi televíziók nagyfokú népszerűsége mellett legfőbb kiváltó oka, hogy – amint azt korábban jeleztük – az asszimiláns, gyermekeik számára többségi nyelvű iskolát választó szülői rétegek tagjai televízió nézési gyakorlatukat tekintve döntően csupán a magyar kereskedelmi tévék műsorait követve tartják a kapcsolatot az anyanyelvükkel. Következésképpen: miután a magyar iskolába járó gyerekek szülei esetében nem élveznek ekkora prioritást a tömegkulturális műsorok, a két almintába tartozók között ezek nézettségi intenzitása a grafikonon látható mértékben közelít egymáshoz.[12]

12 A tömegkulturális műsorok tételes nézettségi intenzitását iskolaválasztás szerint az 5–6. táblázatok adatsorai tartalmazzák.

5. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Nézettségi intenzitás iskolaválasztás szerint*

	Erdély		Felvidék	
	magyar iskola	**többségi iskola**	**magyar iskola**	**többségi iskola**
Tömegkulturális műsorok				
vetélkedők	37,1	43,2	58,5	46,2
bűnügyi filmek	33,2	38,7	56,5	40,8
könnyűzenei műsorok	48,6	35,7	39,9	21,5
valóságshow-k	30,6	31,7	13,2	7,8
zenei vetélkedők	55,0	41,5	40,2	22,9
kívánságműsorok	44,3	27,1	27,1	14,6
napi magyar sorozatok (Barátok közt, Jóban rosszban)	39,5	27,1	36,2	19,6
külföldi szappanoperák	19,2	12,5	14,3	16,2
régi magyar tévésorozatok	39,1	27,8	48,1	32,4
napi „reality" sorozatok (Éjjel-nappal Budapest, Édes élet, Magánnyomozók)	27,0	25,1	21,5	14,6
régi magyar fekete-fehér filmek	50,1	27,0	54,2	34,2
romantikus sorozatok	27,5	22,7	30,2	22,8
vígjátékok	69,6	60,5	59,5	44,9
mozifilmek	61,1	59,0	68,4	54,3
szórakoztató műsorok	63,2	47,4	65,3	54,3
Regionális átlag	43,0	35,1	42,2	29,8

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

6. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Nézettségi intenzitás iskolaválasztás szerint*

	Kárpátalja		Vajdaság	
	magyar iskola	**többségi iskola**	**magyar iskola**	**többségi iskola**
Tömegkulturális műsorok				
vetélkedők	58,7	54,1	53,2	39,6
bűnügyi filmek	59,9	60,2	43,3	36,9
könnyűzenei műsorok	44,3	47,8	43,2	39,6
valóságshow-k	17,8	14,5	16,7	16,9
zenei vetélkedők	43,9	33,7	42,3	31,5
kívánságműsorok	36,1	28,7	23,5	23,7
napi magyar sorozatok (Barátok közt, Jóban rosszban)	34,2	36,4	25,6	28,9
külföldi szappanoperák	21,9	15,2	7,9	15,6
régi magyar tévésorozatok	49,1	38,5	32,4	23,5
napi „reality" sorozatok (Éjjel-nappal Budapest, Édes élet, Magánnyomozók)	20,6	19,1	18,7	20,9
régi magyar fekete-fehér filmek	41,7	39,5	49,3	30,2
romantikus sorozatok	35,7	29,5	26,6	24,9
vígjátékok	72,1	65,5	53,2	43,3
mozifilmek	65,2	69,3	48,1	53,2
szórakoztató műsorok	64,7	51,5	50,4	49,1
Regionális átlag	44,4	40,2	35,6	31,8

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

C) Politikai/közéleti televízióműsorok

A különböző televíziós műsortípusok között ugyancsak fontos annak vizsgálata, hogy a határon túli magyar közösségek tagjai milyen mértékű érdeklődést mutatnak a közélet, illetve politika fejleményei iránt, és ezt milyen intenzitással követik a magyar nyelvű közéleti/politikai televíziók műsoraiban.[13]

29. ábra

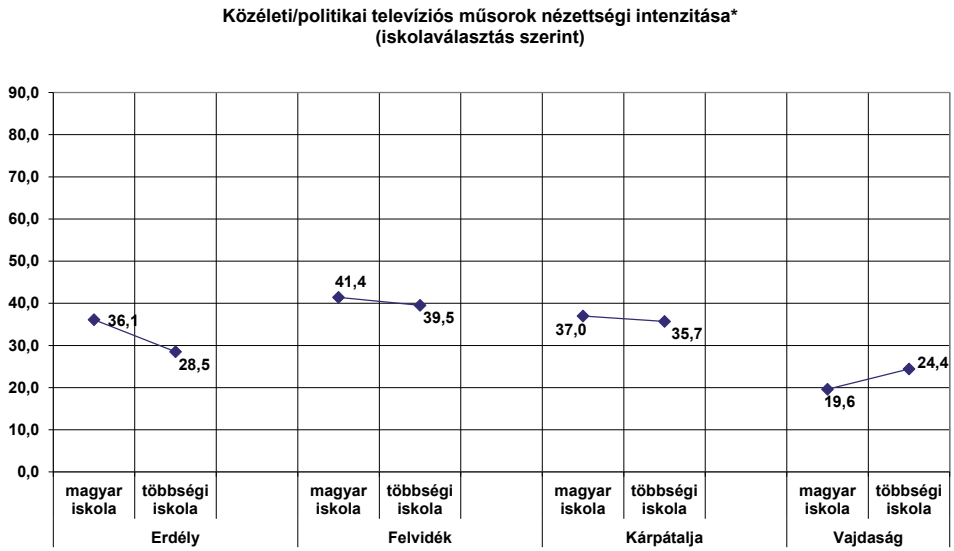

Jelmagyarázat:

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok (1-soha nem nézi……100-gyakran nézi)*

A politikai/közéleti tévéműsorok[14] nézettségének összevont átlagértékei azt mutatják, hogy sem a régiók, sem a különböző nyelvű iskolát választók nézettségi gyakorlata között említésre érdemes eltérések nincsenek. A felvidékiek és kárpátaljaiak mutatkoztak relatíve érdeklődőbbnek a tárgyalt műsorok iránt (35,7–41,4 átlagpont), akiket az erdélyi magyar iskolába járó gyerekek szülei követnek (36,1 átlagpont). Hozzájuk képest a román iskolát választók már jóval érdektelenebbnek mutatkoztak (28,5 átlagpont), a legkevésbé intenzíven pedig egyértelműen a vajdaságiak néznek politikai/közéleti televízióműsorokat iskolaválasztásra való tekintet nélkül (19,6–24,4 átlagpont).

13 Eddigi médiakutatásaink eredményei egyértelműen azt mutatják – és a továbbiakban újra látni fogjuk –, hogy az információszerzés terén az internethasználat elsőprő prioritást élvez. Mindez azonban nem teszi érdektelenné, hogy a válaszadók milyen mértékben követik televízión át a nagyvilág eseményeit (ezen belül pedig a saját közösségüket is érintő közéleti és politikai fejleményeket).

14 Részletesen lásd: 8–9. táblázat.

7. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Nézettségi intenzitás*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
Politikai/közéleti műsorok				
hírműsorok	57,7	75,1	73,5	46,8
politikai vitaműsorok (stúdióbeszélgetések)	32,3	33,4	27,4	13,4
politikai (nézői) betelefonálós véleményműsorok	7,9	13,2	8,3	4,9
Regionális átlag	32,6	40,6	36,4	21,7

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

A politikai/közéleti televíziós műsorok tekintetében egyértelműen a hírműsoroké a vezető szerep: nézettségük intenzitása a Felvidéken és Kárpátalján 75,1 és 73,5, Erdélyben 57,5 átlagpont, s csupán a Vajdaságban marad 50 átlagpont alatt. Ez indokolja, hogy a tárgyalt műsorok iránti érdeklődés mértékét iskolaválasztás szerint is megvizsgáljuk.

30. ábra

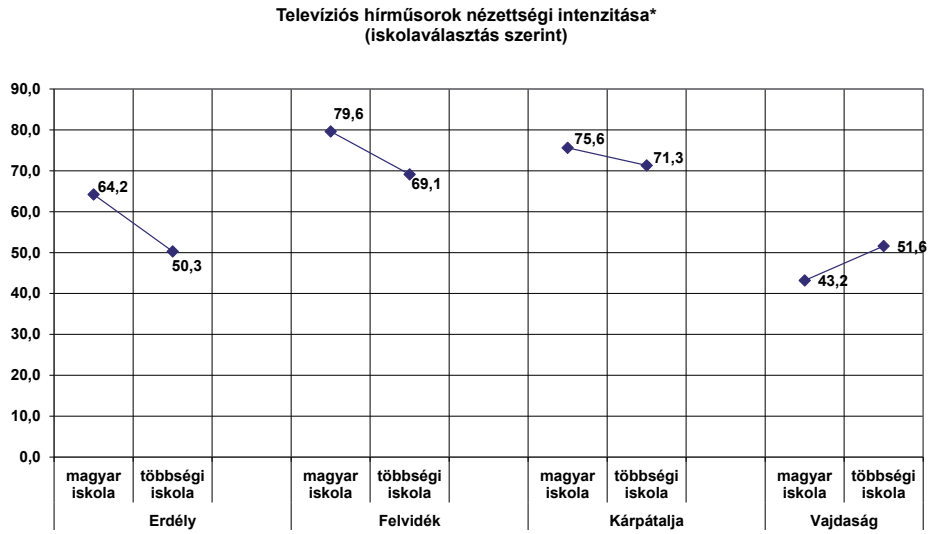

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

A leginkább hírműsor-orientáltnak a felvidéki és kárpátaljai szülők bizonyultak, akiket az erdélyiek követnek. Mindhárom régióban a magyar iskolát választók néznek több híreket (leginkább a felvidékiek igen magas, mintegy 80 átlagpontnyi intenzitással).

8. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Nézettségi intenzitás iskolaválasztás szerint*

	Erdély		Felvidék	
	magyar iskola	**többségi iskola**	**magyar iskola**	**többségi iskola**
Politikai/közéleti műsorok				
hírműsorok	64,2	50,3	79,6	69,1
politikai vitaműsorok (stúdióbeszélgetések)	36,7	27,0	34,1	32,5
politikai (nézői) betelefonálós véleményműsorok	7,4	8,4	10,5	16,9
Regionális átlag	36,1	28,5	41,4	39,5
	Kárpátalja		**Vajdaság**	
	magyar iskola	**többségi iskola**	**magyar iskola**	**többségi iskola**
hírműsorok	75,6	71,3	43,2	51,6
politikai vitaműsorok (stúdióbeszélgetések)	27,3	27,5	9,9	18,2
politikai (nézői) betelefonálós véleményműsorok	8,1	8,5	5,9	3,6
Regionális átlag	37,0	35,7	19,6	24,4

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

A vajdaságiak ezzel szemben meglehetősen nagyfokú érdektelenséget tanúsítanak a televíziós hírműsorok iránt, ráadásul egyedül ebben a régióban fordul elő, hogy a többségi iskolát választó szülők intenzívebb hírfogyasztók a magyar iskolába járó gyerekek szüleihez képest.

A magyar nyelvű hírműsorok nézettségi gyakorisága szempontjából idősorosan két tendencia figyelhető meg. Egyfelől az, hogy nyolc év alatt legkevésbé Kárpátalján és a Felvidéken történt változás a televíziós hírműsorok fogyasztása terén, ami a korábban mért magas szinten stabilizálódott (sőt, a felvidéki magyar iskolát választók körében 13 átlagponttal még nőtt is).

31. ábra

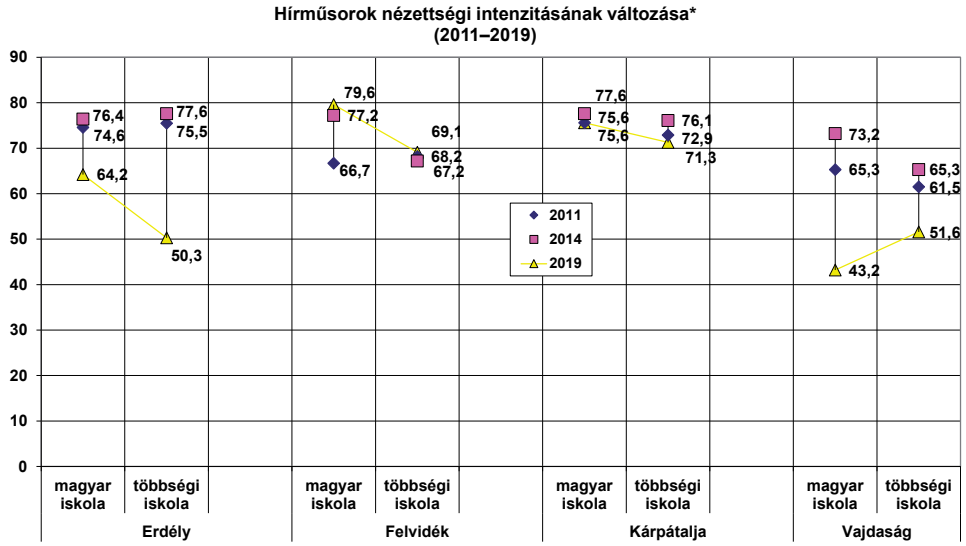

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

Ezzel szemben Erdélyben és a Vajdaságban 2014-hez képest mindkét almintába tartozók jelenleg már igen számottevően kisebb gyakorisággal követik a hírműsorokat: különösen a román iskolát választók, illetve a vajdasági magyar iskolába járó gyerekek szülei (27 és 30 átlagpontos csökkenés).

Ez utóbbi tendencia nem csupán a televízió, mint az anyanyelven való tájékozódási forrás erőteljes háttérbe szorulását jelzi, de egyben az apolitikus értékrend térnyerését is, amely visszahat mind a nemzeti identitás, mind a közösségi értékek iránti organikus kötődés roncsolódására. A következőkben az említett folyamat további aspektusait vizsgáljuk az egyéb elektronikus médiafelületek (rádió, internet) használatának változására vonatkozó szerteágazó adatsorok segítségével.

3.3. Rádióhallgatási szokások változása

3.3.1. A rádiót nem hallgatók részaránya

Kutatási eredményeink további bemutatását a rádióhallgatási szokásokkal kapcsolatban is azzal kezdjük, hogy a határon túli magyar szülők hány százaléka sorolható a rádiót sohasem hallgatók közé.

A grafikon adatsorai azt mutatják, hogy mind a regionális összminták, mind az eltérő iskolaválasztás szempontjából jelentősnek mondható különbségeket tapasztaltunk. Amíg legkevésbé a felvidéki szülők fordultak el a rádióműsorok hallgatásától (23,2%), a kárpátaljaiaknak egyharmada, az erdélyieknek, illetve vajdaságiaknak azonban immáron 41–47%-a nem hallgat rádiót.

Iskolaválasztás szerint azt látjuk, hogy két régióban inkább a többségi iskolába járó gyerekek szülei nem hallgatnak rádiót (a román iskolát választóknak például több mint a fele), Kárpátalján és a Vajdaságban pedig a magyar iskolát választók (utóbbiak ugyancsak az 50%-ot meghaladó arányban).

32. ábra

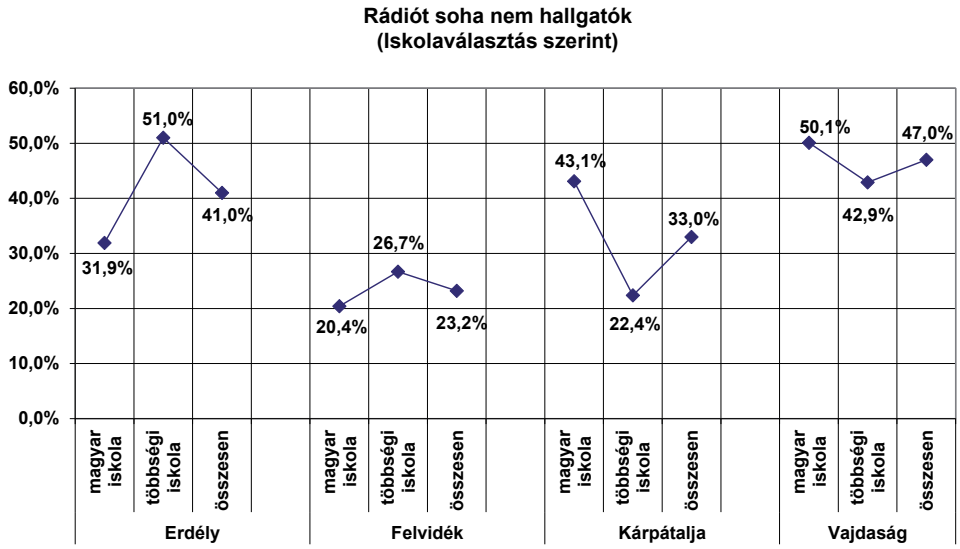

Az idézett regionálisan eltérő megoszlások ellenére elmondható, hogy a határon túli magyar szülők a televíziónézéssel kapcsolatban látottakkal szemben igen számottevő mértékben nem használják a rádiót, mint információs-, tájékozódási-, illetve szórakozási forrást.

Ennek láthatjuk idősoros alakulását az alábbiakban, melynek alapján megállapítható, hogy 2011-hez képest gyakorlatilag minden vizsgált változó esetében a többszörösére nőtt a rádiót nem hallgatók aránya.

33. ábra

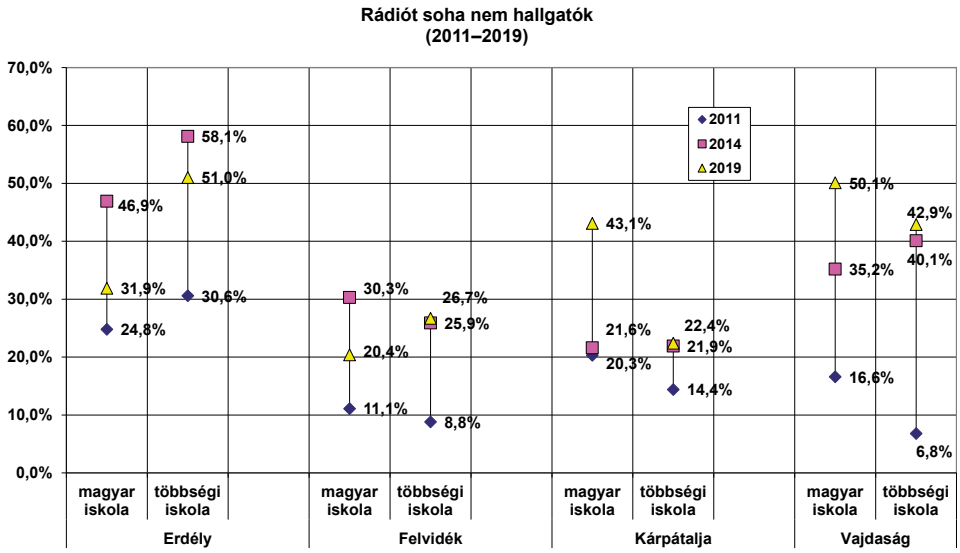

A leginkább a kárpátaljai magyar iskolát választók (43,1%), illetve a vajdaságiak körében iskolaválasztásra való tekintet nélkül (51,1 és 42,9%). Mellettük az erdélyi román iskolát választó gyerekek szülei mondhatók a legkevésbé rádióhallgatás függőnek, hiszen körükben is már csupán minden második megkérdezett hallgat rádiót.

3.3.2. A naponta rádióhallgatásra fordított idő

A rádiót hallgató határon túli magyar szülők régiónként naponta jelentősen különböző időmennyiséget fordítanak a rádiózásra. A legkevesebbet az erdélyiek (mindössze napi 105 percet), a legtöbbet pedig a vajdaságiak, akiknek esetében ez az időmennyiség egy órával többet, 166 percet tesz ki. A felvidékiek és kárpátaljaiak ugyan ennél némiképpen kevesebbet, ám nagyságrendileg mindkét régióban közel ugyanannyi időt töltenek rádióhallgatással (114–126 perc).

Iskolaválasztás szerint három régióban a magyar iskolát választó szülők rádióznak többet a többségi nyelvű iskolát választóknál (a vajdaságiak leginkább, napi 174 percet), s csupán Erdélyben hallgatnak naponta relatíve több ideig rádiót a román iskolába járó gyerekek szülei.

34. ábra

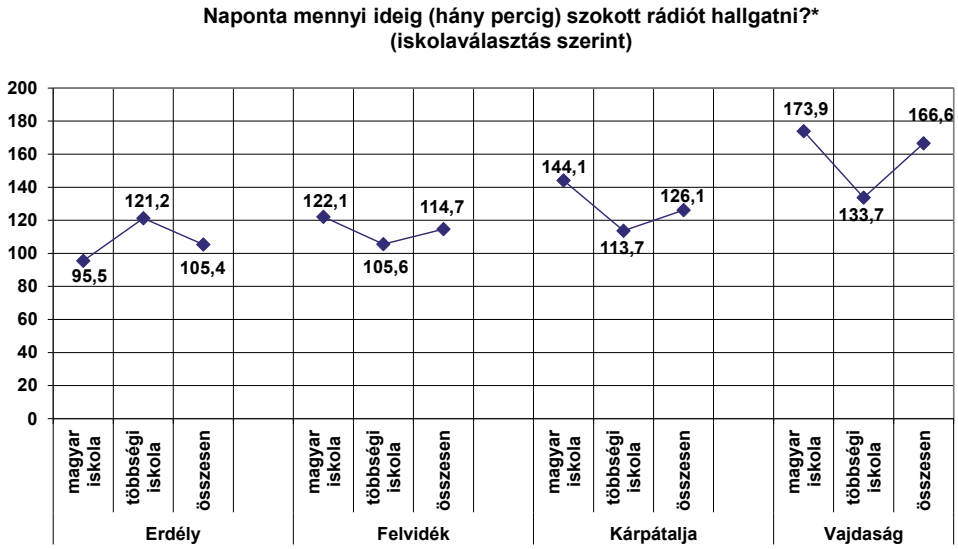

A bemutatott két grafikon adatsorai azt mutatják, hogy noha a rádiót nem hallgatók részaránya mindegyik régióban igen tetemes, a továbbra is rádiózók körében a hallgatottsági intenzitás azonban még mindig igen számottevőnek bizonyult (a tévénézésre fordított napi időmennyiséget meghaladó mértékben). Ez utóbbi tendencia indokolja, hogy a határon túl magyar szülők rádióhallgatási gyakorlatának változását idősorosan is megvizsgáljuk.

A vizsgált időszakban a felvidékiek és kárpátaljaiak, valamint a vajdasági magyar iskolát választó rádiót hallgató szülők esetében történt a legcsekélyebb változás: mindannyian a korábban mért gyakorisággal rádióznak továbbra is.

35. ábra

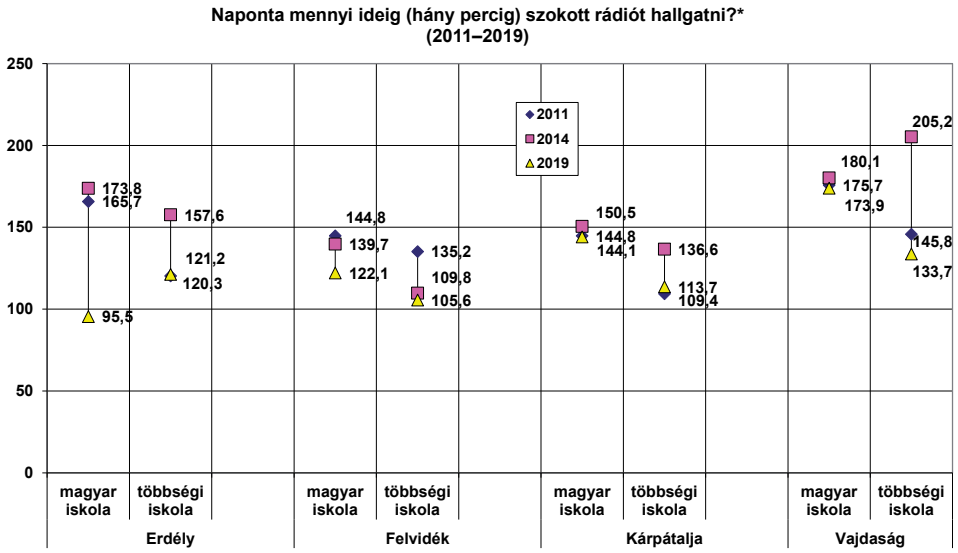

Mindez legkevésbé az erdélyiekre, valamint a vajdasági szerb iskolát választó szülők rádióhallgatási szokásaira jellemző. Előbbiek körében a gyermekeiket magyar iskolába járatók a korábban mértnél már csupán több mint egy, a román iskolát választók pedig fél órával kevesebbet hallgatnak rádiót, míg a szerb iskolába járó gyerekek szülei ugyancsak egy órával kevesebbet rádióznak naponta, mint öt évvel ezelőtt.

3.3.3. A rádióhallgatás nyelvi dimenziói

Rádióhallgatás nyelvi dimenzióival kapcsolatos adataink bemutatását azzal kezdjük, hogy az iskoláskorú gyerekekkel rendelkező határon túli magyar szülők mekkora intenzitással hallgatják a rádiókat az anyanyelvükön.

Mindez a legkevésbé a felvidékiekre jellemző, akik mindössze 44 átlagpontnyi intenzitással hallgatnak magyar nyelvű rádiókat, s egyedül körükben nem haladja meg a rádióhallgatás mértéke még a magyar iskolát választók esetében sem az 50 átlagpontot.

A többi régióban a magyar nyelven sugárzó rádióadókat 55–57 átlagpont közötti intenzitással hallgatják, emellett a magyar nyelvű iskolát választók mindenütt a 20 átlagpontot meghaladó intenzitással követik anyanyelvükön a rádióműsorokat a többségi iskolába járó szülőkhöz képest (amíg előbbiek 67–79, utóbbiak csupán 37–59 átlagpont között).

36. ábra

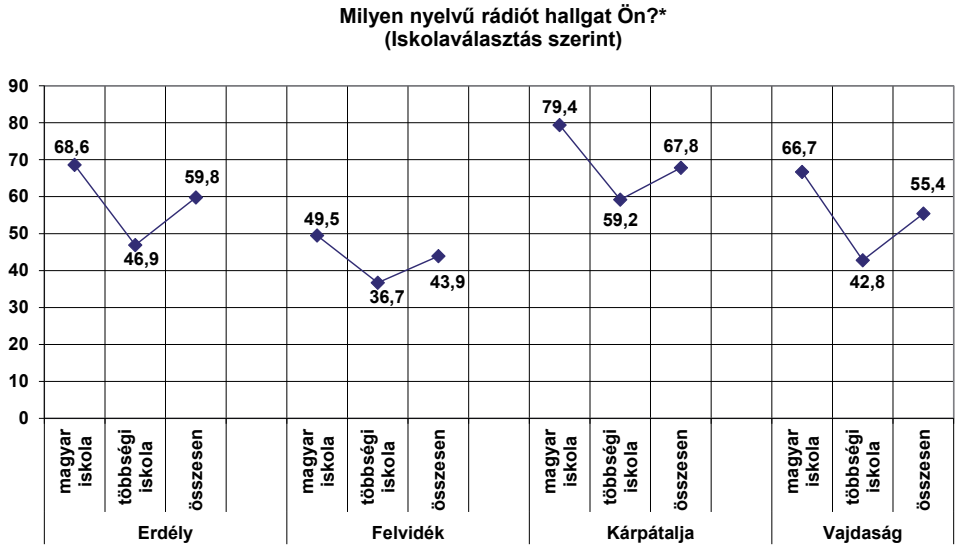

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelvűt……100-csak magyart*

A bemutatott adatsorok szemléletes bizonyítékai annak, hogy az asszimilációban való eltérő fokú érintettség – esetünkben az iskolaválasztás – a médiahasználat nyelvi dimenziói terén milyen számottevően különböző gyakorlatban ölt testet.

Az alábbi grafikonon a határon túli magyarság anyanyelven való médiahasználata szempontjából megdöbbentőnek méltán mondható mértékű háttérbe szorulása legpregnánsabb és legnyilvánvalóbb idősoros adatsorai láthatók, hiszen szűk fél évtized alatt (2014 óta) mindkét vizsgált szülői kategória esetében egyaránt drasztikusan csökkent a magyar nyelvű rádiók hallgatottsága.

37. ábra

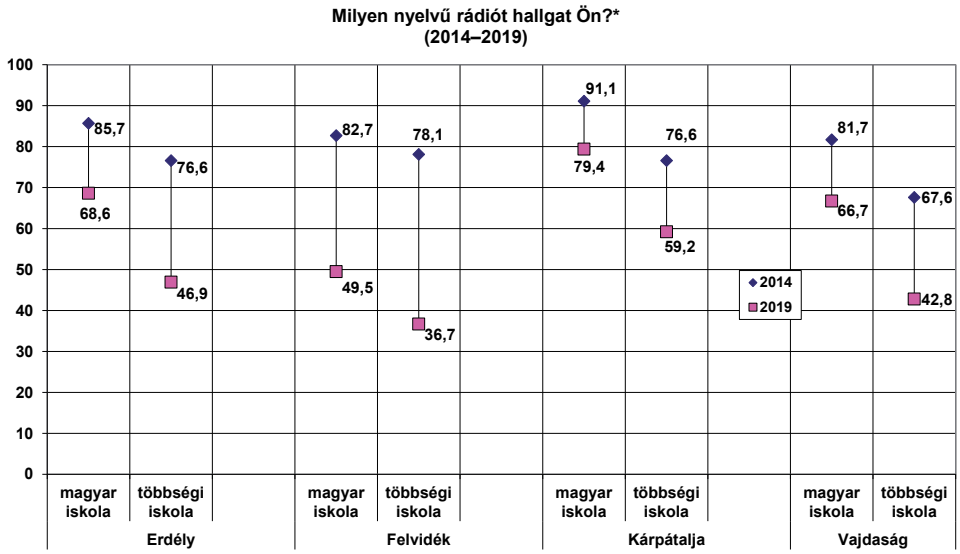

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelvűt……100-csak magyart*

Az említett csökkenés mértéke ugyan a magyar iskolát választók körében relatíve kisebb (12–20 átlagpont közötti), de mindegyik régióban egyértelműen ez a tendencia érvényesül. A leginkább a felvidéki magyar iskolába járó gyerekek szüleinek esetében, akik jelenleg már 33 átlagponttal kisebb gyakorisággal kapcsolnak csupán magyar nyelvű rádiókra, mint 2014-ben.

A többségi iskolát választó felvidéki magyar szülők gyakorlatában ez az arány azonban már meghaladja a 40 átlagpontot, s az erdélyi román iskolába járó gyerekek szülei is 30, a vajdaságiaké pedig 25 átlagponttal kevesebbet rádióznak anyanyelvükön, mint tették azt röpke öt évvel ezelőtt.[15]

Az anyanyelvi médiahasználat – esetünkben a rádióhallgatás – erőteljes erodálásával kapcsolatban önmaguk helyett beszélő figyelmeztető adatsorok indokolják, hogy a továbbiakban mindezt a különböző nyelven sugárzó rádióadók konkrét hallgatottsági adatai mentén is bemutassuk.

15 A felvidékiek kiugróan magas fokú asszimilációs érintettségének tükrében is lesújtó idősoros adatok még inkább vészjóslóak, hiszen ott – szemben például Erdéllyel – a magyarok által lakott területeken a Magyarországról földfelszíni technikával sugárzó országos, illetve lokális rádióadások mindenütt elérhetők.

3.3.4. Anyanyelvi és többségi nyelvű rádióadók hallgatottsága

A különböző nyelven sugárzó rádióadók hallgatottsági intenzitása tekintetében régiónként ugyancsak eltérő tendenciákat regisztráltunk.

9. táblázat
Milyen gyakran hallgatja az alábbi rádióadókat?*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
többségi nyelvű közszolgálati rádió	19,2	45,3	22,3	35,7
többségi nyelvű kereskedelmi rádió	42,1	69,8	32,1	42,5
a többségi közszolgálati rádió magyar adása	30,1	37,1	–	35,7
magyar nyelvű kereskedelmi rádió (regionális, vagy helyi adók)	58,7	37,5	52,7	56,7
KOSSUTH Rádió	12,5	21,8	45,6	23,6
PETŐFI Rádió	13,2	31,3	38,3	10,4
BARTÓK Rádió	1,9	13,4	12,1	9,5
DANKÓ Rádió	0	11,3	12,2	18,4
magyarországi kereskedelmi rádió (Class FM)	27,1	36,8	36,4	36,7
Duna World Rádió	4,1	13,1	8,6	6,6
Magyarországról sugárzó határmenti, regionális, városi rádiók	25,7	26,7	15,4	12,1

**100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Az erdélyi adatsorok korábbi kutatási adatainkhoz hasonlóan továbbra is objektív okokból térnek el számottevően a többi régióban mért adatoktól, hiszen a Székelyföldön a földfelszíni sugárzású magyarországi rádióadók műsorai hagyományos rádiókészülékekkel nem foghatók. Ebből következően ebben a régióban a legnépszerűbb rádióknak nem a magyarországi, hanem a többi régióhoz képest nagy számban sugárzó helyi magyar nyelvű kereskedelmi rádiók bizonyultak (58,7 átlagpont).

A Felvidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban, ahol a Magyarországról sugárzó rádióadók csaknem teljes lefedettséget biztosítanak, az erdélyinél változatosabb tendenciák érvényesülnek. Ezzel kapcsolatban elsősorban a felvidéki magyar szülők rádiózási szokásai említhetők, akik az összes többi régiót tekintve kiugróan magas arányban követik a szlovák közszolgálati és kereskedelmi adók műsorait (45,3 és 69,8 átlagpont). Olyannyira, hogy körükben az anyanyelven sugárzó hasonló profilú rádióadók hallgatottsága meg sem közelíti a többségi nyelven sugárzó adókét (mindössze 22 és 37 átlagpont).

Közel hasonló a helyzet a vajdaságiak esetében is, ahol a Kossuth Rádió műsorait csupán 24, a szerb közszolgálati rádióét azonban 36 átlagpontnyi intenzitással hallgatják, és a szerb, illetve a magyarországi kereskedelmi rádiók hallgatottsága közötti különbség ugyancsak az előbbiek népszerűségét mutatja (42 és 37 átlagpont). Szemben a fentiekkel, a kárpátaljai magyar szülők rádiózási szokásait sokkal inkább a magyar nyelv relatív dominanciája jellemzi: körükben mind a Kossuth és Petőfi Rádió, mind a magyarországi kereskedelmi rádiók magasabb hallgatottsággal rendelkeznek, mint a hasonló ukrán adók.

A fentieken túl a regionális/helyi magyar nyelvű rádióadók jelentősnek mondható hallgatottsággal bírnak. Az erdélyi speciális helyzetről már említést tettünk, ám az mindenképpen figyelemre méltó, hogy mind Kárpátalján, mind a Vajdaságban meghaladja az 50 átlagpontot az ottani regionális magyar nyelvű rádiók hallgatottsági intenzitása. Ezzel kapcsolatban újra a felvidékiek példája a leginkább negatív, akik mindössze 37 átlagpontnyi gyakorisággal hallgatnak magyar nyelven helyi sugárzású rádióadókat.

Ami a rádióhallgatás iskolaválasztás szerinti alakulását illeti, elsőként az érdemel figyelmet, hogy – egyetlen régiót leszámítva – a legkevésbé népszerűnek a Kossuth Rádió műsorai bizonyultak. Méghozzá nem csupán a gyermekeik számára többségi nyelvű iskolát választók (Erdélyben közülük gyakorlatilag senki nem hallgatja a Kossuth Rádiót – mindössze 3,3 átlagpont), hanem a magyar iskolába járó gyerekek szüleinek körében is. Az említett kivételt a kárpátaljaiak jelentik, akik iskolaválasztásra való tekintet nélkül első helyen hallgatják a Kossuth Rádió műsorait.[16]

38. ábra

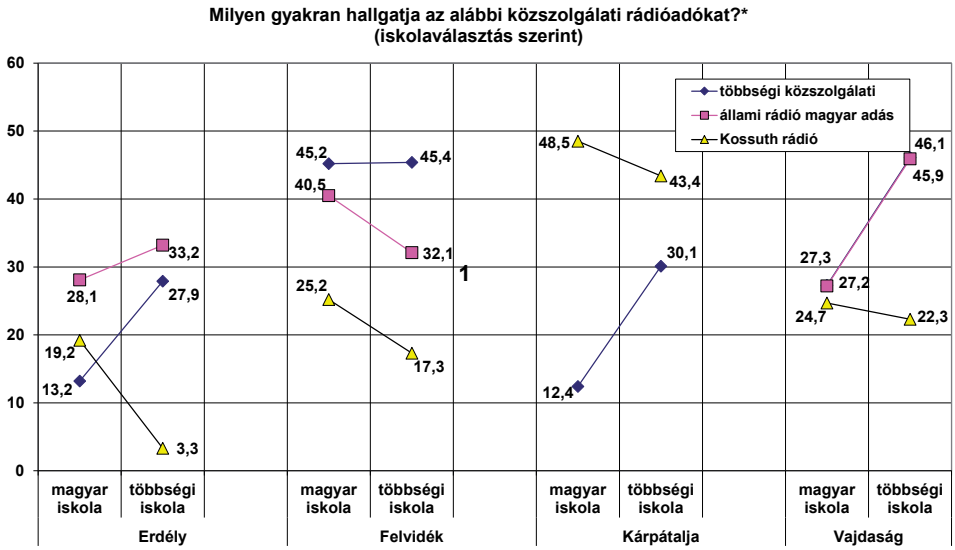

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

Az egyéb közszolgálati rádióadók nézettségi intenzitása nem tartogat sok meglepetést. Eddigi adataink fényében nem mondható meglepőnek ugyanis, hogy a Felvidéken mind a magyar, mind a szlovák iskolát választó szülők első helyen a szlovák közszolgálati rádió műsorait hallgatják. A többi régióban mindez csupán a többségi iskolába járó gyermekek szüleit jellemzi, akik ugyan számottevően nagyobb intenzitással hallgatják az ukrán, román és szerb közszolgálati rádiók műsorait, mint a magyar iskolát választók, ám nem az első helyen.

16 Mindez részben nyilván kapcsolatos azzal a fejleménnyel, hogy az ukrán állami rádió magyar adása megszűnt.

A többségi nyelvű közszolgálati rádiók hallgatottsági intenzitásának változása tekintetében elmondható, hogy ezeket Erdélyben és Kárpátalján hallgatják legkevésbé. A magyar iskolát választó szülők mindössze 12–13 a gyermekeiket többségi iskolába járatók pedig 28–30 átlagponttal, ami számottevő csökkenést mutat a korábban regisztrált értékekhez képest.

39. ábra

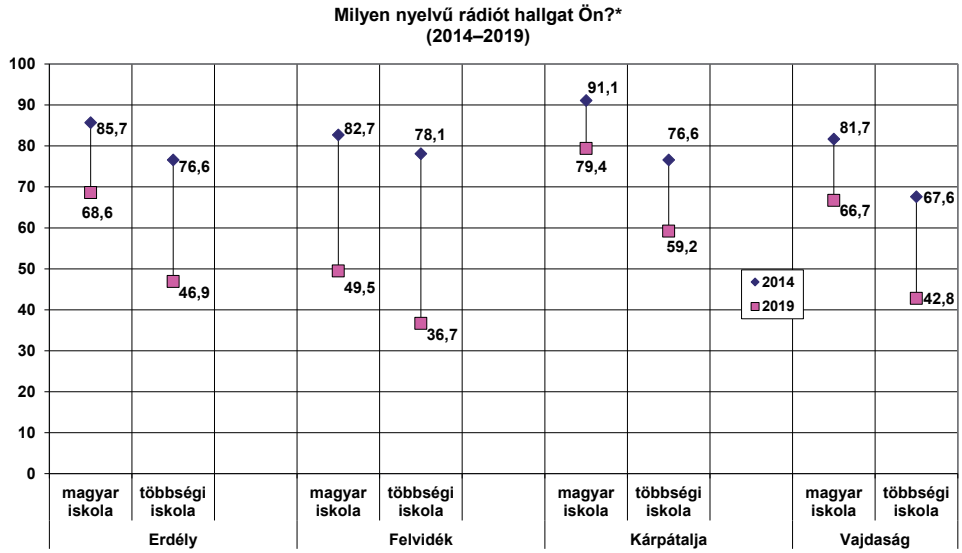

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

Ezzel ellentétes tendenciát mértünk viszont a Felvidéken és a Vajdaságban, ahol mindkét szülői kategória körében jelentősen nőtt a tárgyalt többségi nyelvű rádiók hallgatottsági intenzitása. Mindez leginkább a felvidéki magyar iskolát választókra érvényes, akik a 2011/2014-es adatokhoz képest jelenleg kiugróan magas, csaknem 20 átlagpontnyival növekedett gyakorisággal hallgatják inkább a szlovák közszolgálati rádiók műsorait, ami ugyanakkora érdeklődést mutat a többségi nyelvű közszolgálati rádiók műsorai iránt, mint a gyermekeiket szlovák iskolába járatók esetében (egyaránt 45 átlagpont).

A többségi nyelvű (állami) közszolgálati rádiók magyar adásainak követése terén a Felvidéken semmi változás nem történt a vizsgált nyolc éves időszak alatt: a magyar iskolát választók jelenleg is mintegy 10 átlagponttal hallgatják gyakrabban a tárgyalt műsorokat.

40. ábra

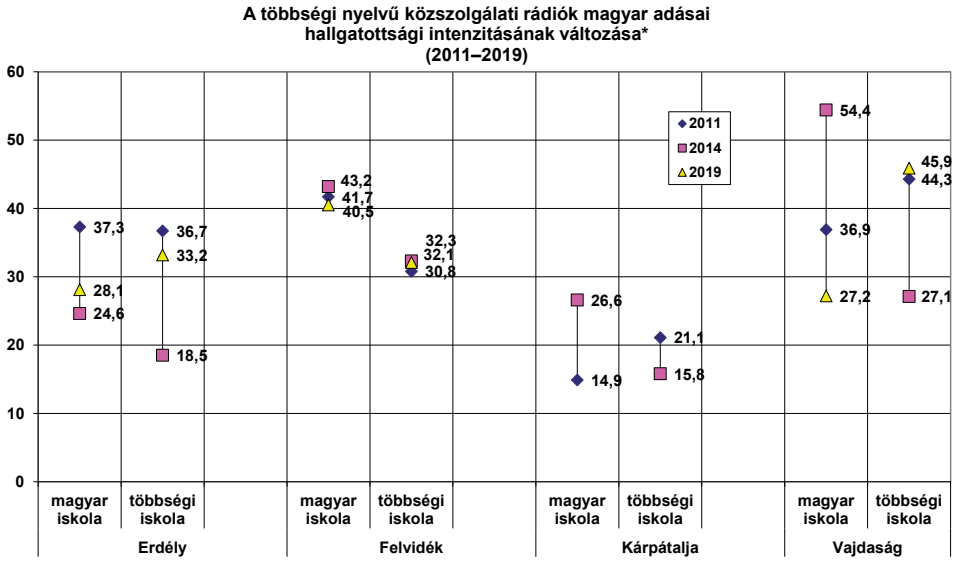

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

Erdélyben és a Vajdaságban ezzel szemben már sokkal számottevőbb elmozdulásokat mértünk, ami ráadásul igen furcsa tendenciát tükröz. Ez alatt az értendő, hogy az állami rádiók magyar adásait mindkét régióban nem a magyar, hanem a többségi iskolát választó szülők követik nagyobb intenzitással.[17]

17 Kárpátaljáról nincs adatunk, hiszen – amint azt említettük – az ungvári rádió magyar adása időközben megszűnt.

Az igazán aggodalomra okot adó tendenciát azonban mindegyik régióban egységesen a magyarországi közszolgálati rádióadók hallgatottságának változásával kapcsolatban regisztráltuk.

41. ábra

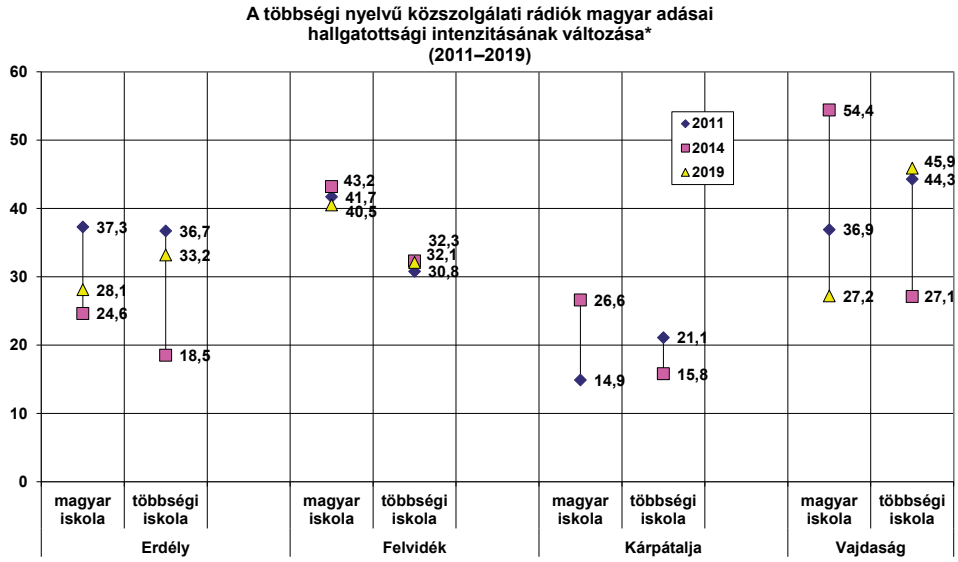

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

A grafikon adatsorai azt bizonyítják, hogy mindenütt drasztikusnak mondható arányban csökkent az anyaországból sugárzó közszolgálati rádiók hallgatottsági intenzitása, s nem csupán a többségi, hanem a magyar nyelvű iskolát választó szülők körében is. A csökkenés arányai önmagukért beszélnek, ezért csupán azt jelezzük, hogy három régióban már egyik alminta esetében sem haladja meg a 25 átlagpontot a magyarországi közszolgálati rádiók hallgatottsága, amit az erdélyi román iskolát választók esete példáz a legjobban, akik nyolc évvel ezelőtt még 40 átlagpontnyi intenzitással hallgatták a Kossuth stb. rádiók műsorait, jelenleg azonban gyakorlatilag már senki nem kapcsol a Magyarországról sugárzott közszolgálati rádióadókra.

A különböző kereskedelmi rádiók hallgatottsági gyakorisága terén mindegyik régióban jellemző tendencia, hogy a többségi iskolát választók hallgatják inkább a többségi nyelvű adókat (a Felvidéken egyedüliként a magyar iskolába járó gyerekek szülei is), a Vajdaságban például több mint háromszor gyakrabban (20,2 és 69,6 átlagpont).

42. ábra

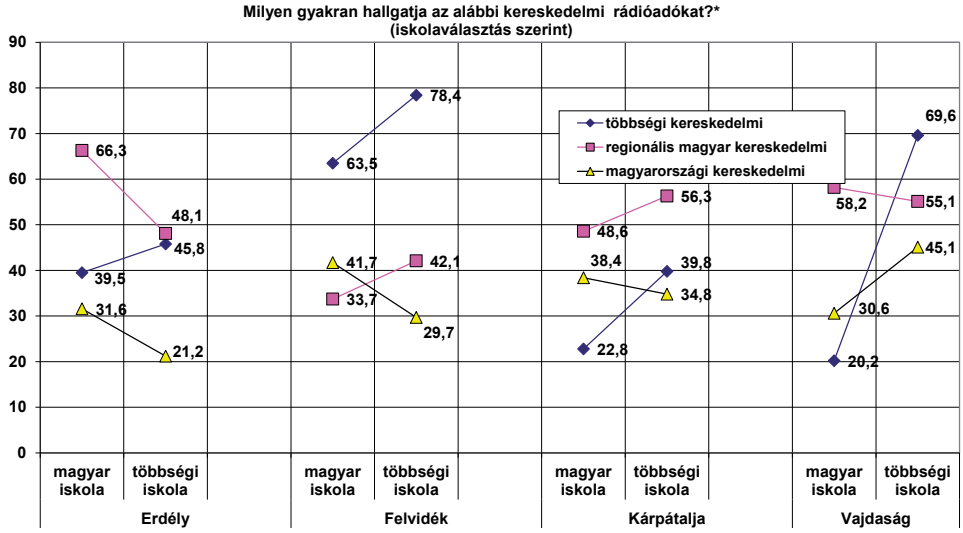

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

A magyarországi kereskedelmi rádiók regionális különbségre való tekintet nélkül csaknem mindenütt az utolsó helyet foglalják el, a regionális magyar nyelvű kereskedelmi adók azonban két régióban is az első helyre kerültek (Erdély, illetve Kárpátalja), és a Vajdaságban is erősek a pozícióik.

A többségi nyelvű kereskedelmi rádiók népszerűsége három régiót tekintve jelentősen megnőtt, s csupán Kárpátalján maradt a korábban mért relatíve alacsony szinten.

43. ábra

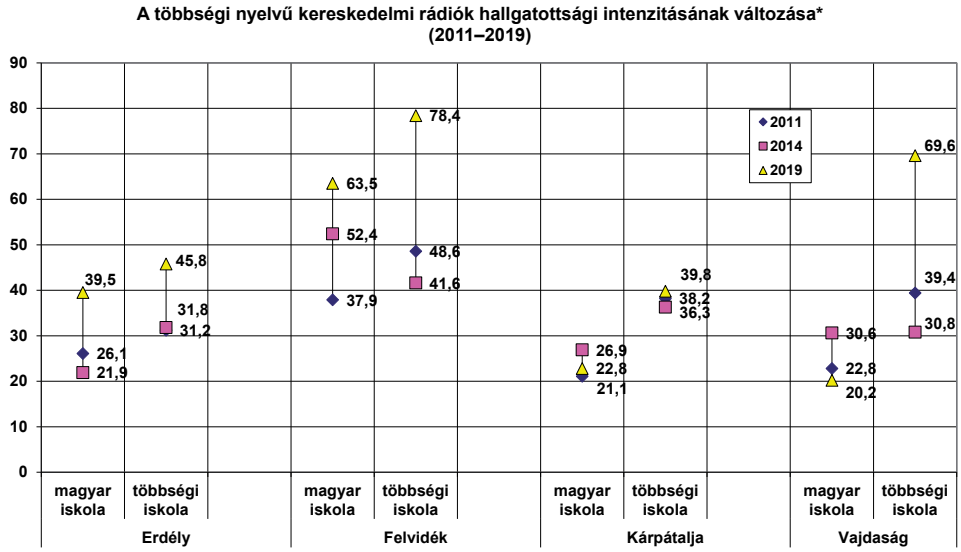

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

A növekedés mértéke természetesen mindenütt a többségi iskolát választók körében a legszámottevőbb (különösen a Felvidéken és a Vajdaságban kiugróan magas, 37–39 átlagpontnyi), ám jelenleg az erdélyi, illetve felvidéki magyar iskolát választók is már 17–26 átlagponttal gyakrabban hallgatnak többségi nyelvű kereskedelmi adókat a korábbi kutatásaink során tapasztaltnál.

Az anyanyelven való rádióhallgatás szempontjából némiképpen kedvezőnek mondható tendencia, hogy a helyi/regionális magyar nyelven sugárzó kereskedelmi rádiók pozíciói mindenütt megerősödtek, vagy legalább a korábbi szinten maradtak.

44. ábra

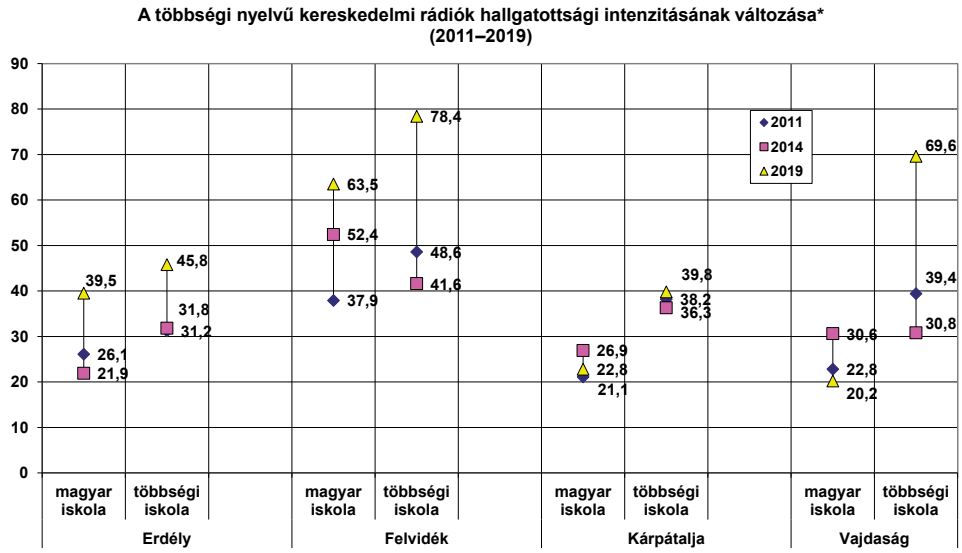

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

E téren továbbra is az erdélyi kereskedelmi rádiók használata kiugró mértékű (66,3 átlagpont), ám csaknem mindenütt igen számottevően nőtt a tárgyalt rádióadók hallgatottsága. Érdekes módon különösen a gyermekeik számára többségi iskolát választók körében, akik a Felvidéken 22, Kárpátalján 45, a Vajdaságban pedig 47 átlagponttal követik intenzívebben a regionális magyar nyelvű kereskedelmi rádiók műsorait, mint 2011/2014-ben.

A magyarországi kereskedelmi rádiók hallgatottsági intenzitása a Felvidéken esett vissza a leginkább: a szlovák iskolát választók körében 36 átlagpontos csökkenéssel már nem éri el a 30 átlagpontot.

45. ábra

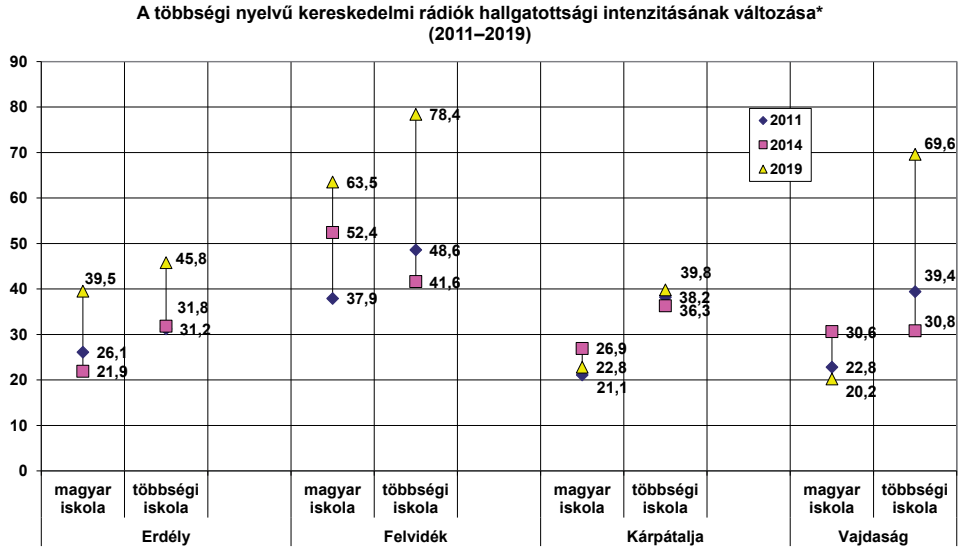

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

A többi régióban ezeknek a rádióknak a hallgatottsága vagy a korábbi relatíve alacsony szinten maradt (Kárpátalja), vagy némi növekedést mutat (például az erdélyiek, valamint a szerb iskolába járó gyerekek szülei esetében).

3.3.5. Rádiós műsortípus preferenciák

A rádióban sugárzott műsortípusok hallgatottsági gyakorisága terén az összminta alapján az alábbi főbb tendenciák érvényesülnek.

A hírműsorok hallgatottsága a televíziós hírek nézettségéhez hasonlóan kiugró mértékűnek mondható (65,5–80,5 átlagpont), emellett a közéleti, elemző és vitaműsorok iránt is relatíve magas az érdeklődés (21,9–30,1 átlagpont). A kivételt ezúttal is a vajdaságiak jelentik, akiknek rádióhallgatási szokásai a hírekkel kapcsolatban apolitikusabb beállítottságról tanúskodnak a többi régióban élőkhöz képest.

10. táblázat

Rádiós műsortípus preferenciák – Hallgatottsági intenzitás*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
Politikai/közéleti műsorok				
hírek, hírműsorok	65,5	68,8	80,5	52,1
közéleti, elemző, és vita műsorok	21,9	30,1	29,1	23,1
a határon túli magyarság számára szóló műsorok	25,5	42,3	58,4	39,9
Tömegkulturális műsorok				
szórakoztató műsorok, kabaré	48,4	40,1	55,9	63,6
pop /rock, könnyűzenei műsorok	77,3	60,6	74,3	71,2
Értékőrző/ismeretterjesztő műsorok				
kulturális műsorok	41,1	32,2	43,2	37,6
vallási műsorok általában	15,8	13,6	36,4	23,6
mise, istentisztelet közvetítés	11,1	12,3	28,7	17,1
tudományos, történelmi műsorok	17,9	20,1	35,1	27,4
környezetvédelmi műsorok	15,7	16,3	17,9	25,6
hangjáték, rádiójáték	29,3	16,3	17,9	25,6
népzenei műsorok	42,9	32,8	34,9	43,6
nyelvművelő műsorok	23,8	13,2	18,1	24,6
klasszikus zenei műsorok	53,1	22,6	29,2	30,2

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

A tömegkulturális rádióműsorok közül mindegyik régióban a könnyűzenei műsoroké a vezető szerep (60,6–77,3 átlagpont), míg az értékőrző/ismeretterjesztő adások terén a kulturális és népzenei, valamint a klasszikus zenét sugárzó műsorok hallgatottsági intenzitása mutatkozott a leginkább népszerűnek. A határon túli magyarság számára sugárzott műsorokat ismét az erdélyiek követik legkevésbé, ám a többi régióban ezeket nagyobb intenzitással hallgatják (39,9–58,4 átlagpont), mint azt a hasonló tartalmú televízió-műsorszámok esetében tapasztaltuk.

Iskolaválasztás szerint a rádiós hírműsorok hallgatottsága terén érdemleges különbséget egyik régióban sem tapasztaltunk, ugyanis rádiós híreket a magyar, illetve többségi iskolát választók közel ugyanolyan intenzitással hallgatnak. Közülük legkevésbé a vajdaságiak, leginkább pedig a kárpátaljaiak.

46. ábra

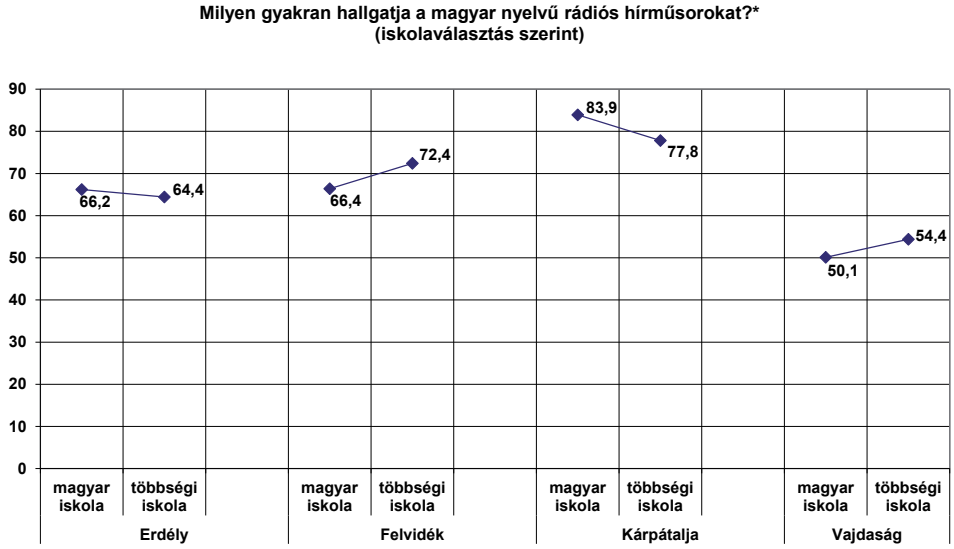

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

Ami a magyar nyelvű rádiós hírműsorok hallgatottsági intenzitásának változását illeti, közel ugyanaz a helyzet, mint azt az előbbiekben tapasztaltuk: a leginkább hírfogyasztónak bizonyult kárpátaljaiak a korábbi kimagasló mértékben hallgatnak hírműsorokat és egy-két kivételtől eltekintve a többi régióban sem mértünk említést érdemlő módosulást. Az ugyan látható, hogy a hírműsorok hallgatottsága mindenütt csökkenő tendenciát mutat, amelynek mértéke azonban nem számottevő.

47. ábra

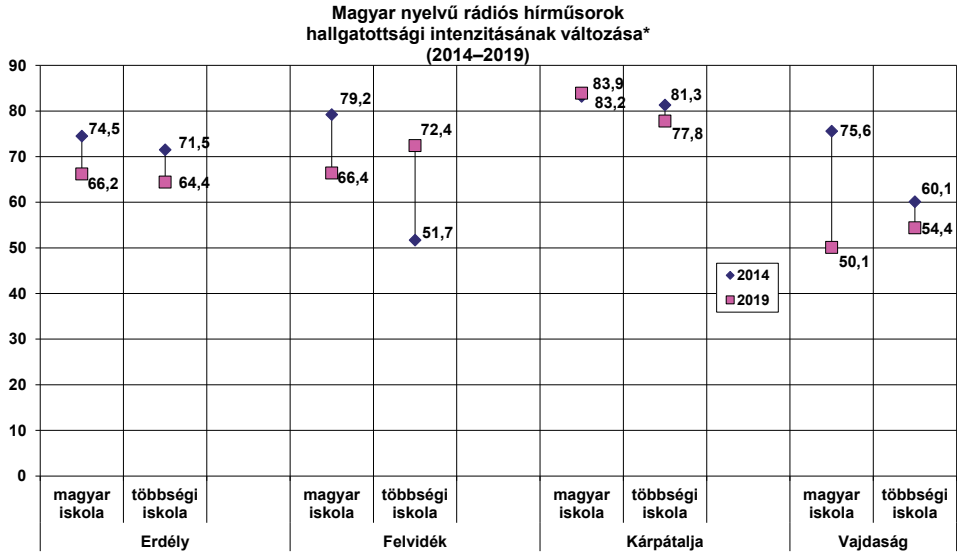

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

A ritka kivételek között említhető, hogy a szlovák iskolát választó szülők több mint 20 átlagponttal gyakrabban kapcsolnak a magyar nyelvű rádióhírekre mint négy évvel ezelőtt, a vajdasági magyar iskolába járó gyerekek szülei viszont ezalatt az időszak alatt 25 átlagpontnyit veszítettek érdeklődésükből a magyar rádiók hírműsorai iránt.

Közel sem ilyen relatíve kiegyensúlyozott a helyzet azonban a határon túli magyarság számára készült rádiós műsorszámokkal kapcsolatban. Erdélyben és a Felvidéken ugyan mindkét iskolatípust választók közel ugyanolyan (rendkívül alacsony) arányban hallgatják a rádiók számukra készült műsorait, ám a gyermekeiket magyar iskolába járató kárpátaljaiak 30, a vajdaságiak 23 átlagponttal nagyobb gyakorisággal kapcsolnak a tárgyalt műsorokra, mint a többségi iskolát választó szülők.

48. ábra

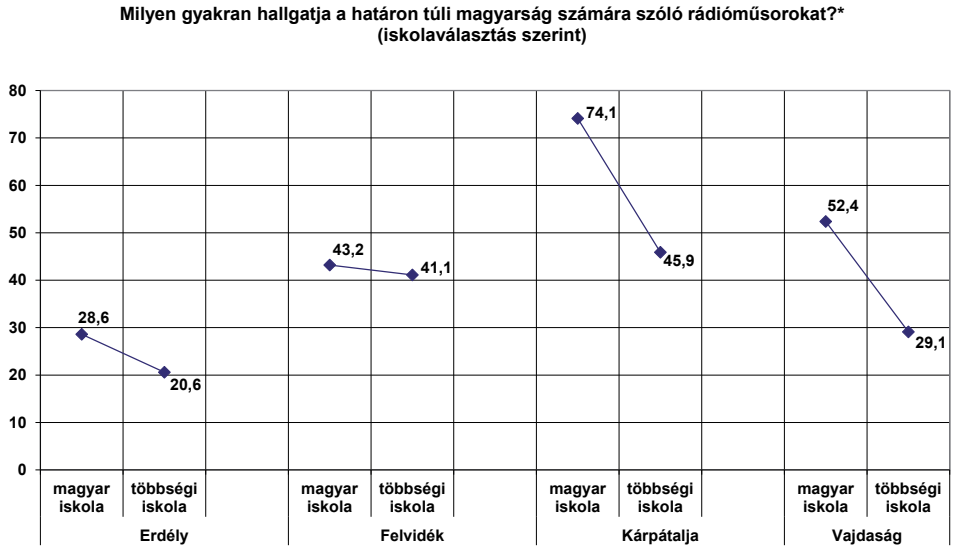

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

Ami az értékőrző/ismeretterjesztő rádiós műsorszámok iskolaválasztás szerinti hallgatottságának említésre érdemes főbb tendenciáit illeti, elmondható, hogy a kulturális műsorokkal kapcsolatban mutatható ki a legnagyobb különbség a magyar iskolát választók javára. Ezeket az erdélyi, a kárpátaljai és a felvidéki magyar iskolát választók egyaránt 16 átlagponttal hallgatják gyakrabban, mint az ott élő többségi iskolába járó gyerekek szülei, amely arány a Vajdaságban úgyszintén meghaladja a 10 átlagpontot. (A többi műsortípussal kapcsolatos egyéb részleteket lásd: 12–13. táblázat)

Idősorosan mindez úgy alakult, hogy az erdélyiek iskolaválasztásra való tekintet nélkül, Kárpátalján és a Vajdaságban pedig a többségi iskolát választók körében csökkent a határon túli magyarság számára készülő rádióműsorok hallgatottsága.

49. ábra

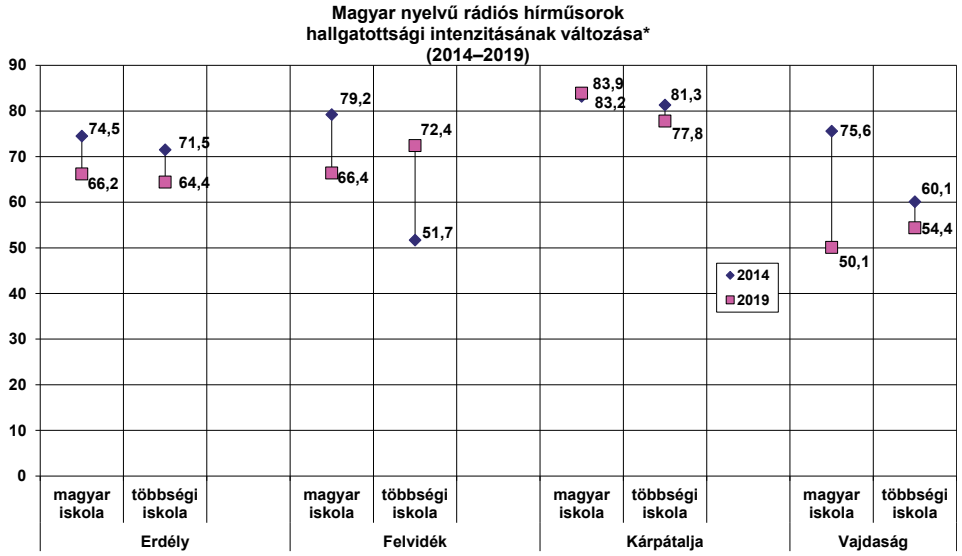

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

A kárpátaljai és vajdasági magyar iskolába járó gyerekek szülei ezzel szemben a korábban mértnél intenzívebben hallgatják a tárgyalt műsorokat. Hasonlóan az – újfent kakukktojásként megjelenő – felvidékiekhez, ahol a magyar iskolát választók körében csökkent, a szlovák iskolát választók esetében pedig nőtt a magyar nyelvű rádiós hírműsorok hallgatottsága.

11. táblázat

Rádiós műsortípus preferenciák – Hallgatottsági intenzitás*

	Erdély		Felvidék	
	magyar iskola	**többségi iskola**	**magyar iskola**	**többségi iskola**
Politikai/közéleti műsorok				
hírek, hírműsorok	66,2	64,4	66,4	72,4
közéleti, elemző, és vita műsorok	24,3	17,4	27,5	33,8
a határon túli magyarság számára szóló műsorok	28,6	20,6	43,2	41,1
Tömegkulturális műsorok				
szórakoztató műsorok, kabaré	54,7	38,5	32,4	50,2
pop /rock, könnyűzenei műsorok	76,5	78,8	62,7	57,6
Értékőrző/ismeretterjesztő műsorok				
kulturális műsorok	47,2	31,4	38,5	22,8
vallási műsorok általában	14,7	17,3	11,3	13,8
mise, istentisztelet közvetítés	7,1	17,3	11,3	13,8
tudományos, történelmi műsorok	20,9	13,2	20,8	18,6
környezetvédelmi műsorok	17,8	11,9	14,2	19,1
hangjáték, rádiójáték	24,1	37,9	14,2	19,1
népzenei műsorok	45,7	38,5	36,3	27,5
nyelvművelő műsorok	30,2	13,3	16,4	8,5
klasszikus zenei műsorok	59,3	43,1	30,1	11,9

**100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

12. táblázat

Rádiós műsortípus preferenciák – Hallgatottsági intenzitás*

	Kárpátalja		Vajdaság	
	magyar iskola	többségi iskola	magyar iskola	többségi iskola
Politikai/közéleti műsorok				
hírek, hírműsorok	83,9	77,8	50,1	54,4
közéleti, elemző, és vita műsorok	43,3	17,8	20,3	26,5
a határon túli magyarság számára szóló műsorok	74,1	45,9	52,4	29,1
Tömegkulturális műsorok				
szórakoztató műsorok, kabaré	68,1	45,6	60,9	66,8
pop /rock, könnyűzenei műsorok	76,1	72,9	75,1	63,9
Értékőrző/ismeretterjesztő műsorok				
kulturális műsorok	52,2	36,1	43,7	32,6
vallási műsorok általában	41,5	32,4	20,2	27,6
mise, istentisztelet közvetítés	32,7	25,6	13,2	21,4
tudományos, történelmi műsorok	43,1	28,4	23,8	31,6
környezetvédelmi műsorok	37,4	28,4	28,3	35,7
hangjáték, rádiójáték	22,8	14,1	23,8	35,7
népzenei műsorok	37,5	32,8	37,9	50,2
nyelvművelő műsorok	21,2	15,8	15,1	35,8
klasszikus zenei műsorok	27,5	30,5	27,3	33,7

**100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Végezetül bemutatjuk a magyar nyelvű kulturális rádióműsorok hallgatottságának időbeli módosulását. E téren egyöntetű tendenciaként jelentkezik a tárgyalt műsorszámok háttérbe szorulása, éspedig nemcsak a többségi iskolát választók körében. Ezt példázza, hogy a felvidéki magyar iskolát választók anyanyelvükön sugárzott kulturális rádióműsorok iránti érdeklődése négy év alatt mintegy 15 átlagpontnyit zuhant.

50. ábra

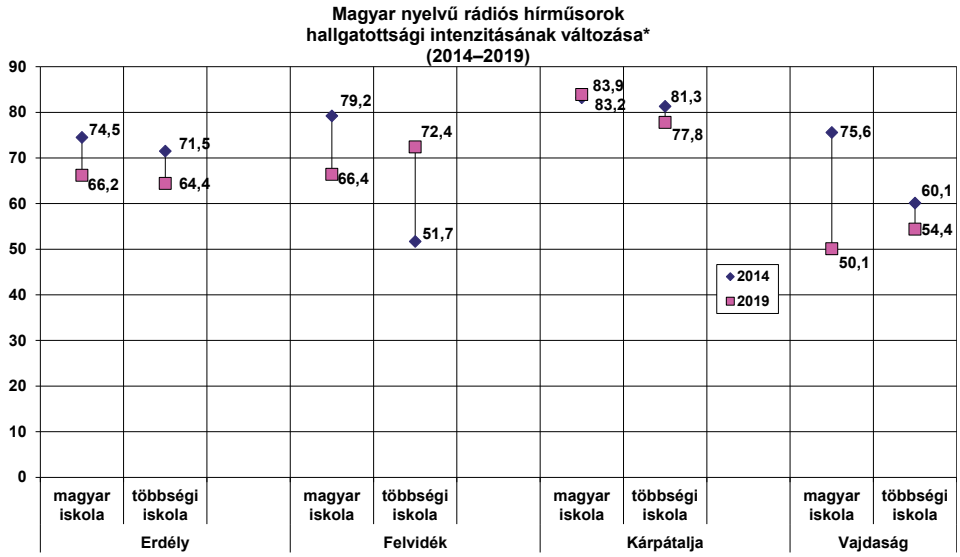

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja……100-gyakran hallgatja*

Ilyen mértékű visszaesésről a többi régióban ugyan nem beszélhetünk a magyar iskolába járó gyerekek szülei esetében, sokkal inkább a korábbi szinten maradásról. Ezzel együtt jelenleg csupán egyetlen réteg, a kárpátaljai gyerekeik számára magyar iskolát választók körében hallgatnak gyakrabban magyar nyelvű kulturális rádióműsorokat a 2014-es állapothoz képest.

3.4. A nyomtatott sajtótermékek használata

Noha kutatásunk során ezúttal is döntően az elektronikus médiafelületek használatát vizsgáltuk, és a médiapiacon korábbi pozícióikból drasztikusan vesztő nyomtatott sajtótermékek (napi és hetilapok, folyóiratok) fogyasztása csupán érintőleg volt tárgya adatfelvételünknek, az ezzel kapcsolatban regisztrált tendenciák nem minden tanulság nélkül valók. A következőkben ezek vázlatos bemutatására kerül sor.

13. táblázat

Nyomtatott sajtótermék preferenciák*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
többségi nyelvű országos lapok	25,3	51,2	15,5	30,4
többségi nyelvű helyi lapok	37,6	40,5	26,8	32,4
erdélyi, felvidéki stb. magyar lapok	54,9	55,3	71,3	46,7
egyéb magyar regionális és helyi lapok	37,1	45,5	41,2	20,7
magyarországi napilapok	11,1	21,7	17,5	7,1
magyarországi hetilapok, folyóiratok	20,7	27,8	21,3	18,2

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem olvassa….100-gyakran olvassa*

Adataink alapján elmondható, hogy – amint azt korábbi kutatásunkban a határon túli magyar fiatal korosztály esetében is tapasztaltuk – mindegyik régióban elsősorban a helyi, regionális magyar nyomtatott sajtótermékek foglalják el a vezető helyet (46,7–71,3 átlagpont között). Ez a használati gyakoriság relatíve alacsony Erdélyben, illetve leginkább a Vajdaságban, ami az utóbbi régióban érthető az ilyen jellegű kiadványok csekély száma miatt, Erdélyben azonban már sokkal kevésbé, hiszen az ottani magyar nyelvű nyomtatott regionális sajtókínálat összehasonlíthatatlanul gazdagabb, mint a többi vizsgált régióban.

A fentieken túl figyelemre méltó a magyarországi nyomtatott sajtó rendkívül alacsony mértékű fogyasztása (a napilapok esetében ez mindössze 7,1–21,7 átlagpontot tesz ki), ami még inkább felértékeli a Magyarországról sugárzó elektromos médiafelületek (televízió, rádió) fontosságát, hiszen a határon túli magyarok anyanyelvükön döntően ezekből, s – amint láthatjuk – nem a nyomtatott sajtóból tájékozódnak.

A többségi nyelvű sajtótermékekkel kapcsolatos adatsorok sok meglepetést nem tartogatnak, az arányok azonban igencsak tanulságosak. A magyar iskolát választók ezeket – egyetlen kivételtől eltekintve – igen számottevően kevesebbszer használják (mindössze 12,7–26,4 átlagpont között) mint a gyerekeiket többségi iskolába járatók (25,5–50,3 átlagpont).

51. ábra

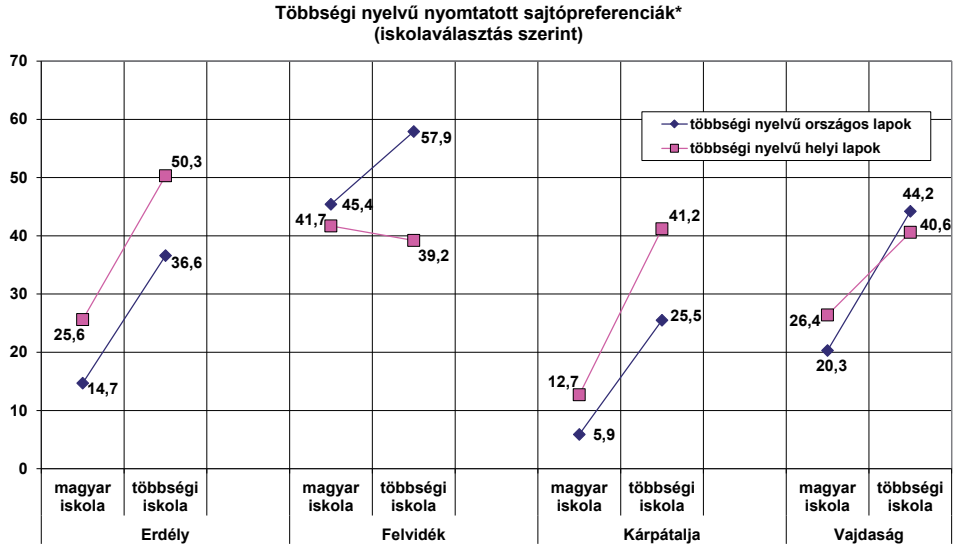

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem olvassa……100-gyakran olvassa*

Az említett kivétel ezúttal is a felvidékieket jellemzi, ahol a magyar iskolát választók kiugró mértékben olvassák a szlovák nyomtatott sajtót (41,7–45,4 átlagpont között), olyannyira, hogy a szlovák nyelvű helyi, regionális lapokat gyakrabban használják, mint a szlovák iskolába járó gyermekek szülei.

A népszerűség szempontjából mindegyik régióban vezető magyar nyelvű regionális sajtótermékek olvasási gyakoriságával kapcsolatban az előbbihez hasonló mértékű különbségeket ugyan nem regisztráltunk, ám iskolaválasztás szerint itt is élesen elkülönülő megoszlásokat láthatunk.

52. ábra

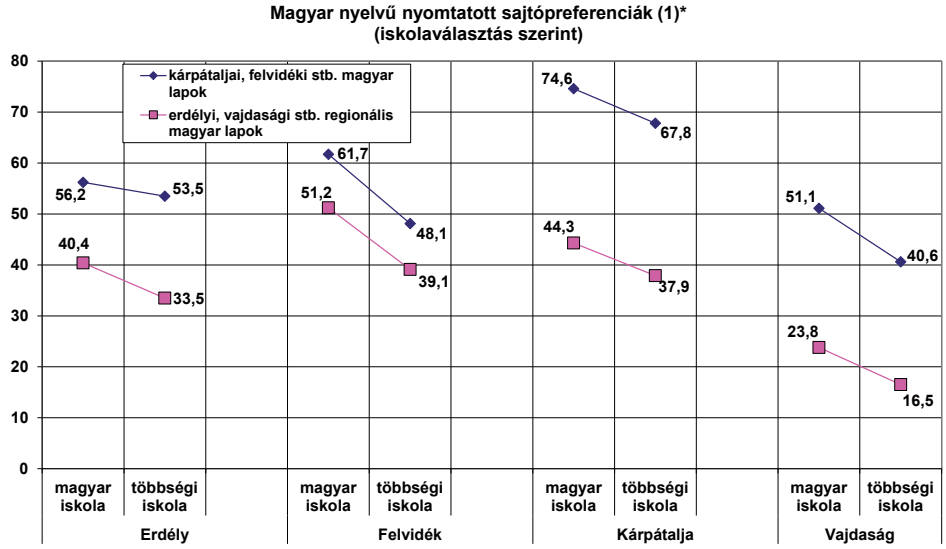

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem olvassa……100-gyakran olvassa*

Néhány kivételtől eltekintve általános tendenciaként mondható el, hogy a magyar iskolát választó szülők jelentős, a 10 átlagpontot meghaladó arányban olvassák gyakrabban a magyar regionális lapokat a többségi iskolát végző gyerekek szüleihez képest. Mindez csupán az erdélyieket nem jellemzi, ahol a román iskolát választók csupán néhány átlagponttal kisebb arányban olvasnak magyar nyelvű nyomtatott sajtóterméket, mint a magyar iskolába járó gyermekek szülei.

Amint azt az imént láthattuk, a legalacsonyabb olvasottsági gyakorisággal bíró magyarországi nyomtatott sajtó használata terén iskolaválasztás szerint jelentősen megoszló gyakorlatot tapasztaltunk. Mindez azt jelenti, hogy a többségi iskolát választók mindössze 4,6–18,4 átlagpont között olvasnak magyarországi napilapokat.

A magyarországi hetilapok esetében a két almintába tartozók között Erdélyben és a Felvidéken a legszámottevőbb a különbség, ahol a magyar iskolát választók másfélszer–kétszer nagyobb gyakorisággal olvassák ezeket, mint a többségi iskolát választó szülők.

53. ábra

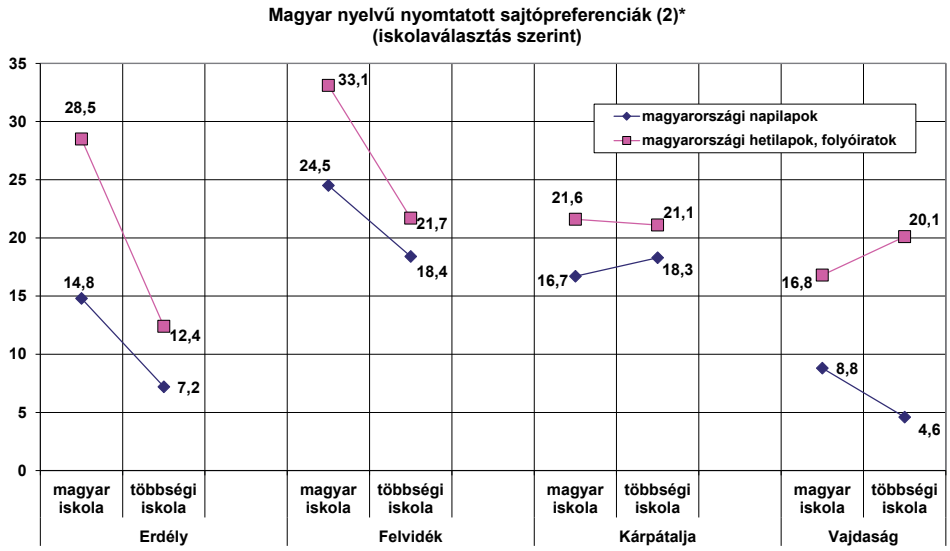

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem olvassa……100-gyakran olvassa*

Ehhez képest ezúttal is regisztráltunk atipikus megoszlásokat, melyek közül említésre méltó, hogy Kárpátalján a magyarországi sajtótermékeket közel azonos intenzitással fogyasztják a két különböző iskolát választók, a Vajdaságban pedig a magyarországi hetilapokat, illetve folyóiratokat a gyermekeiket szerb iskolába járatók forgatják néhány átlagponttal nagyobb gyakorisággal.

3.5. Internethasználati szokások változása

3.5.1. Az internetet nem használók részaránya

Az elmúlt években publikált médiakutatási összehasonlító elemzéseinkben szerteágazó adatsorok segítségével mutattuk be az internethasználat mindent elsöprő dominanciáját a határon túli magyarság információs bázisában. Noha az internetet nem használók részaránya már eddig is

kivétel nélkül töredékmegoszlásokban volt csupán mérhető, ezúttal extrém fejleményt regisztráltunk: a Kárpátalján és a Vajdaságban élő magyar szülők körében ugyanis egyetlen olyan válaszadó sem került a mintasokaságba, akik ne interneteznének. Mindebben ugyan szerepet játszhat a relatíve alacsony elemszám, ám ezen adatok alapján nagyon valószínű, hogy egy ezres mintán sem haladná meg az 1%-ot az internetet soha nem használók részaránya.

54. ábra

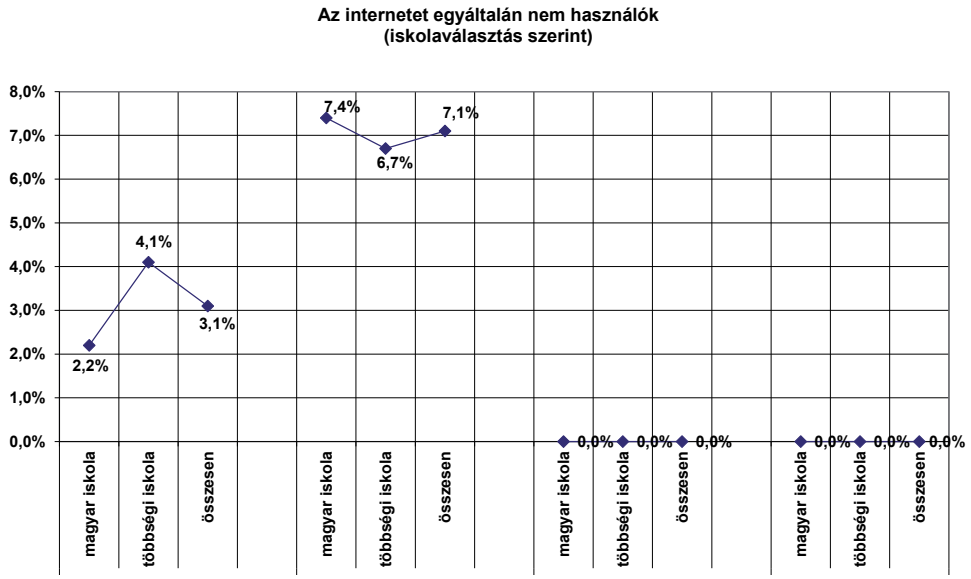

A mintavétel nagyságából adódó esetleges pontatlanság sokkal inkább érvényes lehet a felvidékiek esetében (7,1% nem internetező), hiszen a BFI korábbi kutatásai már az internet korai megjelenése óta folyamatosan azt bizonyítják, hogy elterjedése a többi régióban élő határon túli magyarokhoz képest éppen a felvidékiek körében volt folyamatosan a legintenzívebb.

A realitásokat tehát alighanem leginkább az erdélyi adatok tükrözik, ahol 3,1% internetet nem használó szülőt találtunk.

A grafikonon látható adatsorok azonban önmagukért beszélnek, következésképpen további elemzést nem tesznek szükségessé. Egyetlen kérdés felmerülésén kívül: vajon már a következő, vagy csupán az azt követő kutatásunk során válik okafogyottá a grafikonos ábrázolás, hiszen várhatóan egyik határon túli magyar régióban sem találunk majd internetet nem használó válaszadót.

Az internethasználat időbeli változása, tehát az internetezők arányának drasztikus csökkenése semmilyen kommentárt nem kíván. A legkiugróbb elmozdulást a kárpátaljai szülők körében tapasztaltuk, akik közül nyolc évvel ezelőtt még minden ötödik válaszadó nem használta az internetet, hasonlóan a román iskolát választóhoz.

55. ábra

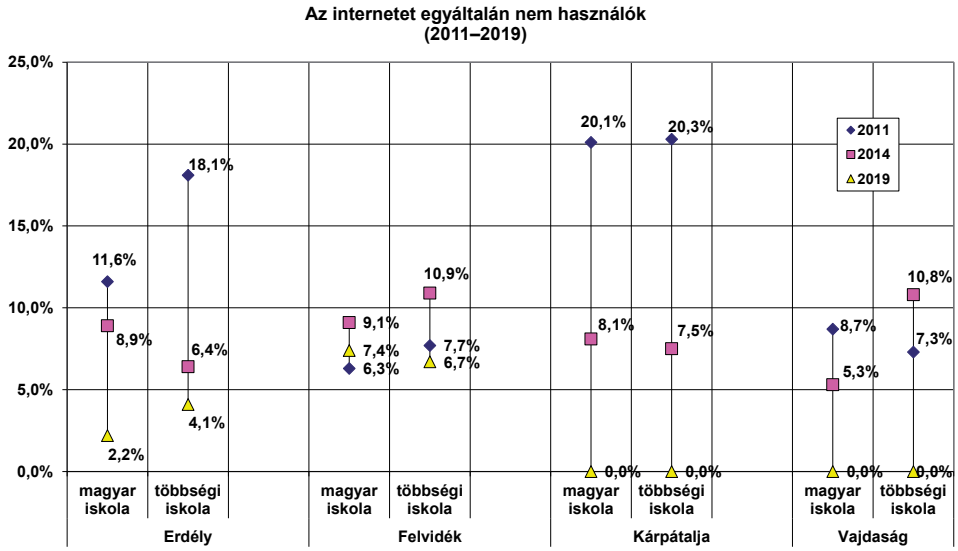

Amint említettük, a felvidékiek esetében bizonyult a legcsekélyebbnek a csökkenés mértéke, igaz ugyan, hogy a korábbi méréseink során ebben a régióban már eleve itt voltak a legkevesebben az internetet nem használók.

3.5.2. Az internethasználat gyakorisága

Az internetfüggőség bemutatott aránya természetesen rejt mind pozitív, mind negatív tendenciákat, melyeket az internetezés nyelvi, illetve tartalmi vonatkozásaival foglalkozó következő alfejezetekben vizsgálunk.

Elsőként azonban az internethasználat intenzitását mutatjuk be, melynek során az internetezés gyakoriságát, valamint a napi ráfordított idő mennyiségét tárgyaljuk.

56. ábra

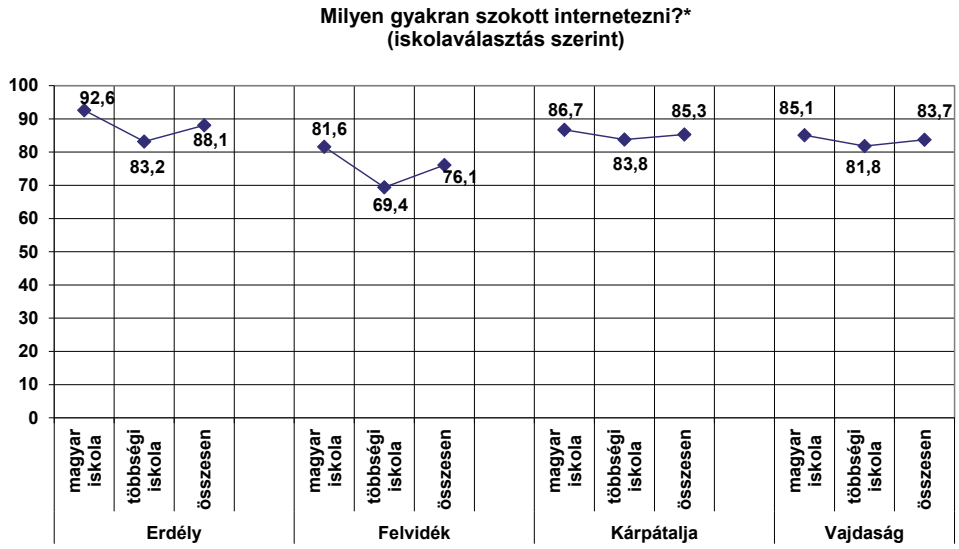

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-naponta többször*

Az előbbi tekintetében mind a régiók, mind az iskolaválasztás szerint csupán minimális különbségeket regisztráltunk. A három régióban 83,7 és 88,1 átlagpont közötti internethasználat gyakoriság mellett iskolaválasztás szerint Kárpátalján és a Vajdaságban ugyanakkora intenzitást mértük, ami csupán Erdélyben és a Felvidéken mutat 10 átlagpont körüli eltérést a magyar iskolát választók javára.

Mindez azt mutatja, hogy nem csupán az internethasználat előbb látott nagysága, de az intenzitása is egyaránt érinti mind a különböző határon túli magyar régiókban élők, mind az iskolaválasztás tekintetében eltérő szülői rétegeket.

Az internethasználat gyakoriságának változása szemléletesen illusztrálja a világháló brutális mértékű térnyerését. Mindössze nyolc évvel ezelőtt a legtöbb régióban még csupán 21-42 átlagpontnyi gyakorisággal használták a határon túli magyar szülők az internetet (csak a felvidékiek esetében volt relatíve intenzívebb), ami jelenleg már 81–92 átlagpontot tesz ki.

57. ábra

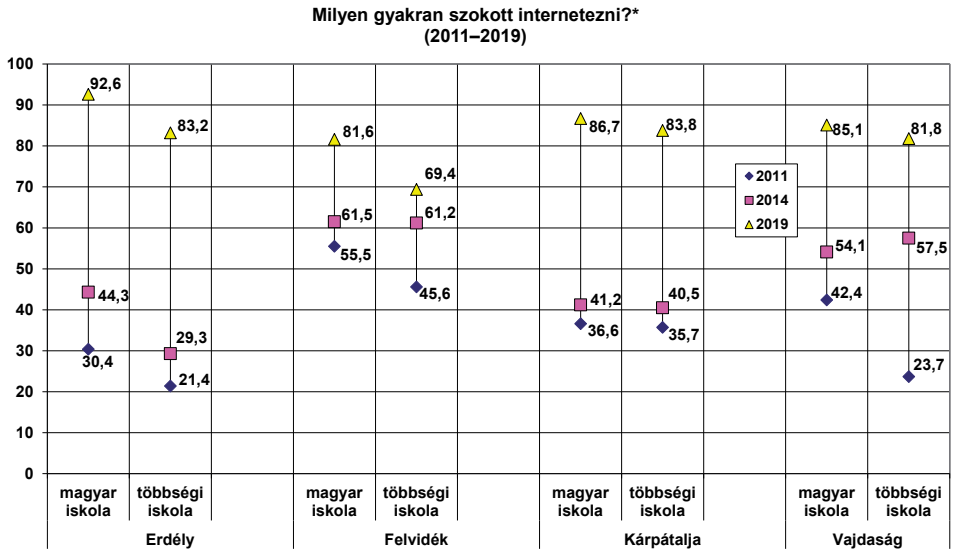

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-naponta többször*

Miután a növekedés mértéke mindenütt a korábban mért értékek többszörösét mutatják, elmondható, hogy ami az internethasználat intenzitását illeti, alighanem végérvényesen az elektronikus médiafelületek első számú, domináns tényezője marad. Ez indokolja, hogy az internetezés tartalmi vonatkozásait, illetve annak a vizsgált időszakban bekövetkezett változásait is részletesen bemutassuk.

Az internethasználatra fordított napi időmennyiség

Az internetezésre fordított napi időmennyiség szempontjából az előbbiekhez képest már találtunk említésre érdemes eltéréseket is. A legtöbb időt a felvidéki magyar szülők töltik az interneten (143,6 perc), a legkevesebbet pedig a vajdaságiak (109,9 perc). Köztes értékeket az erdélyiek (125,6 perc) és a kárpátaljaiak (115,6 perc) körében mértünk, ahol a magyar, illetve többségi iskolát választók internetezési gyakorlata között nincs számottevő különbség a napi időmennyiség szempontjából.

58. ábra

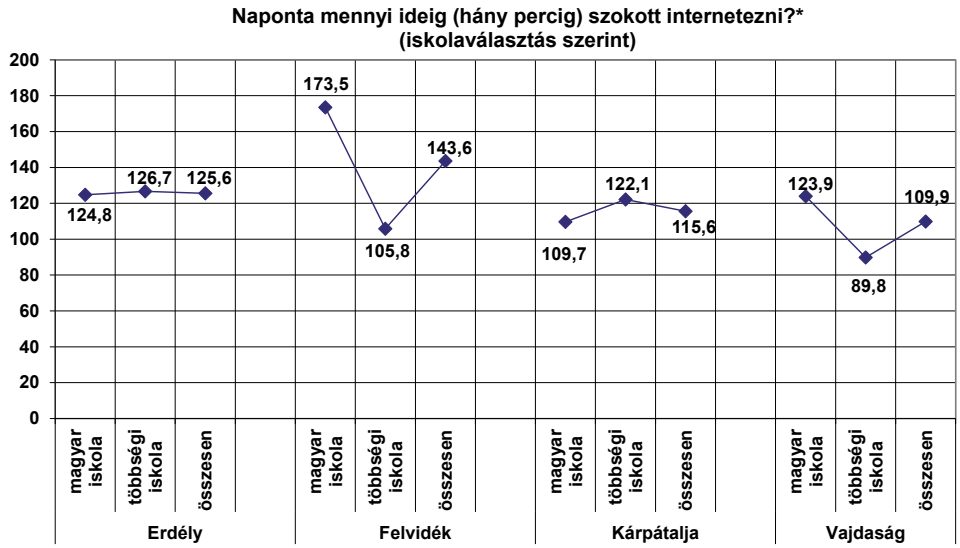

Lényegesen jelentősebb különbségeket találtunk ezzel szemben a Vajdaságban, illetve a Felvidéken: az előbbi régióban a gyerekeiket szerb iskolába járató szülők mintegy fél órával interneteznek naponta kevesebbet a magyar iskolát választóknál, ami a felvidékiek esetében már meghaladja az egy órát a magyar iskolát választók javára.

3.5.3. Az internethasználat nyelvi dimenziói

Ami a jelen kutatásunk fő prioritásaként kezelt nyelvi vonatkozást illeti elmondható, hogy az internetes felületeket a határon túli magyar szülők anyanyelvükön a 60 átlagpontot meghaladó intenzitással használják. Kivételt ezzel kapcsolatban is a felvidékiek jelentik, akiknek körében mindössze 52,2 átlagpontot tesz ki a magyarul internetezők részaránya.

59. ábra

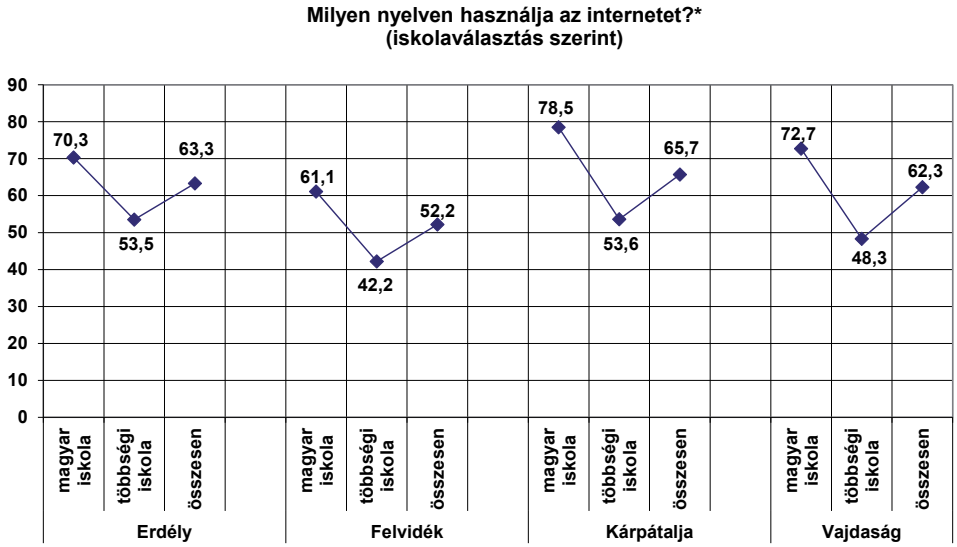

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelven……100- csak magyarul*

Iskolaválasztás szerint mindegyik régióban igen számottevő különbséget tapasztaltunk, hiszen amíg a magyar iskolát választó szülők három régióban is 70 (a Felvidéken 60) átlagpont fölötti mértékben használják anyanyelvükön az internetet, a többségi iskolába járó gyerekek szüleire ez már csupán 42,2–53,6 átlagpont közötti arányban érvényes.

Az interneten való nyelvhasználat változása mindegyik vizsgált szülői réteg esetében kivétel nélkül az anyanyelven való internetezés relatív háttérbe szorulását mutatja. Ez a legkevésbé a kárpátaljai szülők esetében jellemző, ám az erdélyi, leginkább pedig a felvidéki többségi iskolát választók a négy évvel korábbihoz képest már 13–14 átlagponttal kevésbé használják az internetet az anyanyelvükön.

60. ábra

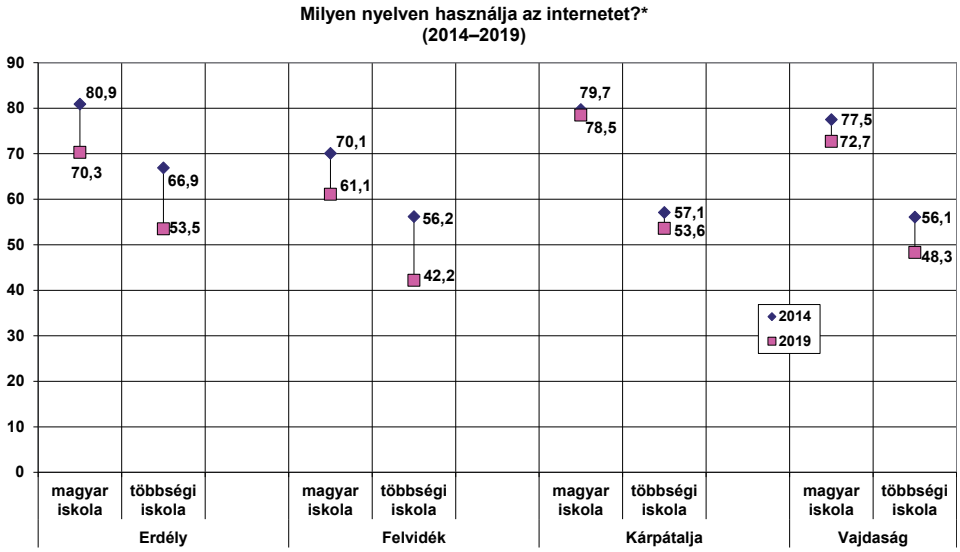

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelven……100- csak magyarul*

Amennyiben mindehhez hozzászámítjuk, hogy ugyancsak Erdélyben és a Felvidéken a gyermekeiket magyar iskolába járató szülők is immáron 10 átlagponttal kevésbé interneteznek magyarul, mint tették azt négy évvel ezelőtt, az anyanyelvi információs bázis relatív beszűküléséről beszélhetünk az identitásőrző határon túli magyar rétegek körében is. A tárgyalt folyamat – várhatóan negatív – alakulásának vizsgálata a további médiakutatások gyik igen fontos részét képezi majd.

A nyelvi szempontból eltérő konkrét honlap-típusokkal kapcsolatban azt találtuk, hogy a magyarországi honlapokat a legkevésbé az erdélyiek használják: mindössze 54,4 átlagpont, holott a többi régióban élők esetében ez az arány 66,4–77,3 átlagpont között mozog.

61. ábra

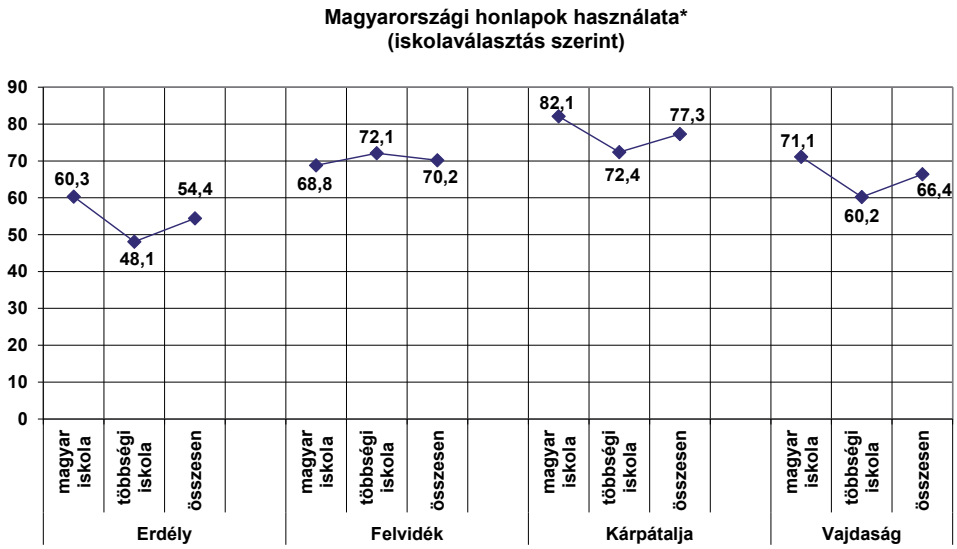

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Iskolaválasztás szerint elmondható, hogy a többségi iskolát választók jellemzően mintegy 10 átlagponttal használják kevésbé intenzíven a magyarországi honlapokat, a felvidékieket kivéve, ahol ezeket mindkét iskolát választók ugyanolyan, mintegy 70 átlagpont körüli mértékben látogatják.

A magyarországi honlapok használatának idősoros változására vonatkozó adatsorok azt mutatják, hogy 2011-hez képest ezeknek mindegyik vizsgált kategória esetében számottevően csökkent a látogatottsága – sajnálatosan a magyar iskolát választó szülők körében is –, vagy a 2014-ben mért szinten maradt.

62. ábra

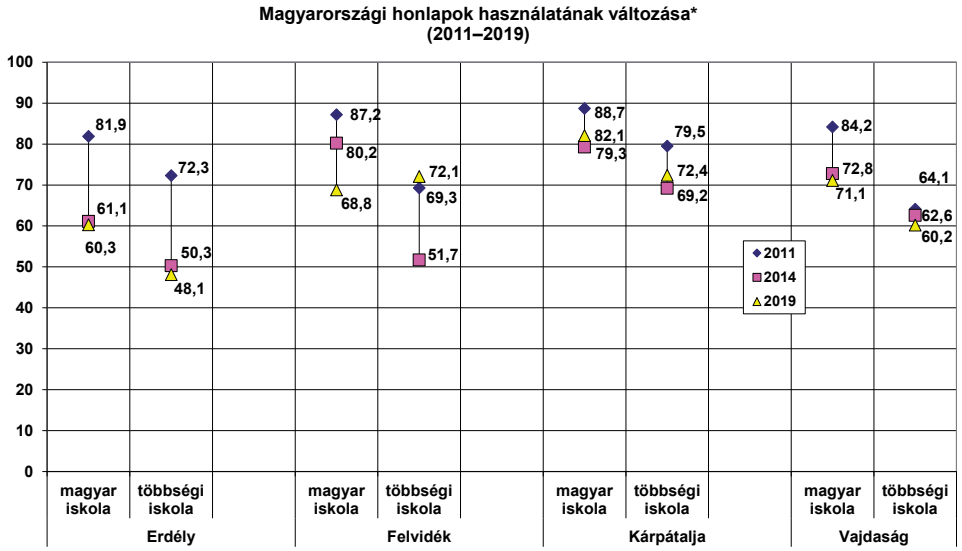

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Ezektől az általánosan érvényes tendenciáktól újra a felvidéki szülők gyakorlata tér el, ahol a magyar iskolába járó gyerekek szülei a nyolc éve mért állapothoz képest jelenleg 20 átlagponttal kisebb, a szlovák iskolát választók pedig ugyanilyen arányban nagyobb intenzitással használják a magyarországi honlapokat. Következésképpen egyedüli régióként itt fordul elő az a paradox helyzet, hogy az anyaországi honlapok a többségi nyelvű iskolás gyermekek szülei körében népszerűbbek, mint az anyanyelvi oktatást választóké.

A magyar nyelvű regionális honlapokkal kapcsolatban összességében elmondható, hogy ezek látogatottsága Erdélyben és Kárpátalján a legmagasabb (74,3–79,2 átlagpont). Az erdélyiek esetében ez 25 átlagponttal több, mint amit a magyarországi honlapok esetében mértünk, ami újabb bizonyítéka annak, hogy az ott élők anyanyelvi médiahasználata sokkal inkább előtérbe helyezi a regionális információforrásokat a magyarországi médiafelületekhez viszonyítva.

63. ábra

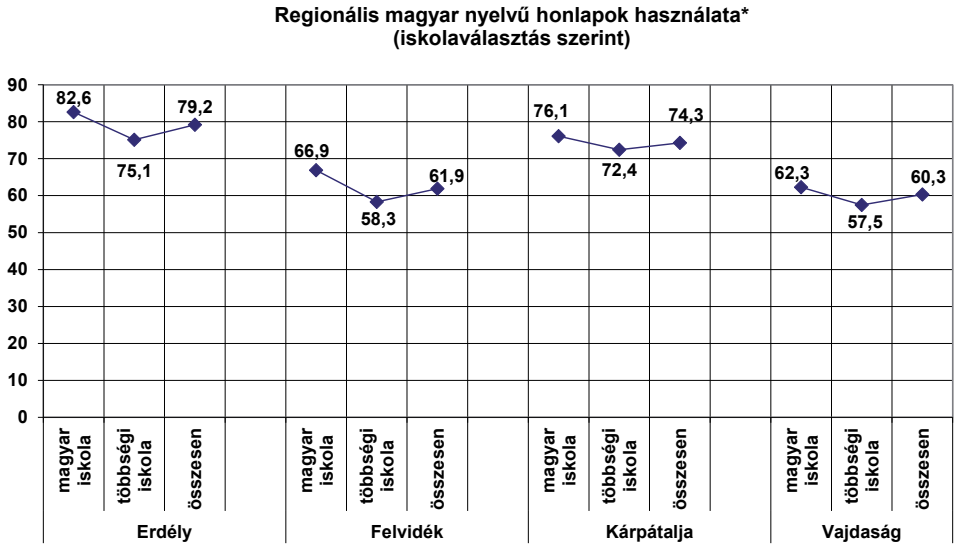

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

A következő, mindegyik régióra jellemző tendencia, hogy iskolaválasztás szerint a regionális honlapokat mindkét almintába tartozók közel azonos gyakorisággal követik. Következésképpen ezeket a lokális magyar nyelvű internetfelületeket a többségi iskolát választók is csaknem ugyanolyan arányban használják, mint a magyar nyelvű oktatásban részesülő gyermekek szülei.

A regionális magyar nyelvű honlapok használatának időbeli változása mindegyik régióban ritkán tapasztalható egyirányú tendenciát jelez. Ennek lényege, hogy a vizsgált időszakban (különösen pedig 2014 óta) a tárgyalt anyanyelvi internetfelületek használatának intenzitása az összes vizsgált alminta esetében számottevő növekedést mutat, s csupán a Vajdaságban maradt a korábbi szinten.

64. ábra

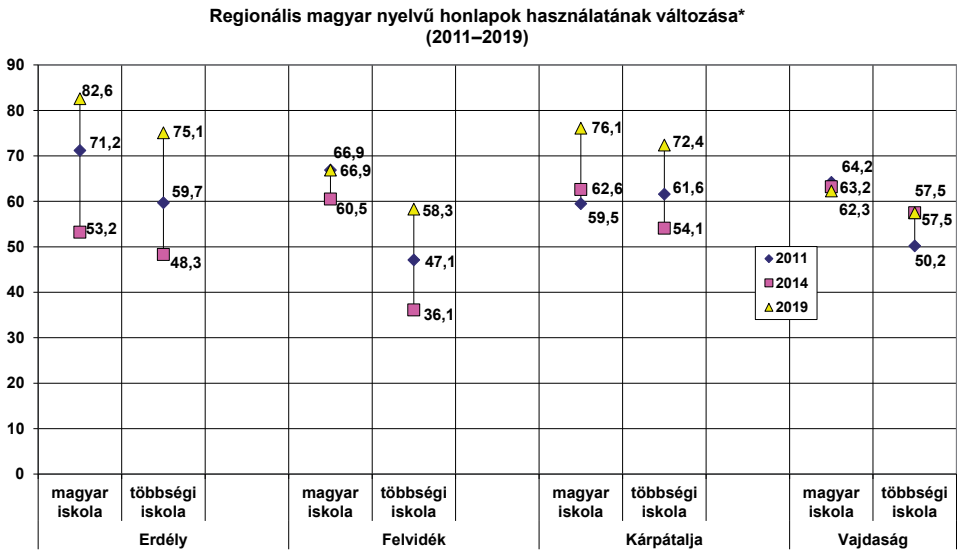

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Különösképpen említésre érdemes, hogy ez az internethasználati gyakorlat a többségi iskolát választók körében ugyanúgy megfigyelhető, ami a magyar regionális internetfelületet pozícióinak igen erőteljes megerősödését jelzi a vizsgált időszakban.

A többségi nyelvű honlapok használata terén az előbbieknél már lényegesen jelentősebb különbségeket regisztráltunk. Régiók szerint többségi nyelven az erdélyiek és a felvidékiek interneteznek nagyobb gyakorisággal (65,9–67,2 átlagpont), amihez képest a kárpátaljaiak és vajdaságiak csupán 51,3–56,3 átlagpontnyi intenzitással használják ezeket.

65. ábra

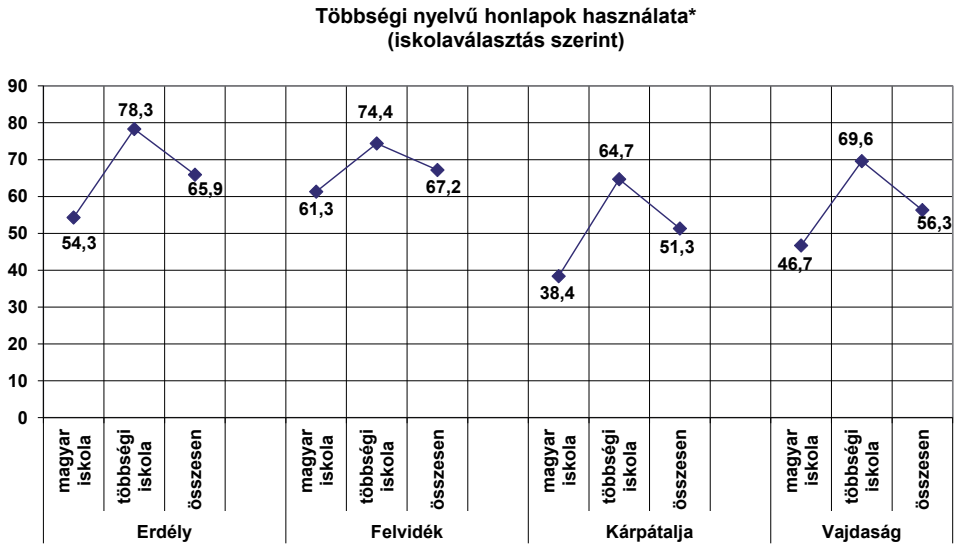

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Iskolaválasztás szerint – nem meglepő módon – a többségi nyelvű honlapokat a többségi iskolát választó szülők használják leginkább (64,7–78,3 átlagpont). A legnagyobb gyakorisággal Erdélyben és a Felvidéken, relatíve kisebb arányban pedig a Vajdaságban és Kárpátalján (69,6–64,7 átlagpont) A gyermekeiket magyar iskolába járató szülők ezzel szemben legkevésbé Kárpátalján és a Vajdaságban követik a regionális többségi nyelvű honlapokat (38,4–46,7 átlagpont).

A többségi nyelvű honlapok használata tekintetében a legkisebb változást Kárpátalján, illetve a Vajdaságban regisztráltuk, ahol ezek látogatottságának gyakorisága a korábban mért szinten maradt.

66. ábra

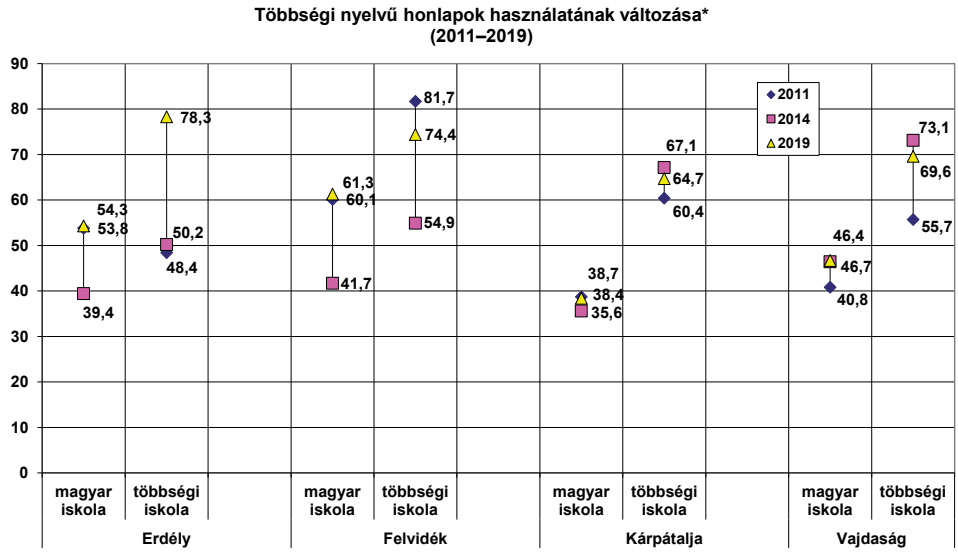

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Erdélyben és a Felvidéken mindez csupán a magyar iskolát választók esetében érvényes, mert a szlovák és román iskolába járó gyerekek szülei jelentős, mintegy 20 és 30 átlagponttal intenzívebben követik a többségi nyelvű honlapokat.

Miután a hagyományos elektronikus médiafelületekhez képest az internet nyelvi szempontból szélesebb kínálatot nyújt – eddigi gyakorlatunknak megfelelően – megvizsgáltuk az egyéb idegen nyelvű honlapok használatának intenzitását is. Ezzel kapcsolatban régiók szerint jelentős különbségeket tapasztaltunk, hiszen amíg idegen nyelven a kárpátaljaiak csupán 23,8 átlagpontnyi gyakorisággal interneteznek, ez az arány Erdélyben és a Vajdaságban 39,9, illetve 42,7 átlagpontot tesz ki, legnagyobb mértékben pedig egyéb nyelvű honlapokat a felvidékiek látogatnak (53,1 átlagpont).

67. ábra

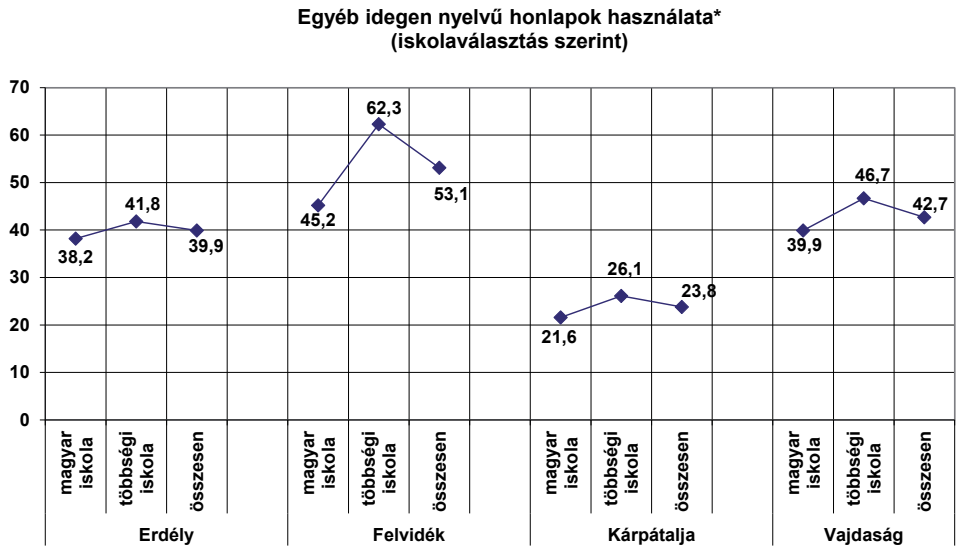

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Iskolaválasztás szerint egyéb idegen nyelven nem meglepő módon mindegyik régióban az identitásukban – így nyelvhasználatukban is – már meglazult többségi iskolát választók interneteznek nagyobb gyakorisággal. Kiugró arányban a felvidékiek (62,3 átlagpont), de az erdélyiek, illetve vajdaságiak körében mért 41,8–46,7 átlagpontnyi internetes egyéb idegen nyelvhasználat is tekintélyes mértékűnek mondható.

Idősorosan néhány kivételtől eltekintve nem találtunk említésre érdemes elmozdulásokat, következésképpen csaknem mindenütt és mindegyik szülői réteg a korábban regisztrált gyakorisággal követi az egyéb idegen nyelvű honlapokat.

A kivételek között tarthatjuk számon, hogy a felvidéki és vajdasági magyar iskolát választó szülők körében 10–12 átlagponttal nőtt a tárgyalt internetfelületek használata. A legkirívóbb változás azonban a szlovák iskolába járó gyerekek szülei esetében következett be, akik 2011/2014-hez képest csaknem 40 átlagponttal nagyobb gyakorisággal használják az egyéb idegen nyelvű honlapokat.

68. ábra

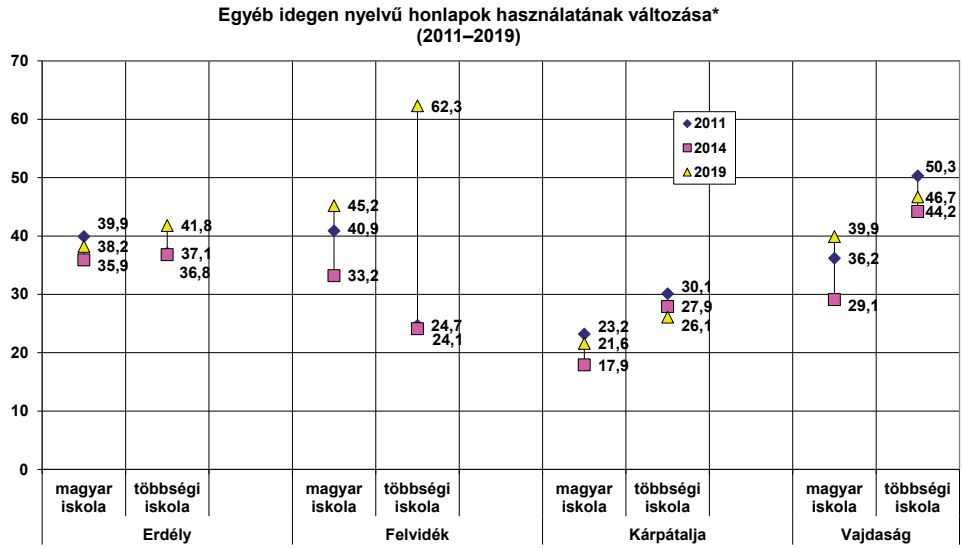

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Az internethasználat nyelvi dimenzióival kapcsolatban bemutatott tendenciák összességében azt igazolják, hogy a legtöbb esetben éles határvonal húzódik a nemzeti identitásukhoz iskolaválasztásukban is ragaszkodó, illetve az azt megtagadó szülők internetezési gyakorlata között. Mindez a legkevésbé a felvidékieket, leginkább pedig a kárpátaljaiakat jellemzi. Előbbiek esetében a magyar iskolát választók többségi és egyéb nyelvű internethasználata nagyobb fokú, mint a többi régióban, Kárpátalján pedig a gyerekeik számára ukrán iskolát választók bizonyultak relatíve legkevésbé hajlamosnak az anyanyelven való internetezéstől való elfordulásra.

3.5.4. Internethasználat az információszerzés céljai szerint

A határon túli magyar szülők médiahasználatával kapcsolatban fokozott figyelemmel kísért nyelvi dimenzió bemutatása után végezetül megvizsgáljuk az internethasználat tartalmi vonatkozásait. Ezekkel kapcsolatban ugyan az eltérő identitásbeli orientációk kevésbé játszanak szerepet, ám látni fogjuk, hogy a magyar, illetve többségi nyelvű iskolát választók tartalmi szempontból is számos esetben lényegesen különböző prioritások mentén használják az internetet.

A) Munkavégzés/tanulás

Az internethasználat tartalmi vonatkozásait ezúttal is a korábbi médiakutatásaink során alkalmazott összevont kategóriák szerint vizsgáltuk, melyek között az első, hogy milyen gyakoriséggal használják a válaszadók az internetet munkavégzésre, tanulásra, illetve távmunkára.

Regionális bontásban egymáshoz meglepően közeli arányokat regisztráltunk mindhárom vizsgált kategória esetében. A legnagyobb arányban mindenütt munkavégzési célból használják az internetet (65,1–72,1 átlagpont), emellett pedig a magyar iskolát választók kivétel nélkül intenzívebben végeznek munkájukkal kapcsolatos tevékenységet az interneten, mint a gyermekeiket többségi nyelvű iskolába járatók. A leginkább a Felvidéken, ahol 20, Erdélyben és a Vajdaságban pedig 10 átlagpontot meghaladó gyakorisággal.

69. ábra

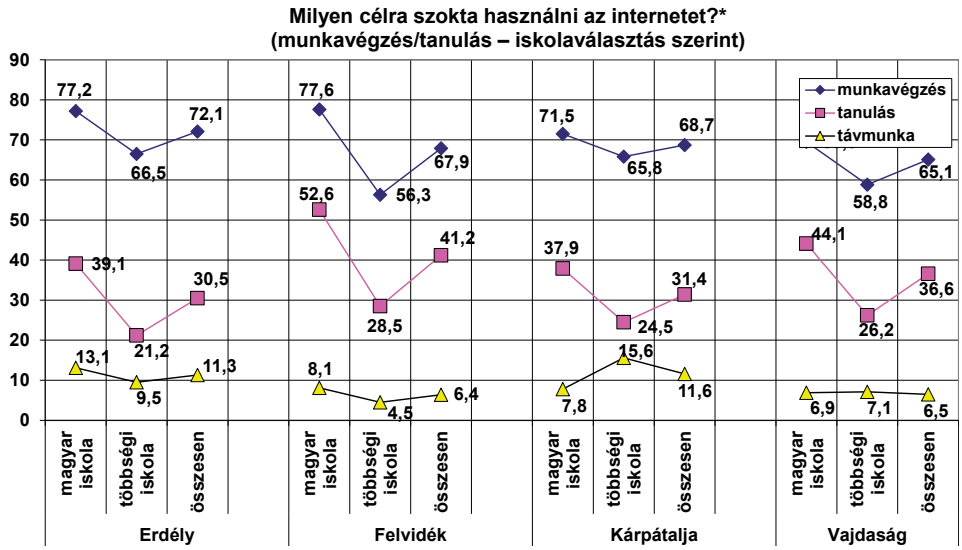

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

A tanulási célból történő internethasználattal kapcsolatban régiók szerint hasonló megoszlásokat tapasztaltunk, noha alacsonyabb intenzitási szinten (36,6-41,2 átlagpont).[18] Az iskolaválasztás szerint elkülönülő almintákkal kapcsolatban ugyancsak a magyar iskolát választó dominanciája érvényesül, hiszen amíg esetükben 36,6-52,6 átlagpont közötti gyakorisággal használják az internetet tanulási célból, ez az arány a gyermekeiket többségi iskolába járatók körében mindössze 21,2-28,5 átlagpontot tesz ki.

Az internetet távmunkára használók ehhez képest erősen leszakadva mindössze 4,5-15,6 átlagpontnyi intenzitást mutatnak, emellett pedig az előzőekhez mérhető különbség nincs az eltérő nyelvű iskolát választó szülők gyakorlatában.

Az internetet legnagyobb gyakorisággal munkavégzésre használók mindegyik régióban a magyar iskolába járó gyerekek szüleit jellemzi, akik a korábbi (2014-es) szinthez képest jelenleg Erdélyben csaknem 30, Kárpátalján és a Vajdaságban pedig mintegy 20 átlagponttal intenzívebben interneteznek munkavégzési célból.

70. ábra

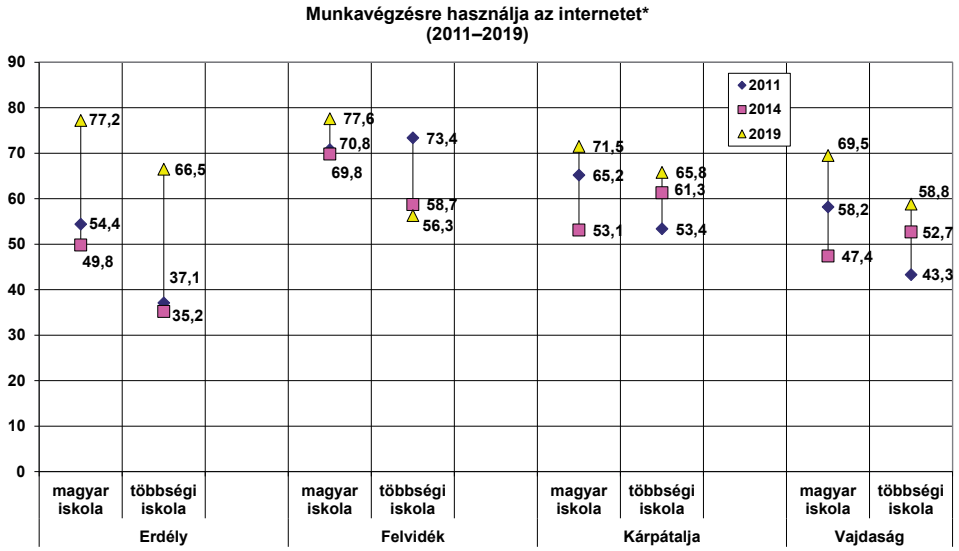

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Ekkora növekedést a többségi iskolát választók körében egy kivétellel nem tapasztaltunk (a felvidékiek esetében például jelentős csökkenést mértünk). A román iskolába járó gyerekek szülei a nyolc évvel ezelőtti állapothoz mérten ugyan jelenleg már 30 átlagponttal intenzívebben használják munkavégzésre az internetet, ám mindez még mindig 10 átlagponttal elmarad a magyar iskolát választók gyakorlata mögött.

18 Az alacsonyabb értékek ez esetben nem véletlenek, hiszen miután 28 évesnél fiatalabb szülő nem került a mintasokaságokba, a teljes egészében középkorúak körében még mindig tanulmányokat folytatók részaránya alapvetően alacsony szintű lehet.

B) Szórakozás

Az internet által kínált szórakozási lehetőségek közül a zenék és filmek letöltése bizonyult a legnépszerűbbnek, leginkább az erdélyi román iskolát választó szülők körében (77,3 átlagpont). A többi régióban erre a célra már jóval csekélyebb gyakorisággal használják az internetet (44,3–57,8 átlagpont), különösen a felvidéki szlovák iskolát választók, akik mindössze 26,2 átlagpontnyi intenzitással töltenek le zenéket és filmeket.

71. ábra

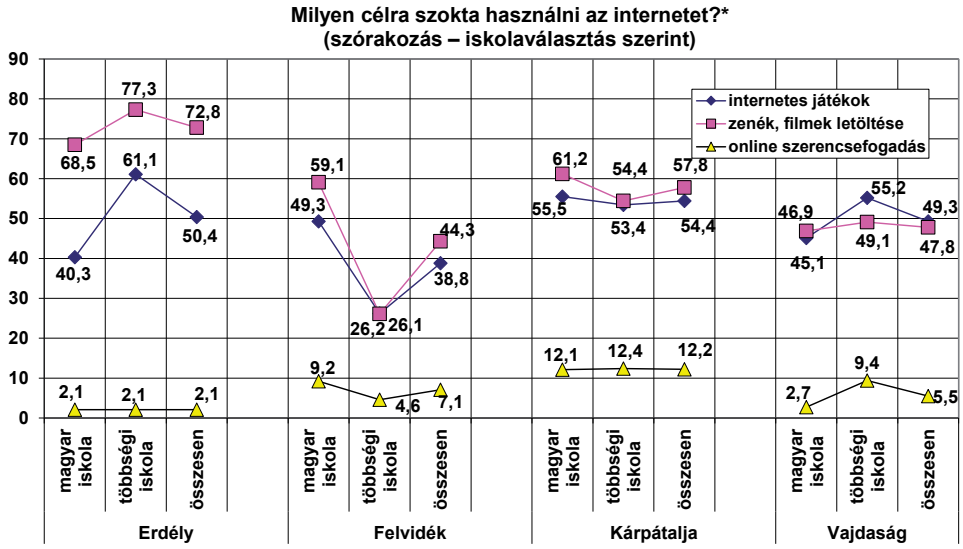

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Az internetes játékok használata régiónként ugyancsak eltérő, hiszen amíg például a Felvidéken részaránya nem éri el a 40, a többi területen meghaladja az 50 átlagpontot (leginkább az erdélyi román iskolát választók körében, 61,1 átlagpont).

Az internetet online fogadásokra való használata az előzőekhez képest mindegyik régióban elenyésző mértékűnek mondható, melynek kapcsán iskolaválasztás szerint említésre érdemes különbségeket nem találtunk.

C) Információszerzés és információcsere

A szórakozással kapcsolatos imént tárgyalt internetes tartalmaknál alighanem fontosabb dimenziója az internetezésnek, hogy azt az információszerzés és információcsere szempontjából a határon túli iskoláskorú gyermekekkel rendelkező szülők milyen gyakorisággal használják.

Mindegyik régióra egyaránt jellemző, hogy a legnagyobb gyakorisággal az internetes újságokat olvassák (49,7 és 69,6 átlagpont között), a legkevésbé pedig az internetes fórumokon vesznek részt (13,1–24,1 átlagpont). Az internetes fórumok és blogok használata, valamint az online rádióhallgatás/tévénézés egymáshoz közeli arányú népszerűségnek örvend (24,8 és 43,1 átlagpont között), különösen a Vajdaságban, ahol mindkét internetes információszerzési formát ugyanakkora intenzitással használják.

72. ábra

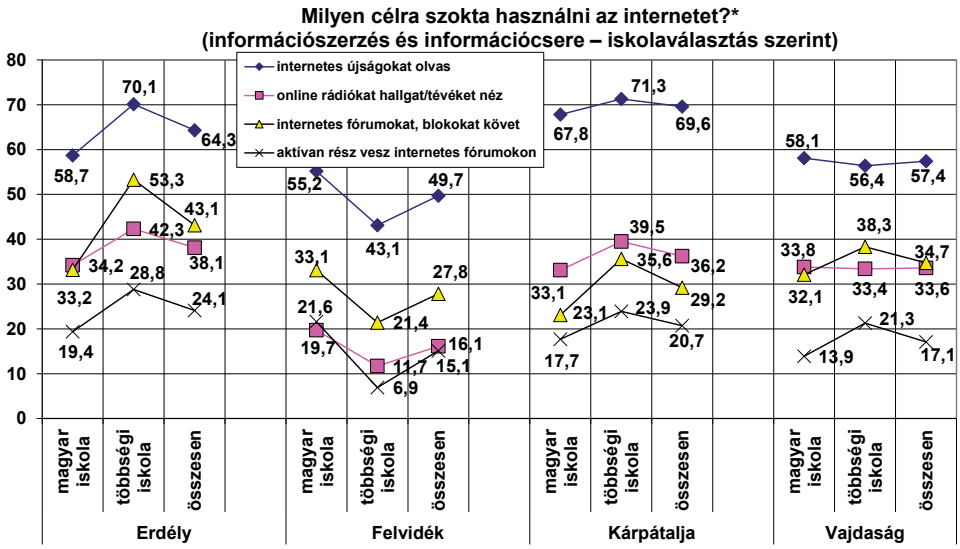

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Iskolaválasztás szerint három régióban is a gyerekeiket többségi iskolába járatók mondhatók aktívabbnak a most tárgyalt internetfelületek használata szempontjából. Különösen az erdélyi román iskolát választók, akik számottevően intenzívebben olvasnak internetes újságokat és vesznek részt fórumokon, blogokon, mint a magyar iskolába járó gyerekek szülei. Ezzel ellentétes tendenciát csupán a felvidékiek körében regisztráltunk, ahol mind a négy internetes információszerzési felület tekintetében a magyar iskolát választók az aktívabbak.

Az internetes újságok olvasása terén bekövetkezett változások régiónként változatos képet mutatnak. Három régióban (Erdély, Kárpátalja és Vajdaság) a többségi iskolát választók körében nőtt leginkább ezek használata, míg a magyar iskolába járó gyerekek szülei esetében a növekedés üteme ennél (Kárpátalján kivéve) csekélyebb mértékűnek bizonyult (a Felvidéken pedig a nyolc évvel ezelőtti szinten maradt).

73. ábra

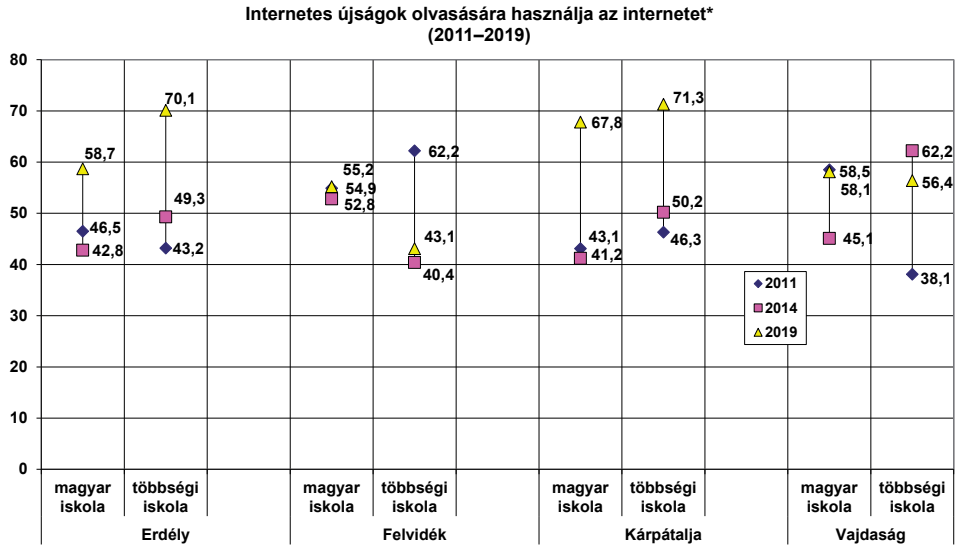

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha……100-gyakran*

Elmondható tehát, hogy az internetfelületek most vizsgált, leginkább hagyományos tartalmú szegmense használatának tekintetében a többségi iskolát választók relatív előnye mutatkozik (akik azonban, mint korábban láthattuk, igen jelentős arányban már többségi nyelvű honlapokat látogatnak).

D) Interperszonális kapcsolattartás

Az internethasználat gyakorisága tekintetében ezúttal is az interperszonális kapcsolattartás bizonyult a legfontosabbnak. Mindez alighanem főként a határon túli magyarság körében továbbra is vészjóslónak mondható (emellett csökkenő tendenciát nem mutató) mértékű elvándorlásnak, illetve külföldi munkavállalásnak, tehát a családok fizikai értelemben megtörtént időszakos, vagy végleges szétszóródásának köszönhető.

Ezt tükrözik a grafikon adatsorai is, melyek szerint a Skype és egyéb hasonló alkalmazásokon keresztül való kapcsolattartás, valamint az e-mailezés került az első két helyre, ami mögött azonban a Facebookon, Twitteren stb. tartott kapcsolatok csupán alig néhány átlagponttal maradnak el.

Ez a tendencia három régiót egységesen jellemez, ám a felvidéki szülők esetében más fontossági sorrendet regisztráltunk. Ott ugyanis már az úgynevezett közösségi oldalak használata került az első helyre, ami mögött a Skype és egyéb alkalmazások segítségével való kapcsolattartás igen számottevően elmarad.

74. ábra

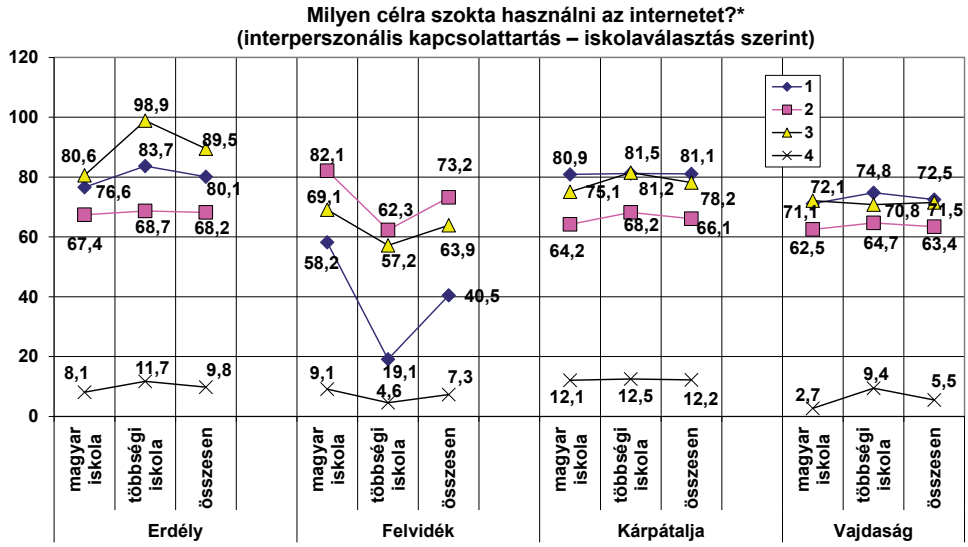

Jelmagyarázat:

1-rokonokkal, ismerősökkel való kapcsolattartás (Skype stb.)

2-közösségi hálózatokban való részvétel (Facebook, Twitter stb.)

3- e-mailek küldése

4- ismerkedés, társkeresés

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Mindez nem csupán a többi régióban tapasztalt tendenciák szempontjából mondható atipikusnak, hanem azért is, mert korábbi kutatásaink szerint a felvidékiek körében már egy évtizeddel ezelőtt minden második magyar családban volt külföldön tartózkodó családtag,

illetve közeli rokon. Ennek tükrében mondhatjuk különösen váratlannak, hogy a felvidéki szülők használják a legkevésbé a Skype-on keresztül való közvetlen kapcsolattartási lehetőségeket. Különösképpen a szlovák iskolát választók, akik Skype és egyéb hasonló kapcsolatot mindössze 19,1 átlagpontnyi gyakorisággal tartanak családtagjaikkal és ismerőseikkel, miközben ez az arány például az erdélyi gyerekeiket román iskolába járatók esetében meghaladja a 80 átlagpontot.

A Skype és egyéb hasonló internetes kapcsolattartásra szolgáló alkalmazások népszerűsége néhány kivételtől eltekintve a korábban mért magas szinthez képest további növekedést mutat. A leginkább a kárpátaljai és vajdasági magyar, valamint az erdélyi román iskolát választók körében (15–20 átlagpont között).

75. ábra

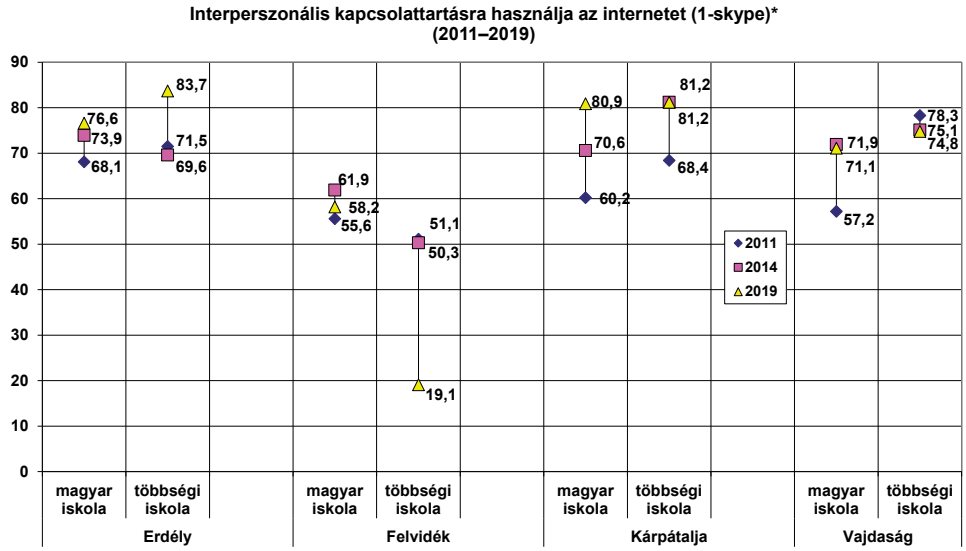

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

A felvidékiek esetében ennél alacsonyabb gyakoriságokat regisztráltunk: a magyar iskolába járó gyerekek szülei nyolc éve ugyanolyan intenzitással tartanak kapcsolatot Skype-on keresztül (55–60 átlagpont között), a szlovák iskolát választók körében azonban drasztikusnak mondható mértékben, 30 átlagponttal csökkent a tárgyalt alkalmazás(ok) használata.

Az úgynevezett közösségi internetes oldalak használatának változásával kapcsolatban elmondható, hogy ezek egyelőre ugyan némiképpen elmaradnak a Skype-típusú interperszonális kapcsolattartás mértéke mögött, ám használatuk gyakorisága a vizsgált nyolc éves időszakban töretlenül növekszik.

76. ábra

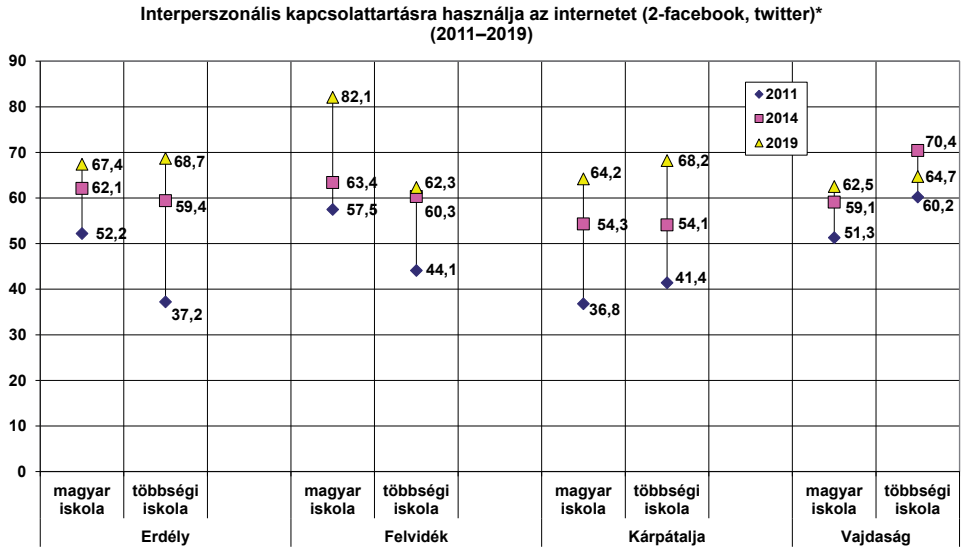

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

2011-ben többnyire még csupán 37–50 átlagpont közötti gyakoriságokat mértünk, jelenleg azonban már a Facebook, Twitter stb. alkalmazásokon keresztüli kapcsolattartás mértéke mindegyik régió és alminta esetében a 60–70 átlagpont közötti sávban helyezkedik el (a felvidéki magyar iskolát választók körében pedig már 82 átlagpontot tesz ki). A nem egy esetben 25–30 átlagpontnyi növekedés (ami számottevőbb a Skype alkalmazások esetében látott növekedési intenzitáshoz képest) végeredményben azt jelzi, hogy a Facebook és egyéb hasonló felületeken való kapcsolattartás már a közeljövőben vezető helyet foglalhat el a határon túli magyarok internethasználatában.

E) Internetes szolgáltatások igénybevétele

Az internet által nyújtott rohamosan bővülő szolgáltatások használatával kapcsolatban az egyes régiók között mutatkoznak a legszámottevőbb eltérések. A tárgyalt szolgáltatásokat legnagyobb intenzitással egyértelműen a felvidékiek használják, akiket az erdélyiek követnek, tőlük pedig igen jelentősen elmaradva a kárpátaljai, illetve vajdasági szülők. Az utóbbi két régióban iskolaválasztás szerint említésre érdemes eltérés nem mutatkozik, hiszen mindkét iskolát választók a többi régióhoz képest ugyanolyan alacsony gyakorisággal használják az interneten elérhető szolgáltatásokat.

77. ábra

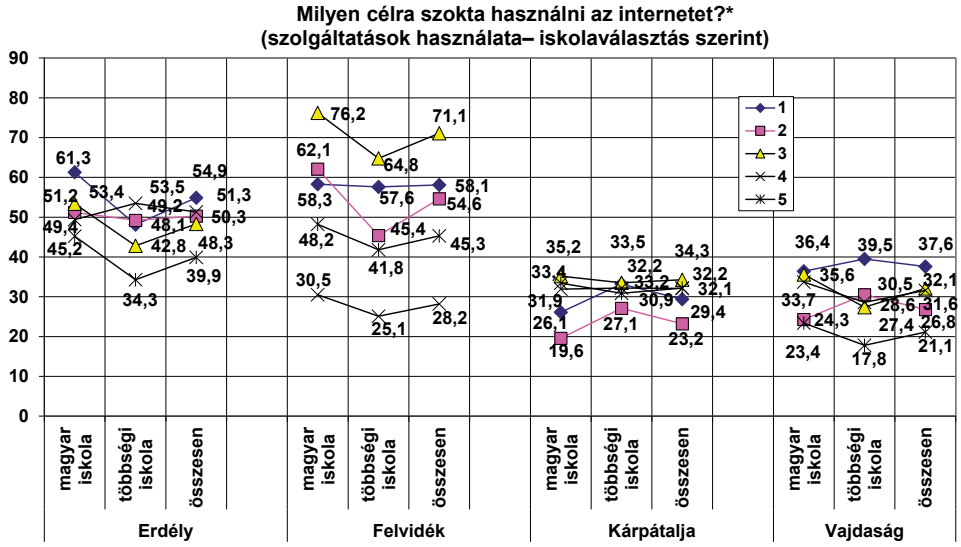

Jelmagyarázat:

1-online vásárlásokra

2-szolgáltatások megrendelésére (koncertjegy, szállodafoglalás stb.)

3-internetbankos szolgáltatásokra (átutalások, parkolási-, autópályadíj befizetése stb.)

4-hirdetések feladására vagy keresésére (ingatlan, albérlet, használt autó stb.)

5-hivatali ügyintézésre

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha…..100-gyakran*

Erdélyben, különösen pedig a Felvidéken azonban már lényegesen jelentősebb különbségek tapasztalhatók a tárgyalt szolgáltatások használata terén iskolaválasztás szerint is. Ennek lényege, hogy a gyermekeiket magyar iskolába járató erdélyi és felvidéki szülők az összes vizsgált szolgáltatást tekintve számottevően nagyobb gyakorisággal használják ezeket, mint a többségi iskolát választók. Mindez arra utal, hogy noha az internetes szolgáltatások használata csupán nagyon áttételes módon kapcsolható a nemzeti identitáshoz való viszony szempontjából eltérő életstratégiákhoz, az organikus értékeikhez iskolaválasztásukban is ragaszkodó határon túl élő magyar szülők bizonyultak nyitottabbnak az internet adta új lehetőségek iránt.

Az elmondottakat igazolják az internetes online vásárlásokra vonatkozó idősoros adataink is. Az ugyan egyértelmű tendenciaként jelentkezik, hogy mindegyik régióban egyaránt igen jelentős arányú növekedést tapasztaltunk, aminek az eredménye azonban az, hogy a vizsgált célú internethasználat leginkább továbbra is a felvidéki, illetve erdélyi szülőket jellemzi (48–58 átlagpont között).

78. ábra

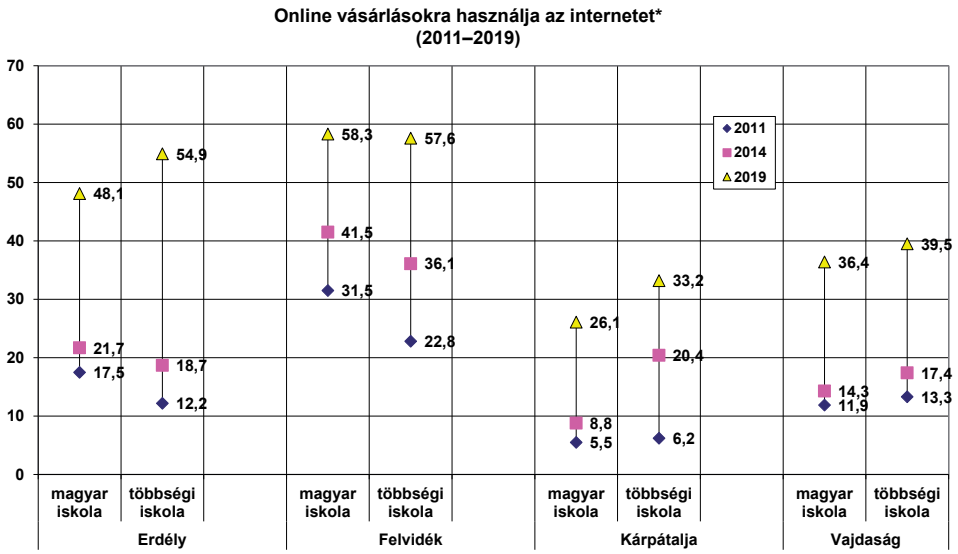

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Hozzájuk képest Kárpátalján és a Vajdaságban az internetes online vásárlások terén bekövetkezett tetemes növekedés (az ukrán iskolát választók esetében ez például ötször nagyobb, mint 2011-ben volt) ellenére ezek használata jelenleg csupán 26–39 átlagpontnyi gyakoriságot mutat.

Az internetbankos tranzakciók esetében továbbra is a felvidékiek dominanciája érvényesül (különösen a magyar iskolát választók körében), ám e téren a többi régióban is igen jelentős növekedés tapasztalható.

79. ábra

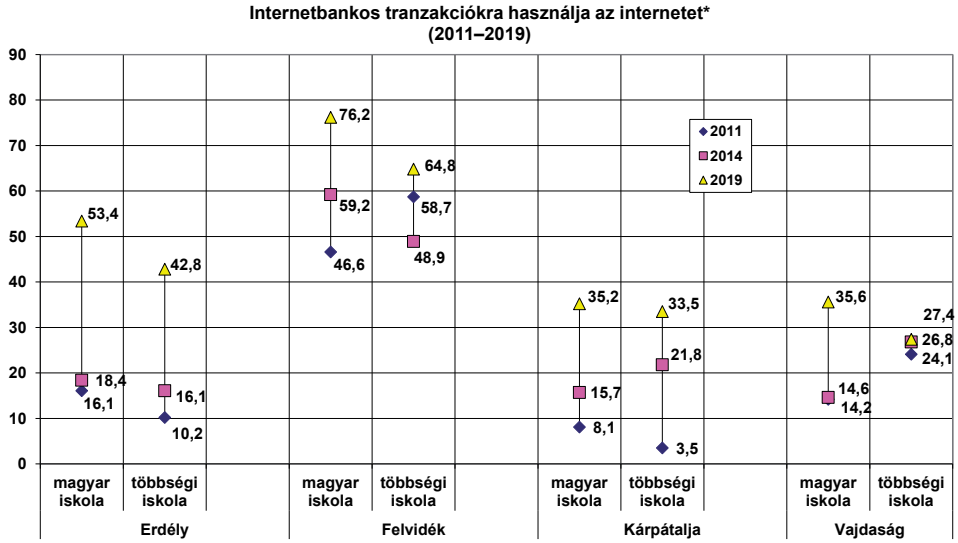

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

A nyolc évvel korábban tapasztaltakhoz képest (amikor Kárpátalján és Erdélyben még alig 3,5 és 16,1 átlagpontot ért el a tárgyalt internetes banki tranzakciók gyakorisága) többszörösére (a vajdasági szerb iskolát választók esetében például a tízszeresére) nőtt a tárgyalt banki ügyintézés használata.

Az egyre bővülő szolgáltatások internetes megrendelésére vonatkozó időbeli változások terén ugyancsak az imént látott tendenciák érvényesülnek, melyek lényege, hogy a határon túli magyarok (esetünkben a szülők) jelenleg már a korábbi szintet többszörösen meghaladó intenzitással használják ezeket.

A növekedés mértéke elsősorban Erdélyben, illetve a Felvidéken a legszámottevőbb, következésképpen az említett két régióban élők ez esetben is intenzívebb internethasználatukról tettek tanúbizonyságot a másik két régióban élőkhöz viszonyítva. (Különösképpen a felvidéki magyar iskolát választók, akik kiugróan magas, 62 átlagpontnyi gyakorisággal vesznek igénybe interneten keresztül különböző szolgáltatásokat.)

A bemutatott tendenciák végeredményben – régiónként egyelőre ugyan különböző mértékű intenzitás mellett – azt mutatják, hogy a határon túli magyarság a korábban mért állapothoz képest öles léptekkel veszi igénybe az internet adta szolgáltatási célú lehetőségeket.

80. ábra

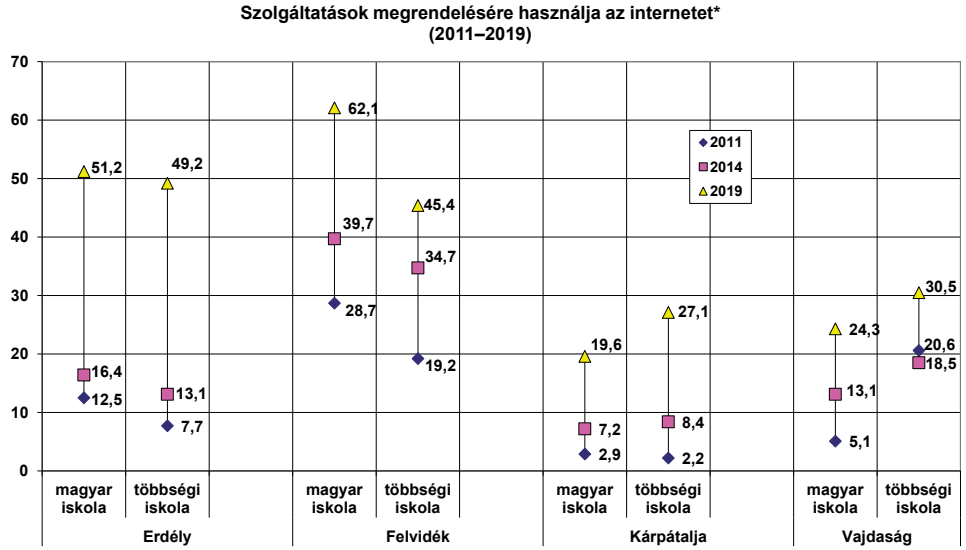

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Mindez természetesen a nyelvi dimenziót – az anyanyelvtől való elfordulást, valamint az asszimilációt „felpörgető" médiahasználati gyakorlatot – tekintve számtalan rizikófaktort is tartalmaz, melyeket eddigi kutatássorozatunk során igyekeztünk empirikus koordináták mentén idősorosan bemutatni és archiválni.

A folyamat várható újabb fázisainak, tehát a határon túli magyarság identitás szempontú médiahasználata változásainak nyomon követése azonban csupán rendszeres időközönként realizált újabb/további kutatásokra alapozva hozhat egzakt ismereteket az érintett közösségek tagjainak identitását és értékrendjét meghatározó információs bázisáról.

4. Melléklet

A minta megoszlása szociodemográfiai változók szerint

81. ábra

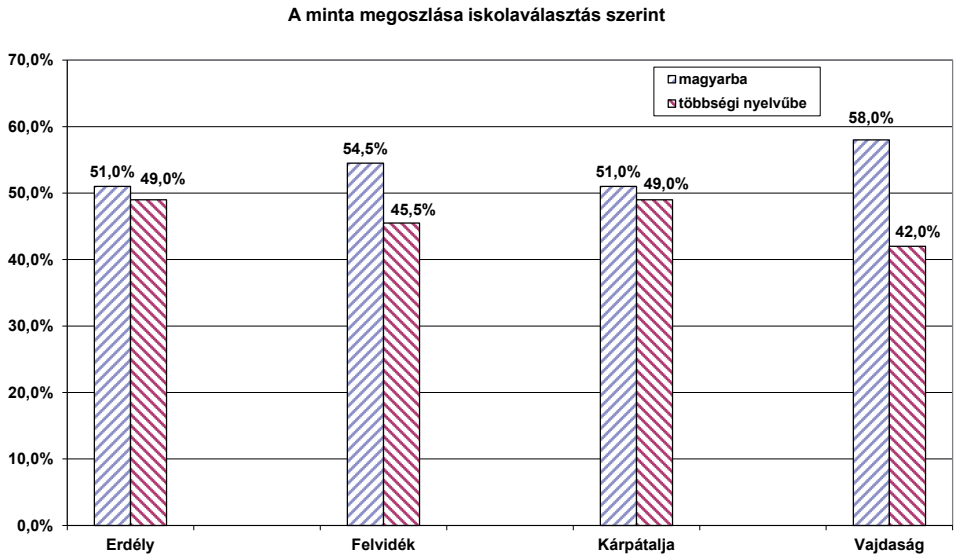

82. ábra

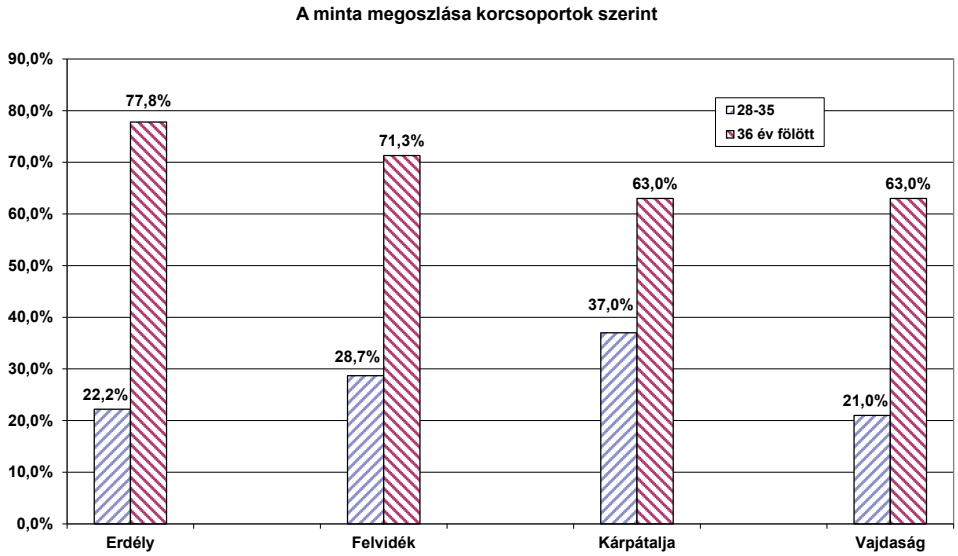

83. ábra

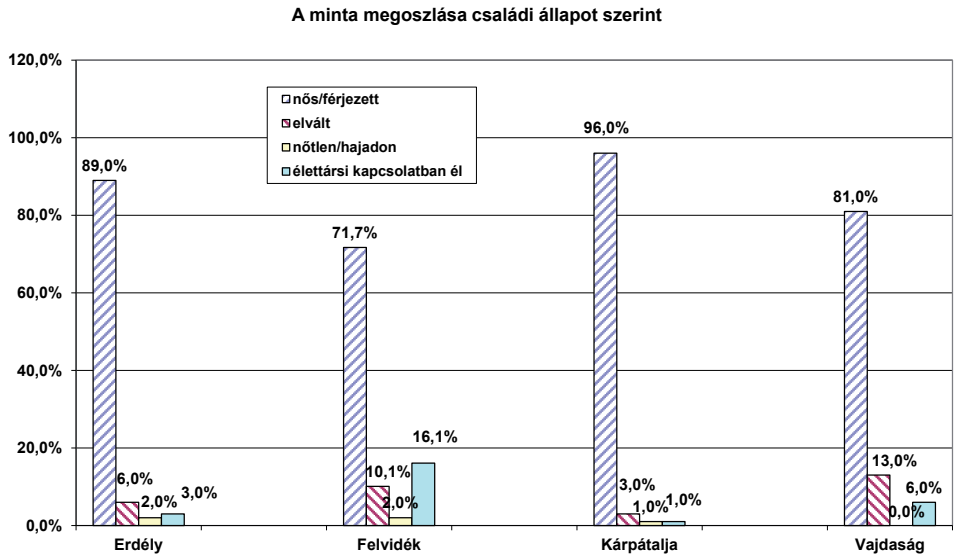

84. ábra

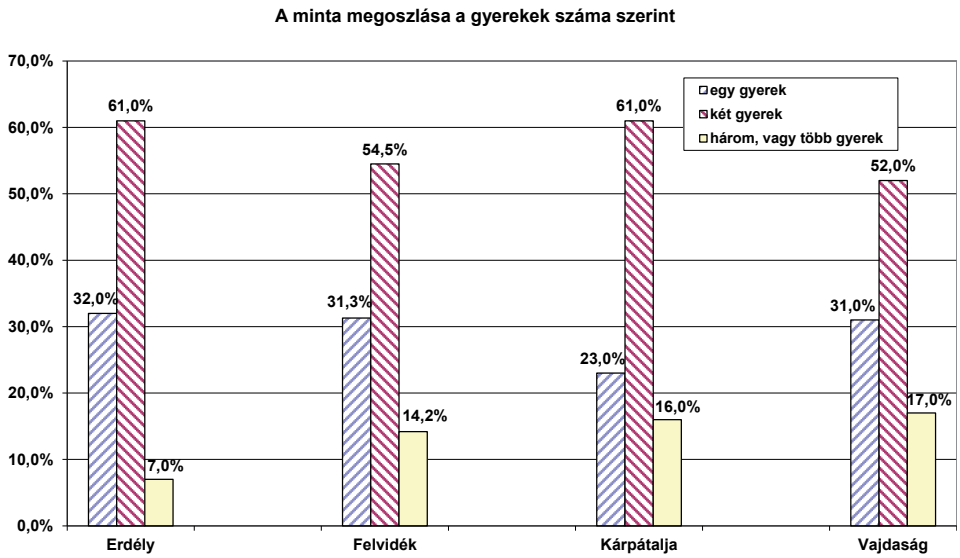

85. ábra

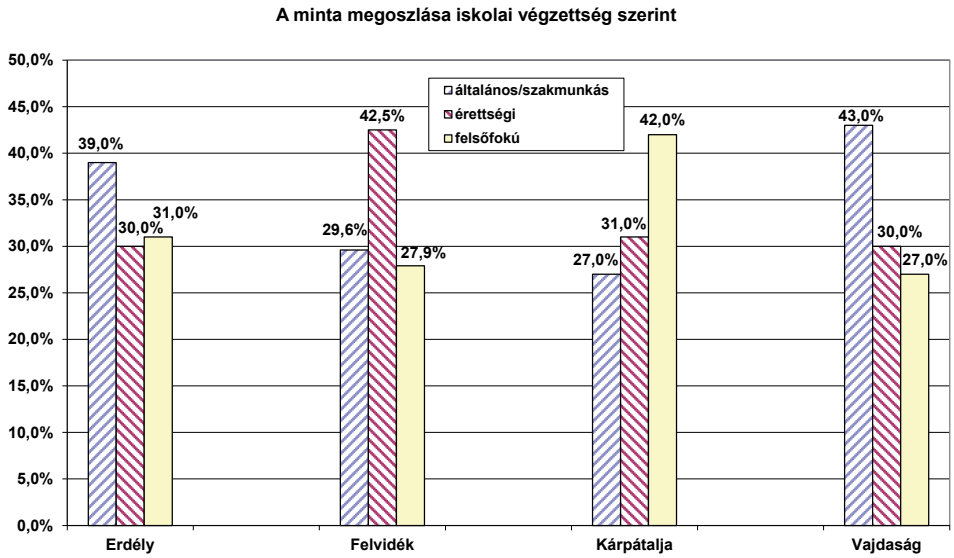

A médiahasználat változása 2011–2020 között a határon túli magyar fiatalok körében

Dobos Ferenc*

1. A kutatás célja

Jelen kutatás legújabb folytatása annak az NMHH Médiatudományi Intézete által 2011 óta kezdeményezett, s a B-Fókusz Intézet (BFI) által realizált kutatássorozatnak, melynek célja a határon túli magyarság médiafogyasztása változásának monitorozása.[1]

A kezdetben reprezentatív mintákon lefuttatott vizsgáltok (2011 és 2014) után az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarok különböző rétegeinek médiahasználati szokásait vizsgáltuk. Ezek közül kiemelt figyelmet szenteltünk a felsőfokú végzettségűek, illetve még inkább a fiatal korosztály médiafogyasztási gyakorlata alakulásának. Mindezt korábbi médiakutatásaink egyik legfőbb tapasztalata indokolta, mely szerint a 18–35 évesek médiahasználata mind formai, mind tartalmi szempontból egyre növekvőbb mértékben elkülönül az idősebb korosztályok gyakorlatától, ami egyben bepillantást enged a közeljövőben szélesebb körben várható médiafogyasztási szokások változásának várható folyamataiba.

A határon túli magyar fiatalok különböző médiafelületekhez való viszonyának rohamos változása tette szükségessé, hogy 2017-es kutatásunkat négy év múlva, 2020-ban megismételjük. Jelen összehasonlító elemzés adatsorai tehát egyfelől a legfrissebb látleletet szolgáltatják arról, hogy az érintett fiatal réteg tagjai milyen módon és milyen információforrások alapján helyezik el magukat az egyre szerteágazóbb médiatérben. Ugyanezen célból mutatjuk be az elmúlt szűk egy évtized alatt (2011 óta) bekövetkezett változásokat idősorosan is, melynek módszertani leírását a következő fejezetben részletezzük.

---

* Szociológus, Budapesti Fókusz Intézet

1 Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 2. 2012.
Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 9. 2014.
Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 16. 2015.
Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 18. 2015.
Dobos Ferenc: A médiahasználat és identitás kölcsönhatása a határon túli magyar fiatal korosztály körében. In: *Média és identitás*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 34. 2019. 61–176.
Dobos Ferenc: A médiahasználat és identitás kölcsönhatása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyar felsőfokú végzettségűek körében. In: *Média és identitás*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 34. 2019. 177–268.
Dobos Ferenc: *„Médiahasználat a szülőföldről való elvándorlásban különböző szinten érintett határon túli rétegek körében”*. Budapest, Összehasonlító elemzés, 2019.
Dobos Ferenc: *„A médiahasználat és identitás kölcsönhatása a határon túli magyar, gyermekeik számára különböző tannyelvű általános iskolát választó szülők körében”*. Budapest, Összehasonlító elemzés, 2019.

2. Módszertani megfontolások

A mintanagyság a korábbi kutatásokhoz hasonlóan összesen 400 válaszadóra terjedt ki, régiónként egyenlő mértékű, 100-100 főt kitevő megoszlásban. A terepmunka 2020. február 20-tól március 30-ig tartott[2], személyes megkeresés és mindegyik régióban azonos kérdőívek alapján.

A megkérdezettek magukat magyarnak valló erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági 18–35 évesek közül kerültek ki. Eddigi kutatásaink során is ugyanilyen életkorúakat soroltunk a fiatalok almintájába, ami lehetővé teszi, hogy jelenlegi adatainkat a korábbiakkal idősorosan is összehasonlítsuk. A 35 éves felső korhatár „fiatalként" való meghatározását az említetteken túl az is indokolta, hogy az utóbbi évtizedek kutatásainak, valamint egyéb statisztikai felméréseinek egy irányba mutató tapasztalata szerint a fiatal korosztály esetében egyre inkább kitolódik az önálló egzisztenciateremtés, leginkább pedig a családalapítás és gyermekvállalás ideje.

Következésképpen a médiahasználati szokások minél részletesebb megismerése szempontjából módszertanilag szükségesnek ítéltük két korosztályra (almintára) bontani a válaszadókat, hiszen az életkorbeli sajátosságok nyilvánvalóan különbözőek a fiatalságuk korai szakaszát élő, valamint a középkorúsághoz közelítő rétegek esetében, ami kihatással van a médiafogyasztási szokásaikra is. Amennyiben tehát a regisztrált adatok azt indokolják, külön kezeljük, majd összehasonlítjuk a 18–25, illetve a 26–35 évesek médiafogyasztási gyakorlatával kapcsolatos tendenciákat.

A mintába került fiatalokat tehát életkoruk szerint ezúttal is az említett két korcsoportba soroltuk, melyek regionális megoszlásai a következők.

1. ábra

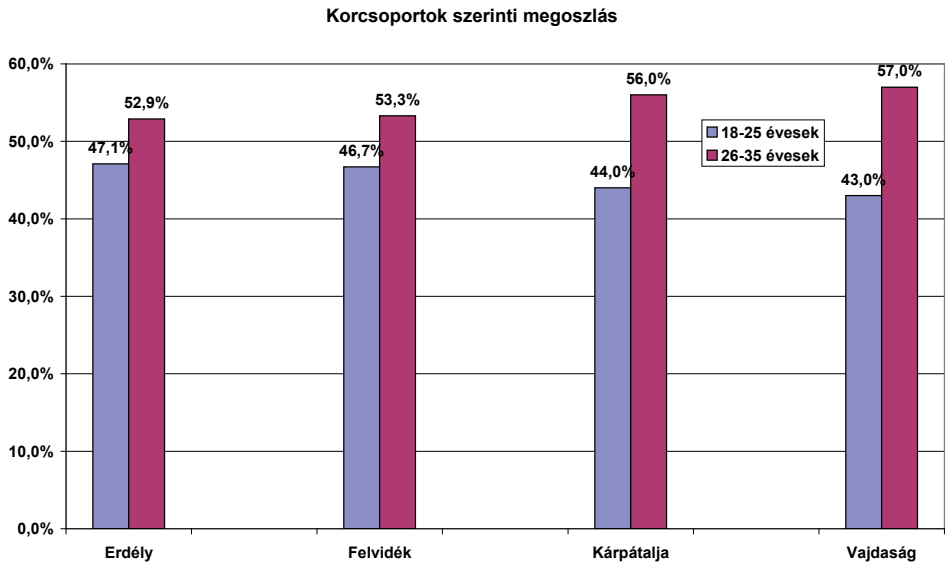

2 Egy igen kockázatos időpontban, hiszen a kérdezés utolsó fázisában a koronavírus-járvány következtében már mind a négy érintett országban igen erőteljes korlátozások – többek között időszakos kijárási tilalmak – léptek életbe.

A korlátozott mintanagyság ellenére egyéb szociodemográfiai változók szerint is igyekeztünk követni a legutóbbi népszámlálások adatait, melyek megoszlásait kutatási jelentésünk mellékletében részletezünk. –

Összességében tehát a 2017–2020-ban realizált kutatások bemutatásra kerülő adatsorai formai szempontból ugyan több vonatkozásban továbbra sem minősülnek reprezentatívnak, ám tartalmilag mégis megbízható szonda szintű áttekintést nyújtanak a határon túli magyar fiatalok jelenkori médiafogyasztási szokásairól, valamint ezek változásairól.

Az idősoros összehasonlító adatsorok tartalmazzák még a 2011-es, illetve 2014-es kutatásaink adatait is, melyek reprezentatív mintákon alapulnak. Fontos megjegyezni azonban, hogy ezek a régebbi adatok csupán bizonyos esetekben használhatók. Ennek oka, hogy noha a kérdéssorok formai szempontból megegyeznek az újabb kutatásaink során alkalmazottakkal, tartalmilag az összehasonlításuktöbb vonatkozásban sem lehetséges. Eme módszertani probléma szemléletes példája, hogy az eltelt közel tíz év során a televíziócsatornák műsorstruktúrája többször is alapvető változásokon ment keresztül. Noha az M1, Duna TV stb. csatornák elnevezése például ugyanaz maradt, a 2011-es, illetve 2014-es műsorkínálatuk már alapjaiban eltér a jelenlegitől. Következésképpen nézettségük időbeli összehasonlítása értelmetlen lenne.

A kutatásaink egyik fő célkitűzése, a médiahasználat nyelve szerinti gyakorlat minél árnyaltabb megismerése érdekében ezúttal is fontosnak tartottunk két, úgynevezett „identitás" változó alkalmazását. Ezek egyike azt mutatja, hogy a válaszadók milyen tanítási nyelvű általános iskolát végeztek, ami – korábbi kutatásaink eredményei alapján – a nemzeti önazonosság szempontjából egyértelműen igen számottevően rétegképző tényezőként értékelhető.

2. ábra

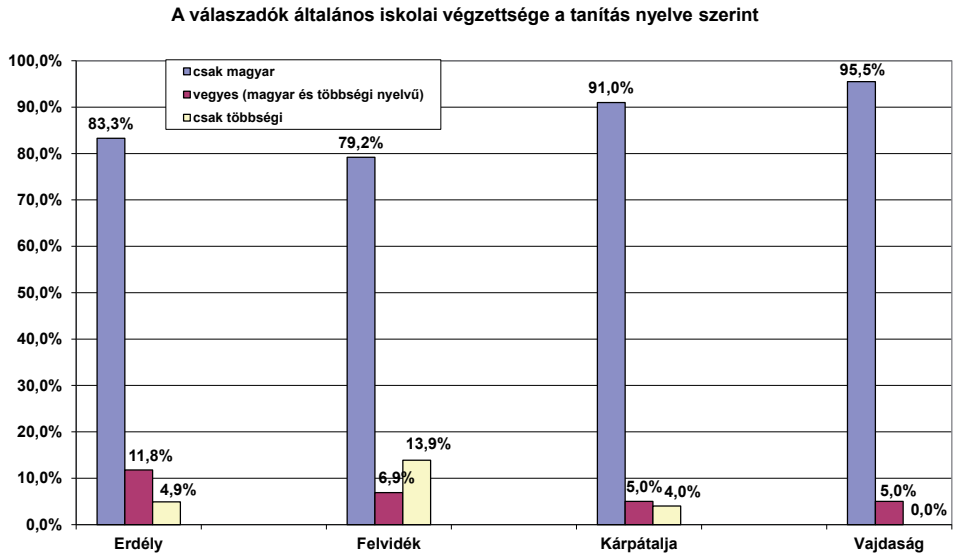

A grafikonon látható megoszlások azt mutatják, hogy a nem anyanyelvi iskolát végzett határon túli magyar fiatalok esetszáma olyannyira alacsonynak mondható (különösképpen Kárpátalján és a Vajdaságban), hogy ezt a két kategóriát a továbbiakban egy alcsoportként kezeljük.

Ugyancsak az előbbihez hasonlóan fontos része a határon túli magyarok identitásának továbbra is az, hogy hogyan viszonyulnak ahhoz a kényszerű kettősséghez, hogy állampolgárságuk nem azonos organikus nemzeti önazonosságukkal. Ezt többféle stratégia mentén igyekeznek feloldani a különböző rétegek, beleértve a fiatalokat is. Egyfelől az asszimiláció útjára lépve hazájuknak tekintik/vallják azt az államot, amelynek területén élnek (a továbbiakban ezt nevezzük státus-identitásnak). Mindez elsősorban a felvidékieket és az erdélyieket (24,7–17,6%), részben pedig a vajdaságiakat érinti (10,7%), hiszen hozzájuk képest a kárpátaljai fiatalok körében csupán egyetlen válaszadót találtunk, aki Ukrajnát tekinti hazájának.[3]

3. ábra

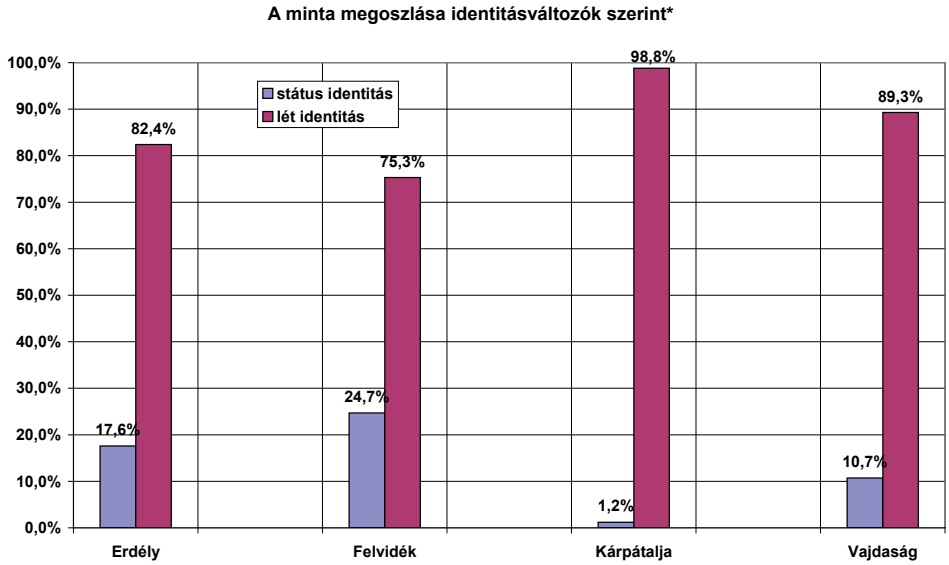

** státus-identitás – hazájának az adott államot (Szerbiát, Szlovákiát stb.) tekinti*
lét-identitás – hazájának a tágabb (Kárpátalja, Erdély stb.) és szűkebb szülőföldjét tekinti

A lét-identitással rendelkezők közé korábbi gyakorlatunknak megfelelően azokat a válaszadókat soroltuk, akik hazájuknak a magyarok lakta nagyobb regionális egységet (Erdélyt, Felvidéket stb.), illetve a szűkebb szülőföldjüket jelölték meg.

Következésképpen vonatkozó adatsoraink az identitásőrző, illetve asszimilálódó határon túli magyar fiatalok médiahasználata között meglévő szegregációs távolságokhoz igen fontos adalékkal szolgálnak majd.

3 Ez az oka annak, hogy a kárpátaljaiak esetében további statisztikai elemzés nem lehetséges, ezért a Kárpátaljára vonatkozó adatok a bemutatásra kerülő regionálisan összehasonlító grafikonokban hiányoznak státus-identitás szerint.

3.1. Fiktív médiafelület hierarchia változása

Amint az az idézett kutatásaink elemzéseiben részletes adatsorok alapján már több ízben bizonyosságot nyert, a fiktív médiafelület erősorrend – noha nem a későbbiekben bemutatásra kerülő tényleges médiahasználatot illusztrálja – fontos kiindulási pontként szolgál a határon túli magyar fiatalkorú népesség médiafogyasztási gyakorlatának vizsgálatához.

4. ábra

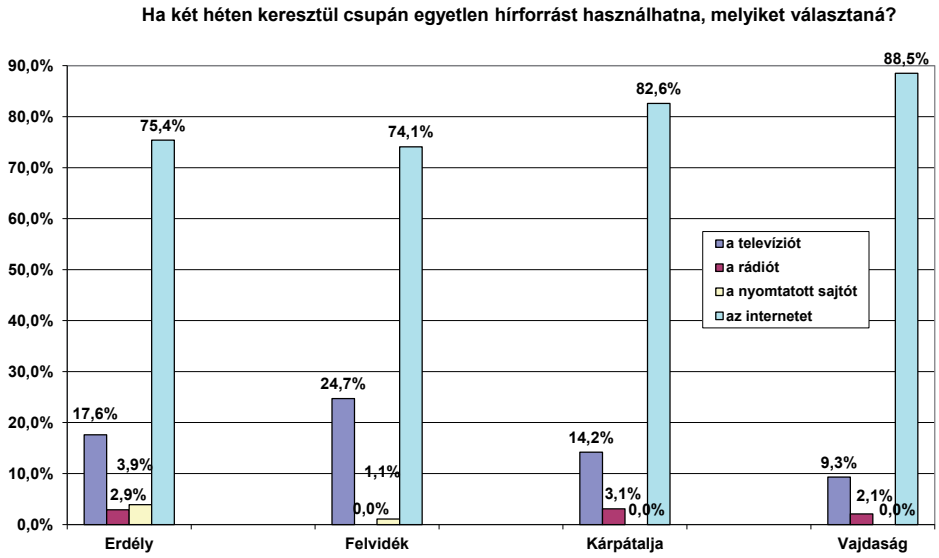

Maguk a megoszlások különösebb meglepetést nem mutatnak, hiszen a válaszadók számára az internet, mint fiktív egyedüli információforrás továbbra is abszolút prioritást élvez. A leginkább Kárpátalján és a Vajdaságban, ám nagyságrendileg közel ugyanakkora arányok mutatkoznak Erdélyben és a Felvidéken is.[4]

4 Tekintettel a rádió, illetve nyomtatott sajtó elenyésző részarányára, ezúttal csupán az internetet, illetve televíziót választók arányának módosulását mutatjuk be az utóbbi kilenc éves időszakban.

Idősorosan azt láthatjuk, hogy az internet masszív előnye három régióban a további igen magas szinten maradt, illetve nőtt, s csupán az erdélyi magyar fiatalok körében csökkent, ám ez relatív csökkenésnek bizonyult, hiszen esetükben még mindig igen magas 75%-ot tesz ki a kizárólagos hírforrásként az internetet választók részaránya.

5. ábra

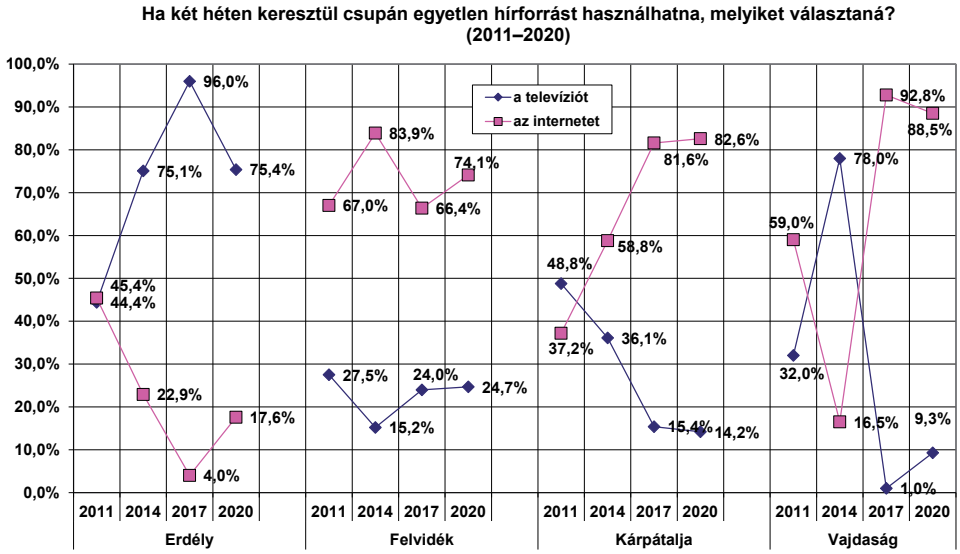

A televízió, mint fiktív médiafelület választás terén elmondható, hogy a 2011 és 2017 között tapasztalt brutális visszaesése ugyan lelassult (a 2017-es szinten maradt, illetve Erdélyben és a Vajdaságban relatíve megnőtt), ám összességében továbbra is csupán 9,3–24,7%-ban választanák kizárólagos tájékozódási forrásként.

Az előbbiekhez képest már meglepőbbnek mondható a két fiatal korosztály választása szerinti különbség.

6. ábra

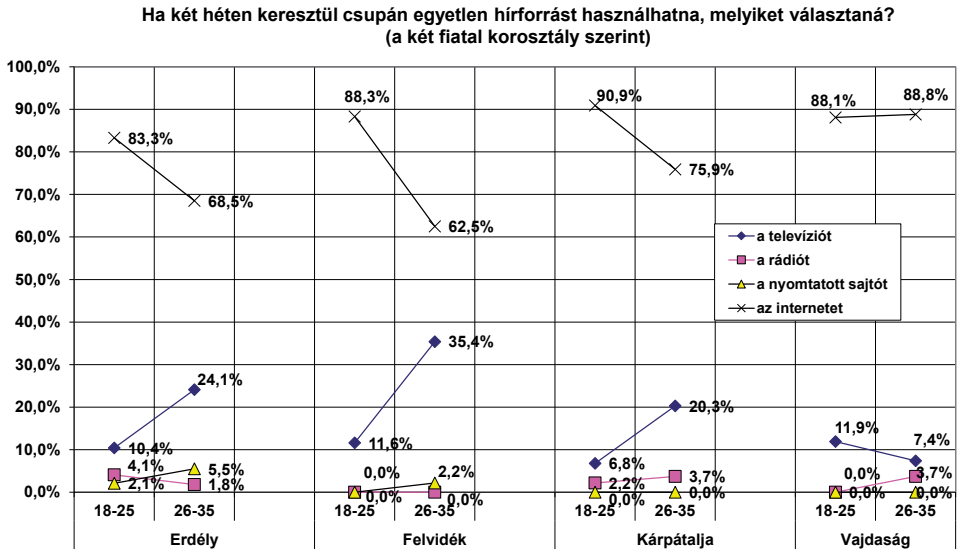

Ez alatt az értendő, hogy – a Vajdaságot kivéve – a 25 éven felüliek a tőlük fiatalabbaknál lényegesen kisebb arányban választanák az internetet, noha ez még esetükben sem veszélyezteti az internet igen markáns dominanciáját.

Ami a fiktív információforrásként a televíziót választókat illeti, elmondható, hogy körükben mindenütt elsősorban az alacsonyabb iskolai végzettségűek, valamint a 25–35 évesek felülreprezentáltak.

1. táblázat
Egyetlen hírforrásként a televíziót választaná – 2020 (százalékban)

	Erdély	**Felvidék**
Regionális átlag	**17,6**	**24,7**
Korcsoportok szerint		
18–25	10,4	11,6
26–35	24,1	35,4
Iskolai végzettség szerint		
Általános és szakmunkás	27,8	28,6
Érettségi	11,8	31,2
Felsőfokú	12,5	13,3
Az általános iskola nyelve szerint		
Magyar iskola	18,8	21,3
Többségi és vegyes iskola	11,8	35,3
Identitástípusok szerint		
Státus-identitás	13,3	42,9
Lét-identitás	21,4	21,9
	Kárpátalja	**Vajdaság**
Regionális átlag	**14,2**	**9,3**
Korcsoportok szerint		
18–25	6,8	11,9
26–35	20,3	3,7
Iskolai végzettség szerint		
Általános és szakmunkás	20,6	31,6
Érettségi	14,7	2,8
Felsőfokú	6,7	5,3
Az általános iskola nyelve szerint		
Magyar iskola	14,4	8,4
Többségi és vegyes iskola	11.1	20,1
Identitástípusok szerint		
Státus-identitás	–	37,5
Lét-identitás	17,1	7,5

Ami a különböző nyelven sugárzó televíziócsatornák fiktív erősorrendjét illeti, mindegyik régióban a magyar nyelvű kereskedelmi televíziók állnak az első helyen, melyeket a magyar nyelvű közszolgálati televíziócsatornák követnek.

7. ábra

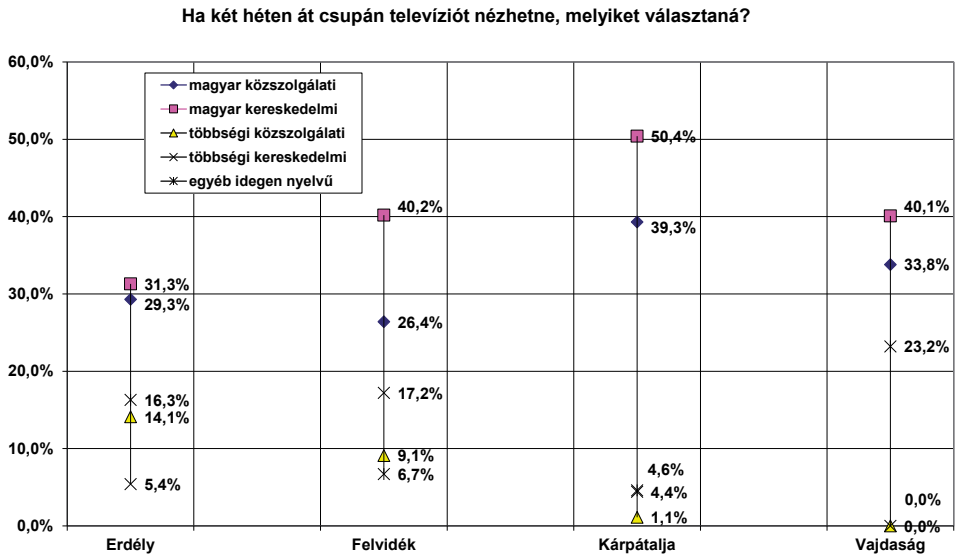

Összességében tehát a vizsgált vonatkozásban az anyanyelvi televíziók presztízse továbbra is relatíve dominánsnak bizonyult, míg a többségi nyelvű televíziócsatornákat (különösen a közszolgálatiakat) egyedüli hírforrásként a megkérdezetteknek többnyire csupán töredéke választaná.

A magyar nyelvű televíziók fiktív sorrendje terén számottevőnek mondható tendenciákat regisztráltunk. Ennek lényege, hogy négy évvel ezelőtt (2017-ben) három régióban még a magyar közszolgálati televízióké volt a vezető szerep (Erdély, Kárpátalja és Vajdaság), ám jelenleg már mindenütt a magyar nyelvű kereskedelmi tévéket választanák egyetlen tájékozódási forrásként.

8. ábra

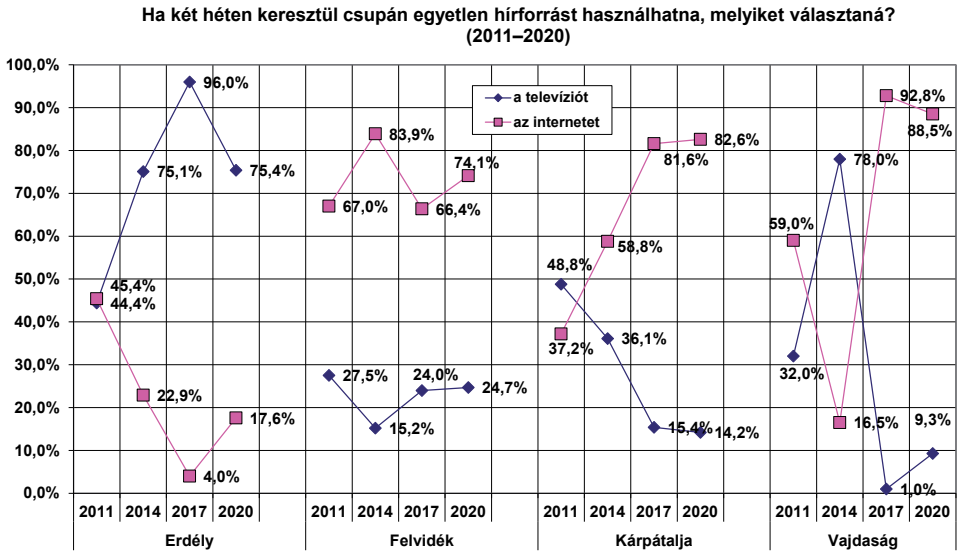

A többségi, illetve egyéb idegen nyelvű televíziók fiktív nézettsége ugyan számottevően alacsonyabb szintű, ám e téren csupán a felvidéki magyar fiatalok körében nőtt a szlovák kereskedelmi televíziók népszerűsége, a többi régióban azonban drasztikusan visszaesett. Ezt példázza, hogy Kárpátalján és a Vajdaságban nem csupán az ottani kereskedelmi televíziókat, hanem a közszolgálatiakat sem választotta egyetlen megkérdezettünk sem.

9. ábra

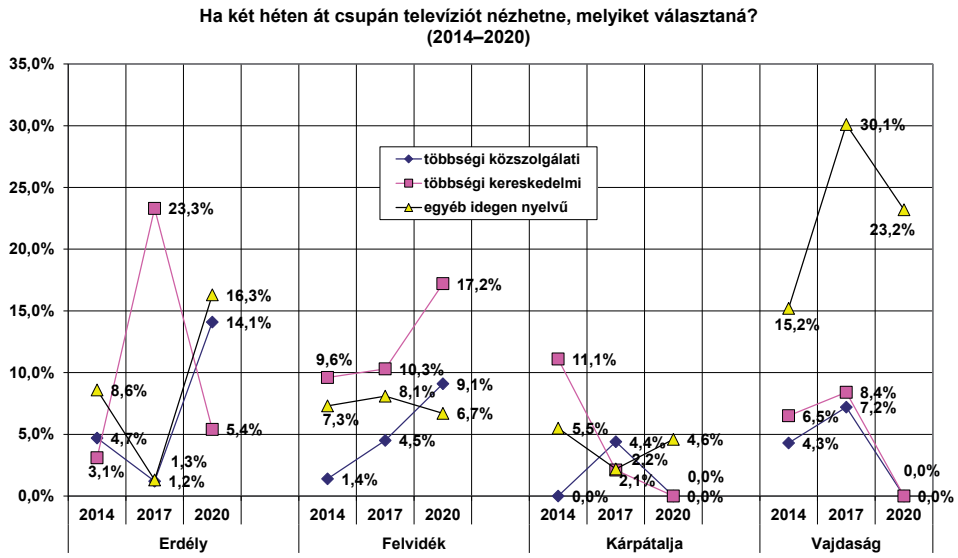

Figyelemre méltó tendencia ugyanakkor a román és a szlovák közszolgálati televíziókat választók arányának megnövekedése, valamint az, hogy az egyéb idegen nyelven sugárzó televíziók három régióban is megelőzik a többségi televíziócsatornák fiktív népszerűségét (Erdély, Kárpátalja és Vajdaság).

A fiktív médiafelület sorrendet magasan vezető internet esetében a 6. ábra megoszlásaiból már láthattuk, hogy a 18–25 év közötti korosztály mindegyik régióban számottevően internet függőbbnek bizonyult a 26 éven felüliekhez képest.

2. táblázat
Egyetlen hírforrásként az internetet választaná – 2020 (százalékban)

	Erdély	**Felvidék**
Regionális átlag	**75,5**	**74,1**
Korcsoportok szerint		
18–25	83,3	88,3
26–35	68,5	62,5
Iskolai végzettség szerint		
Általános és szakmunkás	69,4	71,4
Érettségi	82,4	69,1
Felsőfokú	75,2	83,8
Az általános iskola nyelve szerint		
Magyar iskola	74,1	77,3
Többségi és vegyes iskola	82,4	64,7
Identitástípusok szerint		
Státus-identitás	73,3	57,1
Lét-identitás	74,3	76,6
	Kárpátalja	**Vajdaság**
Regionális átlag	**82,6**	**88,5**
Korcsoportok szerint		
18–25	90,9	88,1
26–35	75,9	88,8
Iskolai végzettség szerint		
Általános és szakmunkás	76,5	63,2
Érettségi	82,4	94,7
Felsőfokú	90,1	94,8
Az általános iskola nyelve szerint		
Magyar iskola	80,2	85,3
Többségi és vegyes iskola	88,9	80,2
Identitástípusok szerint		
Státus-identitás	–	62,5
Lét-identitás	76,9	88,1

Iskolai végzettség szerint ugyancsak mindenütt az jellemző, hogy leginkább az iskolázottabb rétegek (elsősorban a diplomások) választanák egyedüli hírforrásként az internetes felületeket.

Az internet, mint egyedüli információs forrás használatának nyelvi dimenziói és régiók szerint a magyarországi honlapok (Felvidék, Kárpátalja, Vajdaság), illetve a regionális magyar nyelvű internetfelületek dominanciája érvényesül.

10. ábra

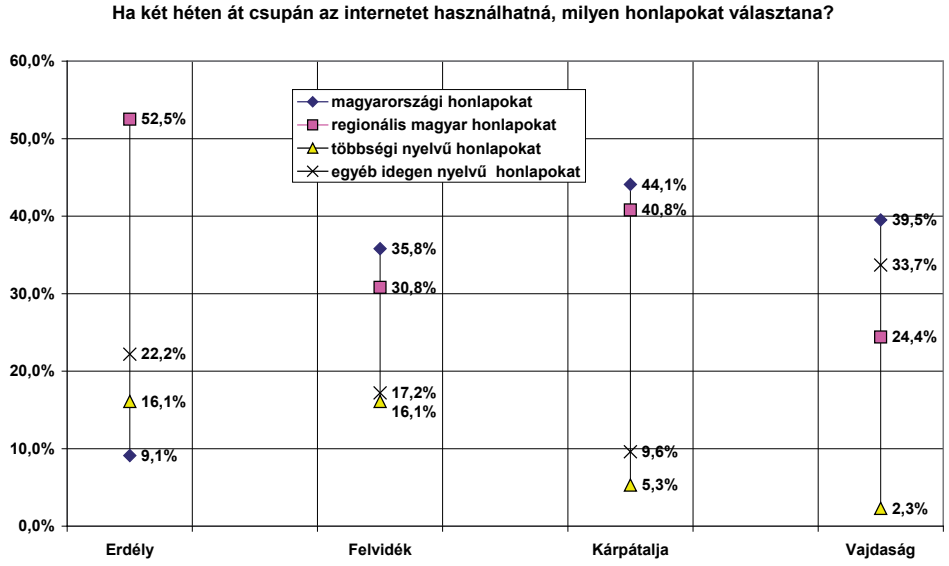

Leginkább atipikusnak az erdélyi fiatalok választása mondható, akik a magyarországi honlapokat, már mindössze kevesebb, mint 10%-ban követnék, ami ötször kevesebb, mint a vezető helyen választott erdélyi magyar internetfelületek „fiktív" népszerűsége.

Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy a többségi internetes honlapok Erdélyen kívül mindenütt az utolsó helyen szerepelnek, ami egyfelől az anyanyelvi internetezés iránti igények indirekt bizonyítéka, ám emellett arra is utal, hogy az egyéb idegen nyelven való internetezés szándéka mindegyik régióban megelőzi a többségi nyelvű internetes felületek iránti „fiktív" érdeklődést.

Idősoros adataink a magyar nyelvű internetes felületek közötti fiktív erősorrend tekintetében azt mutatják, hogy az erdélyi magyar fiatalok választása egyértelműen tükrözi az ottani médiastruktúrának a többi régiótól eltérő fejlődési irányát.

11. ábra

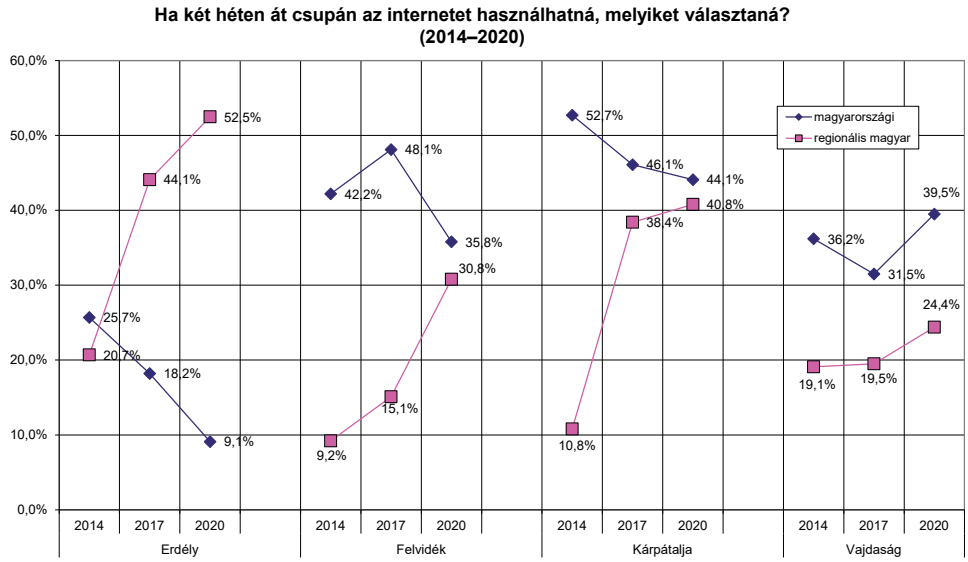

Ez alatt az értendő, hogy amíg Erdélyben immáron ötször nagyobb arányban választanák egyedüli hírforrásként az ottani regionális, vagy egyéb magyar nyelvű internetes honlapokat a magyarországi internetfelületekhez képest, addig a többi régióban az első helyen továbbra is az anyaországi honlapokat választották. Az ugyan igaz, hogy ezekben a régiókban is relatíve megnőtt a helyi internetes kínálat fiktív elfogadottsága (Kárpátalján például 2014-hez képest a négyszeresére, a Felvidéken pedig a háromszorosára), ám ennek mértéke még mindig számottevően elmarad az erdélyi töretlenül növekvő „fiktív bizalmi index” mögött.

12. ábra

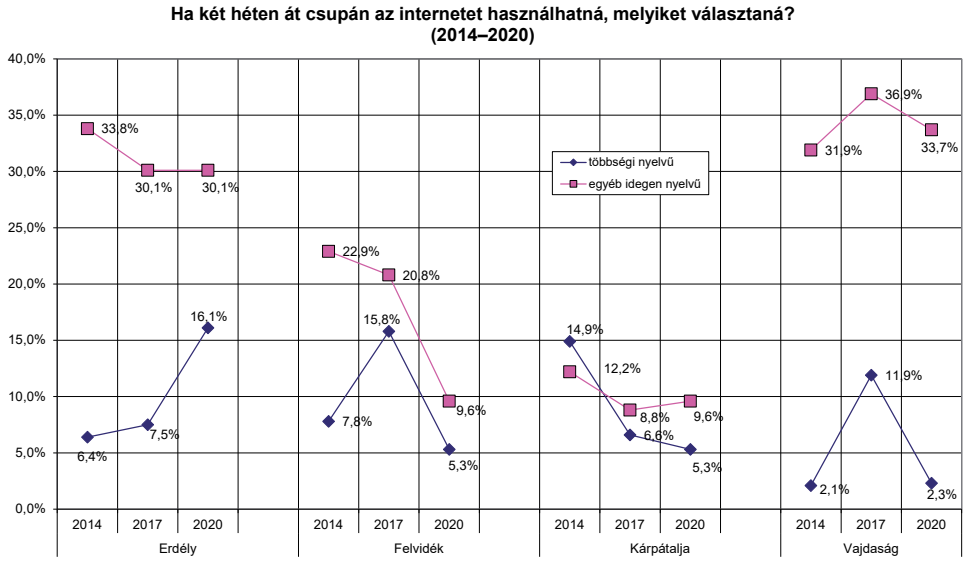

A többségi, illetve egyéb idegen nyelvű internetes felületek fiktív használatára vonatkozó idősoros adataink mindegyik régióban hasonló tendenciát mutatnak. Ennek bizonyítéka, hogy az egyéb idegen nyelvű internetes tartalmakat választók aránya mindenütt meghaladja a többségi honlapokét (Erdélyben, különösen pedig a Vajdaságban), melynek leginkább az az oka, hogy az utóbbiak népszerűsége igen számottevően visszaesett (mindössze 2,3–5,3%-ot tesz ki), Erdélyt kivéve, ahol az eltelt négy év alatt a duplájára nőtt.

3.2. Televízió nézési szokások változása

3.2.1. A televíziót nem nézők részarányának változása

A tényleges médiahasználattal kapcsolatos adatok tárgyalását, a televíziót soha nem néző határon túli magyar fiatalok megoszlásának bemutatásával kezdjük.

13. ábra

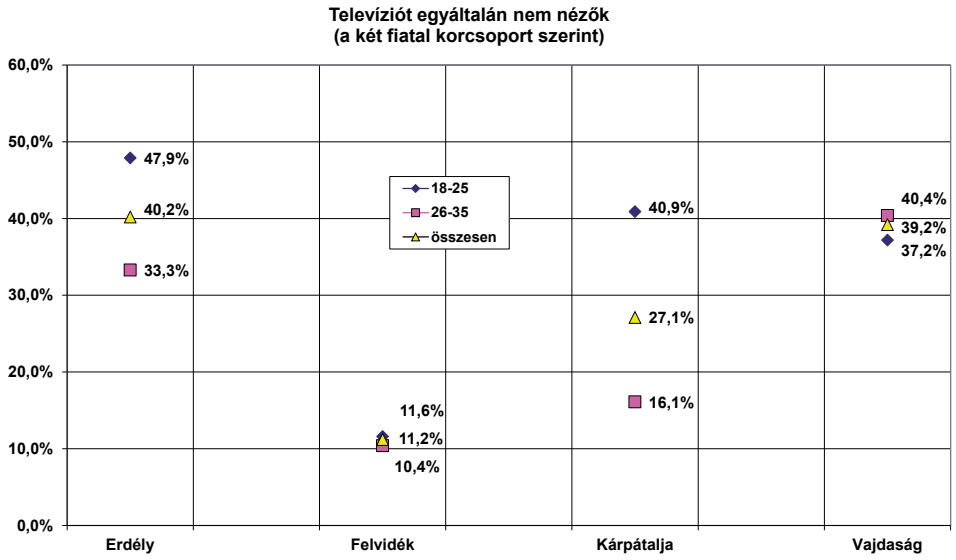

A grafikon adatsorai azt mutatják, hogy a tévénézéstől a leginkább az erdélyi, illetve vajdasági magyar fiatalok fordultak el (40%), ám a kárpátaljaiak körében is több, mint minden negyedik megkérdezett nem néz televíziót. A kivételt ezúttal a felvidékiek képezik, akik mindössze 10% körüli arányban nem követik egyáltalán a televíziók műsorait.

A 14. grafikonon látható idősoros megoszlások egyértelmű tendenciát tükröznek: alig egy évtized alatt (2011 óta) mindegyik régióban megsokszorozódott a televíziót nem néző fiatalok részaránya. Különösen igaz mindez a 2014–2017 közötti időszakra, amikor Erdélyben és a Vajdaságban a négyszeresére, Kárpátalján pedig nem kevesebb, mint a hétszeresére nőtt a televíziót nem nézők részaránya. Felvidéken mondható a növekedés a legcsekélyebbnek, ám ebben a régióban már 2014-ben is minden ötödik fiatal korosztályba tartozó nem nézett televíziót.

A 2017–2020 közötti időszakban a korábban tapasztalt növekedés lelassult így jelenleg három régióban (Erdély, Kárpátalja és Vajdaság) is csupán néhány százalékkal nem televízióznak többet a fiatalok, mint négy évvel ezelőtt.

14. ábra

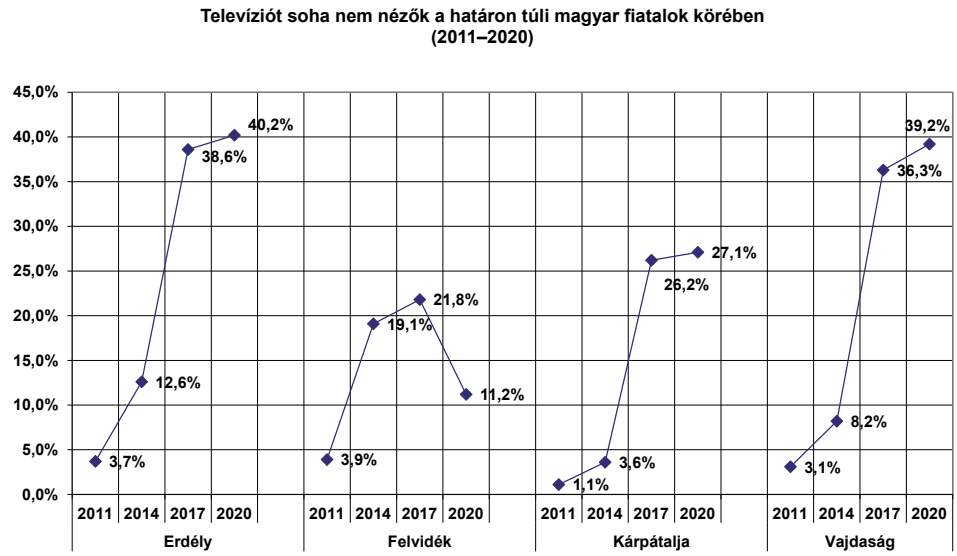

Összességében tehát elmondható, hogy Erdélyben és a Vajdaságban immáron a fiatalok 40%-a, a kárpátaljaiak egynegyede, a felvidékieknek pedig több mint 10%-a fordult el a televíziótól, mint a hosszú évtizedekig egyeduralkodó médiafelülettől. Ilyen értelemben tehát továbbra is igen határozott paradigmaváltás tapasztalható, amely minden bizonnyal meghatározó faktora lehet a közeljövő médiafogyasztási szokásai terén bekövetkező változásoknak a határon túli magyar fiatalok körében.

Szociodemográfiai változók szerint továbbra is az tapasztalható, hogy az iskolázottabb rétegek (ezen belül főként az érettségivel rendelkezők) néznek legkevésbé televíziót, identitásváltozók szerint pedig a magyar általános iskolát végzettek, illetve a lét-identitásúak tartoznak inkább ebbe a kategóriába.

3. táblázat

Televíziót egyáltalán nem nézők – 2020 (százalékban)

	Erdély	**Felvidék**
Regionális átlag	**40,2**	**11,2**
Korcsoportok szerint		
18–25	47,9	11,6
26–35	33,3	10,4
Iskolai végzettség szerint		
Általános és szakmunkás	36,1	4,8
Érettségi	44,1	9,5
Felsőfokú	40,6	16,7
Az általános iskola nyelve szerint		
Magyar iskola	38,8	13,3
Többségi és vegyes iskola	47,1	10.1
Identitástípusok szerint		
Státus-identitás	20,1	4,8
Lét-identitás	41,4	7,8
	Kárpátalja	**Vajdaság**
Regionális átlag	**27,0**	**39,0**
Korcsoportok szerint		
18–25	40,9	37,2
26–35	16,1	40,4
Iskolai végzettség szerint		
Általános és szakmunkás	14,7	25,0
Érettségi	37,1	43,6
Felsőfokú	29,0	40,0
Az általános iskola nyelve szerint		
Magyar iskola	28,6	41,1
Többségi és vegyes iskola	11,1	–
Identitástípusok szerint		
Státus-identitás	–	37,5
Lét-identitás	24,4	32,8

A televíziónézéstől elfordulók tekintetében a leginkább figyelemreméltó tendencia azonban, hogy a legfiatalabb korosztály (18–25 évesek) körében – a felvidékieket és vajdaságiakat nem számítva – igen számottevően többen fordulnak el a televíziót egyáltalán nem nézők, a 26–35 évesekhez képest.

3.2.2. A televíziózásra fordított napi idő

A naponta televíziónézésre fordított idővel kapcsolatos adataink három régióban meglepőnek mondható egyezéseket mutatnak. Eszerint Erdélyben, Felvidéken és Vajdaságban mindenütt egységesen mintegy 100 percet fordítanak televíziónézésre, emellett pedig a két fiatal korosztály az átlaghoz képest ugyanolyan mértékben televíziózik.

15. ábra

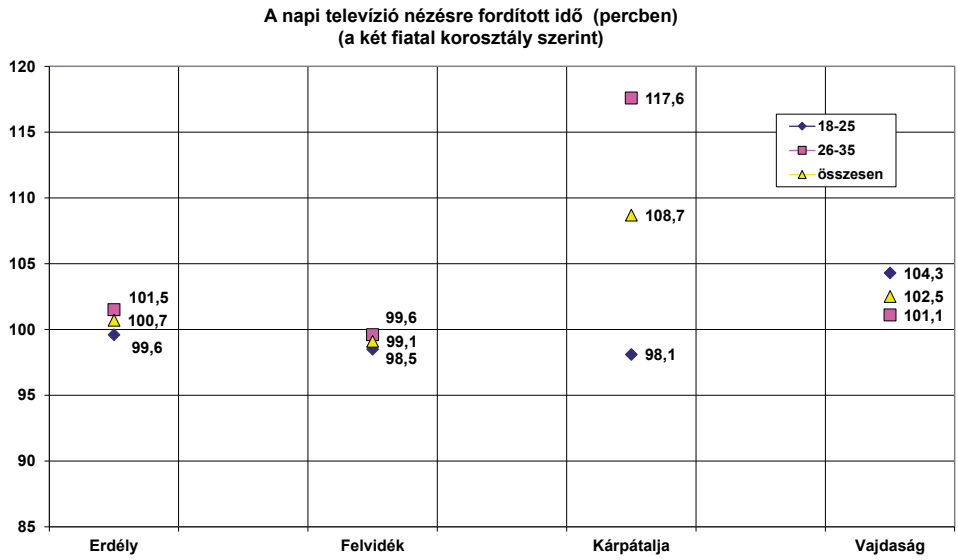

Mindettől csupán némileg térnek el a kárpátaljaiak a naponta televíziózásra fordított idő tekintetében, ahol az idősebb (26–35 év közötti) korosztály tagjai bizonyultak relatíve inkább televíziót többet nézőknek.

Idősoros adataink a vizsgált kérdéssel kapcsolatban meglepőnek mondható fejleményt tükröznek. Ez alatt az értendő, hogy amíg 2011 és 2017 között folyamatosan és drasztikusan csökkent a napi televíziónézésre fordított idő (2017-ben már csupán 39–87 percet tett ki) legújabb adataink szerint 2020-ban ez az arány az eltelt négy év alatt mindegyik régióban jelentősen megnőtt, s a televíziót néző határon túli magyar fiatalok immáron naponta 99–109 percet töltenek a televíziók előtt.

16. ábra

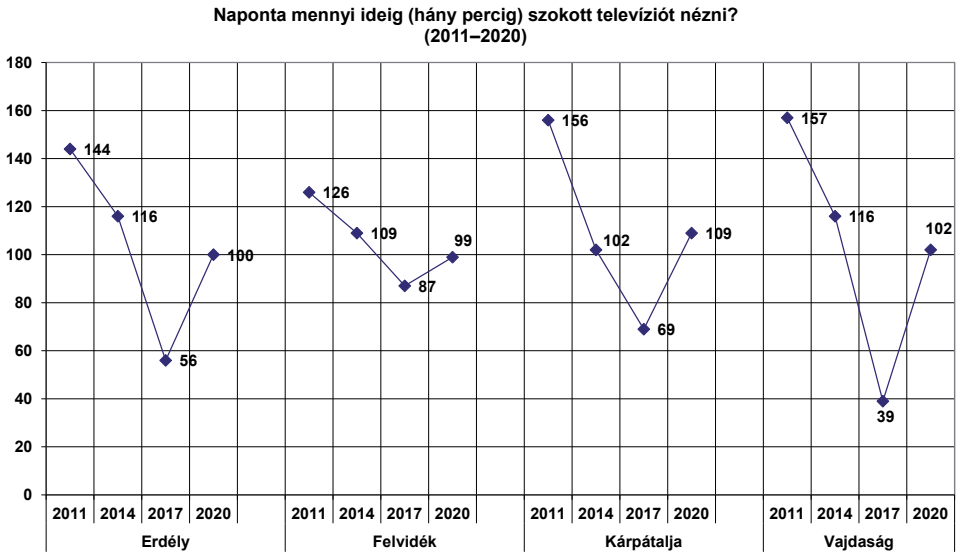

Az adatsorok tehát a televízió konkrét napi nézettségre fordított idővel kapcsolatban ugyan nem igazolják a korábban látott exponenciális léptékű csökkenés folytatódását, noha a mostani gyakorlat még mindig nem éri el a 2014-es szintet.

Szociodemográfiai változók szerint kevés említésre érdemes eltérést tapasztaltunk, ami annak a jele, hogy az előbb említett tendencia mindegyik vizsgált réteget a regionális átlagokhoz közeli arányban jellemzi.

4. táblázat

Naponta mennyi ideig szokott televíziót nézni? – 2020 (percben)

	Erdély	**Felvidék**
Regionális átlagok	100,7	99,1
Korcsoportok szerint		
18–25	99,6	98,5
26–35	101,5	99,6
Iskolai végzettség szerint		
Általános és szakmunkás	105,2	103,2
Érettségi	91,1	106,9
Felsőfokú	104,2	88,6
Az általános iskola nyelve szerint		
Magyar iskola	101,6	103,8
Többségi és vegyes iskola	94,2	92,1
Identitástípusok szerint		
Státus-identitás	67,3	93,6
Lét-identitás	109,5	105,1
	Kárpátalja	**Vajdaság**
Regionális átlagok	108,7	102,5
Korcsoportok szerint		
18–25	98,1	104,3
26–35	117,6	101,1
Iskolai végzettség szerint		
Általános és szakmunkás	104,3	84,0
Érettségi	124,9	119,7
Felsőfokú	97,3	99,5
Az általános iskola nyelve szerint		
Magyar iskola	110,3	104,2
Többségi és vegyes iskola	97,7	78,1
Identitástípusok szerint		
Státus-identitás	–	124,6
Lét-identitás	108,8	103,4

Különösen érvényes mindez a két fiatal korosztály vonatkozásában, akik – mint látni fogjuk – számtalan esetben egymástól eltérő módon használják a különböző médiafelületeket, ez esetben azonban csupán a kárpátaljaiak térnek el a regionális átlagoktól, ahol a 26–35 évesek jelentősen több időt fordítanak naponta tévénézésre, mint a legfiatalabb, 18–25 éves korosztály tagjai (117,6 és 98,7 perc).

3.2.3. A televíziónézés nyelvi dimenzióinak változása

A televíziót néző határon túli magyar fiatalok médiahasználati gyakorlata a műsorok nyelve szerint mindegyik régióban közel hasonló tendenciákat tükröz. Ez alatt elsősorban az értendő, hogy a két fiatal korosztály tagjai egyaránt a regionális átlagoknak megfelelő intenzitással néznek anyanyelven sugárzó televíziócsatornákat.

17. ábra

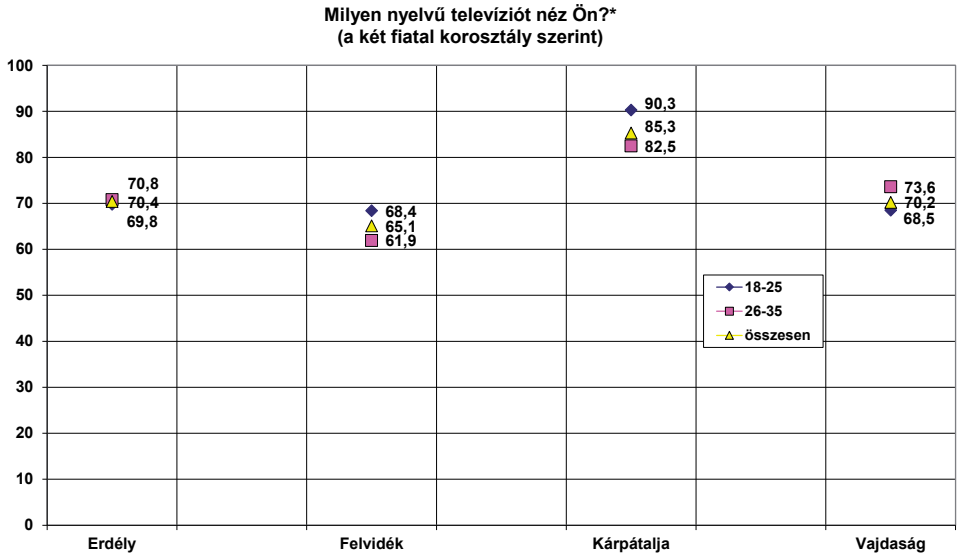

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelvűt……100-csak magyart*

A leginkább a kárpátaljaiak (85 átlagpont), ám a többi régióban is 65–70 átlagpontot tesz ki a magyar nyelven való tévézés nagyságrendje.

Idősoros adataink a televíziónézés nyelvi dimenziójának általános szintjén („Milyen nyelvű televíziót néz Ön?”) továbbra is azt mutatják, hogy e téren az elmúlt közel tíz év során említésre érdemes elmozdulás nem történt.

18. ábra

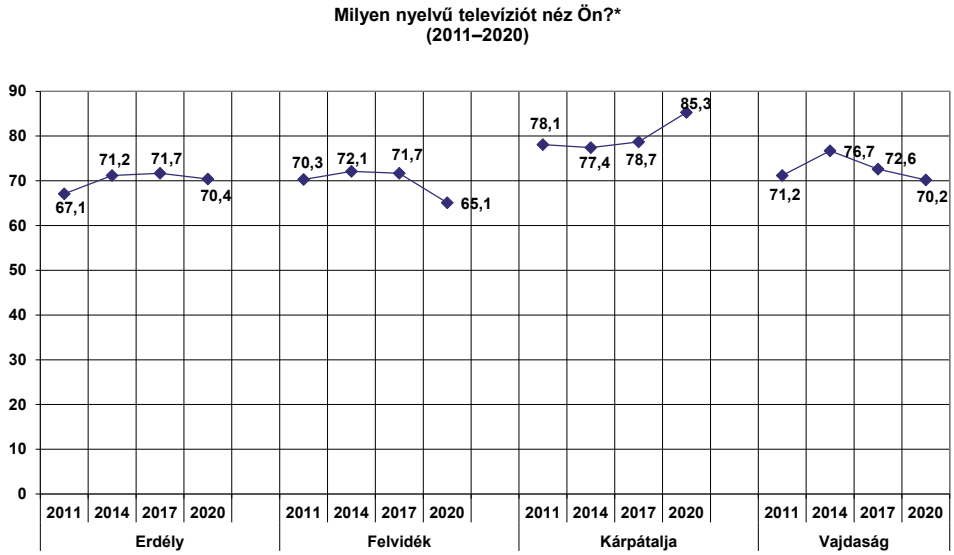

Jelmagyarázat:
**100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelvűt……100-csak magyart*

Magyar nyelvű televíziók nézettségi intenzitása máig a 2011 óta mért szinten maradt, ami az anyanyelven való televízió használat szempontjából relatíve pozitív fejleményként értékelhető.

Az egyes társadalmi rétegek szerint számottevően eltérő gyakorlatot ugyancsak nem tapasztaltunk. Szemben az úgynevezett identitásváltozókkal, amelyek esetében már egymástól élesen eltérő arányban választanak a határon túli magyar fiatalok különböző nyelven sugárzó televíziócsatornákat. (5. táblázat)

5. táblázat
Milyen nyelvű televíziót néz Ön?* – 2020

	Erdély	Felvidék
Regionális átlagok	**70,4**	**65,0**
Korcsoportok szerint		
18–25	69,8	68,4
26–35	70,8	61,9
Iskolai végzettség szerint		
Általános és szakmunkás	68,5	65,0
Érettségi	73,6	65,4
Felsőfokú	69,7	64,5
Az általános iskola nyelve szerint		
Magyar iskola	72,2	69,2
Többségi és vegyes iskola	61,1	48,3
Identitástípusok szerint		
Státus-identitás	68,7	47,3
Lét-identitás	72,5	70,2
	Kárpátalja	**Vajdaság**
Regionális átlagok	**85,9**	**75,8**
Korcsoportok szerint		
18–25	90,3	68,5
26–35	82,5	73,6
Iskolai végzettség szerint		
Általános és szakmunkás	94,3	81,6
Érettségi	85,2	71,2
Felsőfokú	85,3	76,0
Az általános iskola nyelve szerint		
Magyar iskola	86,1	75,9
Többségi és vegyes iskola	78,2	75,2
Identitástípusok szerint		
Státus-identitás	–	78,4
Lét-identitás	87,1	85,1

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelvűt….100-csak magyart*

Elsősorban a magyar általános iskolát végzett fiatalok követik lényegesen intenzívebben – a táblázatban bemutatott arányban – az anyanyelvi televíziók műsorait a többségi iskolába jártakhoz képest (a Felvidéken utóbbiak körében például már nem éri el az 50 átlagpontot a magyar tévéket nézők részaránya). Ugyanez a tendencia figyelhető meg a státus-, illetve lét-identitásúakkal kapcsolatban is: előbbiek mindegyik régióban lényegesen alacsonyabb intenzitással választják a magyar nyelvű tévécsatornákat (legkevésbé újfent a felvidékiek, mindössze 47,3 átlagpont).

3.2.4. A különböző nyelvű televízió csatornák nézettségi intenzitása

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a tévéző határon túli magyar fiatalok mely televíziócsatornák műsorait milyen intenzitással követik figyelemmel, amivel kapcsolatban régiók szerint az eddig látottakhoz képest már számottevőbb eltérések mutatkoznak.

6. táblázat

Ön melyik televíziócsatorna híreiből tájékozódik (leginkább melyik forrásból szerzi a mindennapi információit)?* – 2020

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
többségi nyelvű közszolgálati tévé	39,7	46,7	15,8	27,6
többségi nyelvű kereskedelmi tévék	34,9	68,9	13,8	9,3
többségi nyelvű politikai tévé	42,9	39,7	10,4	0
a többségi közszolgálati televízió magyar nyelvű műsora	41,7	19,1	–	34,3
többségi nyelvű regionális televíziók	26,1	8,5	9,1	16,2
magyar nyelvű regionális televíziók	46,3	13,6	35,1	31,7
M1	55,9	50,8	62,5	50,3
M2	61,6	45,5	13,4	28,1
M5	23,5	23,7	27,9	11,1
DUNA TV	56,2	58,9	52,9	36,9
DUNA World	37,3	50,8	39,8	29,1
magyarországi kereskedelmi tévék (RTL KLUB, TV2)	90,2	67,9	75,4	61,2
HÍR TV	43,1	20,1	23,5	15,2
ATV	25,2	15,4	20,5	10,9

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

A többségi nyelvű televíziók nézettsége a felvidéki és erdélyi fiatalok körében bizonyult a legintenzívebbnek. Az anyanyelvi televíziócsatornák között mindegyik régióban a magyarországi kereskedelmi adóké a vezető szerep, melyet a Duna TV, illetve az M1 csatorna közel azonos, 50 átlagpont körüli arányban követ. Ezen kívül említést érdemel még a regionális magyar nyelvű televíziók térnyerése (31,7–46,3 átlagpont), amitől csupán a felvidéki fiatalok maradnak el jelentősen (mindössze 13,6 átlagpont).

A többségi nyelvű televízió csatornák nézettségi intenzitásának változása ugyancsak az erdélyi, illetve a felvidéki magyar fiatalok esetében mutat említésre érdemes elmozdulásokat. (7. táblázat)

Előbbiek 2017-hez képest nagyobb gyakorisággal néznek román nyelvű politikai tévéket (42,9 átlagpont), a felvidékiek jelenlegi gyakorlatát pedig az jellemzi, hogy körükben visszaesett mind a szlovák közszolgálati, illetve politikai tartalmakat sugárzó televíziók nézettsége, miközben jelentősen megnőtt a szlovák kereskedelmi csatornák műsorainak követése.

7. táblázat

Ön melyik televíziócsatorna híreiből tájékozódik (leginkább melyik forrásból szerzi a mindennapi információit)?* – 2017–2020

	Erdély		Felvidék		Kárpátalja		Vajdaság	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020	2017	2020
többségi nyelvű közszolgálati tévé	38,1	39,7	70,1	46,7	21,8	15,8	30,9	27,6
többségi nyelvű kereskedelmi tévék	39,6	34,9	47,8	68,9	23,2	13,8	23,3	9,3
többségi nyelvű politikai tévé	26,3	42,9	55,8	39,7	8,3	10,4	18,6	0

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Ugyanezen mutatók az egyes magyar nyelvű televíziók esetében azt igazolják, hogy az M1 népszerűsége Erdélyben és a Vajdaságban nőtt, Kárpátalján a korábbi 2017-es szinten maradt, míg a Felvidéken jelentős visszaesést tapasztaltunk (61,7 átlagpontról 50,8-ra). A Duna TV-re vonatkozó adatsorok csaknem mindenütt úgyszintén a korábban mért szinten maradtak, s csupán Kárpátalján regisztráltunk relatív nézettségi intenzitás csökkenést.

8. táblázat

Ön melyik televíziócsatorna híreiből tájékozódik (leginkább melyik forrásból szerzi a mindennapi információit)?* – 2017–2020

	Erdély		Felvidék		Kárpátalja		Vajdaság	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020	2017	2020
a többségi közszolgálati televízió magyar nyelvű műsora	35,3	41,7	69,6	19,1	18,7	–	30,2	34,3
M1	48,5	55,9	61,7	50,8	64,3	62,5	37,2	50,3
M2	34,2	61,6	61,5	45,5	35,4	13,4	20,4	28,1
DUNA TV	54,3	56,2	53,5	58,9	61,6	52,9	38,7	36,9
DUNA World	30,2	37,3	63,3	50,8	37,7	39,8	29,8	29,1
magyarországi kereskedelmi tévék (RTL KLUB, TV2)	72,2	90,2	27,4	67,9	74,1	75,4	51,1	62,2
HÍR TV	16,3	43,1	60,8	20,1	17,2	23,5	7,9	15,2
ATV	15,7	25,2	56,1	15,4	12,6	20,5	7,1	10,9

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

A magyarországi kereskedelmi televíziók vezető pozíciója mindegyik régióban tovább erősödött, leginkább Erdélyben (72–92 átlagpont és a Felvidéken (27–68 átlagpont).

Az előbbi táblázatok néhány markánsan jellemző tendenciái közül a többségi nyelvű televíziócsatornák nézettségi intenzitásának változásait bemutató grafikonon elsősorban az látható, hogy az asszimiláció szempontjából leginkább érintett felvidékiek (ez esetben az ott

élő magyar fiatalok) bizonyultak sokkal nagyobb arányban a szlovák nyelvű televíziókat nézőknek, az erdélyiek pedig a korábbi, 2017-es szinten néznek román közszolgálati és kereskedelmi televíziókat.

19. ábra

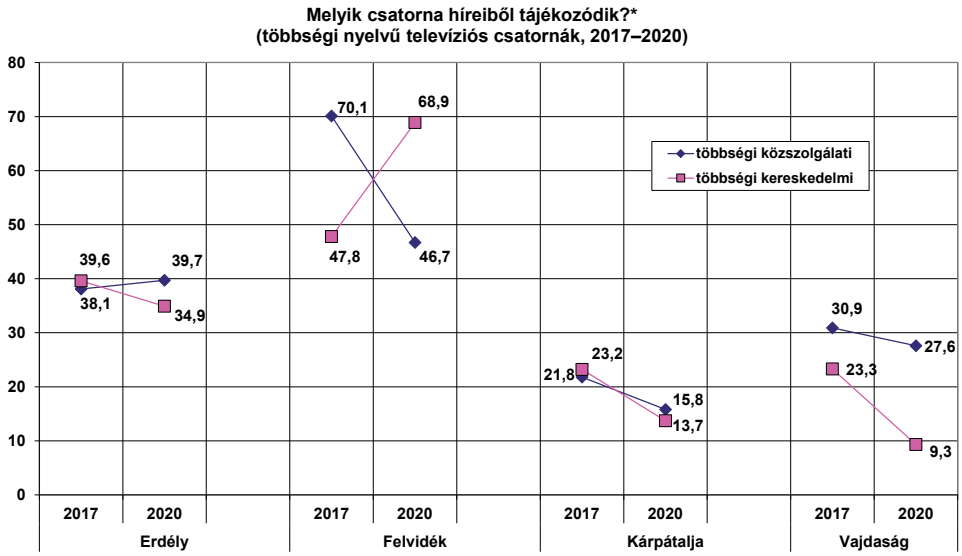

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Velük szemben a vajdaságiak, különösképpen pedig a kárpátaljaiak körében tovább csökkent a korábban is alacsony nézettségűnek bizonyult többségi nyelven sugárzó televíziók nézettségi intenzitása (a Vajdaságban például a szerb kereskedelmi televíziók műsorainak követése jelenleg már nem éri el a 10 átlagpontot).

A magyar nyelvű televíziócsatornákra vonatkozó idősoros adatok szemléletesen bemutatják a kereskedelmi tévék térnyerésének fokozódását.

20. ábra

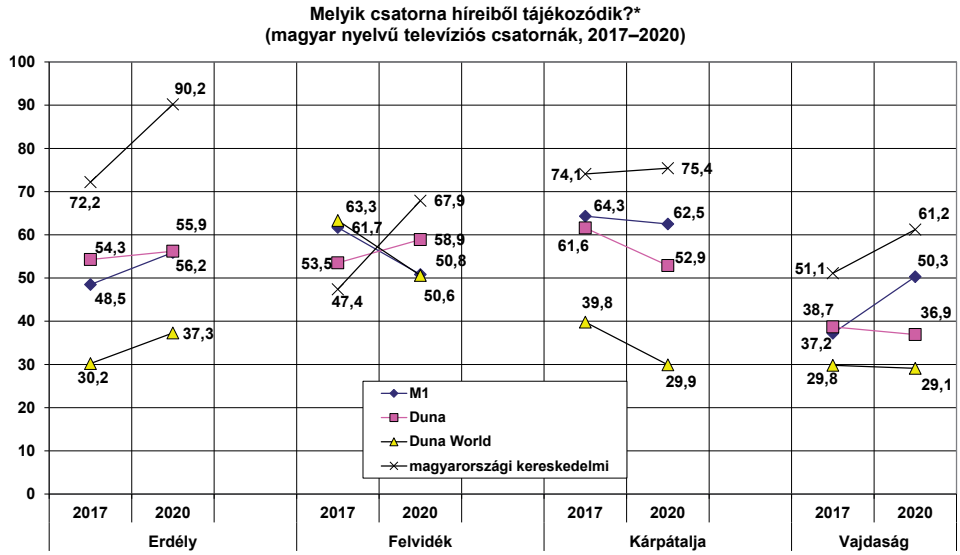

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Mindegyik régióban megnőtt az irántuk való érdeklődés: Erdélyben és a Felvidéken leginkább (mintegy 20 átlagpontos növekedés 2017 óta), ám a Vajdaságban is 10 átlagpontnál nagyobb gyakorisággal nézik ezeket, Kárpátalján pedig nézettségük a korábbi magas szinten maradt.

Az általános iskola nyelve szerint mindegyik régióban hasonló tendenciák érvényesülnek. Magyar televíziócsatornákat lényegesen gyakrabban néznek az anyanyelvi iskolát végzettek, főként Erdélyben, ahol például körükben a Duna TV kétszer bizonyult népszerűbbnek, mint a román iskolába jártak esetében. Utóbbiak ugyan első helyen szintén a magyarországi kereskedelmi televíziókat nézik, ám jellemzően sokkalta csekélyebb intenzitással.

21. ábra

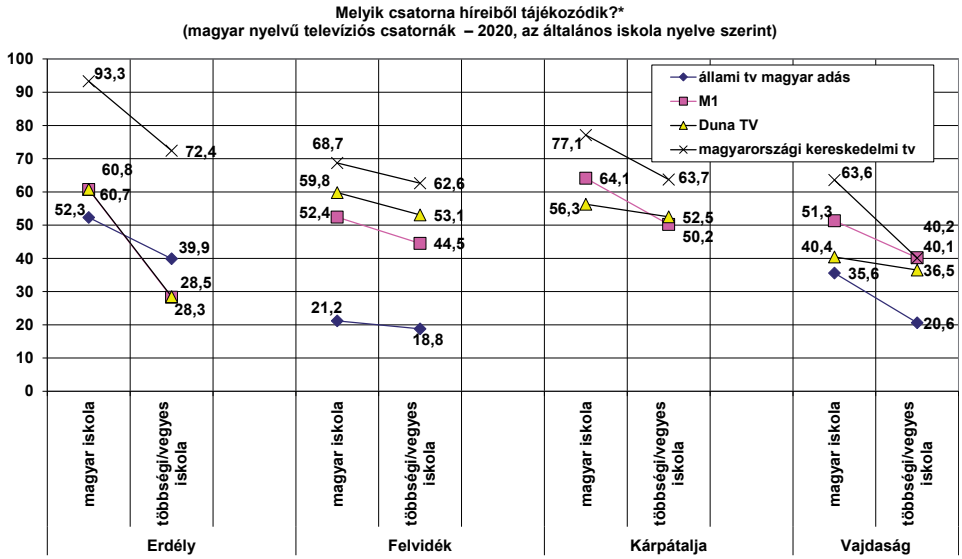

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

A kérdéssel kapcsolatban mindenképpen figyelmet érdemel, hogy az állami televíziók magyar nyelvű műsorainak[5] nézettségi intenzitása mindenütt jelentősen csökkent (a felvidéki magyarság körében például már nem éri el a 20 átlagpontot).

5 Kárpátalján az ungvári állami televízió magyar nyelvű adása már évekkel ezelőtt megszűnt.

Az előbb látottaknál sokkal számottevőbb töréspontokat regisztráltunk azzal kapcsolatban, hogy az eltérő identitással rendelkezők milyen gyakorisággal követik a magyar nyelvű televíziócsatornák műsorait.

22. ábra

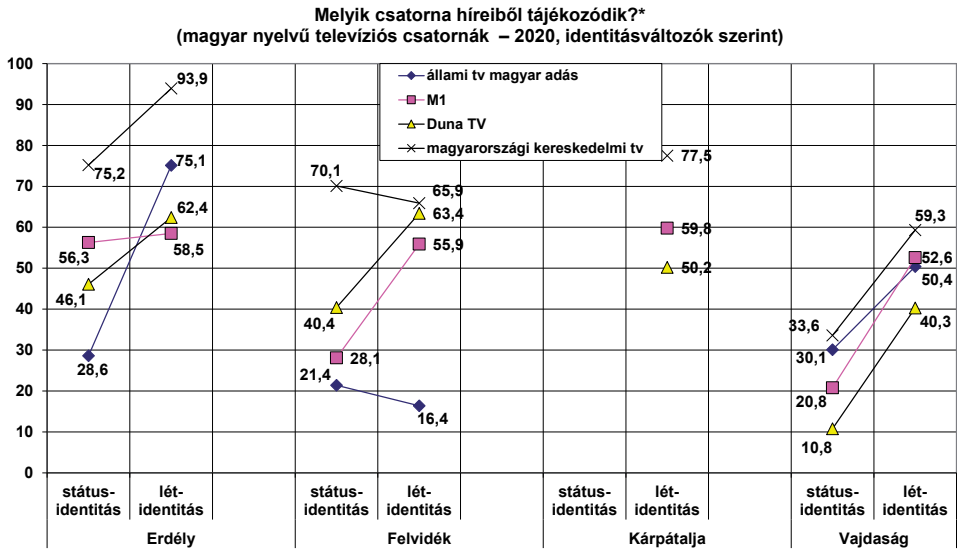

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

A grafikon adatsoraiból látható, hogy az identitásukhoz ragaszkodó, illetve az asszimiláns fiatalok médiahasználata között az anyanyelven sugárzó televíziócsatornák tekintetében igen számottevően szétnyílt az olló (megnőtt a szegregációs távolság). Különösen érvényes mindez az erdélyiek és a vajdaságiak esetében, ahol mind a négy vizsgált magyar nyelvű televíziós felületet a bemutatott arányban nézik sokkal intenzívebben a lét-identitású válaszadók.

3.2.5. A magyar nyelvű televízió-műsortípusok nézettségi intenzitásának változása

A) Értékőrző televízióműsorok

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy az egyes televíziós magyar nyelvű műsortípusok nézettségi intenzitása szerint milyen tendenciák figyelhetők meg a határon túli magyar fiatalok médiahasználatában. Ez esetben adataink nem az egyes magyar nyelvű televíziócsatornák, illetve konkrét műsorszámok, hanem az általuk sugárzott műsortípusok nézettségének mértékét szemléltetik. A különböző műsortípusok nézettségi intenzitásával kapcsolatos adatsorokat ismertetjük tehát, amelyeket korábbi gyakorlatunkhoz hasonlóan, ezúttal is három kategóriába soroltuk. Ezek: az értékőrző-, a tömegkulturális- és a politikai/közéleti műsortípusok. Az összesített műsortípus preferenciák tehát a vizsgálatba bevont konkrét műsortípusok transzponált átlagainak regionális átlagait tartalmazzák.

23. ábra

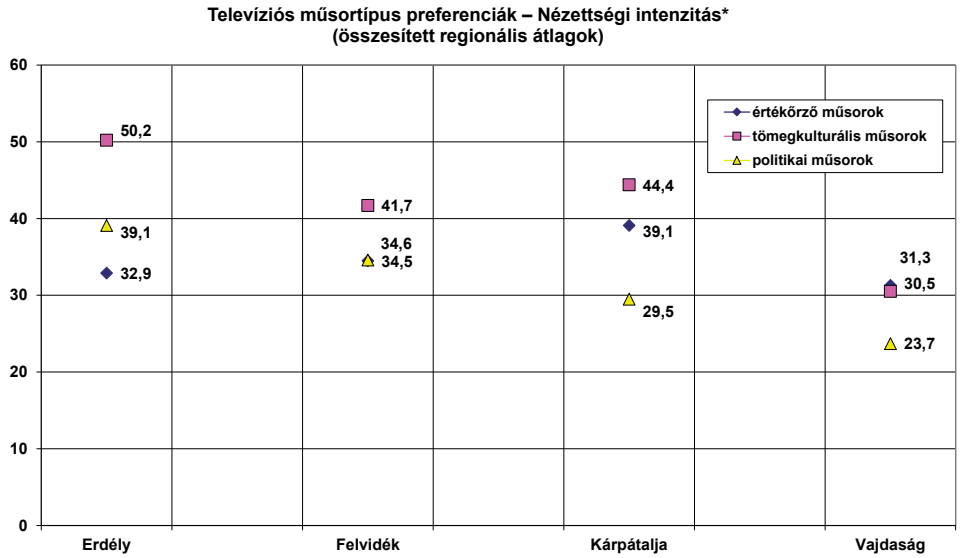

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

Az összesített regionális átlagok egyértelműen a tömegkulturális műsortípusok dominanciáját jelzik (leginkább Erdélyben), az értékőrző műsorok nézettsége 31–39 átlagpont között mozog, míg a politikai műsorszámokat az Erdélyben és a Felvidéken élő fiatalok követik relatíve a legintenzívebben (34–39 átlagpont).

9. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Nézettségi intenzitás* (2020)

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
Regionális átlagok	**32,9**	**34,5**	**39,1**	**31,3**
Értékőrző műsorok				
ismeretterjesztő filmek	49,4	59,5	57,7	49,4
művészfilmek	31,2	25,5	25,1	29,8
hagyományőrző műsorok	24,7	43,6	46,0	44,2
komolyzenei műsorok	33,7	14,3	21,4	15,3
irodalmi műsorok	37,1	31,5	33,0	30,9
vallási műsorok	39,6	22,6	33,7	14,6
a határon túl élő magyar közösségekkel foglalkozó műsorok	14,9	44,6	57,1	35,2

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

Az értékőrző műsorok nézettségi intenzitásának változásait bemutató idősoros adatok mindegyik régióban egyértelműen jelentős csökkenésről árulkodnak.

24. ábra

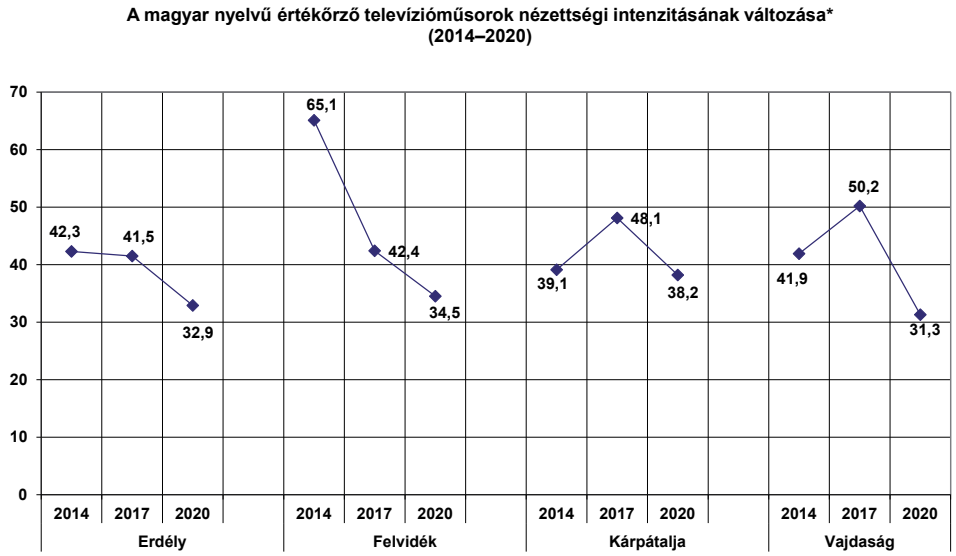

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

Erdélyben és főként a Felvidéken ez a csökkenés 2014 óta folyamatos, míg Kárpátalján és a Vajdaságban a 2017 óta eltelt időszakban mutatnak számottevő, 10–20 átlagpontnyi visszaesést.

Az értékőrző műsorok iránti érdeklődés visszaesése még inkább szembeötlő iskolai végzettség, valamint identitásváltozók szerint.

25. ábra

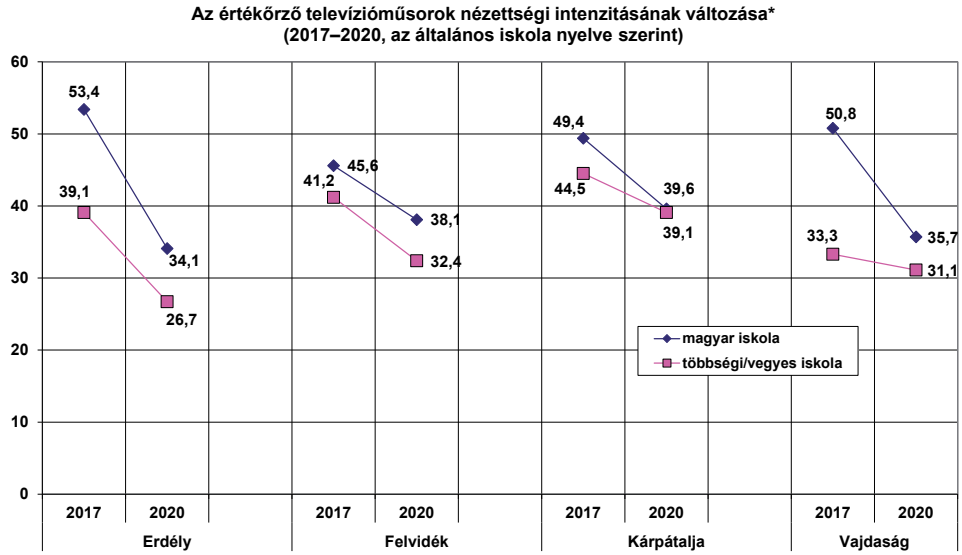

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

Előbbi esetben igen negatív fejleményként értékelendő, hogy az értékőrző televíziós tartalmak követése a magyar általános iskolát végzettek körében bizonyult számottevőbbnek a többségi iskolát végzettekhez képest. Eszerint a magyar iskolába jártak Erdélyben 20, a Vajdaságban 15, Kárpátalján pedig 10 átlagponttal csekélyebb intenzitással nézik a tárgyalt műsortípusokat mint 2017-ben.

Identitásváltozók szerint ugyanez a tendencia érvényesül: mindegyik régióban csökkent a nemzeti identitásukat őrző fiatalok érdeklődése az értékőrző televízióműsorok iránt.

26. ábra

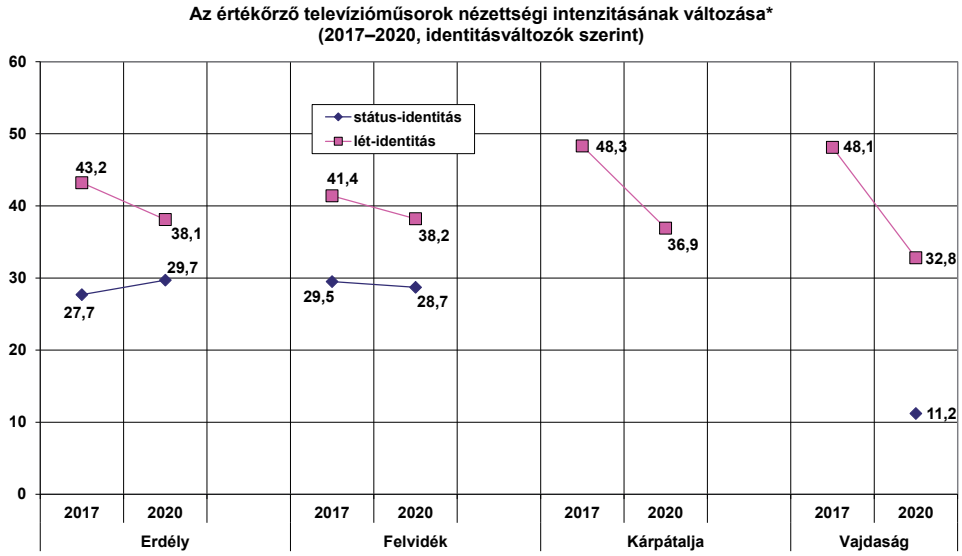

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

Leginkább a vajdasági, illetve kárpátaljai lét-identitásúak körében (12–16 átlagpontos csökkenés), ám már a másik két, legnépesebb határon túli magyar régióban sem éri el a 40 átlagpontot a nemzeti identitásukhoz kötődők értékőrző műsorok iránti érdeklődése.

A/a) A határon túli magyarsággal foglalkozó műsorok

Az értékőrző televíziós kínálat közül kiemelt figyelmet érdemel a határon túli magyarsággal foglalkozó műsorok nézettségi intenzitása, amely régiók szerint eltérő összképet mutat.

27. ábra

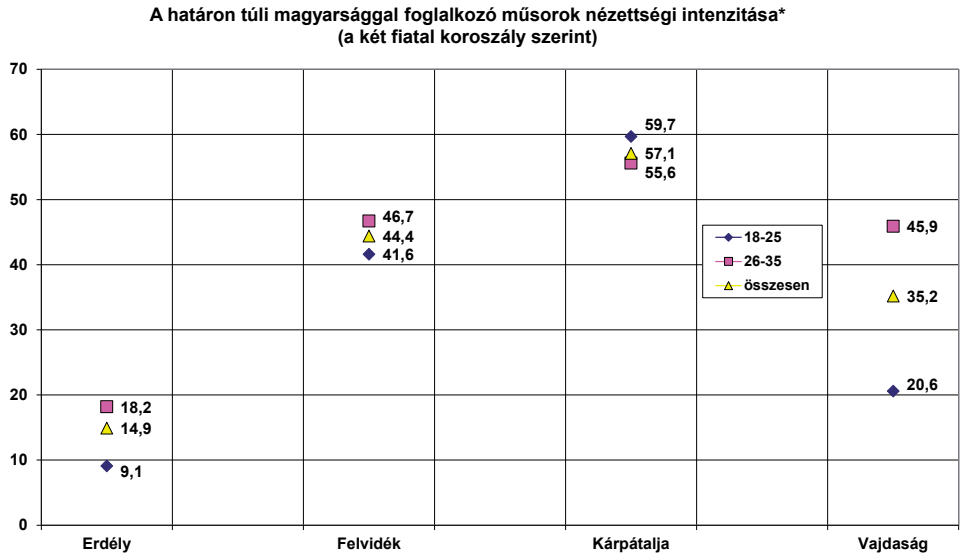

Jelmagyarázat:
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

A tárgyalt műsortípusok iránt az erdélyi fiatalok mutatnak a legcsekélyebb (mindössze 14,9 átlagpont), a kárpátaljaiak pedig a legnagyobb érdeklődést (57,1 átlagpont).

Idősoros bontásban ugyanakkor az látható, hogy három régióban is a korábban mért szinten maradt a határon túli magyarsággal foglalkozó értékőrző műsorok iránti érdeklődés, ami azonban Erdélyben drasztikusan visszaesett (a 2017-es 47,8-ról 14,9-re).

28. ábra

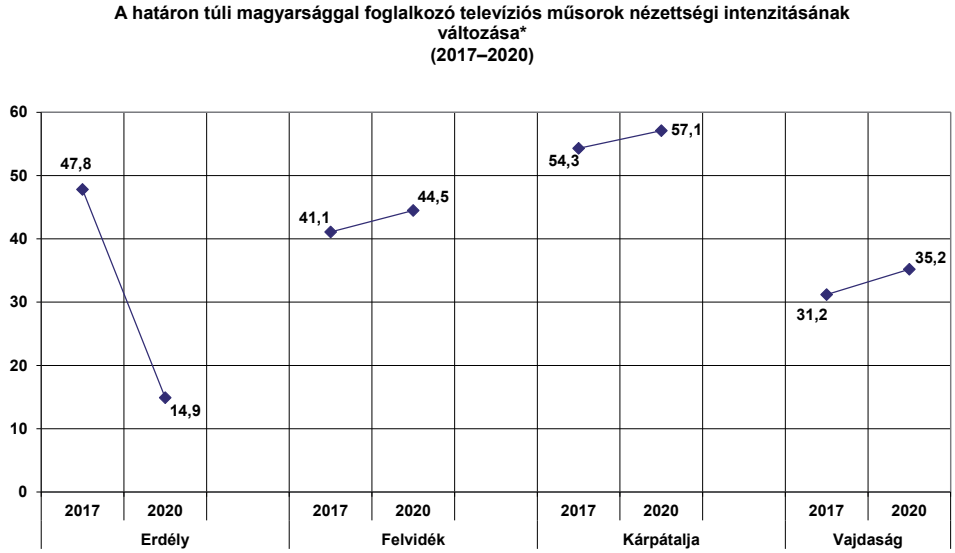

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

B) Tömegkulturális televízióműsorok

A tömegkulturális műsortípusok terén adataink azt mutatják, hogy az úgynevezett „gagyi" műsorkínálattal kapcsolatban mindegyik régióban relatíve alacsony nézettségi intenzitást mértünk (napi sorozatok, külföldi szappanoperák, valóságshow-k stb.).

10. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Nézettségi intenzitás*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
Regionális átlagok	**50,2**	**41,7**	**44,4**	**30,5**
Tömegkulturális műsorok				
vetélkedők	49,4	47,3	50,2	42,6
bűnügyi filmek	68,4	53,1	64,0	43,5
könnyűzenei műsorok	48,6	49,7	51,0	27,2
valóságshow-k	51,1	24,7	24,9	9,3
zenei vetélkedők	80,9	46,8	44,1	40,2
kívánságműsorok	19,8	28,2	26,3	11,1
napi magyar sorozatok (Barátok közt, stb.)	42,1	37,5	34,5	26,0
külföldi szappanoperák	33,9	24,7	28,3	10,1
régi magyar tévésorozatok	23,9	34,5	27,3	17,6
napi „reality" sorozatok	50,4	32,8	24,2	16,0
régi magyar fekete-fehér filmek	16,5	32,9	21,7	26,8
romantikus sorozatok	31,2	28,7	35,0	17,6
vígjátékok	86,7	28,5	75,2	55,3
mozifilmek	73,4	81,2	72,3	63,1
szórakoztató műsorok	76,7	75,3	87,5	51,9

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

A kereskedelmi televíziók egyéb műsortípusait ezzel szemben sokkal számottevőbb arányban nézik a határon túli magyar fiatalok. Leginkább a vígjátékokat és vetélkedőket, amiket a mozi-, illetve a bűnügyi filmek, valamint a különböző szórakoztató műsorok követnek.

Idősorosan ezúttal is nagyrészt visszaigazolódik a magyar nyelvű kereskedelmi televíziókkal kapcsolatban már bemutatott tendencia: három régióban a korábban mért magas szinten stabilizálódott a tömegkulturális műsorszámok nézettségi intenzitása (Erdélyben nőtt, a Felvidéken és Kárpátalján némiképpen csökkent).

29. ábra

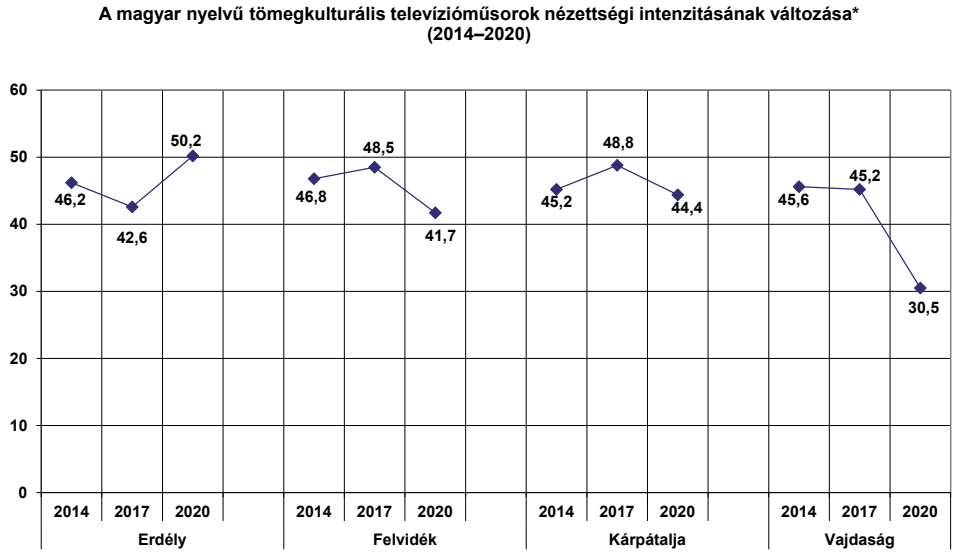

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

Érdemi változást csupán a vajdasági fiatalok körében tapasztaltunk, akik 15 átlagponttal elmaradva a korábban mért szintnél mindössze 30,5 átlagpontnyi intenzitással nézik a magyar tömegkulturális műsorszámokat.

A két fiatal korosztály szerint jelentős elmozdulást nem tapasztaltunk a tömegkulturális műsorok nézettségének változásával kapcsolatban. Minimális csökkenés ugyan csaknem mindegyik változó esetében megfigyelhető 2017-hez képest, ám továbbra is érvényes maradt, hogy három régióban a legfiatalabb, 18–25 éves korosztály mutat intenzívebb érdeklődést a tömegkulturális tartalmak iránt, s csupán Erdélyben nézik ezeket nagyobb gyakorisággal a 26–35 év közöttiek.

30. ábra

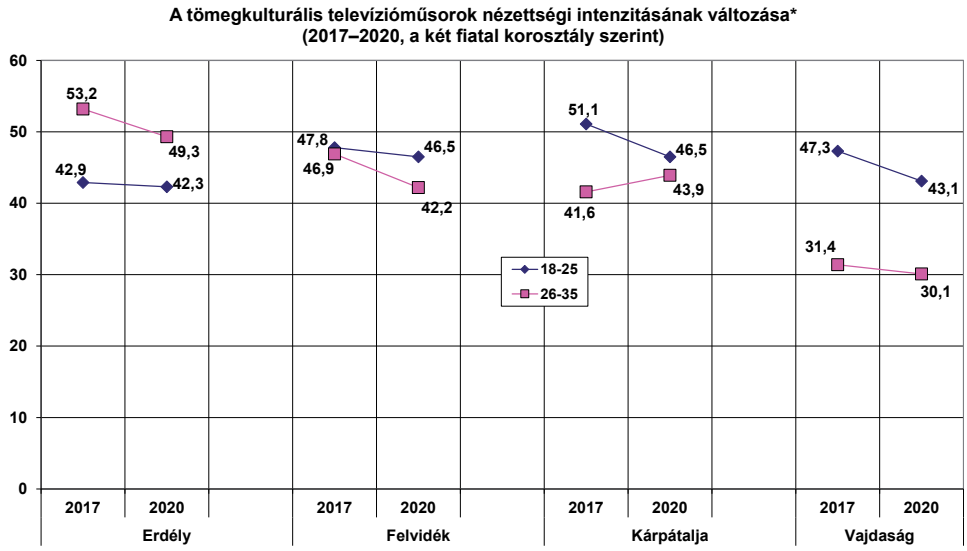

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

Az iskolai végzettség szerint a 2017-ben tapasztalt tendenciákat láthatjuk viszont. Ezúttal is három régióban a többségi nyelvű iskolába járt megkérdezettek kerültek néhány átlagponttal az első helyre a tömegkulturális műsortípusok nézettségi intenzitása szempontjából (Felvidék, Kárpátalja és Vajdaság), s csupán Erdélyben nőtt 10 átlagponttal a magyar iskolát végzettek érdeklődése a tárgyalt műsorok iránt.

31. ábra

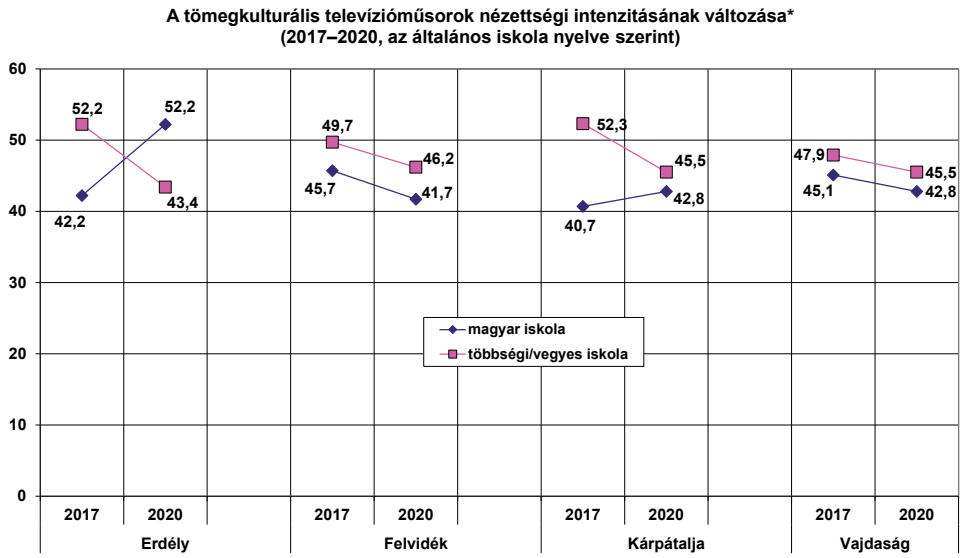

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

Összességében azonban mindez továbbra is arra utaló jel, hogy a betűvetést, illetve az alapműveltségüket többségi nyelven megszerző határon túli magyar fiatalok médiahasználati gyakorlatára a magyar általános iskolát végzettekhez képest inkább jellemző, hogy az anyanyelvükön való televíziózás során az identitásőrzés szempontjából inkább káros, semmint pozitív tartalmakat közvetítő tömegkulturális műsortípusokat preferálják.

Identitásváltozók szerint azonban fordított tendencia érvényesül. Igaz ugyan, hogy három régióban is csökkent a lét-identitásúak érdeklődése a magyar nyelvű tömegkulturális műsorok iránt (a Felvidéken és a Vajdaságban minimális mértékben, Kárpátalján azonban igen számottevően), s csupán az erdélyiek körében nőtt csaknem 20 átlagponttal), ám a hazájuknak az államukat tekintő státus-identitással rendelkezők továbbra is relatíve kisebb arányban számítanak a tárgyalt műsorszámok fogyasztói közé.

32. ábra

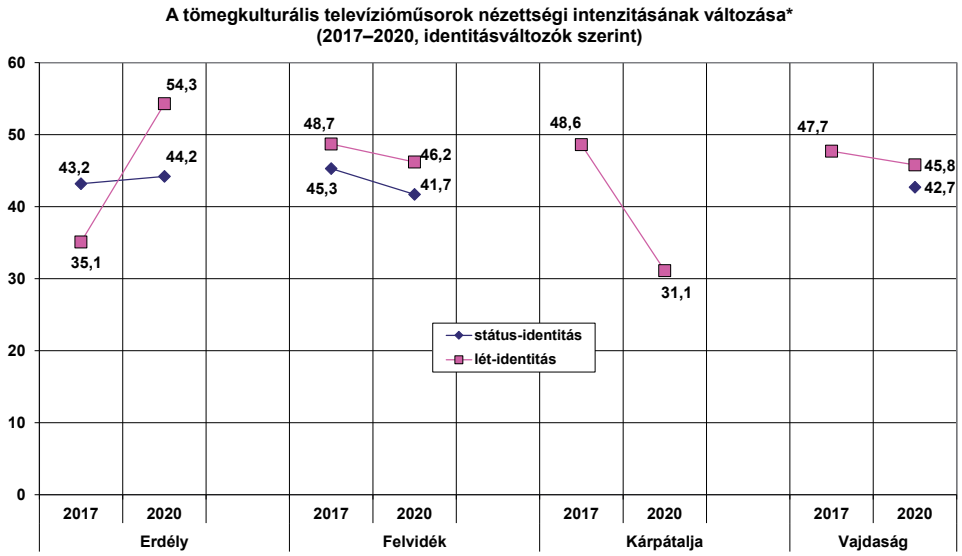

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

C) Politikai/közéleti televízióműsorok

A magyar nyelvű politikai/közéleti televíziós műsorok tekintetében továbbra is egyértelműen a hírműsoroké a vezető szerep: nézettségük Kárpátalján meghaladja a 60 átlagpontot, és a többi régióban is 50 átlagpont fölötti intenzitást mutat.

11. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Nézettségi intenzitás*

	Erdély	**Felvidék**	**Kárpátalja**	**Vajdaság**
Regionális átlagok	**39,0**	**34,6**	**29,5**	**23,7**
Politikai/közéleti műsorok				
hírműsorok	57,7	55,5	65,3	50,3
politikai vitaműsorok (stúdióbeszélgetések)	33,0	34,6	17,3	15,7
politikai (nézői) betelefonálós véleményműsorok	26,5	13,7	5,9	5,3

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

Noha a másik két vizsgált televíziós politikai műsortípus nézettségi gyakorisága meg sem közelíti a hírműsorok népszerűségét, nem minden tanulság nélküli az ezzel kapcsolatos összevont idősoros tendenciák bemutatása. (33. ábra)

Eszerint a különböző közéleti/politikai televíziós műsorok nézettsége csupán Kárpátalján mutat folyamatosan csökkenő tendenciát, a többi régióban a 2017-ben regisztráltakhoz képest megnőtt a tárgyalt műsorokat követő határon túli magyar fiatalok érdeklődése: 14,2–29,8-ról 23,7–39,1 átlagpontra.

33. ábra

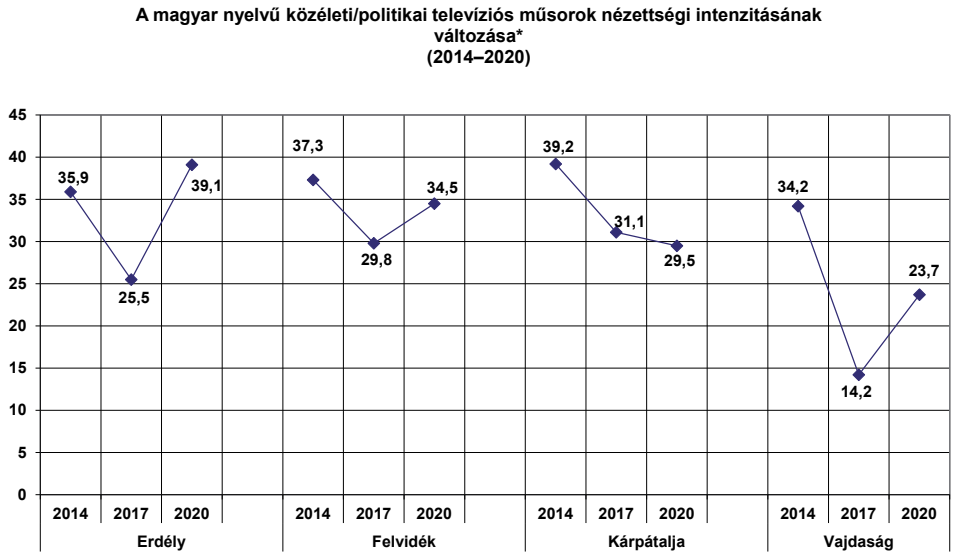

** összesített műsortípus preferenciák: 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi……100-gyakran nézi*

Tekintettel arra, hogy a fiatal korosztály a BFI kutatásainak kezdete (1994) óta számtalan vonatkozásban a legapolitikusabb rétegnek bizonyult, mostani érdeklődésüknek növekedése a közéleti/politikai televíziós kínálat iránt relatíve pozitív fejleményként értékelhető.

Miután a magyar nyelvű politikai/közéleti televíziós műsorok tekintetében egyértelműen a hírműsorok bizonyultak a legnépszerűbbnek, ezek megoszlását külön grafikonban is bemutatjuk a két fiatal korosztály szerint.

34. ábra

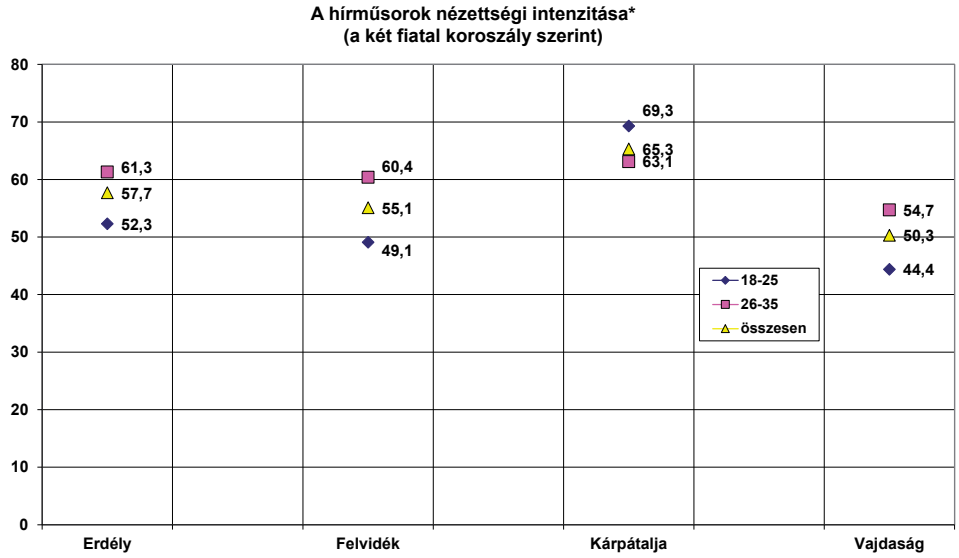

Jelmagyarázat:

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem nézi….100-gyakran nézi*

Eszerint nézettségük régiónként egymáshoz közeli, 50–65 átlagpont közötti értékeket mutat, miközben a két korosztályba tartozók közül – a kárpátaljaiakat kivéve – a 26–35 évesek követik relatíve nagyobb gyakorisággal a tárgyalt politikai/közéleti televíziós műsorokat.

3.3. Rádióhallgatási szokások változása

3.3.1. A rádiót nem hallgatók részaránya

Kutatási eredményeink egyértelműen azt mutatják, hogy a vizsgált elektronikus médiafelületek közül a határon túli magyar fiatalok számítanak a legkevésbé rádiót hallgatóknak.

35. ábra

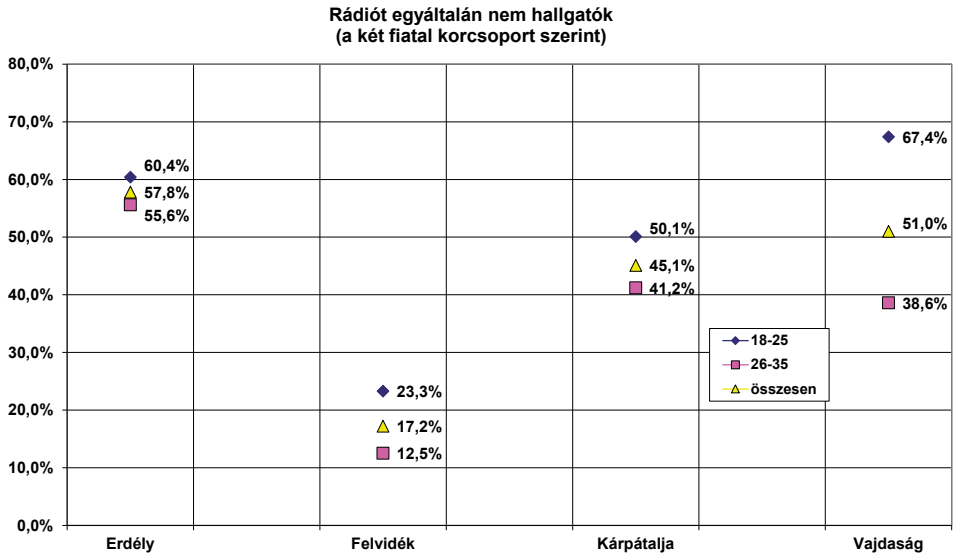

Mindez elsősorban az erdélyieket jellemzi, akiknek már 57,8%-a nem hallgat rádiót, ám mögöttük alig maradnak el a vajdaságiak (51%), illetve a kárpátaljaiak (45,1%). Hozzájuk képest a felvidéki fiatalok közül csupán minden hatodik nem rádiózik, s miután a tévénézéstől is ők fordultak el legkevésbé, elmondható, hogy a hagyományos elektronikus médiumok relatíve körükben veszítettek a legkevésbé fontosságukból.

Idősorosan vizsgálva mindezt, azt láthatjuk, hogy jelenleg csupán a felvidéki magyar fiatalok körében maradt nagyságrendileg ugyanakkora alacsony a nem rádiózók aránya, mint 2011-ben volt, a többi régióban azonban ez az arány igen számottevően megnőtt.

36. ábra

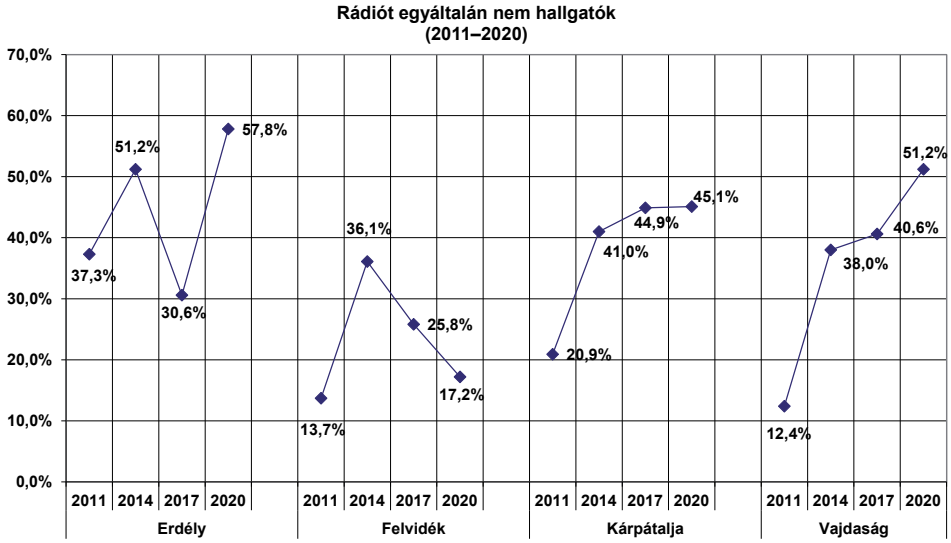

Erdélyben kerek 20%-kal, így jelenleg itt a legnagyobb a rádiót nem használók aránya (csaknem eléri a 60%-ot), míg Kárpátalján, illetve a Vajdaságban a nem rádiózók arányának növekedése 2011 óta folyamatos. Utóbbiak között például már csupán minden második válaszadó hallgat rádiót, holott 2011-ben ez az arány esetükben még csupán 12,4%-ot tett ki.

3.3.2. A naponta rádióhallgatásra fordított idő

A rádiót hallgató határon túli magyar fiatal korosztály régiónként naponta eltérő mennyiségű időt fordít a rádiózásra. A legkevesebbet az erdélyiek (mindössze napi 76 percet), a legtöbbet pedig a kárpátaljaiak, akik az egyetlenek, akiknek körében a rádiózásra fordított idő meghaladja a napi két órát, azonban a felvidékiek és a vajdaságiak közel ugyanennyi időt töltenek rádióhallgatással (109–111 percet).

Idősorosan a legnagyobb ingadozás az erdélyieket jellemzi (akik 2014-hez képest jelenleg már csupán fele annyi időt rádióznak naponta), a többi régiót pedig az, hogy a 2017-es visszaesés után ugyan különböző arányban, de nőtt a rádióhallgatással eltöltött idő.

37. ábra

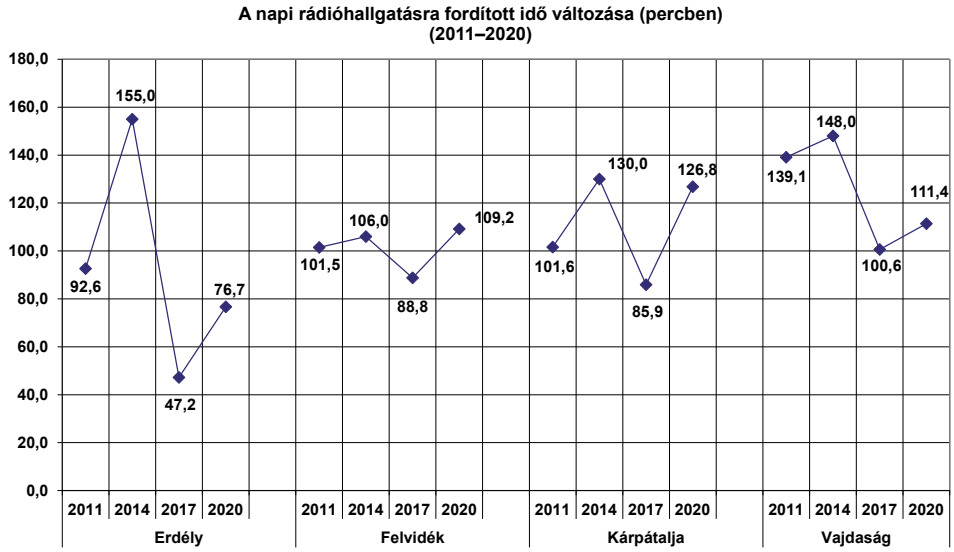

Mindez arra utal, hogy noha az előzőekben bemutatott arányban csökken a rádióhallgatás a határon túli magyar fiatalok körében, a rádiózás mellett kitartók 2017-hez képest mindenütt több időt fordítanak a rádiók műsorainak követésére.

Az elmondottak elsősorban a „felső fiatal korosztály" (a 26–35 év közöttiek) tagjait jellemzik, különösen Erdélyben és Kárpátalján, míg a 18–26 évesek csupán a Felvidéken rádióznak náluk többet. (38. ábra)

38. ábra

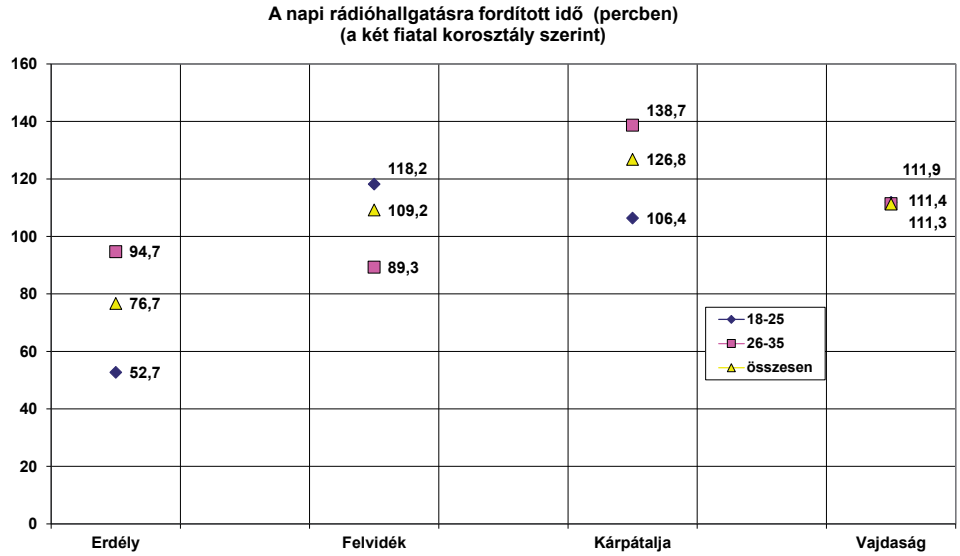

Ez a tendencia idősorosan is tetten érhető, hiszen noha 2017 óta a legfiatalabbak rádióhallgatásra fordított ideje is megnőtt, három régióban a 26–35 évesek így is több időt fordítanak rádiózásra (a már említett felvidéki esetet kivéve).

39. ábra

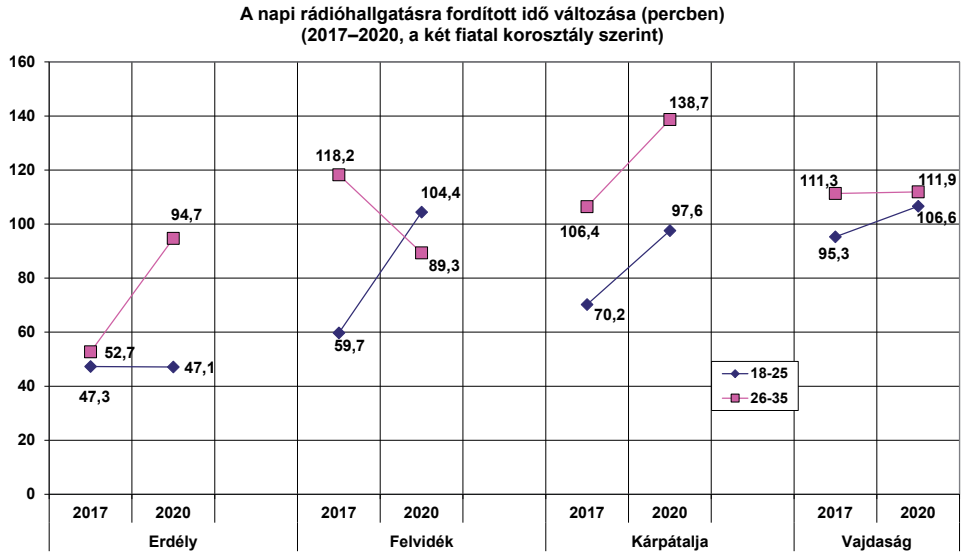

3.3.3. A rádióadások vételére alkalmas eszközök használata és a rádiózás helyszínei

Miután a rádióhallgatás a televíziónézéshez képest sokkal kevésbé helyhez kötött, ezúttal is megvizsgáltuk, hogy a rádiózó határon túli magyar fiatal válaszadók milyen eszközökön, és helyileg milyen eltérő környezetben követik a rádióadók adásait.

12. táblázat
Milyen eszközön szokott rádiózni?*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
asztali rádión	16,2	66,6	33,3	38,0
hordozható rádión	7,1	23,3	31,5	5,1
autórádión	79,8	67,2	57,5	74,0
mobil telefonon	30,3	24,3	40,4	32,5
műholdas eléréssel	17,4	2,9	26,1	29,7
kábeles eléréssel (tévén keresztül)	5,6	4,2	14,4	16,4

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

A táblázat adatsorai azt bizonyítják, hogy az összes régióban a legelterjedtebbnek az autórádión való rádióhallgatás bizonyult (57 és 79 átlagpont között), amit a mobiltelefonon való rádiózás követ (24–40 átlagpont). A hagyományos asztali rádiók hallgatása – a Felvidéket leszámítva – egyre inkább veszít népszerűségéből. A leginkább Erdélyben, ahol a fiatalok már csupán 16 átlagpontnyi intenzitással hallgatnak rádióműsorokat szobai rádiókészülékeken. Mindezek alapján elmondható, hogy a határon túli magyar fiatalok körében a rádióhallgatás hagyományos (otthoni) formája igen erőteljesen háttérbe szoruló tendenciát mutat.

13. táblázat
Ön leginkább hol szokott rádiózni?*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
otthon	29,8	65,9	70,1	62,7
utazás (autóvezetés) közben	89,3	74,7	64,7	81,3
a munkahelyén/iskolában	48,0	51,0	38,4	34,9
egyéb helyen	15,7	16,8	19,8	31,6

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Ez utóbbi tendencia igazolódik a rádióhallgatás helyszíneivel kapcsolatban is: az otthon való rádiózás már csupán Kárpátalján tartja vezető helyét néhány átlagponttal, de a többi régióban már egyértelműen a második helyre szorult a leggyakrabban utazás közben rádiózók esetében mért igen magas 81–89 átlagpontnyi gyakoriság mögött.

Ugyancsak nem mondható elhanyagolható mértékűnek a munkahelyen és az iskolában rádiózó határon túli magyar fiatalok gyakorlata, akik 34 és 51 átlagpontnyi intenzitással hallgatnak rádiót az említett helyszíneken.

3.3.4. Az anyanyelvi és többségi nyelvű rádióadók hallgatottsági intenzitása

A rádióhallgatás nyelvi dimenzióival kapcsolatos adataink részletes bemutatását időbeli összehasonlítással kezdjük. Eszerint a 2017–2020 közötti időszakban számottevő változás nem ment végbe. A magyar nyelven való rádiózás három régióban is minimális csökkenés mellett a korábbi szinten maradt, s csupán Kárpátalján tapasztaltunk 10 átlagpontnyi növekedést a magyar nyelvű műsorok hallgatásának javára.

40. ábra

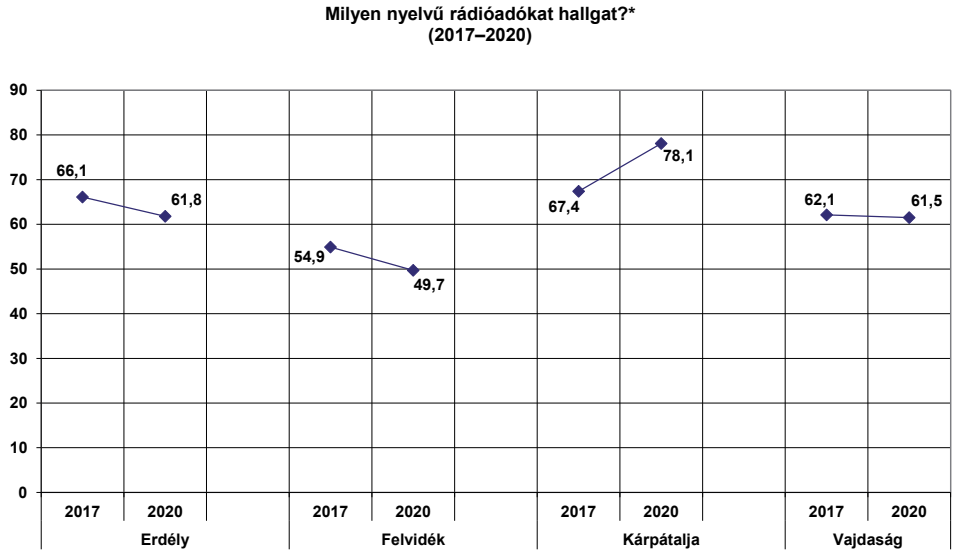

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelvűt…….100-csak magyart*

A helyzet azonban a rádiózás nyelve szerint így sem mondható megnyugtatónak. A felvidéki fiatalok például már csupán 50 átlagpont alatti intenzitással hallgatnak magyar nyelvű rádióműsorokat, amit az erdélyi, illetve vajdasági értékek alig haladnak meg (egyaránt 61%).

A vizsgált vonatkozásban a két korosztály között három régióban (Erdély, Felvidék, Vajdaság) nem regisztráltunk minimális különbséget sem, következésképpen válaszadóink a regionális átlagokkal megegyező arányban hallgatnak anyanyelven sugárzó rádióadókat.

41. ábra

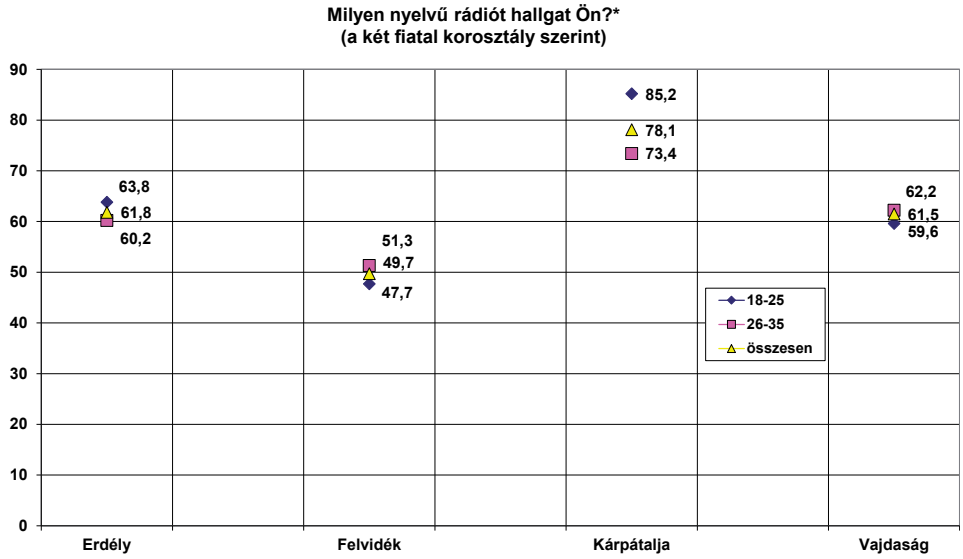

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelvűt…….100-csak magyart*

Kárpátalját mondhatjuk az egyetlen kivételnek, ahol a magyar nyelven való rádióhallgatás intenzitása eléri a 78 átlagpontot, emellett pedig a fiatalabb 18–25 éves korosztály több mint 10 átlagponttal hallgat gyakrabban magyar rádiókat, mint a 26–35 közöttiek.

Az iskolai végzettség nyelve, illetve identitástípusok szerint már lényegesen megosztottabb tendenciákat tapasztaltunk.

42. ábra

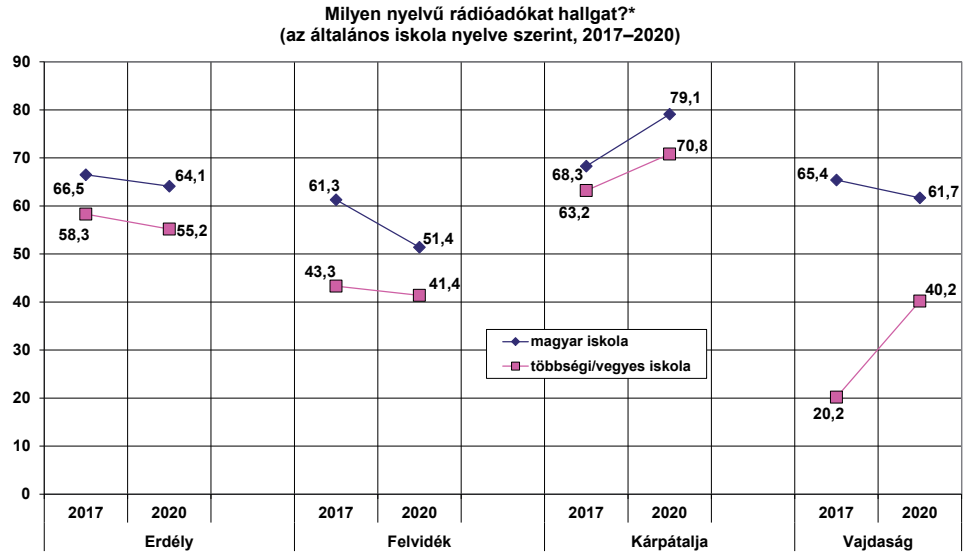

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségű nyelvűt….100-csak magyart*

Az előbbi változó azt mutatja, hogy ugyan 2017 óta a magyar iskolát végzettek körében három régióban is csökkent a magyar nyelvű rádiókat hallgatók aránya, a többségi iskolába jártak azonban még mindig számottevően kisebb gyakorisággal hallgatnak anyanyelvükön rádióműsorokat. Egyedül Kárpátalján nőtt mintegy 10 átlagponttal a magyar iskolások érdeklődése a magyar nyelvű rádióadók műsorai iránt (79,1 átlagpont).

Identitástípusok szerint az előbb látottaknál jelentősebb különbségek mutatkoznak. Noha a lét-identitással rendelkezők körében mind Erdélyben, mind a Felvidéken némiképpen csökkent ugyan a magyar nyelven sugárzó rádiók hallgatottsága, ám még így is 12, illetve 19 átlagponttal intenzívebben követik anyanyelvükön a rádióadásokat a státus-identitásúakhoz képest mint tették azt 2017-ben.

43. ábra

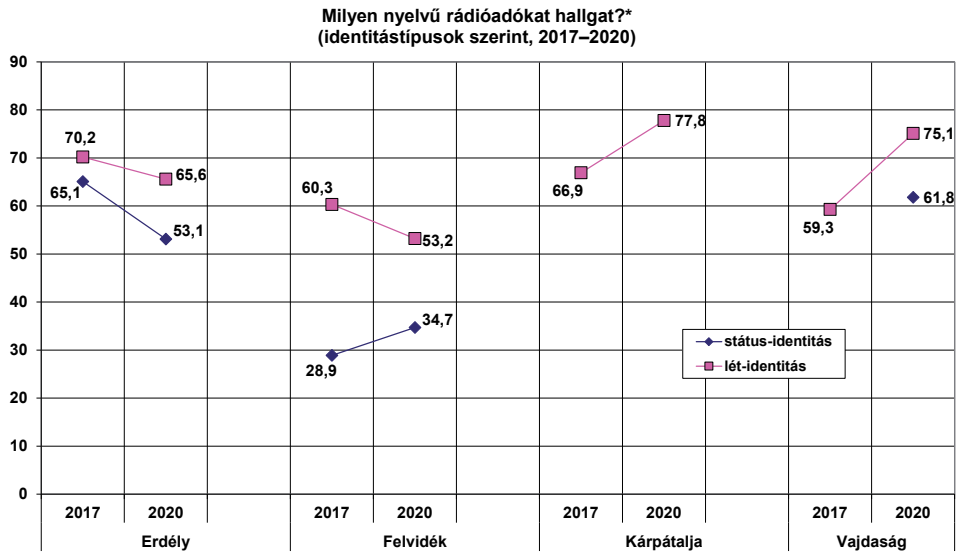

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségű nyelvűt….100-csak magyart*

A különböző rádióadók hallgatottsági intenzitása tekintetében továbbra is régiónként számottevően eltérő tendenciákat regisztráltunk.

14. táblázat

Milyen gyakran hallgatja az alábbi rádióadókat?*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
többségi nyelvű közszolgálati rádió	38,5	45,0	15,1	20,0
többségi nyelvű kereskedelmi rádió	25,6	67,8	23,7	38,6
többségi nyelvű kereskedelmi rádió (regionális, helyi adók)	44,5	29,8	31,4	36,3
a többségi közszolgálati rádió magyar adása	38,5	21,8	12,5	30,9
magyar nyelvű kereskedelmi rádió (regionális, helyi adók)	78,6	20,0	56,8	51,4
KOSSUTH Rádió	13,3	18,1	49,3	23,3
PETŐFI Rádió	16,5	42,9	55,8	39,3
BARTÓK Rádió	1,0	4,5	16,4	6,4
DANKÓ Rádió	2,2	14,9	18,6	9,0
magyarországi kereskedelmi rádió	13,9	50,4	49,3	42,8
Duna World Rádió	3,4	2,6	12,3	5,9
Magyarországról sugárzó határmenti, regionális, városi rádiók	6,9	8,0	28,8	21,1

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

A többi régiótól az erdélyi adatsorok objektív okokból térnek el.[6] Következésképpen ebben a régióban a legnépszerűbb rádióknak továbbra sem a magyarországi, hanem a helyi magyar nyelvű kereskedelmi rádiók bizonyultak (78,6 átlagpont).

A felvidéki fiatalok rádióhallgatási szokásai ugyancsak eltérnek a többi régióban tapasztaltaktól, hiszen első helyen kiugróan magas, 67,8 átlagpontnyi intenzitással hallgatják a szlovák kereskedelmi rádiók adásait, emellett pedig a szlovák közszolgálati rádiókra is több mint kétszer gyakrabban kapcsolnak, mint a Felvidéken mindenütt fogható Kossuth Rádió műsoraira.

A helyi/regionális magyar nyelvű kereskedelmi rádiók műsorai Kárpátalján és a Vajdaságban is népszerűnek bizonyultak (49–42 átlagpont), megelőzve mind a magyarországi közszolgálati, mind a kereskedelmi rádiók fogható műsorait.

6 Ennek oka, hogy Székelyföldön a földfelszíni sugárzású magyarországi rádióadók műsorai hagyományos rádiókészülékekkel nem foghatók.

A különböző nyelvű közszolgálati rádiók hallgatottsági intenzitásának változásával kapcsolatban régiónként igen szerteágazó tendenciákat regisztráltunk.

44. ábra

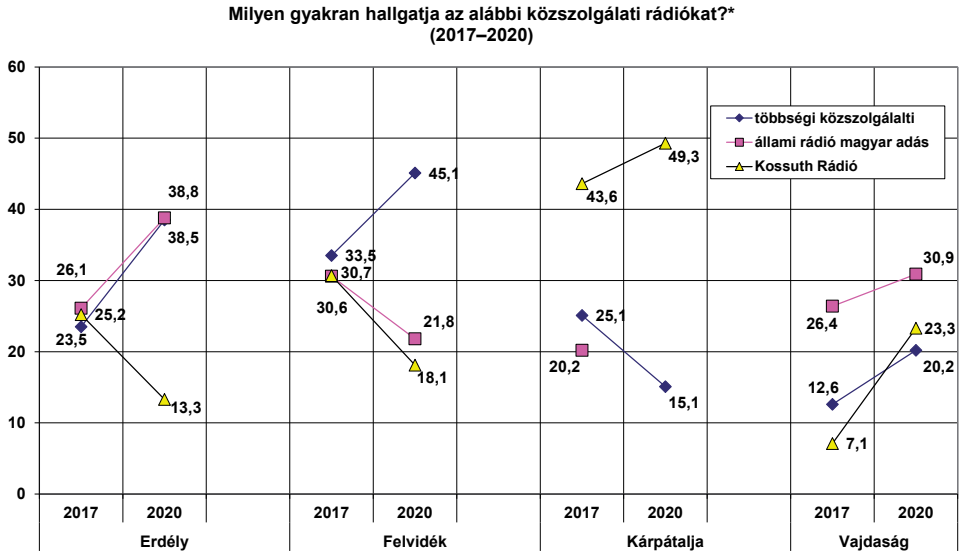

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Elsősorban az figyelemreméltó, hogy Erdélyben és a Felvidéken a Kossuth rádió hallgatottsága az utolsó helyre került, s csupán Kárpátalján foglalja el az első helyet. Az előbbi két régióban igen jelentősen megnőtt a román, illetve szlovák közszolgálati rádiók népszerűsége (mindkét esetben az első helyre került). A felvidéki magyar fiatalok például már háromszor nagyobb intenzitással követik a szlovák közszolgálati rádiók műsorait, mint a kárpátaljaiak az ukrán nyelvűt.

Ugyanezek az időbeli változások a kereskedelmi rádiók hallgatottsági intenzitása terén a magyar nyelvű regionális rádiók előretörését mutatják. Az Erdéllyel kapcsolatban már többször is hivatkozott, a magyarországi rádiókat érintő speciális sugárzási korlátok következtében az ottani magyar rádiók népszerűsége közelít a 80 átlagponthoz, ám Kárpátalján és a Vajdaságban is a regionális magyar rádióadók állnak az első helyen.

45. ábra

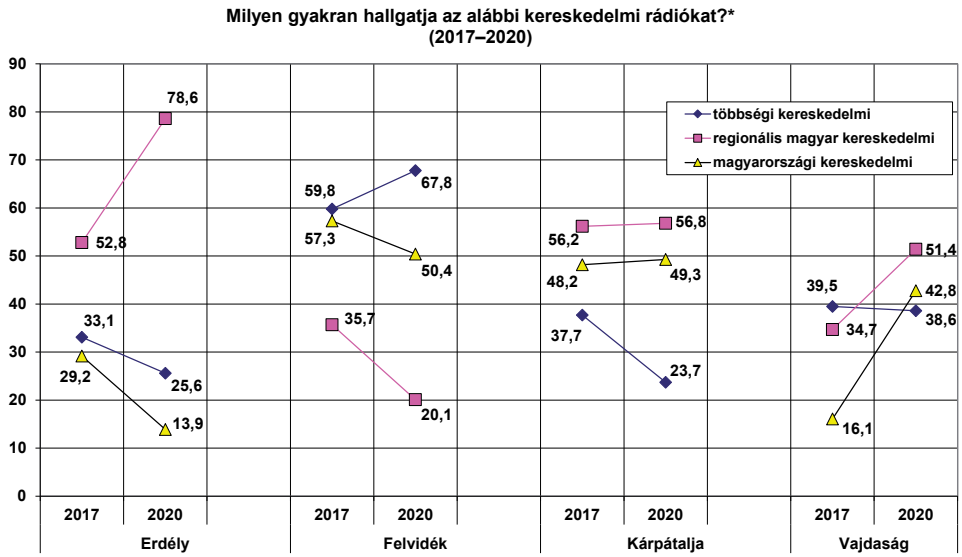

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Mindennek az ellentéte mondható el a felvidéki fiatalokkal kapcsolatban, akik – újabb bizonyítékául erőteljes asszimilációs érintettségüknek – az első helyen toronymagasan a szlovák kereskedelmi rádiókat hallgatják (67,8 átlagpont), s csupán utolsóként a regionális magyar rádióadásokat.

3.3.5. Rádiós műsortípus preferenciák változása

Változatos tendenciákat rögzítettünk a különböző rádiós műsortípusok hallgatottságával kapcsolatban is. A közéleti/politikai műsorok hallgatottsága egyetlen kivételtől eltekintve mindegyik régióban közel azonos arányú. Leszámítva a vajdasági fiatalokat, akiknek rádióhallgatási szokásai kiugróan nagyfokú apolitikus beállítottságról, valamint az értékőrző műsorok iránti érdektelenségről tanúskodnak. Mindez részben ugyancsak elmondható az erdélyiekről is, akik extrémnek mondható mértékben mutatnak érdektelenséget a határon túli magyarság számára sugárzott rádióműsorok iránt (mindössze 17,3 átlagpont).

15. táblázat

Rádiós műsortípus preferenciák – Hallgatottsági intenzitás*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
Politikai/közéleti műsorok				
hírek, hírműsorok	61,1	68,0	72,2	42,9
közéleti, elemző és vita műsorok	35,0	35,1	28,7	24,0
a határon túli magyarság számára szóló műsorok	17,3	32,9	54,0	22,3
Tömegkulturális műsorok				
szórakoztató műsorok, kabaré	44,4	44,8	49,3	40,8
pop /rock, könnyűzenei műsorok	89,2	83,3	71,4	67,8
Értékőrző/ismeretterjesztő műsorok				
kulturális műsorok	40,8	37,6	48,3	33,4
vallási műsorok általában	33,8	22,3	34,3	9,5
mise, istentisztelet közvetítés	30,5	22,0	31,6	7,1
tudományos, történelmi műsorok	36,7	25,9	37,2	19,4
környezetvédelmi műsorok	26,7	22,4	35,0	14,5
hangjáték, rádiójáték	23,8	13,8	25,4	15,9
népzenei műsorok	29,0	26,3	34,3	25,6
nyelvművelő műsorok	13,8	11,4	15,7	19,1
klasszikus zenei műsorok	53,8	22,5	33,4	22,5

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Az előbbiekhez hasonló regionális eltérések nem tapasztalhatók a tömegkulturális rádióműsorokkal kapcsolatban, minthogy ezeket mindenütt 40–49 átlagpont között, a könnyűzenei műsorokat pedig 67 és 89 átlagpontnyi intenzitással hallgatják.

A rádiós hírek és hírműsorok hallgatottsági gyakoriságának változása terén azt láthatjuk, hogy 2017 óta mindegyik régióban egyaránt, csaknem ugyanolyan léptékben csökkent.

46. ábra

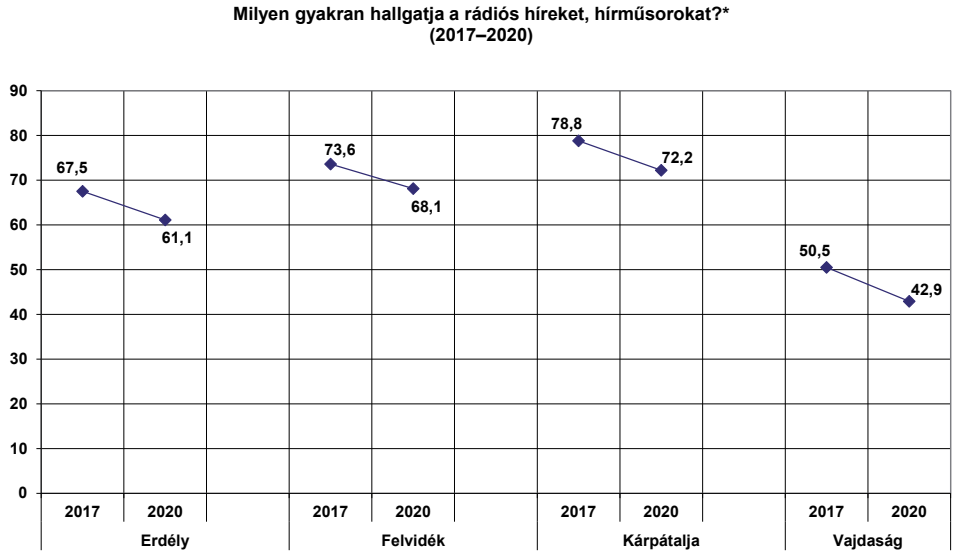

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Következésképpen a regionális sorrend változatlan maradt: a rádiós hírműsorok iránt leginkább érdeklődőknek a kárpátaljai, a legkevésbé pedig a vajdasági fiatalok bizonyultak.

47. ábra

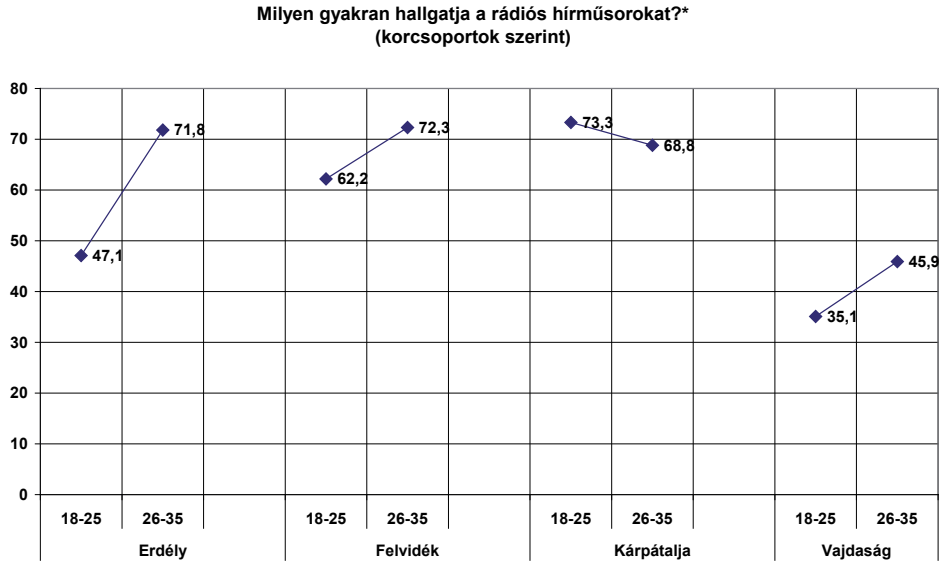

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Ami a két fiatal korosztály szerinti megoszlásokat illeti, elmondható, hogy Kárpátalját kivéve mindegyik régióban a legfiatalabbak az inkább apolitikusak a rádiós hírműsorok hallgatásának intenzitása tekintetében. A 26–35 évesek érdeklődése Erdélyben haladja meg a legnagyobb arányban a legfiatalabbakét 15 átlagponttal, a Felvidéken és a Vajdaságban pedig 10–10 átlagponttal.

Az általános iskola nyelve szerint Erdélyben és a Felvidéken a magyar általános iskolát végzettek mutatkoztak kevésbé érdeklődőnek a rádiós politikai hírműsorok iránt (főként Erdélyben, jelentősnek számító 12 átlagponttal) a román és szlovák iskolát végzettekhez képest.

48. ábra

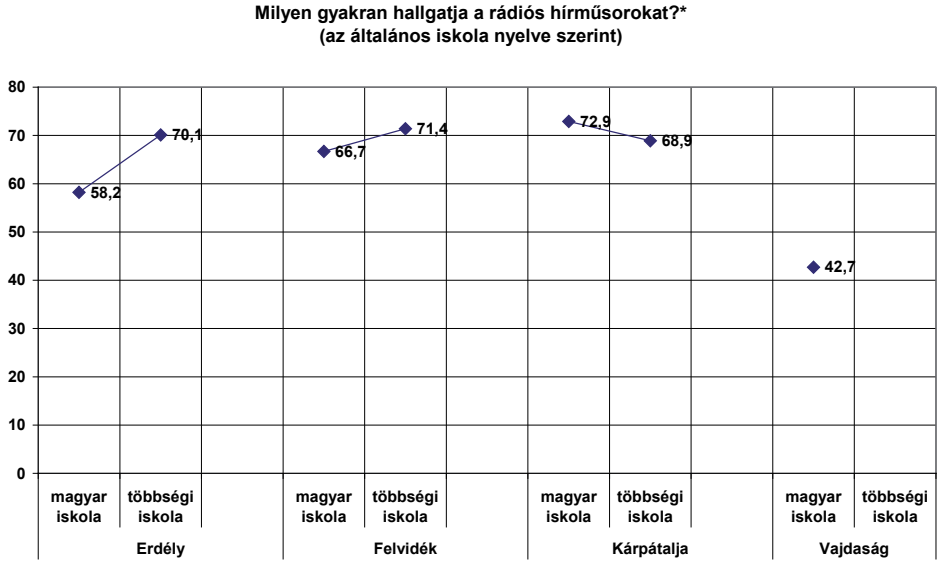

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Kárpátalján mindkét almintába tartozók közel ugyanolyan magas intenzitással hallgatják a tárgyalt politikai tárgyú műsorokat, míg a többi régió mögött igen számottevően lemaradva a vajdasági magyar iskolába jártak következnek (mindössze 42,7 átlagpont)

Identitásváltozók szerint a helyzet Erdélyben és a Vajdaságban fordított, hiszen a rádiós hírműsorokat az identitásukat őrző lét-identitásúak hallgatják a státus-identitással bírókhoz képest nagyobb gyakorisággal (Erdélyben a különbség kiugróan tetemes, 26 átlagpontot tesz ki).

49. ábra

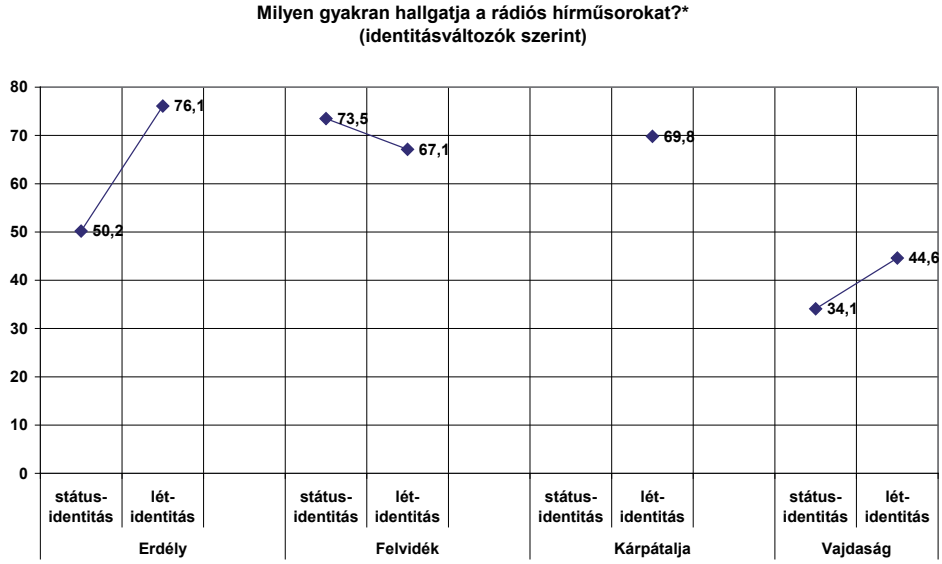

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Az államukat hazájuknak tartók ezzel szemben csupán a Felvidéken hallgatnak inkább rádiós hírműsorokat, a vajdaságiak esetében pedig azt látjuk, hogy noha a lét-identitással rendelkezők intenzívebben követik a tárgyalt műsorokat, ezzel együtt igen számottevően elmaradnak a többi régióban regisztrált hallgatottsági gyakoriságok mögött.

Az identitásőrzés szempontjából kiemelten fontos adalékul szolgál, hogy a határon túli magyarság számára készült rádiós műsorokat az érintett fiatalok mekkora intenzitással követik. Adataink ezzel kapcsolatban egyértelműen negatív tendenciát tükröznek, ugyanis 2017 óta mindegyik régióban jelentősnek mondható arányban csökkent ezen műsorok hallgatottsága.

50. ábra

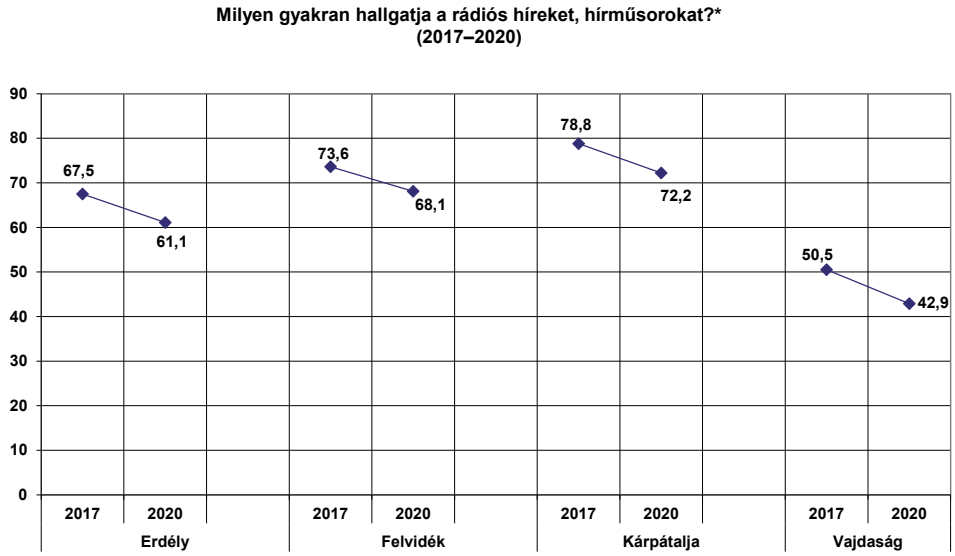

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

A leginkább Erdélyben és a Felvidéken 10–10 átlagponttal (az előbbi régióban például jelenleg már csupán elenyészőnek mondható 17,3 átlagpontot tesz ki a határon túli magyarság számára szóló műsorok hallgatottsága). A csökkenés mértéke Kárpátalján a legcsekélyebb, ahol, messze megelőzve a többi régiót még mindig 54,2 átlagpontnyi arányban hallgatják a tárgyalt műsorokat.

Az imént látott időben csökkenő tendenciát mindkét korcsoport rádiózási gyakorlatának megváltozása okozta. Egyfelől a legfiatalabbak Erdélyben négyszer, a Felvidéken pedig kétszer alacsonyabb gyakorisággal hallgatják a határon túli magyarság számára szóló műsorokat, mint tették azt 2017-ben.

51. ábra

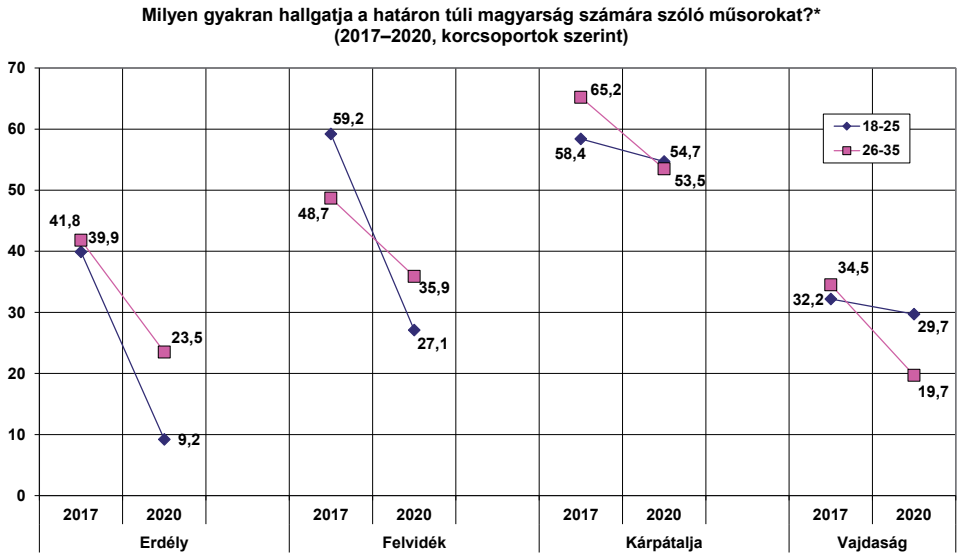

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Legalább ennyire figyelemreméltó és egyben negatív fejlemény azonban, hogy a 26–35 évesek érdeklődése is egyaránt 15 átlagpont körüli arányban csökkent mindegyik régióban.

A határon túli magyarság számára sugárzott rádióműsorok iránti fokozódó érdektelenség legmegdöbbentőbb vonatkozását azonban az identitásváltozók szerint tapasztaltuk. Eszerint főként az identitásvédő fiatal rétegek tagjainak körében csökkent drasztikusan 2017 óta három régióban is a tárgyalt műsorok hallgatottsága. A csökkenés mértéke Erdélyben és a Felvidéken bizonyult a legnagyobbnak (30 és 25 átlagpont), és a vajdasági közel 20 átlagpontnyi csökkenés is igen számottevőnek mondható.

52. ábra

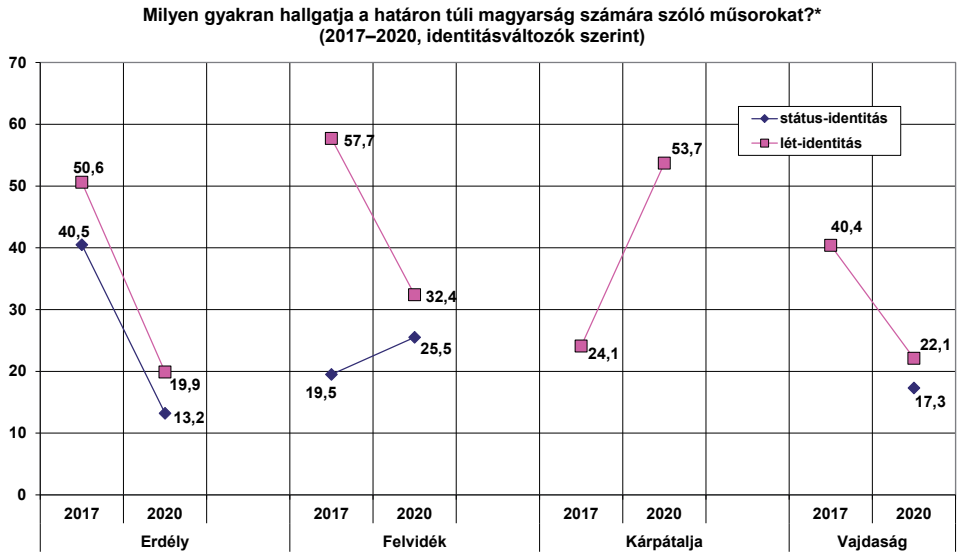

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

A vizsgált vonatkozásban az egyedüli kivételt a kárpátaljai lét-identitásúak jelentik, aki a négy évvel ezelőttihez képest közel 30 átlagponttal intenzívebben hallgatják a határon túli magyarság számára sugárzott rádióműsorokat.

Az általános iskola nyelve szerinti megoszlások kísértetiesen hasonlítanak az előbb látottakhoz. Ez esetben is azt tapasztaltuk, hogy az identitásőrző magyar iskolát végzettek körében hasonlóan brutálisnak mondható mértékben csökkent minden régióban (ezúttal Kárpátalján is) a határon túli magyarság számára készülő rádióműsorok hallgatottsági intenzitása. Ami Erdélyben már csupán 17,9, a Vajdaságban pedig mindössze 21,7 átlagpontot tesz ki.

53. ábra

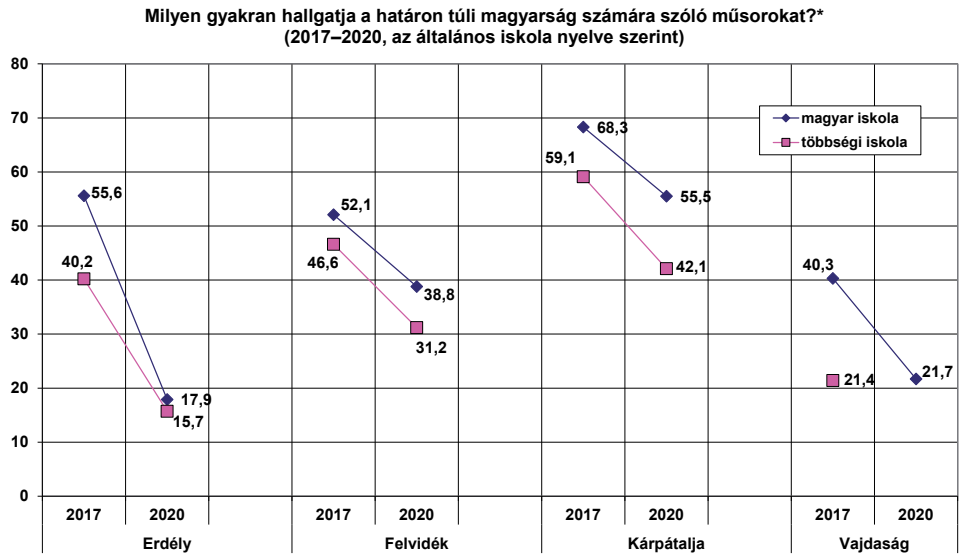

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha nem hallgatja….100-gyakran hallgatja*

Mindez egyfelől nehezen értelmezhető fejlemény, ám egyben igen komoly figyelmeztető jel is azzal kapcsolatban, hogy a határon túli magyar fiatal korosztály médiahasználatának bizonyos szegmenseiben egyértelműen vészjósló asszimilációs tendenciák, valamint az identitás- és értékrend vesztés masszív jelei mutatkoznak.

3.4. Az internethasználati szokások változása

3.4.1. Az internetet nem használók arányának alakulása

Az internet mindent elsöprő dominanciáját a határon túli magyarság információs bázisában mindenekelőtt az mutatja, hogy a mintába bekerült fiatal korosztály körében immáron egyetlen olyan válaszadót sem találtunk, egyik régióban sem, aki nem használná az internetet. Mindez egy olyan fejlemény, amelyhez fogható még aligha fordult elő – és alighanem egyhamar nem is fog előfordulni – a médiatörténetben.

54. ábra

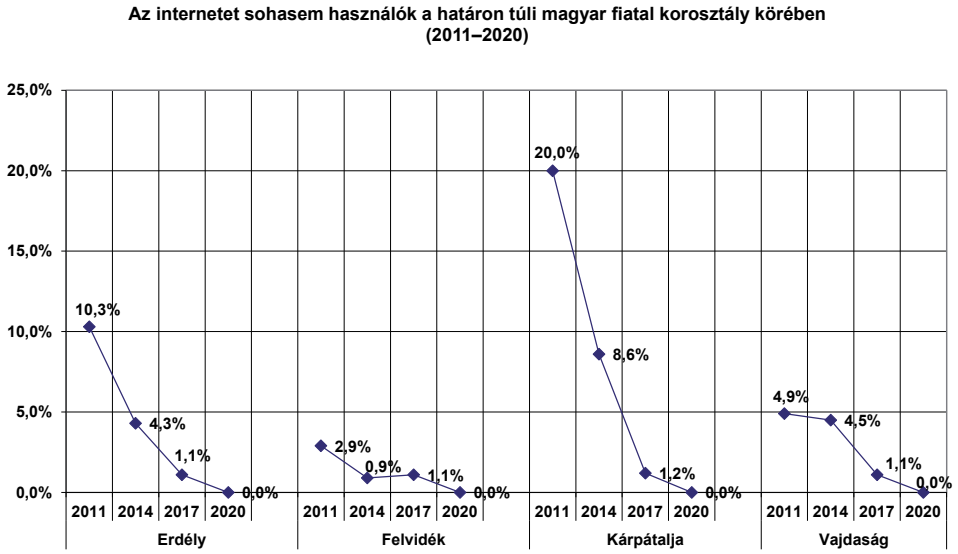

Következésképpen a továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a vizsgált határon túli magyar fiatal népesség körében kizárólagos dominanciával bíró internethasználaton belül milyen gyakorisági mutatók, valamint egyéb formai és tartalmi jegyek különböztethetőek meg.

3.4.2. A naponta internetezésre fordított idő

Ami a naponta internetezésre használt időt illeti, ennek mértéke a Felvidéken némiképpen kevesebb, Erdélyben és Kárpátalján már több mint három órát tesz ki. A leginkább internetfüggőknek azonban a vajdasági magyar fiatalok bizonyultak, akik napi átlagban immáron négy órát használják a világhálót.

55. ábra

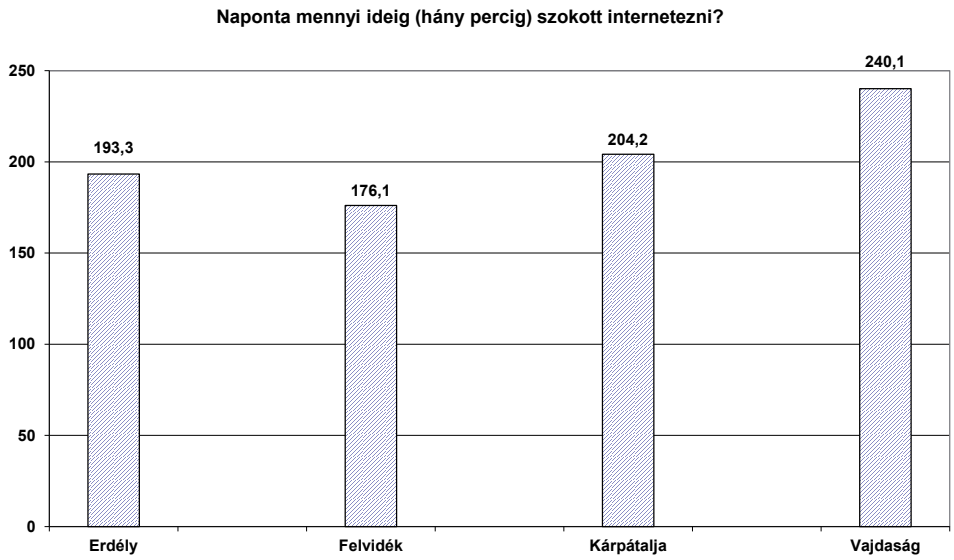

Időbeli összehasonlításban egyértelmű tendenciaként jelentkezik, hogy 2017 óta mindegyik régióban egyaránt megnőtt az internetezésre fordított napi időmennyiség, méghozzá mindenütt csaknem ugyanakkora arányban (leginkább a Felvidéken, illetve a Vajdaságban, 35–30 perccel).

56. ábra

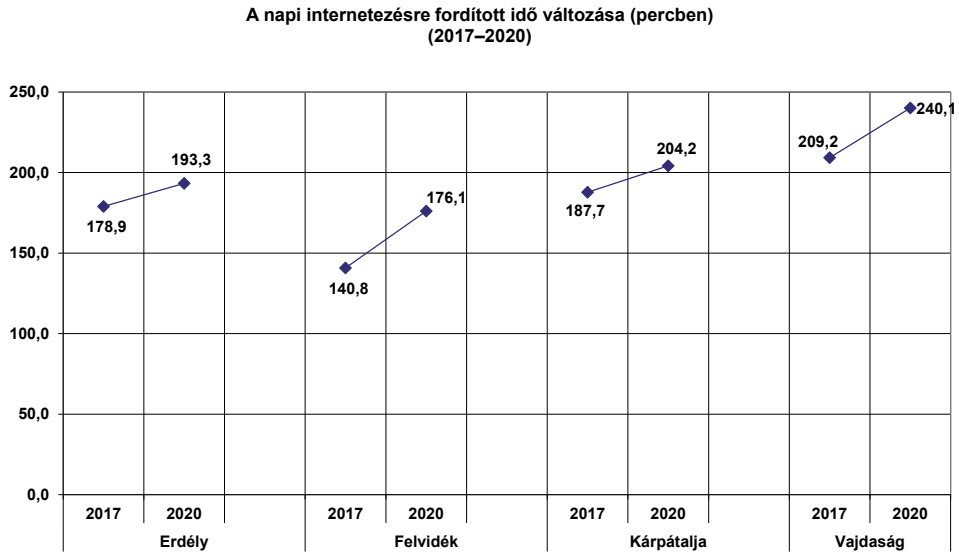

Mindez további bizonyítéka az internethasználat totális térnyerésének, következésképpen az internetezésre fordított napi idő tekintetében a közeljövőben további igen számottevő növekedésre számíthatunk.

Ami a fiatal korosztályon belüli két kategóriát illeti az internethasználat napi gyakorisága szempontjából, nem mondható meglepőnek, hogy – a felvidékieken kívül – a 18–25 év közöttiek interneteznek jóval többet az idősebb fiatal korosztály tagjainál, aminek mértéke a Kárpátalján eléri, a Vajdaságban pedig jócskán meghaladja a napi négy órát, ám az erdélyi legfiatalabbak is 224 percet töltenek naponta internetezéssel.

57. ábra

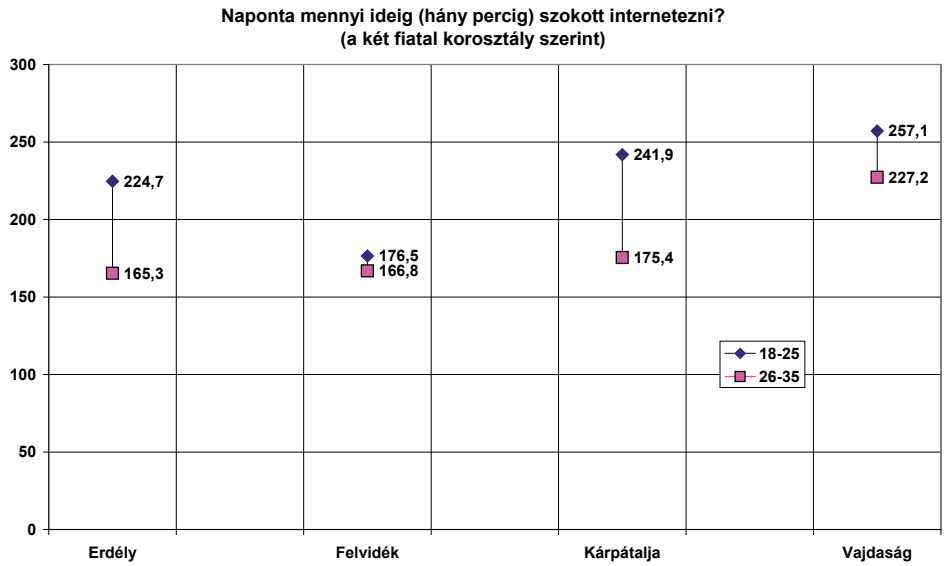

Identitásváltozók szerint három régióban a lét-identitással rendelkezők körében nőtt a napi internetezésre fordított idő (Erdély, Felvidék és Kárpátalja).

58. ábra

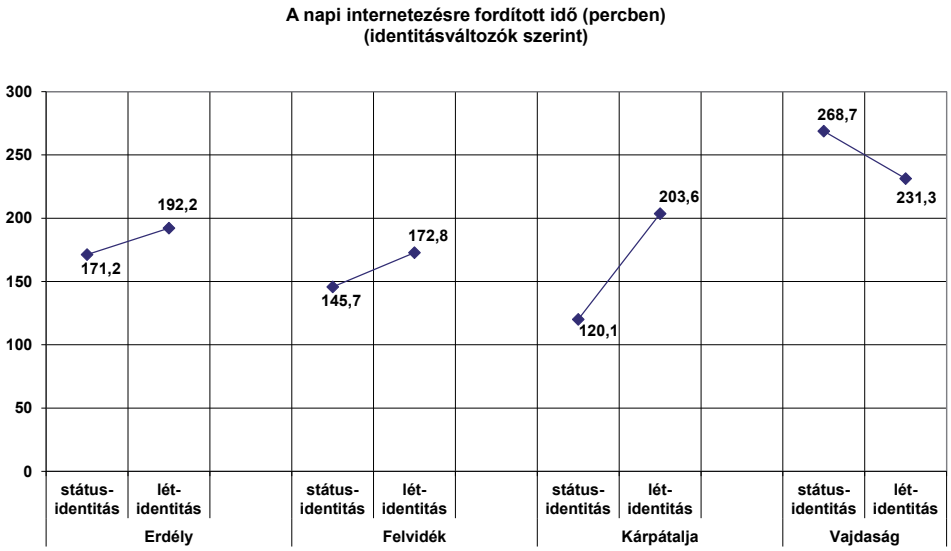

A növekedés mértéke az utóbbiak esetében mondható a leginkább dominánsnak, hiszen az ott élő nemzeti identitásukhoz ragaszkodó fiatalok naponta jócskán, egy órával többet interneteznek mint a státus-identitással rendelkezők.

Az általános iskola nyelve szerint már megosztottabb az összkép: a magyar általános iskolát végzettek csupán Kárpátalján és a Vajdaságban töltenek internetezéssel több időt, mint a többségi iskolába jártak.

59. ábra

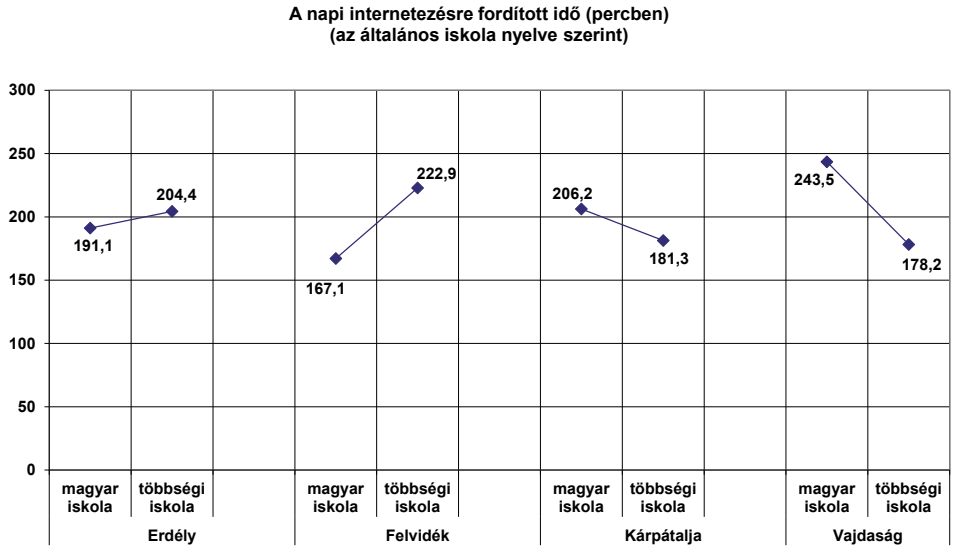

Erdélyben a két kategóriába tartozók közel hasonló időmennyiséget fordítanak internetezésre, a Felvidéken azonban a szlovák iskolát végzettek már csaknem egy óránál többet használják naponta az internetet, a magyar általános iskolába jártakhoz képest.

3.4.3. Az internethasználat eszközei és helyszínei

Az internetezés céljából használt technikai eszközök terén ugyancsak mindegyik régióban közel hasonló tendenciákat tapasztaltunk. Ennek lényege, hogy az internethasználat egyre inkább a mobil eszközökhöz kötődik. Otthoni számítógépen ugyan még mindenütt jelentős mértékben használják az internetet (71,5 és 84,8 átlagpont között), ám ehhez képest az okostelefonok segítségével való internetezés már mindegyik régióban meghaladja a 90 átlagpontot, és erőteljesen közelít a maximális 100 átlagpont felé.

16. táblázat

Ön az alábbiak közül milyen gyakran szokott az alábbi eszközökön internetezni?*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
otthoni asztali számítógépen/laptopon	84,8	78,8	71,5	74,3
okostévén keresztül	32,4	25,1	21,8	17,7
tableten	30,9	40,6	29,4	26,4
okostelefonon	94,6	92,9	95,9	93,3
okoseszköz autóhoz	12,7	17,0	7,9	4,5
okosóra	10,1	15,4	7,7	6,0

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Az internetezés különböző helyszínei tekintetében továbbra is mindenütt az otthoni használat foglalja el az első helyet. Mindez azonban nem mond ellent az eddig tapasztaltaknak, hiszen – amint azt éppen az imént láthattuk – a fiatalok otthonukban is nagyrészt a mobil eszközeiket használják.

17. táblázat

Ön az alábbiak közül milyen gyakran szokott az alábbi helyeken internetezni?*

	Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Vajdaság
otthon	98,2	97,8	97,9	98,8
más családtagoknál, barátoknál	60,8	56,2	52,1	52,2
munkahelyen	56,3	60,8	46,2	54,5
iskolában	25,9	32,1	27,6	32,4
nyilvános helyen (kávézó stb.)	56,9	49,7	46,3	51,2
utazáskor (közlekedés közben)	71,1	68,2	51,3	54,8

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Válaszadóink emellett igen számottevő intenzitással használják az internetet egyéb helyszíneken is. Ezek között a munkahelyen való internethasználat említhető, legfőbbképpen azonban az utazás közbeni internetezés.

3.4.4. Az internethasználat nyelvi dimenziói

Ami az identitás megőrzés szempontjából rendkívüli fontossággal bíró általános internethasználat nyelvi dimenzióit illeti, azt tapasztaltuk, hogy ezt a médiafelületet a határon túli magyar fiatalok túlnyomórészt továbbra is az anyanyelvükön használják.

60. ábra

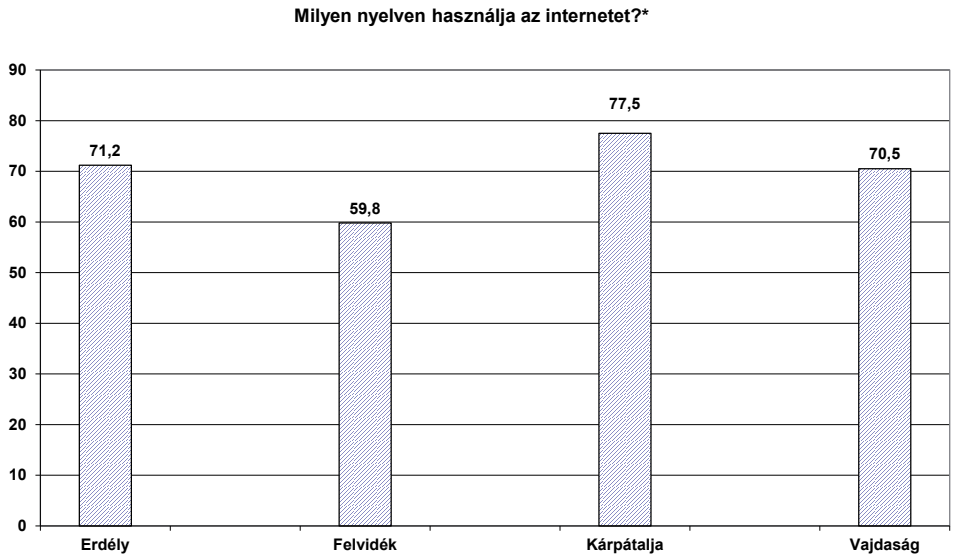

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelven….100-csak magyarul*

Leginkább a kárpátaljai fiatalok, akik mögött csupán kevéssel maradnak el az erdélyiek és vajdaságiak. Relatíve legkevésbé természetesen az asszimilációban leginkább érintett felvidékiek használják anyanyelvükön az internetet, hiszen körükben már nem éri el a 60 átlagpontot a magyar nyelven történő internetezés aránya.

Idősorosan azt tapasztaltuk, hogy az elmúlt négy év során az internethasználat nyelve szerint egyik régióban sem történt elmozdulás.

61. ábra

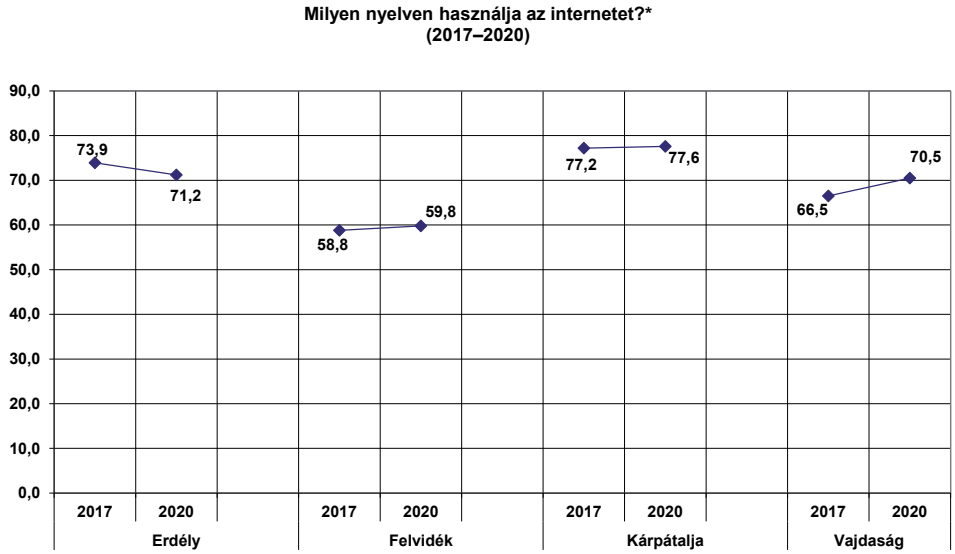

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelven….100-csak magyarul*

Anyanyelvükön továbbra is a kárpátaljai fiatalok interneteznek a legintenzívebben, tőlük némiképpen lemaradva következnek az erdélyiek és vajdaságiak, míg az utolsó helyet az imént említett felvidékiek foglalják el.

A két fiatal korcsoport szerinti megoszlások esetében a leginkább figyelemreméltó tendencia, hogy mindegyik régióban a legifjabb korosztály használja nagyobb gyakorisággal (noha csupán néhány átlagponttal) magyarul az internetet, mint a 26–35 évesek, ami az identitásőrzés (az anyanyelvhasználathoz való kötődés) szempontjából pozitív fejleményként értékelhető.

62. ábra

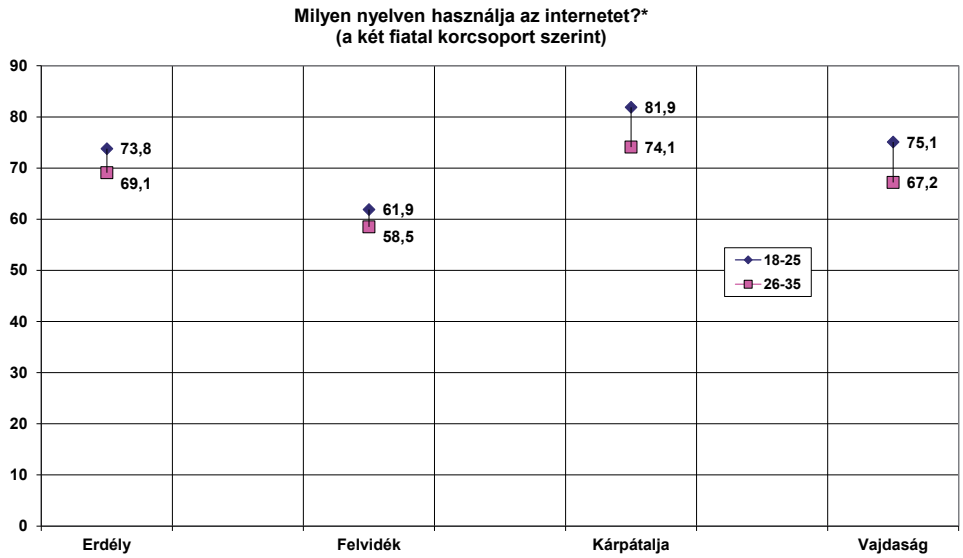

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelven….100-csak magyarul*

Identitásváltozók szerint némi meglepetésre azt tapasztaltuk, hogy az asszimiláns, illetve identitásőrző fiatalok körében három régióban (Erdély, Kárpátalja és Vajdaság) közel azonos, vagy egymáshoz igen közeli arányban használják anyanyelvükön az internetet.

63. ábra

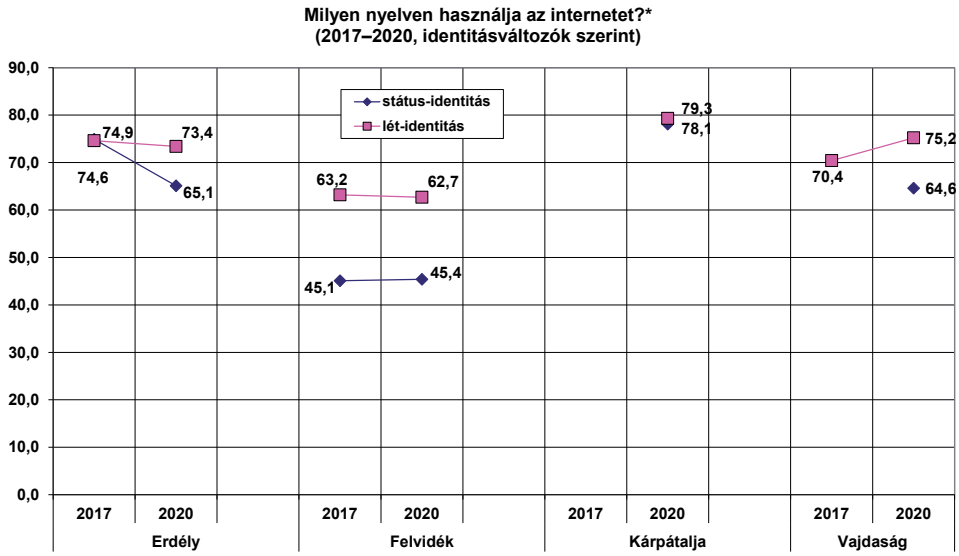

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelven….100-csak magyarul*

Az egyetlen kivételt ezúttal is a felvidékiek körében regisztráltuk, ahol a státus-identitásúak továbbra is csupán 50 átlagpontnyi intenzitással interneteznek magyar nyelven.

Az általános iskola nyelve szerint az előbbivel közel azonos tendenciákat mértünk.

64. ábra

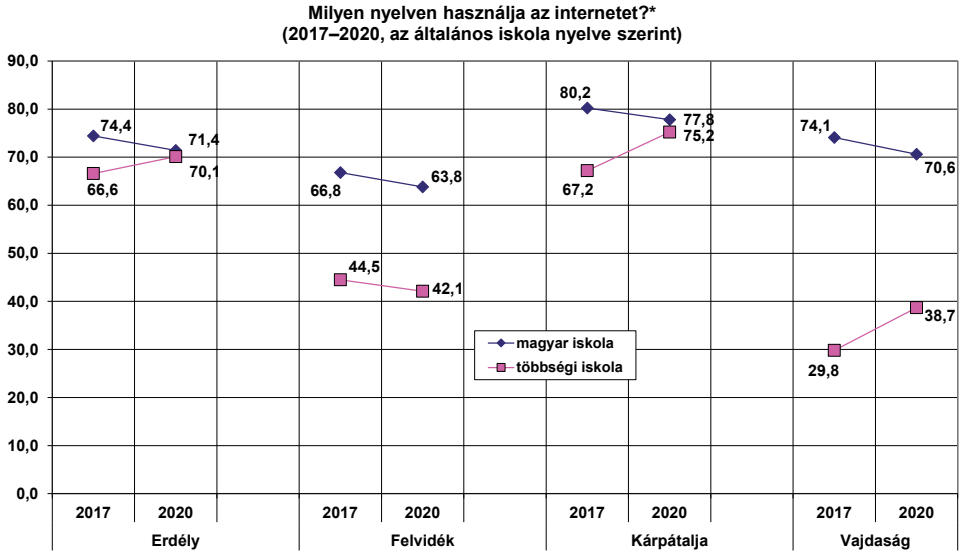

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-csak többségi nyelven….100-csak magyarul*

A felvidékiek esetében ezúttal is igen markáns szegregációs távolság mutatkozik az internethasználat nyelve szerint a kétféle nyelvű általános iskolát végzettek között, amihez társulnak a vajdasági fiatalok, ahol a szerb iskolát végzettek már csupán kevesebb, mint 40 átlagpontnyi gyakorisággal interneteznek az anyanyelvükön.

Az internetfelületek között egyre inkább dominánssá váló úgynevezett közösségi oldalak használatával kapcsolatban külön is megvizsgáltuk, hogy a nyelvi dimenzió mentén milyen tendenciák érvényesülnek.

65. ábra

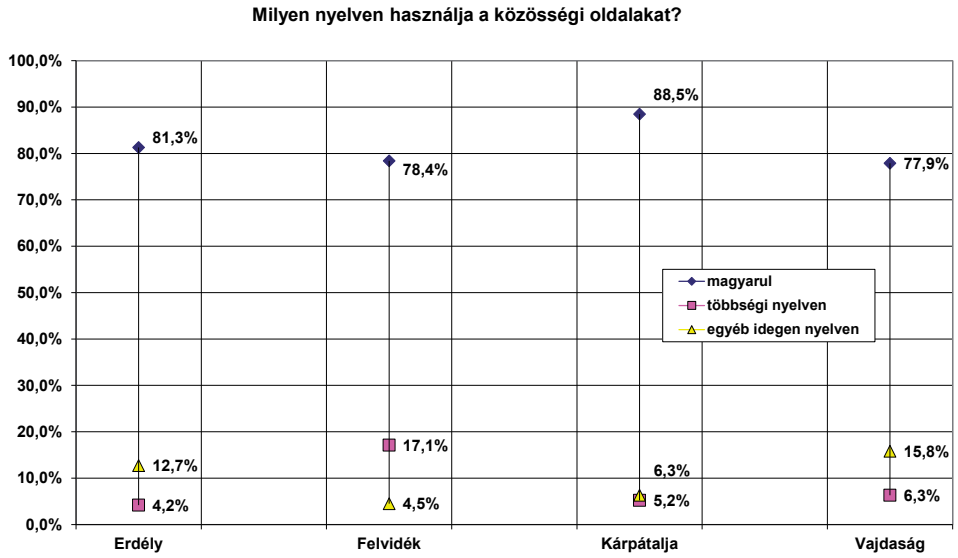

Adataink ezzel kapcsolatban azt mutatják, hogy a közösségi oldalakon (facebook, twitter stb.) való nyelvhasználat döntően magyar nyelven folyik (77,9–88,5 átlagpont között). Többségi nyelven a felvidékieken kívül a többi régióban csupán elhanyagolható mértékben használják a tárgyalt felületeket, ami ugyanúgy igaz az egyéb idegen nyelvekre is, noha az erdélyi, illetve vajdaság fiatalok ezt az opciót már nem elhanyagolható arányban (12–15%) választották.

Időbeli összehasonlításban elmondható, hogy 2017 óta Erdélyben és a Felvidéken az anyanyelven való közösségi oldalak használata nem változott (a korábbi viszonylag magas szinten maradt).

66. ábra

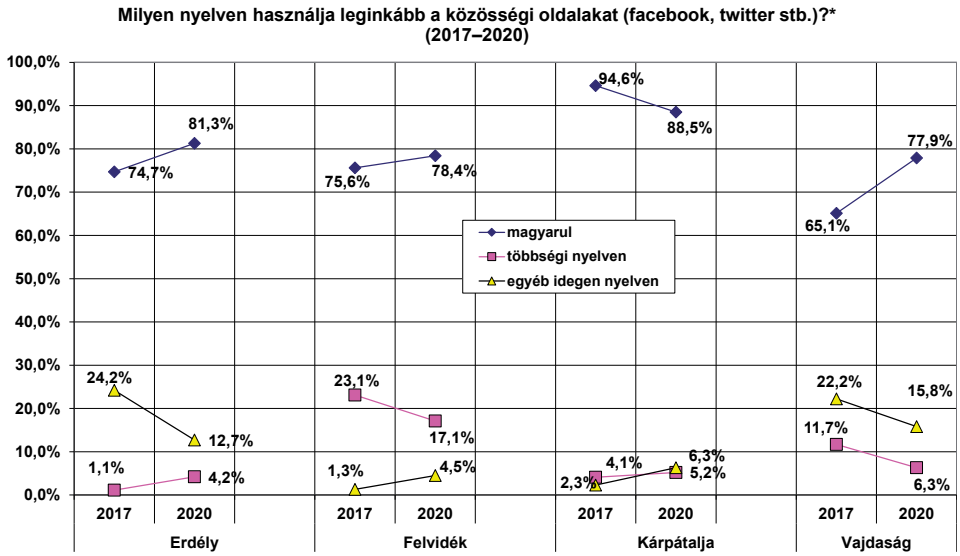

Legnagyobb arányban továbbra is a médiahasználat legtöbb vonatkozásában is leginkább anyanyelv-orientáltnak bizonyult kárpátaljaiak „fészbukozak” magyarul. Az egyetlen érdemi változást a vajdasági magyar fiatalok körében mértük, akik a négy évvel korábbi állapothoz képest 13 átlagponttal gyakrabban használják a közösségi internet felületeket magyar nyelven.

Ugyanezek a megoszlások a két fiatal korosztály szerint visszaigazolják az előbbieket. A 26–35 évesek csupán Erdélyben használják inkább magyarul a közösségi oldalakat, a többi régióban azonban a legfiatalabbak.

67. ábra

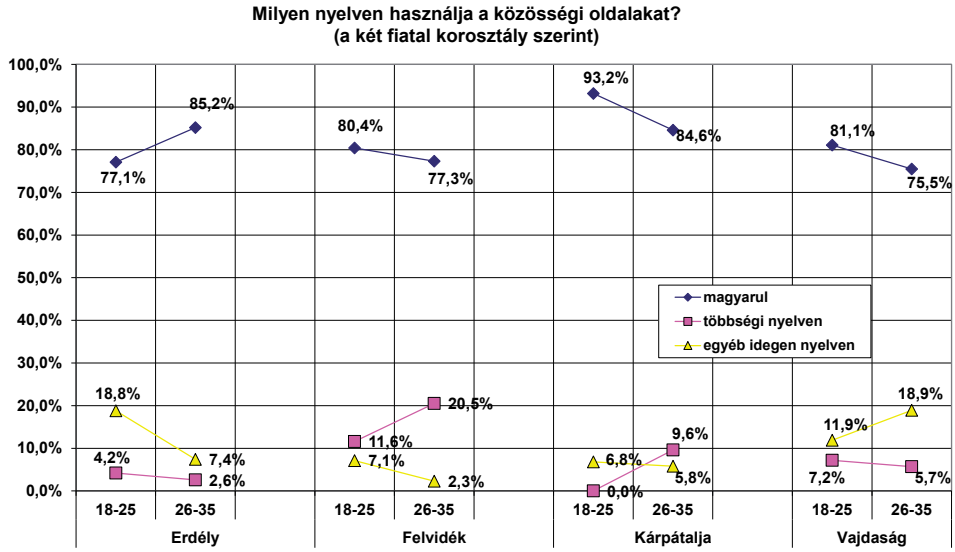

A többségi, illetve egyéb idegen nyelven való facebook és egyéb hasonló aktivitás terén az alacsony gyakoriságokon kívül hasonló markáns tendenciát nem tapasztaltunk. Egyedül a felvidéki 26–35 évesek gyakorlata mondható a többi régióhoz képest atipikusak, hiszen körükben már meghaladja a 20 átlagpontot a szlovák nyelven való közösségi felületek használata.

Az általános iskola nyelve szerint továbbra is erőteljesen tükröződik a magyar iskolát végzettek anyanyelvhez való kötődése: körükben mind Erdélyben, mind Kárpátalján és a Felvidéken is a magyar nyelv dominanciája érvényesül (82–88 átlagpont között).

68. ábra

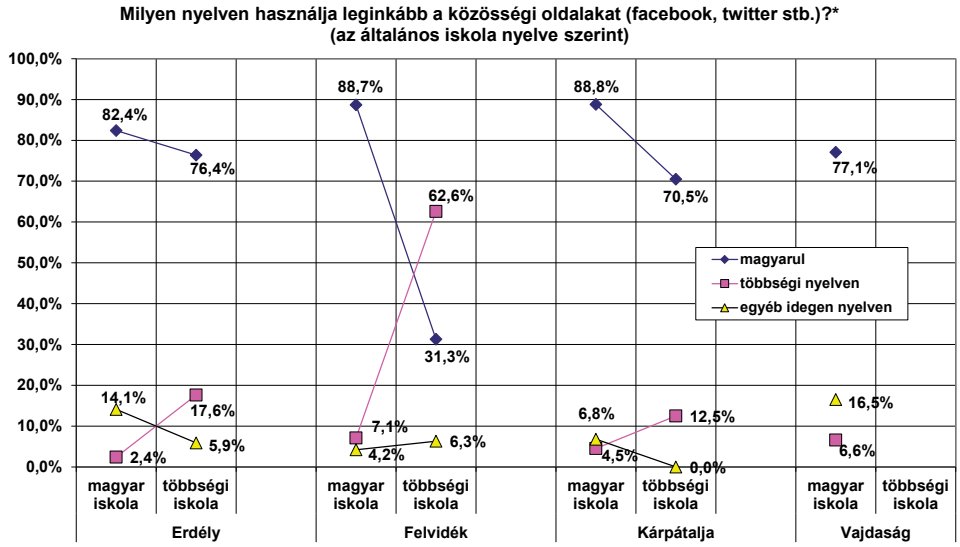

Ami a többségi iskolát végzett rétegek nyelvhasználatát illeti a tárgyalt közösségi felületeken, ismét a felvidékiek térnek el megdöbbentőnek mondható arányban a többi régió hasonló kategóriába tartozók gyakorlatától. Körükben ugyanis jelenleg már több mint 60%-ra nőtt a facebook és egyéb oldalak szlovák nyelven való használata, ami azt jelenti, hogy egyedül ebben a régióban használják a nem magyar iskolát végzettek a többségi nyelvet a közösségi oldalakon az első helyen. Méghozzá nem mindennapi arányban, hiszen magyarul már csupán fele annyian vannak jelen a közösségi oldalakon, mint szlovák nyelven (31,3 és 62,6%).

Identitástípusok szerint a lét-identitásúak mindegyik régióban csaknem kizárólagos gyakorisággal használják anyanyelvüket a közösségi oldalakon (84,1–93,5 átlagpont között), miközben a többségi és egyéb idegen nyelvek használata Erdélyben, Kárpátalján és a Vajdaságban minimálisnak mondható.

69. ábra

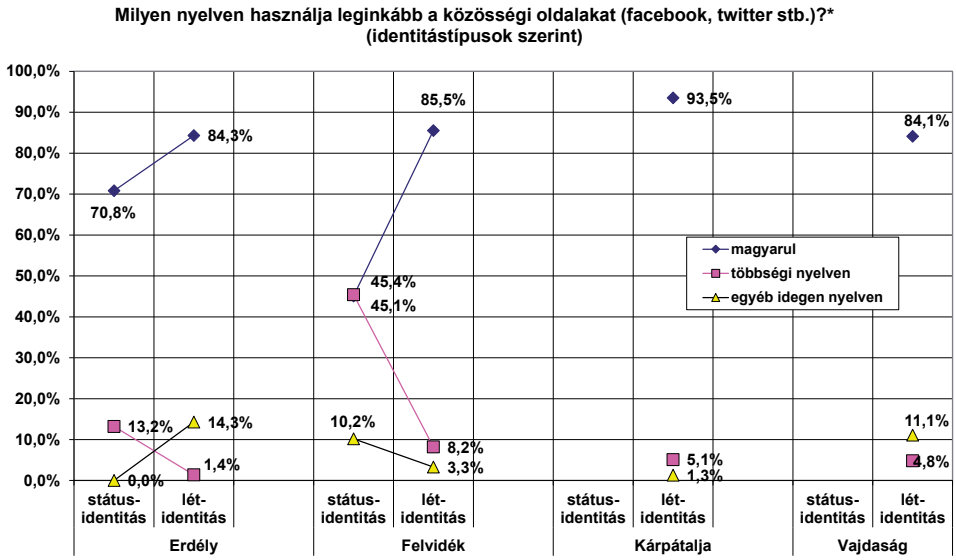

A státus-identitásúak nyelvhasználata ezúttal is a felvidékiek esetében bizonyult negatív értelemben atipikusnak a többi régióban tapasztaltakhoz képest. Elsősorban a szlovák nyelv használata tekintetében, hiszen a többségi államnyelvet már ugyanolyan arányban használják a közösségi oldalakon, mint a magyart (egyaránt 45 átlagpont).

3.4.5. Internethasználat a honlapok nyelve szerint

Szorosan a nyelvi dimenzióhoz kapcsolódva a következőkben azt vizsgáljuk, hogy a határon túli magyar fiatalok milyen nyelvű honlapokat mekkora intenzitással kísérnek figyelemmel. A grafikon adatsoraiból kiderül, hogy a magyarországi honlapok csupán a Felvidéken és a Vajdaságban foglalják el az első helyet, míg a helyi/regionális magyar nyelvű honlapok népszerűsége mindenütt jelentős pozíciót foglal el (Erdélyben, illetve Kárpátalján vezető helyet).

70. ábra

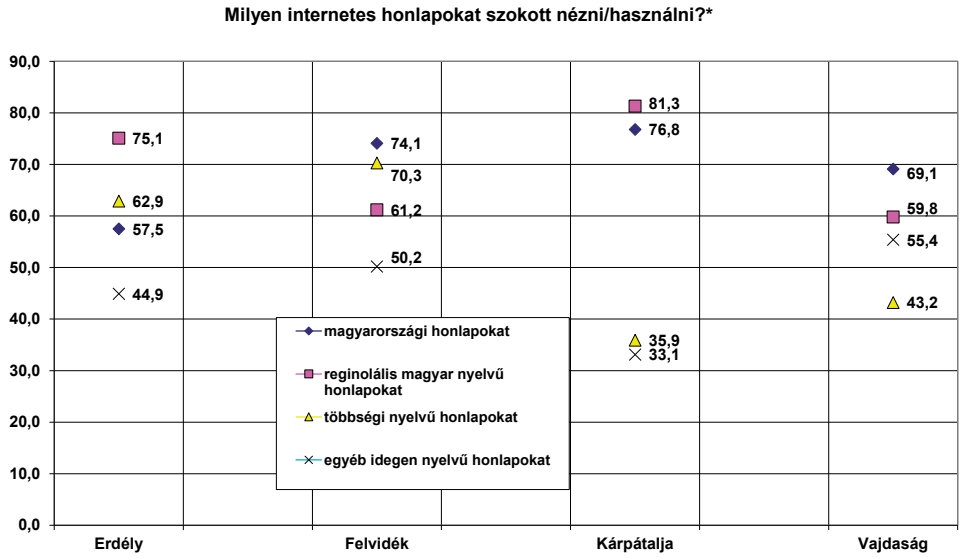

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

A többségi nyelvű honlapokat Erdélyben és a Felvidéken használják kiugróan magas intenzitással, emellett pedig említést érdemel, hogy az egyéb idegen nyelven történő internetezés aránya is mindegyik régióban igen számottevőnek mondható (33–55 átlagpont).

A honlapok nyelve szerint figyelemreméltó változások mentek végbe a 2017-ben mért állapothoz képest. Ezek között mindenképpen figyelmet érdemel, hogy a magyarországi honlapok használata mindegyik régióban visszaesett (már csupán a Felvidéken és a Vajdaságban foglalja el az első helyet).

71. ábra

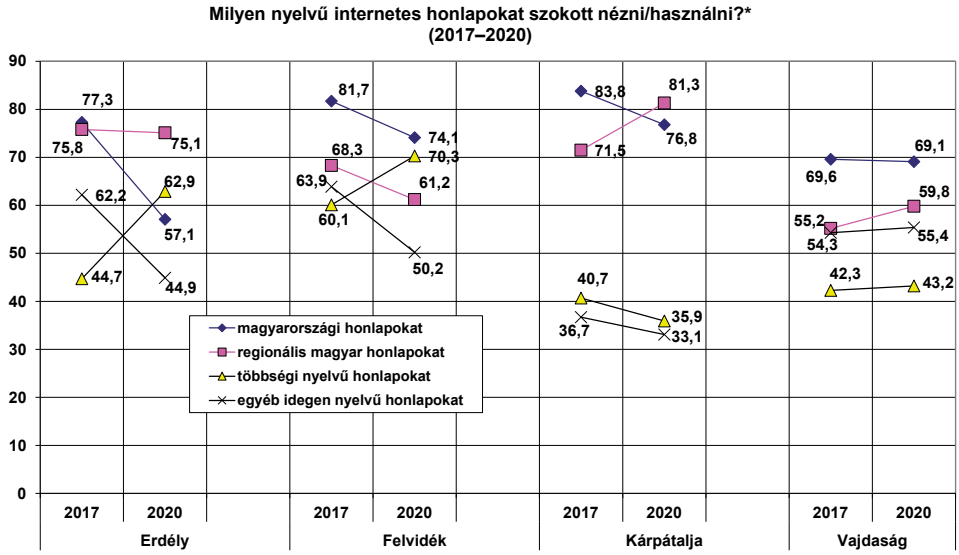

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Még ennél is fontosabb fejlemény azonban, hogy Erdélyben és a Felvidéken igen erőteljesen megnőtt a többségi nyelvű honlapok használata (az előbbi régióban csaknem 20, az utóbbi esetében pedig mintegy 10 átlagponttal). Mindez azt eredményezte, hogy amíg négy évvel ezelőtt a többségi nyelven való internethasználat gyakorisága még mindkét régióban az utolsó helyen végzett, jelenleg már a második pozíciót foglalja el.

3.4.6. Az internethasználat változása az információszerzés céljai szerint

Az internethasználat eddig bemutatott nyelvi vonatkozásainak áttekintése után végezetül összevont kategóriák segítségével azt vizsgáljuk, hogy a határon túli magyar fiatalok milyen különböző céllal interneteznek.[7] Ezek között az első, hogy mekkora gyakorisággal használják a válaszadók az internetet munkavégzésre, tanulásra, illetve távmunkára.

A) Munkavégzés/tanulás

Ezzel kapcsolatban elmondható, hogy az internetet a vizsgált vonatkozásban első helyen mindegyik régióban munkavégzésre használják, ám a tanulás céljából történő internethasználat gyakorisága e mögött már csupán alig néhány átlagpontnyival marad el.

72. ábra

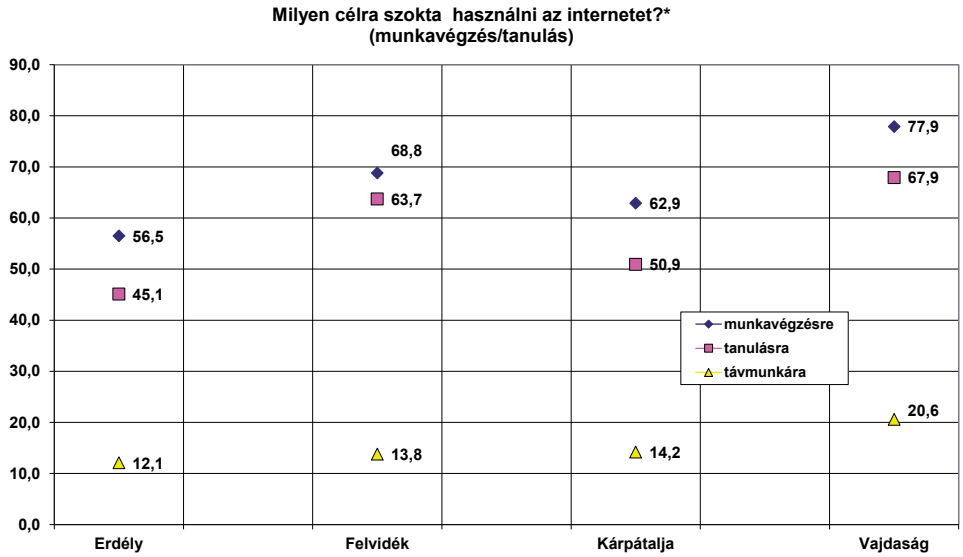

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Az internetet távmunkára használók aránya számottevően alacsonyabb arányúnak bizonyult, hiszen gyakorisága mindössze 12–20 átlagpontot tesz ki.

7 Miután az internet különböző információszerzési célok szerinti használata az eddig tárgyaltakhoz képest kevésbé érinti a nyelvhasználatot, a továbbiakban ezeket az identitásváltozók szerint nem vizsgáljuk.

Idősoros adataink ezzel kapcsolatban azt mutatják, hogy a válaszadók mindegyik régióban továbbra is munkavégzés céljából használják az első helyen az internetet. A korábban tapasztalt növekedés azonban az utóbbi években a két legnagyobb határon túli magyar régióban megtört. Leginkább Erdélyben (69,1-ről 56,5 átlagpontra esett vissza), s ugyanez a helyzet a Felvidéken is, noha kisebb mértékben, míg Kárpátalján a korábban mért szinten maradt. Folyamatos növekedést csupán a vajdasági fiatalok körében tapasztaltunk, akik jelenleg már csaknem 80 átlagpontnyi arányban használják munkavégzésre az internetet.

73. ábra

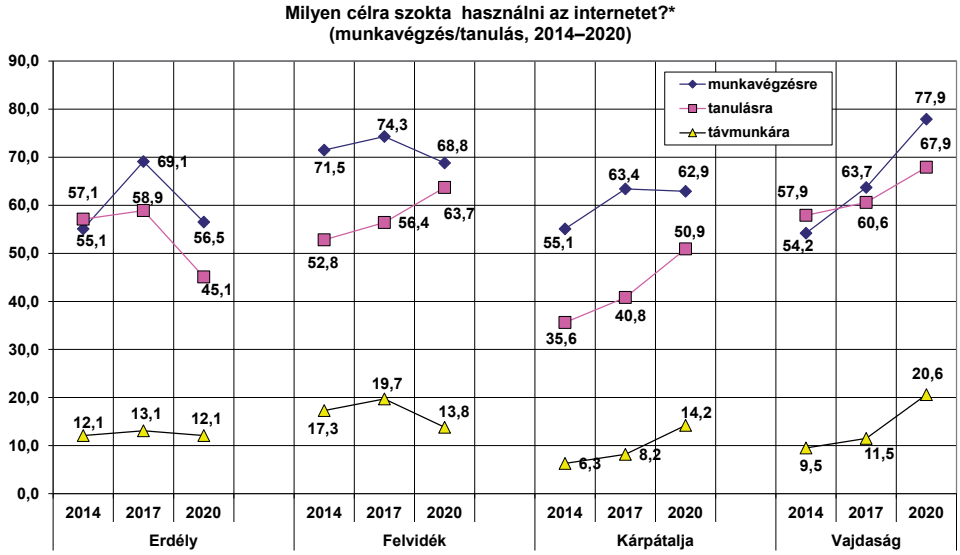

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

A tanulás céljából való internethasználat 2014 óta három régióban is folyamatos növekedést mutat (Felvidék, Kárpátalja és Vajdaság), s csupán az erdélyi fiatalok esetében tapasztaltunk e téren jelentősnek mondható visszaesést (58,9-ről 45,1 átlagpontra).

Az interneten való távmunka használat mértéke Erdélyben és a Felvidéken a korábbi alacsony szinten stabilizálódott, azonban Kárpátalján és különösen a Vajdaságban fokozatos növekedést tapasztaltunk.

B) Szórakozás

A szórakozás céljából való internethasználat terén régiók szerint ugyanolyan tendenciákat regisztráltunk. Eszerint első helyen a zenék és filmek letöltése áll (a legnagyobb arányban Erdélyben – 81,4 átlagpont), amit az internetjátékok népszerűsége követ.

74. ábra

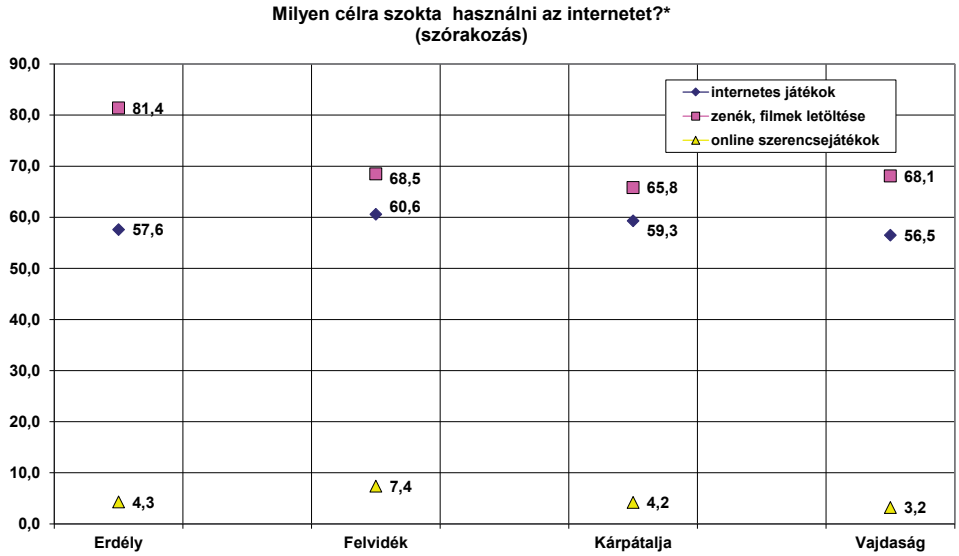

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Az online szerencsejátékok (fogadás) ugyan még csupán 3–7 átlagpont között mozog, ám a valóságban ennek mértéke alighanem magasabb, hiszen ezt a tevékenységet a dolog kényes/bizalmas természetéből adódóan a megkérdezettek alighanem kevésbé hajlamosak nyíltan felvállalni.

Az interneten való szórakozási formák/lehetőségek esetében mért magas átlagértékek ugyan azt mutatják, hogy a határon túli magyar fiatalok körében mindez továbbra is internethasználatuk prioritásai között tartható számon, idősoros adataink e téren mégis jelentősnek mondható csökkenésről árulkodnak.

75. ábra

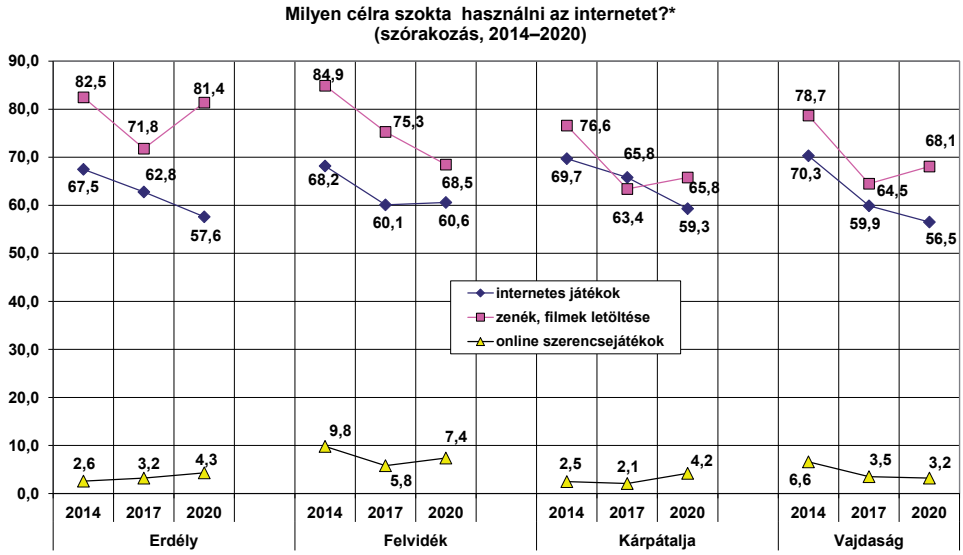

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Mind a zenék és filmek letöltése, mind az internetes játékok használatának gyakorisága 2014-hez képest csaknem mindegyik régióban egyre alacsonyabb intenzitást mutat, amely tendenciától csupán az erdélyiek térnek el, ahol egyedüliként nőtt – és egyben a 2014-es magas szintre állt vissza – a különböző szórakoztató tartalmak letöltésének nagyságrendje.

C) Információszerzés és információcsere

Az internetezés igen fontos dimenziója, hogy azt az információszerzés és információcsere szempontjából a határon túli magyar fiatal korosztály tagjai milyen gyakorisággal használják.

76. ábra

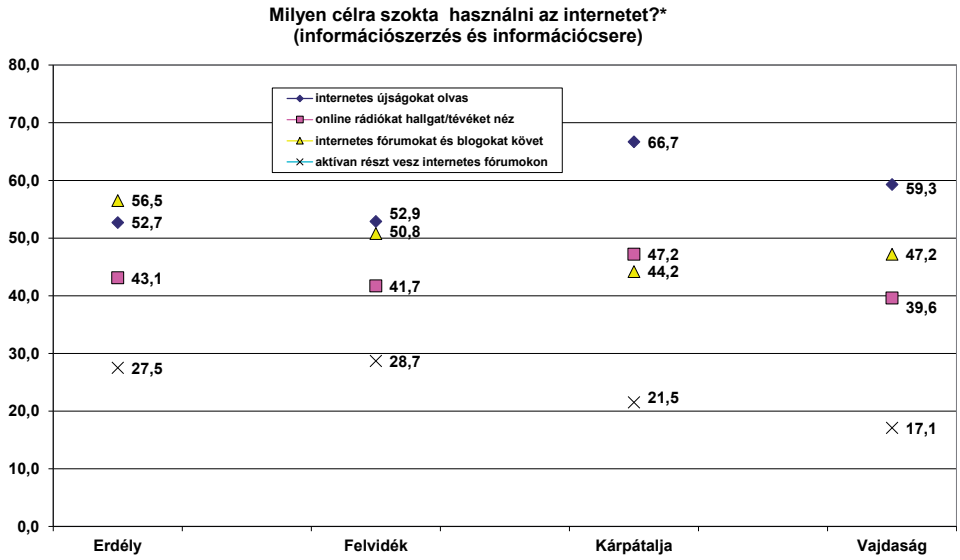

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Ezzel kapcsolatban azt látjuk, hogy továbbra is az internetes újságok olvasása dominál, amely mögé az internetes fórumokon való részvétel zárkózott fel (Erdélyben meg is előzve azt). Ehhez képest az online rádiók és tévék használata alacsonyabb gyakoriságot mutat, hasonlóan az internetes fórumokon való aktív részvételhez.

Ami az interneten való információszerzés és információcsere hat év alatt bekövetkezett időbeli változását illeti, a következő tendenciák érdemelnek említést.

Az internetes újságok használata ugyan Erdélyt nem számítva megőrizte vezető pozícióját, azonban ezek népszerűsége a Felvidéken zuhant a legnagyobb arányban (mintegy 30 átlagponttal). Ezzel szemben a vajdaságiak körében kisebb mértékű, Kárpátalján pedig folyamatos növekedést tapasztaltunk (utóbbi régióban 2014-hez képest jelenleg már 20 átlagponttal többen követik az internetes újságokat).

A korábban még relatíve alacsony népszerűséggel bíró különböző fórumok és blogok figyelemmel kísérése mindegyik régióban folyamatosan emelkedő tendenciát mutat. Legfőképpen Erdélyben, ahol ezek bizonyultak a legdinamikusabban növekvő internetes felületeknek, 2014 óta 16 átlagpontnyi növekedést eredményezve.

77. ábra

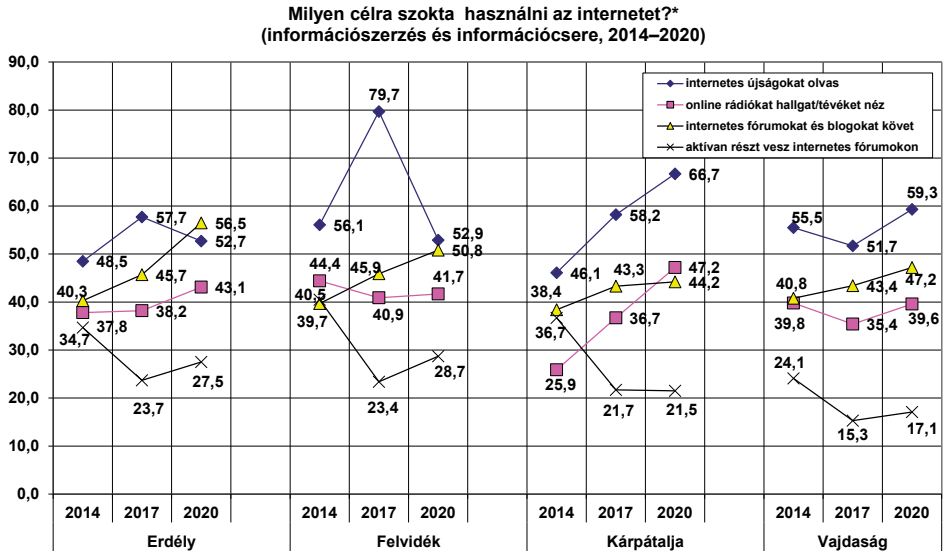

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Az online rádiók és televíziók népszerűsége a középmezőnyben foglal helyet, miután használatuk egyik régióban sem csökkent, Kárpátalján pedig 2014-hez képest csaknem a duplájára nőtt.

Noha az internetes fórumok használata továbbra is az utolsó helyet foglalja el, esetükben azonban úgyszintén figyelmet érdemel, hogy az utóbbi években népszerűségük egyik régióban sem csökkent, Erdélyben, illetve a Felvidéken pedig kis mértékben növekedett.

D) Interperszonális kapcsolattartás

Az internethasználat gyakorisága tekintetében kétséget kizáróan az interperszonális kapcsolattartásé a vezető szerep. Mindez továbbra is alighanem főként az immáron vészjóslónak mondható arányban bekövetkezett elvándorlásnak, illetve külföldi munkavállalásnak, tehát a határon túli magyar családok fizikai értelemben megtörtént időszakos, vagy végleges szétszóródásának köszönhető. Amihez a kutatásunk terepmunka időszakában kitört koronavírus járvány következtében bevezetett korlátozási intézkedések még inkább hozzájárultak. Nem meglepő tehát, hogy a kapcsolattartásra egyaránt alkalmas skype és egyéb hasonló alkalmazások, valamint a facebook használata kiemelkedően magas gyakorisággal jellemzi a határon túli magyar fiatalok internetezési szokásait.

78. ábra

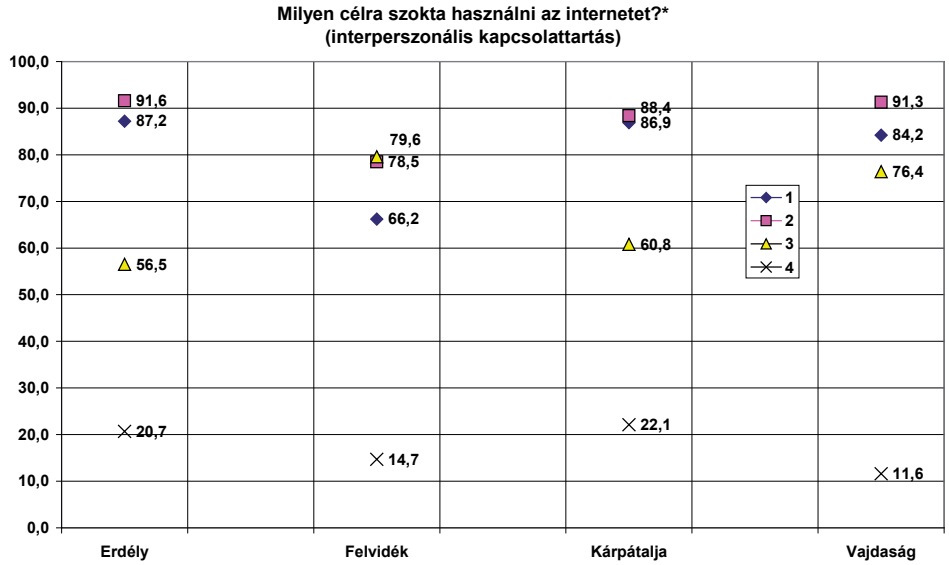

1-rokonokkal, ismerősökkel való kapcsolattartás (Skype stb.)

2-közösségi hálózatokban való részvétel (Facebook, Twitter stb.)

3-e-mailek küldése

4-ismerkedés, társkeresés

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

Az említett két, a személyes kapcsolattartást közvetlenül biztosító internetfelület használata mindegyik régióban meghatározónak bizonyult. Elsősorban a facebook, amelyet az erdélyi, illetve vajdasági fiatalok már a 90 átlagpontot meghaladó gyakorisággal használnak. Mindemellett említést érdemel, hogy az e-mailen keresztüli kapcsolattartást is még meglepően sokan gyakorolják (a felvidékiek például az első helyen), s nem mondható elhanyagolható mértékűnek az internetet ismerkedésre és társkeresésre használó fiatalok részaránya sem (17,4–22,7 átlagpont között).

A vizsgált személyes kapcsolattartást lehetővé tévő különböző internetes felületek használatának változásai néhány apróbb kivételtől eltekintve mindegyik régióban ugyanazon tendenciát tükrözik. Ezalatt egyfelől a mára vezető információs forrássá/sztrádává vált közösségi oldalak folyamatos térnyerése értendő (a leginkább Kárpátalján, ahol a fiatalok 2014-ben még csupán 62,6 átlagpontnyi intenzitással fészbukoztak a mostani 88,4 átlagponthoz képest), s ugyanez mondható el a skype és egyéb hasonló célt szolgáló alkalmazásokkal kapcsolatban is.

79. ábra

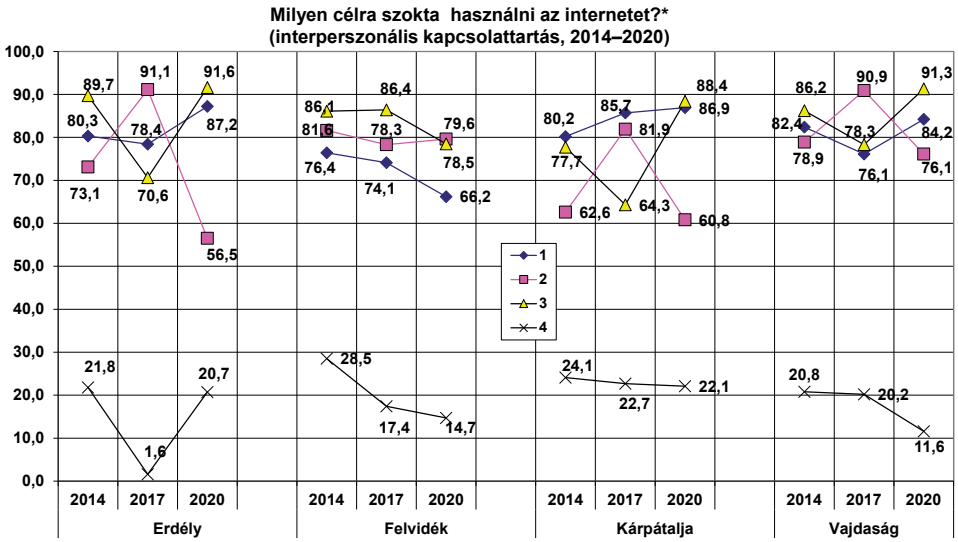

1-rokonokkal, ismerősökkel való kapcsolattartás (Skype stb.)

2-közösségi hálózatokban való részvétel (Facebook, Twitter stb.)

3-e-mailek küldése

4-ismerkedés, társkeresés

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha….100-gyakran*

A legrégebbi ilyen, a kapcsolattartást elősegítő/biztosító alkalmazás, az e-mail használata ugyan az összes régióban évek óta csökkenő tendenciát mutat (a leginkább Erdélyben, ahol a csökkenés mértéke 2014 óta meghaladja a 30 átlagpontot), ám a felvidékiek körében ennek ellenére továbbra is megőrizte vezető szerepét.

E) Internetes szolgáltatások igénybe vétele

Az interneten egyre bővülő szolgáltatásokkal kapcsolatos kínálat közül az online vásárlás, a banki tranzakciók, valamint a különböző szolgáltatások (koncertjegy, szállodafoglalás, repülőjegy stb.) igénybe vétele a leggyakoribb.[8] Régiónként ugyan nem ugyanazon arányban, hiszen az EU-tag erdélyiek és felvidékiek e téren számtalan vonatkozásban előnyt élveztek és élveznek a mai napig a vajdaságiakkal és kárpátaljaiakkal szemben.

80. ábra

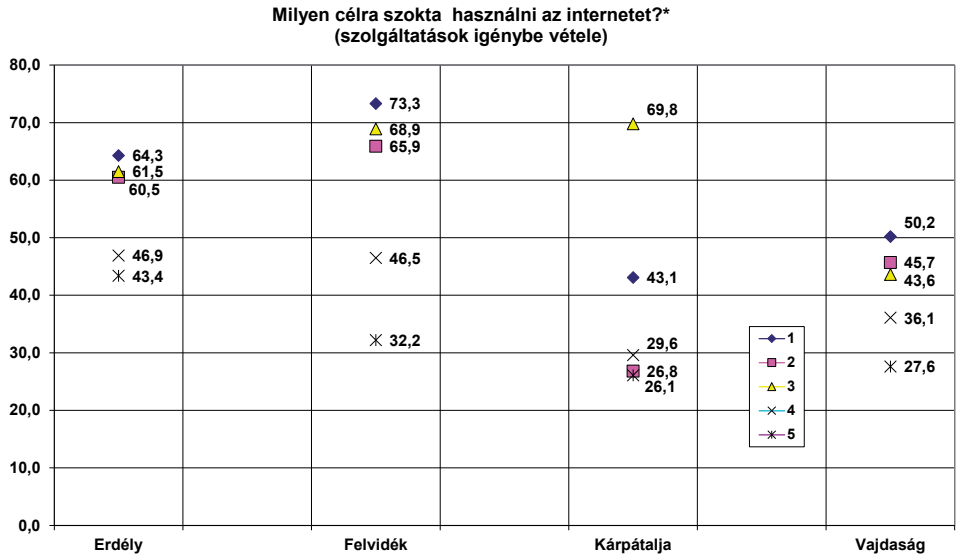

Jelmagyarázat:
1-online vásárlásokra
2-szolgáltatások megrendelésére (koncertjegy, szállodafoglalás stb.)
3-internetbankos szolgáltatásokra (átutalások, parkolási-, autópályadíj befizetése stb.)
4-hirdetések feladására vagy keresésére (ingatlan, albérlet, használt autó stb.)
5-hivatali ügyintézésre
** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha…..100-gyakran*

Az interneten való szolgáltatások igénybe vétele kapcsán mindenképpen említést érdemel még, hogy az internetet hivatali ügyintézésre régiókra való tekintet nélkül továbbra is az utolsó helyen használják a határon túli magyar fiatalok.

Mindez idősorosan azt igazolja, hogy a szolgáltatások igénybe vétele a legmagasabb szinten a felvidékieket jellemzi, akik azonban már az évtized első felében is számottevően intenzívebben használták a vizsgált internetes szolgáltatási lehetőségeket, mint a többi régióban élők.

8 Az internetes szolgáltatások használata esetén különösen érvényes az a korábban már említett módszertani probléma, hogy hat, illetve kilenc évvel ezelőtt ezek közül több a jelenleginél sokkal kevésbé volt elterjedt, legkevésbé a nem Európai Uniós államokban.

A fejlődés aránya a vizsgált időszakban mindegyik mutató szerint Erdélyben bizonyult a legszámottevőbbnek, akiket a vajdasági magyar fiatalok követnek, míg a vizsgált vonatkozásban hozzájuk képest a kárpátaljaiak még relatíve kevésbé használják szolgáltatások igénybe vételére az internet által nyújtott lehetőségeket (kivéve az extrém arányú, 50 átlagpontos növekedést mutató internetbankos tranzakcióikat, ami egyben azt jelenti, hogy ezzel megelőzték az egyéb szolgáltatások terén sokkal aktívabbnak bizonyult többi régió fiataljait).

81. ábra

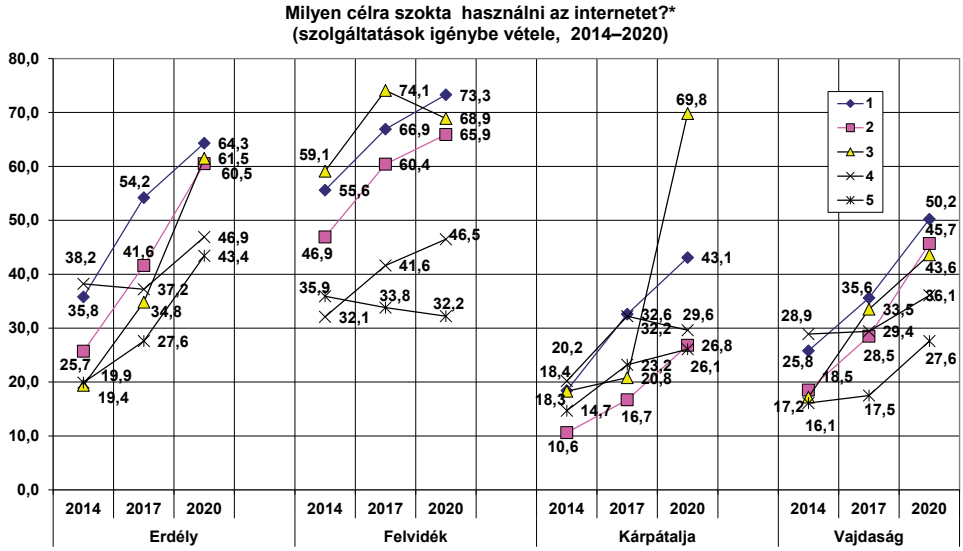

1-online vásárlásokra

2-szolgáltatások megrendelésére (koncertjegy, szállodafoglalás stb.)

3-internetbankos szolgáltatásokra (átutalások, parkolási-, autópályadíj befizetése stb.)

4-hirdetések feladására, vagy keresésére (ingatlan, albérlet, használt autó stb.)

5-hivatali ügyintézésre

** 100-as skálára transzponált átlagok: 1-soha…..100-gyakran*

Az internetes szolgáltatások használatával kapcsolatban összességében tehát elmondható, hogy ezek igénybe vételének intenzitása mindegyik régióban igen látványosan felgyorsult, aminek további intenzív növekedéséről nem lehetnek kétségeink.

4. Melléklet

A minta megoszlása szociodemográfiai változók szerint

82. ábra

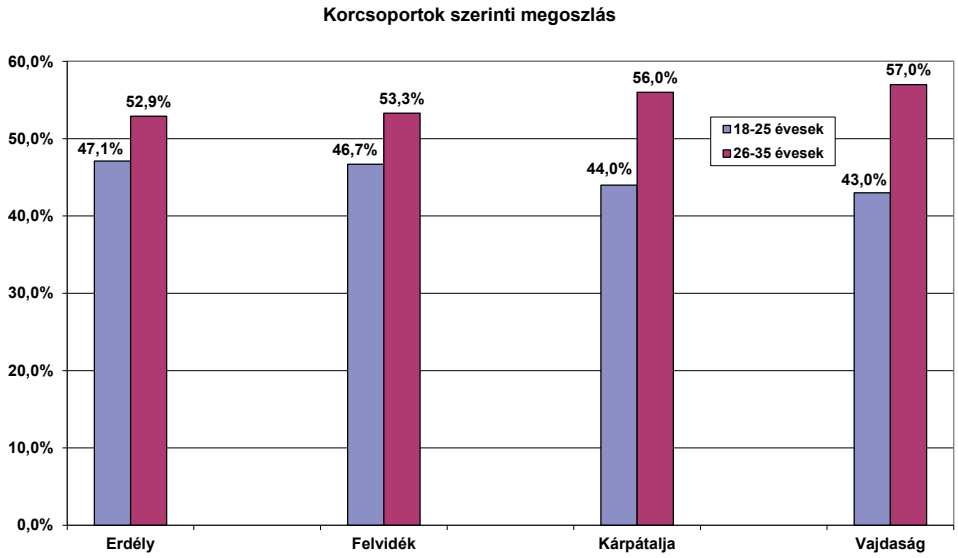

83. ábra

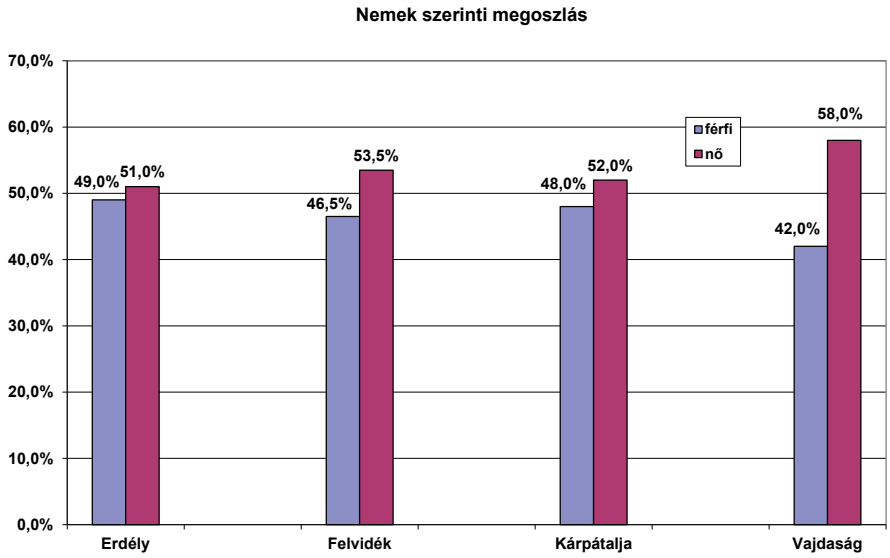

84. ábra

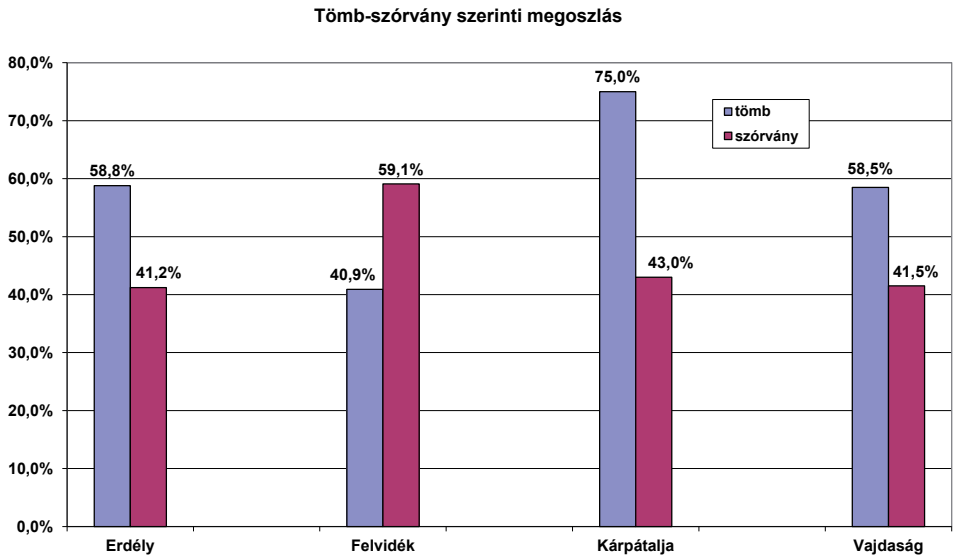

85. ábra

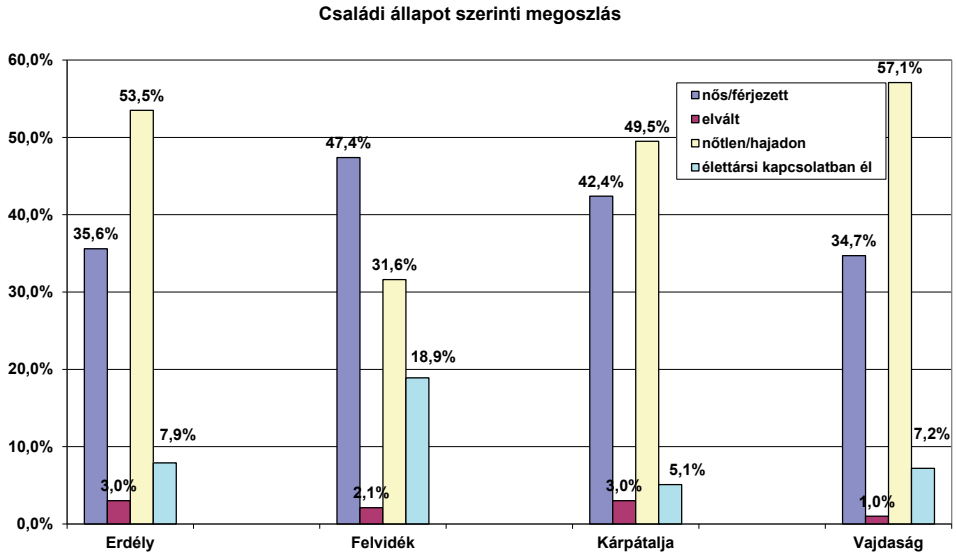

86. ábra

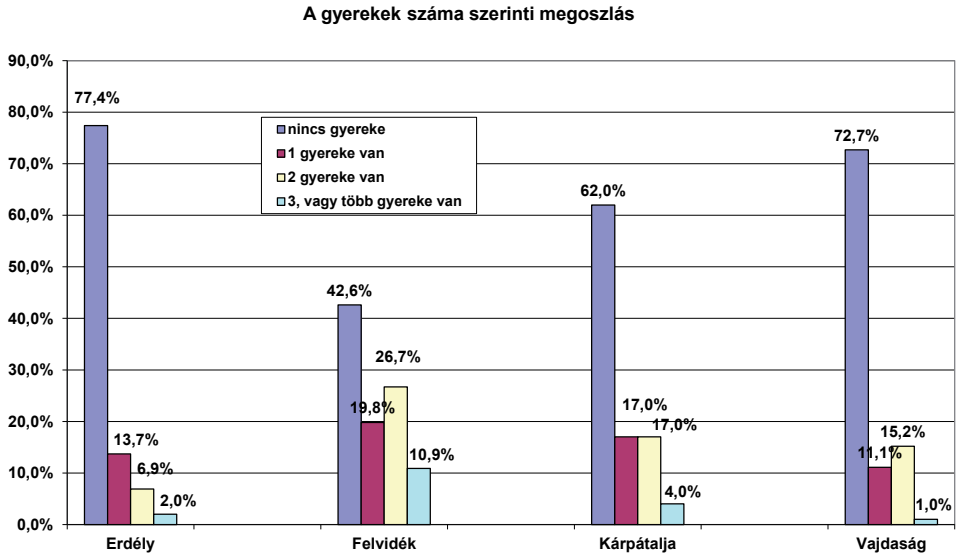
A gyerekek száma szerinti megoszlás
90,0%
80,0%
70,0%
60,0%
50,0%
40,0%
30,0%
20,0%
10,0%
0,0%
nincs gyereke
1 gyereke van
2 gyereke van
3, vagy több gyereke van
77,4%
13,7%
6,9%
2,0%
42,6%
19,8%
26,7%
10,9%
62,0%
17,0%
17,0%
4,0%
72,7%
11,1%
15,2%
1,0%
Erdély
Felvidék
Kárpátalja
Vajdaság

A „Véghaza” gondjai és a Zrínyiek öröksége

Muraköz–Medjimurje (1884–1918)

Mák Ferenc*

„Birtokom földúlva, jobbágyaim szétszórva, magam katonáimtól megfosztva az elpusztított, néptelen, az ellenség előtt nyitva álló Muraközben, amit negyven éven át védtem mostanáig a magam és enyéim sok verejtékével és vérével az ottománok óriási hatalmával szemben, és most onnan ered romlásom, ahonnan segítséget kellett volna remélnem, amibe minden bizalmamat és reménységemet helyeztem. És ami a legnagyobb fájdalmam: hogy sem Felségedet nem szolgálhattam, sem a kereszténységnek nem lehettem hasznára, s most ezzel az egy szál karddal oldalamon várom Felséged parancsát.”[1]

Pompás, barokkos díszeit ölthette magára az ősz a Zrínyiek földjén, a Muraközben. Így kell ennek lennie, különben honnan vette volna a régi idők költője eposzainak katedrálisokhoz illő színeit, a rozsdavörös, a sötétbarna, és az olajzöld már akkor is évszázadok óta zengő orgonahangjait. Úgy képzelem el a tájat, mint a királyi sírboltok csöndes félhomályában kiforrott bölcsességet, amely mértékletességével megszólít, ünnepével fölemel, tanításával pedig útjára bocsát. Ahogyan Zrínyi Miklós fogalmazott *Befed az a kék ég* című munkájának első változatában: „Nem mondhatni egy országot boldogtalannak, az ki sok időkön által és sokáig hervadhatatlanul állott virágjában, és már alább kezdett szállni, mert ez a vége az világi dolgoknak; és nem mondhatjuk boldogtalanságnak azt, hogy ennek ez világi törvénynek alája vettetett, holott minden más is úgy vagyon: hanem boldogtalannak mondhatjuk azt az embert, aki a maga országának leszállásában és esetiben születtetik és nem virágjában.”[2]

Én ugyan egy régi tavasz derűjében járhattam Csáktornyán, léptem meg a Zrínyi-vár körfolyosóinak lépcsőit, s néztem a távolba a bástyák hűvös védelméből, de a táj akkor is őrzött valamit Magyarország déli végvidékének legendáiból, derűs és bánatos történeteiből. S hogy most mégis megújulnak bennem a régi emlékek, valószínűleg abból eredhet, hogy hallani vélem a csáktornyai tanítóképző őszi becsöngetésének hangjait. Mert 1879-től közel négy évtizeden át – egészen az 1918. esztendő meghozta tragédiáig – nevelte lelkes növendékeit a Tanítóképző Intézet, s látta el Horvát–Szlavónországot, Muraközt és a Vendvidéket a horvát nyelvben, irodalomban és kultúrában járatos ifjú magyar tanítókkal. A városban jeles polgári iskola is működött, s mert bölcs tanárainak lelkesedéséből még arra is futotta, 1884 és 1918 között itt jelent meg a *Muraköz* című hetilap *Medjimurje* mellékletével, mely minden bizonnyal a maga korában az egyetlen kaj–horvát nyelven írt – egyáltalán, a Dráva és a Mura folyók között elterülő lapályon az egyetlen megjelenő – hírlap volt, mely – bízvást állíthatom – kultúrát teremtett a vidéken. A magyar kultúrának ez a kései reneszánsza merült el mára az

* Irodalomtörténész, művelődéstörténész

1 Zrínyi Miklós: *Emlékirat Lipót császárnak*. Bécs, 1644. július 17.

2 Zrínyi Miklós: Befed az a kék ég… In: Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi Miklós válogatott levelei*. Budapest, Balassi, 1997. 235.

évszázados feledés homályába, pedig egykori fényei a bács–bodrogi és az azon túli tájakat is beragyogták. Volt a történelmünkben tanár, aki a vidékünkről került a Muraközbe, és voltak diákok, akik szellemi gyarapodásuk kincseit hazahozták a tájainkra. A Délvidék fénykora volt ez az idő, amikor az alkotmányos rend 1867 utáni helyreállítását követően a polgár elkötelezettségével és munkájával megteremtette Magyarország korábban soha nem tapasztalt, nemzeti fölvirágzását.

Muraköz és Csáktornya eposzát azonban évszázadokkal korábban költői műveiben, még inkább leveleiben maga a hős hadvezér, Zrínyi Miklós írta meg. Egyik korai, 1648. július 5-én a csáktornyai várában keltezett, Batthyány Ádámhoz intézett levelében, fegyvereseivel egyedül állva a török hadakkal szemben, így jellemezte a helyzetét: „Rosszul vagyon most mifelénk az mi állapotunk. […] egy körösztényi szeglet nincsen, ahol jól volna az dolgunk. […] mert legerőtlenebbek, egyenetlenebbek és rendetlenebbek vagyunk, *az neve van inkább országunknak, hogysem valósága*." Zrínyi ennek ellenére rendíthetetlen hittel tervezte az életét, katonákat gyűjtött, hadsereget szervezett, művelte a birtokát és erődítéseket épített köréje. 1661. július 5-én az udvari haditanácshoz Légrádról küldött levelében hangsúlyozta: „katonai tekintetben azonban mondhatom, hogy ez a hely pajzsa vagy bástyája az egész Muraköznek, sőt Szlavónia egész határvidékének, innen le a Dráván keresztül, és aki ura ennek a hegynek, ura a Muraköznek és a két folyónak, a Murának és a Drávának."[3] És aki ura a Mura és a Dráva vidékének, annak úgyszólván egész Dél-Magyarország sorsa a kezében van.

Persze olykor a hadvezért is hatalmába kerítette az elkeseredés, a reménytelenség. Saját erődrendszerének építésekor, 1662. március 26-án Csáktornyán kelt, és a stájer rendeknek küldött levelében az általa harmincöt éve egyedül, teljes magára maradottságában őrzött és oltalmazott vidék sorsáról így elmélkedett:

> „Azt gondoljátok, hogy azok az őrhelyek, amelyeket a Mura mellett építtetek, teljes biztonságot adnak a luthenburgi hegyeknek, sőt, sem ezekre, sem a legkisebb erőfeszítésre nincs szükség. Azt kérditek most, kinek a pajzsa alatt vagytok biztonságban, és ki biztosítja számotokra a biztonságot? Az én fáradozásaim és verejtékem, Kegyelmes és Nagyságos Uraim és valamennyi Karok és Rendek, s az én vérem fordítja el tőletek a török fegyvereket, mert amikor ti a barbár szablyák felől nyugodtan alusztok és békében éltek, én itt a magam vérét és enyéimét ontom, és titeket védelek, értetek harcolok, s már szinte belepusztulok. […] Mert az idők megnehezedtek, és nagyon szerencsétlen csillagzat alá kerültünk […]."[4]

Nem lehet távolról nézni a veszedelmeket, az országát és népét szerető ember tudja, mikor, mi a kötelessége! Egy kakukk ugyan kevés a nagy erdőben, de ez nem csorbítja a kakukk feladatát – írta Zrínyi Miklós a hátország csöndes otthonaiban élő kortársainak. Vagy ahogyan 1653. novemberében Rákóczi Györgynek írta: „mivelhogy az hazájaszerető úrnak, legfőképpen magyarnak nem azt kell tekinteni, hogy mi kedves, mi alkalmatos, hanem micsoda hazájának jobb és hasznosabb".[5] Ennek a tanításnak a szellemében kezdte pályáját a Zrínyi-vár bástyái alatt a csáktornyai Tanítóképző Intézet megannyi növendéke: tanító, író-újságíró, tudós, hivatalnok és közéleti személyiség, s teremtett munkájával gazdag kultúrát a Mura és

3 Zrínyi Miklós: [Levél] Batthyány Ádámnak. Csáktornya, 1648. július 5. In: *Zrínyi Miklós válogatott levelei*. 46.
4 Zrínyi Miklós: [Levél] A stájer rendeknek; Csáktornya, 1662. március 26. Uo., 123.
5 Zrínyi Miklós: II. Rákóczi Györgynek (Nádori emlékirat) [1653. november]. Uo., 176.

a Dráva találkozásának vidékén. S bizonyára visszhangoztak lelkük mélyén a *Szigeti veszedelem* első énekének feledhetetlen sorai, hogy a Gondviselés és a Kegyelem se hagyja magára a küszködőket:

„Te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat,
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat
Ugy, mint Istenedet és nagy monarchádat;
Szentséges királyné, hívom irgalmadat!”[6]

1. Zűrzavaros időkben

Muraköz és a Vendvidék rövid története

Muraköz utolsó két évszázadának magyar és horvát történeti irodalmában ma is több az ellentmondás, az egymásnak feszülő indulat, mint a tényekre alapozott, tárgyias megállapítás. A volt Jugoszlávia idejében hangszerelt horvát történetírás a Dráva és a Mura folyók határolta területet ősi szláv földnek vélte, ezért kellett az első világháborút követően, 1918-ban a szerb katonaságnak fölszabadítania a vidéket. Hovatovább: Jellasics horvát bán 1848. októberében ugyancsak „felszabadította” a magyar igában sínylődő horvát közösséget, s a területet visszafoglalta az ősi horvát hazának. Margitai József, a táj szülöttjeként, aki egyébként egész tanári és történetírói pályáját Muraköz múltja föltárásának szentelte, *Muraköz és a horvátok* címmel 1929-ben közzétett füzetnyi tanulmányában így mutatta be a vidéket: Magyarország nyugatra hajló déli határán,

> „a Dráva és a Mura folyók közt, valamint a stayer és a muraközi hegyek lábainál folydogáló két patak által határolt 783 négyzetkilométer nagyságú területen fekszik az Istentől jó néppel, gabonával, nemes gyümölccsel jó borral és szép vidékkel, a Mura fövényeiben arannyal, hegységeiben kőszénnel, völgyeiben petróleumforrásokkal megáldott, vadban, halban bővelkedő Muraköz szigete.”[7]

Közvetlen mellette pedig a Murán túl, a stayer határ mentén a Murától a Rábáig elnyúló, körülbelül ugyanolyan nagyságú területen fekszik az ő szorgalmas, munkás, jóravaló, becsületes népével a Vendvidék.

A vidék történelme a török időkben elszenvedett kínok és gyötrelmek során öltötte magára mai arculatát. A törökök által szorongatott dráván- és szávántúli szlavon nép főleg a Zrínyiek idejében nagy számmal *telepedett le* a Muraközben élő, többségében magyar lakosság közé, hogy idővel, százados jelenlétével, nyelvi és néprajzi sajátosságaival meghatározó részévé váljék a vidéknek. Margitai szerint innen ered, hogy

6 Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem. In: *A magyar költészet kincsestára – Zrínyi Miklós összes versei.* Budapest, Unikornis, 1995. 23.

7 Muravölgyi J. [Margitai József]: *Muraköz és a horvátok*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés, Rényi Károly, 1929. 14.

„Muraköznek évszázadok folyamán eggyé forrt s nyelvében, ruházkodásában eggyé lett lakossága ma sem tartja magát sem horvátnak, sem szlavonnak, sem magyarnak, sem németnek, hanem *muraközinek*. A muraközi nép most is a magyar, német és latin szavakkal erősen vegyített régi, sajátos, más szláv nyelvektől eltérő s tőle különböző *muraközi szlavon* nyelvet beszéli, ellenben a szomszéd Dráva–Száva közti, továbbá a Gvozd (Kapella) hegységen túl és a tengermelléken lakó szlavonok (horvátok) a szerb nyelvhez legközelebb álló hercegovina tájszólást tették meg irodalmi és általános használati nyelvükké, s azt a *horvát nyelvnek* nevezték el."[8]

Muraköz Zala vármegye részeként sem a honfoglalás előtt, sem azután nem tartozott a régebben Szlavóniának és Tótországnak, később Horvátországnak nevezett Dráva–Száva közötti területhez. A Dráva mindenkor határfolyója volt Magyarországnak és a régi Szlavóniának, majd Horvátországnak nevezett Dráva–Száva közt fekvő terület között, Muraköz pedig a Dráván innen fekvéséből eredően, nem tartozhatott a Dráván túl fekvő területhez. Hogy a horvát hivatkozások ellenére Muraköz a középkorban soha sem tartozott Szlavóniához, s a későbbi Horvátországhoz, azt Margitai József számára az is bizonyítja, hogy egyetlen abból a korból származó latin nyelven született okiratban sem nevezik Muraközt horvát néven Medjimurje-nek, hanem valamennyi: „Insule Dráva-Muraköznek", vagy „in districtu Dráva-Murakuz"-nek.[9] Még ha figyelembe vesszük, hogy voltak idők, mikor

„Muraköz urai kiknek a Dráván túl is voltak birtokaik, a zűrzavaros időkben, ha érdekeik kívánták, a Dráván túl Varasd- vagy Körös megyében fekvő kastélyaikból, a Zrínyinek elhalálozása után való időkben pedig Grácból közigazgatták Muraközt, illetőleg a csáktornyai uradalmat, ebből semmiképp sem következik az, hogy Muraköz bármikor is elcsatoltatott volna Zalamegyétől, vagyis Magyarországtól".[10]

Évszázadokon átnyúló, akut probléma forrása a területnek a zágrábi egyházmegyéhez történő kötődése, ami az idők során a horvátok számára önmagában is a horvát anyaországhoz való tartozását indokolta. Ennek rendezése, Muraköznek a zágrábi egyházmegyétől való elcsatolásának szándéka régi keletű probléma, már az 1625-ik évi pozsonyi országgyűlésen, ezt követően 1776-ban, valamint 1848-ban és 1883-ban is sürgették a mindenkori országgyűléseken Muraköznek egyházilag Zágrábtól való elcsatolását, s a szombathelyi egyházmegyéhez történő átirányítását.

A horvát nemzeti hovatartozás tekintetében Zágrábban mindenkor meghatározónak vélték a horvát nyelv Muraközben beszélt tájnyelvi változatát. Margitai József e tekintetben is sajátosnak, felettébb visszásnak vélte a helyzetet, amikor idézett tanulmányában rámutatott: a „muraközi nyelvet" az 1836-ban kezdődő horvát nyelvújítási törekvések még érintetlenül hagyták, mert a muraközi nép mindig erősen ragaszkodott az ő sajátos, a horvát és szlovén nyelvtől különböző nyelvéhez.

„A muraközi nép az ő nyelvét most is *muraközi nyelvnek* (*medjimurski jezik*), a vendvidéki pedig *vend nyelvnek* hívja emberemlékezetet meghaladó idők óta, s nem horvátnak, sem pedig szlovénnek.

8 Uo., 16.
9 Uo., 22.
10 Uo., 23.

> A horvátok politikai célok miatt a muraközi nyelvet és népet horvátnak, a szlovének pedig a vend nyelvet és népet szlovénnek nevezik, pedig a muraközi ember a horvátot, a vend pedig a szlovént, s viszont meg sem értik. Nemcsak a kiejtése, hangzása, hanem nyelvtani alakjai is mások a horvát és szlavon nyelvnek, mint a muraközinek és a vendnek.”[11]

Ezt még a horvát nyelvtudósok egy része is kénytelen elismerni.

Lázár Gyula *Muraköz viharos múltjából* címmel kiváló tanulmányt jelentetett meg a *Muraköz* című lap 1884. szeptember 20-i számában. Írásában kiemelte, a Czilleyek és Hunyadiak mozgalmas kora, a szentgotthárdi ütközet és az azt követő szerencsétlen vasvári béke óta nem volt magyar hazánk történetének jelentékenyebb epizódja, hogy Muraköz és népe hovatartozásának, nemzeti hűségének kérdése szőnyegre ne került volna. „A muraközi nép hazafias érzülete az idők folyamában nem egyszer nehéz próbára tétetett. Majd a német, majd a horvát volt, mely csábjaival hálójába kívánta keríteni.” Ám a kisajátítási törekvés egyike sem gyakorolt következményeiben oly végzetes hatást Muraköz politikai állapotára, mint az 1848-as szabadságharc során kibontakozott dicsőséges nemzeti mozgalom. Báró Jellasics Gyula – aki horvát bánként a cs. és kir. Feldmarschall-Leutenant rangját viselete – a hivatalos *Agramer Zeitung* 1848. szeptember 14-i számában közzétett rendelete szerint, a Muraköz visszakapcsoltatván a horvát anyaországhoz, attól fogva „Varazsd megyéhez tartozandónak mondatik”. Alig jelent meg ez a „famozus proclamátió”, a Dráva mentében máris napról-napra növekvő sürgés-forgás támadt, a határőri katonák Eszéktől egész Varazsdig riadót fúttak, „mintha a tatár vagy a török fenyegette volna Krescimir (sic!) örökségét. Pedig sehol a hosszú vonalban egy ellenséget nem lehetett észre venni.”

1848. augusztus 18-án Varazsd-megye első alispánja Simonich a zalamegyei közigazgatási hatóságok tudta és jóváhagyása nélkül a muraközi lakosságot Csáktornyára nagy tanácskozásra hívta össze.

> „A mondott napon az egész muraközi nép elöljáróival együtt megjelent Csáktornyán, mely alkalommal a varazsdi alispán Muraközt Horvátországhoz tartozandónak deklarálta, s egyszersmind a népet a bánnal való hódolásra és tömeges felkelésre Magyarország ellen buzdította.”

A muraközi járás főbírája Séllyey László azonban Simonich fellépését törvénytelenné nyilvánította, s erélyes hangon kijelentette:

> „a muraközi nép elöljáróival együtt a magyar királynak, a magyar nádornak, és a magyar ministeriumnak esküdvén hűséget, a horvát bán hatósága alá tartozni nem akar, és nem fog mindaddig, míg országos rendelet vagy törvény ezt határozottan ki nem mondja. Ennélfogva tehát senkinek a világon, annál kevésbé a horvátországi bánnak hódolni nem akar.”

A népgyűlésnek ezzel ugyan vége lett, de Jellachich röviddel ezt követően, 1848. szeptember 28-án kelt rendeletében ismételten kimondatott, hogy az un. *Medjimurja Distrikt* „mindenben a zágrábi báni kormány hatósága alá helyeztetett”.

Ezzel egy időben valódi népvándorlás indult meg Varazsd városából a Muraközbe, onnan pedig Nagy-Kanizsára és tovább Magyarország felé. És milyen népáradat volt ez!

11 Uo., 16.

„Nem egy tisztességes nemzetre valló fegyveresek voltak azok, kik sáskamódra ellepték Magyarország déli szélét: kóbor, rongyos, kiéhezett csordákban jelentkezett a fennhangon hirdetett *illírismus népserege*; egy féktelen és fegyelmezetlen had, melyről még saját tisztjei és vezetői is undorral és rettegéssel fordultak el!"

Szeptember 16-án valahol Kollátszeg és Keresztúr között ütöttek tábort, s az „illír nemzeti hadsereg" Riembach és Kriegnern tábornokok alatt rendszeresen űzte rablásait és fosztogatásait.

„Deczára, hogy a megfélemlített lakosság mindennel bőven ellátta, a rablócsorda semmit sem kímélt. Harmincz vagy negyven főnyi csoportokban betört a házakba, feltörte a ládákat és szekrényeket, s a szegény nép jajveszékelésére és könyörgésére nem volt egyéb válasza, mint az újabb erőszak és fenyegetés."

A nekidühödött tömeg nem tett különbséget szláv és magyar közt, a rablás és a pusztítás volt egyedüli célja és szándéka.

„Jellachich csőcselékhada mintegy 60 ezer emberből állott – írta Lázár Gyula *Muraköz viharos múltjából* című tanulmányában –, de hiteles szemtanúk bizonysága szerint a jóravaló, csendes katonaság száma alig ment 4000-re. Nedelicz, Csáktornya, Perlak, Kottori, Nagy-Kanizsa és környéke mind magukon viselik a pusztítás ijesztő nyomait."[12]

A szabadságharc leverését követően Muraköz lakossága változatlanul nem akart Horvátországhoz tartozni. Margitai József *Muraköz és a horvátok* című tanulmányában ezzel kapcsolatosan idézte Czár István Varazsd-megye kir. biztosának 1860. november 29-én Zala-megye főispánjához, gróf Batthyány Imréhez intézett levelét, melyben így fogalmazott: „Meg vagyok győződve, hogy a horvátok a muraközieket *akaratuk ellen* levő eddigi kapcsolatban megtartani nem kívánják, sőt őket rendes úton Ts. Zalavármegyének minden irományaikkal s okleveleikkel együtt átadni készek lesznek."[13] Az irományok hivatalos átadására 1861. február 23-án Csáktornyán, majd Perlakon került sor.

Varazsd vármegye 1861. január 28-án tartott közgyűlésén határozottan kijelentette, „Muraköz eddig nem tartozott törvényesen Horvátországhoz", tehát részére nem választhat tisztviselőket. Muraköz részére Zala vármegye választotta meg február 15-én Zalaegerszegen megtartott közgyűlésén a tisztviselői kart. Befolyásos horvát politikusok Strossmayer gyakovári püspökkel az élen, több ízben fordultak magához a császárhoz és a bécsi kancelláriához Muraköznek Horvátországhoz történő (ismételt) csatolása érdekében, követelésük azonban rendre eredménytelennek bizonyult. Zágráb megye körlevélben követelte ugyanezt, melyre azután már maga Deák Ferenc válaszolt. Levelében egyebek mellett a következőket írta:

„Semmiből ki nem tűnik, hogy Horvátország Muraközt a régibb korban valósággal bírta volna, de az kétségtelen, hogy századok óta Magyarországhoz tartozott, amint ezt Horvátország is elismeri. Ezen közelebb lefolyt századok alatt Horvátországnak elég alkalma lett volna Muraközre nézve kö-

12 Lázár Gyula, dr.: *Muraköz viharos múltjából.* Muraköz, 1884. szeptember 20. 1–2.
13 Margitai: i. m. (7. lj.) 24.

> vetelését érvényesíteni vagy az országgyűlésen vagy a fejedelem előtt, de ezt soha nem cselekedte, sőt ily követeléssel az országgyűlésen elő sem állott hanem Magyarországnak s illetőleg Zalamegyének Muraköz fölötti törvényhatóságát mindig respektálta. Ily birtoklás fontosabb-e, vagy azon 12 esztendő (1849–1861), mit Zágrábmegye fölemlít?”[14]

A levél tanúsága szerint Muraköz tehát a történelme során sohasem tartozott Horvátországhoz, illetőleg az akkori Szlavóniához 1918 előtt legalábbis nem.

Magyarország délnyugati határán, a Rába és a Mura folyók között fekszik az a kicsi, alig 940 km² nagyságú terület, melyet a magyar történetírásban vendségnek, a tájat pedig Vendvidéknek szokás nevezni. A táj szülöttje, Mikola Sándor *A vendség múltja* című munkájában így fogalmazott: a területen 169 községben 91.436 lakos lakik, akik anyanyelv szerint következőképpen oszlanak meg: vend 66.790 (73,1%), magyar 20.346 (22,3%), német 2093 (2,3%). Vallás szerint a lakosságnak mintegy 2/3 része római katolikus, 1/3 része pedig protestáns (legnagyobbrészt ág. h. evangélikus). A területet az 1918-as megszállását, majd az 1920-as békeszerződést követően a szerb–horvát–szlovén királyság szlovén részéhez csatolták és *Prekmurjé*nek, azaz *Murántúl*nak nevezték el. A vendségnek ez az elnevezése

> „egészen a megszállásig ismeretlen volt, a geográfiában és a históriában nem fordul elő, és nincs olyan okmány, amely ennek régebbi létezését bizonyítaná – írja tanulmányában Mikola Sándor. – Noha e területen jelentékeny számú magyarság is él, és a régebb időkben még nagyobb számban élt, a vendség elnevezés mégis jogosultnak tekinthető, mert történelmi múltja van. E terület Szent István király óta Magyarország integráns részét alkotta, de néprajzi szempontból sohasem volt egységes, mert a magyarok és vendek kezdettől fogva összekeveredetten laktak rajta, de közigazgatási egység sem volt soha, mert egyik része Vasmegyéhez, másik része pedig Zalamegyéhez tartozott.”[15]

A XIX–XX. század városiasodásai folyamatai révén a vendek Szentgotthárdon, Körmenden, Szombathelyen, az Őrségben és Zalaegerszegen is otthont teremtettek maguknak.

A vendség múltja talán az ókori, talán a középkori Európa történetének homályába vész, annyi bizonyos, hogy

> „a magyarországi vendek a maguk nyelvét ószlovén, vend, vagy vendszlovén nyelvnek nevezik – hivatkozott a föltárt forrásokra Mikola Sándor –; ez is önálló nyelv, amely a krajinak szlovén nyelvvel állt rokonságban. […] a magyarországi vendek az alpesi vendeknek maradványai, és a hetedik és nyolcadik században szlávosodtak el, amikor a Balkán-félszigetre behatolt szlávok az Adria tengerig, az Alpesekig és Pannóniáig nyomultak előre.”[16]

Ez a nyelv kétségtelenül szláv nyelv, sőt rokona a szlovén nyelvnek, azonban ettől a nyelvtől mégis több, igen határozott vonásban különbözik. A különbség tetten érhető a két nyelv szókincsében, ragozásában és hajlításában is, de a legfeltűnőbb, legkirívóbb különbség a két nyelv hangzásában van.

14 Uo.
15 Mikola Sándor: *A vendség múltja*. Budapest, Szerző kiadása, 3.
16 Uo., 6.

„Nagyobb a hangzásbeli különbség, mint az ugyancsak rokon francia és olasz nyelvek között, elannyira, hogy idegen ember, aki a vend és a szlovén nyelvet nem érti, hangzás után a két nyelvet semmiképpen nem mondaná rokonnak. Ez a nagy hangzásbeli különbség azért van, mert a szlovén nyelv igen szegény magánhangzókban, a vend nyelv azonban, éppen ellenkezőleg, igen gazdag magánhangzókban."[17]

A vend nyelv igen nagy hanggazdagságára vonatkozó tudományos adatok megtalálhatók a vend származású Pável Ágoston *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana* című, Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1909-ben megjelent értekezésében. Mikola szerint felettébb feltűnő, hogy „a szlovén, és általában a délszláv nyelvekből hiányzik az *ü* és az *ő* hang, ellenben a vend nyelv e hangokban bővelkedik". Mint ahogyan megtalálhatók ezek a hangok a „muraközi nyelvben" is.

A délszláv – horvát és szlovén – tudósok szerint a *vend* elnevezés a magyaroktól ered, Mikola Sándor azonban ezt teljesen téves megállapításnak vélte, a szülőföldjén tapasztaltak szerint a vend nép önismeretét, történelmi tudatát *vend*, vagy *vindis* elnevezés eredendően meghatározta: „a vend ember a maga mivoltának jelölésére a *szlovén*, a *vend*, a *vindis* és a *vendszlovén* elnevezéseket felváltva használja." A régi Magyarország történetében a szlovén elnevezés teljesen ismeretlen, egyszerűen azért, mert a vendek, mikor magyarul beszélnek, magukat mindig vendeknek nevezik, és sohasem szlovéneknek. Mindamellett

„nincs egyetlen egy történeti dokumentum, amely azt bizonyítaná, hogy a Vas- és Zalamegyék délnyugati részén lakó kis szlovén nyelvű népet valaha is *szlovén*nak nevezték volna, ellenben a történeti dokumentumoknak hosszú sorát lehet felsorakoztatni annak igazolására, hogy ezt a népet mindig *vend*nek nevezték."[18]

Csaplovits János 1829-ben Pozsonyban megjelent *Croaten und Wenden* című könyvében külön kiemelte, hogy a vend nyelv nem azonos, sem a horvát, sem a szlovén nyelvvel, hanem egészen önálló nyelv. A vend nép magyarországi jelenlétére vonatkozó legrégebbi okirat Mikola Sándor ismerete szerint egy 1627-ben Letenyei István csepregi esperes által írt egyházlátogatási jegyzőkönyvben található.[19] Ebben a jegyzőkönyvben a vend gyülekezetek vendszláv névvel vannak jelölve. „Mindezek a felsorolt adatok kétségbevonhatatlanul igazolják, hogy a vend népben az ő különálló *vend fajiságának tudata* kezdetektől fogva élénken élt, és soha el nem veszett."[20]

A magyarországi vendvidéki falvakról kimerítően írt Csánki Dezső 1894-ben megjelent *Magyarország történeti földrajza* című munkája második és harmadik kötetében. Ebben a régi korban a vendségbeli községeknek egy része magyar, másik része pedig vend nyelvű lakos. Kötetei tanúsága szerint a korabeli okiratok alapján kétségtelenül megállapítható, hogy „a vendségben a magyarok és a vendek Magyarország első évszázadaiban egymással összekeveredetten éltek".[21] A legelső vend templomok felépítése a XI. században egy bizonyos Bánfi

17 Uo., 7.
18 Uo., 8.
19 *Egyháztörténeti Emlékek I.* Sopron, 1910.
20 Mikola: i. m. (15. lj.) 9.
21 Uo., 10.

nevű, magyar ember nevéhez fűződnek, ezek azonban nem maradtak a kései utókorra. Viszont a XIV. században épült muraszombati, martyánci, tótlaki, veleméri, tórniscsei templomokban a hívek ma is dicsérik az Urat. A felsorolt templomok legnagyobb részét, Kalapis Zoltán tanulmánya szerint is, 1377–1392 között Aquilla János magyar építész építette, ő készítette a művészettörténeti szempontból is jelentős, felbecsülhetetlen értékű fali képeit is. Pályájának méltatója, Oslay Ferenc úgy vélte, a művész eredeti neve a legnagyobb valószínűség szerint Sas János volt, azonban a kor szokásai szerint műveinek megjelölésére nevének latinos változatát használta. „Ez az Aquila Sas János magyarságát azzal is bizonyította, hogy a martyánci templom falára, magyar ruhában, magyar kucsmával és görbe magyar karddal önmagát is lefestette.”[22] A Vendvidéken az első protestáns lelkészek nevét is megőrizték az egyházi krónikák, közülük is kimagaslott Szalaszegyi György, Zalay Márton, Kanizsai Pálfi János, Szalaszegi János, Gederóci János, Terbócs János és sokan mások, akik már a XVI. és a XVII. században is magyar nyelven hirdették Isten igéjét.

A vendvidéki lakosság magyar forradalom és szabadságharc melletti kiállását a korabeli feljegyzések is megörökítették. A bécsi udvar a Vendékre is elküldte a maga udvari megbízottját, a hírhedt tót agitátor Hurbán személyében, aki a vend közösség egyik legtekintélyesebb emberét, Berke Jánost fényes és csábító ígéretekkel akarta arra rávenni, hogy „a vend népet izgassa fel a magyarok ellen. Berke azonban kijelentette, hogy a vend nép hálás a magyarok iránt, velük együtt érez, és e vidéken nincs ember, aki arra kapható volna, hogy a magyarok ellen forduljon.”[23] E látványos kudarc után Hurbán kénytelen volt a vidékről elmenekülni. A vend nép nem sokkal ezt követően képviselőt küldött az újonnan megnyílt országgyűlésre, és nagy számban belépett a honvéd hadseregbe. Az 1867-i kiegyezést követően pedig közel fél évszázadon át Kossuth-párti képviselőt küldött az országgyűlésbe. Kossuth arcképe egyébként is a legtöbb vend paraszthházban az ágy fölé volt kifüggesztve.

Melich János a *Magyar Könyvszemle* 1902. évfolyamában megjelent *A magyarországi vend nyelvű irodalom bibliográfiája* című összefoglalójában számos vend, vagy vend és magyar nyelven alkotó írót vett számba. Az első számon tartott alkotó Bakos Mihály volt, aki 1789-ben vend nyelvű énekes könyvet adott ki, melyet később, 1823-ban Barla Mihály átdolgozott, és újra kiadott. A kiemelkedő vend írók sorába tartozott Kardos János (1801–1873), valamint Pusztai József és Szijártó János, akik számos vend könyvet írtak és fordítottak. Küzmics István – akit a vend irodalom megalapítójának tekintenek – vend nyelvű *Újtestamentum* fordításához Farkas József soproni magyar lelkész írt előszót. Küzmics István magyar nyelvű aritmetikát, Barla Mihály magyar verseket írt. Küzmics Miklóst maga Szily János szombathelyi püspök buzdította, hogy írjon vend könyveket. Barla Mihályt ugyanakkor Kiss János evangélikus püspök bátorította vend könyvek írására.

Mikola Sándor *A vendség múltja* című tanulmányában úgy vélte, mindezek megdönthetetlen bizonyítékai annak, hogy Magyarországon a vendek sohasem érezték magukat a magyarságtól idegen nemzetiségnek.

> „Vendszlovén nyelvüket szerették ugyan, azonban magyarul éreztek, magyarul beszéltek, magyar könyveket és lapokat olvastak, és magyar leveleket írtak. […] A vend népnek erős magyarsága annak az évszázados közös életnek az eredménye, amelyben az itt kezdettől fogva összekeveredetten lakó

22 Uo., 11.
23 Uo., 12.

magyarok és vendek éltek." Valójában mai nap már nem is lehet eldönteni, hogy kinek az ereiben csörgedezik magyar vér, és kinek vend vér."[24]

A falusi vend emberek régi nevei, melyek régi okiratokban is előfordulnak, mind azt bizonyítják, hogy a magyar és a vend népnek a történelem során szorosan összeforrt az élete, a mindennapi valósága.

„A vendségben a magyar és a vend nép Magyarország első évszázadaitól kezdve összekeveredetten élt egymással, minek folytán e vidéken egészen sajátos, csak e vidékre jellemző *magyarvend* társadalmi és kulturális élet fejlődött ki. Az itt lakó magyaroknak jelentékeny része megtanult vendül, és az idők folyamán venddé vált, viszont az itt lakó vendeknek túlnyomó nagy többsége mindig tudott magyarul."[25]

Mikola Sándor úgy vélte, ősrégi, az évszázadok homályában elvesző történetére a vend nép büszkén tekinthet vissza. Mint ahogyan büszke lehet arra is, amit a történelmi Magyarországon magának, népének és a közös hazának megteremtett.

Muraszombatban 1897. október 28-án tartotta alakuló közgyűlését a *Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület*, mely a későbbiekben az irodalom és magyar kultúra népszerűsítését, a magyar közművelődés támogatásának ügyét szolgálta. Takács R. István elnök megnyitó beszédében egyebek mellett hangsúlyozta: „Ma is azért sereglettünk egybe, hogy hazánk, nemzetünk féltett kincsének, édes magyar nyelvünknek biztosabb terjesztésének munkáját hatalmasabb, sikeresebb eszközökkel erősítsük." A kultúra emberei eddig is megtettek mindent a magyar értékek gyarapításáért, ám egyenkénti erőfeszítéseik kevésnek bizonyultak, „ez a hatalmas, egész embert, egész testületet igénylő munka nem elégelte meg a mellérendelt helyzetből kifolyó munkát, ez érlelte meg bennünk az eszmét: *önálló egyesületté alakulni*."[26] A *Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület alapszabályai*nak 2. § szerint az egyesület célja Vasmegye muraszombati és szentgotthárdi járásában és Zalamegye alsó-lendvai járásában lakó vendajkú nép körében a magyar nyelv, közművelődés és hazafias szellem terjesztése. E cél elérésére az egyesület „figyelemmel kíséri a vidéken a népnevelés ügyét; gyermek-menedékházak, kisdedóvók, iskolák létesítésére, s azokban a magyar szellem fejlesztésére közrehat, a tanulók közt a magyar ima-, ének- és olvasókönyveket és jutalmakat oszt ki"; a felekezeti és közös iskolákban előmozdítja a magyar nyelvű énektanítást; elősegíti népkönyvtárak, dal- és olvasókörök alakulását, a már fennállókat pedig anyagi erejéhez mérten segélyezi; magyar nyelven, esetleg kapcsolatosan magyar és vend nyelven együtt, egy könyvben írt iratokat szerkeszt és terjeszt – „szóval minden törvényesen megengedett eszközt felhasznál hazafias feladatának terjesztésére".[27] A Muraszombatban megalakult *Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület* tagjainak sorában a tanítók, kereskedők, gyógyszerészek, vendéglősök, könyvelők, jogászok és ügyvédek, plébánosok, orvosok mellett ott található Agustich Pongrácz járásbíró, Bodnár András adótiszt, Frank József rabbi, Geiger Vilmos körorvos és Kotsis Tamás telek-

24 Uo., 14.
25 Uo., 16.
26 *A Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Muraszombatban 1897-ik évi október hó 28-ik napján megtartott alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve és elfogadott alapszabályai*. Muraszombat, Ujházi Miksa nyomdai műintézete, 1898. 3.
27 Uo., 10.

könyvvezető is.[28] Az egyesület a Nagy Háború kitöréséig igen lelkesen folytatta az alapszabályban megfogalmazott tevékenységét, a magyar nyelv és kultúra értékeinek gyarapítását és terjesztését.

A fentiekből határozottan kitűnik a Muraköz és a Vendvidék magyar, horvát, vend és német lakói – a Dráva, a Mura és a Rába folyók külvilágtól elzárt vidékén – sajátos közösséget alkottak, értették egymás nyelvét, becsülték egymás hitbéli meggyőződését, s nem érezték ellenségesnek Magyarország társadalmi és politikai rendjét, nem érezték idegennek a hivatalokat, s tisztességesen megéltek azon a piacon, amelyet közösen, kétkezi munkájukkal földjeiken, kertjeikben és gyümölcsöseikben a közös boldogulásuk érdekében megtermeltek.

2. A magyar nyelv védelmében

A csáktornyai tanítóképző intézet és a polgári fiúiskola

A korabeli iskolai évkönyvek szerint 1879-ben alapos tévedés nyomán történt, a maga korában kitüntetett küldetést teljesítő csáktornyai tanítóképző intézet megalapítása. A Margitai József igazgató szerkesztésében 1904-ben megjelent *A csáktornyai m. kir. állami tanítóképző-intézet értesítője fennállásának XXV-ik évében (1903–1904)* kiadvány *Az intézet története* címmel terjedelmes beszámolót közölt az iskola létrehozásának körülményeiről. Eszerint 1879. szeptember 20-án a Zrínyi-várban, a tanítóképző intézet ünnepélyes megnyitóját követően megkezdődött a leendő muraközi és vendvidéki tanítók képzése, bár az akkor frissiben összeállított tanári testület tagjaiban mélységes mély aggályok támadtak az iskola eljövendő működését illetően. A magas és méltóságos vallás- és közoktatási minisztérium ugyanis eredeti szándéka szerint azért állította fel a képezdét alig néhány kilométernyire a horvát határtól, hogy Horvátországból magához szólítsa a horvát nyelvet beszélő növendékeket, akik megtanulván a magyar nyelvet, tanítói munkát vállalnának a Muraközben és a Vendvidéken. Horvátországból azonban egyetlen tanuló sem jelentkezett, Muraközből s a Vendvidékről is csak mindösszesen négy, vagyis a 25 növendék közül 21-en magyar ifjak voltak, akik a magyar nyelven kívül más nyelvet nem beszéltek. Ilyen körülmények között az intézet képtelen volt teljesíteni az indulásakor hozzá fűzött reményeket, mert a horvát és vend nyelv tudása nélkül „a Muraközben s a Vendvidéken a tanuló nemcsak hogy tanítani nem lett volna képes, de – mert a nép kizárólag horvát és vend ajkú – alkalmazást sem kaptak volna”. A magyar–horvát viszony – s benne az illír mozgalom keltette politikai ellentétek – akkori ismerői módfelett szerencsésnek tartották az események ilyetén alakulását, ők ugyanis előre látták annak veszélyét, hogy ha a határszéli horvát és vend települések iskoláit a magyar nyelvet a képezdében megtanult, horvátországi születésű tanítók árasztják el, a vidéknek nemcsak „a magyar nyelvben való előmenetele válhatik kétségessé”, de a horvátországi születésű tanítók működése „a nép hazafias érzületére nézve is veszedelmessé lehetett volna”.[29]

28 Uo., 15.

29 Az intézet története – Felolvastatott 1904. szeptember 6-án, az intézet XXV éves fennállásának jubileumi ünnepén. In: Margitai József (szerk.): *A csáktornyai m. kir. állami tanítóképző-intézet értesítője fennállásának XXV-ik évében (1903–1904)*. Nagykanizsa, Fischel Fülöp könyvnyomdája, 1904. 8.

Ekkor a tanári testületben megszületett az elhatározás, hogy magyar növendékeket kellene a horvát és a „vele rokon" vend nyelvre megtanítani, akik azután nyelvismereteik alapján a nem magyar ajkú községekben tanítói állást nyervén, „a nép s a gyermekeik érzületére jótékony hatással lennének, s a magyar nyelvet a törvény követelményeinek megfelelően tanítani képesek volnának". A miniszter méltányosnak ítélte a tanári testület javaslatát, s újabb határozatában elrendelte a magyar ifjak számára a horvát nyelv oktatását, és pedig abból a célból, hogy „a horvát és a vend községek nyelvét is beszélő tanítókat neveljen". A rendelet nyomán a csáktornyai intézet iránt azonmód „kiváló érdeklődés mutatkozott". Igazi, négy osztályos kiteljesedése 1882-ben következett be, amikor a miniszter azt a Samu Józsefet nevezte ki az intézet igazgatói székébe, aki korábban, az 1860-as évek során, az 1870-es évek elején kifejtett munkájával megalapozta és fölvirágoztatta Zenta város iskolai-oktatási életét. 1883. január 29-én már az ő vezetésével ülésezett a képezdében az országos oktatási bizottság, amely felmérte a Muraköz és a Vendvidék magyar oktatásának helyzetét.

A krónikák szerint tehát „a csáktornyai állami tanítóképezde 1879-ben azon célból állíttatott, hogy a horvát és a vend vidékek számára e vidékek lakóinak nyelvét is értő és beszélő magyar tanítókat képezzen".[30] Ezt a feladatát oly sikeresen végezte, hogy 1904-ben – fennállásának negyedszázados jubileumán – az összefoglaló jelentés szerint: a növendékek száma az intézet fennállása óta összesen 1857, a képesített tanítók száma 302. A világháború és az összeomlás azonban már nem tette lehetővé, hogy az ezt követő tizenöt évről szóló jelentés is elkészüljön.

Az 1903–1904. iskolaévről szóló értékelés kiemelte: „intézetünk horvátul beszélő növendékeinek Horvát-Szlavonországba való kiküldetése nagyobb méreteket kezd ölteni. A horvát bán Ő Exellentiája a kivándorolt és a társországokban letelepedett magyarok körében több vasúti, pusztai, református és falusi magyar iskola felállítását engedélyezte."[31] A csáktornyai tanítóképző intézet tanári testülete az útjukra bocsátott növendékek „lelkére kötötte a kivándorolt magyarság tanulóifjúságának magyar nyelvi védelmét, de egyúttal a magyar–horvát testvéri szeretet terjesztését és ápolását is". A szlavóniai magyarok felé forduló érdeklődés érthető, hiszen 1904-ben alakult meg a Julián-egyesület, amely gondjaiba fogadta a szlavóniai szórványmagyarság sorsának alakítását.[32]

Margitai József igazgató, a horvát–vend nyelv tanára a tanítóképző-intézet 25 éves fennállásának emlékünnepén, 1904. szeptember 6-án így üdvözölte vendégeit:

> „kik e falak között a Zrínyiek varázslatos emlékeinek hatása alatt tanultuk megszeretni a hazát, annak bérces-völgyes messze vidékeiről újra ide zarándokoltunk, hogy anyaintézetünk ünnepén, a költő-hadvezér szellemének áldozatot mutassunk be, és emlékoszlopának lépcsőjére letegyük a dicsőség jelvényét, a koszorút".[33]

30 Bárány Ignác: Értesítés a csáktornyai állami tanítóképezdéről, Csáktornya, 1880. július 31. In: Samu József (szerk.): *A csáktornyai m. kir. állami tanító-képezde értesítője az 1881–82. és 1882–83. tanévről*. Nagy-Kanizsa, Fischel Fülöp, 1883. I. melléklet.

31 Margitai: i. m. (29. lj.) 31.

32 Uo., 121–123.

33 Uo., 129.

A csáktornyai tanítóképző intézet 1879–1918 közötti működése során a magyar oktatóknak népes seregét bocsátotta útjára, akiknek tolla nyomán megszülettek a muravidéki és a szlavóniai magyar irodalom becses alkotásai.

1879. szeptemberében megalakult csáktornyai tanítóképző intézet azonban csak ideiglenesen kapott helyet a Zrínyi-várban, azzal, hogy a város a vallási és közoktatási minisztériummal kötött megállapodás értelmében kötelezettséget vállalt egy új iskolaépület, és egy internátus felépítésére. Ebben a tekintetben azonban az évek múltával sem történt előrelépés, ami a minisztériumot határozott fellépésre kényszerítette: elrendelte annak mérlegelését, hogy a tanítóképző intézetet a jobb feltételeket ígérő, közeli Perlak településre helyeztessen át. A hír felröppentét követően élénk sajtóvita támadt a Csáktornya vagy Perlak kérdést illetően. Csáktornya városának fekvésénél, élénk kereskedelménél és jelentős értelmiségi közösségénél fogva meghatározó szerepet kell vállalnia nemcsak Muraköz, de a közeli szomszédos területek társadalmi és közéleti vezetésében, ezért nemcsak a képezde, de bármely kínálkozó intézet és intézmény alapításának és működtetésének lehetőségét meg kell ragadnia.

> „Kétségtelen – írta a *Muraköz* című lap tudósítója –, hogy oly virágzó városra, mint Csáktornya, egy ily tanintézet igen nagy befolyással bír, nemcsak mert értelmiségét növeli, a fogyasztást közvetlenül, de közvetve is tetemesen emeli, s így gazdaságilag is a helyi viszonyok között jelentékeny tényezőt képez, hanem mert a tanintézetek száma a város egész színvonalát emeli.”[34]

Magát *Egy muraközi*ként megnevező hozzászóló hosszan sorolta Csáktornya melletti érveit: meglátása szerint a város ősidőktől fogva Muraköz fővárosának szerepét tölti be, központ, mely hivatva van a közművelődés minden területén meghatározó szerepet betölteni, gazdasági és politikai döntéseivel irányt szabni az idegen ajkú vidéknek. Értelmisége, ipara, kereskedelme, tanügye, közlekedési tényezői, sőt hazafias szelleme egyaránt erre kötelezi. Ennélfogva méltó arra, hogy „a jól indult magyarosodásánál, s többi előnyénél fogva továbbra is Muraköz főhelyeként szerepeljen”, ahonnan már az eddigiek során is annyi jó áramlott Muraközre. Egy tanítóképző intézet működéséhez, ahol a nép nevelői és leendő vezetői képeztetnek, a szó szoros értelmében városi környezetre van szüksége, hisz „a leendő tanítótól nemcsak azt kívánja a társadalom, hogy tanítani tudjon; tőle társadalmi műveltséget is kíván, hogy neki a társadalomban az őt jogosan megillető helyet megadhassa”. Csáktornya vasúti és közúti összeköttetései, gazdasági kapcsolatai révén ott, a határon oly fontos központ, ahol azoknak a szellemi erőknek kell összpontosulniuk, amelyek képesek ellensúlyozni azokat a hazafiatlan, magyarellenes törekvéseket, amelyek Horvát- és Stayerország felől érik a muraközi közösséget.

> „Csáktornya – írta a hozzászóló – a magyar állameszme valódi őrállomása a határon, és a magyar állameszme megőrzésében a képezde kiterjedt összeköttetésénél fogva nagy mérvben képes közreműködni. Márpedig ha Csáktornyát megfosztanák a képezdétől, a vidék elveszítené súlypontját és nagymérvű hanyatlás következne be.”

Az igen súlyos következményekkel járó döntéskor nem szabad szem elől téveszteni Csáktornya eddig kivívott tekintélyét sem, hogy a „csáktornyai képezdét már eddig is több horvátországi növendék kereste fel (sőt, egy egyenesen a zágrábi képezdéből jött ide), kik itt képez-

34 A tanítóképezde Perlakon és Csáktornyán. *Muraköz,* 1885. május 3. 1.

tetvén ki, ha haza kerülnek, csakis a nagyon kívánatos testvéri egyetértésnek és szeretetnek lesznek hirdetői Horvátországban". Övezze hát tisztelet a perlakiak szándékát, de egészen nyilvánvaló, hogy a kisváros a tanítóképző intézet működésével kapcsolatos elvárásoknak nem tud megfelelni.

A döntéskor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a csáktornyai képezde nem csupán Muraköz számára állíttatott fel, hanem a Vendvidék ifjú tanítói nemzedékének fölnevelése is a feladatai közé tartozik. Csáktornya közvetlen összeköttetésben van a Vendvidékkel, „a vend nép ide hozza terményeit, és állatait eladni, itt vásárolja be szükségleteit, innen nyeri tanítóit, és innen viszi magával a culturalis eszméket és a hazafias szellemet falujába. A képezde nevezetes részben nyeri növendékeit e vidékről." Ez mind megszűnnék, ha a Vendvidéktől távolabb, a minden tekintetben félreeső Perlakon működne a tanítóképezde. Meg kell hát mutatni a világnak, hogy „a nagy forgalmú Csáktornya a magyar culturális és hazafias törekvések egyik temploma." A cikk írója érveit a következő okfejtéssel zárta: a tanítóképző intézet működését illetően nem egyik vagy másik város érdekeiről, hanem az egész Muraköznek hazafias szellemben való neveléséről és vezetéséről van szó.

> „Nem lehet és nem szabad Muraköznek és a vend vidéknek magyarosodás és közművelődés tekintetében jól indult haladást koczkára tenni, mert Perlakon a képezde semmi szín alatt nem képes feladatát teljesíteni és a hozzá fűzött reményeket úgy megvalósítani, mint Csáktornyán! Bár bámulva hajolunk meg Perlak polgárságának lelkesedése és hazafisága előtt, bár elismerjük, hogy a hazafias lelkesedés dolgában a perlaki egyszerű földmívelő polgár messze túlszárnyalja Csáktornya spekulánsabb iparos és kereskedő osztályát; bár tudjuk, hogy Perlakon nagyobb figyelemben részesítenék a képezdét, mint ezt most Csáktornyán teszik, mégis a jó ügy érdekében elhibázott dolognak tartjuk gondolni is arra, hogy Csáktornyáról Perlakra vitessék a képezdét. Akik ebben a dologban közreműködnek, vétkeznek Muraköz, a vend vidék és maga az intézet általános és helyi czéljai ellen!"[35]

E felettébb kényes és kényelmetlen vita, az 1885. június 26-án közzétett hivatalos jelentéssel ért véget, melynek értelmében a tanítóképző intézet Csáktornyán folytatja működését, és a város az elkövetkezőkben mindent megtesz annak érdekében, hogy az iskola új épületet, internátust és mezőgazdasági gyakorlatok végzésére alkalmas kertet kap.

A csáktornyai tanítóképző intézet 1879-ben a Zrínyi-vár falai között kezdte meg működését, s csak 1885-ben foglalhatta el 12 holdas kertjével együtt az önálló épületét. Ettől kezdve a működés hosszú évtizedeken át zavartalan volt; gondos odafigyeléssel nevelte a horvát nyelv és kultúra ismeretére a növendékeket. Az 1890-ben közzétett *A csáktornyai m. kir. állami tanító-képezde emlékkönyve az 1888–89. és 1889–90. tanévig* című kiadványban Samu József igazgató így foglalta össze az iskola küldetésének lényegét:

> „Ezen intézetnek boldogult Trefort Ágoston miniszter intenciója szerint a többi képezdétől eltérőleg, különös czélja oly magyar tanítókat képezni, kik a horvát és a vend lakosok iskoláiban e nyelveket értő egyének, a magyar nyelvre való tanításra alkalmaztathassanak. Ez okból a horvát nyelv muraközi dialektusban, mint rendes tantárgy valamennyi növendékre kötelezővé tétetik."

A vállalt feladat azonban korántsem volt könnyű.

35 Egy muraközi: Perlak-e, vagy Csáktornya? *Muraköz*, 1885. május 17. 1.

„Az illirizmusért rajongó horvát túlzók az intézet keletkezését politikai tekintetből rossz szemmel nézték; nem is késtek az intézet keletkezése és céljainak megvalósítása elé különféle utakon és módon akadályokat gördíteni. Különösen fölkelté érzékenységöket, hogy nem az irodalmi horvát nyelv, hanem a muraközi horvátnép nyelve taníttatott az intézetben.”[36]

A horvátok ugyanis ekkor már a délszláv egyesülés igézetében politikai céljaik közé sorolták a horvát–szerb nyelv egységes érvényesítésének a szándékát.

A muraközi és a vendvidéki magyar oktatásért vívott – nem egyszer politikai méreteket öltött – küzdelemben a csáktornyai tanítóképző intézet tanári testülete maga mellett tudhatta a néhány évvel korábban, 1872-ben alakult helyi polgári iskola tanárait is. Az iskola 1873-ban megjelent, első tanévét összefoglalója, *A csáktornyai községi polgári- és néptanoda értesítvénye az 1872/73. iskolai évről* című közleményben megjelent *A polgári tanodákról* című tanulmány kiemelte: a polgári iskolák megalapítását az 1868. 38. t. c. tette lehetővé, mely kimondta: a gimnáziumok és a reáltanodák mellett – melyek az egyetemek előkészítő tanodáinak számítottak – Magyarországon szükség van azokra az iskolákra is, amelyek középfokon olyan képesítést adnak, mellyel azok számára, akik „a gyakorlati életbe lépnek, terjedelmes ismeretkörüknél fogva, úgy a tudomány, művészet, mint az ipar, gazdászat és kereskedés öntudatos védői, ápolói és fejlesztői leendnek”.[37] A polgári tanodák tehát a gyakorlati élet számára nevelték a diákokat, ám azt is lehetővé tették, hogy a jobb képességű tanulók átlépjenek a gimnázium, vagy reáliskola megfelelő osztályába, hogy onnan haladjanak tovább az egyetemek felé. Az iskola „előkészítő” szándékát maguk a tantárgyak is bizonyítják; a tanulók a hit- és erkölcstan és a magyar nyelv mellett német nyelvet, földrajzot, számtant, mértant, természetrajzot, szépírást és éneket tanultak. Ugyanott az is olvasható volt, hogy a törvény elrendeli: a polgári tanodák „kellő számban és minden tekintetben a kor színvonalán álló tanerőkkel szerveztessenek. A kor színvonalán álló tanítók alatt oly fölvilágosodott férfiakat értünk, kik a lélektani törvényeket és a paedagogiai elveket az újabb tudományosság vívmányai után ismerik.”[38]

Ilyen értelemben a csáktornyai polgári iskola is az oktatás igen magas színvonalát képviselte: megalakulásakor igazgatóként Várallyai Sándor, a földrajz és a latin nyelv tanára vezette az intézetet, őt azonban néhány évvel később, 1877-ben a pancsovai állami főreáltanodához helyezték át, helyébe Valló Vilmos, számtan, mértan, földrajz és a francia nyelv tanára lépett. A kiváló nevelők sorában azonban már ekkor ott tevékenykedett Zrínyi Károly a földrajz, a történelem és az alkotmánytan tudós tanára is, aki emelkedő pályája során néhány évvel később, 1907-ben Margitai Józseftől átvette a tanítóképző intézet igazgatói tisztségét. Az eseményről *Fáklyásmenet Zrínyi Károly tiszteletére* címmel a *Muraköz* című lap közölt beszámolót.[39]

Zrínyi Károly 1890. decemberétől Margitai József felelős szerkesztő mellett maga is főmunkatársa, 1908-tól pedig felelős szerkesztője lett a *Muraköz*nek. Újságírói munkáját lelkiismeretesen végezte, tolla nyomán olyan kiváló politikai írások jelentek meg, mint *A magyarosítás* (1898), és az *Iskola és egyház a magyar nemzeti ügy szolgálatában nemzetiségi vidéken*

36 Az intézet története. In: Samu József (szerk.): *A csáktornyai m. kir. állami tanító-képezde emlékkönyve az 1888–89. és 1889–90. tanévig.* Csáktornya, Nyomatott Fischel Fülöp könyvnyomdájában, 1890. 3.

37 Az igazgatóság: A polgári tanodákról. In: *A csáktornyai községi polgári- és néptanoda értesítvénye az 1872/73. iskolai évről.* Nagy-Kanizsán, Nyomatott Fischel Fülöp gyorssajtóján, 1873. 4.

38 Uo., 3.

39 Fáklyásmenet Zrínyi Károly tiszteletére. *Muraköz*, 1907. december 1. 3.

(1901) című, öt folytatásban megjelent értekezése. 1891-ben hosszú cikksorozatban értékelte A népszámlálás eredményét, melynek sorából kiemelkedett *A népszámlálás eredménye – A szellemi műveltség* című írása. 1905. október 1-jén *A horvát uralom és az októberi diploma* című tárcája alcímeként már ott szerepelt: *Szemelvények a szerző sajtó alatt lévő Csáktornya monográfiája című munkájából*, két héttel később viszont már a lap bejelentette: megjelent Zrínyi Károly *Csáktornya* című könyve. Szerzője fényes tanári, intézetvezetői és írói pályát futott be a Muraközben, neve egybeforrt a déli végvidék küzdelmes történetével. Alakját a történelmi Magyarország 1918-as összeomlásának eseményei elsodorták a közélet színpadáról.

A csáktornyai tanítóképző intézet – a Muraköz vezető közművelődési intézeteként – az ifjú pedagógusok képzése mellett minden alkalmat megragadott a magyar nyelv és kultúra terjesztése és népszerűsítése érdekében. A magas kultuszminisztérium támogatásával évente országszerte tizenkét helyen szervezték meg az idegen ajkú tanítóinak a nyári továbbképzést – a póttanfolyamot –, melynek során különös gondot fordítottak a magyar nyelv alaposabb elsajátítására, és a nyelv tanításának módszertani elmélyítésére. A *Muraköz* című lap beszámolója szerint 1884-ben immár hatodik alkalommal találkoztak Csáktornyán a horvát és vend iskolákban működő, magyarul nem kielégítő szinten beszélő tanítók, hogy elmélyítsék magyar nyelvtudásukat. „Aki szereti magyar hazáját, aki szereti iskoláját, aki a magyar nyelv tanításában nagyobb sikert akar felmutatni, az igyekezni fog a póttanfolyamban rész venni – olvasható a lap lelkes tudósításában. – Aki iskolája előmenetelét nem hordozza szívén, aki maga-magával sem törődik", aki nem ragadja meg a lehetőséget és otthon marad, az elmarad! Az ilyen felfogásúak bíztatása, bátorítása érdekében agitált a lap:

> „Saját érdekükben ajánljuk tehát a magyarul nem jól beszélő tanító uraknak a póttanfolyamban való résztvevést! De nem csak azok tanulhatnak a póttanfolyamokon, akik nem beszélnek magyarul. A nem magyar ajkú iskolában működő, magyarul tökéletesen beszélők is gyarapíthatják módszertani ismereteket."[40]

S hogy milyen sikeres volt a póttanfolyam, kiderült az Gerencsén György (Gjuro Gerencsén) muraközi tanító „collegáihoz" intézett üzenetéből. Beszámolójában elmondta: a továbbképző tanfolyamon saját elhatározása alapján, a maga megnyugtatására vett részt. „Találkoztam itt korombeli collégákkal, jöttek ide sokkal öregebbek és fiatalabbak, sőt még régi tanítványaim is. […] átmentünk a beszédértelem-gyakorlatok ama sorozatán, mely szerint sikerrel tanítható a magyar nyelv horvátajkú gyermekeinknél" – olvasható a beszámolóban. Gerencsén György hozzátette: örömömére szolgált, hogy elmélyíthette magyar nyelvi ismereteit.[41] Ennek bizonysága, hogy munkáival – verseivel és cikkeivel – alkalmanként jelentkezett a csáktornyai lapban is.[42]

40 A csáktornyai póttanfolyam megnyitása. *Muraköz*, 1884. július 10. 1.

41 Gerencsén György: Mit nyertem én a póttanfolyamon? – Muraközi collegáimnak. *Muraköz*, 1884. július 1. 1–2.

42 Gjuro Gerencsén: Medjimurje. *Medjimurje,* 1884. július 1. 2.; Gerencsén György: Szent István napjára. *Muraköz*, 1884. augusztus 20. 1.; Gjuro Gerencsén: Na dan sv. Štefana. *Medjimurje,* 1884. augusztus 20. 1.

3. „Túl a Murán Magyarország, túl a Dráván Horvátország”

Lapunk teljesíti hazafias kötelességét

Sokszor szállt temérdek fohász a Muraközben élők és küszködők ajkáról a Zrínyieket követő időkben is, s szólította teremtőjét mindahányszor Margitai József tanár, tanítóképezdei igazgató, az 1884–1918 között megjelent *Muraköz–Medjimurje* című kétnyelvű hetilap megálmodója és szerkesztője, amikor sikeres volt a lapja, de még inkább amikor nehézségekkel küszködött, reménytelennek látszó helyzetbe került a vállalkozása. A kétnyelvű lapnak szánt *Muraköz* első száma – előre nem látott nehézségek miatt – *Medjimurje – Novine za megjumurski puk* (sic!) címmel 1884. május 18-án horvát nyelven jelent meg, s csak mellékletként volt olvasható a felelős szerkesztő magyar nyelvű beköszöntő írás,[43] melyben afeletti sajnálatának adott hangot, hogy szerkesztőtársa Lázár Gyula, a tervezett *Muraköz* című helyi érdekű lap magyar részének szerkesztésétől „fontos okoknál fogva” visszalépett, ezáltal a lap tervezett és meghirdetett minőségében nem jelenhet meg. Ennek ellenére a *Muraköz* horvát részének szerkesztését változatlanul fenntartja magának. „Ez elhatározásra engem hazafias és emberbaráti eszmék és czélok ösztönöznek. Muraközben egy hazafias szellemben szerkesztett horvát lapra ez időben nagy szükség van.” Meglátása szerint, a határszélen élő nép „a nem magyarországiakkal való mindennapi érintkezés során” gyakran van kitéve annak, hogy hazafiúi érzelmei megingattassanak. „A muraközi nép a Muraközt fekvésénél fogva, és a többszöri ide-oda csatolgatás miatt, mint egy külön provinciát képzeli. Hisz azt mondja, hogy: »túl a Murán Magyarország, túl a Dráván Horvátország«, ellenben Muraközt se ide, se oda nem véli tartozónak.” Ez a helyzet a déli határszélen élő magyarság számára megannyi veszélyt rejteget magában. Nagyon is közelinek tűnt még a terület Magyarország és Horvátország közötti ide-oda csatolásának megannyi kínja és keserve, mindazon veszedelmek, amelyek a magyarországi honfiúi elkötelezettség gyakorlásának élményét és lehetőségét fenyegették.

> „Szükséges tehát, hogy a nép hazafisága felett egy organum őrködjék! – hangsúlyozta a szerkesztő, Margitai József. – A *hazaszeretet ápolása* tehát lapunk érmének egyik oldala. Ápolni fogjuk pedig a hazaszeretetet anélkül, hogy akár horvát testvéreinket, akár stajer szomszédainkat, vagy bárkit is, kinek programunk nem tetszik, mert mi nem veszekedni, hanem békében munkálkodni óhajtunk!”

A célok azonban korántsem merültek ki a hazafias érzések fenntartásának szándékában, a Muraköz megálmodói sokkal messzebbre tekintettek, ők a muraközi népnek, a magyar–horvát–német közösségének egyaránt szerették volna elhozni a polgári – a polgárosodó – magyar társadalom megőrzött és megújított gazdasági, politikai, kulturális értékeit, az alkotó és teremtő ember szabadságát. Ezt nevezték ők az emberbaráti eszmék és célok megvalósításának. Ahogyan a szerkesztő fogalmazott:

> „A muraközi nép a külvilágról semmit sem tud; nála minden tekintetben ős állapotok észlelhetők. A földmívelés, állattenyésztés, gazdasági, kereskedési előnyöket, haladásokat, vívmányokat a nép

43 Margitai József: Poštovani megjumurci! *Medjimurje (Muraköz),* 1884. majuš 18. 1.

nem ismervén ez okból, és egyéb szükséges és hasznos ismeretek hiányában nagyon el van maradva szellemileg (tájékozottság tekintetében) úgy, mint anyagilag."

Az elmaradásának oka pedig az volt, hogy évtizedeken keresztül nem olvasott semmit, mert nem volt mit olvasnia.

„Az ő nyelvén, az ő felfogásához mérten még nem írt neki senki […]. A népet ily állapotba hagyni nem szabad, mert a dolog évtizedek múlva bosszulja meg magát! Ezen is segíteni óhajt e lap. Mi a népet tőlünk telhető paedagogiai tapintattal fogjuk tanítani, mulattatva fogjuk a jó erkölcsöket, a vallásosságot, a megbízhatóságot, az okszerű gazdálkodást terjeszteni és kiemelni igyekszünk szellemi hátramaradottságából."

Ezek a körülmények, és a körülmények megváltoztatásának szándéka vezérelte Margitai Józsefet és lelkes társait arra, hogy magyar és horvát nyelven lapot írjanak. Ehhez kérték a *Muravidék–Medjimurje* első számának beköszöntőjében a hazafias közönség szellemi segítségét és erkölcsi támogatását. „Abban a reményben, hogy a hazafias közönség meghallgatja kérésemet, nyugodtan fogok munkálkodni. A nagyérdemű közönség pártfogásától függ, hogy azt folytathassam, és be is végezhessem – zárta programadó írását a lap szerkesztője, Margitai József."[44] A *Medjimurje* (Muraköz) indulásakor Margitai József felelős szerkesztő irányításával havonta háromszor, 1-jén, 10-én és 20-án jelent meg, másfél ív terjedelemben. Kiadója a csáktornyai lap- és nyomdatulajdonos, Fischel Fülöp volt. Az első lap 1–4. oldalán muraközi kaj–horvát tájszólásban, az 5–6. oldalán magyar nyelven közölte írásait. Mindazonáltal a *Medjimurje* cím alatt ott szerepelt: Uredjuje Margitai József, Izdaje Fischel Filipova knjižara, Vu Čakovcu, 18. majuša 1884. 6 strana, tečaj 1. broj 1. [1. évfolyam, 1. szám], melyhez magyarázatul hozzáfűzték: „A magyar olvasó közönség, meg azon horvát ajkú polgártársaink számára, kik a magyar nyelvben gyakorolni óhajtják magukat, minket muraközieket érdeklő közleményeket és híreket tartalmazó magyar melléklet is leend a laphoz csatolva. Csáktornya, 1884. május 18."[45] A lap június 4-én megjelent számában *Rendes magyar melléklet a Medjimurje (Muraköz) II. számához* címmel két oldalas magyar nyelvű közleményt csatoltak.[46] Ebből is kitetszik, a kései olvasónak módfelett nehéz eldönteni magyar, horvát, vagy horvát és magyar hírlapot tart-e a kezében.

Medjimurje (Muraköz) 1884. június 4-i számában egy bizonyos Vigyázó néven jelentkező olvasó a *Sloboda* című horvát lap egyik olvasói levelét ismertette, melyben egyebek mellett ez volt olvasható: „Mi értelmesebb muraköziek sem a magyar kormánnyal, sem a magyar ellenzékkel nem tartunk. […] mindegyik párt Magyarország magyarosítására törekszik, mind meg szeretne minket magyarosítani." Vigyázó arra figyelmezteti muraközi honfitársait, nem árt óvatosnak lenni, mert a Mura és a Dráva közötti vidéken, a Muraközben vannak emberek, akik ugyan a „magyar nap alatt melegszenek", akik velünk együtt szívják a szabad magyar levegőt, akik velünk örülnek, velünk búsulnak, és előttünk jó arcot mutatnak, de a hátunk mögött kárhoztatnak bennünket, „ócsárolják intézményeinket, és azzal rágalmaznak ben-

44 Margitai József: Néhány szó a Muraköz magyarajkú közönségéhez. Magyar melléklet a Medjimurje (Muraköz) I. számához, *Medjimurje (Muraköz),* 1884. május 18. 5.

45 Uo., 5.

46 Rendes magyar melléklet a Medjimurje (Muraköz) II. számához. *Medjimurje (Muraköz),* 1884. június 4. 11–12.

nünket horvátországi testvéreink előtt, hogy mi muraköziek nem vagyunk jó hazafiak!”[47] A szerkesztő – Margitai József – jogosnak vélte a Vigyázó megszólalását, miközben maga is rámutatott: a Muraközben sokan vannak, akik ma sem tudnak mit kezdeni azzal a realitással, hogy Magyarországon élnek, és panaszkodnak amiatt, hogy a magyarok meg akarják a népét magyarosítani. A panaszkodó urak láthatóan nincsenek tisztában a magyarosítás fogalmával – vagy politikai megfontolásból szándékosan félremagyarázzák azt –, ezért a *Medjimurje* fontosnak véli kiemelni: „A magyar kormánynak nem az a célja, hogy az idegen ajkú nép megtanulván a magyar nyelvet, elfelejtse a saját anyanyelvét, megutálja ősi szokásait, levetkezze nemzeti viseletét (Magyarország nem Oroszország!), hanem hogy a nép saját (kereskedési, törvényhozási, stb.) érdekében megértse a magyart, és megértethesse magát a magyarral. Ha tehát Muraköz magyarosításáról szó lehet, akkor csak ilyen értelemben lehet”[48] róla beszélni. Muraközben tehát az 1880-as években a társadalmi-politikai valóságnak részei voltak a magyarosítási törekvések, ennek valódi értelmezése azonban a közélet forrongó indulatainak sokaságában elmaradt, elveszett. Ennek a kérdésnek a tisztázása a *Medjimurje (Muraköz)* című lap egyik legfontosabb feladata volt.

Még ugyanabban, az 1884. június 10-i lapszámban beköszöntő írásában a szerkesztő közölte, hogy a *Medjimurje (Muraköz)* magyar melléklete a mai számmal *rendes lappá alakult át*, és oly terjedelemben jelenik meg, mint annak horvát része. Majd hozzátette: „Kijelentjük egyúttal, hogy minket nem azon czél vezet, hogy a vidéki lapok számát szaporítsuk; mert ha nem Muraközről volna a szó, mi magunk dobnánk követ egy új, vidéki lapra. A mi zászlónkra – értsék meg t. vidéki laptársaink, és mások is – »Muraköz« van írva, annak a történeti nevezetességű vidéknek a neve, melynek népe elhagyatva áll őrt itt, a határon, és teljesíti hazafias kötelességét, dacára annak, hogy hazafiúi érzelmeinek tiszta búzája közé gyakran hintetik konkoly. *Mi tehát kettős lapunkkal Muraköz érdekeit képviseljük kifelé, és a haza érdekeit idebent, Muraközben*. E végből lapunk semmivel mással nem fog törődni, mint Muraközzel, és ami Muraközt érdekli. […] Csáktornya, 1884. június 10.”[49] A Margitai József felelős szerkesztő és lapkiadó jegyezte újság címe némileg módosult, s ettől kezdve megjelenése harmincnégy éve során, 1918-ban történt megszűnéséig a helyi érdekű, vegyes tartalmú lapot – eltérő tartalmú négy magyar és négy horvát oldallal – *Muraköz (Medjimurje)* címmel vehették olvasói a kezükbe.

1885. január 1-i beköszöntőjében Margitai József megjegyezte: munkatársaival örömmel és lelkesedéssel látnak munkához, mert szent meggyőződésük, hogy jó ügyet szolgálnak.

> „Ha nem ismernők a muraközi viszonyokat, ha nem tudnók, hogy a nép szellemileg és anyagilag hátramaradt, ha lelkünkből nem volnánk meggyőződve arról, hogy a hazafias érzület fenntartására itt a határon nagy szükség van, ha nem éreznők azt, hogy lapunk által tudunk is e tekintetben hasznos szolgálatot teljesíteni, nem fáradnánk tovább, hanem a szerkesztéssel járó munka és kellemetlenségtől felszabadítanók magunkat. De mivel tudjuk azt, hogy igaz és nemes ügynek állunk a szolgálatában, mivel tudjuk, hogy ezen nemes ügyet más honfitársaink is magukévá tették, mivel látjuk, hogy lapunk szellemi harczosainak száma folyton nő, szívesen fogunk a munkához az újév napján azon kijelentéssel, hogy semmi más érdek, mint az elhagyott muraközi nép szellemi és anyagi előmenetele és a hazaszeretet ápolása buzdít bennünket a további munkálkodásra.”

47 Vigyázó: Vigyázzunk! Alsó-Vidék, 1884. május 23-án. *Medjimurje (Muraköz),* 1884. június 4. 11.
48 A szerkesztő: Vigyázó urunk felháborodása indokolt. *Medjimurje (Muraköz),* 1884. június 4. 11–12.
49 A szerk[esztő] és kiad[ó]: A Muraköz t. olvasóihoz! *Muraköz*, 1884. június 10. 1.

Kéri tehát mindazokat, akik velük egyetértenek, munkájukkal és közreműködésükkel támogassák a lapot, mely

> „ezután is küzdeni fog a nép szellemi és anyagi hátramaradottsága és a haza iránti közönyössége ellen, és a vallásosság s erkölcsösség mellett a művelt értelmiség igényeinek megfelelőleg minden muraközi nemes ügynek, emberbaráti és hazafias társulatnak szolgálatára állanak a Muraköz magyar részének hasábjai. […] Törekedni fogunk lapunk hírek rovatában a muraközi események élethű közlésére, a horvát hírek rovatában pedig más, nevezetesebb események közlésére is, hogy a napilapokat nem olvasó muraközi nép értesülhessen a hazában, a nagyvilágban történtekről.[50] A második évfolyamába lépett a *Muraköz–Medjimurje* immár nagy formátumú, négy oldalas lapban a magyar és a horvát szöveg egymás mellett, két hasábon jelent meg, 1885. február 8-i számában pedig bejelentették „a lapunk a mai számmal hetilappá alakul át, ezentúl minden vasárnap megjelenik".[51] Egyben visszatértek a korábban alkalmazott megoldáshoz, és az írások elkülönítve, két magyar és két horvát oldalon jelentek meg. Láthatóan a megújulás javára vált a lapnak, erre vall, hogy 1885. május 31-től hat oldalra bővült a terjedelme. Február 8-tól a nyomdász Fischel Fülöp átvette a lapkiadói és laptulajdonosi szerepet. Döntés született arról is, hogy a lap a muraközi nép számára évente három alkalommal: húsvétkor, pünkösdkor és karácsonykor „jó könyvek" címen ingyenes mellékletként egy-egy füzetet küld az olvasóinak, melyeknek tartalma „lapunk hazafias és emberbaráti czéljainak megfelelő leend".[52]

1885. február 8-tól a horvát rész a hírek és beszámolók mellett *Zabava* címmel irodalmi, szórakoztató és tárcajellegű rovattal bővült.

Szerkesztői jegyzettel a második félév kezdetén ugyancsak Margitai József szólította meg olvasóit. Írása bevezető soraiban jelezte, lapja változatlanul hazafias és emberbaráti célok szolgálatában áll. A Muraközben uralkodó társadalmi és közéleti viszonyokról elmondta, hogy a magyarok még mindig nem érzik egészen otthonuknak a magyarországi Muraközt. „Még mindig nem megvetendő azoknak a száma, akik a hazafias törekvéseket nevetve fogadják, akik hazánk nyelvének megtanulásával semmit sem törődnek, akiknek aspirációik Dráván túlra húznak." Ilyen körülmények közepette már-már elviselhetetlen a teher, amely a magyar–horvát lap szerkesztőségére nehezedik, ennek ellenére munkatársaival rendületlenül bíznak ügyünk igazságában és szentségében, és reménykednek a hazafias barátaik számának növekedésében. Majd a szerkesztő így folytatta olvasóihoz intézett írását:

> „Nem kevésbé lelkesít munkánkban az elhagyatott és elmaradt muraközi népnek lapunk irányában mutatott meleg érdeklődése. Muraközi földművelő kezek által hozzánk írt számos levél tanúskodik arról, hogy lelkes nép lakja a Mura és a Dráva közét. Bűn volna e népet elmaradottságában hagyva, tönkre jutni engedni. S ha ez mégis megtörténnék, a felelősség terhe az állásuknál fogva hivatott, de közönyös népvezetők lelkére fog nehezedni. A nép között élő vezetők vannak hivatva a népnek az erkölcsi és anyagi haladás, és a tudás útjait megmutatni. A vezetők kötelessége a nép előhaladására törekvő eszközök megszervezésére a népet serkenteni. Félre tehát a közönnyel!"[53]

50 Margitai József: Néhány őszinte szó Muraköz értelmiségéhez. *Muraköz*, 1885. január 1. 1.
51 T. olvasóinkhoz! *Muraköz*, 1885. február 8. 1–2.
52 A *Jó Könyvek* című füzetsorozatnak eddig nem jutottam a nyomára.
53 Lapunk t. olvasóihoz. *Muraköz*, 1885. július 5. 1.

A szerkesztő egyben a haza és a nép érdekében az értelmiség támogatását kéri, hogy a Muraköz színvonalának emelésével céljaik megvalósulhassanak.

A köznépet szólította meg *Kereskedelmünk és a magyar nyelv* című írásában Miskolci Arnold is, amikor a magyar nyelv terjesztése és népszerűsítése mellett foglalt állást. Cikkében kiemelte: fejlett és fejlődő ipar és kereskedelem nélkül manapság művelt nemzetet elképzelni sem lehet. „Az ipari és kereskedelmi néposztály műveltségéből lehet következtetni az egész nemzet műveltségére, mert az képezi a polgárságot, s műveltsége a polgáriasultságot.” Ha ez hiányzik, ha megfeledkeznek a műveléséről, enyészetnek indul maga a nemzet is. S ez nemcsak az országra, de az egyes tájegységekre, vidékekre is érvényes. „Muraköznek, különösen Csáktornyának igen élénk kereskedelme, kivált terményekkel, és számos család kényelmes létet biztosít magának általa, de itt sem magyar az, hanem német, mint általában.” A nehézségeken és a bajokon segíteni kell, gyarapítani kell a magyar nyelv ismeretét a Muraköz polgári lakosainak körében is.[54]

1886. január 3-án jelent meg a magát immár magyar és horvát nyelven megjelenő társadalmi, ismeretterjesztő és szépirodalmi hetilapnak hirdető *Muraköz* III. évfolyamának első, négy oldalas – két-két magyar és horvát nyelven írt – száma. A lap változatlanul Fischel Fülöp laptulajdonos csáktornyai nyomdájában készült, nyilván neki is köszönhető, hogy a szerkesztő Margitai József beköszöntőjében elmondhatta olvasóinak: „Lapunk mai számával megnagyobbodott alakban folytatja harmadik évi pályafutását.”[55] Először kapott a lapban helyet a korabeli sajtóban olyannyira kedvelt *Tárcza* rovat, melyben Bálintffy Bálint [Bellosics Bálint] *Allegoria* című verse és Miskolci Arnold *Kik egész éven át gratulálnak* című jegyzete volt olvasható.[56] Aesculap névvel pedig *Heti események* címmel új rovatot indítottak.

A következő, 1887. esztendőben a lap külalakját és tartalmát tekintve lényegesen nem változott. Margitai József *T. olvasóhoz az új év hajnalán* című írásában elmondta: a *Muraköz* az elmúlt évben is hű képe volt a Muraköz egyházi, tanügyi, társadalmi és közgazdasági életének, írásaival

> „képviselte a kis Muraközt a nagy haza előtt, s a szeretett hazát a muraközi nép előtt, s híven igyekezett az iránta való szeretetet a nép szívébe ültetni. Hazafias, társadalmi, közgazdasági, erkölcsi és iskolai egészséges állapotok létesítése és felmutatása, s a vidékünk iránt való érdeklődés felkeltése a megye és a kormány előtt, lapunk egyik czélja.”

Horvát olvasóiknak pedig alkalmat szeretnének adni, hogy „lelküket erkölcsös és hazafias irányba művelhessék, s művelődvén, közgazdasági állapotainkat javíthassák.”[57] 1887. szeptember 8-án *Éljen a király! – Isten hozta Ő Felségét* címmel nyolc oldalas – ebből két oldal horvátul jelent meg – ünnepi számával tisztelgett a lap Ferenc József magyar király színe előtt.

Tetemesen megnagyobbodott, nyolc oldalas, változatlanul kétnyelvű számával köszöntötte a lap az 1888. esztendőt. A vezércikk mellett a *Muraköz* cikkei közérdekű, társadalmi, helyi eseményekről készült tudósítások mellett, a közerkölcsiség, a közgazdaság, a nevelésügy köréből merítik témájukat. A „másodcikkek” sorában újdonságnak számít a *Muraköz múltjából*

54 Miskolci Arnold: Kereskedelmünk és a magyar nyelv. *Muraköz*, 1885. március 22. 1.
55 T. Olvasókhoz! *Muraköz*, 1886. január 10. 1.
56 Tárcza. *Muraköz*, 1886. január 10. 1.
57 T. olvasóhoz az új év hajnalán. *Muraköz*, 1887. január 2. 1.

című sorozat, amelyekben a Muraköz „minden egyes plébániája múltjából kiváló, érdekes dolgokat tárunk fel". Tárcarovat költeményeket, elbeszéléseket, rajzokat, a hírek rovat pedig a vidékről pontos tudósításokat ígért.

> „Lapunk horvát része által a népet tovább is Isten iránti tiszteletre, a vallásosságra, a hazaszeretetre, a hatóságok iránt való engedelmességre, becsületes munkára, szorgalomra, okszerű gazdálkodásra buzdítjuk és vezetjük. E végből erkölcsös és vallásos, szívnemesítő [írásaink mellett] és közgazdasági közleményeinken kívül különös gondot fordítunk hazánk alkotmányának és történetének népszerű modorban való közlésére" – írta olvasóit megszólító írásában a főszerkesztő.[58]

A növekvő horvát–magyar konfliktusra utalva az 1889. évi első számában a célok felsorolását a szerkesztő a következő gondolattal egészítette ki: „mi nem bánjuk, ha szomszédaink szeretik hazájukat, sőt, azt meg is követeljük tőlük, de nem tűrjük, ha a mi dolgainkba beleavatkoznak, azokra meg különösen vigyázunk, akik innen hazulról szeretnek a Dráván túlra tekintgetni. […] A Muraköz tudja és érzi, hogy annak a 75–80 ezernyi magyar és nem magyar lakosnak igazi, önzetlen barátja, aki őszintén feltárja a hibát a társadalmi, községi és egyleti életben, aki megmondja az úrnak, népnek, gazdagnak, szegénynek egyaránt programja keretén belül az igazat, a dicsérő, a buzdító, vagy ha kell, a neheztelő szót."[59] Éberen ügyelnek hát mindenre, ami a vidék hazafias haladását hátráltatná, ami az egészséges fejlődésnek útját állná, vagy ami elmaradását vagy visszaesését idézné elő.

1890. december 21-én a lap címoldalán közölte, változás állt be a szerkesztőség soraiban, Margitai József felelős szerkesztő munkáját a jövőben főmunkatársként Zrínyi Károly segíti. Újdonság továbbá, hogy a felelős szerkesztő újévi programadó cikkét rövidített változatban horvátul is közölték.[60] 1891. augusztus 2-i számában azonban már arról számolt be a *Muraköz*, hogy a lap főmunkatársa Zrínyi Károly kilépett a szerkesztőségből, ettől az időponttól főmunkatársként a csáktornyai tanító-képezde tantestületének tagjait nevezték meg. A *Medjimurje* felelős szerkesztőként (odgovorni urednik) Margitai József, főmunkatársként (glavni saradnik) pedig Glád Ferencz-et tüntette fel. 1892-ben a csáktornyai lap IX. évfolyamába lépett, a Margitai Jozsef és Glád Ferencz szerkesztette lapban azonban érezhetően a fáradtság jelei mutatkoztak, a *Tárcza* és a *Csarnok* rovata egészen kezdetleges, vidékies lett. Mindez csak fokozódott az 1893. évben, amikor az esztendő majdnem minden számában olvashatók Farkas Károly, Várossy Mihály és a hozzájuk hasonló műkedvelő tollforgatók gyönge versei. Érezhette ezt a szerkesztő is, amikor *Felhívás előfizetésre* című cikkében megfogalmazta: „Lapunk tizedik évfolyamának kezdetén őszintén megvalljuk, hogy elvtársaink nagyobb szellemi és anyagi támogatása mellett lapunk tartalmasabb és jobb kiállítású lehetett volna a múltban és lehetne a jövőben."[61] A korábbi színvonal érezhető esése minden bizonnyal azzal is magyarázható, ami a *Muraköz* 1893. július 16-i számában volt olvasható, eszerint „lapunk felelős szerkesztőjét, Margitai József helybeli áll. tanítóképző intézeti igazgatót a vallás- és közokt. ügyi m. kir. miniszter június 29-én állásában végleg megerősítette".[62]

58 Beköszöntő. *Muraköz*, 1888. január 1. 1., január 6. 1.
59 A mi programunk. *Muraköz*, 1889. január 1. 1–2.
60 Margitai József: T. olvasóinkhoz. *Muraköz*, 1890. január 5. 1–2.; Margitai József: Poštovani čitatelji. *Muraköz*, 1890. január 5. 3.
61 Felhívás előfizetésre – A szerkesztőség. *Muraköz*, 1893. január 1. 1.
62 Véglegesítés. *Muraköz*, 1893. július 16. 3.

Ettől kezdve munkájának jelentős részét az igazgatói teendői kötötték le, s érezhetően kevesebb energiája jutott a *Muraköz* szerkesztésére.

Az 1894. esztendő szomorú eseményéről, Kossuth Lajos haláláról a lap *Csáktornya, 1894. március 25.* címmel, egy oldalas, magyar és horvát nyelven írt, rendkívüli kiadásában emlékezett meg.

4. A magyar értelmiség fóruma

„Sok keserűség és baj közepette”

A *Muraköz* színvonalának drámai esését a szerkesztőség is észlelte, erről tanúskodik a szerkesztő, Margitai József 1895. január 7-én megjelent *Őszinte szavak lapunk olvasóihoz* című vezércikke is, melyben ismételten arra kérte a vidék szellemi vezetőit, hogy a muraköziek hazafias sajtóorgánumát részesítsék abban a támogatásban, amelyet annak fontos és nemes céljai megérdemelnek! A megszólaló kénytelen volt megállapítani: „Lapunk vidékünk értelmisége részéről nem részesül sem szellemileg, sem erkölcsileg abban az odaadó támogatásban, melyet az czéljainál fogva joggal megérdemelne.” Vitathatatlan, hogy a *Muraköz* végezte népnevelői munkát csöndes elismerés övezi, ezzel azonban nem párosul aktív támogatói cselekedet vagy részvétel.

> „Vidékünkön sok tehetséges, írogató ember van, kik közül sokan parlagon hevertetik tollukat, sokan meg alig veszik tudomásul azt, hogy idehaza is van egy orgánum, mely nem nagyképűsködik, mint akárhány vidéki lap, hanem halad csendesen a maga útján; nem veszik észre, hogy van Muraközben egy igénytelennek látszó lapocska, mely éber szemmel figyel arra, hogy a Muraköz népe szellemiekben és anyagiakban erősödvén, őseitől hagyományképp örökölt magyar érzelemhez és hazaszeretethez hű maradjon! Tollforgató földijeink közül vajmi kevesen gondolnak arra, hogy első dolog a magunkét megbecsülnünk, mert ha mi magunk nem becsüljük egymást, mások becsülését annál kevésbé sikerülend kiérdemelnünk.”

A szerkesztő rámutatott: a *Muraköz*ről a legelszántabb ellenségei sem állíthatják, hogy anyagi érdekek állnak mögötte, hiszen a lap minden szellemi munkása ingyen dolgozik, s a kiadó számára sem üzleti vállalkozás az újság megjelentetése. A *Muraköz* a vidék érdekeit teljes odaadással szolgálja és képviseli, s mégis,

> „hány intelligens és tehetős magyar család van Muraközben, amelynek asztaláról hiányzik lapunk, s hány írogató földink van, aki tudósításait, közleményeit nálunk alig olvasott vidéki lapokba küldi, míg a saját vidéke lapját mellőzi. Pedig a Muraközre vonatkozó tudósítások elsősorban minket, Muraközieket érdekelnek.”

A Muraköz és a környező vidékek népének sorsával foglalkozó írások nagy hasznára lennének a közösségnek, hiszen „a Muraköz közel ezer példányban el van terjedve, amivel kevés vidéki lap dicsekedhetik”, s hogy ennek oka és alapja a lap kétnyelvűsége, hogy a magyar és a horvát közösség tagjai egyforma érdeklődéssel vehetik a kezükbe. A gond az, hogy a lap olvasóinak zömét maga a kétkezi munkájának eredményeiből élő nép jelenti.

„S ez így van jól, így van helyesen, mert lapunk csakugyan elsősorban a muraközi nép hazafias czéljaiért és művelődéséért szerkesztetik, és tartatik fenn. De maga a nép nem képes a kétnyelvű lapot fenntartani. *Kell, hogy a magyar értelmiség is áldozzon anyagiakkal s munkájával*. Ez az oka, hogy ezen bevezető sorainkban apellálunk vidékünk magyarságához, és kérjük őket, miszerint úgy az előfizetők és olvasóközönség gyűjtése, valamint erkölcsi és szellemi támogatásunk által biztosítsák lapunk fennállását, tudósításaik s egyéb közleményeik által pedig lapunknak szellemi niveauját emelni szíveskedjenek."

A szerkesztő Margitai József drámai hangú vezércikkében először szólt a pánszláv ideológia erőszakos terjedésének és terjesztésének kérdéséről is, kiemelve: a muraközi nép a horvát és stayer országiakkal való mindennapos érintkezése, valamint a horvát és a szlovén lapok Muraköz területére történő „becsempészése által", nem különben a hazafiatlan elemek – a horvát tanítók, papok és egyházi méltóságok – tevékenysége folytán erőteljesen ki van téve a pánszláv kísértésnek.

„Kell, hogy a nép ne legyen ráutalva az ily irányú és czélú irodalmi termékekre, mert a nép értelmi fejlődésével együtt növekszik annak érzelmi világa is, ami ha hazafiatlan irányban vezettetnék, sok keserűséget és bajt okozhatna a magyar államesze czéljainak. Ennek elhárítása okából a Muraköz egyik része *horvát népnyelven* jelenik meg a népnek való tartalommal. A lap ezen részének tartalmát hazafias irányú, vallásos, közhasznú, ismeretterjesztő és mulattató, népies közlemények képezik. Lapunkat nemcsak Muraközben, hanem Horvát- és Szlavonországban is sokan olvassák. S ezzel a fontos nemzeti érdekeknek teszünk szolgálatot."

A magyarságot becsülő, jó horvát hazafiakkal nincs gondja Muraköz népének, de a felforgató eszmék hirdetői már a magyar otthonok nyugalmát és csendjét fenyegetik. A *Muraköz* című hírlap magyar része elsősorban a muraközi hazafias események, ünnepélyek, társadalmi és tanügyi törekvések hű támogatója és referálója. „Ily czélú munkálkodásra más helyi lapnak nincs alkalma, mint csakis egy idegen ajkú vidéken megjelenő lapnak. Mi, akik nem magyar ajkú nép között, a horvát és stayer határon lakunk, mi érezzük és tudjuk azt leginkább, hogy »e földön kívül nincsen számodra hely!«"[63]

A magyar és horvát nyelven megjelenő társadalmi, ismeretterjesztő és szépirodalmi hetilap, a Muraköz 1896-ban a XIII. évfolyamát ismét Zrínyi Károly segédszerkesztői közreműködésével kezdte, aki vezércikkben köszöntötte a magyar millenniumot.[64] Május 10-én azután tíz oldalas, ünnepi számmal köszöntötte a jeles eseményt.[65] A lap továbbra is Csáktornyán, Fischel Fülöp (Strausz Sándor) gyorssajtóján készült, ám ezúttal megújult nyomdai kivitelben, tisztább, áttekinthetőbb oldalakkal. Figyelemre méltó kezdeményezés volt a *Különfélék* rovat bevezetése, melyben a vidéki események színes, érdeklődést keltő bemutatására tettek kísérletet. Úgy tűnik, kevés eredménnyel, mert a lap színvonalával kapcsolatosan egyre határozottabb kifogások egyre szélesebb körben fogalmazódtak meg. A Muraközi Tanítókör 1904. október 15-én Perlakon tartott közgyűlés résztvevői is a bírálat hangján szóltak a lapról, ami végül

63 Őszinte szavak lapunk olvasóihoz. *Muraköz*, 1895. január 7. 1–2.

64 Zrínyi Károly: A magyar nemzet millenniumja. *Muraköz*, 1896. január 5. 1–2.

65 Zrínyi Károly: Az ezer év ünnepe. *Muraköz*, 1896. május 10. 1–2.; A millennium éve. *Muraköz*, 1896. május 10. 2–3.; Milenijske svečanosti. *Muraköz*, 1896. május 10. 5–7.

Margitai Józsefet újabb, ismételt megszólalásra késztette. Igen örvendetes dolognak tartotta, hogy a *Muraköz*nek majdnem negyed százados fennállása óta a nagyérdemű Tanítókör végre foglalkozott a lap ügyével, eddig ugyanis a muraközi tanítóság – tisztelet a csekély kivételnek – vajmi keveset törődött a hírlap sorsával. Kár, hogy megszólalásukban a rokonszenv teljes hiánya volt tapasztalható, s ez annál is inkább visszás jelenség, mert a nagyérdemű tanítói kar többsége a lappal soha nem foglalkozott, hozzájárulásával, munkájával annak megjelenését soha nem támogatta. Írásában Margitai József kiemelte: a *Muraköz*t huszonhárom évvel ezelőtt alapította meg, s azóta szerkesztette teljes odaadással és lelkesedéssel „azért, hogy a muraközi földijeimet érzésben és gondolkodásban a magyar haza, s a magyar államesze számára megtartsam”. Az elmúlt két évtized és néhány év, különösen pedig az újabb idők politikai eseményei teljes mértékben igazolták előrelátását, amidőn *muraközi horvát nyelven lapot indított*, mert íme, sejtése beigazolódni látszik:

> „Varazsdról s máshonnan a legvakmerőbben lázítják lapjaikban Muraköz horvát ajkú népét magyar hazájuk ellen. Hogy a Dráván-túli lapok törekvéseinek nincs meg a kellő sikere, annak a muraközi nép józan gondolkodásán kívül valami kis érdeme a kis Muraköznek is van, mert ha a muraközi nép ezen 23 év óta nem olvasta volna a Muraközt, hanem csak a horvát és szlovén lapokat, azt hiszem másként állanának a viszonyok a Muraközben, mint most, mert a nép szent igaznak tartotta volna és tartaná mindazt, amit a Dráván-túli lapok írtak és írnak.”

Való igaz, a *Muraköz* érdekesebb, színvonalasabb is lehetne, ám hogy nem így van, annak kizárólag azok az okai, közöttük a muraközi tanítók többsége, „akik talán tudnának írni, de nem írnak bele, akik talán elősegíthetnék a lap szellemi és anyagi ügyeit, de nem teszik azt!” Ha a Muraközi Tanítókör ama bizonyos kritizáló tagjain múlna, már réges-régen nem jelennék meg a Muraköz, sem más – jobb, újabb – lap a Muraközben. „Hogy mégis szerkesztődik és megjelenik a lap, azt a Muraközi Tanítókör néhány lelkes, munkabíró tagjának köszönheti a szent ügy, melyet az illetők szívükön viselnek.”[66] Vessünk hát ezzel is számot tisztelt kritizáló barátaim!

1905. áprilisában halottja volt a Muraköznek, 28-án helyezték örök nyugalomra a csáktornyai temetőben Glád Ferencz nyugalmazott tanítót. A megboldogult sok éven keresztül lelkes munkatársa volt a lapnak, szerkesztője és írója volt a Muraköz horvát részében. Templomi énekfüzetet szerkesztett a muraközi kántortanítók számra, s mint tanító, tevékeny részt vett Muraköz tanuló ifjúságának hazafias nevelésében. „Legyen áldott az emléke!” – búcsúzott tőle a szerkesztőség magyarul és horvátul írt cikkében.[67] A *Medjimurje* szerkesztését 1906. januárjától főmunkatársi minősítésben Loparits R. József vette át. 1906 elején egyébiránt átalakult a szerkesztőség is, a lap ezután is Margitai József főszerkesztő irányításával jelent meg, felelős szerkesztőként azonban Dékány Mihály segítette a munkáját, Strausz Sándor személyében pedig új kiadója és laptulajdonosa lett a *Muraköz*nek. Azonban ez sem bizonyult tartósnak, 1907. október 27-i számában a lap arról számolt be, hogy Zrínyi Károly felelős szerkesztőként visszatért a laphoz,[68] amelyet immár Brauner Lajos főmunkatársként

66 Margitai József: A Muraköz ügye. *Muraköz*, 1904. október 30. 2.
67 Glád Ferencz. *Muraköz*, 1905. április 30. 1. [horvátul, 5.]
68 Zrínyi Károly: Viszontlátás. *Muraköz*, 1907. október 27. 1.

erősített. Loparits R. József lemondott a *Medjimurje* szerkesztéséről,[69] helyét felelős szerkesztőként (odgovorni urednik) Bezenhofer Mihály foglalta el. Ugyanezen számában a lap hírül adta, Margitai József a csáktornyai tanítóképző intézet igazgatója a saját kérésére nyugalomba vonult.[70] A következő hír pedig már arról számolt be, hogy „Margitai József nyugalmazott igazgatót a miniszter a kivándorolt magyarok országos védelmi akciójához budapesti székhellyel tanügyi tanácsossá nevezte ki".[71] Margitai József távozó igazgató helyébe Zrínyi Károly lépett.[72]

Az 1909. január 3-i számával a Csáktornyán magyar és horvát nyelven megjelenő társadalmi, ismeretterjesztő és szépirodalmi hetilap, a *Muraköz–Medjimurje* történetének XXVI. évfolyamába lépett. A jeles évforduló alkalmából *25 éves a Muraköz* címmel május 30-án ünnepi számmal jelentkezett a hírlap, benne a visszaemlékezések jeles csokrával. Margitai József *A 25 éves Muraköz ünnepén 1884–1909* című írásában hosszan idézett az 1884. május 18-án, az első szám címoldalán közölt felhívásából, kiemelve a „megye hazafias közönségének" kulturális és szellemi elmaradottságának okait, magárahagyatottságának veszélyeit. Nagy szükség volt abban az időben egy, a közösség sorsának alakulására odafigyelő lap megjelentetésére, hiszen a drávántúli területekről mind erőteljesebben beszivárgó magyarellenes hangulat egyre nagyobb teret hódított magának. A horvát nacionalizmus azzal fenyegetett, hogy

> „a törekvő Hunyady és barátja, az Ilokon elhunyt Kapisztrán János, a lepoglavai zárda kriptájában nyugvó Corvin János, Dugovich Titusz, Jurisics Miklós, a szigetvári Zrínyi, annak méltó ivadékai, Zrínyi a költő, és testvére Zrínyi Péter, s a vele mártírhalált szenvedett Frangepán, Rákóczy anyja, Zrínyi Ilona sat. a magyar és horvát nemzet közös történetének legszebb lapjain tündöklő közös nagyjaink által felújított, s örök időkre megerősített 800 éves rokonsági és bajtársi kötelékeket túlzó horvát testvéreink fel akarják bontani és elszakítani, hogy új állapotokat létesítsenek a két, egymásra utalt nemzet életében".

Horvát testvéreink túlzó eszmék szolgálatában álló része elfelejteni látszott a közös múlt dicsőséges eseményeit, a tatár, török és német hadaktól szenvedett közös bajokat, elfelejteni látszott a harcmezőn szerzett közös dicsőséget, s tették mindezt azzal a szándékkal, hogy a saját hódító törekvéseik szolgálatába hajtsák a horvát-szlavónországi jóravaló magyar és horvát népet. Egyfelől e törekvésekkel szembeni védelem, másrészt a muraközi népnek gazdasági és közművelődési téren való elmaradása voltak az okozói annak, hogy a Muraköz című lapot 25 évvel ezelőtt megindították. Margitai József elmondta:

> „A muraközi nép lapunk megjelenését a legnagyobb lelkesedéssel fogadta, mert tudatára ébredt annak, hogy ha nem akar elmaradni és az emberiség versengésében elpusztulni, szüksége van az önművelődésre; és megértette azt, hogy nemcsak önnönmaga és kis szülővidéke érdekében, de a magyar haza iránt is kötelességei vannak. A nép lapunkat megjelenése óta büszkén vallja magáénak, szívesen olvassa azt, s annak további fenntartása érdekében örömmel működik közre."

69 Loparits R. József: Dragi moji čitatelji! *Muraköz*, 1907. október 27. 6.
70 Nyugdíjazás [Margitai József]. *Muraköz*, 1907. október 27. 2.
71 Kinevezés [Margitai József]. *Muraköz*, 1907. október 27. 2.
72 A képezdei igazgató beiktatása. *Muraköz*, 1907. november 24. 2.

S hogy volt-e a lap 25 éves életének valami haszna? Kísérte-e valami siker a lap törekvéseit?

> „Mi, akik részesei voltunk a múltak küzdelmeinek, és tanúi vagyunk a jelen idő törekvéseinek, nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy igen, lapunk a muraközi nép hazafias és kulturális előmenetele érdekében megtette a maga kötelességét – emelte ki a lap szellemi atyja. – S hogy a lapra nagy szükség volt a múltban, és nagy szükség van reá a jövőben is, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy hazafias törekvéseinkre nézve *a drávántúli állapotok sokkal rosszabbak, mint amilyenek 25 évvel ezelőtt voltak*; a Muraköz horvátajkú népének a drávántúliak részéről való elhódítása tekintetében pedig soha nem voltak nagyobb és erőszakosabb törekvések, mint a jelenben vannak.”

S bár Margitai József már nem volt részese a 25 évvel ezelőtt indult *Muraköz* körüli teendőknek, bízvást elmondhatta: a lap oldalain megfogalmazott és hirdetett eszmék és törekvések élnek, s élni fognak egészen mindaddig, amíg a lap hazafias szellemében nevelkedett muraközi fiatalabb nemzedék szülővidéke és a haza érdekében megteszi a kötelességét. „Meg vagyunk arról győződve, hogy a fiatal erők épp úgy fogják teljesíteni kötelességüket a jövőben, mint mi e lapnak régi munkatársai, kik a munkából a múltban már eléggé kivettük a magunk részét.” Majd Isten áldását kérte a lap ifjú munkatársaira és Muraköz sokat szenvedett népére.[73]

Zrínyi Károly, a lapnak ez idő szerinti felelős szerkesztője *Van-e szükség még egy lapra?* című írásában ugyancsak a *Muraköz* 25 éves küldetésének lényegét kereste, amikor megfogalmazta a kérdést: igazolta-e az idő azokat a törekvéseket, melyeket a lap első nemzedéke a zászlajára tűzött? Körültekintő fejtegetése során megállapította:

> „a lap a megpróbáltatások tűzkohójában mindenkor emberül állotta meg a helyét. […] Erkölcstelen elveket nem hangoztatott. Könnyelműen nem támadott. Gyáván nem hátrált. Hanem mindenkor a tisztesség korlátain belül igyekezett három szent célt szolgálni: a társadalmi békességet fenntartani, a muraközi nép anyagi és szellemi javait előmozdítani s a magyar hazafiságot és kultúrát ápolni s fejleszteni.”

A *Muraköz* minden harcában bátran, megalkuvás nélkül állta meg a helyét, tette ezt annak tudatában, hogy eszméink hirdetésével, egy végső ideálnak: a magyar állameszmének tesz szolgálatot. Végső eredményében „a magyar egységes állami épületnek a kiépítésében való szerény közreműködésre vállalkozott”. Zrínyi Károly fejtegetése során nem állította, hogy Muraköz vidékét a magyarságnak a lap mentette meg, de annyi bizonyos, hogy a 25 éves közreműködése nélkül a „Muraköz talán már régen a horvát sovén eszmék torkában lenne”. Muraköz elmagyarosítása és magyar jellegének megerősítése a legfőbb törekvése a lapnak, ennek bizonysága 25 éves „tisztességes múltunk, bizonysága az az izzó táj- és hazaszeretet, melynek lapunk hasábjain mindenkor kifejezést adtunk, s mely érzelmet Muraköznek legelrejtettebb rétegeiben is elterjeszteni törekedtünk”. Küzdöttek s a jövőben is küzdeni fognak az ellen, hogy Muraközben a templom legyen az a hely,

> „ahonnan az ellenséges eszmék útra keljenek, ahol egyik-másik lelkész, magáról megfeledkezve, állása fennségével visszaélve, befolyását kihasználva oly megjegyzéseket kockáztasson, oly eszméket hirdessen, melyek ezen békés nemzetiségi vidéken nemcsak a papi taláron ejtenek mocskot, de

73 Margitai József: A 25 éves Muraköz ünnepén 1884–1909. *Muraköz*, 1909. május 30. 1.

> csorbát ütnek azon a piedesztálon is, melyen mi a magyar államesszmének mindeneket túlragyogó, legfenségesebb oszlopát felépíteni akarjuk".[74]

Úgy vélte, mindahányan hazafias kötelességünket teljesítik, amikor az idegen és ellenséges eszmék ellen szót emelnek, s amikor elvárják, hogy a hazafiasan gondolkozó papság új gondolatokat, új termékeny eszméket hozzon be a muraközi emberek lelki világába.

A *Muraköz* című lap a múltban és a jelenben is teljes erkölcsi felelősségének tudatában két fontos és épp ezért súlyos cél megválasztásán munkálkodott: terjesztette a kultúrát és a kultúra népszerűsítésével magyarosított – írta a lap ünnepén Haller Jenő *Egy emberöltő* című írásában.

> „Nem erőszakkal, de egyetemes erővel; óvatosan, de nem gyáván; számot vetve fegyvereivel, de soha meg nem alkudva a viszonyokkal [körülményekkel]; tapintatosan, de nem tapogatózva; bizakodva a kecsegtető jövőben, de el nem bizakodva az elért sikerek felett; öntudatosan, de nem vakmerően. Elszántan, de nem elkeseredve. Irányított. Vígasztalt. Bátorított. Fölemelt. Vezetett, de nem vezettette magát. Kockáztatott népszerűséget, hogy megmentse az eszmét. És mikor megmenté az eszmét, meglelte népszerűségét."

E nemes örökség mentén a *Muraköz* továbbra is nemzeti és társadalmi vonatkozásaiban egyaránt a közösséget szolgálja, éppen ezért mint sajtószerv, az események homlokterében áll. Nincs, nem lehet a szövevényes társadalmi valóságnak olyan jelensége, amely „a sajtó idegein át ne suhanna, s azt meg ne reszkettetné". A *Muraköz* az elmúlt negyed század során nemcsak hangoztatta, hogy a kultúráért szenvedni és harcolni kell, de ő maga volt a láng, amely „a kis szigetország" minden falujába és vityillójába bevitte a felvilágosodottságot, az izzó hazaszeretetet, amely nemcsak világít, de hevít is. A *Muraköz* sohasem lármázta tele a környezetét a „határszél" okozta megpróbáltatások hangzatos szólamaival, melyek az esetek többségében mindösszesen annyit érnek, mint a *Grüss aus Csáktornya* felírású képeslap. „Se magva, se hatása, se gyümölcse, se hatóereje nincs." Ez a lap minden sorával ellenséges eszmék ellen küzdött, „inkább védőleg, mint támadólag".[75] És hogy a magyarosítással jó ügyet szolgált, bizonyítja az, hogy a muraközi nép melléje szegődött.

Schwarz Lajos csáktornyai rabbi *Jubileumi levél* című írásában már a jövő lehetőségeit kutatta. Sötétnek látta a Muraköz feletti égboltozatot, nehéz idők eljövetelét jövendölte, amikor rámutatott: az érdekek összeütközése megszokott jelenség az egészséges társadalomban, újabb időkben azonban minden verseny ellenséges hadjárattá fajult, az elismerés, a megbecsülés helyett a becsmérlés lett a küzdelem célja. A jubileum örömébe éppen ezért némi keserűség is vegyült. Egy évtizeddel korábban még erős volt a táj emberének a meggyőződése, hogy „a barátság, egyenlőség, az előítéletek kiküszöbölése azon sarkcsillag, amely a gazdasági boldogulásban, a tudományban, a művészetben és az erkölcsben előrehaladó, művelődő társadalmat vezérli". Ebben a hitben az öröm hangján szólalhattak volna meg az egybegyűltek a Muraköz jubileumán, ám a baljós idők jelei óvatosságra intik a munkálkodó embereket.

74 Zrínyi Károly: Van-e szükség még egy lapra? [25 éves a Muraköz] *Muraköz*, 1909. május 30. 2.
75 Haller Jenő: Egy emberöltő [25 éves a Muraköz]. *Muraköz*, 1909. május 30. 2–3.

„Különösen nemes feladatnak pedig azt tartanám – írta Schwarz Lajos rabbi –, ha mi, tanultabbak, szorosabb szellemi és érzelmi kapcsolatot igyekeznénk létesíteni a Muraköz értelmisége és a horvát nyelvű földműves nép között, hogy az a szabadabb szellem, amely az értelmiséget áthatja, töltse el a nép gyermekeit is, ha a nép az őstermelés révén teszi a felsőbb osztályok megélhetését és működését lehetővé, úgy cserészolgálat fejében iparkodjunk a nép közkincsévé tenni minden gyakorlati tudnivalót, művészeti és irodalmi fogékonyságot, amely értelmét fejleszti, életét megjavítja és lelkét igazi élvezetekkel gyarapítja.”[76]

Schwarz Lajos tudhatott valamit a délszláv eszmék térhódításának lendületéről. A továbbiakban Strausz Sándor *A kiadó a szerkesztőhöz és munkatársakhoz* című írásában méltatta az ünnepet, a *Medjimurje* pedig rövid összefoglalóját adta a magyar nyelven megfogalmazott méltatásoknak.[77] A kései olvasónak olyan érzése támad, mintha 1909-ben, a csáktornyai lap megjelenésének negyedszázados jubileumán, mintha elfojtott keserűség nyomasztotta volna a muraközi magyar értelmiség vezetőit.

1910-ben Margitai József főszerkesztő, Zrínyi Károly felelős szerkesztő és Brauner Lajos főmunkatárs közreműködésével megjelenő lap horvát nyelvű mellékletének vezetését felelős szerkesztői (odgovorni urednik) minőségében Pataki Viktor vette át, míg kiadó- és laptulajdonosként továbbra is Strausz Sándor jegyezte a lapot. Ezzel a szerkesztőséggel lépett – minden különösebb ünneplés nélkül – az újság 1913. január 5-én a XXX. évfolyamába. Hovatovább az évnyitó beköszöntő írásban sem említették a jeles eseményt. 1914. márciusában a lap jelezte: „Lapunk mai száma az Otthon című szépirodalmi műmelléklettel jelenik meg”,[78] annak kifutására már nem adott időt a történelem. A *Muraköz–Medjimurje* utolsó száma 1914. június 28-án került az olvasók kezébe.

A *Muraköz* horvát melléklete, a *Medjimurje* rendszeresen közölt írásokat a magyar történelem jeles és kiemelkedő eseményeiről, ismertette és népszerűsítette a magyar irodalom klasszikus értékeit. *Životopis* címmel horvát nyelven közölte *Vörösmarty,* a reformkor költőjének életrajzát (1885. április 12.), *Zestanek* címmel nyolc folytatásban közölte Kisfaludy regéjét (1891. augusztus 2. – 1891. szeptember 13.), nem sokkal ezt követően Glád Ferencz fordításában négy részletben tette közzé Jókai Mór *A láthatatlan seb* című elbeszélését, *Nevidljiva rana* (1891. november 8. – 1891. november 29.) címmel. 1885. augusztus 20-i számában Potlachnik Anton *Slava Medjimurja* című hazafias költeményével (*Pesem domorodna*) köszöntötte az ünnepet, Glád Ferencz tanító és lapszerkesztő *Domovina I–II.* című versét pedig a *Medjimurje* 1885. november 29-i és december 6-i számában két részletben közölték. Margitai József *Csáktornya múltjából* című tanulmányát *Čakovec vu stareših vremena* címmel 1887. szeptember 8-án egyszerre jelentette meg a *Muraköz* és a *Medjimurje*, mint ahogyan 1909. május 30-án két nyelven látott napvilágot Margitai József szerkesztő *A 25 éves Muraköz ünnepén 1884–1909* című jubileumi méltatása is; számvetését a horvát olvasók *Na 25 letni jubileum Medjimurja 1884–1909* címmel olvashatták. 1894. március 25-én Kossuth Lajos haláláról *Kossuth Lajos* címmel a *Muraköz* és a *Medjimurje* is első oldalán számolt be, az

76 Schwarz Lajos, dr.: Jubileumi levél [25 éves a Muraköz]. *Muraköz*, 1909. május 30. 3–4.

77 Margitai József: Na 25 letni jubileum Medjimurja 1884–1909. *Muraköz*, 1909. május 30. 9.; 1884–1909. *Muraköz*, 1909. május 30. 10.; Povest Medjimurja; *Muraköz*, 1909. május 30. 10–12.

78 Lapunk mai száma az Otthon című szépirodalmi műmelléklettel jelenik meg. *Muraköz*, 1914. március 8. 4.; március 15. 2.

utóbbi 1894. április 1-én *Kossuth Lajos* címmel közölte a magyar politikus életrajzát, 1894. április 8-án pedig *Prevoz i pogreb Kossuthov* címmel a temetésről számolt be. 1903. november 22-én *Deák Ferencz 1803–1903* című írásában a „haza bölcsének" haláláról emlékezett meg a *Medjimurje*, 1905. április 30-án pedig magyar és horvát nyelvű írás búcsúzott egykori szerkesztőjétől, *Glád Ferencz*-től. A *Muraköz* és a *Medjimurje* rendszeresen magyar és horvát nyelvű beszámolókban foglalkozott a magyar–horvát konfliktusokról, így 1908. január 5-én Majos János *Za Medjumurje* címmel értekezett Muraköznek a zágrábi egyházmegyétől történő elszakadási törekvések éppen időszerű kérdéséről. További, magyar történelmi témájú írások a *Medjimurje* lapjain: *Iz povesti magjarske – Trublja Lehelova* (1890. augusztus 24.); *Ivan Hunyady* (1890. szeptember 7.), Glád Ferencz *Spomenik aradskim mičenikom* (1890. október 19.), *Tatari i mongoli* (1890. november 16.).[79] Gasparics György Petőfi verseinek horvát fordításkötetét *Petőfijeve pesme – Preveo Horváth Béla* címmel két részletben (1914. május 31. és június 7.) ismertette a lapban.

A lap emellett tudósításiban és méltatásaiban kimeríthetetlen bőségét nyújtotta a helyi, és az országos eseményeknek.

Zrínyi Károly 1905-ben megjelent *Csáktornya monográfiája – A vár és város története s az 1901-i népszámlálás* című könyvében az 1884. május 18-án alapíttatott *Muraköz–Medjimurje* címen félívnyi horvát szöveggel, s negyedív magyar melléklettel megjelent lapot hazafias cselekedetnek minősítette, hiszen eleve a nép hazafias érzelmeinek ápolása volt a szándéka, mindamellett a közönségét jó erkölcsre, vallásosságra, okszerű gazdálkodásra igyekezett nevelni, hogy ezzel a szellemi hátramaradottságából kiemelje. „A népet öntudatra akarta ébreszteni a hazafias érzületet, és benne a Magyarországhoz való tartozandóságot. A muraközi horvátajkú nép, s a magyar közönség lelkesedéssel karolta fel a lap ügyét." Közleményei mindenkor hazafias irányúak voltak – fogalmazott Zrínyi Károly –, s különös tekintettel volt mindenkor a muraközi hazafias ünnepek méltatására, s ama „hazafiatlan törekvéseknek ellensúlyozására, melyek Horvát- és Stajerország felől fejöket itt-ott még most is felütik".[80]

A hazafias szellem és érzés kialakulásához nagyban hozzájárult Fischel Fülöp könyv- és papírkereskedése, mely 1882-ben, mint a nagykanizsai fióküzlete alakult meg Csáktornyán, s amelyet 1883 végén nyomdával is kibővítettek. A *Muraköz–Medjimurje* mellett itt adták ki a a *Medjimurski Kolendar*t is. A nyomdai vállalkozás jól működött, mert hamarosan könyvek megjelentetésére is futotta erejéből és tudásából. Margitai József – akinek több könyve is megjelent Fischel Fülöp nyomdájában – *Értekezések a tanügy köréből* című, 1896-ban közzétett munkájának utolsó négy lapján *Fischel Fülöp kiadványai Nagy-Kanizsán* címmel katalógusszerűen közölték a kiadó által addig megjelentetett kiadványokat. Közöttük szerepelt Hoffmann Mór négy könyve, a *Vázlatok és tanulmányok az irodalom, élet és nevelés köréből*, *A német nyelvtan főbb szabályai – Magánhasználatra németül tanulóknak*, *A nemzetiség és a nemzeti nyelv, Hazafias elmélkedések*, és a *Paedagogiai kérdések I. – A túlterhelés a népiskolában*; a Kolmán József összeállításában megjelent *A magyar költészet gyöngyszemei – Száz magyar költő és a nép dalaiból műfajilag rendezve* (Vörösmarty Mihály arcképével); Kölcsey Ferencz *Parainesis*; Salzmann G. Keresztély *Hangya könyvecske, vagy utasítása tanítók egyszerű nevelésére*; Béldy Mihály *A magyarság és a magyar helyesírás*; Erdősi Kornélia *Az írvaolvasás*

79 Feltételezésem szerint a név nélküli írások többségének szerzője is Glád Ferenc.

80 Zrínyi Károly: *Csáktornya monográfiája – A vár és város története s az 1901-iki népszámlálás*. Csáktornya, Fischel Fülöp (Strausz Sándor) könyvnyomdája, 1905. 301.

tanítás módja – Felbontó-összekötő modorban, az összekötő rész meghatározott kezelésével; és Tersánczky József *A nép orvosa – Egészségügyi intézkedések az egészség előmozdítására és megőrzésére* című munkája.[81]

A Csáktornyán megjelenő *Muraköz–Medjimurje* 1887. április 3-tól 1891. január 11-ig a Csáktornyán székelő Muraközi Tiszti Önsegélyező Szövetkezet, a Perlakon székelő Alsó-Muraközi Takarékpénztár és Önsegélyező Szövetkezet, s a Stridón székelő Muraköz-hegyvidéki közművelődési önképzőkör, 1891. január 18-tól pedig a Muraközi Tiszti Önsegélyező Szövetkezet, a Csáktornyai Takarékpénztár, a Muraközi Takarékpénztár, a Csáktornya Vidéki Takarékpénztár hivatalos közlönye volt. Okunk van feltételezni, hogy hivatalok közlöny-jellegét anyagiakkal is támogatták.

Hogy milyen mértékben volt elfogadott, kedvelt és olvasott Margitai József lapja? 1893. január 1-jén tizedik évfolyamába lépett a *Muraköz–Medjimurje* című lap, szerkesztőségi vezércikkben állapította meg, büszkén tekintenek az elmúlt évtizedre, s mindarra, amit az újság olvasói tájékoztatása érdekében tett, egyben kijelentette, a hírlap célja, iránya, feladata és eszközei ugyanazok, melyek éveken át voltak: a Zrínyiek kései utódai, a jóravaló muraközi nép között a magyar hazafias szellem, érzelem és gondolkodás ápolása és felmutatása. A lap a

> „Muraköz minden részében el van terjedve, s a nép hallgat hazafias szavunkra. Az alsó vidék kukorica-tengerrel körülvett falvaiban, a hegyvidéki vincellérek szegényes viskóiban, a Dráva és a Mura mentén elterülő községekben, halászkunyhókban és malmokban egyaránt várva várt vendég a mi Muraközünk.”

Feltűnik azonban a reménybeli nagy Délszláviához húzó politikai erők fenyegetésének sötét árnyéka is. „Ma már hiába tiltják lapunk olvasását a népnek azok”, akiknek szívük haragot szítt ellenünk! Ritka józanság, intelligencia és tudásvágy van a jóravaló népben, mintha a Zrínyiek nemes szelleme most is közöttünk volna, s irányt, tartalmat és értelmet adna a közösségnek. A lap horvát részének munkatársai között egyre több földművelő és falusi iparos nevével találkozhatnak az olvasók.

> „Nem kötelessége-e a magyarságnak ezt a nemes népet a magyar hazának megtartani? – vetette fel a névtelen cikkíró, minden bizonnyal maga a szerkesztő, Margitai József. – Vajon nem érdemli meg e jóravaló nép-lakta vidék, amely kettős határszéli fekvésének dacára is megmaradt magyar érzelműnek, a magyar kormány támogatását, és a magyar értelmiség becsülését?”[82]

Ismételten megszólította hát Muraköz községeiben mindazokat a népvezetőket és szellemi munkásokat, akik szívükön viselik a nép jólétét, hogy munkájukkal és közreműködésükkel támogassák a lapot.

A Csáktornyán szerkesztett *Muraköz* megjelenésének pillanatától négy, egymáshoz kötődő, egymásból eredő – egymást feltételező – célt tűzött maga elé: 1. a magyarosítás ügyének szolgálatát úgy, hogy Magyarország állampolgáraiként a muraközi horvátok a magyar nyelv elsajátítása mellett megőrizzék eredeti, a tájban gyökerező horvát kultúrájukat és anyanyelvüket; 2. ezzel

81 Fischel Fülöp kiadványai Nagy-Kanizsán. In: Margitai József: *Értekezések a tanügy köréből*. Nagy-Kanizsa, Kiadja Fischel Fülöp könyvkereskedése, 1896. 174–176.

82 Felhívás előfizetésre – A szerkesztőség. *Muraköz*, 1893. január 1. 1.

egy időben a muraközi magyarság társadalmi-gazdasági fölemelkedése mellett a közélet minden területén elmélyíteni annak nemzeti önismeretét; 3. föltárni a magyar és a horvát közösség etnikai sajátosságait és örökségét – elmélyíteni népi önismeretét; 4. mindezek magvalósításához föltárni a múltba veszett történelmi valóság meghatározó lényegét. E célok megvalósítása érdekében gyűjtötte maga köré a lap megálmodója és megvalósítója, Margitai József a vidék legkiválóbb íróit, akik zömében a Csáktornyán 1879 óta működő tanítóképző intézet és az 1872-ben alakult helyi polgári iskola tanárainak sorából kerültek ki.

5. A közös föld és a közös történelem értékeiről

Margitai József a tanár és a lapszerkesztő

Margitai [Majhon] József tanító, tanítóképző intézeti igazgató, lapszerkesztő, történetíró, pályája végén kormányfőtanácsos, 1854. március 9-én született a Zala-vármegyei Cserencsóc faluban. A gimnáziumot Nagykanizsán, a népiskolai tanítóképzőt Csurgón, a polgári iskolai tanítóképzőt Budapesten végezte, elemi iskolai tanítói képesítést 1874-ben, polgári iskolai tanítói képesítést 1875-ben, zenetanári oklevelet 1879-ben szerzett. Működését községi tanítóként 1873-ban Csáktornyán kezdte, 1879-ben azonban az akkor megalakult állami tanítóképző intézet tanárává nevezték ki, 1890-ben pedig a tanintézet igazgatója lett. 1884-től fő-, majd felelős szerkesztője volt a *Muraköz* című, Csáktornyán magyar és horvát nyelven megjelenő lapnak. Tanítói, lapszerkesztői munkásságát sokan magyarosítási szándékából eredően kárhoztatják, holott a magyar nyelvért és a magyar kultúráért folytatott küzdelme az illírizmus politikai térnyerésének Magyarország területén történő térnyerése ellen irányult. Halász Imre *A csáktornyai tanítóképző első másfél évtizede a nemzetiségi népoktatás szolgálatában* című tanulmányában találóan fogalmazta meg:

> „a Csáktornyai m. kir. Tanítóképző Intézet elsősorban Margitai József rendkívül sokirányú munkájának és hasonlóan rendkívüli munkabírásának köszönhetően túlnőtt egy tanítóképző intézet hagyományos keretein, és komoly értékközvetítő, kultúraközvetítő szerepet vállalt a magyar és horvát anyanyelvű lakosság körében."[83]

1885-ben megjelent *Horvát nyelvtan* című tankönyve bevezetőjében tanári-pedagógusi törekvéseinek lényegét így foglalta össze:

> „Hazánk több megyéjében részint vidékenként tömegesen, részint elszórtan számos horvátajkú honfitársunk él. A velök való érintkezés megkönnyebbítésére, a magyarosítás ügyének előmozdítása bírtak engem horvát nyelvtanom megírására. E körülmények késztettek arra, hogy tekintettel legyek a nép nyelvére is, hogy oly nyelvtani alakokat és szavakat is megismertessek, amelyek az irodalmi horvát nyelvtől eltérőleg a nép által használtatnak. Ajánlom azért munkámat elsősorban azon ta-

83 Halász Imre: A csáktornyai tanítóképző első másfél évtizede a nemzetiségi népoktatás szolgálatában. In: *Népek a Mura mentén – Völker an der Mur – Ljudi uz Muru – Ljudje ob Muri.* 2. kötet. Zalaegerszeg, 1998. 234.

nítóknak, jegyzőknek, lelkészeknek, megyei és állami tisztviselőknek, továbbá mindazoknak, akik hivatást éreznek magukban horvát, vagy más dél-szláv nyelvet beszélők közt működni.”[84]

Ezt követően 1887-ben megjelent *Magyar–horvát és horvát–magyar zsebszótár*a is.[85] Pályája során több tankönyvet is megjelentetett, közülük a maga korában kiemelkedett a *Vezérkönyv a magyar írás és olvasás tanításához a horvát- és vendajkú iskolákban* (1896), a *Magyar ABC és olvasókönyv a muraközi népiskolák számára I. évfolyam* (1898), és a *Gyermek-dalok a népiskolák számára* (1898). Pedagógusi pályája tapasztalatait *Értekezések a tanügy köréből* (1898) címmel tette közzé, fő műve *A horvát- és szlavonországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar–horvát testvériség* című monográfiája 1918-ban, a történelmi Magyarország összeomlásának napjaiban jelent meg. Margitai József hatalmas életműve – melynek meghatározó része az általa szerkesztett *Muraköz* című hírlap harmincnégy évfolyama is – nélkülözhetetlen forrása a magyar-horvát kapcsolatok, valamint Dél-Magyarország – benne a Muraköz és a Vendvidék – sok évszázados története értelmezésének.

Margitai Józsefnek a *Muraköz* című lapban megjelent programadó írásai ma már kultúrtörténeti jelentőségűek, összefoglalóját adják a Dráva és a Mura közötti terület magyar és horvát közössége megmaradásért folytatott küzdelmének. Munkáiból kiderül: a Csáktornya körüli vidéken – a Muraközben és a Vendvidéken – a magyar és a horvát lakosság érdekei sohasem keresztezték egymást, helyi ellentétek sohasem nehezítették az életet, gondot egy évszázadon át Zágráb illír-mozgalomként elhíresült agresszív, hódító politikája által gerjesztett indulatok okozták. Jó példa erre Margitai József 1887 őszén megkezdett, magyar és horvát nyelven közölt *Csáktornya múltjából – Čakovec vu stareših vremena* című tanulmánysorozata,[86] melyet 1888 első felében *Muraköz múltjából* címmel folytatott.[87] Feltételezhetően ő a szerzője az 1889 tavaszán, ugyancsak a csáktornyai lapban *Muraköz múltjából* címmel megjelent cikksorozatnak is.[88]

Ugyancsak 1889 tavaszán tette közzé Margitai József *A magyarországi néprajzi társaság és a Muraköz* című írását, melyben a társaság megalakulásáról tájékoztatta az olvasóit. A tudományos társaság célja – írta –: a történelmi Magyarország népeinek tanulmányozása,

84 Margitai József: *Horvát nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*. Nagy-Kanizsa, Kiadja Fischel Fülöp, 1885. II.

85 Éppen most jelent meg, és Fischler Fülöp könyvkereskedésében kapható Magyar-horvát zsebszótár, különös tekintettel a nép nyelvére. Szerkesztette Margitai József tanár. Ára 60 krajczár. *Muraköz*, 1887. május 22. 2.

86 Margitai József: Csáktornya múltjából. *Muraköz*, 1887. szeptember 8. 1–2.; *Čakovec vu stareših vremena*; Medjimurje, 1887. szeptember 8. 1–2.; Margitai József: Muraköz múltjából II. – A szt.-mihályi fára. *Muraköz*, 1887. november 6. 1.; Margitai József: Muraköz múltjából III. – Szt. Ilona I–III. *Muraköz*, 1887. november 20. 1., 1887. november 27. 1., 1887. december 11. 1.

87 Margitai József: Muraköz múltjából VI. Egy pálos feljegyzései nyomán. Sz. Ilona (IV.). *Muraköz*, 1888. január 1. 2.; VII. rész. *Muraköz*, 1888. január 15. 2.; VIII. rész. *Muraköz*, 1888. február 5. 2.; IX. rész. *Muraköz*, 1888. február 12. 1–2.; X. rész: Perlak. *Muraköz*, 1888. február 19. 1.; XI. rész: Légrád (I.). *Muraköz*, 1888. február 26. 1–2.; XII. rész: Légrád (II.). *Muraköz*, 1888. március 4. 2.; [XII.] rész [téves számozás]: Új-Zrínium (Zalavár). *Muraköz*, 1888. március 11. 1–2.; XIII. rész. *Muraköz*, 1888. április 1. 2.; XIV. rész: Tüske–Szt.–György. *Muraköz*, 1888. április 8. 1–2.; [XVI.] rész [téves számozás]: Belicza. *Muraköz*, 1888. április 15. 2.; XVII. rész: Vizi–Szent–György. *Muraköz*, 1888. április 29. 2.; XIX. rész: Szent Márton. *Muraköz*, 1888. június 10. 2.; XX. rész. *Muraköz*, 1888. június 17. 2.; XXI. rész: Strido. *Muraköz*, 1888. június 24. 2.; XXII. Strido (II.). *Muraköz*, 1888. július 8. 2.; XXIII. rész. *Muraköz*, 1888. július 15. 2. [Horvát nyelven is].

88 Muraköz múltjából – Egy 1723-ik évben kelt kézirat nyomán. Az uradalmi számtartó számára kiadott utasítás II. *Muraköz*, 1889. január 20. 1., 1889. február 24. 2–3., 1889. február 30. 2., 1889. április 21. 3., 1889. április 28. 2–3.

s „a kölcsönös megismerés alapján a haza népei közt a testvéries egyetértésnek és az együvé tartozás érzetének ápolása". A társaság a tudományok eszközeivel kívánja föltárni a hazai népfajok eredetét és történelmük alakulását, fejlődését és a más népekkel történt vegyülését, a társadalmi viszonyait, „ethnikus jellemét" és „anthropologiai jellegét", a néplélek és népélet megnyilatkozásait, és mindennapjaik tárgyi valóságát. Különös figyelmet fordítanak a hagyományok – mondáik, babonáik és szokásaik – föltárására, életmódjuk – a foglalkozások, az építkezési, lakberendezési és ruházati eszközök – bemutatására, a zenei és költészeti értékek begyűjtésére, a táncformák, a gyermekjátékok, a népünnepek értékeinek megmentésére, a gondolkodásmód, a tájszólás, a közmondások, a népmesék, népdalok és regék számbavételére és megörökítésére. A társaság tagjainak feladata tehát: a felsoroltak tudományos megfigyelése, néprajzi tanulmányokban történő megörökítése, helyi kirándulások megszervezése, s az eredmények tudományos értékelése. A társaság tervei között szerepel egy hazai „ethnografiai múzeum" létrehozása, szakközlöny és néprajzi tanulmánykötetek kiadása, felolvasó és előadó ülések megrendezése és vándorgyűlések megszervezése. A néprajzi társaság szakosztályaiban „minden hazai népfaj képviselve van, így a muraközi horvát is". A Néprajzi Társaság munkáját a Muraközben a Margitai József szerkesztette *Muraköz* című lap szerkesztősége fogja irányítani és megszervezni. „Temérdek ki nem aknázott néprajzi kincs van a vidékünkön. Ki kell bányászni e kincseket, hogy el ne vesszenek, hogy megmentessenek a tudomány és a jövő számára! Tisztelettel kérjük azon erőket, akik e téren dolgozni tudnak és akarnak, figyeljenek meg, írjanak le mindent, ami a muraközi népre vonatkozik, s küldje be e lapok szerkesztőjéhez", ahol a továbbiakban feldolgozzák, rendezik az anyagot, s elküldik a társaság közlönyének.

> „A tudomány érdekében bármily csekélynek látszó adat is érdekes és értékes, tehát bármily csekély feljegyzést is szívesen veszünk – olvasható Margitai József cikkében. – Különösen Muraköz lelkészi és tanítói kara tehet e tekintetben a tudománynak szolgálatot, mert a nép között élvén, leginkább van alkalma megfigyelni szokásait, gondolkodásmódját, foglalkozását stb., s leírni népdalait, mondáit, meséit, közmondásait, stb."

Egyúttal felhívta a lap olvasóinak figyelmét a Néprajzi Társaság munkájára, s minden tisztességes népnevelőt arra bátorított, lépjen be a tagjainak sorába.

> „Nekünk, a magyar birodalom népeinek nemcsak önmagunkat, kell ismernünk, hanem egymást is. Eddig inkább csak a különbségeket éreztük, egymás fogyatékosságait hánytorgattuk. Pedig ha jobban megismerkedünk egymással, bizonyára megszeretjük egymást, és egymásban a nemzet egyetemét, a közös hazát. Érezni fogjuk, hogy valóban testvérek vagyunk, és be fogjuk látni, hogy a közösség és föld, a közös történelem és alkotmány, a népek külső-belső mivolta tekintetében is nemzetté egyesítik az ország különböző eredetű és ajkú népeit, Szent István koronájának abroncsában!"[89]

S hogy jó példával járjon elő, a lapnak ugyanabban a számában Margitai József *Muraközi horvát népdalok – A Magyar Néprajzi Társaság számára* címmel három részes tudományos cikksorozatot indított.

89 Margitai József: A magyarországi néprajzi táraság és a Muraköz. *Muraköz*, 1889. március 3. 1.

„Hazánk délnyugati határán – Mutatta be a Muraköz vidékét a tanulmány szerzője –, a Mura és a Dráva folyók között mintegy 75 ezer főt számláló lelkes és szorgalmas nép lakik, amely századok óta, bár nyelvében horvát, érzelmére nézve a legválságosabb időkben is, mindig hű fia volt magyar hazájának. E nép, daczára a szomszéd horvátországi horvát és stayer-vend néppel való mindennapi érintkezésnek, s daczára annak, hogy a szabadságharc után az anyaországtól el volt csatolva, megtartotta a horvátországiaktól különböző szokásait, a délszláv törekvésekre nem hallgatott, nyelvéből nem vetkőztette ki a Dráván át kandikáló délszláv kultúra, a nép hű maradt magyar hazájához, annak törvényeit tiszteletben tartja, s annak nyelvét saját érdekében szívesen tanulja.”

A Zrínyiek szelleme ma is együtt él e néppel, amely századokon keresztül az ő eszméi szolgálatában állott! Muraköz népe „a hazafiságot a Zrínyiektől, uraitól tanulta, s jól megtanulta, mert hazafiasabb és lelkesebb idegen ajkú népet keresve kell keresni széles e hazában”, s erre a muraközi nép méltán lehet büszke. Örömmel ismerteti meg tehát e népet Magyarország más lakóival, s szívesen szolgáltat adatokat a Magyarországi Néprajzi Társaság számára, mert meggyőződése, hogy megismerve egymást, mélyebb bizalom és szeretet épülhet közöttünk, s vállvetve könnyebben megfelelhetünk a haza iránti „kötelmeinknek”![90] A továbbiakban bemutatott néhány népdal véleménye szerint a muraközi nép gondolkodásmódjára és műveltségi állapotára enged következtetni.

„A muraközi népdalok nagyon egyszerűek s kezdetlegesek; meglepőt, különlegeset hiába keresünk bennük. A szöveg, a dallam vetekedik egyszerűségében. Amíg a magyar népdalok hangterjedelem és zenei rythmus tekintetében mintegy merészen, kihívóan szerte csapongnak, addig a muraközi dalok szerényen megelégszenek a kisebb terjedelmű hangközökkel, s a leggyakoribb rythmussal.”

Ilyen maga a nép is, amely bár érzi „Muraköz-országnak” a Dráva és a Mura mosta határainak kicsinységét, hűséges alattvalója a magyar hazának.

„A muraközi nép századok óta el van hanyagolva; ide-oda csatolgatták, s a politikai változások hátráltatták szellemi előmenetelében, culturalis haladásában. A nép századok óta semmit sem olvasott, mert az irodalmi horvát nyelvet nem értette meg (különbözvén az ő nyelvétől), a magyar nyelv tanításával csak az újabb időben kezdtek törődni, tehát még nem beszélheti, pedig szeretné. Csak néhány év óta van a magyar kormány atyai gondoskodása folytán azon helyzetben, hogy az ő nyelvén írott könyvekből tanulhat olvasni, s az ő nyelvén szerkesztett lapból és naptárból szerezhet magának tudomást a hazáról és a nagyvilágról. Nem csoda, hogy elmaradt!”[91]

A cikk írója fölhívta a figyelmet arra is, hogy a muraközi népdalok általában magyaros dallamúak. Saját bevallása szerint Margitai József tizenkét éven át gyűjtötte „kottázta le” és fordította magyarra a muraközi horvát népdalokat, többet közülük elküldött Bartalus Istvánnak, a Kisfaludy Társulat által megindított népdalgyűjtő vállalat tudós megbízottjának s vezetőjének, azok mégsem kerültek közlésre. Az általa gyűjtött népdalok közül többet Hajgató Sándor úr „volt szíves versbe szedni”. „E versek szóról szóra nem egyeznek a muraközi horvát

90 Margitai József: Muraközi horvát népdalok – A Magyar Néprajzi társaság számára I. *Muraköz*, 1889. március 3. 1.
91 Uo., 2.

népdalok szövegével, azonban azok tartalmát visszaadják, úgy, hogy a közlendő népdalok szellemébe bele engednek tekinteni."[92] A továbbiakban három horvát népdal magyar fordítását közölte a *Muraköz*: 1. *Hijába vagyonom* (*Zahnam mi je žitek*); 2. *Szépen van kertünk kerítve* (*Lep nam je vrt ograjeni*); 3. *Korán kelek* (*Ja se v jutro*).[93] A következő számban közzétett 4. *Majorannát ültettünk* (*Sejali smo bažolka*) című népének megmutatta a muraközi horvát népdalok sejtelmes színpompáját is:

Majorannát ültettünk, majorannát ültettünk,
Majorannát – kedves rózsám –
Ültettünk.

Itt fent a magas hegyen,
Itt fent, itt fent – kedves, itt fent –
A hegyen.

Itt a kavicsos földön,
Itten, itten – kedves rózsám –
E földön.

Jerünk ketten nézzük meg!
Jerünk ketten – édes rózsám –
Nézzük meg!

Kikelt-e már, vagy sem?
Kikelt-e az – kedves rózsám –
Már, vagy sem?

Kikelt, el is virágzott,
Kikelt, kikelt – kedves –
El is virágzott.

Három szálat szakíts le!
Három szálat – kedves rózsám –
Szakíts le!

Fonjunk három koszorút,
Fonjunk – kedves rózsám – három
Koszorút.

Add az elsőt Jézusnak!
Add az elsőt – kedves rózsám –
Jézusnak!

92 Margitai József: Muraközi horvát népdalok – A Magyar Néprajzi társaság számára II. *Muraköz*, 1889. április 7. 1.
93 Uo., 2.

Másik legyen Márjáé!
Másik legyen – kedves rózsám –
Márjáé!

Harmadik legyen mienk!
A harmadik – kedves rózsám –
A mienk!”[94]

Margitai József esetenként a továbbiakban is foglalkozott néprajzi kérdésekkel,[95] pedagógusi, lapszerkesztői munkája azonban hamarosan más felé terelték a figyelmét. 1893. június 29-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter megerősítette a csáktornyai tanítóképző intézethez szóló igazgatói kinevezését, s ettől kezdve tudósi pályája is más irányt vett.[96]

6. „Kell egy háborúnak lenni, s legyen is”

Gönczi Ferenc a muraközi nép sorsáról

Margitai József lapszerkesztőnek és a csáktornyai tanítóképző intézet tanárának, majd igazgatójának a Muraköz története és népélete megismertetésében hűséges támogatója volt Gönczi [Gönczy] Ferencz, a későbbi jeles néprajztudós, aki pályakezdő évei során gyakran jelentette meg írásait a *Muraköz* hasábjain is. 1861. július 29-én született a Zala vármegyei faluban, Rádón, a polgári iskolát Nagykanizsán és Zalaegerszegen végezte, ezt követően a távoli znióváraljai tanítóképzőben szerzett tanítói képesítést. Pályáját 1885-ben Zrínyifalván kezdte, 1895-ben azonban Újpestre helyezték, s többszöri kísérletei után csak 1912-ben talált vissza újra a szülőföldjére, ettől kezdve egy évtizeden át Somogy vármegye tanfelügyelőjeként működött. Érdeklődése már ifjú éveiben, az 1880-as évek második felében fordult a néprajz felé, tudományos gyűjtőmunkát először a Muraközben, a Göcsejben és a Hetésben végzett. Első tanulmánya, *A zalamegyei vendekről* című írása tizenhat folytatásban 1887 első felében jelent meg a *Muraköz* lapjain,[97] ezzel szinte egy időben, a *Muraszombat és Vidéke* két részletben közölte *Babonás szokások a zalai vendeknél* című tanulmányát is.[98]

1889–1890 fordulóján jelent meg a csáktornyai lapban a drávai aranymosás történetéről szóló háromrészes *Egy érdekes okirat* című tanulmánya, amelyben Mária Terézia „büszkén hivatkozott”

94 Margitai József: Muraközi horvát népdalok – A Magyar Néprajzi társaság számára III. *Muraköz*, 1889. április 28. 1.
95 Margitai József: Muraközi népdalok – A Néprajzi Társaság számára. *Muraköz*, 1889. december 15. 2.
96 Véglegesítés – Lapunk felelős szerkesztőjét, Margitai József helybeli áll. tanítóképző intézeti igazgatót a vallás- és közokt. ügyi m. kir. miniszter június 29-én állásában végleg megerősítette. *Muraköz*, 1893. július 16. 3.
97 Gönczy Ferencz: A zalamegyei vendekről I–XVI. I. rész. *Muraköz*, 1887. január 2. 1.; II. rész. 1887. január 9. 1.; III. rész. 1887. január 23. 1.; IV. rész. 1887. január 30. 1.; V. rész. 1887. február 13. 1.; VI. rész. 1887. március 27. 1–2.; VII. rész. 1887. április 3. 1–2.; VIII. rész. 1887. április 10. 1.; IX. rész. 1887. április 17. 1.; X. rész. 1887. május 1. 1.; XI. rész. 1887. május 8. 1.; XII. rész. 1887. május 15. 1.; XIII. rész. 1887. május 29. 1.; XIV. rész. 1887. június 12. 1.; XV. rész. 1887. június 26. 1.; XVI. rész. 1887. július 10. 1.
98 Gönczi Ferencz: Babonás szokások a zalai vendeknél I–II. *Muraszombat és Vidéke*, 1887. december 18. 1–2., 1887. december 25. 1–2.

szabadalmi okiratának bemutatásával egy ősi népi foglalkozás továbbélésére hívta föl a figyelmet. Az 1716-ban kibocsájtott szabadalmi levelében foglaltak szerint: „akik az aranymosókat eljárásukban bármi módon akadályozni elég vakmerőek lennének, mint a királyi jövedelmek háborítói… szigorúan megbüntetendők". Muraközben a tél múltával a Dráva és a Mura folyók melletti Szent-Mária, Alsó-Vidovec, Alsó-Domború községekből a szegények soraiból mintegy 200–250 pár (400–500 ember) indult útnak északi irányba. Ők voltak a „murai és a drávai aranymosók", akiknek ősei hajdan egészen Grácig is felmentek, az 1890-es években azonban már legfeljebb Regedéig (Radkersburg), a drávaiak korábban Marburgig, újabban rendesen Polstrauig vagy Varazsdig jutottak el. Onnan ereszkedtek lefelé a folyókon, s a Dráva melletti Barcs volt a legtávolabbi pont, ahová eljutottak. Azon túl már nem található aranymosásra alkalmas hely, s az aranytörmeléket tartalmazó kövecses föveny is ritkább volt, nem hozta be a munka eredményét. „Az igazi aranymosó teljesen szegény ember, kinek házán kívül, még csak kis darab földje sincs. Ezek, az időjárás kedvező volta mellett, a téli évszakot kivéve, egész éven át mosnak."[99] Ezzel több s biztosabb keresményhez jutottak, mint a mezőn végzett napszámos munkával. Gönczi Ferencz kimutatása szerint az aranymosók naponta átlag 50–60 krt. kedvezőbb esetekben 70 krt.–1 frt. 20 krt. kerestek. Munkájuk „kényes mesterség", hiszen az aranypornak a folyó fövenyéből való kiválasztása és kivonása, majd összeolvasztása ügyes, jártas kezeket igényelt. Tanulmánya végén Gönczi Ferencz betűhíven közölte Mária Terézia nevezetes szabadalmi levelét.

A muraközi szegény ember sorsának bemutatásával foglalkozott az ifjú tudós a *Muraköz* lapjain 1890 tavaszán nyolc részletben közölt *Muraköz közgazdasági viszonyai néprajzi szempontból* című tanulmányában is, melyben a népéletet a maga teljességében mutatta be. Gönczi Ferencz meglátása szerint a sűrűn lakott Muraközben a föld jövedelmezősége jóval felette áll a magyar vidékek átlagánál, ami a lakosság szorgalmának is köszönhető. A táj éghajlati viszonyainál fogva és a talaj összetételéből eredően a sík vidékeken elsősorban a kukorica és a burgonya, a kerti vetemények közül a tök, a bab, a hajdina, a köles, a répa, és a káposzta, az ipari növények közül pedig a len és a kender; a hegyes vidéken a szőlő; a folyóktól távolabb eső, magasabb fekvésű területeken pedig a kalászosok termesztésére alkalmas. A síkvidék legfőbb, a muraközi ember életét minden tekintetben meghatározó terménye a kukorica. „Ebből kerül ki kenyerük, s különféle eledelök, s ebből pénzelnek. Azért, ha az alsó muraközinek kukoriczája terem kielégítőleg – elégedett." Vele szemben a kalászos növények – a Mura és a Dráva folyók „nagy ködfejlesztésénél fogva", ami károsítja a szem minőségét – nem adnak kielégítő termést. A köd és az árterületek nyirkos levegője ugyanis kedvez az üszögnek és a többi gombás betegségnek, ezért van az, hogy Muraközben a kalászosok általában ritkán adnak kielégítő termést, a szár, a szalma szép magasra nő ugyan, a kalász azonban üres, fonnyadtak benne a szemek. Kevés földje miatt a muraközi ember minden tenyérnyi területet megművel. „Földjét a muraközi parlagon sohasem heverteti, az ugarolást már csak hírből ismeri. […] A trágya fontosságát ismeri, értékét megbecsüli, mutatja közmondása is: Aki trágyáját eladja, a kenyerét adja el." A vidék nagy részén a konyhai veteményeket is a mezőn termelik, mert a lakosok nem rendelkeznek kellő nagyságú kerttel, s ha mégis, akkor azt a gyümölcsös s kaszáló foglalja el. A veteményesek a mezők könnyed, derűs díszítései. „Keskeny szalagokban künn díszlik a burgonya, burgundi répa, káposzta s több helyen a czukorborsó is. Alsó Dombora híres vöröshagymái, melyeket a gazdák nagyban termelve, ezer és ezer számra menő koszorúkban adják el a közelbeni városokban, szintén künn díszlik." Valamikor dohánytermesztéssel is foglalkoztak, ez azonban az idők során megszűnt, mint ahogyan kénytelenek voltak felhagyni a selyemtenyésztéssel is.

99 Gönczi Ferencz: Egy érdekes okirat I. [Aranymosók a Dráván]. *Muraköz*, 1889. december 22. 1.

A Muraköz észak-nyugati részén húzódó hegység legnagyobb része szőlővel van beültetve, ahol a nép szőlőmívelésből nyeri fő jövedelmét. „Az itteni borok hajdan híresek voltak, s nagy keresletnek örvendtek a külföldön is, a tokaji borra emlékeztető zamatjukért. Ma e kereslet megszűnt. A termés minősége [a peronospora, a phyloxera elterjedésének következtében] is csökkent.” A gyümölcstermelés is erre a vidékre jellemző. Gönczi Ferencz szerint

> „hajdan hazánk egyik legjelentékenyebb gyümölcstermelő telepe volt e vidék. Itt is, mint Magyarország más részeiben, a török uralom vetette vissza a nagy Mátyás alatt tetőpontját ért gyümölcsészetet. De újra fellendült. Az itt lakó, s gazdászatot űző paulinusok[100] kertészete bizonyára nagy hatással volt arra. A hegyvidéken jelenleg tömérdek gyümölcsöt termelnek. *Innen látják el gyümölccsel Muraköz nagy részét.*”[101]

A Muraköz más részeiben kevés a gyümölcs, a gazdák „sajnálják rá a tért”, mivel egyébként is kevés földdel bírnak. Mint ahogyan kevés az erdővel borított terület is. Ami terjedelmesebb van, az gróf Festetics Jenő tulajdona, általában azonban „a paraszterdő” elenyészően csekély. A rét, a kaszáló is egyre zsugorodik, a takarmányhiány az állattenyésztést nagymértékben befolyásolja.[102]

A Muraköz természeti adottságai erőteljesen meghatározták a nép földművelési szokásait, munkavégzését, hovatovább életének teljes rendjét, gondolkodását, meggyőződését és hiedelemvilágát is. A „bakhát”-as szántást és veteményezést őseitől örökölte, és elutasítva minden korszerűbb megoldási javaslatot, évszázadokon át megőrizte azt. „E szántási mód káros volta, a termény jövedelmezőségének csappanása mellett az egyenlőtlen növés s nehezebb munkálhatásban nyilvánul, s csak a szokásban megcsontosodott tudatlanság által menthető. Leszoktatni ezen őseitől örökölt szántási alaktól nagyon nehéz feladat”. A kukorica termelése – a vetéstől a betakarításig és tárolásig – kézi műveléssel történik, mint ahogyan a szőlőművelés módja is ősi, hagyományos. Gönczi Ferencz leírása szerint:

> „Kapálást csak kétszer, tavasszal végeznek. Az őszi kapálást nem ismerik. A mustot présben való tiprás által nyerik. A legtöbb helyen guzsos prést használnak, mint a vend Bühelek stayeri részeiben. A guzst »czuhtának« nevezik. A czuhta a boróka cserje gyökerei, s vékonyabb törzseinek tenyérnyi széles, 12–15 méter hosszú fonadék. A lábbal kitaposott szőlőt mintegy 1–1,5 méternyi átmérőnek megfelelő körben összehányják, s a közeli falra, vagy a présre helyezett guzs-fonadék egyik végével körülveszik, hogy szét ne folyjon. A kigázolt [kitaposott] szőlők idehalmozásához mérten a körültekerés is többszörösen, s mindig magasabb-magasabbra történik. Négy-ötszöri körülvevés után a fölhalmozott szőlő tetejébe ajtó-alakra összeszegezett deszkákat helyeznek, fölébe gántárfákat tesznek, mire a prés gerendáját ráeresztve, lehetőleg leszorítják. Egyes időközökben tett, 4–5-szöri lenyomás után a nedv teljesen kiszivárog, s a törköly visszamarad.”[103]

A terményük minden részének értékesítésére, s gondos felhasználására a muraközi embert megtanította a szegénység.

100 *Magyar Katolikus Lexikon:* Paulánusok, paulinusok: a Zaccaria Szt Antal Mária alapította barnabiták és a Paolai Szt Vince alapította minimiták magyar neve. Minimiták, Szt Ferenc Remetéinek Kongregációja, Assisi Szt Ferenc remetéi, paulánusok, paulinusok.

101 Gönczi Ferencz: Muraköz közgazdasági viszonyai néprajzi szempontból I. [babonák, hiedelmek]. *Muraköz*, 1890. március 9. 1.

102 Uo., 2.

103 Gönczi Ferencz: Muraköz közgazdasági viszonyai néprajzi szempontból II. *Muraköz*, 1890. március 16. 1.

Ha a Muraközben késő ősszel vagy télen idegen ember fordul meg, nem kerülhetik el figyelmét azok a sajátságos kinézésű kukorica-, széna- s szalmaboglyák, melyek a házak udvarát, vagy az egész gazdasági birtokot elszórtan körülveszik. A gazdák hosszú póznát vernek a földbe, a köré rakják takarmányaikat, s az így kapott kúpnak

„felül csúcsalakot adnak, hogy az eső s hóvíz nedvessége ne árthasson. Tetejükre erősítésül, a szél ellen tüskeágakat, póznákat használnak. Mindezt oly ügyesen készítik, hogy a boglyáknak az idő viszontagságai évekig nem árthatnak. A kukoriczának minden részét felhasználják. A szárat, tusát [csumát] megégetik, tüzelőszerül használják."

Az asszonyok téli munkáinak sorába tartozik a tökmagolaj préselése, melynek során a tökmagot előbb nagy türelemmel, szemenként koppasztják meg, „stopában" összetörik, s végül nagy fazekakban kifőzik.

A felső vidékiek lakói gyümölcseik nagyobb részét gabonaneműre cserélik ki az alsó-vidékiekkel, más részét megaszalják, s úgy adják el. Muraközben, különösen a Dráva mentén sok helyen a házak udvarában gyümölcsszárító kemencéket állítanak a belső telek valamely alkalmas szegletében.

„A kemencze valamely embermagasságnyi, köralakú vesszőfonat, elől kis nyílással, hol a tüzet rakják. Kívülről rendesen sárral mázoltatik be, felül sűrűn egymásmellé illesztett ágak, vagy vesszőfonadékok tartják, ezekre rakják a szárítandó gyümölcsöt, mit a kemencze alján rakott, folyton égő tűz melege lassacskán aszal. Az aszaló felett deszka vagy zsuppfedél van, hogy az aszalást az esős időjárás ne akadályozhassa."

A gyümölcsaszalás ismerete Gönczi Ferencz szerint minden bizonnyal Szlavóniából eredt, ahol annak művelése az évszázadok során a népi gazdálkodásban meghatározó szerepet játszott.

Régi szokása a muraközi embernek, hogy a munkában egymást segítik, pénzért csak „úrnak mennek dolgozni". A szegény ember napszámba megy a vagyonosabbhoz, hogy az igás marhával segítse őt a mezei munkák elvégzésekor.

„A nép szorgalma vidékek, sőt községenként is különböző. A hegyvidékiek híresek szorgalmukról, míg Alsó-Muraközben több olyan község van, melynek lakói túlságosan szeretik a kényelmet, s e régibb, jó időkből származó tulajdonságuk mellett inkább éheznek, semhogy a dolog keményebb végéhez nyúljanak."[104]

A Muraközben a legelők 1870-es években történt kisajátítása s elkülönítése óta az állattenyésztésben nagy visszaesés tapasztalható. A kihasítást követően a volt legelők aránytalanul nagy része került a gróf Festetics-féle uradalom birtokába, számos település egykori nagy legelőterülete mindössze 30–40 holdnyi kiterjedésre zsugorodott. Alig 30–40 év választ el attól „az aránylag boldognak tartott kortól, mikor még egy közönséges gazdának átlag 15–20 darab marhája, 3–4 pár lova, s nagyszámú disznaja ékesítették istállóit." Milyen más világ is volt az a valamikori Muraközben! Gönczi Ferencz meglátása szerint „a hajdani ősjellegű legelőknek hírmondója maradt fenn egész Muraközben: a Goricsántól észak-keletre fekvő, egész

104 Uo., 2.

a Muráig terjedő »Bánát«, hol a marhák tavasztól őszig künn hagyatnak egyfolytában”. A kisbirtokosoknak, a parasztságnak csak némely helyeken van kielégítő mennyiségű rétje, azért az uradalomtól „bizonyos mennyiségű napszám szolgálmány mellett” vesznek fel negyedében kaszálót. Ez az állapot döntő mértékben befolyásolta az állattenyésztés és a gazdálkodás hanyatlását. „A szegényebb gazdák közül, széna hiányában, sokan tisztán kukoriczaszárral telelnek ki; szerencse, ha néha-néha répával, vagy annak szárított levelével tehetik változatossá szarvasmarháik sovány étrendjét.”[105] Tavasz felé, midőn már a kukoricaszárból sem telik, a legelőre bocsátásig tusával [csumával] húzzák ki az etetést. A tusát összetörik, forró vízzel meglágyítják, s kukoricalisztet hintve rá, adják a marháknak. Ezért azután a legszegényebbek csak a legeltetés időszakában, tavasztól késő őszig tartanak tehenet, télire a takarmány hiánya miatt eladják.

A gazdák túlnyomó többsége tehenekkel végzi az összes mezei munkáit, s ez meglátszik az állatok állapotán is, ami megfigyelhető bármelyik muraközi vásáron is: a vézna, sovány, bozontos szőrű szarvasmarhák között csak itt-ott lelünk „emberségesebb ápolásról tanúskodó példányra”. Összehasonlíthatatlanul jobb állapotban van a lótenyésztés, hiszen itt található a tenyésztési célokra nemesített, úgynevezett muraközi ló, a nori.

> „E ló hasonlít a Stayer, Vas- és Sopron-megyei (heinz) lovakhoz, csakhogy nem oly nagy, oly nehéz termetű. A muraközi testes, erős, teherhordásra és munkára, szóval igáslónak kiválóan alkalmas, futásra azonban kevéssé alkalmazható. Szőre rendesen piros-pej és sárgás, de szürke, deres, sőt czifra szőrű is számos található.”

A muraközi ember szereti a lovát, az istállót rendben, magát a lovat mindig tisztán tartja, takarmánnyal bőségesen ellátja. Lóvásárairól híresek Dráva-Vásárhely, Szent-Ilona és Perlak települések.[106] A cserjés-bokros erdők kecsketenyésztésre is alkalmasak, ezek a szegény sorsú emberek tehenei. A sík vidéken, ahol sok a tócsa, a mocsár libát és kacsát tartanak.

A Muraközben a birtokok túlnyomó része a földmívelő parasztság kezében van, tehát kisbirtok, a hajdan virágzó, gazdag középbirtokok idővel elpusztultak. Nagybirtok csak egy van, Festetics Jenő grófé. A nép nagy része szegény.

> „Igen alantas mértéket kell vennünk, hogy egyötöd részét középmódúnak állíthassuk. Sok család van, mely egy-két hold föld jövedelméből éldegél, ez neki – házán, s talán háziállatain kívül – mindene. Középmódúak a 10–12 hold fekvőséggel bírók, kiknek ennél több birtokuk van, már a gazdagok sorába vétetnek.”[107]

A muraközi embernek minden szorgalma s igyekezete mellett is nehéz boldogulnia, a jelenlegi „ősalakban folytatott” gazdálkodási mód mellett a vagyonosodás lehetősége el van zárva előle. Az öregek a „régi jó időkről” oly előszeretettel emlékeznek meg, azt „saját egyéniségük érzelmi körének múltból táplálkozó édes emlékein kívül maga a birtok és lakosság közti kedvezőtlenebbé vált arány”, a birtokviszonyokon belüli aránytalanságok létrejötte, az elszegényedés eléggé megmagyarázza. Nagy változás állt be a muraközi nép évszázadokkal korábbi,

105 Gönczi Ferencz: Muraköz közgazdasági viszonyai néprajzi szempontból III. *Muraköz*, 1890. március 23. 2.
106 Gönczi Ferencz: Muraköz közgazdasági viszonyai néprajzi szempontból IV. *Muraköz*, 1890. március 30. 1–2.
107 Gönczi Ferencz: Muraköz közgazdasági viszonyai néprajzi szempontból V. *Muraköz*, 1890. április 6. 1–2.

s a mostani sorsa között. Az egyik megkérdezett elmondása szerint: „bizony régebben nálunk sokkal jobb világ volt, mint most. Istenfélőbbek, alázatosabbak voltunk; ételben, italban, ruházatban egyszerűek, munkában serények. Rét, legelő, szántóföld elég volt; lovat, marhát, s más háziállatot bőven tarthattunk. Kevesen voltunk, mindenkire szép birtok nézett." Most?

> „A nép büszke. Urasan szeret élni, ruházkodni, a legegyszerűbb is. Az egyszerű kukoricza-málé, káposzta, répa- s krumplileves reggelit sok helyen a kávé váltja fel. […] Ott pedig, hol nekünk kóczmadzagon lógott a 3 kr-os somogyi bicska, vagy a vászon pénzes zacskó, a mostani legényeknek zsebóra ketyeg, nem ritkán ezüst lánczon. Rétje ma csak néhol van a gazdáknak, a legelőt elvette az uraság, ami a községnek hagyatott, az kicsi, s keveset érő. Lovuk, marhájuk fele sincs a mostani gazdáknak a régiekhez képest. Hajdan 4 ökörrel, 4 lóval szántogattunk, most jó, ha kettő telhetik a befogásra. Ökrök helyett tehenekkel dolgozunk, mégpedig a szegényebb gazdák egyesben, gyeplősen. A malaczokat felébe, az üszőket borjúba adjuk ki felnevelésre. Aztán hol vannak a 40–50 holdas telkesgazdák? Kihaltak! Utódai 3–4 hold földön tengődnek, harmadában vesznek fel földet, negyedében kapálnak az uraság birtokán. Öregapjuknak stayerek csépeltek, ők meg már feleségeikre is sort kerítenek. A mi apáink szűrujjakban, ládafiában hevertették pénzüket, most szerencse, ha a mindennapi szükségre telik. Nemcsak félre nem tehetünk, s nem szerezhetünk, hanem adósságba is verjük magunkat. A takarékpénztárak elrontottak bennünket. Nagyon elszaporodtunk, elrosszultunk, azért évről-évre jobban érezzük Isten csapásait. Kell egy háborúnak lenni, s legyen is, mely bennünket megritkít."[108]

Panaszos sorsa határozza meg a muraközi ember mindennapi tevékenységének a rendjét is. Minden gazda tudja, mikor, melyik héten, mely napon kell kukoricáját, borsaját, burgonyáját elvetni, hogy jó termésre várhasson, s minden „valamire való gazdasszony fejében tartja azt szerencsét biztosító, s hozó hetet, vagy napot, amelyen a majorság megültetendő, hogy biztosan költsön, hogy a kikelendő szárnyasok szépek, nagyok legyenek." Rossz gazda az, aki nem tudja, hogy a magnak való kukoricafejeket húshagyó kedden kell lemorzsolni, hogy a kukorica vetésének első időpontja a Szent György nap előtti hét, főideje Katalin-, Fülöp- s Flórián napok között van, s hogy az ültetést Ilona napján be kell fejezni. „A zabot, árpát tavasszal, mihelyt a föld engedi, a burgonyát fekete vasárnap hetében, hajdinát, kölest Jakab-nap körül szokás vetni. De az sem jó gazdasszony ám, ki még azzal sincs tisztában, hogy a kendert Ilona hetében, a lent fekete héten, a káposztát Pünkösd s Úrnap táján kell vetni, ültetni." A kukorica törését Szent-Mihály után kell kezdeni, a kalászosokat Péter és Pál napja után aratni. A kender-törés és tilolás nagyasszony s kisasszony napok között kell elvégezni. „A káposztát, ha kántorhétben vetették, kántorhétben kell betakarítaniok is. Szent-Iván vértanú lefejezése napját minden becsületes keresztény megjegyezze, nehogy a káposztafejek ugyanazon a napon való lekaszaboltatása által azt megszentségtelenítse." A majorság tartása körül is kialakult a kellő rendszer. „Csak azokkal a libákkal szerencsés a ház asszonya, amelyek Szent-György előtt kelnek ki; csak azokból a csibékből lesznek jó tojótyúkok, melyek nagyboldogasszony és kisasszony között látják először a napvilágot." Írásában Gönczi Ferencz megjegyezte: a nép életében a gazdasági tevékenységet „babonaságba olvadó" szokások kísérik. „Ott vannak a nap s a hold tünetei, a háziállatok szokatlan magatartása, a levegő hőmérséke, nedvessége, a szél iránya, a felhők alakja, az önmagán érzett változás. A sibilla, csízió, a százeszten-

108 Gönczi Ferencz: Muraköz közgazdasági viszonyai néprajzi szempontból VI. *Muraköz,* 1890. április 13. 1.

dős jövendőmondó is csak tud valamit.”[109] A hold udvara szeles időre mutat, a rossz időt kukoríkulásával a kakas is megjósolja. A távoli harangszó hallása, a békák kuruttyolása, a füst alant járása, a tyúkok késői künn maradása, mind-mind üzenetet hordoz a gazda és a gazdasszony számára. A muraközi nép sorsával együtt érző néprajztudós úgy látta:

> „A számtalan babonaságot nem is említve, hiedelmek, nézetek s szokások ily nagy, részben naiv és helytelen szabványainak korlátai között űzi a muraközi nép gazdálkodását. Már pedig ott, hol a folyton növekvő számú birtok-szétdarabolás a birtokosnak a birtokához való arányát csak kedvezőtlenebbé teszi, mely a mezőgazdaságra s állattenyésztésre egyaránt kihat; egyes régebben űzött gazdasági s foglalkozási iparágak (dohánytermelés, selyemtenyésztés) megszűntével a nép jelentékeny mellékjövedelemtől fosztatott meg, s azok egyikét sem bírja pótolni; hol az öröklött, ferde szokásoknak a gazdasági józan elvek hátrányára oly nagy befolyása van a gazdálkodás módjára és irányítására; a szorgalom s a munkakedv nem több a réginél; a jövedelem folyton kevesebb, az igények nagysága az élelem a ruházat tekintetében messze felülmúlja a régit, ott a jólét mértéke fokonkint lejjebb fog szállni, s az elszegényedés, pauperizmus általános terjedésének mi sem vágja útját.”[110]

Az elszegényedés ilyen gyors térhódítása mellett a háziiparból származó jövedelem jelent némi kiegészítést a muraközi ember számára. A hegyvidéki ember az ő három kr-os nyírfaseprűivel, olcsó szakasztóival és vékáival az egész nyugati Muraközt ellátja. A férfi a hátára, az asszony a fejére helyez 15–20 db seprűt, s legyalogolva a sík vidékre, házról-házra járva kínálgatják áruikat megvételre. Mások gereblyék, túrószárítók, kalitkák, szalmaszékek, pamlagok készítésére, kefekötésre használják fel téli hónapokat. Viszonylag önállóak a teknővájók, aki edényeiket, főzőkanalaikat és teknőiket a vásárra viszik, vagy a közeli falvakban hordozzák körül eladás végett. A nőknél a fonás maradt az egyik legfontosabb háziipari tevékenység, régi jelentőségéből azonban, mint másutt is, sokat veszített. Régi időkben a hegyvidéki szegényebb leányok s asszonyok *fonóba álltak* az Alsó-Muraköz községeiben.

> „Ősszel, Katalin-vásár alkalmával – rokkáikkal kezükben – a csáktornyai piacra álltak, s akik fonóba hívták őket, itt mindjárt megalkudtak velük. Díjazásuk a koszton kívül, minden lefont orsó után 2 kr. volt. Biz’ az sovány kereset volt, mert a legkitartóbb munka mellett sem bírtak 2 orsónál többet megfonni, s így naponkint legfeljebb 4 kr.-t kereshettek, de legalább nem kellett saját kenyerüket fogyasztaniuk.”[111]

Az alsó-muraközi asszonyok viszont kitűnő vásznaikról váltak ismertté, ők látták el házi vászonnal a környék leghíresebb vásárait, Varazsdon, Csáktornyán és Ludbregben egyaránt keresettek voltak az áruik. De árulnak ők gombolyagokat, kész ingeket, gatyát, vánkos-héjat, dunnákat, ez utóbbiakat alkalmanként tollal is megtöltve.

Faluhelyen, kivált szegényebb községekben, kevés iparos élhet meg a munkájából, ezért vagy olcsó díjazás fejében kénytelen folytatni a mesterségét, vagy felhagy annak művelésével. Ilyenkor egyes iparágakat maga a nép kénytelen megtanulni, ám azt ő is csak mellékfoglalkozásként űzi. Nyáron a saját földén a mezei munkáját végzi, télen az iparágát űzi. Akinek

109 Gönczi Ferencz: Muraköz közgazdasági viszonyai néprajzi szempontból VII. *Muraköz,* 1890. április 20. 2.
110 Gönczi Ferencz: Muraköz közgazdasági viszonyai néprajzi szempontból VIII. *Muraköz,* 1890. április 27. 1–2.
111 Gönczi Ferencz: A muraközi nép mellékfoglalkozásai I. *Muraköz*, 1892. február 28. 1.

azonban mesterségéből eredően, legalább alkalmanként nyáron is akad dolga – az ács, a csizmadia, a takács, de leginkább a kovács és a molnár – az szívesen végzi a munkáját nyáron is. A hegyvidéki csizmadiák rendre

„elhívatnak egyes családos gazdákhoz, s ott teljes ellátás, s némi díjazás mellett addig dolgoznak, amíg csak munkájuk akad. Némelyek pedig még a közelmúltban is faluról falura jártak, s ahol munkát találtak, s nyertek, ott megtelepedtek; ha végeztek, tovább vették útjukat. E régi szokás már teljesen kialudt."[112]

Pásztor, napszámos, cséplő, vályogvető, vincellér, tojásszedő, kereskedő, s végül a halász és aranymosó csak a szegényebbek soraiból kerültek ki. A háziipar valamely nemét a lakosok többé-kevésbé egész Muraközben űzik.

A legősibb kenyérkereseti foglalkozás a Muraközben is a pásztorkodás,

„a hajdani erdődús, s óriási terjedelmű legelőkkel bővelkedő Muraközben nem is volt az még a közelmúltban sem utolsó szolgálat. Ma éppen hogy a nyomorúságos tengődésről biztosítja az illetőt. Fizetésük ősi szokás szerint néhány forint készpénz, termény, s az őrzés ideje alatt házankint kenyér, zsír, szalonna, tojás, stb."

A napszámosként való elszegődésre a mezei munkákon kívül a vasutak, egyes kereskedések, különösen egy-két nagyobb fakereskedés adnak alkalmat, míg csépelni a felső muraköziek Zala és Somogy megyékbe járnak. Vályogvetéssel itt-ott cigányok, vagy a teljesen vagyontalan emberek foglalkoznak. „Vinczellért a nagyobb szőlőbirtokosok tartanak a szőlő és a gyümölcsösök felügyeletére, s a kialkudás szerint apró munkák végzése végett. Fizetése: lakás, marhatartás, egy kis darab föld, s rét, s hozzá – mint tréfásan megjegyzik – szabad lopás."[113] Gyakori a vásározás, a lókupeckedés, a tehén-, disznó- és a kukoricakereskedés, mellettük a fuvarozók. Néprajzi tekintetben a legnevezetesebb mellékfoglalkozása a muraközi népnek a halászat és az aranymosás. Gönczi Ferencz *A muraközi nép mellékfoglalkozásai* című tanulmányában az etnográfiai sajátságok mellett a vidék lakóinak szociális helyzetét, rétegződését, egyben összetartozását és egymásra utaltságát is megrajzolta.

1893 nyarán jelent meg a *Muraköz* című lapban öt folytatásban Gönczi Ferencz *A muravidéki nép lakodalmi szokásai* című tanulmánya, 1895 tavaszán pedig *Utazás Horvát-Szlavonországban* című, tájtörténeti szempontból is jelentős útirajzának öt fejezete. 1895. augusztus 18-án azután *Kinevezés* címmel a lap rövid hír formájában közölte az eseményt, miszerint Gönczi Ferenczet a zrínyifalvai iskola tanítóját, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az újpesti állami iskolához rendes tanárrá nevezte ki.

„Gratulálunk Gönczi úrnak az állásához – búcsúzott kedvelt és népszerű szerzőjétől a *Muraköz* szerkesztősége –, s egyúttal sajnálkozásunknak is kifejezést adunk Muraközről való távozása fölött, mert egyike volt a legkiválóbb tanítóknak, ki működése helyén a magyar érzés és nyelv tanítása tekinteté-

112 U. o. 2.
113 Gönczi Ferencz: A muraközi nép mellékfoglalkozásai II. *Muraköz*, 1892. március 6. 1.

ben maradandó sikereket aratott, s mint a muraközi népszokások megfigyelője sok közleményében ismertette Muraköz népét úgy lapunkban, valamint a Magyar Néprajzi Társaság közlönyében.”[114]

A lap egy hónappal később néhány fejezetet közölt a jeles néprajztudós megjelenés előtt álló *Muraköz népe* című munkájából,[115] 1895. december 15-én pedig már a kötet megjelenését is bejelentette.[116] Gönczi Ferencz gazdag, körültekintő munkáját közel két évtizeddel később *A zalamegyei vendek* (Kaposvár, 1914), és a *Göcsej, s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése* (Kaposvár, 1914) című kötete követte.

7. Hasznos szolgálatot tett szülővidékének

Bellosics Bálint, az etnográfus

Az 1867. október 10-én Rédicsen született Bellosics Bálint anyja szlovén származású volt. A család 1872-ben települt át Alsó-Lendvára, ahol a járási székhely kiváló iskolája oly alapos tudást biztosított az ifjú Bálintnak, hogy az megnyitotta az utat a budapesti továbbtanulása előtt. A budai tanítóképzőből ugyan tanári oklevéllel, de a néprajztudomány iránti mélységes rajongással a szívében tért vissza szülőföldjére. Tudósi pályájának ismerői szerint Király Pál, de különösen dr. Hermann Antal keltették föl benne az etnográfia iránti érdeklődését. Korabeli levelek tanúsága szerint Hartmanntól kapott ösztönzést a zalamegyei gyűjtőmunkájához is; tanára később is tanácsokkal látta el, és barátként is egyengette tudósi pályáját. Még húszéves sem volt, amikor a hetési, Lendva-vidéki néprajzi tanulmányai előbb a helyi, majd a muraszombati és a csáktornyai sajtóban, később pedig a budapesti szakfolyóiratokban megjelentek (*A zala- és vasmegyei vendek*, 1896). Mire azonban kilombosodott volna a néprajzi munkássága, az ifjú tanárt 1892-ben szülőföldjéről a szintén többnemzetiségű Bajára helyezték át, ahol előbb a tanítóképző főiskola tanára, majd 1913-tól igazgatója lett.

Bajára, Észak-Bácska szellemi központjába a tanítójelöltek többsége vegyes lakosságú területekről érkezett, így a néprajztudós, aki a magyar és a német nyelv mellett beszélte a hazai délszláv nyelveket is, a Sugovica partján az otthoni táj szellemiségével találkozott. Bajaiként

„megszoktam a várost, környezetét, és meg is szerettem – írta 1892. szeptember 23-án kelt, Herrmann Antalhoz intézett levelében. – […] ami Baját és vidékét vonzóvá teszi, az a körülmény, hogy nemcsak Zalában volt alkalmam három nemzetiség életét megfigyelni, hanem Baján is, van itt magyar, német, bunyevác, sőt nem messze sokacz is”.[117]

Bajára érkezése után tagja lett a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulatnak, melynek *Évkönyvé*ben olyan kiváló néprajzi tanulmányai jelentek meg, mint az *Eső-varázslás* (1905), a

114 Kinevezés. Gönczi Ferenczet […]. *Muraköz*, 1895. augusztus 18. 2.

115 Gönczi Ferencz: Muraköz népe – Mutatvány Gönczi Ferencz napokban megjelenő néprajzi munkájából I–IV. *Muraköz*, 1895. október 13. 1–2., 1895. október 20. 1–2., 1895. október 27. 1., 1895. november 3. 1–2.

116 Muraköz népe – Gönczi Ferencz jeles néprajzi műve megjelent. *Muraköz*, 1895. december 15. 3.

117 Kőhegyi Mihály – Sztrinkó István: Bellosics Bálint levelei Herrmann Antalhoz. *Cumania 13., Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve* Kecskemét, 1992. 481.

Polazsenik (karácsony első napjának reggelén az első férfi látogató, 1907), a *Hol feküdt Pandur község* (1910), és mindenek előtt az *Adatok a bács-bodrog megyei sokácok tárgyi néprajzához* (1914). A társaság 1909-es éves közgyűlésén olvasta föl a néprajzkutatás ügyében megfogalmazott előterjesztését is. Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat kiadásában jelent meg 1907-ben az *Útmutató a néprajzi tárgyak gyűjtéséhez* című munkája, melyet *Az első bácskai néprajzi kalauz* címmel ugyancsak Silling István méltatott a *Néprajzi Látóhatár* 1993. évfolyamában.[118] *A Magyar Néprajzi Társaságnak* alapításától kezdve tagja volt, 1906-tól pedig csatlakozott a *Bács-Bodrog vármegyei Irodalmi Társaság*hoz is.

A lelkes etnográfus, bajaiak emlékezete szerint „beoltotta a néprajzi ismereteket tanítványaiba, hogy eredményes működésükhöz megismerhessék környezetüket, és szeressék a népet. Bekapcsolta őket a népélet kutatásába, a gyűjtésbe is. A tanítójelölteket és a kibocsájtott tanítókat kutatóútjai során állomáshelyükön meglátogatta." Jó pedagógusként figyelemmel kísérte az életüket, tevékenységüket. Bellosics Bálint egészen fiatalon, 49 éves korában – tudósi pályája kiteljesedésének küszöbén –, 1916. január 15-én váratlanul meghalt. Halálának híre elveszett a világháború zajában. Mire elcsöndesedtek a fegyverek, eltűnt az a világ is, amelynek a hetési születésű tudós oly lelkes kutatója volt: Magyarország soknemzetiségű népi kultúrájának színes szőttese. Talán ezzel magyarázható hagyatékának gondatlan kezelése is. A tudós tanár hatalmas kéziratos hagyatéka szétszórtan, több város levéltárában porosodik. Halász Albert szerint a föltárást nehezíti, hogy „legalább 4-5 nyelvet, illetve tájnyelvet" kell ismernie annak, aki a lappangó életmű feldolgozására vállalkozik. Kálmány Lajos és Gubitza Kálmán mellett Bellosics Bálint volt a ma oly kiváló néprajzi kutatásunk megalapozója.

Bellosics Bálint[119] Szombatfai B. néven a *Virágokat szedtem* című versével lépett először a *Muraköz* olvasói elé, hogy ezt követően egészen 1916-ban bekövetkezett váratlan haláláig – néhány kisebb megszakítástól eltekintve – élete során mindvégig hű maradjon a csáktornyai laphoz. Első megjelent verse egyszerű kis dalocska édesanyja virágos kertjéről, amolyan lelkes körültekintés, mégis a második versszakban megjelenik a Bellosics-versekre később olyannyira jellemző balladai árnyék, most még csak pillanatnyi elkomorodás, ami később – a népélet ismereteinek hatására – egyre komorabb hangulatot, egyre tragikusabb tartalmat ölt:

„*Megvágta ujjamat*
A sarló a réten;
Hulldogál a földre
Rózsapiros vérem.
De nem fáj, de nem fáj!"[120]

Kicsiny fűszál című költeményében az önmagát kereső ifjúi hangkán a mostoha sorsról, a csalódásról énekelt, szerencsétlen, gyarló embert lát az újszülöttben, akivel a balsorsa, mint átok, egyszerre született, s szomorúságként végigkíséri életét.[121] Bizonyára közeli ismerőse, barátja lehetett az az ifjú, akitől így búcsúzott:

118 Silling István: Az első bácskai néprajzi kalauz. *Néprajzi Látóhatár,* 1993. II. évfolyam, 208–219.
119 Bellosics Bálint Szombatfai B., Szombatfai, Szombatfay B., Bellosits B. névvel közölte írásait a Muraközben.
120 Szombatfai Bálint: Virágokat szedtem. *Muraköz*, 1887. február 6. 1.
121 Bellosics Bálint: Kicsiny fűszál. *Muraköz*, 1887. szeptember 25. 1.

„Fáj annak válni mindörökre,
Ki itt a földön mit sem élt!...
Istenem… kinek bűne nem volt,
Hogy mérhetsz rá ily büntetést.”[122]

*A szederkényi menyegző*ben azután Bellosics Bálint végre megtalálta azt a letisztult balladai hangot és képvilágot, amely korai verseinek legjobbjaira oly jellemző lesz: menyegzőre szólnak a harangok, s bizony az esküvői menet élén *„halovány a szép menyasszony arcza”*. Gazdag fiú viszi őt az oltár elé, s mire kimondják a házasságukat megpecsételő igent, a közeli *„patak egy kalapot hány-vet”*, s halovány a gazdájának arca is.[123] S még ugyanabban az esztendőben, 1889-ben *Az erdőben* című versében fölzeng a hetési világ őszinte balladai világának teljes orkesztrációja:

Ha tudnák azt az emberek, hány
Réme van az éjszakának,
Mi sír, kaczag őrülettel
Az erdőn, ha vihar támad!...
Kezdetben gyenge súgás-búgás…
Titok, mit senki meg nem old;
Szövője rég a föld alatt már,
S most vádolja a századot.
Ott valaki egy esküt átkoz,
Mit csalfa, rút szív megszegett;
Itt hangzott el a fák alatt, e
Vén tölgy még őrzi a nevet…
Megcsalt leányok járnak dalva,
Kiket forgóba szítt a bú…
Az erdő megtelik sötéttel,
A szél őrült sikojjal fú!...
[…]
A vadász lányát ketten szerették…
A gróf úri, s egy pór legény.
A pór vágyáért éltét adta,
Dalolták már az eseményt.
A gróf egyedül!... A lány dacza
Csak jobban szítta vágyait…
Egy csókot, hogy a pórt feledje –
Úgy rémítgeti álmait!
Egy golyó lett a vége újra,
Soknak az a megváltója!
A temetetlen ott hevert a két test
Az erdőn sok idő óta.

122 Bellosits Bálint: Alszeghy Pál halálára. *Muraköz*, 1888. május 20. 2.
123 Bellosics Bálint: A szederkényi menyegző. *Muraköz*, 1889. augusztus 28. 3.

A kóbor szellő sárga lombbal,
Futó lombbal betakarta;
Undok férgek egész seregét
Izmok nevelték alatta…
S a csontváz, mint egy százados rom,
Önsúlyától összeroskadt;
Itt-ott egy része, mit játékból
Rókakölykök széjjelhordtak.
S télen, ha éhe végig hajtá
Vadat az erdő avarán:
Száraz farkas a koponyát is
Megőrlötte rút agyarán.
A többit, azt bősz harczba vonja
A vad, törhetetlen gyűlölet,
S csatáznak, vívnak, és a zajra
A vadász lánya megremeg.
Völgytorokban a viharral
Versenyt nyí az ordas falka;
Dögre unszolja szörnyű éhe,
S most a vész odvába hajtja.
Mintha óriás húrok volnának:
Minden fenyőszál hangot ad;
Nagyot reccsen, s a vén tölgy kérge
Tetőtől talpig meghasad.
E hangzavarba beleolvad
A czinczérek zizegése;
Ily titkos harag moraja
E ballada méltó zenéje![124]

Elbeszéléseinek sorában az első *Az áruló szépségtapasz* című írása, melyben vonaton lejátszódó kedves kis történetet örökített meg. Pártos Gida joghallgató igen finom megjelenésű fiatalember volt, gondosan ápolt bajusszal díszített ajkára fekete szépségtapasz volt ragasztva. A vele egy fülkében utazó Jolánka, a folyton mosolygó kisasszony nem mindennapi érdeklődést keltett benne. Ezt a fiatal hölgy is észrevette, mert egy-egy kacér pillantást ő is odavetett a buzgó bámulójára, s a kacérkodás eredményeként az alagút után a szépségtapasz Jolánka ajkán feketéllett.[125] Bellosics Bálint korai írása még jobbára csak egy színes rajzolat, semmint erőteljes, magával ragadó elbeszélés. *Nyakasháza* című novellájában a szerző azonban egyszerre hazatalált a szülőföldjére: „Istentől áldott szép vidék ez a Hetés" – írta, s azonmód a részleteket is összefoglalta. – „A népe dolgos, a földje fekete, termő, az asszonyai szépek, istenfélők, a lányai dalos kedvűek, a levegője illatos, csak egy hibája van, hogy a népe nem szokott még a betűhöz." Egymást követik a hetési falvak: Gáborjánháza, Kámaháza, s a túlsó végén Nyakasháza, ott lakott a régi Gálházában Dancs Ádám uram, aki naphosszat elüldögélt a ne-

124 Szombatfay Bálint: Az erdőben. *Muraköz*, 1889. május 19. 1.
125 Bellosics Bálint: Az áruló szépségtapasz. *Muraköz*, 1887. május 8. 1.

mesi kúria ámbitusán. „Nem is volt más titulusa, mint Nyakas Ádám.” Makacs viselkedése, dacos ellenszegülése nyomán róla kapta a nevét Nyakasháza talapülés is. A szerző azonban fontosnak ítélte hozzáfűzött jegyzetben értelmezni a vidéket, ahová olvasóját elvezette:

> „A Hetés hasonló megnevezés, mint a Göcsej. Az Alsó-Lendva körül elterülő, több mint húsz és egynehány magyar község közül hét község gyűjtőneve. A hét község a Lendva folyótól északkeleti irányban a Kebele patakig fekszik; legdélibb szögletén Göntérháza, északon Nyakasháza. Hogy név szerint melyik hitközség tartozik a név alá, arra nézve eltérő a vélemény.”[126]

Kései olvasói bízvást megállapíthatják: a *Nyakasháza* című elbeszélése volt Bellosics Bálint valódi, írói bemutatkozása.

Hangulatában, életérzésében, mindazonáltal népismeretében is a jeles elbeszélésével ugyanazon forrásból fakadt *A fekete ember* című írása, a Kerka melléki rémtörténet, melyben az éjszakai vadászat során a váratlanul támadt vihar elől a vadászok a templom ravatalozójába menekülnek, ám legnagyobb rémületükre ott egy fekete alakot találnak, amint a Szent Mihály lován ücsörög. Talán a baksai boldogult plébános jár haza? Vagy a vén Siffer bojtár hazajáró lelke kísért – aki egykor égnek vetette baltáját és azt kiáltotta: „Isten, lehajtalak az égből!” A fekete ember Zakó Vendel, senki más. „Születése idején a kápolnában a földre zuhant az oltárról és ízzé-porrá törött a Megváltó szobra, keresztelésekor pedig a szenteltvíz változott olyan veressé, mint a vér.” Nem sokkal ezután kisasszonynapi búcsú volt Reszneken, oda volt jó része a szíjártóházi embereknek is. Amint alkonyatkor a lobogók alatt hazafelé mentek, Nyakasháza mellett „hirtelen vége szakadt a dalos kedvüknek, keresztet vetettek, hideg veríték futott át arczukon; a fekete embert látták maguk előtt szaladni”. Amerre futott, a környéken sorra kigyulladtak éjszaka a házak. A fekete ember gyújtogatott, gyilkolt, azután magát ölte el az égő magtárban.[127]

Hasonló balladai lehetőség veszett el – maradt kihasználatlan – *A Senki szigete* című adakaléi történetében is. Aki olvasta Jókai Aranyemberét, az ismeri a senki szigetét, megszerette annak vad szépségét, bűbáját, ragyogó egét, virágzó ligeteit, madárdalos erdőit – és a rózsaolaj mindent átható illatát.

> „Midőn én a senki szigetére mentem – fogalmazta meg vallomását Bellosics Bálint –, már lelkemben magammal vittem egész bűbáját, minden ragyogását. Amint csolnakunkkal a Duna fodros tetején elsiklottunk, mély, vontatott nyögés kísért; a vízbe vetett török itt nyugszik lenn a feneken csigaházak, kagylók, kusza vízi növények között; odább van az a hely, honnan a piros keresztes zsákot megmentették.”

Idők múltával azonban már több ház van a Senki szigetén, mint valaha, Tereza mama idejében. Váratlanul halovány arcú, fiatal ifjú török hölgy osont át a szűk utcákon, s eltűnt egy sötét kapualjban. Kevéssel azután egy összegyömöszölt illatos levélke hullott ki a rácson. „Szép úrfiak! Rab vagyok. Oly szép az élet, de Szelim zsarnok, nem szeret, jobban szereti a lovát, handzsárját, s a borostyánköves csibukot. Szép úrfiak, veletek megyek! Vegyetek csolnakot, s ha rózsaágyán elalszik a bülbül, a müezzin hangját ha halljátok, jöjjetek értem.” Az utazó társaival egy biztató pillantást vetettek a rács felé, s azon nyomban elindultak „csolnakért, mert

126 Bellosics Bálint: Nyakasháza I–II. *Muraköz*, 1888. szeptember 16. 1–2., 1888. szeptember 23. 1–2.
127 Bellosics Bálint: A fekete ember I–II. *Muraköz*, 1888. november 11. 1., 1888. november 18. 1–2.

az ég már szürkült". A nap leszállott, s a Duna tükre mintha „sok-sok millió piros rózsaszirmot ringatott volna". Az est homályában megszöktetett török szépséggel szerencsésen átjutottak ugyan a háborgó Duna túlsó partjára – „így szállhatott hajóra Tímár is a szép Tímeával" –, a túlparton azonban súlyos gondjuk támadt a finánccokkal: a szép török leány stafírungjában hatalmas mennyiségű csempészett dohány lapult. A vámot az ifjú utazók zsebe bánta.[128]

A táguló írói horizontok ellenére a szülőföld balladás népi világa azonban továbbra is föl-föl bukkan verseiben (*A csendlaki síroknál*)[129] és elbeszéléseiben (*Cseke Panna karácsonya*) is.[130] Költeményei és elbeszélései mellett Bellosics Bálint olykor idegen költők műveit is „magyarította", 1887. októberében öt folytatásban közölte a *Muraköz* E. Laddey *Nem kereste, s megtalálta* című beszélyét, majd Szombatfay Bálint néven Heine két versét, az *Asra* (1889. február 10.), majd *A rózsák miért oly halványak* (1890. február 16.) költeményét ültette át magyarra. Könyvek ismertetőjére is vállalkozott, előbb a Kiss Áron szerkesztette *Magyar gyermekjátékok gyűjteménye* című kötetet,[131] majd *Zlatorog* címmel Baumbach Rudolf költeményeit méltatta.[132]

A *Muraköz* című lap szerkesztője, Margitai József a *Szerkesztői üzenetek*ben gyakran jelezte B. B. munkatársának kézirata megérkezését, írása megjelenésének várható időpontját. E kevésbé jelentős jegyzetek nyomán azonban megrajzolható Bellosics Bálint ifjúkori pályakereső útjainak megannyi részlete. Az első üzenetek még A[lsó]-Lendvára mentek: „A *Nyúl apó paranesise* várja megjelenését. Mért nem látogat meg? Miért még mindig Lendván? Egészsége helyre jött. Üdvözlet dr. II. tanárától."[133] „Az elbeszélését köszönettel vettem. Az illető tárczarészlet kihagyásáról nincs tudomásom. Valószínűleg a nyomdában történt a hiba. Így is volt értelme."[134] Bizonyára régi lapszámok kapcsán született a következő üzenet is: „az illető évfolyamokat nem találjuk. Majd ha egyszer bejön, tán előkerítjük. Az elhatározás helyes. Mindent meghoz az idő. Csak türelem! A vendeket olvastam a M.-Szombatban."[135] Azután egy hosszabb ismertető jelent meg a *Muraköz*ben Bellosics Bálint, immár bajai tanár igen figyelemre méltó munkájáról:

> „*Alsó-Lendva és vidéke* cím alatt a Turisták Lapjában igen érdekesen ismerteti lapunk egyik szorgalmas és tehetséges munkatársa Bellosits Bálint bajai képezdei tanár Alsó-Lendvát, annak népét és a vend vidéket. A történeti, földrajzi, néprajzi sat. viszonyokat feltüntető közlemény külön nyomatban is megjelent. A szöveg közé nyomott, csinos kivitelű képek emelik a füzet értékét és érdekességét. A képek Alsó-Lendvát három oldalról tüntetik fel, a képek között van továbbá magyar és vend nép eredeti viseletében, egy alsólendva-vidéki ház miniatűr rajzban, sat. Bellosits hasznos szolgálatot tett művével szülővidékének."[136]

A további üzenetek címzettje tehát már Baján fogadta a köszönő szavakat: „még csak most köszönhetem meg a Lendva vidékének leírásáról küldött apróságot. Nemcsak a szöveg, de a csinos rajzok is ügyes kézre vallanak. Érdeklődéssel olvastam. Üdvözlettel."[137]

128 Bellosics Bálint: A Senki szigete [Adakalé] I–II. *Muraköz*, 1889. május 26. 1–2., június 2. 1–2.
129 Bellosics Bálint: A csendlaki síroknál. *Muraköz*, 1888. december 16. 2.
130 Bellosics Bálint: Cseke Panna karácsonya. *Muraköz*, 1888. december 23. 1–2.
131 Bellosics Bálint: Magyar gyermekjátékok gyűjteménye. *Muraköz*, 1891. október 25. 1–2.
132 Zlatorog – Baumbach Rudolf költeménye. Bellosics Bálint jegyzetével. *Muraköz*, 1892. december 25. 1–2.
133 Szerkesztői üzenetek. A.-Lendva. B. *Muraköz*, 1891. november 29. 3.
134 Szerkesztői üzenetek. A.-Lendva. B. *Muraköz*, 1892. február 28. 3.
135 Szerkesztői üzenetek. A.-Lendva. B. *Muraköz*, 1892. április 3. 3.
136 Alsó-Lendva és vidéke cím alatt […]. *Muraköz*, 1892. november 13. 2.
137 Szerkesztői üzenetek. Baja. B. *Muraköz*, 1892. november 27. 3.

1893. május 18-án volt tizedik évfordulója annak, hogy Csáktornyán megjelent a *Muraköz* első száma. Ebből az alkalomból *Szerkesztő úr – A Muraköz tíz éves fennállásának emlékére* címmel a jubileumára költemény érkezett Ballosics Bálint bajai tanítóképezdei tanártól: az első versszak sorai, mintha az egykor elmaradt elköszönést-búcsúzást igyekezne pótolni,

„*Szerkesztő úr, oh megbocsásson,*
Hogy félbe maradt dalolásom,
Megkezdem újra, perczre bár! –
Üteme sánta, rossz a ríme –
Nincs dalának bája, színe,
Ha kalitban fogva a madár.”

Tíz év nagy idő minden lap életében, dicséret illeti mindazokat, akik munkájukkal biztosították annak fennmaradását. Tíz év alatt valamire való lap akár otthonát is megteremtheti „illatos kis szalonban”, ahol „fel női kezecskék vágják”, majd hosszan tárgyalják, kinek a kedves leányáról szól „mind mellékes, tárcza, vezércikk”.

Mily más a Muraköznek sorsa,
Száz irigy szem les minden sorra,
S hamar kidől a béke.
Okot keresnek, bárminő áron,
Száz kéz nyúl át a határon,
Hogy megfenyítse érte.

S míg küzd elszántan, sújtva, védve,
Nem hallgat el higgadt beszéde:
Tanítva szólal ajaka.
Nyomorban élők könyörgése
Szól benne. S ezrek sebére
Gyűjt gyógyító írt hangja.

Nem írtak belé fölkenettek
Kiktől közölni egy-egy verset
A kis lapok divatja most.
Közkatona volt végtől-végig,
Kik eszmekincsük szűken mérik
S bőven töltik a papírt.

S hogy sikert értek, küzdtek, s győztek,
Hogy nemcsak dorong érte őket,
Diadaluk is volt elég:
A vezér az, kié az érdem,
Ki kitartással, eltökélten,
Bizton vezette seregét.

De ne tovább! – Csak azt kívánom,
A tizedest ott a határon
Ne hagyja el a jó sorsa;
Minden számát sok ezer várja,
Kevés legyen sajtóhibája,
S áldását bőven ossza!...

Szerkesztő úr, oh megbocsásson,
Hogy ennyire nyúlt dalolásom! –
Hattyúdalom dalolva most.
A „tizedest" és felköszöntém,
Legyen majd, ki egy század jöttén
Felköszönti a „századost".
Baja, 1893. május 21.[138]

Bajáról küldte Bellosics Bálint *Szebb hazába megy vigadni a madár* című,[139] a szülőföldje iránti vágyódásairól árulkodó jegyzetét is, melyre azonmód jött is a szerkesztő üzenete: „Köszönet a szép tárczáért! Minél gyakrabban! A madarakon kívül az állatvilágból más proletárok is telelnek nálunk. Ezek is hálás anyagot nyújthatnak a feldolgozásra."[140] S egy, a szerkesztői üzenetek műfajában szokatlan vallomás Margitai József tollából:

„Örülünk, hogy mint írja, »régi ismerősét és szülőföldje hírmondóját« a Muraközt kedvesen fogadja, s a megérkezését alig várja. Így van az ember, ha a sors távolt tartja kedves otthonától. A »szülőföldem szép határa« reminiscentiái más földinkben is hasonló érzelmeket gerjesztenek. S nekünk, akik itthon vagyunk, örömünkre szolgál, hogy lapunk által ebben az irányban szolgálatot tehetünk. A küldeményt köszönöm! A vendekről írottakat is élvezettel olvastam. Üdvözlettel!"[141]

1894. október 14-én jelent meg a *Muraköz*ben Bellosics Bálint *Béres Mári*[142] című, balladás hangvételű elbeszélése, s ezzel az írásával mintha el is köszönt volna a szülőföldjéhez fűződő emlékeitől; egyre ritkábban jelentkező írásaiban már a Baja környéki táj, és a délebbre fekvő vidékek lakói életének népies motívumai és történetei jelennek meg. *A Csicsa – Egy epizód 1849-ből*[143] című elbeszélése még bajai ihletésű, *A kis franczia* című írása azonban már az Orsova felé induló hajón játszódik,[144] a *Danicza*[145] az alibunári mocsarak misztikus világába viszi az olvasóit, a *Hajnali lesen*[146] és a *Két tréfa*[147] pedig bácskai sváb gazdák történetének novellisztikus feldolgozása. Ezt követően Bellosics Bálint írásai már nem jelennek meg a *Muraköz* hasábjain.

138 Szombatfai Bálint: Szerkesztő úr – A Muraköz tíz éves fennállásának emlékére. *Muraköz*, 1893. május 28. 3.
139 Szombatfai Bálint: Szebb hazába megy vigadni a madár. *Muraköz*, 1893. november 5. 1–2.
140 Szerkesztői üzenetek. B. B. Baja. *Muraköz*, 1893. november 5. 3.
141 Szerkesztői üzenetek. Baja, B. *Muraköz*, 1894. május 6. 3.
142 Szombatfai Bálint: Béres Mári. *Muraköz*, 1894. október 14. 1–2.
143 Szombatfai Bálint: A Csicsa – Egy epizód 1849-ből. *Muraköz*, 1896. január 5. 1–2.
144 Szombatfai Bálint: A kis franczia I–II. *Muraköz*, 1896. október 4. 1–2., 1896. október 18. 1.
145 Szombatfai Bálint: Danicza I–IV.; *Muraköz*, 1898. február 20. 1–2., 1898. február 27. 1., 1898. március 6. 1–2., 1898. március 13. 1–2.
146 Szombatfai Bálint: Hajnali lesen. *Muraköz*, 1900. december 2. 1–2.
147 Szombatfai Bálint: Két tréfa I–II. *Muraköz*, 1902. január 12. 1–2., 1902. január 19. 1–2.

8. Hol ma baglyok huhogása hallatszik

Zrínyi Károly, Csáktornya monográfusa

Margitai József felelős szerkesztő gondjaira bízott *Muraköz* című lap hetedik évfolyamának végén, 1890. december 21-én jelentette be, hogy Zrínyi Károly főmunkatársként csatlakozott a szerkesztőség munkájához. Alig egy évvel később, 1891. augusztus 2-án megszűnt ugyan főmunkatársi státusza, de továbbra is a munkatársak legszűkebb köréhez tartozott. Első írása *Alapfokú ipariskolánk* címmel, r. r. jelzettel, 1890. július 13-án jelent meg, ezt követően gyakran foglalkozott a vidék közművelődési életét érintő kérdésekkel: *A haladás jelei* című írásában az iskolaév kezdetét jelző ünnepélyeket méltatta (1890. szeptember 21.), *A Dunántúli Közművelődési Egyesület*ben pedig az egyesület megalakulásának művelődéstörténeti jelentőségét értékelte (1890. november 22.). 1891 tavaszán több részes cikksorozatban elemezte-értelmezte a népszámlálás eredményeit, méltatta annak csáktornyai, muraközi, és zala-vármegyei vonatkozásait. 1901-ben a csáktornyai tanítóképző intézet tanáraként *Iskola és egyház a magyar nemzeti ügy szolgálatában nemzetiségi vidéken* címmel öt részes tanulmányban fejtette ki a magyar állam nemzetiségi politikájának lényegét, rámutatva annak Muraközben tapasztalt hiányosságaira. 1905. október 1-jén *A horvát uralom és az októberi diploma* címmel megjelent tanulmánya egyszersmind jelezte: az írás szemelvény a szerző sajtó alatt lévő *Csáktornya monográfiája* című munkájából.[148] Könyvének megjelenését maga a lap főszerkesztője, a Muraközi néven is publikáló Margitai József jelentette be, s értékelte elismerő szavakkal.[149]

A Csáktornyán, Fischel Fülöp kiadásában megjelent monográfiához írt előszóban a szerző hangsúlyozta: nemcsak szülővárosa iránt érzett szeretete késztetett arra, hogy könyvet írjon a gazdag múltú város történetéről, de leginkább sarkalta „az a kiváló misszió, mely Csáktornyának itt a határszélen osztályrészül jutott. Értem ez alatt a fontos kulturális s főleg nemzeti hivatást, melyet Muraközben, nemzetiségi területen a város hazafiasan betölt.”[150] Megfogalmazása szerint: Csáktornya múltjával foglalkozni érdem és dicsőség a számára, kegyeletes dolgot végez, amikor föllebbenti a fátylat, amely eltakarja a kortársak elől a nemzeti múlt fénylő csodáit. Kultúráját a város elsősorban Zrínyi Miklós grófnak, a költőnek köszönheti, „a magyar nemzet heroszának, ki tizedeken keresztül Csáktornyát az ország szellemi központjává tette, s kin nem egy esetben Európa szeme is függött”. Az egykor ragyogó dicsőségből a kési utókornak már vajmi kevés jutott,

> „ott, ahol hajdan a tárogató harsogása szólítá harcba Zrínyi daliás vitézeit, ott most baglyok huhogása hallatszik! De elhagyatottságodban is kedves vagy nekünk romjaidban is büszke történeti emlékünk. A Zrínyiek szelleme ott lebeg fölötted. S ebből a szellemből merítünk erőt ahhoz a küzdelemhöz, mely itt a végeken, nemzetiségi területen, hármas ország határán, a magyar nemzeti ügy szolgálatában osztályrészül nekünk jutott!”

148 Zrínyi Károly: A horvát uralom és az októberi diploma – Szemelvények a szerző sajtó alatt lévő Csáktornya monográfiája című munkájából I–II. *Muraköz*, 1905. október 1. 1–2., 1905. október 8. 1–2.
149 Muraközi (Margitai József): Csáktornya monográfiája. *Muraköz*, 1905. október 15. 1–2.
150 Zrínyi: i. m. (80. lj.) 5.

Zrínyitől merítik az erőt a nemzet nevelői ahhoz, hogy Csáktornyának és a Muraköznek értelmes, művelt, magyar lakosságot neveljenek.[151] Csáktornya büszkén teljesíti a feladatát, egyszerre védekezik a horvát és a szlovén-német szellem beözönlése ellen, s erősíti a magyar nemzet tagjait szellemi kincseink gyűjtésének és gyarapításának kimeríthetetlen munkálkodásában.

Csáktornya városa az őt meglátogató idegenben már az első pillanatra barátságos, kellemes benyomást kelt; Zala-vármegye délnyugati sarkában, a Muraközben, a Ternava patak két partján, tizenegy kilométerre a Drávától, tizenhat kilométerre a Murától, s tíz kilométernyire a stajer határtól, termékeny kertek, legelők, rétek és szántóföldek környezetében fekszik. Határa 2261 kat. holdat és 685 négyszögölt tesz ki. Lakosainak száma 4860 (ebből 399 az 5. ulánus-ezred katonája). Vallásra nézve a lakosság túlnyomóan róm. kath. (3787); anyanyelv tekintetében a városban 2245 fővel a horvátok vannak relatív többségben, de a „magyarosodás erősen folyik", amennyiben 1773 főt kitevő magyar anyanyelvűeken kívül a 2688 főnyi idegen ajkúak közül 1062 beszél magyarul, s így a város 4461 lakosából (katonaság nélkül) összesen 2835 (63,55%) beszéli hazánk nyelvét – beleszámítva a külközségek [külvárosok] lakóit is, kik teljesen horvát ajkúak. „Ez lényeges és örvendetes eredmény, ha figyelembe veszszük, hogy a 60-as évek elején magyarul tudó ember alig volt Csáktornyán!" A városban 1831 embernek van „tisztes" foglalkozása, közülük 697-en iparral foglalkoznak, ők – és a kereskedők – adják meg a város polgári jellegét. „Az iparosok sorában tekintélyes számmal vannak képviselve a csizmadiák; a kereskedésből kiemelkedik a gabonakereskedés, mely a baromfi- és tojáskereskedéssel kiegészítve majdnem világpiacot teremtett Csáktornyának és környékének a kontinens különböző részeiben."[152] Csáktornya központja a csáktornyai járásnak, s mint ilyen, székhelye a járásbíróságnak és telekkönyvi hivatalnak, van szolgabírósága és adóhivatala, van kir. közjegyzősége, csend- és pénzügyőrsége, állami posta-, távíró- és telefonállomása, s van virágzó kisdedóvója, alsó fokú iparostanonc iskolája, állami tanítóképző intézete, fiú és leány polgári iskolája.

Az alkotmányos rend helyreállításával 1867-ben a nemzeti közszellem Csáktornyán is felszabadult az elnyomás alól, s az „írmagul maradt hazafias tanítóságnak" legelső teendője volt, hogy Molnár Elek uradalmi ügyész elnöki irányításával megalakítsa a hazafias szellemű Muraközi Tanítóegyletet. „Hogy a tanítónak Csáktornyán tekintélye van, annak Molnár Elek rakta le az alapját; s hogy később az iskolákat nemzeti alapon arra a színvonalra emelhették, amelyen a magyarság dicsőségére most állanak, szintén az ő érdeme; neve a város kulturális történetének egyik fénypontja!" – írta várostörténeti monográfiájában Zrínyi Károly. Ez a tanítókör, amelynek választmányi tagjai sorában ott volt Margitai József és maga Zrínyi Károly is, a hazafias szellem éber őreként, mindenkor lelkiismeretesen foglalkozott a népoktatás kérdésével.[153] A *Csáktornya iskolaügye* című fejezetből kitetszik:

> „Csáktornya történetének fénylapját [legfényesebb fejezetét] iskolaügye képezi. Alig van város az országban, mely tanügyének fejlesztése tekintetében oly nagy gonddal járt volna el, mint Csáktornya. [Ideje]korán látta be, hogy a nemzeti műveltségnek bevehetetlen vára az iskola, s nem retten vissza az áldozatok nagyságától, melybe iskoláinak fejlesztése s fenntartása kerül."

151 Zrínyi: i. m. (80. lj.) 10–11.
152 Uo., 18–19.
153 Uo., 263.

Az önkényuralom idején elhanyagolt felekezeti iskoláit az 1868-as törvény szellemében 1869-ben, a XXXVIII. t. c. életbeléptetésével községivé alakította át, hat, majd nyolc tanítói állást szervezett, s a német nyelv „eltüntetésével és a horvát nyelvnek hátraszorításával" a magyart tette tanítási nyelvvé.[154] Az iskolát olyan jeles igazgatók vezették, mint Jeney Gusztáv, Horváth József, Alszeghy Alajos, Polyák Mátyás és Schmidt Márton. 1872-ben államilag segélyezett polgári fiúiskolát állított, 1879-ben pedig tetemes áldozatot vállalva, a falai között otthont adott az állami tanítóképző intézetnek. A város vezetői 1890-ben alsófokú iparos tanonciskolát állítottak, öt évre rá, 1895-ben pedig létrehozták a polgári leányiskolát is, mellyel azután teljessé tették a népoktatási intézményeinek hierarchiáját.

Évtizedek vágyai teljesültek a városban, amikor 1872. július 18-án a polgári iskola megkezdte működését. Igaz, a város közönsége gimnáziumot szeretett volna kapni, de az új intézményt is értékelte; azonmód belátta, Csáktornya és vidéke ipari és a kereskedelmi föllendítéséhez – ahogyan azt Molnár Elek akkori iskolaszéki elnök is hangsúlyozta – művelt polgári középosztályra van szükség, amelynek fölnevelésére a gimnáziumnál sokkal alkalmasabb a polgári iskola. 1894. június 4-én azután Ruzsicska Kálmán kir. tanfelügyelő személyes jelenlétében megtörtént a polgári leányiskola megnyitása is, s ezzel a két folyam, a Mura és a Dráva övezte kis Muraközben „leányaink magyarságának megszilárdítására erős védbástyát emeltek".

A Muraköz határszéli fekvése, s a régiónak a zágrábi püspökséghez való tartozása nagyon is alkalmas volt arra, hogy „a vallásos érzés révén, mely a népet Zágrábhoz köti, ennek hazafiságát, az anyaországhoz való hűségét megrendítse, s mindenesetre ez a körülmény egyik legnagyobb akadálya Muraköz megmagyarosításának".[155] Az 1868. évi XXXVIII. népoktatási törvény egyebek mellett azt is lehetővé tette, hogy a népnevelés ügyét Zágráb érdekköréből kiszakítva, a magyar nemzeti ügy szolgálatába tereljék. Ehhez mindenekelőtt magyar nemzeti érzelmű tanítói gárdát kellett nevelni, fölmerült tehát a gondolat: „állíttassék Muraközben egy tanítóképző intézet, mely amellett, hogy az ifjúságot hazafias szellemben neveli és irányítja, a horvát nyelvből is nyújtson annyi ismeretet, amennyi a fiatal nemzedék megmagyarosításához szükséges". Az 1879. január 9-én a város és az állam között megkötött szerződés biztos alapot jelentett a csáktornyai tanítóképző intézet zavartalan működéséhez. A tanítóképző intézet, a fennállásának 25 éves ünnepén, 1904-ben készült számvetésből kitetszik: működésének negyed évszázada során 350 főből álló „tanítói nemzedéket képesített, mely lelkesedésével és hazaszeretetével fáradhatatlanul munkálkodik a magyar érzés terjesztésében – legalább nemzetiségi vidékeken." A csáktornyai tanítóképző intézet a határszélen valóságos védelmi bástyája lett a magyar kultúrának és hazafiságnak! „Hogy az intézet mennyiben felelt meg az idők folyamán a hivatásának – írta Zrínyi Károly a város monográfiájában –, elég rámutatni arra a hazafias gárdára, mely *a muraközi horvátság és a murántúli vendség* iskoláiban, sőt még a tótok és szerbek körében is a magyar szó és érzés terjesztésén buzgón fáradozik."[156] Az intézetben elsajátított horvát nyelv ismerete alapján – mely a 31855 sz. min. rend. értelmében 1879 óta tárgya a tanítóképzőnek – az ifjú tanítók jogot szereznek arra is, hogy a Dráván túli iskolákban is tanítói munkát vállaljanak. Ezekből az ifjakból került ki ama derék tanítóknak jelentős része, akik a Szlavónországban szervezett államvasúti pusztai, ev. ref. és a többi magyar iskolákban – a szórványmagyarság megmaradása érdekében, kik ez

154 Uo., 265.
155 Uo., 277.
156 Uo., 278.

iskolákban lelik egyedüli támaszukat – már évek óta működnek, s ezzel a magyar nemzetnek megbecsülhetetlen szolgálatokat tesznek.[157]

Az intézet első igazgatója Bárány Ignác volt, aki 1879-től 1882. július 7-én bekövetkezett haláláig állott az iskola élén, s elévülhetetlen érdemeket szerzett annak megszervezése körül. Őt Samu József követte, aki 1890-ig igazgatta az intézetet, nyugdíjba vonulását követően Margitai József állt a tanítóképző intézet élére. A tanári testület tagjai közül elvégzett munkájával kiemelkedett: Zrínyi Károly, Dékány Mihály, Tömör Boldizsár, Grész Ernő, Rónay Sándor, Diénes Károly, Morascher Hugó, Szenteh Dezső gazdasági szaktanár, Grau Géza gyakorló iskolai tanító, Vargha Wolfgang róm. kath., Schwarz Jakab izraelita, s Teke Dénes ág. ev. hitoktató. 1904. szeptember 5-én az intézet fennállásának 25 éves jubileumát az első igazgatók, Bárány Ignác és Samu József emlékét megörökítő emléktáblák s arcképeik leleplezésével ünnepelték meg, melyen ez olvasható: „*Őre lesz a magyarságnak, részese a küzdelemnek, irányítója Csáktornya és Muraköz magyarosításának*." 1890. szeptember 14-én azután Csáktornyán megnyílt az alsófokú iparostanonc iskola is, mely a nemzetiségi viszonyokra való tekintettel – mert az inasok egy része a szomszéd Horvát- és Stájerországból kerül a városba, s ezért magyarul nem tud –, két előkészítő osztállyal, s a kereskedelmi tanoncok számára külön kereskedelmi tanfolyammal működött.[158]

Zrínyi Károly monográfiájában a város magyar hazafias szellemét méltatva fontosnak vélte hangsúlyozni: az 1848–1849-es magyar szabadságharcot követően négy évtizednek kellett elmúlnia, hogy az egykori horvát község romjain a magyarság erős várát felépítsék. Ez nem lett volna lehetséges, ha a Muraközben a magyar szó és a magyar kultúra már a Zrínyiek korában nem teremtette volna meg a maga biztos alapokon nyugvó otthonát, s nem teremtett volna évszázadokig érvényes értékeket. Muraköz a Zrínyiek korában „páncélozta fel magát" a nemzeti túlélés vértezetébe. „Csak így érthető az a könnyedség, mellyel Csáktornya és Muraköz a horvát világból a magyar kerékvágásba egyszerre belezökkenik." A dolgok rendjéből ered, hogy Csáktornya a magyar állameszme szolgálatában folytatott harca során a Muraköz egész népét magával ragadta, célt és irányt adott neki a közösségi sorsvállalás keserves küzdelmeiben. A város

> „a félszigetnek központja; intelligenciája a legnagyobb; az ország magyarságával közvetlenül érintkezik; történeti múltja a legfényesebb. Mint Muraköz szíve, megérzi a Haza szívének minden dobbanását. Örül a nemzet örömének, búsul a Haza fájdalmán. Azonosítja magát a nemzet minden ügyével; éber őre a magyarság érdekeinek; bátor katonája a kapcsolatnak, mely a Muraközt szilárd kötelékkel láncolja az anyaország testéhez!"[159]

Csáktornyán a magyar hazafias szellem és érzés kialakításához nagyban hozzájárult a könyv- és papírkereskedés, amely 1882-ben, mint a nagykanizsai Fischel Fülöp-cég fióküzlete kezdte meg a működését, s amely 1883 végén nyomdával is kibővült. 1884. május 18-án Fischel Fülöp nyomdája jelentette meg a *Muraköz–Medjimurje* című hírlap első számát, mely az évtizedek során a magyar művelődés, a magyar kultúra legkiválóbb terméke lett.

157 Uo., 279.
158 Uo., 281.
159 Uo., 298.

„Azzal az intencióval indult meg, hogy a nép hazafisága fölött őrködve a népet tanítsa; a jó erkölcsöt, vallásosságot, okszerű gazdálkodást a muraköziek között terjessze, hogy ezzel a népet szellemi hátramaradottságából kiemelje. Szóval öntudatra akarta ébreszteni a hazafias érzületet, és benne a Magyarországhoz való tartozandóságot. A muraközi horvátajkú nép, s a magyar közönség lelkesedéssel karolta fel a lap ügyét; minek következtében a 3. számtól kezdve már a magyar része is olyan terjedelmű lett, mint a horvát […].”[160]

A fele részben magyar, fele részben horvát nyelvű, közleményei tekintetében mindenkor hazafias irányultságú lap első számát Nagykanizsán, a másodikat azonban már Csáktornyán nyomták, felelős szerkesztője indulása óta Margitai József tanító-képezdei igazgató, szerkesztőtársa a magyar résznél több éven át Zrínyi Károly tanár, a horvátnál sok éven át Glád Ferenc tanító volt. A *Muraköz–Medjimurje* mindenkor különös tekintettel volt ama hazafiatlan törekvéseknek ellensúlyozására, melyek Horvát- és Stájerország felől érintették a muraközi magyarságot.

Zrínyi Károly *Csáktornya monográfiája – A vár és város története s az 1901-iki népszámlálás* című monográfiájában az I. *A vár története* és a II. *A város története* – benne a *Csáktornya tanügyi viszonyai* című tanulmánnyal –, a III. *Az 1901-iki népszámlálás* című részében megjelentette a *Muraköz* című lapban 1891 tavaszán közölt cikksorozatának bővített változatát. 1907 novemberében a *Muraköz* beszámolt Margitai József igazgató nyugdíjba vonulásának eseményeiről és Zrínyi Károly igazgatóvá történő kinevezéséről.[161] Ettől kezdve Zrínyi Károly egyre ritkábban jelentkezett a lap hasábjain, utolsó írása *A drávavásárhelyi tanítógyűlés*ről készült tudósítása Z. jelzettel, amely a lap 1909. június 6-i számában jelent meg.[162]

9. Maradjon fenn a dal és az írás

A *Muraköz* 1903. augusztus 30-i számában jelent meg a maga korában igen népszerű költő, Pásztor Árpád *Sóhaj* című verse, melynek szerzője a századvég mélabújára oly jellemző módon a „*Mi lesz velem? Hová dob sorsom engem?”* gondolat súlya alatt mérlegeli a jövő kínálta lehetőségeket. Majd az örökkévalósággal kacérkodva így folytatta versét:

Maradjon fenn egy sor, egy dal, mit írtam,
Úgy czéltalan nem volt már életem.
A bánat, melyet egykor dalba sírtam,
Rezdüljön által ezredéveken.[163]

Keljen a dal szárnyra, járja be a messzeségeket, s hogy „*Ki írta?... Miért?... Ne tudja senki sem*”. Higgye mindenki, hogy az ő sajátja, s akkor eggyé lesz gondban és szeretetben a költő és a népe. Valami hasonló szándék vezérelhette a csáktornyai képezdei tanárt, Margitai Józsefet is, amikor 1884. május 18-án Csáktornyán megszerkesztette és kiadta a *Muraköz–Medjimurje*

160 Uo., 300.
161 A képezdei igazgató beiktatása. *Muraköz*, 1907. november 24. 2.
162 Z. K.: A drávavásárhelyi tanítógyűlés. *Muraköz*, 1909. június 6. 1–2.
163 Pásztor Árpád: Sóhaj. *Muraköz*, 1903. augusztus 30. 1.

című hírlap első számát, amely ezt követően – a Nagy Háború okozta megpróbáltatások idején már csak alkalmankénti megjelenéssel – harmincnégy éven át szólt a muraközi magyarság örömeiről, bánatáról, szellemi értékeinek gyarapodásáról, sikereiről és ernyedő energiái okozta botladozásairól. Olykor derűsen szárnyalva, máskor tétova útkeresésben szólt egyéni fájdalmakról és közösségi lelkesedésről – s lett pótolhatatlan krónikása az 1867 utáni polgári Magyarország egyik folyton háborgó zugának: a Muraköznek. Sem Magyarországnak, sem a független országa megteremtéséért lázban égő horvát népnek nincs sajtóterméke, amely megőrizte volna a horvát kaj-nyelvjárás beszélt formájának emlékét. A *Muraköz–Medjimurje* című lap magyar művelődéstörténeti jelentősége mellett kimeríthetetlen kincsesbányája a muraközi horvát tájnyelvnek is. Költemények, elbeszélések, történeti értekezések, népmesék és a népélet emlékei a maguk kortörténeti hűségében olvashatók a lapban kaj-nyelven, hűséges dokumentumaként annak a sokszor félremagyarázott politikai szándéknak, amely lényegét tekintve a maga eredetiségében szerette volna megőrizni a muraközi magyar és horvát nép társadalmi valóságát.

Elsősorban a *Muraköz* című lapnak, és lelkes munkatársi közösségének köszönhető, hogy a modern magyar történelem fölemelkedő polgári korszakának megmaradt a valóságot a maga eredetiségében megörökítő Muraköz-képe, hogy másfél évszázad múltán is hiteles forrásból tájékozódhatunk a korszak Mura- és Dráva-vidéki eseményeiről, felelős emberek nemzeti kultúránk gyarapításáért folytatott küzdelméről, a zsákmányra éhes társnemzetek ellenséges magatartásáról, s arról a közhangulatról, amely idővel elvezetett a történelmi Magyarország fölszámolásához. A *Muraköz* harmincnégy évfolyamának minden egyes száma eleven cáfolata mindazon, a magyarságról alkotott téveszméknek, melyek a XIX. század utolsó évtizedeiben az illírizmus gőzében Zágrábban és a hozzá tartozó, „fölszabadulni" vágyó horvát területeken hangot kaptak. A *Medjimurje* közleményeiben megőrizte a sajátos, más szláv nyelvektől lényegesen eltérő, saját törvényeiben élő *muraközi szlavon* nyelvet, a kaj-nyelvjárást. Bellosics Bálint és Gönczi Ferencz tudományos munkáikban megörökítették a táj népeinek etnográfiai sajátosságait, Margitai József, Zrínyi Károly, Haller Jenő és társaik pedig írásaikban megmutatták az együtt élő magyar és horvát nép alkotóerejének legszebb termékeit, a közösségi élet minden szépségét.

A *Muraköz* politikai hetilapként a terület anyaországhoz történt visszacsatolását követően – az elődöktől örökölt nemes hagyományaihoz hűen – magyar és horvát nyelven 1941. szeptember 11-e és 1944. június 30-a között Csáktornyán a Muraközi Katolikus Könyvnyomda, könyvkötészet, papír- és könyvkereskedés kiadásában újra megjelent. Szeptember 11-i beköszönő tizenkét oldalas ünnepi száma a XXXVII. évfolyam, 1. számaként került az olvasók kezébe. A lapot felelős szerkesztőként Dr. Szabad Lajos, felelős kiadóként Recsornik Ottó jegyezte. Első számának címoldalán egymás mellett 2-2 hasábban gróf Teleky Béla főispán *Muraköz népéhez! – Medjimurskom narodu!* című beköszöntőjében méltatta a történelmi változások jelentőségét, Kelemen Ferenc pedig *Hétköznapok – Delovni dani* című vezércikkében a békés munkálkodásra szólította fel Muraköz magyar és horvát lakosságát. A lap négy éves történetének értékelése azonban egy újabb tanulmány tárgyát jelenti.

A vajdasági magyarok szülőföldhöz való viszonyulásának etno- és médiapolitikai folyamata a Vajdaságban és a Balkánon: geopolitikai és szemantikai mozgások 1989-től 2020-ig

Pap Tibor*

Bevezető

A jelen szöveg tárgyát a mai Vajdaság és/vagy a történelmi Délvidék Szerbiához tartozó területein élő magyarság történelmi, az elmúlt száz évben formálódó viszonyulásának utolsó három évtizede képezi. Az általa belakott térség kapcsán körvonalazódó, s ezáltal a lakosok saját magukra, szűkebb (etnikai) és tágabb (állami) környezetükre reflektáló társadalomföldrajzi 'spontán' kapcsolódását próbálja bemutatni. Elsődleges tárgya mellett azt is szemléltetni kívánja, hogy miként tették ezt a változást lehetővé a szocialistából globalistává rendeződött viszonyok.

A vajdasági magyarság helyzetének ellentmondásos önértékeléséhez azon strukturális együtthatók mellett, amelyek az 1944–1989 közötti időszakot meghatározták új körülmények és szereplehetőségek társultak. Egy formálisan és a gyakorlatban is korlátozott különvilágból a globalizálódó térség egészének piciny részelemeként, az első évtized véres polgárháborúit követően ma már a globalizációként ismertté vált világrendszer hegemón gazdasági viszonyaiban kell megtalálniuk a maguk egyéni és közösségi boldogulását. A korábbi időszak történelmet alakító közép- és kisszereplőik vagy átadták a helyet az új aktoroknak, vagy igazodtak (immár újra kisebbségpolitikai vállalkozókként) a cselekvési lehetőségekhez. Ezek mozgástere (intézményesedése és eredményessége/kudarca) újfent részletekbe menő elemzés után kiált. Ám ahhoz, hogy '*kapcsolataikat, érdekeiket/érdekellentéteiket elemezve*' komplexebb képet kaphassunk erről az első ránézésre az előzőnél a kisebbségi intézménynek tekintetében talán pozitívabb, ám a szülőföldön való boldogulás mindennapi lehetőségeit illetően sokkal inkább kihívásoknak kitett helyzetükről, ahhoz előbb az életesélyeiket alakító tágabb (világ- és regionális) gazdasági, illetve politikai kontextus átrendeződéséről kell számot adni.

A jelen tanulmány szempontjából a 21. század geopolitikai átrendeződése és az azt alakító népmozgások új helyzetet és ennek nyomán új egyenlőtlenségeket hoznak létre a posztszocialista térségekben, így Kelet-közép-Európában és a Nyugat-Balkánon, azaz az itt vizsgált két térség „történelmi" találkozási pontjának a határán kialakult Vajdaságban is. Az új egyenlőtlenségeknek ma az egyes többségi társadalmak is ki vannak téve, azok nem csak a kisebbségek társadalmi nagycsoportjait sújtják. Ezeket nagyobb részt a centrum/(fél)periféria elsősorban gazdasági alapokon kialakuló függőségei hozták létre és szilárdították meg a rendszerváltások óta eltelt – Szerbia (és Montenegró) esetében – kettő, a többieket illetően három évtizedben. Az újonnan megszilárdult paradigma egy, a régiók mindegyike számára vesztes-vesztes játszmát vetít előre

* PTE TTK FDI geopolitika szakirányon abszolutóriumot szerzett doktorjelöltje

már rövidebb távlatokat vizsgálva is. A nemzetállamok további homogenizálódása, mint potenciális posztmodernizációs nyereség mellett (ami a posztszocialista országok mindegyikében megfigyelhető, de az egyes országok belső- és szomszédsági viszonyaik következtében eltérő lefolyású és intenzitású jelenségkör) a terület kiürülése és a gazdasági összeomlás is fenyegetésként jelenik meg. Ez a korábban elfogadott és bejáratott cselekvési/manőverezési eszköztárral rendelkező nemzetállam/külföld geopolitikai alapviszonyt is átalakítja. Ennek lecsapódása a vajdasági magyarság és az általa üzemeltett kisebbségi intézményrendszer tekintetében is egyre kézzelfoghatóbb. Új fejlemény az államközi kapcsolatokban, hogy a nemzetállami szabályozásokat is felülírni képes konszerneknek egyre meghatározóbb a szerepe. A világcégek és a nemzetközi szervezetek befolyásolása ellehetetlenült a kisállomok számára. A gazdaság szerepe ezen a diplomácia és az identitáspolitika által vezérelt területen, amely eddig túlnyomó részt posztmateriális értékek mentén operált, (azok közös felvállalásával, illetve szembeállításával) a korábbiaknál is nagyobb mértékben lett meghatározó. A globális vállalkozások és az általuk kialakított és üzemeltetett termelői és beszállító láncok a szekunder, valamint a tőkeerejük által egész térségek tercier szektorát (főként a monetáris, de az energiaellátási, valamint a távközlési és a műsor/tartalomszolgáltatói piacait) befolyásoló pénzügyi kapitalisták megjelenése és rövid alkalmazkodási periódust követően megtörtént dominánssá válása olyan típusú térbeli fordulatot (spatial turn) hozott létre, amelynek az egyes nemzetállami szereplők nem tudtak érdemben ellenállni. Eleinte nem is igazán akartak, hiszen azt remélték az ún. versenykapitalizmus időszakában, hogy a kitűzött posztmateriális célok – a demokrácia, a jóléti állam – eléréshez az első lépcső – a versengésen alapuló választások bevezetését követően – a piaci kapitalizmus alapjainak az átvétele. Arra nem gondoltak, hogy – akár tőlük nagyrészt független okokból – a piaci versenykapitalizmus nem vezet szükségszerűen a jóléthez, azaz a társadalmi átalakulásnak az államok szintjén is lehetnek vesztesei. Ezt a szembenézést máig gátolja az a nyugati narratíva, mely szerint az átalakulás összeségét illetően rosszul teljesítő – bukott – államok és a tranzíció posztmateriális elvárásai tekintetében kihívásokkal küszködő hiányos/defektes demokráciák mind a maguk sikertelenségének a kovácsai. A kérdés nem az lett, hogy szeretnének-e csatlakozni ehhez a globális gazdasági nagyvállalatok által vezérelt, a centrumországok (USA) és intézményesült állam feletti konglomerációk (EU) révén 'ellenőrzött' új geopolitikai viszonyrendszerhez, hanem, hogy mennyiben képesek alkalmazkodni az új trendet diktáló geopolitikai kulcsjátékosok időközben is át- meg átalakuló elvárásaihoz. Az állam szerepe is nagyban átalakult az új évezredben. A nemzetközi szervezetekhez (IMF, WTO) és a szupranacionális formációkhoz való csatlakozás, illetve a csatlakozás bejelentett szándéka következtében egyre több korábban állami hatáskörben lévő szabályozási területről kellett visszahúzódnia, miközben a tőke és a munkaerő szabad áramlásának egyre magasabb fokú implementálása következtében a saját területén zajló gazdasági folyamatok felügyelete kapcsán egyre kisebb a mozgástér. A beáramló működőtőke és a kiáramló humánerősforrás egyenlege sem egyértelműen pozitív. Az előbbi ugyan növeli a GDP-t, de a megtelepedésének feltételeként elvárt, főleg infrastrukturális és képzési beruházások hosszú távú költségeit a nemzetállamoknak kell állni (s emellett a globális cégek helyben tartására újabb és újabb összegeket kell a kiélezett versenyben költeniük). Közben a nemzetközi munkamegosztásban bekapcsolódni nem képes rétegek leszakadásának lassítását/ellensúlyozását megteremteni hivatott szociális költségek is nőnek. Ez a szerepkör lényegi elemekben különbözik a korábbi korszakok jóléti intézkedéseitől. Anno a gazdasági expanzió társadalmi költségeinek a redisztribúciója volt a fő állami feladat, ma a leszakadás spiráljának lassítása/megállítása az elsődleges (ha ki nem is igazán mondott) cél. Míg korábban az indusztrializáció

környezeti hatásainak a tovagyűrűzését voltak hivatottak a korrekciós mechanizmusok, első-, másod- vagy harmadfokon enyhíteni – a politikai döntéshozatalra, ha áttételesen is, de érdemi befolyással bíró népesség számára – nemzetállami keretek között, addig ma már a globális kapitalizmus posztindusztriális viszonyai közepette kell felvenni a kesztyűt, ahol a folyamatok nyertesei felett már egyre kisebb mértékben tud érvényt szerezni a saját kompenzációs elképzeléseinek az egyre nagyobb lépéshátrányba kerülő politika. A globális tőke a szupranacionális viszonyokat részesíti előnyben, így a korrekciós mechanizmusok fedezetére szolgáló források egyre inkább beszűkülnek (az elvonás mértékének a növelése a tőke kivonásával fenyeget). Ugyanakkor az általa ki nem használt területeken a regionális/lokális (az itt vizsgált szerb–magyar viszonylatban a magyarországi) vállalkozások igyekeznek megjelenni. A Nyugat-Balkán pedig egy ilyen, globalizációs félárvaságra ítélt terület. (A centrumországok figyelmét csak akkor keltik fel az itteni események, ha azok biztonságpolitikai kockázattal járnak, vagy túl komoly piaci konkurenciát jelentenének a felemás viszonyok mentén magát berendezkedettként kezelő centrumgazdasági vállalatok érdekeit politikai tőkévé és cselekvéssé konvertáló érdekkonglomerátumoknak – ahogy az a *Déli áramlat* projektnév alatt futó, tervezett, de eredeti formájában, a gazdaságilag ellenérdekelt felek kikényszerített vétója nyomán megvalósulni nem képes történelmi példa is mutatja.) A tőke oda megy termelni, ahol a legkisebb a költsége a forgatásának: a termelésben minimalizálja a béreket, az adózásban 'racionalizálja' a saját teherviselését. A migráció már messze nem a munkaerőfelesleg exportjáról szól, hanem egy új szociáldarwinista szelekciós láncnak a kísérő jelensége, ahol a centrum magához vonzza a periféria legképzettebb, leginkább használható munkavállalóit, akik az országaikban bebetonozódott 'a legkisebb, amit még kifizetni muszáj' bérek mellett már inkább feladják az ottani, relatíve jó helyzetüket egy másik perspektíváért. Az EU-hoz csatlakozott társadalmak ennek ugyanúgy ki vannak téve, mint a felvételükért küzdő nyugat–balkáni kisállamok. Egy olyan kiürülési spirál indult be a belső és a külső félperiféria térségeiben, amelyben ki-ki a legkisebb veszteség szomorú elsőbbségével már maximálisan elégedett lehet, miközben a folyamatok ellensúlyozására egyre kisebb arányban tud eszközöket előteremteni. A bővítési folyamat kifáradásként tételezett jelensége – ami kapcsán itt és most különvéleményünknek is szeretnék hangot adni, mely szerint szó sincs kifáradásról, csak a már említett centrum-diskurzus által a szemantikai szinten megfogalmazott eufemizmusról, amely arra hívatott, hogy a jelen döntéshozatali mechanizmus mellett blokkolja az újabb kisállamok bekerülést a tagok közé, s arra majd csak az úgynevezett mélyítési processzus után, a tanácsi szinten még érvényben lévő 'egy ország, egy szavazat' elv kiküszöbölését követően kerüljön sor – a csatlakozásra váró országokról elvonta a centrum államok figyelmét. Mivel a két legfontosabb területen, a tőke és a munkaerő áramlást illetően, már megvalósultak azok a nemzetállami hatáskörökre vonatkozó visszahúzódások, amiknek köszönhetően a centrumtérségek globális, de akár a nemzetközi munkamegosztásba bekapcsolódni képes közepes vállalatai is, el tudják foglalni a számukra megfelelő nyugat-balkáni pozíciókat, illetve le tudják fölözni a térség jobb megélhetés reményében a centrumhoz tartozó közelebbi területeken rosszabb kondíciók mellett munkára fogható humán erőforrás potenciálját (ami a jugoszláv vendégmunkások kiáramlásával szemben, nem a munkaerő helyben nem hasznosuló feleslegének a levezetése, hanem a legképzettebb – a társadalom önreprodukciója során a legnagyobb erőforrást lekötő – rétegek időleges/végleges elvesztése), ezért számukra már nem jelent akkora potenciális nyereséget a külső félperiféria 'jövőjével' kapcsolatos kérdéseknek (csatlakozási dátumok és mérföldkövek) a politikai napirenden való tartása. Az így létrejött, kisebb megtérülési potenciállal kecsegtető, de minden kétséget kizáróan a

belső félperiféria nemzeti tőkései számára jelentős piaci lehetőségek nyíltak meg. Ez már önmagában is aktívabbá tenné a belső és a külső félperiféria közötti kapcsolatokat.

A gazdasági lehetőségek így kialakult területe azonban nem az egyetlen olyan tényező, amely a félperifériák közötti együttműködések felhajtóerejeként szolgál. A rendszerválás óta eltelt évtizedek mindkét terület nemzetállamaiban olyan folyamatokat indítottak be, amelyek a térbeli fordulat globalista és EU-kritikai újragondolását is napirendre vették. Amíg a kezdeteknél szinte mindenhol – bár a jelen pozíciókra döntő hatással lévő mértékkel/mértéktelenséggel – a neoliberális, szabályozatlan piaci viszonyok felhajtó erejében bízó nyugatbarát elitek kerültek hatalomra, és – ami szintén nem eléggé kihangsúlyozható fontossággal bír – uralták a gazdaság át/kialakítását meghatározó diskurzusokat, addig az elmúlt évtizedben, mind a politikai osztály, mind a technológiai értelmiség megnyilatkozásaiban új megvilágításba került a területiség és a geopolitikai beágyazottság félperifériát meghatározó cselekvési lehetőségtere. Ebben a helyzetben az anyaországi támogatások és gazdasági befektetések teljesen új távlatokat nyitnak a 21. századi, a politika által *'ilyen jó még soha nem volt'*-ként emlegetett magyar–szerb viszonyok nyomán a vajdasági magyarok számára. Amit az új, ún. közösségi média kommunikációs formái is napról-napra explicitté tesznek. Ez a geopolitikai helyzet, a „magyar *Vajdaság a Nyugat-Balkánon"* már szinte semmiben nem hasonlít az alig háromnegyed évszázaddal korábban kialakult, zárt kommunikációs viszonyok között, szűk állami keretektől behatárolva létezett *„nemzetiségi/jugoszláv Vajdaság"*-ra.

Ma már a többségi társadalomnak se feltétlenül áll érdekében megszabadulni a hagyományos (nemzeti) programok mentén kezelhetetlen (integrálhatatlan) népcsoportoktól, hacsak nem akarja fokozni a saját, amúgy is megoldhatatlan népességvesztési gondjait. Mindez azt eredményezi, hogy a többség latens vagy manifeszt módon intézményes engedményekre kényszerül (legalábbis erre sarkalja a demográfiai és a munkaerőpiaci racionalitás) a kisebbségpolitika terén. (Jó esetben, főleg a belső periférián, maga is munkaerő importra szorul, azaz a homogén nemzetállam ideálja egyre kevésbé lesz elérhető.) A helyzet egyelőre sok tekintetben kiforratlan. A politikai elméletekre[1] alapozó megoldások kimenetele megjósolhatatlan. Az egyes kisebbségi közösségek most olyan kihívásokkal néznek szembe, amely nem feltétlenül csak a helyzetük romlását kell, hogy eredményezze. Jó stratégiával, a saját viszonyaik adekvát értelmezésével (önmegfigyeléssel), akár relatív javulást is elérhetnek a kisebbségi intézményrendszerek viszonylatában. A vajdasági magyarság is reagált a változásra. A gondolatmenet most következő része ezt a többrétegű, az identitást is érintő választ mutatja be.

1. Geostratégiai gazdasági és politikai körülmények

1.1. A (le)fokozódó nemzetközi helyzet

A megkésett rendszerváltás első államelnökének vágya 20 év után valósággá válik. Vojislav Koštunica, a Slobodan Milošević neve és tettei által fémjelzett választási autokráciát felváltó korszak államelnöke, egyik első nyilatkozatában tett egy kijelentést, amely szerint a polgárháborús évtized után *nincs nagyobb vágya semmint, hogy egy unalmas ország első embere lehessen*.

1 A 'politikai elméletek' egy Luhmanntól eredő meghatározás. Bővebben lásd a 2.2. pontban.

Ha ez az idealizált állapot nem is következett be az ő regnálása alatt, de azt azért róla is megjegyezhetjük, hogy sikerült beteljesítenie önmagával szembeni elvárásait, s beleszürkült abba a társadalmi átmenet (tranzíció) kilengéseit tompítani hivatott feladatkörbe, amelybe a történelmi szükséghelyzet beemelte. Szürke alkotmányjogászból lett elnökként nem vált belőle negyed annyira sem karizmatikus politikus, mint a fordulatot Szerbiában igazán megszemélyesítő, tragikus sorsú praxis–filozófus kormányfőből, Zorán Đinđićből. De még az igazi átmenetembert, Boris Tadićot sem közelítette meg soha a hazáján belüli népszerűsége vagy a nemzetközi ismertsége. A nemzetközileg elismert szürkeséget azonban nem ők, hanem a félperiferiák külső és belső felén egyaránt trendként megjelenő 'perszonalizált felismerhetetlenség' wéberi értelemben vett ideáltípusa, a radikálisok ifjú pártkáderéből az évek hosszú és kitartó munkája révén haladó demokratává avanzsált Aleksandar Vučić, egykori médiaügyi miniszter, majd a fordulatot követő belső konszolidálódást megjelenítő kormányfő, jelenlegi – munkája kiteljesedését követően – államelnök, a magasra nőtt kisember (egy átlagos szerbiai polgár, aki – a jövőjére is gondolva, hisz senki sem lehet örökké a politikai csúcson még egy versengő [poszt]autokráciában sem – e szöveg írása idején kezdte meg kosárlabda-edzői tanulmányait). A posztmiloševići szerb demokrácia történetét dióhéjban felvillantó fejezet végén meg is előlegezhető a konklúzió, mely szerint Szerbia elérte a Koštunica által megálmodott állapotot: egy unalmas, a nagybetűs Világ figyelmét magára csak ritkán, akkor is inkább másodlagos (tárgyi, s nem alanyi) minőségében vonzó országgá vált a geostratégiai szereplők által amúgy se igazán favorizált Nyugat-Balkán észak-keleti szegletében.

Megtévesztő lenne azt gondolni, hogy csak Szerbiában (vagy csak a Nyugat–Balkánon) torkollott a társadalmi átmenet ilyen siralmas átalakulásba, s hozta a felszínre a népképviselet legszánalmasabb mintázatait: a kisszerűséget és a nevetségességet, ahol a megválasztott vezetők és az őket hatalomba juttató nép egymást adekváltan megjelenítő tükröződései a valóságnak, ahol eldönthetetlen, hogy a viszonylat melyik fele a meghatározó. Miközben a médiában a korábban leírt módon megjelenő politikusok a tejhatalom és a leválthatatlanság attribútumaival is felruházódnak politikai nyilvánosságban.

Amíg a felszínen figyelmünket a napi politika alakítóinak ez a ránézésre korántsem Európa-, és némi szaktudományos vizsgálódás mentén történő vizsgálódást követően mutatószámaiban sem demokrácia-konform eseménylánc foglalja le, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a társadalmi mélyszerkezetben, illetve az alrendszerek egyik kitüntetett elemében, a gazdaságban az elmúlt 20-30 esztendő alatt végbement egy, az elvárt eredményeket (jólét, felzárkózás) még látszatra sem produkáló, az előzetes várakozásoktól lényegi elemeiben eltérő átalakulás. Nehéz adekvát módon megnevezni a helyzetet, ami a két térséget, Közép-Kelet-Európát és a Nyugat-Balkánt egyaránt jellemzi. Talán a relatív – *a várttól messze elmaradó*, lemaradásként megélt **zárkózás* lenne rá az egyik alkalmas kulcsszó. (A * itt, a megnevezés bizonytalanságán túl, a[z ön]cenzúra modorosságát is láthatóvá hivatott tenni: az identitásra negatívan visszaható önértelmezés öltött ebben a csillagban alakot.) Miközben tagadhatatlan, hogy a potenciális gazdasági lehetőségek összehasonlíthatóan mások (jobbak), mint azok a létezett szocializmusok bármelyikében is voltak. Ugyanakkor statisztikai értelemben szinte elenyésző azon szereplők száma, akik megtalálták a számításaikat a tranzíció során létrejött munkamegosztás keretei között. Ennek – talán nem elhamarkodott és túlzottan leegyszerűsítő következtetés, ha megkockáztatjuk – az lehet az elsődleges oka, hogy immár nem a saját korábbi és/vagy a hasonló helyzetben lévő ex-társállami pozíciókban lévő 'tranzíciós

sorstársak' körülményeivel történő összevetés az alapja, hanem hogy egyértelműen a „nyugati gazdasági jólét" vált minden egyes szereplő origójává az összehasonlításnál.

2. A gazdasági stratégiák szerepe az átalakulásban

Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk ennek az átalakulásnak a lényegi vonásait egy időre el kell búcsúznunk Szerbiától, hogy a szaktudományok által jobban feldolgozott magyarországi viszonyok összefoglalásával demonstrálni lehessen az elmúlt pár évtized gazdasági átrendeződésének lényegét. Mindezekhez a legkézenfekvőbb kritikai társadalomelméletek *világrendszer elemzés*re és *kapitalizmus-kritiká*ra épülő, aktuális eredményeit megidézni a magyarországi szakirodalomból. Jelen esetben ez a vizsgálódás nem korlátozódik a gazdaság alrendszerének szerepét firtató értelmezésekre, hanem a két legnagyobb hatású szektor a politika és a gazdaság kapcsán felmerülő mechanizmusok működést és változását bemutatva a hatásmechanizmus mozgatóit a vajdasági magyarság helyzetére hatással lévő beazonosítható vetületekre is kiterjeszti. Ez az értelmezési közösség, amely a maga intézményesült diskurzustereivel évek óta számos, a szűkebb vizsgálati egységén túlmutató (de szűkös forrásai okán elsődlegesen mégis csak a saját nemzetállamának a viszonyaira fókuszáló) tanulmánykötettel állt elő. Ezek közül is a Politikatudományi Intézet Társadalomelméleti Műhelyében született, a Napvilág kiadónál megjelent tematikus munkákra fókuszálok, ahol „…a tagokat az a társadalomelméleti keretrendszer köti össze, amely folytatni kívánja a valóság megértésének baloldali kritikai hagyományát". Azzal a kitétellel, hogy engem az a nyolcvanas évek végéig még létezett német társadalomelméleti felállás inspirál hagyományként, amely reflexív módon, a másik fél eredményeit beépítve folytat polémiát a normatív és a megértésre fókuszáló tradíciók között. A továbbiakban Éber Márk Áron, Scheiring Gábor és Sebők Miklós munkái kapcsán közelítek a jelen helyzethez.[2] Ezekre a kötetekre támaszkodva, az adott esetben nem kicsit teleologikus elemzések határai is rámutatva próbálom meg az egyes cseppek prizmáján keresztül felvázolni a tranzíció posztszocialista tengerének a természetrajzát, vagy ahogy az ebből a felsorolásból ki nem igazán hagyható harmadik utas (kevésbé radikálisan baloldali szemléletű) közgazdász, Pogátsa Zoltán kötete is megmutatja[3], amely a térség egészét reprezentáló modellként is szolgál. A bemutatás műfajul az itt segítségül hívott kötetetek közül Sebők Miklós művére támaszkodom, amely maga is a tranzíció gazdaságpolitikai önértelmezését, mint legitimációs processzus teszi meg az elemzés tárgyává. Sebők elvontsági piramisának (l. 1. ábra)[4] *tudományos 'ismeretterjesztő'*-ként feltüntetett csúcs alatti sávjának felső harmadát szeretném kijelölni a saját pozícióm explikált elhelyezkedéseként. Ez az írásfolyam maga is hasonlóan öncélú, mint az odasorolt megnyilatkozók feltételezett intenciói: bár közel jár hozzá, mégsem egyértelműen a nagybetűs Tudományt tekinti e műfaj irányadónak, hanem – annak eszközeit felhasználva – az önmegértést tűzi ki feladatául.

2 Éber Márk Áron: *A csepp – A félperiferiás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág, 2020. 284.; Scheiring Gábor: *Egy demokrácia halála – Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 2019. 342.; Sebők Miklós: *Paradigmák fogságában – Elitek és ideológiáka magyar pénzügyim kapitalizmusban*. Budapest, Napvilág, 2019. 315.

3 Pogátsa Zoltán: *Magyarország politikai gazdaságtana*. Budapest, Osiris, 2020. 258.

4 Sebők: i. m. (2. lj.) 39.

1. ábra: A gazdaságpolitikai diskurzusok szintjei.

„Ezen összevont tudományos ismeretterjesztési és publicisztikai szint nem használja az akadémiai, tudományos irodalom apparátusát, és nem marad meg a pozitivista tudományosság szenvtelen stílusánál sem. Jellemző műfaja az esszé, amely egy tézist bont ki, és a tézis védelmében rendezi a felhasznált empirikus anyagot. Bár használhat hivatkozásokat, ezek semmiképpen sem egy átfogó szakirodalmi áttekintés részei. […] Másrészt ez a köztes diskurzusszint elvontabb és tágabb látókörű a napi politikai beszédnél: történeti távlatokat idéz, jellemzően nem politikusokhoz vagy pártokhoz kapcsolódik, és nem taktikai kérdéseket tárgyal. Kiindulópontja kapcsolódik az elméleti-történeti vitákhoz, ezeket aktualizálja és fogalmazza újra saját kora közönsége számára. Ennek megfelelően a nagyobb formákat (hosszabb publicisztikákat, tanulmányokat, könyveket) kedveli, de megtartja a tárgyalásmód közérthetőségét (például a szóviccek, bonmot-k gyakori használatával).”[5]

Sebők piramisa gazdaságra fókuszáló témájából fakadóan a szó szoros értelmében egysíkú. A jelen értelmezés azonban nem csak a gazdaságra kíván koncentrálni, azaz szeretné a saját diszkurzív piramisát a maga eredeti teljességében, hosszabb távon legalább négy, e szövegen belül minimum két megközelítésből megrajzolni, ahogy a Sebők által elkülönített sávok számát sem tartja kielégítőnek. (Mindeközben számol azzal, hogy az egyes megközelítések vizsgálódási pontjáról megfogalmazódó értelmezési kísérletek óhatatlanul a többi pozíció láthatósági viszonyait időlegesen zárójelbe kénytelenek tenni.) A politikai gazdaságtan ugyan magától értetődőnek tűnhet a kritikai társadalomtudományok baloldali elkötelezettségű hagyománya felől, de a vizsgálandó viszonyrendszer összetettsége és ellentmondásai nem ütköznének ki a kizárólagos alkalmazásukkal, s a kisebbségi lét paradoxonai, valamint a belőle fakadó problémák kezelésére megfogalmazást nyert nemzetpolitikai intézményrendszer sem lenne önmagában értelmezhető a pusztán szak-/támogatáspolitikai horizontból. A piramis majdani további vetületei, a harmadik sík a két

5 Uo., 39.

nagy alrendszer eseményeit a maga belső (képesség és szakmaiság) és a külső (erőforrás és elköteleződés) meghatározottságai mentén közvetíteni hivatott média és nyilvánosság. Az utolsó, negyedik oldalról történő megközelítés pedig a vajdasági magyarság társadalomrajza. Az így létrejövő diszkurzív mezősíkok kölcsönhatásai alatt pedig ott rejtezik a jelen gondolatmenet eredeti vizsgálati tárgya, a piramis alapja, ami a – maga valójában amúgy hozzáférhetetlen – vajdasági magyar közösség lenne, melyhez a másik négy megközelítés vizsgálatainak az eredményeiből megképződött ismeretek projektálásával lehet, annyira-amennyire közelebb jutni. A jelen értelmezés ezen fonalait követve is mindenkinek magának kell, hogy megjelenítse, amolyan házilag összerakott hologramként a gondolatfolyamok által közvetített, a vajdasági magyarsággal kapcsolatos lehetséges képet, amelynek az az alapkoncepciója, hogy a vizsgált történelmi periódusban (a poszt-miloševići Szerbiában) megfigyelhető különbségek a gazdasági és a politikai meghatározottságokból felépülő kommunikációs és társadalom építési/szerveződési mechanizmusok eltérő lehetőségterein konstituálódva lettek olyanokká, amilyennek az eddigi, főként leíró és nem a megértő vagy a kritikai társadalomtudományi gyakorlatokra épülő szövegek mutatják őket. (Hogy a tudományos nyilvánosságban csak ritkán megjelenő személyes élmények és önértelmezések vajdaság-képeiről most ne is essék szó, bár abban, hogy ki mit tekint majd relevánsnak a jelen kísérletből, azok is hatalmas szerepet játszanak…) Az elemzést később további idősíkokra is, így a titói Jugoszláviára és a Szerb-Horvát-Szlovén királyságra is, ki lehet terjeszteni.

A gondolatmenet kettős tagolódása egyrészt azt hivatott felmutatni, hogy a gazdaság helyi/regionális aktorai miként keresnek támogatókat a saját társadalmuk politikai alrendszerében, s találták meg a magyar *pénzügyi nacionalizmus* politikai partnereit, ahogy azt Sebők Miklós monográfiája mutatja be.[6] Magát a terminust igyekszem mindennemű értékítélettől függetlenül használni – szakítva a kialakulását segítő kritikai társadalomelmélet normatív elköteleződésétől: nem ítélve, csupán be/felmutatva annak genezisét, vallott és tulajdonított céljait és az ezek elérésére felhasznált eszközrendszert. De ehhez előbb a rendszerváltás első két évtizedének a gazdasági elképzeléseit meghatározó várakozásokra is időt kell szakítani, mert azok nélkül nem lesz értelmezhető a pénzügyi nacionalizmus jelensége. Másrészt azt a folyamatot sommázza, ami a jelenlegi kisebbségpolitikai intézményrendszer anyaországi pillérének a kialakulását eredményezte.

A kelet-közép-európai átalakulások a thatcherizmus némileg megkésett térbeli kiterjesztéseként értelmezhetők, ahol a legitimációt az elvont piaci mechanizmusokba vetett – két évtized során maradéktalanul vissza nem igazolódott – hitet a változás heteronóm elemeként tüntette fel.

> „A rendszerváltás meghatározó dialektikája tehát a meglehetősen leegyszerűsítő kommunizmus–kapitalizmus ellentétpár volt, és az is maradt. A hidegháború évtizedeiben generációkban rögzült ez a szembeállítás. A kilencvenes évek nemzetközi kontextusa, Zeitgeistja is ezt sugallta, hiszen a győztes Nyugaton éppen ekkor jutott csúcspontra az angolszász neoliberális politikai irányzat, Margaret Thatcher és Ronald Reagan csillaga. Az ő önnarratívájuk a piaci rendszer győzelmét hangsúlyozta az állami tulajdonra épülő, bukott tervutasításos rendszerrel szemben. Állam és piac ilyetén végletes szembeállítása, illetve az *angolszász modell dominanciája elhomályosította a létező kapitalista rendszerek ténylegesen fennálló óriási különbségeit*."[7]

6 Uo. 23-40.
7 Pogátsa: i. m. (3. lj.) 12–13.

Stuart Hall a thatcherizmus kapcsán vetette fel a *diszkurzív harc* fogalomkörének eléggé ki nem hangsúlyozható szerepét. Ez az eljárás azonban nemcsak ott és akkor (az angolszász neoliberális gazdaság- és társadalompolitika mindent elsodorni látszó előretörésének az idején a nyolcvanas években), hanem – ahogy azt Losoncz Alpár visszamenőlegesen is alkalmazza a titói Jugoszlávia belső polémiáinak megvilágítása során – minden, tényleges kihívóval nem szembesülő, legitimációs önigazolási folyamatban felismerhető, így a rendszerváltásokat övező újra-piacosodásnak is az alapjául szolgált.

> „Hall azt a gondolatot nyomatékosítja, hogy a diskurzív hegemónia úgy nyer teret, hogy delegitimálja az ellenfél fogalmi eszközeit: ez mindig több, mint egy egyszerű ideológiai csel vagy ármányos propagandafogás, mert konceptuálisan lehetetleníti el az ellenfelet, miközben a múltba meredtség vagy az eltájolódott gondolkodás bélyegét süti rá."[8]

Az övével össze nem egyeztethető elképzelésekről pedig a legjobb esetben is csak, mint utópisztikus, a gyakorlatban át nem ültethető reményekről 'rántotta le a leplet'. Pogátsa Zoltán azt hangsúlyozza, hogy a versengő kapitalizmus szabályozatlan piacban hívő protagonistái mellett, olyan létező és évtizedek óta jól működő kontingens berendezkedések, mint a 'skandináv modell', sem jöhettek számításba az új diskurzus keretében.

> „Kelet-Európában meglehetősen homályos ismeretekkel rendelkezik a véleményformáló értelmiség a kapitalizmusnak ezen különböző válfajairól, ezért még mindig hajlamos a kapitalizmusról mint általános fogalomról beszélni, azért lelkesedni, avagy a kommunizmussal történő ostobán leegyszerűsítő összehasonlításban arra a konklúzióra jutni, hogy sajnos annál nincs jobb. Ez a generikus 'kapitalizmus' viszont az ő fejükben szinte mindig annak tankönyvi absztrakciója, a tökéletes versenyre épülő piaci modell, annak minden szociopata elméletiségével."[9]

Ahogy az idézetből is kitűnik, Pogátsa Zoltán abból indul ki a poszt-szovjet blokk rendszerváltásainak időszakát elemezve, hogy a korabeli események is óvatosságra ösztökélhették volna a változás ideológiai vezénylőit. Kiemeli, hogy akkoriban még Nyugaton is csak kevesen foglalkoztak a kapitalizmusnak a tankönyvek szerinti és a valóságos formái között meglévő ellentmondásaival, arra azonban már volt példa, hogy egy-egy a szocializmussal kokettáló állam versenypiaci modell felé történő 'elmozdulása', ahogy az Pinochet Chiléje esetében is tapasztalható volt, kudarcba fulladt, *látványos zsákutcához vezetett*.[10] Azaz nem csak a fél évszázados történelmi példák (fasizmus, nácizmus). Térségünkben azonban nemhogy egy esetleges piaci alapokon működtetett diktatúra rémképe nem merült fel a magukat éppen sikeresen újratervező gazdasági szakemberekben, hanem az éppen létező kapitalizmus változatok közötti eltéréseket sem vették számításba.[11] Egy elképzelt, tankönyvekből átemelni kívánt, sehol sincs verziót véltek célszerűnek bevezetni, amely az éppen kialakított demokráciával szerintük minden kétséget kizáróan el kellett (volna) vezessen a jólét és az igazságosság magától értetődő, s ebből kifolyólag jó egy évtizeden át reflektálatlanul maradt kettős céljához.

8 Losoncz Alpár: *A hatalom(nélküliség) horizontja*. Újvidék, Forum, 2018. 126.
9 Pogátsa: i. m. (3. lj.) 16.
10 Uo., 12.
11 Uo., 15.

„A rendszerváltás után csalódott értelmiségiek egy másik része pedig úgy utasítja el a kapitalizmus egészét és keres alternatívát marxiánus utópiákban, hogy igazából kísérletet sem tett a piaci alapú társadalmak megvalósult, sikeres, szociálisabb formáinak megismerésére."[12]

Az összegző idézet második fele arra is rámutat, hogy ennek a főáramnak nem voltak korabeli kihívói, hiszen a maradék marxista értelmiség elképzelései finoman szólva sem korrelláltak a társadalom aktuális elvárásaival. A jobboldali gazdaságfilozófiai eszmék pedig még a fél évszázaddal korábbi romantikus 'Kert-Magyarország' (Németh László) elvonatkoztatási keretei között téblábóltak. (Mindezek ellenpontozásául gondoljunk bele, hogy az akkoriban kibontakozó jugoszláviai események, bár szintén nem tekinthetőek antikapitalista természetűnek, még a legrosszabb dél-amerikai forgatókönyveket is alulmúlták, s a polgárháborút tették meg a tulajdon újra elosztásának színteréül, ahol a nyers erőszak szolgált a javak elsődleges felhalmozásának eszközéül. Abban a kontextusban, nemhogy az nem merült fel a vajdasági magyarokban, hogy melyik kapitalista modell lenne a legszerencsésebb a társadalmi önigazgatás felváltására – bár annak egyik kiötlője, Edvard Kardelj nem titkolt szimpátiával viseltetett a skandináviai államok iránt[13] –, hanem hogy ha javaikat nem is, de legalább az életüket megtartva menekülhessenek ki az adott helyzetből.) A keleti blokk önfelszámolása nyugaton is más fókuszra irányította a kapitalizmuselemzéseket. A kilencvenes évek deregulációs, liberalizációs hulláma idején, az új trendet a szakirodalom is kénytelen volt lekövetni, s az évtized közepére megélénkült a különböző helyzetben ténykedő gazdasági mechanizmusok eltéréseit modellé szintetizáló leírások publikálása. Ezekből Pogátsa ötöt tart az – ún. analitikus hozzáadott érték elvesztése nélkül – megemlítendő támpontul szolgálónak a magyar/kelet-európai út sajátosságainak összegzéséhez.[14] Ezek:

1. *a jóléti állam skandináv/északi modellje,*
2. *a brit és kontinentális jóléti államok,*
3. *a neoliberális/angolszász országok,*
4. *az offshore területek,*
5. *a konzervatív fejlesztőállamok.*

Annyi azonban bizton megállapítható, hogy a gazdasági átalakulás a térség államainak többségénél nem eredményezte a hagyományos, más szerkezetváltások példáiból korábbról már ismert kapitalista működési módok helyi alkalmazását, így a listát egy új, a poszt-szocialista térségre érvényes, hatodik elemmel kellett bővíteni: ez a *kelet-európai külföldi működőtőkefüggő versenyállam*.[15] A sajátos út- és ideológiafüggőség következtében azonban erre a megtisztelőnek semmiképen nem nevezhető besorolásra sem tarthat igényt minden reformállam egyenlő mértékben.

A felsorolásból, illetve annak első három eleméből, jól kirajzolódik a *the west and the rest* alapállás diszkurzív érvényesülése. A konzervatív fejlesztőállam nagy vonalakban a kelet-ázsiai feltörekvő, lassan demokratizálódó/ott 'tigriseit' takarja – Kína, mind méretei, mint jellege miatt (nem egy, hanem: a) kivétel (az offshore területek igazából nem rendelhetőek földrajzi

12 Uo., 16.
13 Losoncz: i. m. (8. lj.) 126.
14 Pogátsa: i. m. (3. lj.) 17.
15 Uo.

értelemben vett nagyrégiókhoz: bárhol kialakíthatók). Azt gondolom, ma sem kell magyarázni, hogy a társadalmi–gazdasági átalakulás horizontján is a Nyugat megoldásai lebegtek a tranzíció külső és belső aktorai és a folyamathoz érdemben hozzászólni nem tudó elszenvedők szemei előtt egyaránt. Nem emlékszünk olyan politikai vagy gazdasági elképzelésre, amely egyik keleti kistigris vagy nagymacska/sárkány útját állította volna be követendőként. A gazdasági eredmények bármennyire is vonzónak tűnhettek, a politikai vagy kulturális értelemben vett eltérések/hagyományok okán nem foglalkoztak érdemben ezzel a lehetőséggel sem. Megmaradtak a versenyelvű kapitalizmus liberális tankönyvi absztrakciója mellett. Ezen az első szabadon választott parlament jobboldali kormánya sem tudott érdemben túllépni:

> „A magyar politikai jobboldal a rendszerváltás utáni évtizedekben fokozatosan elfoglalta azt a helyet, amely a nyugati világban a konzervatív pártokat megilleti. A kezdeti időkben a jobboldal meghatározó erejét, a Magyar Demokrata Fórumot még a gazdasági értelemben baloldali, romantikus antikapitalista elgondolások dominálták. Antall József miniszterelnöksége nem a gazdasági modellre koncentrált. A német keresztényszocialisták szociális piacgazdasági eszméje ugyan megjelent gondolkodásában, ám az valójában soha nem intézményesült."[16]

A lényeget az utolsó mellékmondat tartalmazza: *az intézményesülés sikerén/kudarcán múlt minden*. Ennek a folyamatnak nem is az eredeti elképzelés (ha volt egyáltalán) vagy a megnevezés teremtő/alávető aktusa (előbbi egy jövőorientált, normatív, az eseményeket kézben tartani/koordinálni/irányítani képes folyamatot – társadalom- és gazdaság mérnökösködést – feltételezne, utóbbi egy geostratégiai és geo-ökonómiai kényszerek mentén operáló, -tól/-ig mozgásteret jelölne ki, ahogy azt meg is tette a Nyugat-Balkán fogalomkörének a diszkurzív előállítása során) a fő jellemzője, hanem a körülmények következtében előállt tényleges eredmény. Így jöhetett létre egy, célzottan senki által nem akart formája a centrumtól való tartóssá váló lemaradásnak: *a félperiféria*. (Itt szeretném előre jelezni, hogy ez a szakirodalom által, Wolfgang Merkel nyomán, *sérült/kihívásokkal küszködő demokráciának [defekte Demokratie]* mondott helyzet/állapot nem okozója a gazdasági viszonyoknak, hanem sokkal inkább az [a politikai állapot] tekinthető azok [a gazdasági szükségszerűségek] következményének.[17]

A társadalmi átalakulás az egyes országokat illetően időben és eszközeiben mutat eltéréseket, de nem eredményezett a centrum/periféria tengelyen elfoglalt helyzetet illetően érdemi különbséget: az Európai Unióhoz már csatlakozott, politika-földrajzilag Közép-kelet-Európában található államok a belső félperiféria, a csatlakozásra váró, a Nyugat-Balkánon található államok a külső félperiféria elemei: aszerint sorolhatóak csoportba, hogy milyen mértékben kapcsolódtak be a centrum-periféria viszony munkamegosztásának intézményes rendjébe. A modernizációs konszenzus ideológiai bázisára épülő versenyállam-szakaszt felváltó konkurens hegemóniára törő elképzelésként a pénzügyi nacionalizmust nevezi meg. Ezt Scheiring a felhalmozó államok kategóriájába sorolja, s a pénzügyi kapitalizmus működésének a 21. századi specifikus vonásai teszik 'egyedivé: azaz nem a termelő vagy a szolgáltató ágazata a struktúrát

16 Uo., 20.

17 Merkel, Wolfgang: *Defekte Demokratie – Theorie. (A kihívásokkal küszködő demokráciák – Elmélet.)* Opladen, Leske+Budrich, 2003. 336.; Merkel, Wolfgang: *Defekte Demokratie – Regionalnalysen. (A kihívásokkal küszködő demokráciák – Régióelemzések.)* Opladen, Leske+Budrich, 2006. 484.; Merkel, Wolfgang: Gegen alle Theorie? – Die Konsolidierung der Demokratie in Ostmitteleuropa. (Minden elmélet ellenére? – A demokrácia konszolidációja Közép—Kelet-Európában.). *Politische Vierteljahresschrift*, 48. 3. 2007. 413–433.

meghatározó szegmens, hanem a felhalmozás két alapfeltételének számító technológia és finanszírozás félperiférián is kumulálható eleme a pénzügyi rendszer, a nemzeti tulajdonú bankrendszerrel és az egész folyamatnak kedvező klímát teremteni képes jegybankkal. A pénzügyi kapitalizmus első szakasza Magyarországon, de szinte az egész térségben, egy ún. mintakövető attitűdre, a modernizációs konszenzus reflektálatlan érvényesítésére vezethető vissza. A mintakövető és mintateremtő hozzáállás megkülönböztetése Csizmadia Ervintől származik:

> „Már akkor is nagyon érdekelt a nyugatosság, de akkor még nem láthattam, hogy a késő Kádár-kori Nyugat-Európa kép mellett lesz majd egy másik Európa-kép is.
> Ma már látom. S a két felfogásra használom a mintakövető és a mintaformáló kategóriákat.
> Irtóztatóan izgalmas téma az Európához való viszonyunk (évszázadokra visszanyúló) eszme-, politika- és társadalomtörténete."[18]

A *pénzügyi kapitalizmus* első szakasza Magyarországon, de szinte az egész térségben, erre a *mintakövető attitűd*re, *a modernizációs konszenzus reflektálatlan érvényesítésé*re vezethető vissza. E törekvés mögött egy, ezt felváltani kívánó, annak hibáiból tanulni akaró, s a benne lévő lehetőségek aktív kihasználására építő stratégia, ha tetszik unortodox gazdaságpolitikai szemlélet rajzolódik ki. Az új stratégia iránti igény Matolcsy György munkáiból mutatható ki. Ez a gazdaságpolitikán túli, geopolitikai szemléletváltáson alapul. A 2015-ben megjelent kötet címe: *Amerikai Birodalom – A jövő forgatókönyvei*. Ez a könyv a Sebőktől már idézet 'köztes diskurzusszint' egyik, kellően nem közismert példája: történelmi távlatokra épít, szenvtelen (olvasmányos) stílusban íródott, nem kötődik napi politikai aktualitásokhoz és túlmutat a taktikai megoldások egyszerűségén. Ám, ami a legfontosabb ebben a diszkurzív térfoglalási folyamatban: „*kapcsolódik az elméleti-történeti vitákhoz, ezeket aktualizálja és fogalmazza újra saját kora közönsége számára*."[19]

> „Az elmúlt félezer év során Magyarország kudarcait zömében az okozta, hogy illúziók rabja volt és téveszmékben élt a jelent, valamint a jövőt meghatározó erők terén. […] Azt gondolom, Magyarország felemelkedése mintegy félezer évvel ezelőtt az önismeret és a világ ismeretének hiánya miatt tört meg. […] Elsősorban nem a külső hatalmak túlereje, hanem a belső magyar nemzeti önismeret gyengesége és a világról alkotott elhibázott képünk okozta a sorozatos pusztulást. […] Egy nagy történelmi kor születésének pillanatában e[l]követett hiba, vagy éppen fordítva, egy felismert és megragadott esély több évszázadra kihatóan befolyásolhatja egy nemzet történelmét. […] Jó okunk van hát arra, hogy szakítsunk az elmúlt félezer év ártalmas nemzeti sajátosságával, tehát az önismeret hiányával és a világ megismerésének tökéletlenségével.[20]

Érdemes a mintakövetés/mintaformálás oppozíciójának az előfeltételét azonosítani a gondolatmentben: az adekvát helyzetfelmérést. A közgazdasági gondolkodás egyik legáltalánosabb toposza a piacon való megjelenés kapcsán a tényezők felosztása adottságként kezelendő külső

18 Csizmadia Ervin hivatalos Facebook oldal. https://www.facebook.com/csizmadiaervinmeltanyossag/posts/2769978973331380

19 Sebők: i. m. (2. lj.) 39.

20 Matolcsy György: *Amerikai Birodalom – A jövő forgatókönyvei*. Budapest, Pallasz Athéné Geopolitikai Alapítvány, 2015. 19–21.

körülményekre és alakítható cselekvési térre. Ehhez az egyik első lépés a piac láthatatlan kezéhez tapadó dogma revíziója. Ahhoz, hogy változtatni lehessen az előző időszakot uraló hozzáálláson, először a már meglévő intézmények (pl. a jegybank) manőverezési lehetőségei kapcsán kellett kialakítani egy koncepciót. Hinni kellett abban, hogy a jegybank és a kormányzat együttesen képes hatással lenni a korábban adottnak vett körülményekre. Azaz azok mégsem megmásíthatatlan adottságok, hanem olyan intézmények működése következtében kialakult viszonyok, amelyeket valamilyen, történelmileg felismert/félreismert érdekek érvényesülésének a céljából állítottak hadrendbe a geo-ökonómiai célok elérése érdekében. A Matolcsy-féle világkép nem szembe akar menni a fennálló világrenddel, hanem azon belül szeretné kivívni a maga autonómiáját, s saját intézmények kialakításával tölteni fel a világrendszer adott lehetőségei mellett, még uralható gazdasági teret. A regionális mintaalkotás is ott szerepel a tervei között, de az egész rendszer tagadásának/átalakításának igénye – szemben az újbaloldali ideológiák elosztás alapú reformelképzeléseivel – nem válik nála fókuszba emelendő topikká.

Sebők Miklós szerint a második FIDESZ kormány számára a kétharmad lehetővé tette, hogy olyan intézményi átalakításokat hajtson végre, amelyek a magyar pénzügyi kapitalizmus fejlődése szempontjából hosszabb távon is új pályára állítják a gazdaságpolitikát. Ennek során egyrészt meg kívánták valósítani a gazdaságpolitikai irányváltást másrészt, ezzel párhuzamosan, a pénzügyi rendszer tulajdoni viszonyainak átrendezését is le szerették volna mielőbb vezényelni, és ez utóbbi volt számukra a fontosabb, mert így maguk mellé tudták állítani a nemzeti kapitalistákat.[21] A globálisan is érvényesülő pénzügyi kapitalizmus viszonyai azt vetítették előre – ahogy azt Scheiring összegzi a félperifériákon kialakuló asszimmetrikus viszonyok tartósságának okait elemezve, s ahol a tőkefelhalmozás központból (centrumtérségek) történő uralásának kulcstényezőiként a *technológiá*t és a *finanszírozás*t jelöli meg[22] –, hogy a nemzeti tőkések felkarolását pártoló finanszírozási lehetőségek alakuljanak ki. A kormány új gazdasági modelljének célja az is, hogy a bankrendszer fele magyar kézben legyen. Az ország így nyolc-tíz nagytőkés gazdasági érdekszférájává vált volna meghatározott területeken, ami – az előzetes várakozások szerint – magától, spontán módon is kialakult volna, de abban az esetben nem lehetett volna azt a gazdaságpolitikai stratégia részeként befolyásolni, s nem alakultak volna ki a két alrendszer között szoros kapcsolatok. Sokáig mindezt egy szűk, privilegizált réteg, az ún. 'NER lovagok' terrénumának gondolták. Scheiring Gábor érdeme, hogy erről a nemzeti tőkés-struktúráról sokkal árnyaltabb képzetünk lehet. Scheiring könyvének hetedik fejezete, *A nemzeti tőke lázadása* című rész mutatja be azt a procedúrát, aminek eredményeként a gazdaság és a politika lokálisan egymásra találtak).[23]

> „A jobboldali kötődésű nagytőkések útját részletesen elemezve tehát összetett kép rajzolódik ki. A Fidesz hatalmát nemcsak a politikai kapitalisták segítik, hanem a nemzeti tőkésosztály egy tágabb köre, olyanok is, akiknek vagyongyarapodásában nem elsődleges a politikai kapcsolatok szerepe. […] A transznacionális tőkét pozitív diszkriminációban részesítő versenyállam intézményrendszerével egyre elégedetlenebbé váló nemzeti nagytőke a 2000-es évektől egyre nagyobb arányban kereste a Fidesz kegyét. A technokrata baloldali politikusok, a piaci modernizátor közgazdászok és a transz-

21 Sebők: i. m. (2. lj.) 203-210.
22 Scheiring: i. m. (2. lj.) 88.
23 Uo., 203–227.

nacionális tőke hatalmi szövetsége ellen azért lázadt fel a nemzeti tőke, mert a 2000-es évekre úgy vélte, hogy csak így tudja felgyorsítani saját tőkefelhalmozását.”.[24]

A magyarországi nemzeti tőkésosztály felemelkedése, láthatóvá válása sem egy fejlődési anomália, hanem az intézményrendszer paradigmák fogságában történő alakítása során fellépő kilengése az ingának. A történések láthatóvá válása inkább az új gazdaságpolitikai irányvonal önmegjelenítésének, semmint egy, az ellenérdekelt/konkurens ideológiák részéről sikeresen végrehajtott leleplezési akció a következménye. Az azonban, hogy ennek a rétegnek a belső tagolásáról és a közvetlen motivációiról is képet kaptunk elvitathatatlanul Scheiring Gábor tudományos tevékenységének tudható be.

A parlamenti kétharmad és nemzeti tőke szövetségessé válása tette az új gazdasági alapokra épülő, de az egész nemzetre kihatással lévő stratégiát ténylegesen megvalósíthatóvá. A folyamat gazdasági elemei a jegybankon belüli fordulattal váltak teljessé. A kormányzás kezdetén Matolcsy még a Nemzetgazdasági Minisztériumot vezette, de az előző jegybankelnök mandátumának lejártával megkapta azt a posztot, ahol magát még a kormánytól is jól láthatóan megkülönböztetve válhatott a struktúraváltás emblematikus figurájává. Ez az a poszt, ahol nem csak a gazdaságpolitikai szaktudás, hanem az annak érvényesüléséhez szükséges alapintézkedések is az ő elképzeléseinek megfelelően, de a nemzetközi pénzügyi változásoktól nem függetlenül, kerülhettek kibontakoztatásra. A célok és az eredmények számos, itt készült munka, jelentés és kiadvány mondataiban kerültek ’dokumentálásra’. Matolcsy és munkatársai egy gazdaságpolitikai vízió gyakorlati megvalósításának az értelmezési keretéhez belülről, főleg a Magyar Nemzeti Bank falai mögül, adnak támpontokat. Ennek legalább két okát vélem én beazonosíthatónak: a Sebők által bemutatott véleménypiramis alakításában az MNB vállalta magára spill over, az EU-s szaknyelvben az intézkedések hatásának fentről való le-/szétáramlása szerepet, azaz a gazdaságról, illetve a gazdaság és társadalom kapcsolódási pontjairól kialakult képzeteknek a megváltoztatását, másrészt a jegybankoknak a pénzügyi kapitalizmusban olyan kiemelt szerepük van, amelyek megértéséhez nélkülözhetetlen a társadalmi támogatás elnyerése – szemben a korábbi (ortodox) elefántcsonttorony felfogással, amely a jegybankot a kormányzattól független, a pénzpiacok és nemzetközi szervezetek érdekeinek a rezidenseként képzelte el, aminek nem kell megfelelnie semmilyen – időben változó – társadalmi és politikai elvárásoknak. Ezeket a feladatokat is szolgálják az MNB 2013 óta felerősödött kommunikációs aktivitásai, így a szakszövegek és az ismeretterjesztő kiadványok is. Előbbiek között az MNB könyvsorozatában megjelenő kötetek az ’irányadók’[25]. Hergár Eszter, az *MNB Társadalmi kapcsolatokért felelős igazgatóságá*nak vezetője által jegyzett *Versenyképességi program 330 pontban* című füzet[26] is fontos támpontul szolgál a fordulat megértéshez. A nem csupán képzett szakpolitikai és tudományos értelmezé-

24 Uo., 226–227.

25 Itt most csak néhányat említek meg – a teljesség igénye nélkül. Matolcsy György: *Egyensúly és növekedés.* Budapest, Kairos, 2015. 644.
https://www.mnb.hu/kiadvanyok/mnb-szakkonyvsorozat/egyensuly-es-novekedes
Palotai Dániel – Virág Barnabás: *Versenyképesség és növekedés.* Budapest, MNB, 2016. 829.
Lehmann Kristóf – Palotai Dániel – Virág Barnabás: *A magyar út – célzott jegybanki politika.* Budapest, MNB, 2017.
https://www.mnb.hu/kiadvanyok/mnb-szakkonyvsorozat/a-magyar-ut-celzott-jegybanki-politika

26 Hergár Eszter: *Versenyképességi program 330 pontban.* Budapest, MNB, 2019. 220.

seket megcélzó, tevékenységnépszerűsítő kiadvány számos olyan összefoglaló ábrát tartalmaz, amelyek átláthatóbbá próbálják tenni a monetáris politika célrendszerét és kontextusát.

Az ebben található egyes pontok bontják ki a teljes stratégia eszköztárát, s közben az összefoglaló ábrákon vizualizálhatóvá válnak a célterületek kapcsolódásai. A 12 kulcsterület között ott találjuk a külső félperifériával (gyorsan növekedő új piacok) való kapcsolatokat is. (Miközben a Magyarországra megfogalmazott további kulcsterületek – a családbarát program, tudás alapú társadalom, kkv stratégia, egészséges társadalom [utóbbi pl. nagy hangsúllyal van jelen a Kárpátalján szorgalmazott támogatási formák között] – ott szerepelnek a nemzetpolitikai eszközrendszer kitüntetett tevékenységi körei között.)

2. ábra: A versenyképességi fordulat 12 kulcsterülete

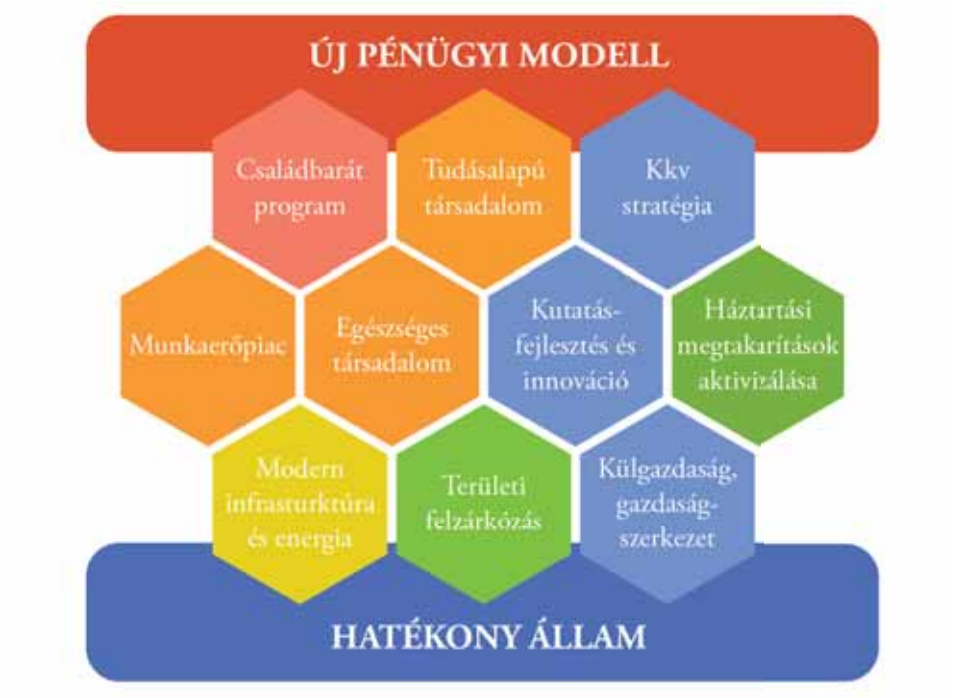

Versenyképességi program 330 pontban[27]

Azaz a gazdaságpolitikai fordulat haszonélvezőjeként ez a szemlélet a nemzet egészét célozza meg, jól láthatóan más útvonalat választva, mint a rivális – ellenzéki – elképzelés, amely a társadalmi nagycsoportok egy másik történelmi kategóriáját, az osztályt tekinti kiindulási pontjának, s az ún. osztálykompromisszumot tekinti a demokrácia alapjának, amelynek megteremtésével vezet az út az általuk célként megfogalmazott fejlesztő állam eléréséhez.[28]

27 Uo., 11.
28 Scheiring Gábor: *A demokrácia mint osztálykompromisszum I-III.* https://ujegyenloseg.hu/a-demokracia-mint-osztalykompromisszumzött

„A félperiféria a világgazdasági munkamegosztáson belül azon országokat ragadja meg, melyek maguk mögött hagyták az erős függőségek által dominált gyarmati gazdasági szerkezetet, és képesek voltak a globális kapitalizmuson belül bizonyos korlátozott fejlődésre, a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt pozíciójuk megváltoztatására."[29]

Az új alapokra helyezni kívánt stratégiák esetében – mint minden, a társadalmat ténylegesen befolyásolni kívánó elképzelésnél – *„kulcskérdés a perifériás államhatalom megszerzése és megtartása"*.[30] Éber Márk összegzését azzal egészíteném ki, hogy a versengő alternatívák csak masszív többségi kormányzat esetén számíthatnak arra, hogy esélyük lesz megvalósítani az elképzeléseiket. A versenyállam, a felhalmozó állam és a fejlesztő állam elemei párhuzamosan vannak jelen a jelenlegi centrum-periféria viszonyok között működő tranzíciós gazdaságok valóságosan létező rendszereiben. Vannak olyan közép-kelet-európai országok, ahol a gazdaságpolitikában erőteljesebben megjelentek a pénzügyi nacionalizmus elemei (Lengyelország, Szlovénia), s vannak ahol korábban nem volt a hazaihoz hasonlóan egyértelmű a nyugati elvárásokhoz való igazodás (Csehország, Szlovákia). Amennyiben egy-egy posztszocialista ország a maga rendszerváltását más jellemzők mentén bonyolíthatta, annak általában méretgazdaságosághoz kötődő (Baltikum) vagy geostratégiai okai voltak (Románia, Bulgária). Előbbiek sikeresebben álltak át egy-egy húzóágazat felfuttatására, váltak majdhogynem fejlesztő államokká (annak abban a vonatkozásban nem tekinthetőek, hogy a felzárkózás eredményeiben való részesülés mégis mutat az osztálytagozódástól elkülönülő egyenlőtlenségeket, s az ott élő orosz ajkú lakosság integrációja finoman szólva sem tökéletes, bár ez – szintén geopolitikai okokra visszavezethetően – nem kap kellő figyelmet a centrumtól.) A kelet-balkáni országoknak pedig egyértelműen stratégiai helyzetükből kifolyóan nem feltétlen kell számot adniuk a saját nemzetpolitikai szempontjaik alapján – szintén nem osztály, hanem etno-specifikus okokból –új egyenlőtlenségeket létrehozó, belső gazdasági 'területfejlesztési' stratégiáikkal. Ennek a kérdéskörnek a fókuszba állítását célozza a még zajló *Európai polgári kezdeményezés a nemzeti régiók védelmében* aláírásgyűjtési folyamat, ahol mozgalmi jelleget kapott a kisebbségi önrendelkezés ezen, területi alapokon nyugvó dimenziója.[31] A magyar stratégia abból indul ki, hogy a jelen centrum-periféria viszonyrendszert nem tudja eltörölni egy-egy nemzetállam, de még a nemzetállamok regionális szövetsége (V4-ek) sem képes alapjaiban megváltoztatni (ahogy azt az új baloldal elképzelései feltételezik). Ám az ott kialakult és az elmúlt 30 év során intézményesedett viszonyok sem a közgazdaságtan természeti törvényei, azaz nem megfellebbezhetetlen adottságok (ahogy azt az ortodox gazdaságelmélet próbálja elhitetni), hanem történelmileg kialakult érdekviszonyok, amiken lehet változtatni anélkül is, hogy a teljes rendszert, aminek köszönhető az eddig elért relatív jólét, és fejlettsége a belső periféria térségének, az itteni nagy társadalmi csoportok – a nemzetek – érdekeinek figyelembe vételével/elismerésével át lehet alakítani olyan viszonyrendszerré, amely nagyobb teret hagy a térség államainak a nemzeti tőkések által vezérelt kibontakozásának. Ennek mikéntjét foglalja össze a maga aranyháromszögben végződő célpiramisában a jegybank, ahol a cél elérése a saját erőforrásokra (nem a fiskális alkoholizmus hitelből finanszírozás/megszorítás váltakozására) épülő lassú kibontakozás növekedési többletén kerül egyre közelebb.

29 Uo.
30 Éber: i. m. (2. lj.) 284.
31 http://nemzetiregiok.eu/

3. ábra: A versenyképességi programjavaslat fő céljai

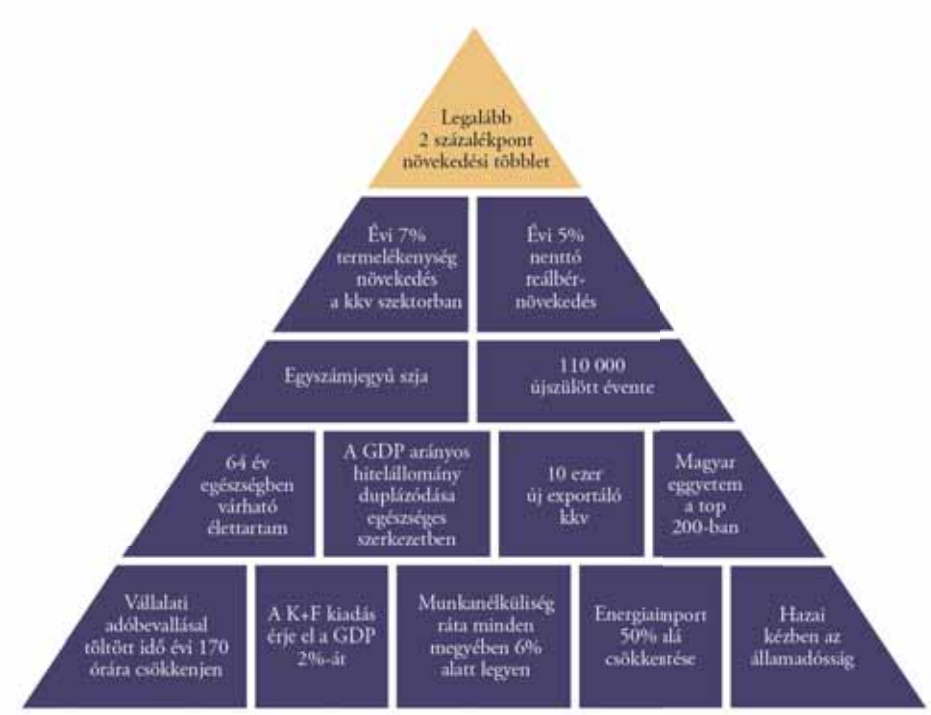

Versenyképességi program 330 pontban.[32]

Ennek a gazdaságpolitikai paradigmaváltásnak kettős szempontból is érintettjei a külső félperiférián élő (kárpátaljai és vajdasági) magyarok, akik abban a két régióban élnek, amely a kkv-politika két fő célterülete Dél- és Kelet-Európa (a szovjet utódállamok és a Nyugat-Balkán) – ahogy az a 330 pontban is szerepel.[33] Egyrészt megpróbálja a saját befektetési politikájával (FDI) a számára nemzetpolitikai célból is fontos térségekkel a magyar felhalmozó állam nem csinál mást, mint az Európai Unió centrumállamai, amikor a saját piacszerzéseiket támogatáspolitikával kombinálják, amelynek során a támogatott régióban elköltött források nagy része a támogatók gazdaságát is gyarapítja, hisz onnan származó eszközökbe ruháznak be. A harmadik dimenzió a nemzetpolitikai támogatások alakulásában ragadható meg, amelyek 2015 óta már gazdaságpolitikai lábbal is rendelkeznek – erről a piramis másik síkjának elemzésekor lesz még szó.Végül arra szeretném még felhívni a figyelmet, hogy a pénzügyi nacionalizmus és az osztálykompromisszum célzott társadalmi nagycsoportjainak helyzetét javítani kívánó elképzelések között több a hasonlóság, semmint azt az ideológiai elkülönülésükből adódó és a politikai palettán elfoglalt pozícióikból következő diszkurzív egymásnak feszülésük sugallja. Azok az egyenlőtlenségek, amelyek a pénzügyi kapitalizmus révén az ezredforduló környékén intézményesültek, elsődlegesen nem politikai, hanem gazdasági természetűek, amelyek az egyes államok korlátozott kompetenciái miatt nagyon könnyen

32 Hergár: i. m. (26. lj.) 12.
33 Uo., 68.

nyernek további etnikai színezetet. A demokrácia önmagában nem képes orvosolni ezeket a kihívásokat. Ahogy az emberi jogokon alapuló, pusztán explicit (törvényesen szabályozott) vagy implicit (társadalmilag elvárt) normák betartására sem lehet kisebbségpolitikát építeni. Azaz mindkét kérdéskör – kihívó nélküli, ezért az önkorlátozással igazából számolni nem kényszerülő kapitalizmus és a társadalmilag elkülönülő nagycsoportok érdekeit a szőnyeg alá söprő állampolitika (és itt mindegy, hogy nemzetállamról, vagy magát multikulturálisnak láttató államról van szó, ha nem ad teret az identitásból is fakadó különbözőségek intézményesült megőrzésének, hanem a megoldást egy ezeket eltüntető nemzeti vagy birodalmi 'integrációban' véli megoldhatónak) – az elismeréséért folyó harc Axel Honneth által leírt stádiumában van, ahol eredményessége attól függ, hogy milyen mélységű és minőségű mozgalmakat tud a maga által megoldandónak gondolt kérdések köré szervezni. A strukturális gazdasági alárendeltség béklyói ellen való fellépés megítélésében nem juthatunk eredményre akkor, ha csak az egyik kihívót – a gazdasági szabadságharcként tálalt magyarországi stratégiát vagy az általános forradalomért kiáltó újbaloldali elképzeléseit a kivívásra váró osztálykompromisszumnak – vesszük figyelembe. A jelenlegi domináns ideológia a politikai kérdéseket tolta világszinten előtérbe, igyekszik elfedni az egyenlőtlenségek intézményesedett újratermelődésének természetét, s azt nagy erőszeretettel ábrázolja napjainkban is a gazdaság természetéből adódó, megváltozhatatlan szükségszerűségként. Megítélésem szerint perspektivikusan az igazán nagy kihívás meggyőzni a centrum térségek közvéleményét és szaknyilvánosságait arról, hogy elismerjék a jelenleg érvényesülő világrendszer gazdasági alapokon álló, területi elkülönülésben érvényre jutó igazságtalanságait – amelyek semmivel sem kevésbé igazságtalanok, mint az egyes adott államon belül körvonalazódó, osztályhelyzettől függő strukturális különbségek. Ez az újimperializmus, amelynek a társadalmi igazságossággal semmilyen paradigmában nem legitimálható különbségrendszere a legfeltűnőbben az Európai Unión belül érzékelhető, a felzárkózás várakozásai mentén a belső periférián már nem sokáig lesz fenntartható, ahogy a külső periféria csatlakozási reményei sem fedik el a viszony igazi természetét.

> „Kelet-Közép-Európa vonatkozásában a világrendszer-elemzés elsősorban annak feltárására alkalmas, hogy e térség milyen helyzetben van és milyen feladatot lát el a kapitalizmus transznacionálisan szerveződő globális munkamegosztásának egészén belül. Vagyis, a rész és az egész viszonyát és ennek történetileg alakuló viszonyrendszerét képes éles fényben láttatni. A kapitalizmus változatainak elemzése mindenekelőtt egyes konkrét intézményes formák leírására és más változatokkal történő összehasonlítására alkalmas. Vagyis elsősorban az intézményes-szabályozási változatok azonosításának és összevetésének céljaira használható."[34]

Éber alapképletét azzal lehet itt kiegészíteni, hogy a belső határok közötti, a belső és külső perifériát átszövő intézményes együttműködések természetét is fel kell tárnunk az eltérő, de kölcsönösen összefüggő lehetőségek viszonylatának a bemutatásakor. Ennek a munkafolyamatnak az elvégzése nélkül ma már létező kisebbségpolitikai intézmények sem lesznek értelmezhetők, s a mozgalmak révén kivívandóként megfogalmazott intézményi törekvések (pl. a területi autonómia) 'jogalapja' sem lesz megítélhető és célszerűsége sem lesz mérlegelhető. Ahogy az anyaország helyzete, a külhoni nemzettársakhoz és régiókhoz való viszo-

34 Éber: i. m. (2. lj.) 48.

nyulása és a motiváció sem értelmezhetők, amelyek révén 2010 és 2020 között kialakult, a 2015-től, gazdasági dimenzióval is kiteljesedett kisebbségpolitikai intézményrendszer. Ez az a bázis, amelynek a félperifériák közötti találkozási sávban élő vajdasági magyarság a saját intézményeinek és lehetőségterének a kisebbségi politika által formált, de mozgalmi jellegű berendezésével elérhet és kiteljesíthet. Ahogy azt a 2000-es szerbiai rendszerváltást követően tette. S aminek következtében majd egy évtizeden át a modell-értékűnek gondolt perszonális alapokon álló, de a titói Jugoszláviából örökölt intézményes keretre és a többség által is elviselhetőnek ítélt eszközökre (nyelvhasználat, szimbólumok, kulturális jelenlét) támaszkodó különvilágát felépítette. Ám egy ilyen mozgalmi alapú építkezés sohasem tekinthető befejezettnek, hiszen a kisebbségi helyzetből adódó gazdasági és politikai egyenlőtlenségek is folyamatosan újraformálódnak a régi társadalmi és gazdasági viszonyokon át.

3. Kisebbségpolitikai előfeltevések

3.1. A kisebbségelmélettől a kisebbségpolitikáig

A kisebbség és a politika fogalomkörei alkotják a jelen gondolatmenet nem gazdasági alapú keretét (csak azért nem azt írom, hogy a társadalomelméleti keretét, mert a gazdaságelmélet is része a társadalomelméletnek, minden olyan próbálkozás ellenére, amely ezt a területet a természeti törvények által uralt diszciplínák közé igyekezett besorolni). Ennek megalapozására én Niklas Luhmann társadalomelméleti hagyatékát használom. Ez az úgynevezett „soziologische Aufklärung" jegyében történő, radikális újragondolására épül a társadalmi viszonyoknak. A kisebbségszociológiai felvilágosodás alapvető kérdése, hogy mi a kisebbségi helyzet lényege? Ennek tisztázásához abból indulok ki, hogy:

a) a kisebbségi helyzet egy viszonyhelyzet,

a/1. melyről differenciálódott társadalmak esetén beszélhetünk;

a/1.1. azoknál is csak akkor, ha többségi elvű döntéshozatal a fő szervezési elvük;

(ha nem az, akkor etnopolitikai viszonyok állnak fenn).

b) a kisebbségelméletek eddig nem tekintették feladatuknak számot adni a kisebbségek rendszerszintű társadalmi beágyazottságáról;

b/1. az egyes – kisebbségjogi, kisebbségpolitikai, kisebbségi média – megoldásokat kívánták leírni ezzel mozdítva előre azok elismerését, megerősítését a tudományos beszédmód legitimációs diskurzusával;

b/1.1. ezért rájuk is érvényes Luhmann-nak a politikaelméletet és a politikai elméleteket megkülönböztető levezetése (lásd lentebb).

A luhmanni értelmezési keret a kisebbségi lét társadalmi feltételeit és formatörténeti kötöttségeit – többségi döntéshozatal követelménye – vizsgálja, ahol a helyzetet 'előállító' belső – az alrendszerek szintjén (gazdaság, politika, kultúra, oktatás, média) – és a külső (környezeti) feltételeket írja le. Központi eleme ennek a szemléletnek a kontingencia (*minden lehetne akár másként is*), ám ez nem jár együtt a relativizmussal:[35]

35 Luhmann, Niklas: *A kontingencia mint a modern társadalom önértéke*. = u.ö.: *A Modernség megfigyelései*. Budapest, Gondolat, 59–80.

„A kultúra újkori fogalma maga után vonja az önanalízis értelmében vett reflexivitást, illetve az arra vonatkozó tudást, hogy léteznek más kultúrák is, vagyis bizonyos elemek kontingens módon tartoznak az egyes kultúrákhoz. Bármi, ami megtörténik, az a kontingencia kontextusában történik, ami pedig a múltat illeti, jóllehet önmaga már nem kontingens, azonban a 18. század óta történelemfilozófiai, illetve a 19. század óta az evolúcióelméleti rekonstrukció során úgy jelenik meg, hogy láthatjuk, valamikor kontingens volt."[36]

Nem teleologikus, mint a baloldali megközelítések, amelyek az ésszel megismerhető és elvárható ideális állapot megalkotását, s majdani elérését tűzik ki célul, ezért nem tárgya a végső és egyedüli megoldás bemutatása (ez ellentmondana a kontingencia elvének). Feladata abban merül ki, hogy rámutat azokra a strukturális és szemantikai peremfeltételekre, melyek felismerésével másként látjuk a kisebbségi helyzeteket (ki)alakító tényezők szerepét. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az elmélet és a gyakorlat összetartozását hirdető normatív (baloldali) hagyománnyal szemben a rendszerelvű társadalomelmélet számol a saját elméleti alapjaira épülő várakozások bekövetkezési valószínűségének alacsony szintjével (az, hogy lehetne más a kisebbségi világ, nem jelenti azt, hogy más is lesz).

3.2. A kisebbségi lét „természete"

A *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat (Politikai elmélet a jóléti államban*) című kötetében döntően befolyásolja a jelen gondolatmenet, mivel Luhmann itt alapozta meg azt az igényt, amely a tudomány diskurzusait két, inspirációikat tekintve nagyon eltérő területre tartja szükségesnek felosztani: a politikai elméletre (a politika rendszerének tudományos – „öncélú" – leírására) és a politikai elmélet(ek)re, amelyek egy-egy politikai/társadalomelméleti várakozás/ideológia beteljesülésének az elősegítése eszközeként használják a politikatudomány nyelvezetét saját elképzeléseiknek a tudomány 'hangján' (regiszterében) megszólaló és/vagy annak alrendszerében közzétételre kerülő alátámasztására (v.ö: Sebők Miklós piramisával a szöveg elejéről). Ehhez a politikaelmélet (Theorie der Politik) általános megállapításait ütközteti a politikai elmélet (politische Theorie) célorientált részeredményeivel.[37] A kisebbségi helyzet megértéséhez azonban Luhmann 1981-es kötetének fő témája vezet bennünket közelebb: az a próbálkozás, amellyel a szociális államot meg kívánja különböztetni a jóléti államtól. Témánk szempontjából ezt, illetve a társadalom két vonatkozó – a politika mellett – meghatározó alrendszerének, a gazdaságnak és a közigazgatásnak a működési logikáját, azok általános cseremédiumainak – a pénz és a jog – szerepének elemzését a szociális és a jóléti állam viszonyai között tekinthetjük irányadónak. A klasszikus, 19. századi szembeállításokat (állam vs. társadalom) egymás környezeteként funkcionáló alrendszerekként tételezi, ahol a kommunikáció határozza az egyes részegységek teljesítményeit. Azok egymásra indirekt módon tudnak hatással lenni – erre az irritáció terminusát használja. A politika 'dolga', hogy a saját duális értékrendje mentén (a hatalom médiuma által vezérelt kormányzat/ellenzék

36 Uo., 59.

37 Brunczel Balázsnál olvahatjuk a luhmanni alapvetésű politikaelmélet/politikai elmélet megkülönböztetésnek a magyar tudományos diskurzusban való továbbvitelét lásd: Brunczel Balázs: *Modernitás illúziók nélkül – Niklas Luhmann társadalom- és politikaelmélete*. Budapest, L'Harmattan, 2010. 263–273.

szembenállás révén) értelmezze és koordinálja a számára szintúgy környezetként megjelenő társadalmi alrendszerek anomáliáit, illetve kiteljesítse a politikai rendszer egyes szereplőinek (csoportok vagy egyének) inklúzióra (társadalmi elfogadásra) irányuló megnyilvánulásait.

Luhmann a *Grundrechte als Institution (Az alapjogok mint intézmények)* című kötetben, melynek alcíme *Ein Beitrag zur politischen Soziologie (Adalékok a politikai szociológiához*), ami először 1965-ban jelent meg, vázolta fel a jog, a politika és a gazdaság alrendszereinek egymáshoz való viszonyát bemutató elméleti alapvetését. Itt az alapjogok központi funkciót töltenek be. (Szerinte a jogpozitivista nézet alakítja ki és nevezi át alapjogokká az emberi jogokat.) A fenti kategóriák megnevezéstől függetlenül fennálló *társadalmi funkció*ira próbálja meg felhívni a figyelmet. Az alapjogok az egyes alrendszerek közötti kapcsolatoknál szabályozói szerepkört látnak el: így állnak ellen az egyes alrendszerek részéről megnyilvánuló indokolatlan irritációknak. Rámutatnak a próbálkozásra a méltóság és a szabadság bennük megtestesülő értékeire hivatkozva, miközben az államot felszólítják, hogy a maga szabályozói kapacitása révén, ahol mindenkire kötelezően vonatkozó döntések tud hozni, korlátozza a saját logikájuk (gazdaságosság, nemzeti érdek, kapacitások hiánya) érvényesítésével a belső illetékességükön túl is érvényesülni kívánó, s azzal más területeken feszültségeket generáló részrendszereket. Az alapjogok nem a maguk elsődleges, jogi logikája mentén látják el ezt a funkciójukat – nem a méltóság és/vagy szabadság meglétéről/hiányáról hoznak procedurális döntést, hanem a társadalmi kommunikáció során, a nyilvánosságban, s azon belül a politikai közvélemény formálásában van szerepük.

3.3. A kisebbségi lét és a jóléti/szociális állam határai

A fentiekből a tanulság, hogy a választási demokráciák, az indusztrializációra épülő kései kapitalizmus, az elnyújtott oktatás, a tömegkultúra és a -médiumok teljesítményei a(z al)rendszerek szintjein megfigyelhető anomáliáikból következően nem voltak képesek kielégíteni a velük szemben megfogalmazott (a politikai elméletek területein artikulálódó) elvárásokat, s ez ma, a pénzügyi kapitalizmus korában sincs másként. Csupán különböző kompenzációs mechanizmusokat (munkanélküli segély, idősgondozás, oktatási felzárkóztatás) keltenek életre. A politikai elmélet, helyt adva az újabbnál újabb igénybejelentéseknek, próbálja enyhíteni a környezetében felbukkanó rendszeranomáliáik következményeit, hogy a saját rendszerteljesítménye csökkenésének a látszatát is elkerülje – s eközben az eredetileg célul kitűzött, radikális változásokkal járó forradalom helyét a mindennapokban átveszi a Scheiring által osztálykompromisszumnak nevezett jóléti félmegoldás, amely a teljes átváltozásig mederben tartja a változásokat, de nem hagy fel követeléseinek mozgalmi jellegű újrafogalmazásával. Mindennek eredményeként az egyes alrendszerek a saját önmegfigyeléseik során nem azok súlyának megfelelően érzékelik ezeket az externáliákat kiváltó működési zavarokat, így nem is tekintik őket a maguk hatáskörében elhárítandónak, azt a politikára bízzák.

A Luhmann által megalkotott megfigyelési pozícióból visszatekintve a jóléti állam egykori helyzetére, megállapítható, hogy aggályai a kompenzációs mechanizmusok teljesítményeit illetően egyáltalán nem voltak alaptalanok. Szembeszökő, hogy a tehetős országok esetében is csökkenő pályára álltak a szociális és jóléti kiadások viszonyszámai, miközben a társadalmi inklúzió kapcsán újabb és újabb – megalapozatlannak mégsem tekinthető – követelések fogalmazódnak meg. (Ez – anélkül, hogy visszasírnánk a kétpólusú világrendet – úgy is in-

terpretálható, hogy a 'keleti blokknak', mint kontingenciaképes kihívónak a megszűnése, s a korábban tényleges alternatív társadalmi/gazdasági megoldás helyett a szocialista diskurzusnak puszta fikcióvá válása nem tett jót sem a liberális demokráciának, sem a globális kapitalizmusnak. Nincs, ami önvizsgálatra késztesse őket, s a legitimációs aktusaik is egyre kevésbé kívánják az általuk igazgatott populációk jólétét előtérben tartani: a politikai és gazdasági egyenlőtlenségek növekedése általános visszarendeződésre utalnak.)

A kisebbségpolitikát társadalomelméleti alapon két nagy csoportra lehet osztani: identitáspolitikára és szociálpolitikára (előbbi az önazonosság megőrzését segíti, utóbbi a kisebbségi lét következtében fellépő hátrányokat tompítja). Azt is fontosnak vélem tisztázni, hogy milyen szerepet játszik a politika maga, mint a társadalom egyik meghatározó alrendszere a kisebbségspecifikus egyenlőtlenségek kialakulásában. Azért tartom fontosnak e szerep elismertetését, mert az elismerés hiányában a kisebbségpolitikai megoldások ad hoc jellegűek maradnak, s nem kerülnek be a nyugati típusú társadalmi megoldások általánosan elfogadott, s ilyetén legitim és kikényszeríthető sorába – nem standardizálódnak, nem lesznek pl. az jogállamiság-kritériumainak a részévé.

Fontos kérdése, amire 2015 óta a magyar gyakorlat kapcsán is joggal ki kellene térni, hogy a gazdasági támogatásoknak hol a helyük és mi a szerepük a kisebbségpolitikában. Annál is inkább, mert ennek a szemléletnek van némi hungarikum-jellege is, ahogy azt Tomka Béla is írja az Osiris kiadónál 2015-ben megjelent *Szociálpolitika – Fejlődés, formák, összehasonlítások* című könyvében:

> „A társadalompolitika olyan fogalmi újítás, mely azzal az érvénnyel született, hogy a szociálpolitikán túli, a társadalom működésére befolyást gyakorló politikai tevékenységeket is magában foglalja. […] A társadalompolitika angol fordításával (societal policy) szinte csak magyar szerzők idegen nyelvre átültetett munkáiban találkozunk. A nemzetközi irodalomban hasonló értelemben inkább a közpolitika (public policy) fogalmát használják. Ez azonban magában foglalja a kormányok tevékenységének szinte teljes körét – még a várostervezést és a környezetvédelmi politikát is. A hangsúly itt bevallottan nem a szűkebb értelemben vett szociálpolitikán és annak a lakosság jólétére gyakorolt hatásán van, hanem a kormányok tevékenységén."[38]

A gazdaságpolitika tehát a nyugati hagyomány szerint nem része a szociálpolitikának, ám a magyar szaktudományosság gazdaságpolitikai lépéseket is tartalmazó fogalmat használ, amely a társadalompolitikát és a szociálpolitikát nem különíti el markánsan egymástól. Ez a gondolkodás Ferge Zsuzsához kötődik, ahogy az a legutóbbi általa szerkesztett nagy összefoglalásban, a *Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990-2015* című kötetben is megjelenik.

> „A társadalmi ügyekkel foglalkozó politikák együttesét, pontosabban ezek mögöttes elv- és eszmerendszerét társadalompolitikának tekintjük. A társadalompolitikának nincs önálló eszközrendszere vagy intézményrendszere. Inkább valamilyen értékrend és elképzelés arról, hogy a közpolitikái beavatkozásoknak milyen irányba kellene befolyásolniuk a társadalmi viszonyokat. Akkor tud hatni, ha céljai és értékei beépülnek a gyakorlati politikákba."[39]

38 Tomka Béla: *Szociálpolitika – Fejlődés, formák, összehasonlítások*. Budapest, Osiris, 2015. 16–17.

39 Ferge Zsuzsa: Séta a szociálpolitika körül. In: Ferge Zsuzsa (szerk.): *Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990-2015.* Budapest, Osiris, 2017. 21.

Azaz a társadalompolitika egy az egész államot/nemzetet számításba vevő stratégiai gondolkodás. Amelynek két, egy gyakorlati és egy tudományos, dimenziója van: *„egyrészt kormányok azon politikáját és programjait jelenti, mely a polgárok jólétét, szociális biztonságát érinti; másrészt a tudományos kutatás egy területét jelöli, mely a kormányok e politikájának leírásával, magyarázatával és értékelésével foglalkozik.”*[40] Az én elképzelésem szerint a kisebbségpolitika a maga nemzetpolitikai vonatkozásaiban egy határokon túlra irányuló társadalompolitika, amelynek a célcsoportjai a nemzethez való tartozás mentén – az összetartozás és a kölcsönös felelősség elvéhez igazodva – körvonalazódnak.

> „A társadalom integráltságának foka a társadalmi minőség egyik jellemzője. Egy jól integrált társadalomban az ott élőknek van valamilyen közös elképzelésük arról, merre halad a társadalmuk; a legfontosabb célokban a túlnyomó többség egyetért és módja is van kifejezni, hogy vállalja vagy elutasítja az egyetértést. Az integráltság csökkenti a társadalmi kirekesztések veszélyét.”[41]

Ennek alapján a nemzetpolitika a nem azonos jogfennhatóság alatt élő nemzetrészek létfeltételeinek a közelítését célul kitűző, intézményes beavatkozás az egyenlőtlenségek mértékének csökkentése céljából. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kisebbségpolitika szempontjából a politikának magának nem csak a megoldásban, hanem a problémák kialakulásában is jóval nagyobb a szerepe, mint az a szociálpolitika bevett területein megszokott, akkor azzal kell szembesülnünk, hogy míg az alaphelyzetben a gazdaság által okozott egyenlőtlenségek szorulnak a politika által kieszközölt intézményes felkarolásra, addig a kisebbségek esetében a politika által indukált és/vagy felerősített egyenlőtlenségek társadalmi szintű megoldásához veti be a politika a gazdasági támogatások eszközeit.

> „Az Európai Szociális Modellnek nincs pontos meghatározása. A különböző európai dokumentumok és a közfelfogás szerint a modell háttere a szociális állampolgárság T. H. Marshallig visszamenő gondolata, aki a polgári és politikai jogokon túlmenve bizonyította a szociális (kulturális, gazdasági) jogok létjogosultságát. A modell fő elemei a piac bizonyos korlátozása, a magas szintű, minél teljesebb foglalkoztatás, jó munka- és életkörülmények, valamennyi állampolgár társadalmi védelme, a kirekesztés- és diszkriminációmentes, befogadó (integráló) társadalom és a demokrácia, ideértve a munkáltatók és foglalkoztatottak párbeszédét, az aktív 'munkaügyi kapcsolatokat'.”[42]

Máig nem került megdöntésre az a vélekedés, mely szerint a demokratikus fejlődés és az emberi jogok együttese képes elvárható módon rendezni a szociális kihívásokat, így a kisebbségpolitikát is szükségessé tevő anomáliákat. És ebben a tekintetben az állami szintet meghaladni kívánó formatörténeti próbálkozások, ahogy arra Tóth Norbert is rámutat, sem jelentenek előrelépést:

> „Az Európai Unió, bár szupranacionális szerveződés, azért csak relatíve kevés – a kisebbségek szempontjából relevánsnak mondható – területen veszi át tagállamai hatáskörét. *Ugyanis az Unió abból az előfeltevésből indul ki, hogy tagjai jogállamok, és ezért a kisebbségekhez tartozók jogfosztása elkép-*

40 Tomka: i. m. (38. lj.) 10.
41 Ferge: i. m. (39. lj.) 22.
42 Uo., 29.

zelhetetlen ezekben az országokban. Másrészt – és ez a probléma lényege – az Európai Unió nem rendelkezik saját – a tagállamokban mindenütt egyformán kötelező – kisebbségi joganyaggal."[43]

Azaz mind a jogi, mint a szociál-/társadalompolitikai vonalon (a fogalom tudományos vetületét illetően) nem beszélhetünk a luhmanni szociológiai felvilágosodás elvárásainak megfelelő revízióról, s az egyes megoldások és értelmezések országonként is nagy szórást mutatnak.

A fogalomhasználat ugyan kiforratlan és sok tekintetben a módszertani nacionalizmusok, államba zárt elemzések okán, országonként változóak, azonban mégsem lehetetlen elválasztani a társadalompolitika két hagyományosan is elterjedt részterületét, a szociálpolitikát a jóléti állam kialakítása és fenntartása kapcsán intézményesedett eljárásoktól.

„A jóléti állam fogalmának jelentése szintén meglehetősen elmosódott, illetve változó, annál is inkább, mert létezik egy sor, többé-kevésbé szinonimaként használt fogalom: szociális állam, szociálpolitika, szociális biztonság, társadalombiztosítás. A szociális állam fogalma számos nyelvterületen kevéssé elterjedt, ugyanakkor a német kultúrkörben megfelelője, a Sozialstaat széles körben használatos. […] A jóléti államhoz kapcsolódó különböző fogalmak használata – nem meglepő módon – nemzeti sajátosságokat is mutat, ilyen hagyományokra is visszavezethető. Németországban a szociális állam kifejezést hagyományosan eltérő jelentéssel ruházzák fel, mint a jóléti államot: előbbihez a szerényebb, csak a legfontosabb szociális programokat kínáló állam képzete tapad, míg utóbbihoz a nagyvonalúbb ellátásokat nyújtó és a piaci mechanizmusokba mélyebben beavatkozó államé. Ez a különbségtétel azonban magában Németországban is halványul, annak megfelelően, hogy mindinkább átveszik a nemzetközileg elterjedt terminológiát, márpedig a nemzetközi kutatásokban és diskurzusban hiányzik az ilyen értelmű megkülönböztetés, s például az angolban a szociális állam kifejezés nem használatos."[44]

Azt szeretném újból hangsúlyozni, hogy a terület ismeretelméleti megalapozása ma sem kielégítő: a társadalmi meghatározottságai ugyan taxatív jelleggel feltárásra szoktak kerülni, ám magát a hátrányt létrehozó okozati lánc homályban szokott maradni. Pedig a kisebbségi helyzetet meghatározó hátrányok és egyenlőtlenségek eredőjeként a politikát magát kellene megnevezni. A gazdasági mechanizmusok nem szándékolt negatív következményeit az ortodox megközelítések elismerik – de ahogy a centrum-periféria elemzésben láttuk –, nem tekintik társadalmi természetűnek, hanem a gazdasági viszonyokkal járó (természetes) anomáliának, amit kompenzálni lehet, de a teljes megszüntetésére nem kell törekedni (bár azok ellensúlyozásának szükséges mértékéről és felvállalható lehetőségéről állandó politikai vita folyik). A szociálpolitikát fel is használják azok enyhítésére. A baloldali megközelítések ezek megszüntetését a távoli jövőbe delegálják, s a jelennek egy bizonyos egyenlőtlenségeket mérsékelő mehanizmust kíván érvényre juttatni a társadalmi béke zálogául megfogalmazott osztálykompromisszum (Scheiring) részeként, amely a többség egyetértése kapcsán tesz szert legitimációs erőre (Ferge). Ez az elvárás a kisebbségek esetében nem igazán tud teljesülni. Tárgyunk kapcsán pedig kijelenthető, hogy az oktatási és a kulturális társadalmi alrendszerek nyelvspecifikus többletteljesít-

43 Tóth Norbert: *A magyar nemzetpolitika fejlődéstörténete, mozgástere, eredményei és dilemmái – rövid szemelvények*. In: Szakács Ildikó Réka (szerk.): *Nemzetpolitikai ismeretek*. Szeged, SZTE ÁJTK NRTI, 2017. 219–233.
44 Tomka: i. m. (38. lj.) 14.

ményre apelláló igényeit a kisebbségpolitika többségi alakítói sem utasítják el – Szerbiában ez mindenképpen igaz, de a külső félperiféria egy másik államában, Ukrajnában már egyáltalán nem érvényesül, – s annak kikényszerítését geopolitikai szempontból a centrum államok sem ítélik létfontosságúnak. Ugyanakkor az azt biztosítani hivatott intézményrendszer természetéről – a döntéshozási pozíciók az ellátási források feletti rendelkezésnek az érintettek részére történő átengedéséről/delegálásáról – állandóan folyik kisebbségpolitikai vita még Szerbiában is. Ezért a különböző korrekciós mechanizmusok – a kisebbségpolitikai szociálpolitikai vetülete, önmagában nem elégséges, és sok tekintetben esetleges. A nagyobb baj, hogy a szakértők zöme azonban a kisebbségi helyzet és a többségi döntéshozatal között ma sem feltételez oksági kapcsolatot. Így annak létrejöttét, gócpontját sem azonosítja.

A jóléti állam által felvetett lehetőségek pedig szinte egyáltalán nem standardizálódtak eleddig a kisebbségpolitikán belül. Pedig ezek érvényesüléséhez, a szociálpolitikai egyenlőtlenségek kompenzáláshoz bevett források töredéke is elegendő lehetne. Ezek az ún. identitáspolitikát képező, főleg kulturális és szimbolikus tevékenységek ugyanis nem a társadalom mélystruktúráinak – mint amilyen a gazdaság – a működése következtében keletkezett egyenlőtlenségeit teszik meg megoldandó – kompenzációs – kérdésként, hanem a társadalmi nagycsoportok közötti eltéréseket, az egyes csoportok sajátosságait emelik ki, mint a megőrizni kívánt önazonosság indikátorait. Ebben a tekintetben a társadalomföldrajz térszemantikai elképzelései is komoly paradigmaváltásra adnak lehetőséget. Martina Löw azon alapgondolata, miszerint „ugyanazon 'helyen' akár több tér is jelen lehet", teszi értelmezhetővé a többség/kisebbség kapcsán megfogalmazott állítások teljes skáláját).[45]

A fenti, főként társadalomelméleti levezetésekre épülő tézisek igazolásához a szerbiai rendszerváltást követő kisebbségtámogatási gyakorlat elemzésénél keresve sem találhatnánk jobb példát. Az itt létrejött intézményrendszer és az azt körülvevő viták elemzésével egyaránt jól lehet modellezni a kisebbségpolitika feladatainak felvállalt és elutasított dimenzióit is. Ennek felmutatását azonban csak akkor tudjuk megvalósítani, ha előbb bemutatjuk a működését lehetővé tevő két intézményrendszer, a magyarországi nemzetpolitikai eszköztár mellett az azzal párhuzamosan felálló szerbiai kisebbségi intézmények alakulásának legújabb, a rendszerváltások óta végbement szakaszát.

4. Az elméleti kisebbségpolitikai előfeltevések gyakorlati megvalósulása Szerbiában

A nemzetpolitika kisebbségpolitikává változásának a sikere nagy mértékben múlik azon, hogy a felhasználási területeken mennyire partner a többségi állam:

Akadályozza-e a támogatáspolitika megvalósításához nélkülözhetetlen intézmények kialakulását? Van-e saját kisebbségi intézményrendszere, s ha van, mekkora önállósággal rendelkezik? Van-e a támogatások célzott felhasználását lehetővé tevő szakképzett humán erőforrás – szakembergárda megfogalmazni a célokat, hozzárendelni az eszközöket, lebonyolítani a támogatott programokat (meghirdetni/elosztani az erőforrásokat, ellenőrizni a teljesítést)?

45 Löw, Martina: *Raumsoziologie*. Berlin, Suhrkamp, 2009. 309.

Nem mellékes, hogy milyen értelmezési keretben kerülnek megvalósításra a támogatások; azok sikerességének/kudarcának a megítélése a rendszeren beül marad-e vagy ki van-e téve pártpolitikai csatározások értelmezési egyoldalú mechanizmusainak, esetleg kialakul-e azok kapcsán szakértői diskurzus, illetve a szakértők ténylegesen szakmai vagy ‚érintett' véleményt tudnak közvetíteni: maguk is érdekeltek nyertesei/vesztesei a támogatásoknak?

4.1. A nulladik elem: a nem kisebbségspecifikus politikai színterek és a magyar képviselet

A szerbiai politika nem kisebbségspecifikus színterein 1990 óta, amikortól is ismét többségi választásokra épülő versengő politikai rendszerről, s ennek következtében kisebbségpolitikáról, s nem etnopolitikáról lehet beszélni a térségben, ismét folyamatosan jelen vannak a magyar pártok, ám a szövetségi szintéren csak az éppen domináns magyar párt ért el eddig érdemi eredményeket, ami aztán kihatott a kisebbségi intézményrendszer alakulására is.

1. táblázat: Vajdasági magyar pártok

NÉV	RÖVIDÍTÉS	ALAPÍTÁS	ELNÖK	KÖZT.	TART.	ÖNKORM.
Vajdasági Magyar Szövetség	VMSZ	1995.06.17. (1994.06.18.)	Pásztor István	X	X	X
Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége	VMDK	1990.04.02.) (1989.12.18.)	Csonka Áron	-	-	-
Vajdasági Magyar Demokrata Párt	VMDP	1997	Csorba Béla	-	-	-
Magyar Polgári Szövetség	MPSZ	2007.	Rácz Szabó László	-	-	-
Magyar Egység Pártja	MEP	2012.04.03.	dr. Szmieskó Zoltán	-	-	-
Magyar Remény Mozgalom	MRM	2010.01.14. (2009.01.24.) - 2014.09.01.	László Bálint	-	-	-
Magyar Mozgalom	MM	2015.08.20.	Társelnökség	-	-	-

Forrás: Ördögh Tibor: A magyar kisebbség politikai képviselet Szerbiában 1990 és 2020 között.

A kisebbségi képviselet jellemző csapdahelyzete, hogy ha nem egységes, elvész a hatékonysága. Az egyetlen párt által ellátott képviselet azonban nem teszi lehetővé egy a vajdasági magyar közösséghez hasonló nagyságú kisebbségi közösség differenciált érdekeinek a teljes vertikumú képviseletét. A fenti táblázatból látszik, hogy miként erodálódik az egy pártra épülő képviselet, majd az új, idővel szintén hegemón helyzetűvé vált pártból hogyan válik ismét ki a belső elégedetlenkedők rétege. Ez nagy mértékben az adott ország pártrendszerétől és választási szabályainak kisebbségi szempontból megítélhető segítő vagy akadályozó jellegétől is függ. Ez történetesen ebben az időszakban (2000–2020) kedvezett a kisebbségeknek, mert a többségi nemzetnek is volt némi, a polgárháború során kialakult legitimációs hiánya a demokrácia építésének a terén. Ráadásul voltak olyan időszakok is, amikor a népszerűségét

vesztő kormányerőknek közvetlenül is szükségük volt arra, hogy a kisebbségek a küszöb miatt ne maradjanak parlamenti képviselet nélkül – itt a kisebbségi pártok mérleg nyelve szerepe (más leírás szerint: zsarolási potenciálja) érvényre tudott jutni. Szerbiában az ún. etnikai küszöbbel, követésre érdemes választásmérnökségi megoldást találtak e kérdéskör megnyugtató rendezésére. (Sokan a horvátországi szimbolikus képviseletet ennél jobbnak tekintik, ahol alanyi jogon jár a kisebbségi közösségeknek a parlamenti mandátum, ami szép gesztus ugyan, de torzítja az arányos képviselet elvét. A magyarországi szószóli rendszer – a kettőt ötvözve – szintén követésre méltó technikai rendezése a kisebbségi népcsoportok törvényhozási képviseletét illető kérdésnek.)

Ezen a szinten, ha nem áll fenn *a mérleg nyelve szituáció*, lévén a rendszer maga a többségi képviselet formaelvén alapuló, a kisebbségi közösségek érdemben nem lesznek képesek saját erőből érvényesíteni az alapvető érdekeiket, így a számukra megfelelő intézményrendszer kiépülését sem. Ahhoz tehát, hogy számukra megfelelő intézmények jöjjenek létre vagy a többségi társadalom ilyen irányba való mélységes elköteleződésére van szükség – ami a Szerbia esetén hellyel-közzel áll csak fenn, hiszen Koszovót 12 évvel a függetlenség kinyilvánítása után is a saját országuk részének tekintik – vagy külső támogatásra szorul, ami jöhet az anyaországból, akár nemzetközi patrónusoktól – utóbbiak ilyen irányú elkötelezettsége eléggé esetleges, kontextusfüggő, a geopolitikai érdekek hajlamosak felülírni.A decentralizált államokban (szövetségi államok, regionálisan szerveződő országok), ahol több szintje (s így színtere) is van a hatalom térbeli megjelenésének ez már könnyebben megoldható, de ott is függ a központi kormányzat és az államalkotó többség kisebbségekhez való viszonyulásától, illetve az egyes térbeli egységeken belüli etnikai arányoktól. Szerbia egy ránézésre decentralizált állam, amely rendelkezik de facto egy, az ő számbavételi logikájuk szerint kettő tartománnyal. Ám ez tényleg csak ránézésre van így: a Vajdaság autonómiája történelmi maradvány, amely ugyan megkettőzi a politizálás színterét, hiszen van saját képviseleti testülete (a végrehajtói hatalom jogosultságait most ne firtassuk), de sem népességének összetételében – a tartomány kétharmada szerb – sem hatásköreiben nem tekinthető decentralizáltnak. A kisebbségi érdekképviselet szempontjából annyival jelent többet, hogy a pártrendszerbe rekrutálódott káderek lehetőséget ad a tisztségek betöltésére és a politikai szocializációra. A tartomány akkor értékelődik fel, ha egy-egy országosan számottevő párt a centrumban visszaszorul, de a tartományban még tudja tartani a hadállásait.

2. táblázat: Szerbiai parlamenti választások (1990–2020)

Választás éve	Országos részvételi arány	VMDK			VMSZ		
		Szavazatszám	%	Mandátum	Szavazatszám	%	Mandátum
1990.	71,50%	132 726	2,60	8	-	-	-
1991 népszámlálás (magyar): 343 942							
1992.	69,72%	140 825	3,00	9	-	-	-
1993.	61,34%	112 342	2,60	5	-	-	-
1997.	57,40%	-	-	-	50 960	1,23	4
2000.	57,72%	Szerbiai Demokratikus Ellenzék			n.a.	n.a.	6
2002 népszámlálás (magyar): 293 299							
2003.	58,73%	-	-	-	Együtt a toleranciáért (LSV-VMSZ-SDP) 161 765	4,20	0
2007.	60,64%	-	-	-	52 510	1,30	3
2008.	61,33%	Magyar Koalíció (VMSZ–VMDK–VMDP)			74 874	1,81	4
2011 népszámlálás (magyar): 253 899							
2012.	57,77%	-	-	-	68 323	1,75	5
2014.	53,09%	-	-	-	75 294	2,10	6
2016.	56,07%	-	-	-	56 620	1,50	4
2020.	48,88%	-	-	-	71 893	2,23	9

Forrás: Ördögh Tibor: A magyar kisebbség politikai képviselet Szerbiában 1990 és 2020 között

A tartomány abban a tekintetben is jelentőséggel bír, hogy a kisebbségi pártrendszer polarizáltsága itt valamivel jobban meg tud mutatkozni. A hegemón kisebbségi pártok pedig a tartományi adminisztrációba tudnak delegálni szakkádereket. Most már évtizedes hagyomány, hogy a tartományi képviselőtestület elnöki pozícióját a VMSZ tölti be (előbb Egeresi Sándor, majd Pásztor István) és a titkárságok közül is néhány kisebbségspecifikus – identitáspolitikai szempontból fontos – 'tárcát' (kisebbségügyi, kulturális, oktatási tikárságok) magyar szakpolitikus vezet. De legnagyobb kisebbségpolitikai szerepe abban van, hogy itt kerülnek, több évtizedes múltra visszatekintőleg, elosztásra a központi hatalomtól átengedett források, s azok jelentős része a 'soknemzetiségű Vajdaság' arculatának a megőrzését, képzetének a fenntartását szolgálja, még akkor is, ha a tények szigorú szintjén ez a sokszínűség egyre gyérebb társadalmi bázisra támaszkodhat, s a tartomány ma már – az ún. új kisebbségekkel (a volt Jugoszlávia egykori nemzeteinek kisebbségi sorba szakadt délszláv népcsoportjai) együtt is – csak a lakosság bő negyedét teszik ki. A többnemzetiségű, toleranciára épülő Vajdaság képe inkább a többségi társadalom gazdasági regionalizációs elképzeléseinél, a regionális másság önlegitimálásánál játszik szerepet. Az azonban elvitathatatlan, hogy a Vajdasághoz kapcsolódó, történelemileg alakuló és alakított képzetek, valamint a szocialista éra nemzetiségi (etnopolitikai) jó gyakorlatai alapozták meg azt az intézményes gyakorlatot, amely az új évezred első két évtizedében a szerbiai kisebbségi intézményeket a megszokottnál jóval kidolgozottabb, az ott élő társadalmi nagycsoportok érdekeinek jobban megfelelő, még ha a kompenzáció anyagi forrásainak megteremtését illetően szűkösebb kerettel gazdálkodó,

de mindenképpen jó gyakorlatnak és perspektivikus intézményépítésnek tekinthető terepéül szolgált.

3. táblázat: Vajdasági tartományi választások (1992–2020)

Választás éve	Vajdasági részvételi arány	VMDK			VMSZ		
		Szavazatszám	%	Mandátum	Szavazatszám	%	Mandátum
1991 népszámlás (magyar): 339 491							
1992.05-06.	64,40%	n.a.	n.a.	8	-	-	-
1992.12.	79,30%	n.a.	n.a.	18	-	-	-
1996.	66,24%	-	-	-	n.a.	n.a	13
2000.	74,94%	-	-	-	n.a.	n.a.	14
2002 népszámlás (magyar): 290 207							
2004.	I. 38,55% II. 38,45%	-	-	-	54 380	8,50	11
2008.	63,86%	Magyar Koalíció (VMSZ–VMDK–VMDP)			77 390	7,40	9
2011 népszámlás (magyar): 251 136							
2012.	58,17%	LDP Koalíció (VMDK) n.a.	0,83	0	62 275	5,83	7
2016.	55,66%	VMDK+MM	1,71	2	47 034	4,48	6
2020.	50,28%	-	-	-	75 218	8,82	11

Forrás: Ördögh Tibor: A magyar kisebbség politikai képviselet Szerbiában 1990 és 2020 között

4.2. A megugrott küszöb: a magyar konszenzus múló, de intézményalakító pillanatai

A perszonális autonómiához való viszonyulás a rendszerváltásokat követő időszakban a határon túli magyar közösségek egyik fő politikát alakító témája. A kisebbségi pártrendszerek szinte mindenhol, ahol a magyarság számosságából kifolyólag is ki tudott alakulni az intézményesült (párttá szerveződött) és plurális (több politikai irányzatot megjelenítő) kisebbségi képviselet, küzdenek a kulturális autonómia problémakörével: megfogalmazzák a vele kapcsolatos elképzeléseiket és elvárásaikat. A kérdéskör azonban eleddig csupán Szerbiában tudott a politikai aréna intézményesült (létező), és nem csupán óhajtott (megvalósítandó célként tételezett) részeként a kisebbségi léthelyzet napi politikát is alapjaiban meghatározva szervesülni. A szerbiai (vajdasági) magyarságnak mára azonban már a perszonális autonómiát megjelenítő nemzeti tanácsok intézményrendszerének a hátulütőivel (a tervek, az álmodozások korszakában az ideális elképzeléshez nem társuló vonzataival) is szembesülnie kellett. A nemzeti tanácshoz, mint létező politikai intézményhez, és a tágan vett kisebbségi autonómiához való viszonyulás, így ott a többi határon túli magyar területtől eltérő módon alakítja a kisebbségi politika napi eseményeit. Mindezt azért is fontosnak tartom kiemelni, mert a perszonális autonómia kapcsán az elmúlt szűk negyedszázadban megfogalmazódott, a köztudatban a lehetőségek és a vágyak között különbséget sokszor nem tevő elképzelések, az MNT működése mentén elburjánzó viták révén képesek lehetnek az autonómia szükségességének

ingáját az ellenkező oldalra átlendíteni, s az intézményt magát is alulértékelni csupán azért, mert annak tényleges működése, instrumentalizálódott működtetése és megítélése nyomán koránt sem bizonyult az elmúlt időszakban hibátlannak.

Az EU-perspektíva következtében a kisebbségi intézményrendszer egyrészt hivatkozási bázisra talált a puha csatlakozási kritériumokban, miközben az ugyanezen EU-lehetőségtér indukálta új típusú egyenlőtlenségek kapcsán a többség/kisebbség dichotómia vesztes-vesztes versengéssé látszik átalakulni, ahol immár a többségi társadalomnak se feltétlenül áll érdekében megszabadulni a hagyományos (nemzeti) programok mentén kezelhetetlen (integrálhatatlan) népcsoportoktól, hacsak nem akarja fokozni a saját, amúgy is megoldhatatlan népességvesztési gondjait. Mindez azt eredményezi, hogy a többség látens vagy manifeszt módon intézményes engedményekre kényszerül (legalábbis erre sarkalja a demográfiai és a munkaerőpiaci racionalitás) a kisebbségpolitika terén. A helyzet egyelőre sok tekintetben kiforratlan. A politikai elméletekre alapozódó megoldások kimenetele megjósolhatatlan. Az ilyen szituációt nevezi a tudomány válságnak. Az egyes kisebbségi közösségek most olyan kihívásokkal néznek szembe, amely nem feltétlenül csak a helyzetük romlását kell, hogy eredményezze. Jó stratégiával, a saját viszonyaik adekvát értelmezésével (önmegfigyeléssel), akár relatív javulást is elérhetnek a kisebbségi intézményrendszerek viszonylatában.

Ilyen helyzetben született a szerbiai magyarság autonómiaigényekkel kapcsolatos, rövid ideig fennálló konszenzusa. Ennek első felmerülése tíz évvel korábbi eredetű, ahogy az a vajdasági magyar pártok történetét bemutató tanulmánybanis olvasható.[46]

> „1998-ban a magyar kormány tárgyalásokat szorgalmazott egy közös, minden párt által elfogadható autonómiakoncepció kidolgozására. Az asztalhoz végül csupán a VMSZ, a VMDK és a VMPM ült le, így annak ellenére, hogy lefedték a legutóbbi választások magyar szavazóinak 84%-át, az esemény újabb vízválasztót jelentett a közösség életében. Az elkészült tervezet továbbra is három pillérből állt: egyrészt új elemként megjelent az 1974-es alkotmányban megfogalmazott, majd 1989-ben megszüntetett tartományi autonómia visszaállítása, másrészt az etnikai alapú magyar területi autonómia, harmadrészt pedig személyi autonómia, melynek legfőbb szerve a közösség által választott Nemzeti Tanács lett volna. Ez utóbbi képezte legliberálisabb elemét, így elhatározták, hogy a Tanács felállításához szükséges névjegyzék teljessé válásáig létrehoznak egy Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanácsot. 1999. augusztus 20-án került sor felállítására, melynek összetétele a részt vevő pártok korábbi szereplését tükrözte, még a VMDK rövidesen ki nem vonult tevékenységéből."[47]

Ez az ezredvégi terv, az úgynevezett háromelemű autonómia, 2008-ra vált hivatalosan is programmá. Ahogy a keletkezése, úgy a dokumentumban való rögzítése maga sem volt mentes a kihívásoktól. Ennek többségi és kisebbségi összetevői egyaránt vannak. A többség szempontjából ezek közül a választási küszöb eltörlése az etnikai listák számára a kisebbségi autonómia kibontakozását segítő része sem volt kezdetben könnyen megemészthető. A többségi társadalom kisebbségpolitikai diskurzusában konszenzus látszik lenni a területi elvű szegmentálódás ab ovo elutasításával kapcsolatban. Ebből pedig egyértelműen a kisebbségi autonómia intézményrendszerének a deteritorializálására teendő kísérletek következtek.

46 Mátyus Ákos: Vajdasági magyar pártok 1990 után. *Közép-európai Közlemények*, 2011/3–4. 231–239.
47 Uo., 235.

Ugyanakkor a kisebbségi résztvevők egymáshoz és a többséghez való viszonyulásai is döntő jelentőségűek. Gondoljunk csak a kisebbségi névjegyzék összeállítása kapcsán megfogalmazódott, az ellentétes érdekek mentén körvonalazódott magyar felvetésre: ki képes rá és kinek az érdeke a kisebbségek névjegyzékének önálló összeállítása? Ez a lényegét tekintve választástechnikai probléma a vajdasági magyar diskurzusban sarkalatos kérdésként lett beállítva. Sőt, még ideológiai felhangot is kapott, végül pedig az alkalmi kisebbségi magyar koalíciót magát is felszámoló érdekellentétként manifesztálódott. A hozzá való viszonyulás a perszonális autonómia szerbiai megtestesülésének a létét is a legitimációs viták kereszttüzébe tolta.

A pártérdekek alakulása és az intézményépítés olyan többszereplős politikai mezőt alkotnak, amelyben az egyes aktorok pillanatnyi érdeke és hosszabb távra szóló stratégiája nem választható el egyértelműen egymástól. A kisebbségi autonómia intézményes színterei a hozzájuk való viszonyulás és az általuk elért kisebbségpolitikai eredmények a maguk vonatkozásában is újratermelik a politikatudomány klasszikus hármas elkülönülését, s így a kisebbségpolitikai mezőben is szerencsés különválasztani az intézményrendszerrel kapcsolatos (polity), a pártpolitikai szembenállások okán fellépő (politics), és a megvalósítani kívánt szakpolitikák kapcsán (policy) felmerülő vonatkozásokat. Mivel a szegmens maga – a szereplők száma és mérete okán – első ránézésre sem körvonalazódik ki egyértelműen, a benne zajló folyamatok értelmezése is bonyolult. Ám, hogy a jelenségek okait átláthassuk és politikaelméleti szinten is releváns megállapításokat tehessünk a formálódó intézményrendszer társadalmi előnyeiről és az előtte álló, általa is generált kihívásokról, ahhoz a klasszikus horizontális tagolás mellett a kisebbség/többség/anyanemzet konstellációból következő sajátosságokat is be kell építenünk az elemzési eszköztárunkba.

A legfontosabbnak továbbra is a kisebbségpolitikai viszonyok társadalomelméleti újragondolását tartom. Ennek a kérdéskörnek a nyilvános megvitatása kapcsán kidolgozásra kerülhetnének új vagy újragondolt, nem pusztán ad hoc – alkalmi --, de tervezett és hatékony kisebbségpolitikai intézmények is. Amennyiben ez sikerülne, akkor némileg mentesíthetnénk magunkat a perszonális autonómia kapcsán kialakult disputába megjelenő partikuláris kérdésektől, valamint felül lehetne emelkedni azokon a felületes társadalmi ítélkezéseken, amelyek aktuális, a politikai szintéren éppen elfoglalt érdekeik szerint értékelik le vagy dicsérik fel a jelenlegi szerbiai kisebbségpolitika intézményesült eszközeit.

Fontos kiemelni, hogy a VMSZ programjának ma is része a három elemű autonómia (ez a IV. programpont):

„IV. A HÁROMPILLÉRES AUTONÓMIA

A VMSZ autonómia-törekvéseinek alkotmányos és törvényes támogatását várjuk el a mindenkori köztársasági és vajdasági kormánytól. Ennek fontos részét képezi a Szerbia és Montenegró államközösségének parlamentjében elfogadott Kisebbségvédelmi törvény. E törvény továbbfejlesztése, beemelése a Szerb Köztársaság jogrendjébe, és mindennapi alkalmazásának elérése, kiemelkedő célkitűzésünk.

A személyi elvű (perszonális) önkormányzat (autonómia) rendszerében érvényesítjük az anyanyelvünk, a kultúránk, az oktatás, az anyanyelven történő tájékoztatás, valamint a nemzeti önazonosságunk megőrzését biztosító jogainkat. Ennek érdekében nemzeti közösségünk Nemzeti Tanácsot választott. Működtetéséért a Vajdasági Magyar Szövetség, mint a Magyar Nemzeti Tanács megalakítását kezdeményező és megszervező, a Magyar Nemzeti Tanácsban legnagyobb számú tanácstaggal rendelkező politikai szervezet, külön felelősséggel tartozik a

magyar nemzeti közösségnek. A kezdeti nehézségek ellenére a Magyar Nemzeti Tanács önállóan, felelősségteljesen, mind eredményesebben működik, és végzi feladatát.

Kihangsúlyozzuk, hogy a személyi elvű autonómia esetében a külön választói névjegyzék szerinti választásokat tartjuk a legjobb megoldásnak, azzal, hogy a magyar választópolgárok névjegyzékére történő feliratkozást a szabad identitásválasztás, és az önkéntesség elvének teljes tiszteletben tartása mellett kívánjuk megvalósítani.

További célkitűzésünk, hogy Vajdaság Autonóm Tartományban a magyar többségű községek, és az azokkal határos, magyar többségű települések, a magyar közösség nemzeti önazonosságának hatékonyabb megőrzése és fejlesztése érdekében, Magyar Körzeti Önkormányzatot, mint európai szubrégiót, hozzanak létre. Ennek hatás- és jogköre a községek tevékenységének összehangolása, a területfejlesztés, a regionális és határokon átnyúló együttműködés, a környezetvédelem, a szociális gondoskodás, a magyar, a szerb és a horvát nyelv hivatalos használata feltételeinek biztosítása, az egészségügyi ellátás hatékonyabb megszervezése, a nemzeti közösségek nemzeti szimbólumai használatának biztosítása, az egyetértési jog gyakorlása a Magyar Körzeti Önkormányzat területén működő községi-, kerületi- és gazdasági bíróságok, községi- és kerületi ügyészségek, a körzeti belügyi titkárság és a helyi belügyi osztályok, a felügyelőségek, az adóhatóság és ezek vezetőinek kinevezése és felmentése során.

A fentiekkel összhangban a VMSZ következetesen kiáll az 1999-ben véglegesített autonómiakoncepciója mellett, miszerint a Vajdaság Autonóm Tartományban a magyar többségű községek és az azokkal határos, magyar többségű települések, a magyar közösség önazonosságának hatékonyabb megőrzése és fejlesztése, valamint valós érdekképviselete céljából létrehozzák a magyar autonómiát. Azt akarjuk, hogy sorsunkat ne mások irányítsák. Ennek érdekében a nemzeti közösségek legitim képviselőit és szerveit közhatalmi jogosítványokkal és funkciókkal is fel kell ruházni. A magyar autonómia megvalósítása létérdek a nemzeti önazonosság megtartása szempontjából, különösen az oktatás, a művelődés, a tájékoztatás és a nyelvhasználat terén.

Ennek ismeretében a VMSZ elvszerű álláspontot képvisel, és kifejezi készségét, hogy az autonómiakoncepcióban lefektetett elképzelések és elvek mentén új, konkrét megoldásokat alakítson ki a többségi nemzettel és pártokkal történő egyeztetések után.

A helyi önkormányzatok társulása, együttműködése elősegíti hatékony működésüket, a társulás területén élő polgárok érdekeinek teljesebb megfogalmazását és érvényesítését, ami semmilyen körülmények között sem veszélyezteti Szerbia államiságát, és éppen a közvetlen érdekérvényesítés révén tesz szükségtelenné mindenféle szecessziós törekvést.

Vajdaság Autonóm Tartomány, Szerbián belül, külön területi autonómiát képez, Szerbia és Montenegró államközösségének alkotmányában rögzítve. A VMSZ támogatja Vajdaság, mint fejlett, demokratikus és decentralizált eurórégió, széleskörű és valós autonómiáját, törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató funkciókkal. Ennek érdekében szorgalmazzuk Vajdaság alkotmányos helyzetének a módosítását, amely lehetővé teszi, hogy a tartomány polgárai önállóan gazdálkodjanak az itt megtermelt javakkal, befizetett adókkal és járulékokkal. A hatalmi funkciók többségét a helyi önkormányzat, illetve Vajdaság szintjén tartományi törvényekkel szabályozzák, az ehhez szükséges önálló közbevételek biztosításával.

A Vajdaság Autonóm Tartomány széleskörű önállósága ugyan nem elsősorban magyar érdek, ám a VMSZ tisztában van azzal, hogy a tartományi autonómia közös ügyünk, minden itt élő polgár egyéni érdeke is.

A VMSZ olyan autonóm tartomány kialakítását szorgalmazza, amely az államapparátus decentralizálásának következetes érvényesítését jelentené, és nem csupán a centralizált államapparátus kihelyezését. Értelmetlennek és károsnak tartunk minden olyan próbálkozást, amely köztársasági

központosítás helyett tartományi központosítást szeretne kialakítani. Az ily módon kialakított autonóm Vajdaságban, ha továbbra is megmaradnának a mostani önkormányzati alapegységek, a községek, sürgetjük az önkormányzatok jogalkotói- és végrehajtó-hatalmi hatáskörének bővítését.

A soknemzetiségű Vajdaságban komoly hagyományai vannak az együttélésnek, valamint a kisebbségek védelmének. Ezért a tartományi hatalom szintjén olyan intézményes megoldások meghonosításáért szállunk síkra, amelyek szavatolják a magyar és más nemzeti közösségek érdekeinek tiszteletben tartását. Vajdaság szintjén a többségi politikai döntéshozatali mechanizmusokat úgy kell módosítani, hogy a nemzetiségeket közvetlenül érintő kérdésekben a többség ne kényszeríthesse akaratát a kisebbségekre. A nemzetiségi önkormányzaton túl, ilyen korrekciós mechanizmus lenne a nemzetiségi vétójog, vagy a minősített többség követelménye. A tartományi kormányban ugyancsak intézményesen, vagy a szokásjog szerint lenne szavatolva a nemzetiségek jelenléte. Az így felépített tartományi autonómia több célt szolgál: szavatolja sajátos magyar érdekeink tiszteletben tartását és érvényesítését, ugyanakkor elősegíti a közösség integrációját, és szavatolja az egész régió zavartalan fejlődését.

A helyi önkormányzat alapegységét a települések, a községek és a városok képezik. A VMSZ támogatja azt az elgondolást, mely szerint a helyi önkormányzat feladatait és hatáskörét az Alkotmány, a köztársasági kerettörvény és a Tartományi Képviselőház vonatkozó törvénye szabályozza, más országok pozitív tapasztalataival és a helyi önkormányzatokra vonatkozó nemzetközi egyezményekkel összhangban.

Politikai alapelveit követve a VMSZ a községi önkormányzatok lehető legszélesebb körű autonómiájának a megvalósítását, a központi hatalom maximális decentralizációját szorgalmazza az önkormányzati élet alapjaként. A szubszidiaritás elvének megfelelően biztosítani kívánja a helyi közösségek és települések polgárainak részvételét minden olyan döntésben, melynek következményei hatással vannak életükre. Az önkormányzati munkát azokban a községekben, ahol hatalmon van, a VMSZ a lakossággal való szoros kapcsolattartással, a teljes nyitottsággal és átláthatósággal vállalja fel. A VMSZ megválasztott önkormányzati tisztségviselői egész közszolgálati tevékenységüket a szervezet programja, alapszabályzata és az elfogadott dokumentumok ismeretében és szellemében végzik. A VMSZ helyi-, községi-, városi- és körzeti szervezetei, és az önkormányzatokban dolgozók szorosan együttműködve tevékenykednek a szervezet programjának megvalósítása érdekében. A vállalt érdekvédelmi szerepkörnek megfelelően az önkormányzati munkában minden esetben összehangolják a települési, lakóközösségi érdekeket az ott élő más nemzeti közösségek érdekeivel. Jó kapcsolatot alakítanak ki és együttműködnek az egyházakkal.

Támogatjuk a helyi önkormányzatiság teljes kiépítését és megerősítését. Ennek érdekében fontosnak tartjuk megteremteni az önkormányzatiság és a helyi demokrácia törvényes, intézményes és anyagi biztosítékait, valamint síkraszállunk a szubszidiaritás elvének következetes érvényesítése mellett.

Harcolunk azért, hogy a helyi önkormányzatok saját vagyonnal és jövedelemmel rendelkezzenek polgáraik közös szükségleteinek kielégítése érdekében.

A VMSZ támogatja a községi önkormányzatok közötti társulások, regionális és nemzetközi együttműködések hatékony formáit. A közigazgatási reform keretében szorgalmazza a községek közigazgatási újjászervezését, és kiemelt figyelmet fordít a kistérségek létrehozására és a gazdasági régió megerősítésére, amivel olyan gazdaság- és intézményfejlesztési politika kialakítására kerül sor, amely figyelembe veszi a Vajdaság gazdasági, földrajzi, és kulturális tájegységeinek sajátos történelmi örökségét, valamint az itt élő nemzeti közösségek igényeit, intézményteremtő és -működtető hagyományait."[48]

48 https://www.vmsz.org.rs/o-nama/dokumentum/program

4.3. A nemzeti tanácsok kialakulása Szerbiában

A nemzeti tanács elnevezés már a trianoni döntés előtt, az első világháborút lezáró intézményi vákuumban felvetődött. Ennek körülményeit A. Sajti Enikő tárta fel egy 2020 őszén zajló konferencián.

> „A régi világ összeomlása Nagybecskereken a fővárosi eseményekkel párhuzamosan zajlott. Október 31-én a városban nagy tüntetést tartottak, ahol 'a tüntetők állást foglaltak a Magyar Nemzeti Tanács programja mellett és döntöttek arról is, hogy megalakítják a nagybecskereki és a Torontál megyei Nemzeti Tanácsot.' […] A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács hivatalos alakuló ülésére november 3-án a városi kaszinó épületében került sor."[49]

Egy alulról megfogalmazott – ma úgy mondanánk: bottom up – kezdeményezés volt az első formája. Egy későbbi háborús helyzetben, ismét alulról és az intézmények hiányaként, azok jövőre vonatkozó követeléseként jelent meg újra, az Ideiglenes Nemzeti Tanács a NATO-bombázások korában, ahogy az a már említett Mátyus tanulmányban olvasható, de a rendszer bukása után is még számos körülménynek meg kellett változni ahhoz, hogy a követelésből intézmény lehessen.

> „Az egyik a 2002. február 26-án elfogadott nemzeti kisebbségek jogairól szóló törvény, mely lehetővé tette a kisebbségek nemzeti tanácsainak megalakítását. A közszájon 'délvidéki magyar parlamentként' is terjengő testület felállítására 2002 szeptemberében került sor Szabadkán, a VMSZ, a történelmi egyházak és a civil szervezetek részvételével."[50]

Az első nemzeti tanácsokat tehát még az új intézményt szabályozó törvény elfogadását megelőzően alakították meg. Ezeket indirekt úton félig delegálva, félig választva hozták létre. A helyzet felemás volt. Körvonalazódni látszott némi nyitottság a többségi társadalom részéről.

Először is a nemzeti kisebbség terminusát amolyan gyűjtőfogalomként használták a különböző helyzetű és eredetű kisebbségek egy aktusban foganatosítandó szabályozása során. Maga a szöveg igen liberális volt és messze túlmutatott a nemzetközi elvárásokban lefektetett alapelveken. Nemcsak kiteljesíteni kívánta a kisebbségek alkotmányos jogait, hanem nagyban elősegíteni azok politikai integrációját a szerb társadalomba. Javára írták, hogy – az általános trenddel szemben – megkísérelte definiálni a kisebbség fogalmát.Az olyan alapelvek, mint:

1) az állam területéhez való hosszú időn át tartó, és szoros kötődés;
2) az őt a többségtől megkülönböztető sajátosság; és
3) a közösségen belüli szolidaritás;
4) a dominancia hiányától eltekintve sorra meg is jelennek a definícióban.

És aránylag részletezve kerültek kifejtésre, minek során a nyelvi és vallási dimenzió is bevonódott a meghatározásba. Azaz csak a tényleges, lényegi különbség, a fentiekből következő diferenti specifica maradt ki valahogy. De hát a szemérmesebb többségek erről ma is hallgatni szoknak.

49 A. Sajti Enikő: *A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács tevékenysége, 1918. október.* Szabadka, VM4K, 2020.
50 Mátyus: i. m. (46. lj.) 236.

A szabályozás külön erénye volt, hogy teret hagyott a jövőbeni változásoknak is: azok a reprezentatív társadalmi nagycsoportok, amelyek kulturális örökségük vagy történelmi eredetük okán a jövőben kisebbségként akarnák meghatározni önmagukat, a törvény alapján kedvező elbírálásban részesülhetnek. A szöveg leginkább vitát kavaró része a nemzeti tanácsok elektoriális választásának apropójából kerekedett. Ez ugyan csak ideiglenes megoldás volt, de itt képződött a legnagyobb demokratikus deficit, hiszen politikailag cselekvőképes pozícióba emel olyanokat is, akik a demokrácia alapelvének, a szavazók általi megválasztásnak nem kellett, hogy kitegyék magukat.

Ebben a közegben formálódtak a poszt-miloševići Szerbia azon intézkedései, amelyek a külföld jóindulatának elnyerését is szem előtt tartva igyekeztek úgy jó színben feltüntetni a más nagycsoportokhoz való viszonyulását a szerb nemzetnek, amely radikálisan más, mint az előző rezsim gyakorlata. Ezért kerülhetett sor a még teljesen le nem szabályozott közegben aránylag kis turbulencia mellett az első nemzeti tanácsok, így a Józsa László elnökölte Magyar Nemzeti Tanács megalakulására is. A nemzeti tanács-törvény hatályba lépéséig, 2009. szeptember 11-ig ez volt az irányadó jogforrás a nemzeti tanácsok működtetésénél.

A többségi társadalom kinyilatkoztatásai azonban azt vetítették előre, hogy jó irányba mennek a dolgok. A kisebbségek nem területalapú érdekérvényesítéséhez szükséges intézményi keret jogi biztosítéka is megszületett: a *Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről*. A törvény IV. részének 19. szakasza tartalmazza az első, külön jogszabályban korábban még nem rendezett, intézmény felállítására való jogosultságát a szerbiai kisebbségi közösségeknek:

„A nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsai
19. szakasz
Az önkormányzatra való joguk megvalósítása érdekében a nyelvhasználat, az oktatás, a tájékoztatás és a kultúra terén, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek kisebbségi nemzeti tanácsot választhatnak (a továbbiakban: tanács).
A nemzeti tanács jogi személy.
A nemzeti tanácsnak az adott nemzeti közösséghez tartozó személyek összlétszámától függően legalább 15, legfeljebb 35 tagja van, akiket négy éves időszakra választanak meg.
A tanács alapszabályát és költségvetését az alkotmánnyal és a törvénnyel összhangban hozza meg.
A tanács működését a költségvetésből és donációkból (adományokból) pénzelik.
A megválasztott nemzeti tanácsok nyilvántartását az illetékes szövetségi szerv vezeti.
A tanács képviseli a nemzeti kisebbséget a hivatalos nyelvhasználat, az oktatás, a nemzeti kisebbségi nyelven való tájékoztatás és a kultúra területén, részt vesz az e kérdésekről való döntés folyamatában vagy maga dönt, és e területeken működő intézményeket alapít.
Az állami szervek, a területi autonómia vagy a helyi önkormányzat egységének szervei a 7. bekezdésben foglalt kérdésekről való döntéshozatal alkalmával kikérik a tanács véleményét.
A tanács az e szakasz 8. bekezdésben említett hatalmi szervekhez fordulhatnak mindazon kérdések kapcsán, amelyek kihatnak a nemzeti kisebbség jogaira és helyzetére.
A 7. bekezdésben említett területekkel kapcsolatos meghatalmazások egy része átruházható a tanácsokra, az államnak pedig biztosítania kell az ezen illetékességek gyakorlásához szükséges pénzeszközöket.
Az e szakasz 10. bekezdésben említett meghatalmazások kerete és fajtája megállapításakor tekintetbe veszik a nemzeti tanács követelését.

A nemzeti tanácsok az önkéntesség, a választhatóság, az arányosság és a demokratikusság elve alapján létesülnek.
A nemzeti tanácsok megválasztásának a szabályait törvény rendezi."[51]

A nemzeti tanácsokkal kapcsolatos kérdésekkel már volt alkalmam máshol részletesen foglalkozni.[52] Az alkotmánybírósági felülvizsgálat következtében, amit a mai domináns kormánypárt szakértői háttere is szorgalmazott még ellenzékből, történt némi módosítás, de a szimbolikus ügyeken túl – köztük olyanokkal, mint hogy Szerbiában csak a Skupština rendelkezhet hatáskörökkel, a korlátozott önrendelkezés olyan intézményei mint a nemzeti tanácsok nem, s hogy a jegyzőkönyveket az állam nyelvén is vezetni kell azoknak az Nemzeti Tanácsoknak (NT) is, amelyek az egykor egységesnek tételezett és szerb–horvátnak nevezett nyelv variánsai (bosnyák, horvát, montenegrói) – érdemi korlátozás nem történt. Amire még érdemes kitérni egy félmondat erejéig, az az NT kvázi vétójogának a visszavonása: a többségi önkormányzatok korábban csak az NT-k belegyezésével nevezhettek ki pl. iskolaigazgatókat vegyes lakosságú térségekben. A továbbiakban csak néhány, a fenti cikkben kellően nem taglalt történelmi körülményre szeretnék rámutatni: például a képviseleti (politics) és a szakértői (policy) szemlélet társadalomtudományi alapon máig feldolgozatlan antagonizmusára. Ám még ennek felvetése előtt nem árt szót ejteni két másik, sajátosan szerbiai magyar visszásságról*: az önként távolmaradók* és *a jogosulatlanul is elindulók* jelenségeiről.

Előbb essék említés a távolmaradók motivációiról:

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) és a Vajdasági Magyarok Demokratikus Pártja (VMDP) nem kívánt indulni a megmérettetésen. Ennek a médiában is kommunikált explicit oka a legitimitás hiánya. Vélhető implicit ösztönzője inkább a megkopott, nem túl magas támogatottság minél további 'elrejtésének' szándéka. Közrejátszhatott a távolmaradásukban az is, hogy a 2010-es viszonyok alapján előrevetíthető rossz eredménnyel, nem kívánták kockáztatni egy későbbi választáson való kecsegtetőbb indulás esélyét. Ebben az is szerepet kaphatott, hogy az anyaországi politikai fordulat számukra kedvező volt. Annak következményeként az onnan mozgósítható háttértámogatásokra egy időben későbbi kampányban jobban számíthatnak. Ezért egy ilyen megmérettetésre próbálták tartalékolni a kapcsolati tőkéjükben még meglévő potenciál kisebbségi szavazatokra való konvertálhatóságát. Ugyanezen okból tartottak ki a legitimációs diskurzus mellett, s ragaszkodnak hozzá sokáig. Noha ez az álláspont, a névjegyzékre feliratkozottak arányának tudatában, már korán sem volt megalapozott. A Magyar Nemzeti Tanács (MNT) választások a vajdasági magyarok szemében is legitimek, a szerbiai törvények tükrében pedig legálisak voltak. Ez még akkor is megalapozott, ha tudjuk, küzdöttek bizonyos eljárási és funkcionális kihívásokkal. Ezek a problémák a demokratikus átmenetre másutt is jellemzőek. A felmerült nehézségeket, a politika általános racionalitása szerint, célravezetőbb lett volna megpróbálni „belülről" (a folyamatban részt véve) megoldani. A (történelmi) VMDK ezt a 2014-es MNT választások kapcsán meg is lépte. Egy mandátumot szerzett. Ezzel ugyan nem sikerült új lendületet

51 Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól. *Szerbia és Montenegró Államszövetségének Hivatalos Közlönye,* 11/2002.
http://www.vajma.info/docs/torveny-a-nemzeti-kisebbsegek-jogainak-es-szabadsagjogainak-vedelmerol.doc

52 Pap Tibor: A nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsai a Vajdaságban. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Vajdaság 2*. Szabadka, Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, 2018. 23–54.

venni, de jelenléte színesebbé tette a harmadik MNT-ciklust. Ám azt követően, ahogy arról később még esik szó, kiszorult a releváns kisebbségpolitikai színterekről.

A jogosulatlanul is indulni próbálók már nagyon is szerbiai specialitásnak számítanak. Egy másik sarkalatos kérdés kapcsán jelenhettek meg. Sokáig ambivalens volt Szerbia-szerte a többségi pártok viszonyulása a kisebbségek perszonális alapú képviseletéhez a 2010-es NT választásokon. A törvény szerint ezeken a megmérettetéseken a többségi pártok nem indulhattak. Ám a hozzájuk közel álló, kisebbségieket is felvonultató, tényleges és/vagy fantom szervezetek (a civilek) is állíthattak listát. A kritérium esetükben is a megfelelő számú kisebbségi támogató aláírás a névjegyzékbe magukat felvetettek közül. Az egyik regionális párt, a Vajdasági Szociáldemokrata Liga (a Liga), és a legnagyobb kormánypárt, a Demokrata Párt (DP) sikerrel vette ezt az akadályt. Az akkor még ellenzéki Haladó Pártnak nem jött össze a megfelelő számú támogatás a listaállításhoz. Történt ez annak ellenére, hogy Észak-Bánátnak korábban voltak relatíve sikeres magyar jelöltjei. A kisebbségek többségénél a szerb pártok megfelelő szatelit-szervezetei ennél jóval nagyobb mértékben határozták meg már a listaállítási fázist is. Kivételt csak az albánok képeztek. Mindezek mögött a 2000 őszén bekövetkezett rezsimváltás eseményei húzódnak meg. A korabeli pártrendszerben teljes összefogásra volt ahhoz szükség, hogy le lehessen váltani az autokrata Milošević rezsim domináns pártjait, az elnök neve által fémjelzett Szerb Szocialista Pártot, és a neje által vezetett Jugoszláv Egyesült Baloldalt. Az ekkor létrejött választási koalíció, legkülönfélébb profilú pártokból szerveződő DOS (a Szerbiai Demokratikus Ellenzék) a politikai átalakulás (2000. október 5.) után ugyan vissza alakult demokratikus pártokká, de a nagyobb szerb formációk igyekeztek magukba olvasztani a kisebbségek szervezeteit. (A horvát kisebbségi párt be is olvadt a Demokrata Pártba). Az olyan regionalista pártok, mint a Liga, pedig mindig is választói bázisként kezelte a kisebbségi származású szavazókat.

A törvény betűje szerint a nemzeti tanácsok megválasztásánál csak kisebbségi alapon szerveződő pártok állíthattak volna listát. Ám ekkorra már annyira elolvadt a Demokrata Párt támogatottsága, hogy a saját maga által levezényelt törvényi szabályozás szellemével ellentétben nem lehetett tekintettel az elvi kérdésekre. – Vajdasági Magyarként Európába névvel, dr. Csengeri Attila vezetése mellett indultak a választáson, ám a 13,37%-al és négy tanácsnoki hely megszerzésével nem értek el átütő sikert. Tartományi szinten még egy ideig együtt 'kormányzott' (a tartománynak nem kormánya van, hanem tikársági rendszere, hogy az érzékenyebb lelkű szerb unionisták is meg tudjanak békélni a korlátozott gazdasági regionalizmus jelenségével) a DP a legnagyobb magyar párttal, a VMSZ-szel, de helyi szinten (a községekben) már készültek a színfalak mögötti ütközetre: a másik szavazóinak az elhalászására. Ebben a helyzetben minden forrás mozgósítására szükségük volt, így a nagy elosztó rendszerekben (nyugdíj, egészségügy) pozíciót elért magyar származású pártkádereket, a „kasszák népét" hadrendbe állítva küzdöttek a túlélésért, ami – így tíz évvel az események után – nem bizonyult kellően eredményes taktikának: jelentős számú 'magyar' szavazatot szereztek ugyan mind a tartományi, mind a köztársasági választásokon, de a megromlott szövetségesi viszony már nem segítette elő a kisebbségi szavazatoktól is remélt későbbi túlélésüket. Igaz a legmarkánsabb erkölcsi megingásukat a bukott rezsim képviselőivel, a Szerb Szocialista Párttal való talmi kormányzásukhoz lehet kötni. Ám a vajdasági pozícióikat sem tudták sokáig megtartani (a DP helyzetének indikátoraként is szolgált, hogy ellenzékben vajdasági elnököt választott, ezzel is segíteni próbálván a rossz széljárás alatti túlélést, alacsonyabb – tartományi – kormányzati szintre vonulva vissza), s az új domináns erő, a Szerb Haladó Párt az őket ko-

rábban támogató kisebbségi pártokat is előbb-utóbb átcsábította a saját vonzáskörébe. A Liga, Magyar Liga néven, Murényi Tibor vezetésével állított listát. 3,33%-at szerezte meg a szavazatoknak, azaz egy tanácsnoki helyet kapott a második MNT-ben. Az ilyen típusú, koalíciós partnerek között zajló, politikai cicaharc később is megjelent a szerbiai politikai életben, de már nem a nemzeti tanácsok képezik a fő színterét. Bukott politikusok menekülési útjaként még sor került kedvezményes kisebbségi lista állítására köztársasági szinten – egy ál-vlach listával sikerült manipulálni. A helyi politikában is visszatérő a jelenség.

Sokáig uralta a vajdasági magyar nyilvánosság jelentős részét egy hamis dilemma. A politikusok vs. a szakértők 'ügye' körüli vita. A civilek (más kontextusban: szakértők) melletti harcos kiállás, olyan – demokráciaelméleti alapállásból nehezen védhető – kijelentésre ragadtatott jeles közszereplőket is, mint például: „*az MNT nem igazán parlament, inkább tanácsadó testület. Tanácsot pedig az tud adni, aki szakmailag jártas*" – így foglalta össze Gerold László anti-politikai hitvallásának lényegét. E mögött a törekvés mögött a szocialista viszonyokból megmaradt *'döntéshozatal felhatalmazás nélkül'*, azaz a *kirendelt kisebbségi képviselet–elve* húzódik meg. A releváns, de nem homogén kisebbségek esetében ugyanis a politikai akaratképzés konfrontatív, ideologikus vetülete rátelepül a kisebbségi szakpolitikák elosztó funkciójára. Ez a vajdasági magyarságra is igaz. A szűkösen rendelkezésre álló többségi, anyaországi és nemzetközi előcsatlakozási (EU-s) források a kisebbségi elitek harcának martalékává válnak. A kisebbség helyzetének javítását megcélzó döntéseknek ugyanis nincs neutrális, politikailag nem motivált meghozatali módja. A demokrácia éppen azt jelenti, hogy a rossz döntések megjelenítői egy következő választás révén eltávolíthatók a döntéshozói pozícióból. Ez azért történhetett, mert a nevezett elitek nem voltak képesek felülemelkedni saját belső érdek- és értékellentéteiken (ami a politika alapja, így teljesen soha nem is lehet felülemelkedni azokon). Ezek az ellentétek pedig legnagyobb teret az NT-választása során nyertek, a másik fél cselekvéseinek, vélelmezett szándékainak a 'lereagálásától' vezérelve. A helyzetet bonyolítja, hogy a szerbiai kisebbségi közösségek nagyobb része nem tekinthető politikailag releváns kisebbségnek. Úgynevezett reziduális kisebbségek, akinek a képviselői vagy marginalizálódtak vagy 'kettős életet élnek' – nappali (hivatalos) létükben láthatatlanok a többség számára (kétnyelvűek, nem viselik a másság kívülről azonosítható jegyeit), de életvilágaik más rétegeiben ápolják identitásukat (nyelvüket, kultúrájukat). Az ő politikailag kevésbé tagolt közösségeik – és itt nem arról van szó, hogy ezek a csoportok egy-érdekűek lennének, ám a belső különbözőségeik nem képesek az adott szegmentációs szinteken, a politikai olyan elismert és intézményesedett színterein, megjeleníteni az érdekkülönbségeket, hogy az érzékelhető legyen a többség számára: adott esetben kihasson a többség pártjainak érdekartikulációs lehetőségterére. Az ő esetükben sem problémátlan a perszonális autonómia keretein belüli képviselet és döntéshozatal, de lényegesen más a természete, mint az a releváns kisebbségek, így a vajdasági magyarság esetében is fennáll.

A *képviselt számonkérhetőség nélkül* évtizedeken át jól működött a professzionális intézményrendszerek kisebbségspecifikus posztjait betöltő értelmiségiek szempontjából. Ám a demokratikus átalakulás megjelenése, ha kihívásokkal küszködő is, óhatatlanul aláássa az ilyen idilli viszonyrendszereket: sérül az autonómiájuk. A kisebbségpolitikai intézmények kiépülése következtében egyre kevésbé érvényesülő befolyásának megmentése céljából a következményekkel bíró (politikai) véleményformálásra és az etnospecifikus (főleg kulturális, identitásőrző) források allokációjára továbbra is igényt tartó kisebbségi szakértelmiség társadalmi mozgalmat szervezett, amely a 2012-es választásokra aktivizálódott igazán, de már

az első, nem elektori NT-választásokra láthatóvá váltak a törésvonalak. A probléma a körül öltött látható formát, hogy a politika mely intézmények felett és milyen mértékben diszponálhat: meddig tartható meg a demokratikus (választási) legitimitást nem igénylő szakértői státus, és honnan van joga beavatkozni a hatalom mégolyan limitált formájának is, mint a perszonális autonómia intézményrendszerében létesült nemzeti tanácsok. Ezt a kérdéskört illetően máig nem születtek megnyugtató elképzelések. Az utóbbi két választáson ugyan már nem volt jelentős szerepe a listaállításnál ennek a törésvonalnak, de a nyilvánosságban tovább folyik a küzdelem a két érdekcsoport szereplői között.

A magyar közösség által eddig megválasztott nemzeti tanácsok táblázatos ábrázolását ismét Ördögh Tibortól vettem át, de előbb még következzenek a szerbiai politikai rendszer alakulását szisztematikusan követő kutató észrevételi a nemzeti tanácsokkal kapcsolatosan:

> „Elsőként fontos megemlíteni, hogy az elmúlt három nemzeti tanácsi választás esetében szembetűnő, hogy jelentősen csökken a regisztrált magyar szavazók száma. Bár még mindig meghatározó a számuk a többi kisebbséghez képest, viszont ez jelezheti a téma iránti érzéketlenséget is. Második következtetés, hogy az MNT-n belül is nagyarányú koncentráció zajlott le az ott megjelenő szervezetek miatt. Míg 2010-ben öt lista juttatott be képviselőt, addig 2018-ban ez már kettőre csökkent. A Magyar Mozgalom hanyatlásával kérdéses, hogy 2022-ben lesz-e kihívója a VMSZ-nek, és ha igen, akkor az milyen konstrukció lesz (párthoz köthető vagy civil)? Harmadik tény, hogy a szervezetet a VMSZ uralja mindvégig, melyben változás nemigen fog eljönni. Negyedszerre pedig fontos látnunk, hogy habár a regisztrált magyarok száma csökken, de a részvételi hajlandóságuk nő."[53]

53 Ördögh Tibor: *A magyar kisebbség politikai képviselete Szerbiában 1990 és 2020 között*. Szabadka, VM4K, 2020.

4. táblázat: Magyar Nemzeti Tanács választása (2010–2018)

Azonosítható magyar párt		2010	Azonosítható magyar párt		2014	Azonosítható magyar párt		2018
VMSZ	Sz	Magyar Összefogás 58 900	VMSZ	Sz	Magyar Összefogás 46 753	VMSZ	Sz	Magyar Összefogás 39 166
	%	77,21		%	84,85		%	83,90
	M	28		M	31		M	30
-	Sz	Vajdasági Magyarként Európában 10 171	VMDK	Sz	Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége 3 567	MM	Sz	Magyar Mozgalom 7 516
	%	13,34		%	6,47		%	16,10
	M	4		M	2		M	5
MPSZ	Sz	Kézfogás a Magyarságért 2 569	-	Sz	Másként magyarságunkért 2 298			
	%	3,37		%	4,17			
	M	1		M	1			
-	Sz	Magyar Liga 2 528	-	Sz	Magyar Liga 2 481			
	%	3,31		%	4,50			
	M	1		M	1			
MRM	Sz	Magyar Remény Mozgalom 2 114						
	%	2,77						
	M	1						
Választásra jogosultak száma	138 660		137 111			129 471		
Magyar részvételi arány	47 307 (36,54%)		55 671 (40,60%)			76 900 (55,46%)		

Forrás: Ördögh Tibor: A magyar kisebbség politikai képviselete Szerbiában 1990 és 2020 között

4.4. A területi alapú autonómia és a társadalmi/gazdasági problémák

4.4.1. A magyar többségű önkormányzatok lakosságszámának alakulása a Vajdaságban

Bevezetésül nyomatékosítani szeretném, hogy a szerbiai közigazgatás a helyi szintű önkormányzatokat elsődlegesen a községek szintjéhez rendelve alakította ki. (Ám ez a terminus technikus nem azonos a magyarországi község kifejezésen értendő fogalommal.) Az ún. NUTS-3-as, a magyarországi megyékhez hasonlítható szinten meglévő térfelosztáshoz nem rendelődnek önkormányzatisággal járó kompetenciák. Azok csak statisztikai régióként, az eltérések/azonosságok bontásában tesznek szert jelentőségre. Vagy ahogy ezt a Péti Márton, Nagy Szabolcs és Szabó Balázs szerzőtrió 2020-ban publikált összehasonlító tanulmányában olvashatjuk:

> „Szerbiában a helyi szintű önkormányzás alapegységei szintén nem az egyes települések, hanem a rendszerint számos települést magába foglaló községek. Méretük a román községekénél nagyobb, inkább a magyarországi járásokhoz hasonlít […]. A községi önkormányzatok egyedi döntéseikkel létrehozhatnak a bennük található településeken kvázi részönkormányzatokat (helyi közösségek), és oda kompetenciákat adhatnak át. Hogy melyik község él és hogyan ezzel a lehetőséggel, az időben is nagyon változó, aminek nincs egységes nyilvántartása és közlése, az elemzések így erre nem terjedhettek ki. A közigazgatásban és a területi statisztikai adatgyűjtés során a területi középszinten lehatárolt, a magyarországi megyékhez hasonló méretű körzetek (upravni okrug) nem rendelkeznek önkormányzati funkcióval (közülük kettő ugyanakkor relatív magyar többségű: Észak-Bánáti körzet [47%], Észak-Bácskai körzet [41%] a 2011. évi népszámlálás adatai alapján). Szerbia sajátos területi önkormányzati középszintje a Vajdasági Autonóm Tartomány. E területen belül a magyarság aránya csekély (13%), de e tartomány alkotmánya[54] döntéshozatali kompetenciákat biztosít a vajdasági nemzetiségi közösségeknek. (Utóbbi garanciák országos szinten is léteznek, de ezeknek a nemzeti kisebbségi autonómiáknak nincs területisége, a kisebbségi önkormányzatiság részei.)”[55]

A fentiekből adódik, hogy a szerbiai közigazgatás a vártnál nehezebben talál magának nem települési szintű partnert nemzetközi kapcsolatainak kialakításakor. (Erről bővebben Soós Edit és Fejes Zsuzsanna munkájában olvashatunk.[56] A megyei szinten akadozó országközi (interreg) kapcsolatok a magyar-szerb viszonylatban a következő törvényi rendelkezésből értelmezhető:

> “Az önkormányzati egység, azok (végrehajtó) szervei és szolgáltató egységei, ahogy gazdasági társaságaik, intézményeik és más általuk alapított szervezetek, együttműködhetnek és társulhatnak más önkormányzati egységekkel, azok (végrehajtó) szerveivel és szolgáltató egységeivel a közös érdekeltségű területeken. Ezek megvalósításának céljából a vonatkozó törvényekkel és az alkotmánnynyal összhangban egyesíthetik eszközeiket és közös intézményeket, gazdasági társaságokat, és más szervezeteket alakíthatnak.

54 Igazából statútuma, ami jopgi értelemben alqacsonyabb színtű dokumentum.

55 Péti Márton – Nagy Szabolcs – Szabó Balázs: A Kárpát-medencei külhoni magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői. 2020.

56 Soós Edit – Fejes Zsuzsanna: *Régió a hármashatár mentén*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.

Az önkormányzati egységek közös érdekeiknek megvalósítása céljából a Szerb Köztársaság külpoltikájával összhangban, valamint területi sérthetetlenségének és a hatályos törvényekben, valamint az alkotmányban foglaltaknak tiszteletben tartása mellett más országok területi egységeivel és önkormányzati szervezeteivel is együttműködhetnek."[57]

A kiemelt részből az is következik, hogy minden nemzetközi kapcsolatfelvétel csak a külügyminisztérium felügyeletével (értsd: engedélyezésével) valósulhat meg, a szubszidiaritás ebben a tekintetben még fejlesztésre szorul az Európai Uniós csatlakozást célul kitűző Szerbiában.

A szabadkai Regionális Tudományi Társaság (a továbbiakban: RTT/Sz) 2009-es Évkönyve[58] két külön táblázatban összegzi a Vajdasági községek (helyi önkormányzatok) magyar lakosságának számarányát aszerint, hogy azok szórványban vagy tömbtelepülésen élnek. Az 1991-es és a 2002-es népszámlálási adatok a délszláv háborúk évtizedében, egy igen neuralgikus történelmi időszakban mutatják a népességszám magyar vonatkozású alakulását.

A vajdasági magyar többségű önkormányzatok lakosságszámának alakulása 1991 és 2011 között

A község hivatalos szerb neve	Magyar megnevezés	Tájegység	Adminisztratív körzeti besorolás	Lakosságszám 1991	Magyar 1991 (%)	Lakosságszám 2002	Magyar 2002 (%)	Lakosságszám 2011
Ada	Ada	Bácska	Észak-bánáti Körzet	21 506	77,30	18 994	76,65	16 785
Bačka Topola	Topolya	Bácska	Észak-bácskai Körzet	40 473	64,69	38 245	58,94	33 268
Bečej	Óbecse	Bácska	Dél-bácskai Körzet	42 685	54,40	40 987	48,84	37 209
Kanjiža	Magyarkanizsa	Bácska	Észak-bánáti Körzet	30 668	87,58	27 510	86,52	24 995
Mali Iđoš	Kishegyes	Bácska	Észak-bácskai Körzet	14 394	58,71	13 494	55,92	11 926
Senta	Zenta	Bácska	Észak-bánáti Körzet	28 779	80,89	25 568	80,52	22 961
Subotica	Szabadka	Bácska	Észak-bácskai Körzet	150 534	42,69	148 401	38,47	140 358
Čoka	Csóka	Bánát	Észak-bánáti Körzet	15 271	56,46	13 832	51,57	11 388

Forrás: Saját készítés az RTT (Somogyi, 2010) és a 2011-es cenzus adatai alapján.

A 2011-es népszámlálás településekre vonatkozó összesítő adatai alapján folytatódik a magyar etnikum számbeli és százalékos fogyása a Vajdaságban. Megállapítható, hogy a magyar többségű vajdasági önkormányzatok (a tömbtelepülések) nem sorolhatóak egyértelműen az átrendeződés vesztesei közé. Országos szinten etnikai nyertesnek csak a Szandzsák dél-szerbiai részén fekvő Novi Pazar tekinthető. Itt a természetes szaporulat révén is nőtt a lakosság-

57 Törvény a helyi önkormányzatokról. *A Szerb Köztársaság Hivatalos Lapja* 129/2007, VI. Az önkormányzati egységek együttműködése és társulása, 88. szakasz
http://www.drzavnauprava.gov.rs/pages/documents.php?id=21

58 Somogyi Sándor (szerk): *A Szabadkai Regionális Tudományos Társaság Évkönyve 2009.* Szabadka, RTT, 2010. 189–196.

szám. A lakosságszám további átrendeződései a belső vándorlás számlájára írhatóak. A belső vándorlásnak Vajdaságon belül egyértelmű nyertese Újvidék község, s azon belül is, csomóponti régióként, Újvidék város. Ez korántsem tekinthető váratlannak.

A község hivatalos szerb neve	Magyar megnevezés	Tájegység	Adminisztratív körzeti besorolás	Lakosságszám 1991	Magyar 1991 (%)	Lakosságszám 2002	Magyar 2002 (%)	Lakosságszám 2011
Apatin	Apatin	Bácska	Nyugat-bácskai Körzet	32 999	14,61	32 813	11,54	28 654
Žitište	Begaszentgyörgy	Bánát	Közép-bánáti Körzet	22 811	22,27	20 399	19,69	16 786
Vršac	Versec	Bánát	Dél-bánáti Körzet	58 228	5,46	54 369	4,82	51 217
Zrenjanin	Nagybecskerek	Bánát	Közép-bánáti Körzet	136 778	12,62	132 051	10,76	122 714
Kikinda	Nagykikinda	Bánát	Észak-bánáti Körzet	69 743	14,15	67 002	12,85	59 329
Kovačica	Antalfalva	Bánát	Dél-bánáti Körzet	30 469	11,76	27 890	10,52	25 259
Kovin	Kevevára	Bánát	Dél-bánáti Körzet	38 263	10,28	36 802	9,26	33 725
Kula	Kúla	Bácska	Nyugat-bácskai Körzet	49 311	9,97	48 353	8,44	43 162
Nova Crnja	Magyarcsernye	Bánát	Közép-bánáti Körzet	14 538	20,58	12 705	18,64	10 222
Novi Bečej	Törökbecse	Bánát	Közép-bánáti Körzet	28 788	21,41	26 924	19,23	23 847
Kneževac	Törökkanizsa	Bánát	Észak-bánáti Körzet	13 816	33,84	12 975	29,78	11 232
Novi Sad	Újvidék	Bácska	Dél-bácskai Körzet	265 464	7,62	299 294	5,24	335 701
Odžaci	Hódság	Bácska	Dél-bácskai Körzet	37 501	5,85	35 582	4,42	30 196
Pančevo	Pancsova	Bánát	Dél-bánáti Körzet	125 261	4,02	127 162	3,17	122 252
Plandište	Zichyfalva	Bánát	Dél-bánáti Körzet	14 851	12,43	13 377	12,10	11 334
Sečanj	Torontálszécsány	Bánát	Közép-bánáti Körzet	18 438	13,38	16 377	12,63	13 282
Sombor	Zombor	Bácska	Nyugat-bácskai Körzet	96 105	16,02	97 236	12,73	85 569
Srbobran	Szenttamás	Bácska	Dél-bácskai Körzet	17 365	26,41	17 855	21,95	16 252
Temerin	Temerin	Bácska	Dél-bácskai Körzet	24 939	38,67	28 275	29,50	28 227
Ruma	Rúma	Szerémség	Szerémségi Körzet	55 087	14,61	60 006	2,18	54 141

A vajdasági magyar szórvány-önkormányzatok lakosságszámának alakulása 1991 és 2011 között

A Belgrád–Újvidék tengely mentén és a körülöttük lévő agglomerációban már a ‹90-es évek nagy háborús átrendeződéseinek következtében is nőtt a lakosságszám. Pedig ezt az időszakot a ki- és bevándorlások (a menekültek) jellemezték. Emellett az adminisztratív, és az ezzel nem ritkán együtt járó, spekulatív be- és letelepítési politikának is komoly szerepe volt. Ez utóbbi során nem tartották prioritásnak a településeken belüli magyar, illetve más nem szerb közösségek arányszámának a megőrzését.

A legutolsó cenzus adatai alapján a trend folytatódik, s félő, hogy a következő is csak annak erősödését fogja tudni konstatálni. Ezen a negatív trenden belül azonban az egyes térségek vándorlási egyenlege alapján bizonyos folyamatok változnak. Az etnikailag homogén térségek kisebbségi közösségei (helyi többségként) kevesebb lakost veszítenek a Vajdaságban, mint a velük hasonló helyzetben lévő peremterületek. Ezt akár azzal is magyarázhatnánk, hogy a magyar többségű önkormányzatok elhelyezkedése Észak-Bácskában a Tisza folyó és a Belgrád–Budapest autópálya (az ún. X-es korridor) mentén jelentős helyzeti előnyökkel jár a Nyugat-Bácska vagy Észak-Bánát statisztikai régióihoz viszonyítva (utóbbi a szerb lakosságából is jelentősen veszít). A népességmegtartási képességre vonatkozó fenti megállapítás a területileg kevésbé kedvező, de az etnikailag szintén néhány településen helyi többség helyzetében lévő szlovákok és románok esetében is igaznak látszik (lásd a térképen szintén fehér Petrőc és Fehértemplom községeket/járásokat). Annak ellenére is helytálló a fenti megállapítás, hogy elhelyezkedésük kevésbé tömb, inkább sziget jellegű. Összefoglalva itt a fentiek alapján megfogalmazni kívánt hipotézisemet: a kisebbségek által 'dominált' önkormányzatok jobban képesek megtartani a lakosaikat, ami elsősorban a helyi etno-specifikus infrastruktúrának köszönhető.

Ez a fajta, főleg az ezredforduló környékén zajló migrációs folyamatokra épülő másodlagos sűrűsödés jól látható Léphaft Áronék kutatásai kapcsán. Ahogy az a Földrajzi Értesítőben, 2014-es angol nyelven megjelent térképekről is leolvasható.[59] A 2002-ben még szétszórtan letelepített ex-jugoszláviai (kvázi belső) migránsok 2011-re már a szerbiai vonzási (gazdasági és kulturális) központok (főleg Újvidék) lakosainak számát gyarapították.

> „A magyar tömb szélén, ahol a magyar etnikum kisebbséggé vált, lassú homogenizáció figyelhető meg (-0,005 – -0,03), a magyar többségű blokk pedig szinte hasonló arányú – azaz enyhe szerb bevándorlás és nagyobb mértékű magyar elvándorlás – asszimiláció folyamatban van. A fenti folyamatok eredményeként az etnikai sokszínűség szempontjából három különféle jellemzőkkel rendelkező régió alakult ki Vajdaságban."[60]

59 Léphaft Áron – Németh Ádám – Reményi Péter: Ethnic diversity and polarisation in Vojvodina. *Hungarian Geographical Bulletin* 63, 2. 2014. 135–157.
60 Uo., 146.

Forrás: Eredeti angol nyelvű megjelenés[61] *(az itteni magyar változatért köszönet Léphaft Áronnak).*

Az agglomerációs övezetek (Belgrád és Újvidék) kínálta gazdasági és nem etno-specifikus életmódbéli előnyöket nagyrészt ellensúlyozza az ott fel nem lelhető anyanyelvi oktatás, és a helyhez kötött kisebbségi kulturális szolgáltatások. Azaz érvényesül a klasszikus push-pull modell. Az ezzel párhuzamosan jelen lévő trendek tekintetében azonban már nem állapíthatunk meg hasonló, relatívan pozitív összefüggéseket sem a demográfia, a gazdaság vagy az oktatás társadalmi részterületén.

A magyarság a soknemzetiségű Vajdaság (ez a leíró kifejezés még az előző nagy társadalomtörténeti korszak, a titói éra rezídiuma) második legnagyobb társadalmi csoportja, a legnagyobb kisebbség, hovatovább mára már az egyetlen az ország kisebbségpolitikáját a számosság okán alakítani tudó közössége a tartománynak – a másik kettő, a bosnyákok és az albánok közössége az állam déli végei mentén lokalizálható –, ami a száz évvel ezelőtti népességmegoszlási viszonyokat ismerve nagyon komoly arányvesztés, de méginkább meghatározó, hogy közben a három nagy népcsoport által dominált térség markánsan szerb többségűvé vált. Az itt élő magyarok identitásának jellemzője, hogy a táj- és nemzettudatuk egybefonódik, s a többségük „vajdasági magyarnak" vallja magát.[62]. A vajdasági magyarság sok tekintetben rosszabb alapmutatókkal rendelkezik, mint a többségi társadalom (de még a többi kisebbségi közösségnél is), így eleve hátrányból indul a félperiférián munkamegosztás 2000-től ott is kiépülő versenyállami körülményei között. Ezek a hátrányok egyrészt demográfiai természetűek, nagyobb az idős korúak, s kisebb a gyermekkorúak aránya, mint a másik két kategóriában, ahogy az a Nemzetstratégiai Kutatóintézet Kárpát-haza adatbázisának ábrájából is leolvasható. De a képzettség és a foglalkoztatás terén sem a legkedvezőbbek az adatok: a diplomások terén országosan (ahogy azt Molnár Gábrity Irén tanulmányában olvasható, a tartomány szintjén) elmarad, míg a mezőgazdaságban foglalkoztatottak tekintetében 'kiemelkedik'.

61 Uo.

62 Gábrity Molnár Irén: *A vajdasági magyarok útkeresése – szociológiai jelenségvizsgálatok*. Szabadka, VM4K, 2020.

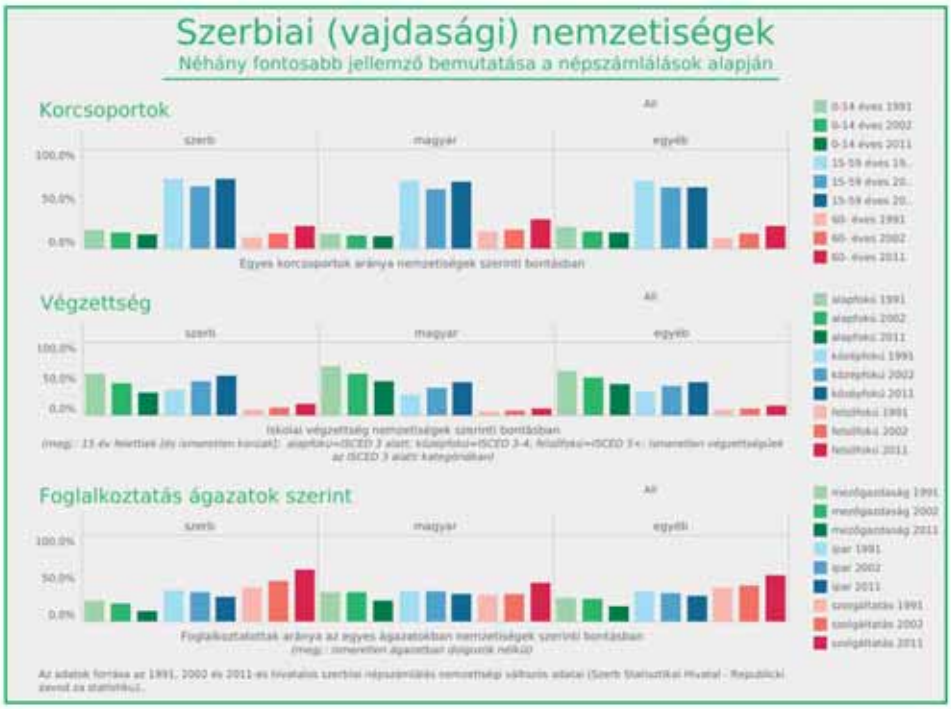

Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Kárpát-haza statisztikák, kimutatások.[63]

A munkaerőpiacról itt is elmondható, hogy etnicizálódnak a hátrányok: nem csak az oktatás terén – ami csak részben magyarázható a kisebbségek nyelvén meglévő lehetőségek szűkösségével –, hanem az állam működéséhez kötődő presztízsállások (*közalkalmazottak, bírók, rendőrök, a posta, áramszolgáltatás, gázművek, iskolák igazgatói* – írja Molnár Gábrity) státusok betöltése terén is rosszabbak a viszonyszámok, mint a többségi társadalom esetében. Ahol jobbak az esélyeik, az sem feltétlenül szolgálja a kisebbségi közösség fennmaradását, hiszen elsősorban az ún. cirkuláris migráció tekintetében bizonyul előnyösnek magyarnak lenni – olyannyira, hogy a kettős állámpolgárság kiterjesztésének mellékkörülményeként megjelentek a *passzus-magyarok*, azon szerb identitású polgárok, akik családjai másodfokon a monarchia területéről eredeztethető vagy van magyar felmenőjük, s még a magyar nyelv elsajátítása is megéri nekik az Európai Unióhoz való előrehozott csatlakozásért – amivel a magyar állampolgárság kecsegtet – cserébe. Azaz olyan kettős tendencia van, amelynek az egyik serpenyőjében a többségiek szemében az egyéni lehetőségek és a szomszédságpolitikai kapcsolatok terén felértékelődik a 'magyarság', a másikban pedig ott halmozódnak a kisebbségi lét évtizedek során egymásra rakódó hátrányai. A kisebbségpolitikai intézményrendszernek ezekre a kihívásokra kell megoldásokkal (rosszabb esetben kompenzációval) előrukkolnia.

„Abból a feltevésből indulok ki, hogy a magyar közösség útkeresése mindenképpen a jobb társadalmi pozícionálás, ami a karrierépítési (szülőföldi oktatás, képzés) esélyekkel, valamint a munkavállalás és vállalkozási lehetőségek növelésével oldható meg. Fontos, hogy a kisebbségi/hátrányos létmegélést,

63 https://www.karpat-haza-statisztikak.hu/kimutatasok7.html

valamint a számbeli fogyatkozást, képzett emberekkel és versenyképes, iskolázott erőforrással pótoljuk. Át kell látnunk hol rejlenek a munkaerőpiaci esélyegyenlőtlenségünk alapjai, mi okozza a folyamatos és tömeges elvándorlási készséget. Meggyőződésem, hogy a gyakran megmutatkozó jövőkép nélküliség és fejlődési stratégiahiány okozta elszigetelődés, – egy kisebbségi közösség esetében – feloldható növekvő foglalkoztatottság, vállalkozói hajlam, valamint megfelelő önszerveződés, nyitott kommunikáció útján."[64]

A 2015-től megjelenő gazdaságpolitikai támogatások, nem mellékesen a félperiféria két oldalán kibontakozható kapcsolatoknak is köszönhetően, ami a pénzügyi nacionalizmusnak nevezett gazdaságpolitikai stratégia egyik kulcsterülete, az egyik kiemelt feladat, hogy ezeket az etnicizálódó hátrányokat ne hagyják tovább halmozódni, s ahol lehet fordítsák meg a tendenciát. Az a többségi társadalomnak sem érdeke, hogy a *szakképzetlenek, alacsony iskolai végzettségűek, a pedagógusszakmák, 'a gyakorlati-munkanélküli, kezdő fiatalok, a gyenge nyelvtudásúak, akinél ezek a hátrányok hatványozottan jelentkeznek, hosszú távú munkanélküliség elé nézzenek'*.[65] Az anyaországnak és a kisebbségi közösségnek pedig magától értetődő célja, hogy ezeket a rétegeket segítse szülőföldön való boldogulásban, amire korábban, a támogatási rendszer ezen pillérének hiányában nem volt intézményes lehetőség.

Molnár Gábrity Irén szerint:

„olyan régiófejlesztési stratégia kidolgozására van szükség (kiemelten kezelve a szakemberi- és elitmegtartást), amely összefogja a vajdasági magyar lakta községeket és az anyaországi érdekeket is (nagy- és középvárosok hálózatos együttműködése). A probléma regionális politikai, regionális hatékonysági kérdésként kezelendő, amihez folyamatosan analizálható fejlesztőstratégiai megközelítés szükséges: képességfejlesztés, felsőoktatási intézményfejlesztések, munkaerő-piaci elemzések, amely során a régió marasztalni tudja a szakembereket. Erőteljesen megmutatkozik a többpólusú regionális fejlődés igénye. A régiók fejlesztéspolitikai önállósága nélkül, Szerbiában sem képzelhető el az új európai kohéziós politika prioritásainak teljesítése. A nemzetközi migrációs folyamatok során a szerb-magyar határmente aktív zónává alakult, ami elősegíti e területek fejlődését."[66]

4.4.2. Az etnikai alapú regionalizmus esélyei Szerbiában

A most következő részben azt szeretném körüljárni, hogy – a politikai regionalizmus terrénumán belül – milyen események voltak hatással az etnikai regionalizmus szerbiai megítélésére. Fontos bemutatni azt is, hogyan jelentkeztek ezek az események a politikai elméletek mindennapi közgondolkodást alakító diskurzusában, és milyen politikaelméleti keretben értelmezhetők.[67] A 2008-as, múlékonynak bizonyult kegyelmi állapot egyik hozadéka, a 'megállapodás' az elérendő célokat illetően. Ez a középszintű önkormányzatiságról a következőket tartalmazta:

64 Gábrity: i. m. (62. lj.).
65 Uo.
66 Uo.
67 Sarnyai Csaba Máté – Pap Tibor: Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina. In: Tonk Márton (ed.): *Minority politics within the Europe of regions*, Cluj: Scientia. 2011. 251–276.

Részlet a Magyar Koalíció autonómia-koncepciójából:

„A Magyar Koalíció síkra száll azért, hogy számos európai országhoz hasonlóan, a regionalizáció alulról felfelé építkező modellje alapján kerüljön Szerbiában is bevezetésre a regionális önkormányzati rendszer.

Koncepciónk értelmében a választott képviselő-testülettel, a testület által megválasztott végrehajtó szervvel, önálló vagyonnal és saját bevételekkel rendelkező regionális önkormányzat létrehozásáról, illetve ahhoz való csatlakozásról a régió választópolgárai népszavazás útján döntenek.

A Magyar Koalíció határozott célja egy szabadkai székhelyű régió, a Magyar Autonóm Körzet megteremtése, amely Ada, Csóka, Kishegyes, Magyarkanizsa, Óbecse, Topolya, Törökkanizsa és Zenta községeket, és Szabadka Városát ölelné fel. Az így létrejövő magyar többségű multietnikus régió ötvözné a magyar közösség etnikai alapú területi autonómia iránti igényét a modern európai regionalizmus eszméjével. A Magyar Autonóm Körzet létrehozatalának folyamatában a körzethatár mentén, a különböző községekhez tartozó települések – a helyi lakosság népszavazáson kinyilvánított érdekeinek megfelelően – csatlakozhatnak a Magyar Autonóm Körzethez tartozó valamely helyi önkormányzathoz.

A Magyar Koalíció a hatáskör-telepítés rendszerét az állami és tartományi szervek által jelenleg gyakorolt, de regionális szinten hatékonyabban ellátható hatáskörök decentralizálásával, továbbá a helyi önkormányzatok jogkörébe tartozó egyes feladatok ellátásnak regionális szintre való emelésével tartja megvalósíthatónak.

A regionális önkormányzat hatásköre a személyi elvű autonómia által érintett területekre nem terjed ki.

A regionális önkormányzat feladatkörébe tartozna:

- a régió területfejlesztési koncepciójának és operatív programjainak a kidolgozása, a településfejlesztési tervek összehangolása,
- a regionális jelentőségű infrastruktúra koordinált fejlesztése,
- a terület mezőgazdaságának összehangolt fejlesztése,
- a hivatalos használatban lévő nyelvek egyenrangú használatának a biztosítása,
- az erdő-, a víz-, és hulladékgazdálkodás, továbbá a környezetvédelem egyes feladatai,
- a régió egészségügyi, oktatási és művelődési intézményrendszerének a működtetése,
- a regionális önkormányzat által alapított intézmények fenntartása,

egyéb, az állam, a tartomány, illetve a régió területén működő önkormányzatok által a regionális önkormányzat hatáskörébe utalt kérdések."[68]

4.4.3. A szerbiai magyar pártok területi autonómiához való viszonyulása

A 2008-as választások kapcsán létrejött, azóta alkalminak bizonyult, Magyar Koalíció (MK) autonómia tervezete (MK-at) fontos középtávú célként kezelte a területi autonómia kérdését. A jelzett területi autonómia koncepció a magyar többségű helyi önkormányzatokra épült. A dokumentum megjelenésekor azonban a nemzeti tanácsok (NT) intézményének jogi kodifikálása élvezett elsőbbséget. Ez utóbbi intézmény pedig a területen kívüli autonómiát megtestesítő perszonális autonómia kifejezője: a nemzeti tanácsok akkor már jó ideje létező, de külön törvényben még nem szabályozott intézmények voltak.

68 A Magyar Koalíció autonómia koncepciója = (VMDK/VMDP/VMSZ), http://www.vajdasagma.info/autonom/MK_autonomiakoncepcio_2008_03_17.pdf

A koalícióban domináns Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) megnyilatkozásaiban a területi autonómia soha nem is sorolódott a nemzeti tanácsok elé. Ennek vélhetően oka lehetett a szerb többségi pártokkal 2010-ig alkotott helyi koalíciók sora és az országos szinten vitt politika. A 2010-es nemzeti tanácsi választások azonban átrendezték az addigi viszonyokat. A VMSZ legnagyobb kihívója az elvben civil szervezetként induló Humantias lista volt. Köztudott azonban, hogy ez a szervezet a Szerbiai Demokrata Párt magyar kisebbségi érdekeinek (sic!) megjelenítője volt (a párt térvesztésével maga is eltűnt). A választási kampány idején kiéleződött viszony,[69] a VMSZ elsöprő (4/3-os) győzelmének is köszönhetően, a Nemzeti Tanács működtetése kapcsán tematizálható kérdéseket tolta előtérbe. A területi autonómia szükségessége részükről azóta sem került előtérbe, pedig közben két új NT választás is lebonyolódott és maga a VMSZ is kettészakadt. (Ám a kivált rész, a Magyar Mozgalom nem tudott teret nyerni: elvitt ugyan néhány képviselőt az NT-n belül, de maga nem vált sem tartományi, sem köztársasági szinten politikai tényezővé.)

A másik két a történelmi Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségéből (VMDK) kiszakadt MK-párt, a VMDK és a Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP) nem vett részt a 2010-es NT választásokon. Ám, ha tehették, kihasználták a helyi szinten zajló szövetségek átrendeződését. A VMDP az addig, s azóta is erősen kritizált Demokrata Párttal lépett Szabadka községben koalícióra (a község a helyi önkormányzat szerbiai formája a több helyi közösségből, településből és/vagy városi részterületből álló, a magyar járásnak megfelelő nagyságú közigazgatási egység). A megnyilatkozások szintjén továbbra is céljai között említi a történelmi VMDK kilencvenes években megfogalmazott háromelemű autonómia koncepcióját. Ennek fontos eleme a területi autonómia kiépítése. Reális politika programja azonban a VMSZ-szel szembeni négypárti koalíció vezető erejének megtartása/elérése lett volna. Sokáig a VMDP-nek voltak a legjobb kapcsolatai az anyaországi kormánypártokkal, a szerbiai politikai színtérbe ugyanakkor kevésbé ágyazódott be.

Lényegében ugyanez mondható el a VMDK-ról is, amely nemrég szintén kivonult az érdemi politizálásból, s már csak helyi szinten tekinthető releváns szereplőnek. (Az MNT-be egy ciklus erejéig még delegáltak képviselőt, de a Magyar Mozgalommal koalícióban elbukott köztársasági és tartományi választások után teljesen visszavonult a nem helyi színtereiről a pártpolitikától.)

Mindkét történelmi párt szenved a választástól való távolmaradásukból adódó mérhetőségi deficittől. Utoljára a 2007-es választáson értek el ketten együtt mérhető, de mandátumot nem eredményező %-ot. A 2008-as előrehozott választáson az MK-ban indulva egyikük sem tudta mandátummá konvertálni a koalícióba bevitt – előzetes megállapodáson alapuló – támogatási apportját. A 2010-es NT választás óta pedig nem indultak nem helyi kiíráson, a törvényi környezet elégtelenségére hivatkozva. Más szóval ma már nem igazán lehet tudni, hogy mekkora a tényleges társadalmi támogatottságuk. A 2010-es NT választásokon listát állító, s egy-egy mandátumot szerző két kisebb párt, a Magyar Polgári Szövetség (MPSZ) és a Magyar Remény Mozgalom megnyilatkozásaiban szintén szorgalmazta a területi autonómiát. Korlátozott akciórádiuszuk, relatíve alacsony támogatottságuk és kiépítetlen szervezeti infrastruktúrájuk azonban eleve inkább csak a zárványpárti létre tette őket alkalmassá. Azaz egy-egy helyi önkormányzat életében jelentősebb szerepet is be tudtak tölteni (mint például

69 Pap Tibor – Sarnyai Csaba Máté: Szakértőt vagy politikust választanak a vajdasági magyarok? *Középeurópai Közlemények,* 2011/3–4. 240–251.

az MPSZ Zenta község területén). Ugyanakkor, a fentiek okán, kevésbé voltak alkalmasak egy olyan domináns etnikai párt funkciójára, amely meghatározó szerepet tudott volna vinni a nagyobb szegmentációs egységet jelentő, teljes magyar tömbrégióban, mint potenciális közigazgatási régióban.

A fentiek tükrében azt mondhatjuk, hogy a korábbi háromelemű autonómia koncepciója melletti teljes és konzekvens kiállás csak a szavak szintjén volt jelen. A két kisebb, kellően meg nem erősödött, párt rövid távon sokat veszített volna egy ilyen szintű területi szegmentációval. Ám ezzel a kihívással a gyakorlatban nem volt alkalmuk szembesülni, hiszen elsorvadt a tevékenységük anélkül, hogy a követelésük realizálódott volna. A befolyásukat vesztett történelmi pártok, saját konstrukciójukként továbbra is ragaszkodnak a területi autonómiához. Ugyanakkor félő, hogy a területi autonómia általa kínált lehetőségeket a jelen támogatottsági helyzetükben nem tudnák ténylegesen kihasználni. A domináns magyar párt, a VMSZ pedig eddig nem bizonyult a területi autonómia vérmes követelőjének. A többségi pártokkal való koalíciós lehetőségeik beszűkülése azonban elvben az etnikai regionalizmus melletti szorosabb elköteleződés felé tolhatta volna a pártot. Ez új szereplési lehetőséget nyithatott volna a számára. Emellett általa olyan problémákat is kezelni tudna, amelyek az NT intézményének megszilárdulását követően váltak nyilvánvalóvá. Itt elsősorban a nem a VMSZ által dominált helyi önkormányzatok törekvéseinek ellensúlyozására kell gondolni. A tömb egészén belüli domináns helyzete az egyes helyi önkormányzatokon belüli alacsonyabb támogatottságot is relativizálhatná. Szerbiában jelenleg a többségi társadalom, és a pártelitek egyaránt elutasítják az etnikai alapú térelhatárolásra irányuló törekvéseket. Talán éppen ezért, a területi autonómiáért folytatott küzdelem tematizálása révén, diszkurzív eszközökkel, próbálhatja meg kibekkelni az általa immár három ciklusban uralt Magyar Nemzeti Tanács működése kapcsán fellépő anomáliákat. Ezt arra hivatkozva tehette volna, hogy az intézményrendszer féloldalas, hiányzik a területi autonómia. Ám a reálpolitikai napi célok felülírták ezt a lehetőségteret. A ténylegesen a mindenkori jelenben megszerezhető tartományi és helyi pozíciók olyan erősen nyomták a párt felső vezetését, hogy nem kívánták azokat kockára tenni a többségi partnerekkel való kapcsolatuk megromlásával, a távlati (stratégiai) célok miatt. Ez a politika eredményesnek bizonyult, hisz a szöveg zárásakor hét köztársasági szintű államtitkári poszttal jutalmazzák a sok éves kapcsolatokat, amely a mindenkori uralmon lévő párthoz fűzi a VMSZ-t. (Az már a legkevésbé nekik róható fel, hogy Szerbiában is kialakult az a bizonyos centrális erőtér, amely gyakorlatilag befagyasztotta a pártrendszert.)

4.4.4. A regionalizmus helyzete Szerbiában

Az előző fejezetben azt vizsgáltam, hogy az területi autonómia politikai célként való megfogalmazását milyen reálpolitikai körülményekbe ágyazottan tudják/tudnák képviselni a vajdasági magyar pártok. A most következő részben ugyanezen körülményeket kívülről, többségi társadalom szemszögeiből is körbejárom.

Előtte azonban emlékeztetni szeretnék arra, hogy a területi autonómia és a decentralizáció nemzetközileg is bejáratott intézmények. Európában pedig a regionalizációnak külön szerepe van akár országon belül, akár az országokon átívelő formáira gondolunk. Ezen a kérdéskörön belül különös szerepet tölthetnek be a kisebbségek, ahogy arra Soós Edit előadásában is rámutatott:

„A területi autonómia és önkormányzatiság értékeinek nemzetközi jogi elismerése terén és az intézményi feltételek megteremtésében, egy önálló autonómiaegyezmény lehetőségének kidolgozásában az európai szervezetek közül az Európa Tanács kiemelkedő szerepet töltött be.
Az autonómia megvalósítása decentralizációt is jelent, mivel a kisebbség átveszi a hatalom gyakorlásának, a központi hatalom feladat- és hatásköreinek egy részét. A központi állam lemond a hatalomgyakorlás egy részéről az érintett kisebbségek javára, a törvényhozói és végrehajtó testületek önállóan vagy a központi kormánnyal közösen dönthetnek, illetve rendelkezhetnek az adott autonómia alaptörvényben körülhatárolt kérdéseiben. Az autonóm régiók és közösségek részesednek az állami szuverenitásból anélkül, hogy az eredeti állam felbomlana."[70]

Jovan Komšić, a demokratizálódó közép-kelet- és dél-kelet-európai térségben öt körülményt tart meghatározó fontosságúnak a regionalizmus kiteljesedéséhez. Ezek:

1) A globális és a szomszédsági viszonyok;
2) A korszellem és meghatározó általános politikai célok és feladatok – köztük az állam célkitűzései;
3) A jogi és a politikai intézményrendszer jellege;
4) Az elit minősége – a politikai és a kulturális elit meggyőződése, érdekei és tevékenysége;
5) A kulturális hagyományok sajátosságai (a politikai intézmények történelmi beágyazottsága és a széles néptömegek kultúrájának jellege.[71]

Értelmezése szerint ezeknek az összetevőknek a kölcsönhatása nyomán alakul ki, hogy egy-egy ország a tranzíció során a centralizmus vagy a hatalom területi szintű megosztása mellett száll síkra. Mi az első két szempontról a jelen körülmények mellett eltekintünk. A három másik körülményről már hosszabban is volt alkalmam – Sarnyai Csaba Mátéval karöltve – kifejteni az elképzeléseimet.[72] Itt most csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy a szerbiai politikai diskurzus, a szecessziótól való félelem okán, nem igazán alkalmas a területi alapú hatalommegosztás elvi természetű megvitatására. Ennek érdemi taglalása túl mutat egy ilyen szöveg keretein. A lényege, hogy Jugoszlávia feldarabolása során megélt, és nem kellően feldolgozott történelmi tapasztalat a területi szegmentációt az elszakadás előszobájaként tételezi. Ezt az érzést Montenegró és Koszovó rendszerváltás utáni kiválása csak tovább erősítette. Ez a fajta elutasító hozzáállás a regionalizmushoz annak képviselőit eleve gyanús, a szerb nemzeti érdekekkel ellentétben tevékenykedő ágensekként állítja be. Mindeközben anélkül mond le a területi alapú hatalommegosztásból eredeztethető hatékonyságnövelő politikai megoldásokról, hogy azokat igazán számba venné. Pedig a racionális – a szimbolikus politizálás retrogárd béklyóitól mentes, területi politika az Európai Unióhoz való csatlakozásnak már a jelen fázisában is nagyobb lehetőségeket kínálna egy kevésbé központosító térfelosztás mellett (ahol a tartomány nem csak történelmi rezídium), mert az EU erre már a mostani tárgyalási fázisban is kínál forrásokat, hiszen – ahogy azt Soós Edit is írja az *Integráció és regionalizmus* című könyvében – követelmény a nem centralizált forráselosztás:

70 Soós Edit: *Duális autonómia a Vajdaságban*. Szabadka, VM4K, 2020.

71 Komšić, Jovan: Autonomija Vojvodine i lokalna samouprava u novom Ustavu Srbije. *Godišnjak 2007,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 218–241.

72 Sarnyai Csaba Máté – Pap Tibor: The formation and transformation of the minority- and regional institutional system in Serbia of the new millennium. *Geografica Timisiensis.* Vol. 19. No 1. 77–87. 2010.

„A különböző források integrált felhasználásnak követelménye értelmében az országos makro céloknak és a helyi szintű fejlesztési szándékoknak egymást erősíteniük kell. Több egymást erősítő és kiegészítő intézkedés támogatásával érhető el a legkedvezőbb társadalmi-gazdasági hatás. Az EU támogatási politikája döntően regionális alapú. A regionális alapra való helyeződés magából az EU filozófiájából adódik, amely a közösségi kohézió rendező elvét érvényesíti."[73]

Minél közelebb kerül az ország az EU-hoz való csatlakozáshoz, annál nehezebben lesz tartható az az unitarista politika, amely szellemében a szerbiai többségi pártok csak ellenzékben támogatják a regionális kezdeményezéseket.

5. Összegzés

A jelen szöveg keretei között elsődlegesen arra szerettem volna rámutatni, hogy a kisebbségpolitika célterületei sem vonhatják ki magukat az általános gazdasági és társadalmi meghatározottságok alól. Az, hogy egy-egy nemzet/állam milyen stratégia mentén igyekszik megszervezni a létviszonyait a számára adottságként fennálló, megváltoztathatatlan feltételek által le nem fedett részterületeken szintén meghatározó a mozgástér kialakítását illetően. A kisebbségi közösségek szempontjából az is sorsdöntő, hogy a többségi állam és az anyaország (ha van nekik) milyen viszonyban van egymással, illetve – ezen túlmenően – a többségi társadalom/állam miként viszonyul általában a kisebbségi közösségekhez. Ezeknek a tényezőknek és feltételeknek a bonyolult kontextusában alakítható ki az az intézményrendszer, amely a kisebbségi közösségek mozgalmai követelései révén kristályosodnak ki, és azok politikai programjaiban formát nyerve válnak a kisebbségpolitikai intézményrendszer által elérendő célokká. Ezek megvalósulását (cél és eszközracionalitást) már a szakpolitikai elemzések kell, hogy vizsgálják.

73 Soós Edit: *Integráció és regionalizmus*. Szeged, Bába és Társai, 1999. 223.

Felhasznált irodalom:

A. Sajti Enikő: *A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács tevékenysége, 1918. október.* Szabadka, VM4K, 2020.

Đukanović, Dragan: *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989-2016).* Belgrád, Szerbia: Službeni glasnik, 2016.

Éber Márk Áron: *A csepp – A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág, 2020.

Ferge Zsuzsa: Séta a szociálpolitika körül. In: Ferge Zsuzsa (szerk.): *Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990-2015.* Budapest, Osiris, 2017.

Gábrity Molnár Irén: *A vajdasági magyarok útkeresése – szociológiai jelenségvizsgálatok*. Szabadka, VM4K, 2020.

Hergár Eszter: *Versenyképességi program 330 pontban.* Budapest, MNB, 2019.

Komšić, (kiskap.) Jovan: Autonomija Vojvodine i lokalna samouprava u novom Ustavu Srbije. *Godišnjak 2007,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 218–241.

Lehmann Kristóf – Palotai Dániel – Virág Barnabás: *A magyar út – célzott jegybanki politika.* Budapest, MNB, 2017.
https://www.mnb.hu/kiadvanyok/mnb-szakkonyvsorozat/a-magyar-ut-celzott-jegybanki-politika.

Léphaft Áron – Németh Ádám – Reményi Péter: Ethnic diversity and polarisation in Vojvodina. *Hungarian Geographical Bulletin* 63, 2. 2014. 135–157.

Löw, Martina: *Raumsoziologie*. Berlin, Suhrkamp, 2009.

Matolcsy György: Kiigazítás recesszióval. *Közgazdasági Szemle*, XLIV. 1997/szeptember, 782–798.

Matolcsy György: *Amerikai Birodalom – A jövő forgatókönyvei*. Budapest, Pallasz Athéné Geopolitikai Alapítvány, 2015.

Matolcsy György: *Egyensúly és növekedés.* Budapest, Kairos, 2015.
https://www.mnb.hu/kiadvanyok/mnb-szakkonyvsorozat/egyensuly-es-novekedes

Mátyus Ákos: Vajdasági magyar pártok 1990 után. *Közép-európai Közlemények*, 2011/3–4. 231–239.

Merkel, Wolfgang: *Defekte Demokratie – Theorie. (A kihívásokkal küszködő demokráciák – Elmélet.)* Opladen, Leske+Budrich, 2003.

Merkel, Wolfgang: *Defekte Demokratie – Regionalnalysen. (A kihívásokkal küszködő demokráciák – Régióelemzések.)* Opladen, Leske+Budrich, 2006.
Merkel, Wolfgang: Gegen alle Theorie? – Die Konsolidierung der Demokratie in Ostmitteleuropa. (Minden elmélet ellenére? – A demokrácia konszolidációja Közép—Kelet-Európában.). *Politische Vierteljahresschrift*, 48. 3. 2007. 413–433.

Ördögh Tibor: *A magyar kisebbség politikai képviselet Szerbiában 1990 és 2020 között*. Szabadka, VM4K, 2020.

Palotai Dániel – Virág Barnabás: *Versenyképesség és növekedés.* Budapest, MNB, 2016.

Pap Tibor: A nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsai a Vajdaságban. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Vajdaság 2*. Szabadka, Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, 2018. 23–54.

Péti Márton – Nagy Szabolcs – Szabó Balázs: A Kárpát-medencei külhoni magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői. *Területi Statisztika,* 2020/3.

Pogátsa Zoltán: *Magyarország politikai gazdaságtana.* Budapest, Osiris, 2020.

Scheiring Gábor: *Egy demokrácia halála – Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 2019. 342.

Scheiring Gábor: *A demokrácia mint osztálykompromisszum I-III.*
https://ujegyenloseg.hu/a-demokracia-mint-osztalykompromisszumzött

Sebők Miklós: *Paradigmák fogságában – Elitek és ideológiáka magyar pénzügyim kapitalizmusban*. Budapest, Napvilág, 2019.

Soós Edit – Fejes Zsuzsanna: *Régió a hármashatár mentén*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.

Soós Edit: *Integráció és regionalizmus*. Szeged, Bába és Társai, 1999.

Tomka Béla: *Szociálpolitika – Fejlődés, formák, összehasonlítások*. Budapest, Osiris, 2015.

Tóth Norbert: *A magyar nemzetpolitika fejlődéstörténete, mozgástere, eredményei és dilemmái – rövid szemelvények*. In: Szakács Ildikó Réka (szerk.): *Nemzetpolitikai ismeretek*. Szeged, SZTE ÁJTK NRTI, 2017. 219–233.

Írás és irányítás

Néhány meghatározó sajtó- és eszmetörténeti epizód a média társadalomformáló szerepének kialakulásában

Apró István*

1. Bevezető

Az írott szónak hatalmas irányítási potenciált tulajdonítottak már abban az időben is, amikor az olvasni tudók számaránya igen csekély volt. A nyomtatás pedig megsokszorozta ezt a respektust mind pozitív, mind negatív irányban. A negatív attitűdök vélhetően megelőzték azt a felismerést, hogy a nyomtatásban rendkívüli lehetőség van az irányításra. Az írástudók nyilván évszázados (sőt évezredes) privilégiumaikat féltették, az uralkodó elit pedig megrettent a gondolattól, hogy új, ellenőrizhetetlen hatalmi gócok áraszthatják el a világot. Csak másodlagosan ismerték fel mind többen a hatalom gyakorlói közül, hogy ez egyben óriási lehetőség is annak kezében, aki élni tud és akar vele. Nem véletlen tehát, hogy a nyomdák megjelenése után szinte azonnal felmerült a totális ellenőrzés gondolata és gyakorlata.

A könyvkiadás és később a sajtó története egyben a cenzúra története is. A sajtó kézben tartását mindig elsődleges fontosságúnak tartotta minden hatalom. A motivációk persze széles skálán mozogtak: a jó szándékú népneveléstől a zsarnoki elnyomásig, sőt genocídiumig, mindenre találunk példát a Gutenberg galaxis történetében.

Azokat a változásokat, amelyek a mai értelemben vett sajtó megjelenéséhez vezettek, a XVIII. századra szokás datálni, amikor is a kereskedelemre és pénztőkére alapuló korai kapitalizmus megjelent és terjedni kezdett Európában. A két fő elem, ami majdan átalakítja a korábbi rendet, az áruforgalom és a hírösszeköttetés.

A kezdetben az állandó sajtó kialakulásának korában az első hírek az uralkodó utazásairól, udvari eseményekről szóltak, de hamarosan megjelentek az „alattvalók javát szolgáló" rendelkezések is. A sajtót tehát, már ebben a korai fejlődési szakaszban alávetették az irányítás érdekeinek.[1] Azonban minél mélyebben hatol be a közhatalom a sajtó segítségével az alattvalók életébe, annál valószínűbbé válik a visszahatás: a kritikai hozzáállás, majd aktív „visszaszólás" a címzettek részéről. Mivel a sajtó révén a hatalom a magánszféra jelentős részét közüggyé tette, a sajtó avanzsált a legalkalmasabb eszközzé, hogy az intézkedéseket és a hatalmat érintő kritikák is azzá váljanak. Ezt a fejleményt természetesen a hatalom nem üdvözölte és reflexből kemény tiltásokkal próbálkozott.

Szokás idézni II. Frigyes, egy 1784-ben kiadott leiratát, amely jól illusztrálja ezt a korszakot:

---

* NMHH Médiatudományi Intézet munkatársa

1 Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Osiris, 1999. 74.

„Egy magánszemély nincs arra feljogosítva, hogy az uralkodók és udvarok tárgyalásairól, törvényeiről, rendszabályairól és rendelkezéseiről, kollégiumairól és bíróságairól nyilvános, sőt helytelenítő ítéleteket alkosson, az erről hozzá lejutó híreket közzétegye vagy nyomtatás útján terjessze. A magánszemély egyáltalán nem is képes ennek megítélésére, mivel híján van a körülmények és motívumok tökéletes ismeretének"[2]

Mindezek a próbálkozások azonban nem tudták elejét venni annak a folyamatnak, amely során a közönséggé egyesült magánszemélyek legitimációra kényszerítették a közhatalmat a közvélemény előtt.

Természetesen innen még hosszú az út a „negyedik rend" fogalmának megszületéséig és a sajtó legitim ellenőrző funkciójának elismeréséig, annyi azonban leszögezhető, hogy a mindenkori hatalom lényegében soha nem tudott lemondani a média általi irányítás vélt vagy valós lehetőségéről, a kezdetektől egészen napjainkig. Esszénkben ennek a folyamatnak néhány jellemző momentumát kívánjuk szemügyre venni, másokat csak érinteni. A vonatkozó, gigantikus méretű, sajtótörténeti, eszmetörténeti és megannyi más diszciplínát felvonultató szakirodalom árnyékában a cél természetesen nem lehet semmiféle teljességre törekvő összegzés vagy áttekintés, csupán szubjektív indíttatású szellemi kaland, megértési kísérlet a „miből lett és mivé lett" típusú kérdések jegyében.

2. A klasszikus út: az angol példa

A sajtót a szabad világban a szólásszabadság demokratikus alapelvének intézményesített megtestesülésének tekintik, és úgy tartják, csupán az önkényuralmi rendszerekben lehet/lehetett a társadalom irányításának eszköze[3]. Ennek megfelelően a nyugati sajtótörténet általában nem is közelít ebből az irányból a sajtóhoz, a médiához. Ritka kivételnek számít James Curran, aki több tanulmányt szentelt a témának és akitől a fenti, kiinduló gondolatot is idéztük. Rámutat, hogy szerinte a nyugati szerzők foglalkoznak ugyan az újságok társadalmi és politikai szerepével, de gondosan kerülik az irányítás explicit kifejezését még a megfogalmazás szintjén is. Természetesen ezekben a megközelítésekben a szabad tájékoztatás és vélemény-nyilvánítás abszolút módon dominál, dobogós helyen szerepel a hatalom ellenőrzésének eszköze, a társadalmi őr szerepe, az eszmecsere fóruma, a kikapcsolódás és a szórakozás forrása, és így tovább. Némi ellentmondást fedezhetünk fel az irányító szerepet mindenáron tagadó, elutasító megközelítésben, amikor viszont igenis szó esik a sajtó szerepéről a társadalmi reformok eszközeként, a kulturális fejlődés vagy éppen értékcsökkenés hordozójaként, nem is beszélve a politikai befolyásolás és befolyásoltság szövevényes viszonyairól, amit bármilyen korban és országban nehéz lenne ab ovo tagadni.

James Curran vonatkozó tanulmánya az Egyesült Királyság példáján mutatja be, milyen utat járt be az írott sajtó a társadalmi irányítás szempontjából a viktoriánus kortól napjainkig. Talán érdekes lehet egy rövid áttekintés erejéig végigfutni ezen az úton, s közben arra is figyelemmel lenni miként alakult a magyar társadalom és a sajtó viszonya majdan mindezek hatására egy későbbi időszakban. Egyelőre elég, ha felidézzük, hogy bár a társadalmi, gazda-

2 Uo., 79.; W. Shöne: *Zeitungswesen und Statistik.* Jena, 1924 után.
3 James Curran: *Média és demokrácia.* Budapest, Walter Kluwer. 2016. 223.

sági, politikai viszonyok nagyon eltérőek voltak a két országban, Magyarországon, a reformkor óta, a mindenkori szellemi és politikai elit figyelemmel kísérte és számos esetben mintául használta a nyugati társadalmi sémákat.

A szigetországi történet tehát nagyjából a következő:

A viktoriánus kor elején a brit sajtó még a kormányzat szolgálatában állott, azonban a 19. század második felében a történészek nagy része szerint hősies küzdelemmel felszabadult eme nyomás alól és elindult a függetlenedés útján. Számosan úgy vélik, hogy éppen a viktoriánus kor vége felé élte a sajtó a virágkorát, abban az átmeneti időszakban, amikor az állami ellenőrzés már nem, a nagytőke pedig még nem béklyózta le. A teljes függetlenedés mindenesetre a tőkés piac dominanciáját, a kereskedelmi irányítást jelentette, amit nem minden szerző tud maradéktalanul azonosítani a szabadság eszményével – de ez már egy másik történet. Curran, annyiban árnyalja a hősi legendát, hogy rámutat, a sajtó állami elnyomása elleni küzdelemben nem egészen azok a liberális eszmények voltak döntőek, amelyeket visszamenőleg detektálni és ünnepelni szokás. (A szónoklatok szintjén persze nehéz lenne tagadni a fennkölt ideákat, hiszen a szövegek fennmaradtak, a legendás harcosok fellépése jól dokumentált.)

A 19. század első évtizedeiben, az angol parlamentben egymást követték a vészharangot kongató felszólalások az egyre hangosabb radikális sajtó miatt, amely immár a társadalmi rend elleni fenyegetésként jelentkezett. Az újságok, amelyeket egyre nagyobb számban olvastak munkások, közkatonák és cselédek, kikezdték a társadalom szövetét, a rendszer legitimitását alapjaiban kérdőjelezték meg, nem kímélve semmiféle tekintélyt és eszményt. Az 1830-as évekre a parttalan társadalomkritika mind szervezettebb formát öltött és immár nem merült ki a tekintélyek megkérdőjelezésében és kigúnyolásában, hanem a társadalmi rend tudatos megváltoztatását tűzte ki célul. Az ilyen eszméket terjesztő radikális lapok immár fejlett terjesztői hálózattal rendelkeztek és példányszámuk elérte a félmilliót.[4]

A hatóság a zendülési és rágalmazási törvényeket vetette be a radikális lapok ellenében, amelyek bűncselekménynek nyilvánították a társadalmi rend elleni lázítást. Az ilyen ügyeket azonban nyilvános esküdtszéki eljárásokban tárgyalták, amelyek további publicitást hoztak az ügyeknek és rendszerint a vádlottak felmentésével végződtek.[5] A másik eszköz a sajtó megadóztatása volt, az ún. bélyegilleték, a papír- és hirdetési adó, megemelték az újságok árát, illetve az előállítási költségeket is, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a sajtó irányítását a vagyonosok kezébe játsszák át. Ezeket az intézkedéseket idővel tovább szigorították és lapalapítási biztosítékot is bevezettek, de a radikális lapok tovább erősödtek. A parlamenti viták arról folytak, hogy tovább szigorítsák a rendszert, illetve drasztikusabb szankciókkal próbálják betartatni a törvényt vagy éppen ellenkezőleg: lazítsanak a szorításon a kívánt cél elérése érdekében. A kívánt cél ugyanis azonos volt a tradicionalisták és a reformisták esetében: azt keresték mi lenne a legalkalmasabb módja a radikális sajtó elpusztításának, hogyan lehetne azt egy olyan felelősségteljes sajtóra lecserélni, amely fenntartja a társadalmi rendet. A reformisták érvelése az volt, hogy ha eltörlik vagy jelentősen csökkentik a sajtóadót, akkor érdemes lesz a tőkének beszállnia ebbe az üzletbe, a hirdetések hatékonyabb áramlásával növekedésnek indul a piac és a rendszerben megjelenő sok pénzen kaphatóak lesznek majd „a nép mérsékeltebb és közönyösebb barátai, akik hajlandóak lesznek követni a rájuk szabott

4 Anglia és Wales akkori 14 év feletti lakossága nagyjából tíz millió fő volt. Curran i. m. (3. lj.) 227.

5 Erre a fontos momentumra dolgozatunkban a magyar viszonyok tárgyalása során még visszatérünk, mert messzemenő történeti párhuzamokról beszélhetünk.

igazi útmutatást". Az elérendő célt illetően tehát nem volt különbség a két oldal között, de még abban sem, hogy egyformán „irányító" szándékkal léptek fel és nem a szólásszabadság, a független tájékoztatás vagy más magasztos eszmény nevében, ahogyan a később kreált legendáriumok állítják.

A reformpártiak győztek és az elkövetkező években csökkentették az adókat, ugyanakkor fokozták az adóelkerülők elleni kutatásokat és szankciókat, minek következtében az illegális lapok eltűntek, a megmaradó radikális lapok elkezdtek adót fizetni, megemelték az áraikat, a tőkések pedig egyre nagyobb teret nyertek a piacon. A következő kampány az adók eltörléséért a negyvenes évekre esik, nem utolsó sorban 1848 forradalmainak árnyékában, amikor is a társadalmi béke fenntartása ismét kulcsfontosságú téma lett. Az irányítás kérdése központi témának számított ebben a kampányban és a sajtó teljes felszabadítását követelők is azzal érveltek, hogy a „tudás megadóztatásának eltörlése" jobb alattvalókká, jobb állampolgárrá teszi majd az embereket. A retorika az 1850-es évektől változott meg, ekkor szaporodtak el a szólásszabadságra hivatkozó szónoklatok és az a vélekedés, hogy az igazság a gondolatok szabad piacának közreműködésével törhet a felszínre. Az irányítás és a szabadság óhajtása egyszerre volt jelen a kampányban – szintézisbe kerültek a szabadpiaci elkötelezettség révén.

> „Hogyan volt lehetséges, hogy a kampány résztvevői szinte egy levegővétellel beszéljenek egyszerre szabadságról és irányításról? A válasz az, hogy semmiféle feszültség nem volt a két fogalom között abban az intellektuális értelmezési keretben, amely nem ismerte el az osztályok közötti érdekellentétet, csupán a tudatlanság és a felvilágosultság, illetve az egyén és az állam között feszülő konfliktust."[6]

Az irányításról senki nem akart lemondani, viszont az állam kezéből át kívánták helyezni a tőke kezébe, amikor is majd a „tőkével rendelkező, tiszteletre méltó emberek veszik át a hatalmat a munkásosztály elméje felett, az újságok segítségével".Az erősödő viktoriánus középosztály elsőként ismerte fel a sajtó előretörésében rejlő lehetőségeket és jó időben biztosította is saját vezető szerepét ebben a történetben. Mégpedig oly sikeresen, hogy a jobboldali dominancia napjainkig fennmaradt a brit nyomtatott sajtóban – még akkor is, amikor a politikai erőterek az országban másként alakultak.

Az ok, amiért ez Nagy-Britanniában sikerülhetett, szemben más európai országokkal, nem kis részben a példátlan gazdasági fejlődés volt, hiszen a Birodalom fénykorát élte. A megnövekedett jövedelmek és általános fejlődés mellett nagy lehetőség rejlett a populista imperializmusban. A szakszervezetek pragmatizálódtak, a radikális lapok eltűntek, a tőke pedig egyre nagyobb üzletet látott a sajtóban. Ez és a technológiai fejlődés hamarosan oda vezetett, hogy a lapalapítás és kiadás költségei olyan magasra rúgtak, hogy új szereplő be sem törhetett a piacra.[7] Viszont a nagytőkések által irányított sajtó továbbra is irányította „terelgette" a nyájat, például azzal, hogy a második világháború után kialakuló új, szociális rendszer, a jóléti demokrácia mellé állt, elősegítve ezzel is a társadalmi konszenzust és békét.

A nagytőke ezen túl is messzemenően megtalálta számítását a tömegek számára készülő sajtótermékekben. A piackutatási módszerek elterjedésével egyszerre világossá vált, hogy az „alsóbb néposztályoknál" nagyon sok elkölthető pénz van és a családok elsődleges célponttá

6 Curran i. m. (3. lj.) 233.

7 1914 és 1977 között nem jelent meg új országos napilap Nagy-Britanniában – állítja Curran. Curran i. m. (3. lj.) 242.

kezdtek válni a reklámkampányokban. Ez az időszak megalapozta a rádió és a televízió elterjedésekor már jól működő modellt és gazdasági-szociológiai viszonyrendszert. Az irányítás ebben a rendszerben sem tűnt el, azonban jelentősen leegyszerűsödött – még Nagy-Britanniában is – a felvilágosult, tájékozott (és a társadalmi rendet tisztelő!) polgárok nevelése helyett, mind inkább megelégedett a békésen fogyasztó polgárok tenyésztésével.

A fenti áttekintés persze vázlatos, azonban jó kiindulópont annak bemutatására, mennyire más utat járt be a sajtó a kontinensen, és nevezetesen Magyarországon a reformkortól a közelmúltig. Az összehasonlítás alapja és jogossága a kezdeti időszakot illetően nyilvánvaló: ha némi késéssel is, a nyomtatott sajtó megjelenése hasonlóképpen történt magyar viszonylatban is, a társadalmi berendezkedés sem különbözött alapvetően és a társadalmi-politikai elit konkrétan is mintául vette a nyugati országok gyakorlatát ezen a téren is.

3. A teljes szabadságtól a totális cenzúráig: a francia forradalom

Ha az irányításról beszélünk, aligha megkerülhető 1789 érintése. Nem okvetlenül a felszínes main stream történetírásra, a forradalom dicsőítésére és jelentőségének (és közhelyeinek) végeláthatatlan sorolására gondolunk, sokkal inkább azokra a mechanizmusokra, amelyek nem annyira következményei, inkább előzményei, részint, talán okozói voltak a nagy társadalmi átalakulásnak Franciaországban, majd a többi európai államban, így idővel Magyarországon is. Az abszolutista francia királyságban a hatalom és az irányítás, évszázadokon át, koncentrikus körökben, felülről lefelé gyűrűzött, bizonyos intézményrendszeren keresztül – tehát még véletlenül sem volt szüksége semmiféle „tömegmédiára". Még azt sem állíthatjuk, hogy ez a rendszer végletesen antidemokratikus lett volna, hiszen valamiféle képviseleti elvet is magában foglalt, bár kétségkívül ez a 18. század végére erősen kiüresedett. A kiüresedés lényeges momentum, hiszen maga a király is reformokban gondolkodott, de törekvései még nagyobb hatalmi vákuumhoz vezettek. Mindez és a konkrét történelmi események nem képezik eszszénk tárgyát, mindössze egy olyan, új társadalomirányító elem születésére próbálunk rávilágítani, ami majdan meghatározóvá válik témánk szempontjából. Ez az új elem már egyáltalán nem független a médiától – nélküle nyilván nem is jelenhetett volna meg a színen – és közönségesen *közvéleménynek* nevezzük. Mibenléte, valós határai és irányításstechnikai mechanizmusai egyaránt nehezen definiálhatók, de történelemformáló szerepe megszületése óta vitathatatlan. Talán már igazi megszületése előtt is az volt, bár az „első közvélemények" még korántsem fedték le mai értelemzésüket, hiszen a társadalom viszonylag szűk rétegére korlátozódtak, Franciaországban és máshol egyaránt. Létezhetett azonban egyfajta közvélekedés a nagyobb városokban, korlátozott kisugárzással saját régióikban. Ennél is lényegeseb lehetett ebben a tekintetben, a középkorra egész Európában jellemző közös normarendszer, amelynek alapja és fő közvetítője a vallás volt, ehhez csatlakozva a népi kultúra és az állam felől leszivárgó reprezentatív nyilvánosság elemei együttesen eredményeztek egyfajta, a társadalom több rétegét érintő, konvergáló nézetrendszert. Az információ áramlás pedig nem volt annyira egyoldalú, amint azt feltételeznénk: a mindenkori államban munkáló kettős motiváció, az irányítás, mint cél és az esetleges rendbontás, lázadás elkerülése, mindenképpen szükségessé tette a „nép véleményének" valamiféle figyelemmel kísérését.

„Egy olyan fajta tudás, ismeret ez, amely egyrészt általános, mindenki (egész Párizs, a nép) által hozzáférhető, másrészt kritikusan viszonyul az eseményekhez, így magában hordozza a tekintély megkérdőjelezésének vagy akár a rendbontásnak a lehetőségét is, ezért olyan erőt képvisel, amit a hatalomnak is figyelembe kell vennie – a közvélemény tehát befolyásolni tudja a történéseket." – írja Novák Veronika a középkori Párizs információ áramlásáról és annak a hatalomhoz való viszonyulásáról.[8]

Ami egyébként az irányítást és a hatalmat illeti, a forradalmi eszme ebben a tekintetben nem volt újdonság az abszolutista királyság gyakorlatához képest, csupán annak tükörképe: az egyéntől indult és gyűrűzött felfelé, de ugyanolyan abszolútnak és megkérdőjelezhetetlennek tartotta magát. (Nem árt ezt tudatosítani mindjárt az „elején", a francia forradalom kapcsán, mert erről a pontról az elkövetkező jövő sok olyan eseménye és ideológiája vizsgálható, amelyek értelmezésére amúgy rámentő a 19. és a 20. század.)

Tehát ha eltekintünk a sok évtizeden át (nem csupán a szocialista országokban) sulykolt marxista értelmezéstől, miszerint a francia forradalomhoz a társadalmi fejlődés kérlelhetetlen szükségszerűsége vezetett, egyedüli végrehajtója pedig a feltörekvő polgárság volt, akkor tetten érhetjük azt a történelmi mechanizmust, ami egyáltalán nem tűnik szükségszerűnek mégis a 19. és 20. század meghatározó jelenségévé válik. Arra a furcsaságra gondolunk, hogy számos jel szerint, a nagy társadalmi változások nem is annyira az osztályok roppant erjesztő tartályaiban, nem is a gazdaság robusztus kemencéiben érlelődtek és öltöttek testet, hanem holmi irodalmi szalonokban. Egy olyan szűk értelmiségi körben, amelynek közvetlen érdekérvényesítő, társadalmi irányító képessége vélelmezhetően csekély, sem termelési, sem katonai, sem intézményi eszközökkel nem rendelkezik. Mégis, rajta keresztül vezet az út az újfajta hatalmi mechanizmushoz: belőle sarjad a *közvélekedés*, mai szavunkkal, a *közvélemény*, ami azután a párhuzamosan fejlődő média segítségével immár hegyeket, sőt mi több, országokat tud mozgatni.

Olyan, mítoszokkal terhelt történelmi események esetében, mint a francia forradalom, érdemes figyelni a „renitensekre", akik megpróbálják egészen más irányból megközelíteni a mitikus tárgyat, nem törődve az éppen uralkodó kurzusok reakciójával. (És persze, jelen vizsgálatunk szempontjából, annak sem kell túlzott jelentőséget tulajdonítani, ha idővel éppen ezek a lázadók teremtenek egy új, main stream kurzust, vagy akár mítoszt.) Ha a francia forradalomnál maradunk, a marxizmus által hosszú időre determinált jakobinus-bolsevik irányvonalon túl, már korán jelentkeztek olyan nézetek, amelyek jóval árnyaltabb képet mutattak az ancien regime-ről, arról a társadalomról, amelyben állítólag, az adott időben, szükségszerűen be kellett következnie annak az eseménysornak, amit a nagy hatású, mitikus francia forradalomként ismerünk.

Egy teljes egészében ignoráltnak mondható történész, Pierre Gaxotte, a két világháború között „arra vetemedett", hogy éppen ezt a szükségszerűséget kérdőjelezze meg: rámutatott, hogy a 18. századi Franciaország egy világviszonylatban is virágzó és sikeres állam volt, demográfiai gazdasági és kulturális értelemben is. Értelmezésében a bekövetkezett robbanás nem elkerülhetetlen szükségszerűség volt, hanem inkább szerencsétlen baleset, amit némi

8 Novák Veronika: *Hírek, hatalom, társadalom Információáramlás Párizsban a középkor végén*. Budapest, Gondolat-Infonia, 2007. 230.

politikai bölcsességgel éppen, hogy el lehetett volna kerülni.[9] Vagy itt van Tocqueille, aki már a 19. század elején úgy vélte, a forradalom végeredményben az abszolutista királyság legfőbb törekvését, a központosított közigazgatási államot, azaz XIV. Lajos álmát valósította meg.[10] (Az abszolutista királyok, összefogva a harmadik renddel felszámolták a feudalizmust. Kezdetben a királyság megerősítése volt a cél, elsősorban a megzabolázhatatlan oligarchákkal szemben, de Richelieu és XIV. Lajos erős monarchiája Franciaországban, vagy Orániai Vilmos szilárd uralma Angliában már a társadalmi szerződésen alapult. A király irányított, de hatalma egy olyan szerveződésen alapult, amelynek végeredményben valamiféle legfőbb tisztségviselője lett. A harmadik rend – ha úgy tetszik, a civil társadalom – egyszerre hatalmi tényezővé avanzsált.[11]) És Edgar Quinet, aki Tocqueille-hez hasonlóan a forradalomban a régi hagyomány tovább élését látja, de nem a pozitívan is értékelhető dolgok (pl. központosítás), hanem a legsötétebb tradíciók, így az abszolutista hatalomgyakorlás és a terror vonatkozásában. (A terror az abszolutizmushoz való visszatérés jakobinus formája – állítja.[12]) Továbbá, ebbe a sorba tartozik a fiatalon, az első világháborúban elesett történész, Augustin Cochin, aki a híres panaszfüzetek kutatása során arra a következtetésre jutott, hogy az egész országban jelen levő és működő szabadkőműves páholyok jelentős szerepet játszottak a forradalmi események kirobbantásában. A hivatásos és független történészek egyként heves felháborodással utasították el a feltevést, pedig Cochin következtetése nagyon is kézzelfogható dokumentumokon alapult: az ország legkülönbözőbb sarkaiból, a legkülönbözőbb társadalmi és nyelvi közegekből érkező panaszlevelek feltűnő hasonlóságot mutatnak, mi több, azonos nyelvezettel, azonos sablont követve készültek. Két egymásnak távoleső körzetben alaposan utána járt és kiderítette, hogy a küldötteket, akik a füzeteket az 1789-es nemzetgyűlésbe, a harmadik rend képviselőiként vihették, szinte mindenütt a helyi szabadkőműves páholyok jelölték. Márpedig ennek a nemzetgyűlésnek kiemelt szerepe volt a későbbi eseményekben, így a szabadkőművesek szerepe, legalábbis megfontolandó, vizsgálandó tényező lehetne.

A legkomplexebb nézetváltozást azonban Francois Furet életműve jelentette, ami miatt a fenti, vázlatos kitérőt is tettük. Ő vezette le ugyanis a forradalmat megelőző viszonyokból azt a mechanizmust, ami a forradalmi öntudat kialakulását megmagyarázza és amelynek egyik fontos eleme az irodalmi szalonok, elmélkedő társaságok és szabadkőműves páholyok vélhető vezető szerepe a francia forradalom ideológiai, majd politikai előkészítésében. Ez a szerep azután számos más országban és társadalomban kimutatható lesz az elkövetkező évszázadok során.

Az írók szerepének furcsa felértékelődésére már Tocqueille is rámutat *A régi rend és a forradalom* c. művében. Meglátása szerint, maga a monarchia kényszerítette ki a társadalomból ezt a reakciót azzal, hogy a hagyományos politizáló réteget a nemességet kizárta a hatalomból, meggátolta egy tényleges uralkodó osztály kialakulását, helyette az írók váltak egyfajta imaginárius uralkodó osztállyá. Ennek persze megvoltak a következményei: a hatalom gyakorlatából kizárt franciák ideológiákkal, tényleges szabadság híján a szabadság elvont eszméjével foglalkoztak, cselekvés helyett a politika illúziója felé orientálódtak. „Mivel Franciaország nem folytathatott vitákat az irányításról, az emberek és a dolgok kapcsolatáról, a mindennapi ügyintézésről, a célok és értékek megvitatásához fogott hozzá, mintha ezek lettek volna a

9 Neagu Djuvara: *Lehet -e igaz a történetírás.* Kolozsvár, Koinónia, 2017. 149.
10 François Furet: *A forradalomról.* Budapest, Európa, 2006. 12.
11 Molnár Tamás: *Liberális hegemónia*. Budapest, Kairosz, 2001. 14–15.
12 Furet i. m. (10. lj.) 36.

közigazgatás kizárólagos tartalmai és alapjai." – idézi Furet, Tocqueille elemzését.[13] A gondolatot azonnal tovább is fűzi, mondván, hogy ez még nem szolgál elegendő magyarázattal a forradalmi öntudat kialakulásához és elterjedéséhez. A királyi hatalom koncentrikus kommunikációs körei kiüresedtek, a tényleges kommunikáció valójában megszakadt a nép felé, miközben a forma, a struktúra változatlan maradt. Elindult tehát egy alulról, az egyéntől szerveződő új szociabilitás kialakulása, amely az új hatalom a *közvélemény* megszületéséhez vezetett. Ez a monarchián kívüli szociabilitás demokratikusnak mondható, bár korántsem fedte le a társadalom egészét, még Franciaországban sem, ahol az írástudók számaránya az adott korban talán a legmagasabb volt Európában. Mégis, ebben a merőben új világban mindenki egyenlő volt, a kommunikáció az egyéntől indult ki és terjedt horizontálisan egy olyan társadalom tagjai között, amely a korábbi rendszer kiüresedése miatt immár atomjaira hullott. Az értelmiség, az írók, a szalonok, a páholyok szerepe tehát egyértelmű, ezek a társadalom saját termékei, amelyek emancipálódtak a hatalomtól, természetesen nem volt hatásuk a hatalom tényleges intézkedéseire, de irányították az új erőt: a *közvéleményt*. Mégpedig abszolút hatalommal felruházott közvéleményt. A forradalmi ideológia ugyanis nem talált fel merőben új hatalmat, hanem egyszerűen kisajátította a régit: a királyok abszolút hatalmáról kijelentette, hogy mostantól az övé és immár ő képviseli az egyedüli és megfellebbezhetetlen igazságot – a nép nevében. Ennek az intellektuális találmánynak messzemenő következményei lesznek mind a francia forradalom történetében, mind a globális társadalmi fejlődés vonatkozásában. Valahonnan innen indul a szavak, korábban sosem látott hatalma, felsejlik egy olyan világ (rém)képe, amelyben a szónoklatok helyettesítik a tetteket, ahol a nagy hatású szónok (pillanatnyilag) megtarthatja a hatalmat, míg a vitában alul maradók feje porba hull. (Lásd Robespierre, jakobinusok, terror, Lenin, bolsevizmus, stb.)

A francia forradalom, szövevényes történetétől elszakadva, tehát leszögezhetjük, ott és akkor megszületett és egyből teljes fegyverzetben harcba is szállt az új, társadalom és történelem alakító erő, a *közvélemény*.[14] A közvélemény az irányítás új eszköze, aminél csak egy jobb eszköze létezik az irányításnak: az irányított közvélemény.

4. Angol minta, francia hév, poroszos környezet: a magyar történet

Magyarországon jóval később kezdődött a nyomtatott sajtó története, mint Nagy-Britanniában, mégis voltak időszakok, amikor jól kitapinthatóak bizonyos párhuzamok és persze még inkább a tetemes különbségek, a magyar értelmiség egy része azonban mindig is követendő példának tekintette az angol társadalmi fejlődést. A francia forradalom hírei és eszméi szintén begyűrűztek az országba és erjesztő erővel bírtak a formálódó sajtóra és köztudatra.

A hatalom rettegése a nyomtatott sajtótól a magyar történetben is mesze megelőzte az írott szó tényleges hatalmának mértékét – legalábbis számunkra, a média túlhatalmának korából visszatekintve az elmúlt századokra, mindenképpen így tűnik. A cenzúra Magyarországon már a sajtó születésének pillanatától jelen van, a manipulálás és irányítás igénye szintén. A ma-

13 François Furet: *Gondoljuk újra a francia forradalmat*. Pécs, Tanulmány, 1994. 48.

14 Itt most elsősorban a forradalmi közvéleményre koncentráltunk, de a franciaországi sajátosságok mellett természetesen, az angliai párhuzamos vonatkozások is lényegesek a magyar és más európai országok társadalmi fejlődése szempontjából.

gyar sajtónak, szárnypróbálgatásai idején, az akkor már jóval fejlettebb német nyelvű sajtóra kimunkált cenzúrával kellett szembenéznie. A hatalmi apparátus készen állt, azonban sem a születőfélben levő magyar nyelvű sajtó, sem a császári cenzúra, sem pedig az irányítás igénye nem ért el messzemenő társadalmi hatást – bár ez nem ennek a többoldalú, egymásnak feszülésnek köszönhető. Mindhárom erőfeszítés megfeneklett a korabeli valóság egyszerű tényén: nem volt magyar olvasó. Bár a hatalom félt tőle, a magyar írott szónak nem lehetett társadalom-felforgató hatása, mert nem jutott el szélesebb közönséghez. A magyar arisztokrácia és a köznemesség műveltebb rétegei latin, német vagy francia nyelven olvastak, a nyelvújítás előtti (és közbeni) magyar nyelv a 18. század végéig még nem vonzott elég olvasót. Változást csak az 1790-es évek, leginkább a francia forradalom eseményei hoztak. Ezek töltötték meg olyan pezsdítő eszmékkel a korabeli tudósításokat, amelyek egyszerre hatottak az érdeklődés növekedésére, a nyelv fejlődésére és az igényre, ami egyszerre hazafias üggyé tette a magyar nyelvű írásbeliséget. Ezt a kezdeti fellendülést a jozefinista korban gyorsan megtörte a királyváltás és a Martinovics összeesküvést követő drákói szigor. A cenzúra és az irányítás túlsúlyba került. (Például a számos olvasókörnek, kölcsönkönyvtárnak otthont adó kávéházakból és kaszinókból kitiltották az irodalmi folyóiratokat és kizárólag a cenzúra által engedélyezett hírlapokat járathatták.[15]) Mire pedig a magyar sajtó az 1830-as évekre ténylegesen elérte azt a fejlettségi fokot, amikor is kialakultak a nyugatival összevethető tárgyi és fogalmi feltételek, a hatalom már nagyon is tisztában volt a „negyedik hatalmi ág" jelentőségével. Metternich, Napóleon sajtóintézkedéseit tekintette példának, amelyeket párizsi nagykövetként volt alkalma megismerni. Mint rendkívüli tehetségű fiatal diplomata, nem csupán az intézkedések hatékonyságát csodálta, hanem azt is átlátta, hogy Napóleon, mint a forradalom „gyermeke" miért igyekezett megregulázni azt a nyilvánosságot, ami a forradalom lényegi összetevője és hajtóereje volt. Ezért aztán nem meglepő, hogy a birodalmi sajtópolitika, Metternich irányítása alatt különösen érzékeny volt bármiféle külső, de különösen a francia befolyásra a magyar sajtó tekintetében. Nem is egészen alaptalanul, hiszen a magyar nyelvű sajtótermékek, fejlődésük közben egyértelműen a párizsi trendeket követték, mind tipográfiában, struktúrában, mind egyéb, belső, tartalmi jegyekben, és még véletlenül sem az osztrák vagy a német formákat alkalmazták.

A birodalmi politika ebben az időben a nyugalom megőrzését, a kiegyenlítést, a szélsőségek visszaszorítását szerette volna érvényesíteni a sajtó megregulázása és a cenzúra révén. A politikai aktualitások mentén, változó szigorral működő cenzúra, abba az irányba próbálta terelgetni a birodalom különböző részeinek sajtóját, hogy feltétel nélkül támogassák a kormányzat célkitűzéseit. Bécs tehát a közvetlen irányítás jegyében próbálta ellenőrzése alatt tartani a gyorsan fejlődő sajtónyilvánosságot. Eközben a magyar országgyűlésben éveken át állandó vitatéma volt a sajtószabadság és az azt garantálni hivatott sajtótörvény. A vitát, 1831-ben kiadott politikai nyilatkozatával, gróf Dessewffy József országgyűlési képviselő indította el, amikor is angol mintára készült, a cenzúrát teljes mértékben kiiktató sajtószabályozást követelt. A társadalmi és politikai élet rohamos átalakulását élő Magyarországon azonban még az országgyűlésen belül sem lehetett dűlőre jutni egy ilyen kérdésben.

Az angol példával való összevetéshez csábító kapcsolódási pontként adódik például a sajtó hatalom általi megregulázására kifundált bélyegilleték bevezetése. Angliában, a közvetlen cenzúra alól jórészt felszabadított és egyre radikálisabbá váló sajtót, 1712-ben, gazdasági

15 Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltozásig.* Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 58.

eszközökkel így a hírlapadóval, az ún. bélyegilletékkel sújtották, aminek következtében a lapok megdrágultak, számos újság csődbe is ment. II. József az 1780-as évek elején még a tudományok és a felvilágosodás eszméinek hasznos közvetítőiként tekintett a hírlapokra és cenzúrázásukra nem fektetett különösebb hangsúlyt. Hamarosan azonban rádöbbent a sajtó veszélyességére és mind több erőfeszítést tett a hatékony cenzori rendszer kiépítésére – olyannyira, hogy annak gyakorlásában még személyesen is részt vállalt. Később, 1789-ben a birodalomban bevezette a bélyegilletéket, lapszámonként fél krajcárt. A nyilvánvalóan angol receptre készült „gyógyszer" Ausztriában és persze Magyarországon is ugyanúgy hatott, mint nyolc évtizeddel korábban, Anna királynő intézkedése: a lapok megdrágultak és ennek következtében hamarosan meg is ritkultak.

Ez a nyilvánvaló párhuzam arra az egyszerű következtetésre csábít miszerint kiterjeszthető lehet a magyar sajtótörténet egyéb korszakaira, netán egészére, mindössze a 80–100 éves késedelmet kell belekalkulálni. A bélyegilletékhez hasonlóan a sajtóvétségeket tárgyaló nyilvános esküdtszékek is egyértelműen nyugati mintára kerültek a magyar joggyakorlatba[16] és hosszú időn át a parlamenti viták keresztüzébe. A forradalom hevében született 1848-as áprilisi törvények közül a 18. számú vonatkozott a sajtóra és deklarálta a minden cenzúra nélküli gondolat és sajtószabadságot. Jellemzően azonban, terjedelmének túlnyomó részében a lapalapítás és terjesztés speciális feltételeit taglalta, valamint a sajtóvétségek részletes szankcionálásával foglalkozott. Rövid hatálya alatt azt is „megérte", hogy a forradalmi kormány betiltotta a legradikálisabb forradalmi lapot és egyetlen, központi sajtóorgánummal igyekezett kisajátítani a nyilvánosság irányítását. A forradalom, amely a sajtószabadságot tűzte zászlajára és miközben a nép nem utolsó sorban ezért az eszméért hevülve vonult az utcára, majd ragadott fegyvert, francia eszményképéhez hű módon tagadta meg a sajtószabadságot, amint hatalmi érdeke azt kívánta. Ezt, a sebtében, elfogadott (ezért nyilván számos tekintetben elnagyolt) sajtótörvényt is hatályon kívül helyezte azonban, az újra abszolutizmusba váltó császári hatalom, egészen a kiegyezésig. Akkor viszont elővették, és némi változtatásokkal újra a magyar jogrendszer része lett. A kiegészítő rendeletekkel és állandó változtatásokkal ugyan, de évtizedekig hatályban maradt, egészen az 1914. évi XVI. törvény kihirdetéséig.

A már említett esküdtbírósági rendszer is, bár az 1848-as törvény már tartalmazta, csak a kiegyezés után épült ki. A tényleges hatalmi ágaktól független (és erre önérzetesen büszke) esküdtbíróságok, a nyugat-európai mintákhoz hasonlóan szinte kizárólagos illetékességet kaptak a sajtó által elkövetett kihágások és vétségek joggyakorlatában. Az esküdtbíróságok megléte és hatáskörük körüli viták számos alkalommal adtak ürügyet a kor nagy politikai csatározásaira. A sajtóvétségek esküdtbíróságok előtti tárgyalása – nyugat-európai elődjeikhez hasonlóan – gyakran fordult át nyilvános demonstrációba és rendszerint a sajtó felmentésével ért véget. A hatalom kereste a fogást a sajtón és abbéli igyekezetében, hogy legalább kis mértékben (bizonyos ügyekben, pl. a „nyomtatvány útján elkövetett magánszemélyek elleni becsületsértés és rágalmazás" esetén) csökkentse az esküdtbíróságok hatáskörét, igazi darázsfészekbe nyúlt.[17] Az ellenzék a kicsiny jogköri szűkítést is a teljes sajtószabadság elleni

16 Bár az 1848. évi első valódi sajtótörvény tervezetét Szemere Bertalan a belga alkotmányról mintázta, amelynek sajtóra vonatkozó szakaszai viszont az 1819. május 17-i francia törvényen alapultak. Buzinkay i. m. (15. lj.) 114.

17 Az 1897-ben tárgyalt erre vonatkozó törvényjavaslat parlamenti vitáiról lásd részletesen: Paál Vince: A bűnvádi perrendtartás életbelépéséről szóló törvényjavaslat „sajtószakaszának" képviselőházi tárgyalása 1897-ben. In: Paál Vince *Tanulmányok a magyar sajtószabadság történetéhez 1867–1944*. Budapest, NMHH Médiatudományi Intézet, 2019.

támadásnak minősítette és akként is kezelte. A jogszabályt végül az ellenzéki obstrukciót leszerelő pártközi kiegyezés révén a többség megszavazhatta, de az esküdtbíróságok szimbolikus jelentősége megmaradt – ahogy maguk az esküdtbíróságok is működhettek, egészen az első világháborúig.

Némiképp meglepő módon olyan momentum is akad a magyar sajtótörténetben, ami révén csaknem felzárkózunk a legfejlettebbekhez: Magyarországon 1870-ben eltörlik a hírlapi bélyeget, azt a vállalkozói adófajtát, amely Európa-szerte azt a célt szolgálta, hogy korlátozza a lapindítást „nem megfelelő elemek és osztályok részére". Ugyanezt Angliában mindössze 9 évvel korábban tették meg – Ausztriában viszont csak 1900-ban! Ez természetesen nem csupán formális vagy adminisztratív körülmény, jelentős hatással bírt a kiegyezés utáni magyar sajtó fejlődésére.

5. A jelen kulcsszavai: álhírek és populizmus

Nagyot ugorva az előző fejezet korától és végszavától, arra irányítjuk figyelmünket, hogy az új évezred második évtizedében a médiában – és immár a politikában egyaránt központi témának számít az álhírek elleni küzdelem és a populizmus térnyerése. Első pillantásra úgy tűnhet, mindkét jelenség az újmédia robbanásszerű elterjedéséhez kapcsolódik, hiszen az internet és a közösségi média ideális közeg a számukra. Nem kell azonban sokat kutakodnunk ahhoz, hogy belássuk, a gyökerek jóval mélyebben erednek – térben és időben egyaránt. Az is eléggé nyilvánvaló, hogy a valóság, média által végzett folyamatos „korrekciója" és az (egyik) következménynek tekinthető politikai gyakorlat, nem afféle kivételes elhajlás, sajnálatos hiba, hanem logikus és szükségszerű fejlemény, amely a rendszer lényegéből ered.

Habermas klasszikus társadalmi nyilvánosság modellje szerint a liberális nyilvánosság soha, semmilyen valós társadalomban nem teljesedett ki. Születésekor még csak egy szűk csoportra, az olvasni és az olvasottakat megvitatni tudó, tájékozott polgárságra korlátozódott, és szinte azonnal megmutatkoztak azok a belső ellentmondások, amelyek az alapeszményt társadalmi szinten torzították. A tulajdon és a publicitás alapvető ellentétein túl, Habermas a tömegmédia – ahogyan ő nevezi, a *tömegközlés* – megjelenésével és annak elüzletiesedésével következik be az a szerkezetváltozás, ami napjaink viszonyait is meghatározza.

> „Ezzel létrejött a befolyásolás új kategóriája, vagyis a médiahatalom, amely manipulatíve alkalmazva megfosztotta ártatlanságától a publicitás elvét. A tömegkommunikációs eszközök által prestrukturált s egyidejűleg uralt nyilvánosság egy olyan hatalommal áthatott színtérré nőtt, ahol a témák és megnyilatkozások útján nemcsak befolyásokért küzdenek, hanem azért is, hogy – lehetőleg elrejtve a stratégiai szándékokat – irányítsák a magatartásformáló kommunikáció folyamatát." – írja Habermas, korszakalkotó könyvének, az első megjelenés után (1965) egy emberöltővel későbbi (1990), kiadásának előszavában.[18]

A nyugati, ún. jóléti társadalmak (Habermas szóhasználatával a szociális demokráciák) különböző utakat jártak be a tömegkommunikáció szabályozása és társadalmi integrációja terén. A 17–18. századra visszanyúló történet során rendkívül nagy eltéréseket látunk például

18 Habermas i. m. (1. lj.) 23.

az angol sajtószabályozás vagy a poroszos cezúra- és irányításközpontú Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia gyakorlata között. A 20. század utolsó harmadáig hasonlóan jelentős cenzúra volt jellemző az európai demokráciák és az Egyesült Államok médiához való viszonyulására. Az ezredfordulóra és különösen az azt követő két évtizedre ezek a különbségek, ha nem is tűntek el maradéktalanul, a lényeget tekintve marginalizálódtak. A média szabályozását és társadalmi szerepét alapvetően a kommercializálódás határozta meg, (leegyszerűsítve: az „amerikai modell győzött") és ezzel együtt a 21. század eleji demokráciák arculatát és számos alapvető társadalmi folyamatát is. Az újmédia megjelenése további elemekkel gazdagította ugyan az amúgy is meglehetősen összetett képet, de azt az illuzórikus várakozást, amit sokan osztottak, miszerint pl. az internet és a közösségi média egy csapásra elhozza a demokrácia globális kiteljesedését, máris árnyalni kényszerülünk.

A világ ugyan valóban szédítő ütemben változik és hajlamosak vagyunk ennek a tempónak betudni, ha egy-egy (főként negatív) jelenség úgymond hirtelen akuttá válik és egyszerre eluralja a köz- és magánéletünket, a politikát – persze a médián keresztül. Ilyen, immár semmilyen szinten nem megkerülhető gond, hogy a minket érő információ áradatból egyre nehezebb kihalászni a számunkra hasznos és hiteles(nek vélhető) elemeket. (Talán valóban igaza lehetett Artur C. Clarknak, amikor azt mondta, a Niagarából nem tudok meríteni egy pohár vizet…) Küzdünk tehát az *álhírek* ellen – már nem csupán úgy, ahogy mindig is, ti., hogy mindenkor lehetett (és kellett) kételkedni abban, igazat ír e az újság, objektív és pártatlan-e a híradós tudósítás, – hanem rendszer szinten. A politikában vezető téma lett a *populizmus*, mintha a semmiből bukkant volna fel, mintha nem ugyanazon séma és módszer szerint folynának a választások legalább ötven éve…

Az átlagos, középkorú újságolvasó és tévénéző is saját tapasztalatból tudja, hogy a „médiacirkusz", valódi politikai programok helyett, nem Donald Trumppal kezdődött az Amerikai Egyesült Államok választási kampányában – sőt idővel azt is megszokta, hogy ez a jelenség immár visszavonhatatlanul begyűrűzött az európai demokráciák gyakorlatába is. Annak idején, 1992-ben még európai szemmel meghökkentő bohóckodásnak tűnt, ahogyan Bill Clinton, Arsenio Hall talk show-jában napszemüvegben szaxofonozott. Stábja még az akkoriban futó népszerű tévéműsorokban is helyezett el választási üzeneteket: a *Murphy Brown* nevű NBC-szappanoperában a gyermekét egyedül nevelő Candice Bergen megemlíti, hogy Bill többet törődne a nőkkel, mint Bush. (Ez ugyan később visszájára forduló jóslatnak bizonyult és konkrétan karrierje töréspontját vetítette elő, de ez egy másik kérdés.) Clinton tehát új szintre emelte a választási média showt, de persze nem ő találta fel.

Hosszú terjedelmes és a jelen állás szerint meddőnek tűnő szakmai vita folyik és elméletek sora keletkezett a média hatásáról, befolyásoló képességéről. A kutatások és iskolák nem egyszer szélsőséges álláspontokat képviselnek, a „korszerűbbek" általában tagadják, hogy a tömegmédia jelentősebb hatással lenne a fogyasztókra, befogadókra.

Az nyilvánvaló tény, hogy az emberek rendkívül sok időt töltenek a tömegmédiumok követésével és az sem kérdéses, hogy immár visszavonhatatlanul ezek váltak az információszerzés legfőbb eszközévé. „Az, hogy a média vált a legfontosabb információforrásunkká, önmagában még nem jelenti azt, hogy a médiának nagy »meggyőző ereje« volna" – állítja Bajomi.[19]

Valamiért azonban a mindenkori társadalmak irányítói és a közvélemény is ennek ellenkezőjében hitt és hisz. A történelmi kontextus egészen egyszerűen abból áll, hogy a média

19 Bajomi-Lázár Péter: *Média és társadalom*. Budapest, Antenna, 2006. 114.

történetével, az ókortól napjainkig követhetően, egykorú a propaganda és a cenzúra gyakorlata. A tényleges tömegmédia megjelenésével (rádió) szintén nehezen megkerülhetőek azok a történelmi példák (I. világháború, náci propaganda), amelyek során nem csupán egyes országok, hanem az egész emberi társadalom sorsát alapvetően befolyásoló szerepet kapott.

Miközben az egyik modell rendületlenül hitt a média nevelő, jobbító funkciójában (lásd a BBC sok évtizedes gyakorlatát) a közszolgálatiságban, addig a másik a piac abszolút, mindent megoldó erejében bízott. Ez akkor is irányítási kérdés volt, amikor ezt (különösen a második, a piacra alapozó elv hívei) a leghatározottabban tagadták. A média hitelességének rendszer szintű aláásása éppen ebben a látszólag minden irányítást nélkülöző, a szólásszabadságot afféle rituális bálványként hirdető elméletben – és persze gyakorlatban –született meg.

Az első igazi fake news „leánykori neve" a *reklám*. (Persze ma már számtalan eufémisztikus néven nevezik: promóció, termék ajánlás, ismertető, stb.) Pedig, bár első hallásra talán furcsának tűnhet, de a reklám valójában nem a piac „természetes" eszköze, ahogyan aposztrofálni szokták. Még kevésbé a termékek árairól és tulajdonságairól szóló „jó szándékú" információ. A klasszikus kapitalista versenyhelyzetben ugyanis az árakat a piac valóban beszabályozza, a túlárazott termék nem kel el a versenytársak kínálata miatt, ezért aztán az árak lefelé nivellálódnak, ami jó a fogyasztónak, ugyanakkor nem teszi lehetővé a tisztességtelen nyerészkedést. Ebben a helyzetben a hirdetésnek csak korlátozott szerepe lehet, ténylegesen csak az információs tartalma az, ami hasznot hajthat. Az óriáscégek viszont olyan viszonyokat igyekeznek teremteni, ahol klasszikus értelemben vett verseny már nincs, ugyanis a piacra lépés kezdeti költségei olyan magasak, hogy azt csak kevesen tudják teljesíteni. Az ilyen piac eleve oligopolisztikus, a magas belépési költségeket megugró termelők már nem elfogadják, hanem meghatározzák az árakat. Mivel jóval többet termelnek, mint amennyit el tudnak adni és árcsökkentésre semmiképpen sem hajlandóak, a médiához, a tömegeket manipuláló reklámhoz fordulnak, valóságos szőnyegbombázásnak kitéve a fogyasztókat. A tudományos eszközökkel tökélyre fejlesztett manipuláció[20] minden elképzelést felülmúló üzletággá terebélyesedett, amely számára semmi sem szent: sem a fogyasztók tényleges érdekei, sem a gyermekek jogai, sem a társadalom mentális egészsége, sem a kultúra, nem beszélve olyan elvont fogalmakról, mint az igazság vagy a méltányosság. Az már csak szükségszerű következmény, hogy a hatékony hiperkommercionalizmus fő eszköze, a média, szintén ehhez a célrendszerhez idomul és olyan mechanizmussá torzul, ami már régen képtelen ellátni eredeti társadalmi funkcióit.

Azon csodálkozni tehát, hogy a médiában – és különösen a „demokratizálódott," bárki által hozzáférhető újmédiában úgymond elharapózott a hamis, ellenőrizhetetlen és szándékosan manipulált tartalmak terjesztése, finoman szólva is álszent magatartás. A média uralkodó doktrínája, a kommerciális alapokon nyugvó rendszer maga legitimálta évtizedekkel ezelőtt a rendszer szintű hazugságot, amikor a reklámot tette meg legfőbb mozgató erejévé. A szellemet pedig aligha lehet visszatuszkolni a palackba. Az öreg kontinens tétova próbálkozásai, hogy fenntartsák valahogyan a közszolgálatiság követelményét és struktúráját, nem sok sikerrel kecsegtetnek, de az is megjósolható, hogy a még ilyen-olyan okból ellenálló or-

20 „A piaci szereplők és a reklámügynökségek elképesztő mennyiségű kutatást vesznek igénybe, hogy márkajelzéseiket beleégessék a fogyasztók agyába. A fókuszcsoportok, pszichológusok és kutúrantropológusok alkalmazása már *alapvető követelmény* a piackutatásoknál. A modern marketing az emberiség egész történetének kétségtelenül legnagyobb szabású, összehangolt kísérlete a pszichológiai manipulációra." Robert W. Mc Chesney: *Mi a baj a médiával*. Budapest, Complex, 2012. 136.

országokban sem tartható fenn sokáig olyan médiarendszer, ami lehetővé tenné a klasszikus irányítási technikák alkalmazását, akár hatalmi, akár a közjót szolgálni akaró attitűddel. Az irányítási szándék ettől persze nem tűnik el, a módszerek azonban szükségszerűen változnak és nem utolsó sorban változnak a hatalmi gócok, amelyek a szándékot esetleg sikerrel kecsegtető akciókra is válthatják. Nagyon úgy tűnik, az újmédia mellé fel kell majd találni az „újdemokráciát", mert a régit a tech-hatalom saját kénye-kedve szerint értelmezheti és ha úgy tetszik felül is írhatja.

A sorozatban eddig megjelent kötetek

1. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011* (2012)
2. Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011* (2012)
3. Csink Lóránt – Mayer Annamária: *Variációk a szabályozásra. Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóság a médiajogban* (2012)
4. Sarkady Ildikó – Grad-Gyenge Anikó: *A média-értéklánc szerzői jogi vonatkozásai* (2012)
5. Koltay András (szerk.): *A médiaszabályozás két éve (2011–2012)* (2013)
6. Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989* (2013)
7. Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején* (2013)
8. Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Összehasonlító médiajogi tanulmányok. A „közös európai minimum" azonosítása felé* (2014)
9. Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.* (2014)
10. Grad-Gyenge Anikó – Sarkady Ildikó: *Közös jogkezelés az audiovizuális médiában* (2014)
11. Apró István (szerk.): *Média és identitás* (2014)
12. Pruzsinszky Sándor: *Halhatatlan cenzúra* (2014)
13. Kóczián Sándor: *Gyermekvédelem a médiajogban* (2014)
14. Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig* (2014)
15. Kiss Zoltán – Szivi Gabriella: *A közszolgálati médiaszolgáltatás és a szellemi tulajdonjogok kapcsolódási pontjai és szabályozási környezete* (2015)
16. Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014* (2015)
17. Grad-Gyenge Anikó: *Az audiovizuális archívumok szabályozási kerete – különös tekintettel a médiajogi és szerzői jogi rendelkezésekre* (2015)
18. Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014/2* (2015)
19. Apró István (szerk.): *Média és identitás 2.* (2016)
20. Mezei Péter : *Jogkimerülés a szerzői jogban* (2016)
21. Koltay András – Andrej Školkay (szerk.): *Comparative Research on the Approaches of Administrative Judiciaries to Sanctions Issued by Media Regulators in V–4 I.* (2016)
22. Koltay András – Andrej Školkay (szerk.): *Comparative Research on the Approaches of Administrative Judiciaries to Sanctions Issued by Media Regulators in V–4 II.* (2016)
23. Makkai Béla: *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt* (2016)
24. Grad-Gyenge Anikó: *Film és szerzői jog – A megfilmesítési szerződés* (2016)
25. Kőhidi Ákos: *Fájlcsere és felelősség* (2016)
26. Hajdú Dóra: *A törvény által előírt közös jogkezelés a magyar és a francia szerzői jogban* (2016)
27. Tóth J. Zoltán: *A büntetőjogi rágalmazás és becsületsértés* (2017)
28. Kelemen Roland: *Az első világháború sajtójogi forrásai – Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában* (2017)
29. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar médiumok 2016* (2017)
30. Klein Tamás (szerk.): *Tanulmányok a technológia- és cyberjog néhány aktuális kérdéséről* (2018)

31. Kiss Zoltán Károly: *A kulturális tevékenységekre, valamint a médiaszolgáltatásra vonatkozó köztehervisselési és jogdíjfizetési szabályok* (2018)
32. Merkovity Norbert: *A figyelemalapú politika a közösségi média korában* (2018)
33. Csapody Miklós: *Az „irányított nyilvánosság" és a „szerkezet megváltoztatása" Magyarországon* (2018)
34. Apró István (szerk.): *Média és identitás 3.* (2019)
35. Mák Ferenc: *Sajtó a Birodalom határán. Hírlapok és a nemzeti újjászületés a kiegyezés utáni Délvidéken* (2019)
36. Paál Vince: *Tanulmányok a magyar sajtószabadság történetéhez 1867–1944* (2019)
37. Kiss Zoltán Károly – Kiss Dóra Bernadett: *A vizuális művészetek és a jog – 1. A képzőművészet szabályozása* (2019)
38. Gálik Mihály – Csordás Tamás (szerk.): *A média gazdaságtanának kézikönyve* (2020)
39. Klestenitz Tibor: *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből* (2020)
40. Klestenitz Tibor – Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2020* (2020)

Médiatudományi Intézet, Budapest
A kiadásért felel Nyakas Levente
Tördelő: Varga Ákos
Megjelent 23 (B/5) ív terjedelemben, 300 példányban
Médiatudományi Könyvtár: ISSN 2063-5222
Médiatudományi Könyvtár 41.: ISBN 978-615-5302-37-4